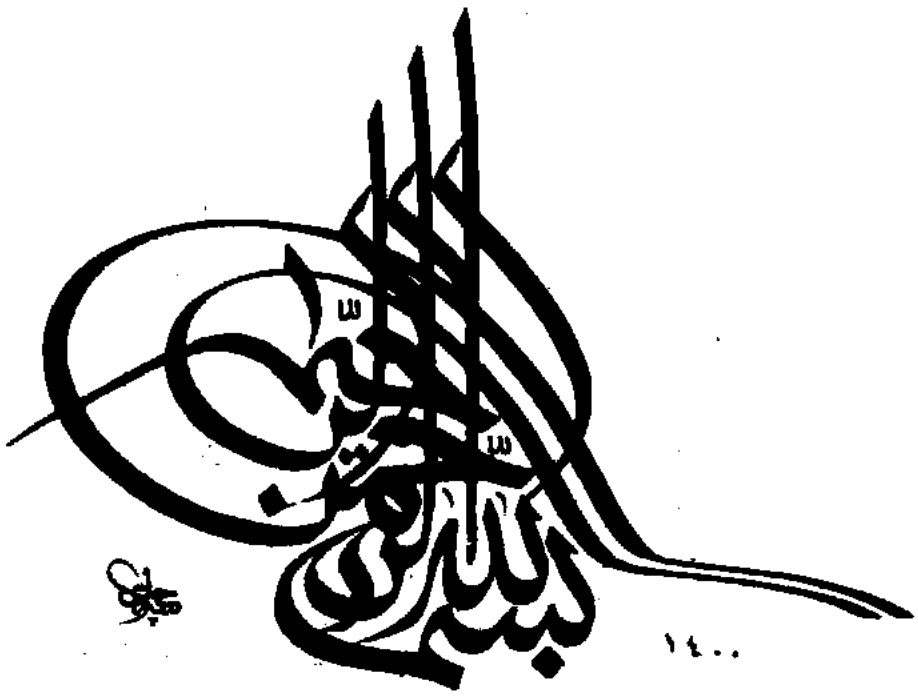
التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

بسم الله الرحمن الرحيم
١٤٠٠

AKÇAĞ YAYINLARI
Genel Yayın Nu. : 37
TEFSİR : 1/3

ISBN 975-7568-00-7- Takım
ISBN 975-7568-05-8 3. Cilt

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ : Halil ÖZTÜRK

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ-FİLM : Ajans Emel Ltd.Şti./ANKARA 125 55 39
BASKI : Emel Matbaacılık Ltd.Şti./ANKARA 125 78 09
CİLT : Balkan Cilt Sanayii/ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1988-ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHUL-GAYB

(3.cilt)

TERCÜME:

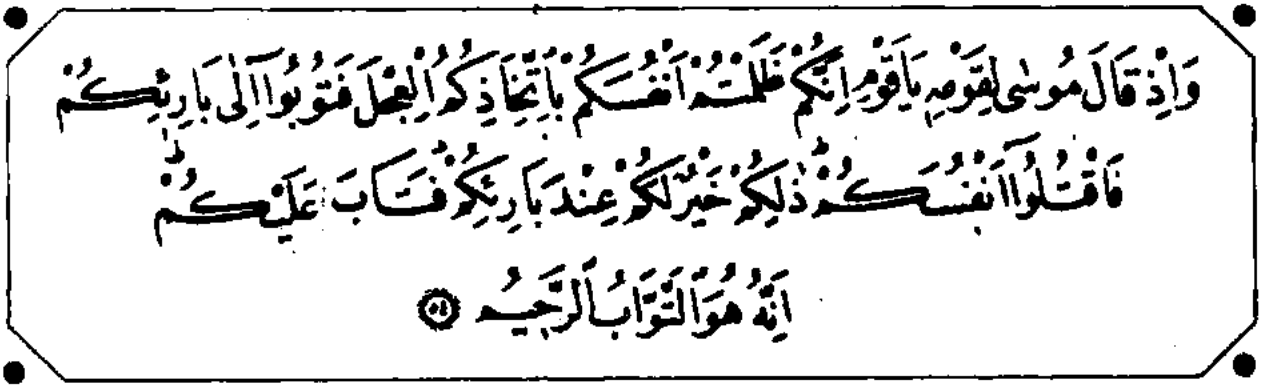
Prof.Dr.Suat YILDIRIM • Doç.Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç.Dr.Sadık KILIÇ • Öğr.Gör.C.Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.

Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

Benî İsrail'in Buzağıya Tapıp Sonra Tevbe Etmeleri

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ
فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ
إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

"Hani Musa kavmine,
"ey kavmim, buzağıyı (ilah) edinmekle, kendinize zulmettiniz.
Öyleyse yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün;
bilin ki bu, yaratanınız yanında sizin için daha hayırlıdır"
demişti de, Allah da sizlerin tevbesini kabul etmişti...
Çünkü O,
tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli olandır"
(Bakara, 54).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği beşinci nimettir. Müfessirlerden bazıları, "Bu ve bundan sonra gelen ayetler, nimetleri hatırlatmaya dair ayetlerden ayrılmıştır, çünkü bu âyet öldürmeyi emreder; öldürme ise nimet olmaz" demişlerdir. Ki bu görüş birkaç bakımdan zayıftır.

a) Şüphesiz Cenâb-ı Hakk onların günahlarının büyük olduğuna dikkati çekmiş, sonra onlara bu büyük günahtan, sayesinde kurtulacakları şeye dikkati çekmiştir. Bu da dinî bakımdan, nimetlerin en büyüklerindendir. Allahu

Teâlâ İsrailoğullarına olan dünyevi nimetleri tadâd edince, onlara dinî nimetleri sayıp dökmesi daha evla olur. Sonra tevbenin keyfiyyetini ortaya koyan bu nimeti vasfetmek ancak, ma'siyeti dile getiren bir mukaddime ile olunca, onun zikri de nimetin tamamlayıcısı mahiyetinde olur. İşte bu sebeple, bu âyetin ihtiva ettiği her şey Allah'ın onlara olan nimetleri olarak sayılmıştır. Bundan ötürü, bunları hatırlatmak caizdir.

b) Allahu Teâlâ onlara katli emredince, o emri onlardan, onların hepsi yok olmadan önce, kaldırmıştır. Bu sebeple bu, geriye kalanlar ve Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunanlar hakkında bir nimet olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bu öldürmeyi onların ecdadından kaldırmamış olmasaydı, o oğullar mevcut olmazlardı. Bu sebeple, bunun, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında mevcut olanlara minnet etme sadedinde getirilmiş olması güzel olmuştur.

c) Hz. Muhammed (s.a.s) onlara, şu anda tevbenizin kabul edilmesi için birbirinizi öldürmeye ihtiyaç yoktur; küfrünüzden döner, Allah'a iman ederseniz, Allah imanınızı kabul eder, dediği halde;Allahu Teâlâ onların tevbelerinin ancak katl ile tamamlanabileceğini açıklayınca, o tevbe konusundaki bu şiddetli açıklama, onların dikkatini böylesi bir kolay tevbenin kabulüyle hasıl olan o büyük nimete çekmek olmuştur.

d) Bunda Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, tevbeye çok teşvik bulunmaktadır. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın ümmeti, kendilerine çok zor gelmesine rağmen, tevbeye isteklendirilince, bizden birimizin, sırf pişmanlık demek olan tevbe hususunda teşviki daha evla olur. İnsanın önemli bir faydası hususunda isteklendirilmiş olmasının, nimetlerin büyüklerinden olduğu malumdur.

Hak Teâlânın وإذ قال موسى لقومه âyetine gelince, bu, Hz. Musa onları, buzağıyı ilâh edinmiş olarak gördüğü zaman, sözleşme yerinden döndükten sonra, onlara Ey kavmim, انكم ظلمتم انفسكم *"Siz gerçekten kendinize zulmettiniz"* (Bakara, 54) dediği vakti hatırlayınız" demektir.

"Zulüm" hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

a) Hz. Musa (a.s)'ya verdiğiniz sözde durmak sureti ile mutlaka hakedeceğiniz sevabı, kendinizden noksanlaştırdınız.

b) Zulüm, yerinde olmayan, kendisinde ne ilmen ne de tıbben herhangi bir fayda bulunmayan, hiçbir zararı defetmeye vesile olmayan ısrar demektir. Buna göre onlar buzağıya tapmak suretiyle kendi nefislerine zarar vermiş oldular. Çünkü ebedi zarara götüren şey, en büyük bir zulümdür. İşte bu sebebten ötürü Hak Teâlâ: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Hiç şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Ancak

bu zulmün, mutlak manada bir zulüm olduğu sanılmaması için, kayıdlanması gerekir. Zira zulümde asıl olan, başkasına yapılandır. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, انكم ظلمتم انفسكم *"Siz, kendinize zulmettiniz"* buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın, باتخاذكم العجل *"Buzağıyı ittihaz ettiğiniz için "* âyetinde bir hazif vardır. Çünkü onlar, bu kadarcık bir işle nefislerine zulmetmiş olmazlar. Zira onlar o buzağıyı edinip de onu ilah saymasaydılar, bu işleri zulüm olmazdı. Buna göre ayetten maksad,"siz buzağıyı ilah ittihaz ettiğiniz için..." demek olur. Ancak ayetin başı, bu hazfedilene delalet ettiği için,burada "ilah" kelimesini hazfetmek yerinde olmuştur.

Hak Teâlâ'nın, فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم *"Öyle ise Yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi (kendinizi) öldürün" ayetine gelince, bununla ilgili birkaç sual vardır:*

Tevbe İle Nefsi Öldürme Arasındaki Münasebet

Birinci Sual: Allah Teala'nın فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم âyeti, tevbenin "nefsi öldürmek" şeklinde tefsir edilmiş olmasını gerektirir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in

لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ صَلاَةَ اَحَدِكُمْ حَتّٰى يَضَعَ الطَّهُورَ مَوَاضِعَهُ فَيَغْسِلَ وَجْهَهُ ثُمَّ يَدَيْهِ

"Allah, temiz suyu yerli yerine koyarak yüzünü ve ellerini yıkamadıkca hiçbirinizin namazını kabul etmez" hadisinde, temiz suyu yerli yerine koyma, ifadesi, "yüzü ve elleri yıkama"yı (yani فَيَغْسِلَ kısmının daha önceki kısmı tefsir etmesini) gerektirir. Ancak tevbenin böyle anlaşılması batıldır. Çünkü tevbe, geçen çirkin fiilden dolayı pişmanlık duyup, bundan sonra onu tekrar yapmamaya azmetmekten ibarettir. Bu ise, nefsi öldürmeden farklı ve nefsi öldürmeyi gerektirmeyen bir şeydir. O halde, tevbenin nefsi öldürmek şeklinde tefsir edilmesi nasıl caiz olur? Buna şöyle cevab verilir:

Maksad, tevbenin "nefsi öldürmek" şeklinde açıklanması olmayıp, aksine, "onların tevbelerinin ancak nefsi öldürmekle olacağını ve tamamlanacağını" izah etmektir. Bu tevbe ancak böyle olmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, kasten adam öldüren kimsenin tevbesinin ancak, kendisini teslim etmesi ile tamamlandığı, böylece de öldürülenin yakın akrabaları ya onun kısasından vazgeçtikleri veya onu öldürdükleri gibi, Benî İsrail'in tevbesinin kabul edilmesinin şartının da kendilerini öldürmek olduğunu vahyetmiştir. Bu sebeble, mürtedin tevbesinin ancak öldürülmesi ile tamamlanmasının, Hz. Musa (a.s)'nın şeriatinden olması imkansız değildir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Birşeyin şartına, mecazen,

bazen o şeyin ismi verilebilir. Nitekim tevbeye niyetlenen gâsıb (bir mal gasbetmiş) kimseye "Senin tevben, gasbettiğin şeyi geri vermendir" denilir. Yani "senin tevben ancak bununla tamamlanır" demektir. Burada da böyledir.

İkinci Sual: Tevbe ancak Hak Teala için yapıldığı halde "Yaratıcınıza tevbe edin" demenin ne anlamı vardır? Buna şu şekilde cevab verilir: Bundan maksad, tevbe ederken riyakârlık yapmaktan insanları nehyetmektir. Sanki Cenab-ı Allah onlara şöyle demektedir: "Kalbinizden değil de lisanen tevbe ediyor görünürseniz, bu durumda kalblerinize muttali olan Allah'a karşı değil, insanlara karşı tevbe etmiş olursunuz." Bu ise faydasız şeylerdendir. O halde siz günah işlediğinizde, Allah'a tevbe etmelisiniz.

Üçüncü Sual: Bu âyette niçin bilhassa اَلْبَارِئ (yaratıcı) ismi zikredilmiştir. Buna şöyle cevab veririz: "Barî", Allah Teala'nın da: مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ *"Rahman'ın yarattıklarında bir kusur göremezsin"* (Mülk, 3) buyurduğu gibi, mahlukatı düzensizlikten uzak olarak yaratan ve onları birbirinden muhtelif şekiller, farklı suretlerle yaratarak ayıran zattır. Böylece bu ifade, böyle olan zatın, ahmaklıkta darb-ı mesel olan öküzden (buzağıdan) ibadete daha layık olduğuna bir dikkat çekmedir.

Dördüncü Sual: Allah'u Teâlâ'nın, فتوبوا "Öyle ise tevbe ediniz" ifâdesindeki ف ile, فَاقْتُلُوا "ve öldürünüz" ifâdesindeki ف arasındaki fark nedir? Buna cevabımız şudur: Birincisi fa-i sebebiyyedir. Çünkü bu ayette zulüm, tevbe etmenin sebebidir. İkincisi ise fa-i takibiyyedir. Çünkü öldürmek burada, tevbenin tamamlayıcısıdır. Buna göre فتوبوا ifâdesinin manası "Tevbenizi tamamlamak için tevbeye öldürme işini ekleyiniz" şeklindedir.

"Kendinizi Öldürünüz" Emrinin Tefsiri

Beşinci Sual: فاقتلوا انفسكم *"Kendinizi-nefislerinizi-öldürünüz"* âyeti ile kastedilen nedir? O, âyetin zahirinin gerektirdiği, "Herbiriniz nefsini öldürsün" manası mıdır, yoksa başka birşey midir? Buna cevabımız şudur: Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan muradın, "tevbe edenlerin herbirinin kendisini öldürmesini emir" olması caiz değildir. Bu, Kadı Abdulcebbar'ın da tercih ettiği görüştür. Bu müfessirler, görüşlerine iki yönden delil getirmişlerdir:

a) Ehl-i tefsir şuna dayanmışlardır: Bütün müfessirler, Benî İsrail'in kendilerini elleri ile öldürmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer onlar, böyle yapmakla emrolunmuş olsalardı, bunu yapmadıkları için günahkâr olmuş olurlardı.

b) Ki bu Kâdı Abdulcebbar'ın dayandığı delildir: Öldürme, canlı olan bünyeyi canlı olmaktan çıkaran ve onu bozan şeydir. Bunun haricindeki şeyler ise, yakın veya uzak olarak onu ölüme götüren şeylerdir. Bu gibi şeylere mecazen öldürme denir. Öldürmenin hakikatini iyice kavradığın zaman biz deriz ki Allah'ın bunu emretmiş olması caiz değildir. Çünkü şer'î ibadetler o mükellefe fayda verdiği için güzel(ve yerinde)olmuşlardır.İbadetler ancak, istikbaldeki işler hakkında birer maslahat (fayda) olurlar. Halbuki ölümden sonra mükellefiyet söz konusu değildir ki, insanın kendisini öldürmesinden bir maslahatı olsun. Bu ise Allah'ın öldürmesinin aksinedir. Çünkü Allah'ın öldürmesi, ilahî fiillerdendir. Böylece, başka bir mükellef için bir salah (maslahat, fayda) olduğu zaman Allah'ın öldürmesi güzel olur ve Allah öldürdüğü mükellefe de buna karşılık büyük bir sevab verir. Bu, Allah'ın, öldürmeyecek şekilde bir yaralamayı veya bir uzvun kesilmesini emretmesinden de farklıdır. Çünkü bunlar yapıldıktan sonra geride hayat kalır ise, bu fiillerin ilerideki fiiller için bir salah (kurtuluş) vesilesi olması imkansız değildir.

Birisi şöyle diyebilir: Katlin, o anda ruhu bedenden ayıran bir fiilin ismi olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine o, ya o andan veya daha sonra ruhun bedenden ayrılmasına sebeb olan bir fiilden ibarettir. Bunun delili ise şudur: Birisi, herhangi bir insanı öldürmemeye yemin etse de, sonra birisini ağır bir şekilde yaralasa. O da bu ağır yaralanmadan sonra çok kısa bir müddet yaşayıp ölse. Bu yaralayan yeminini bozmuş olur ve onu Arapça'yı bilen herkes "katil" diye adlandırır. Halbuki kelimelerin kullanılışında esas olan, hakiki mana ile kullanmaktır. Bu sebeble bu "katl" isminin, ister o anda öldürsün, isterse ondan sonra ölümüne sebeb olsun, ruhun bedenden ayrılmasına yolaçan fiilin ismi olduğunu gösterir. Halbuki sen, ayetteki "öldürünüz" emrinin, ruhun derhal bedenden çıkmasını gerektirmeyen bir yaralamakla ilgili olmasının caiz olacağını kabul ettin. Durum böyle olunca, emrin, insanın kendisini öldürme manasında olmasının da caiz olabileceği sabit olur. Katlin, o anda ruhu çıkaran fiilin ismi olduğunu kabul ettik. Buna göre, ayetteki emrin bu manada olması niçin caiz olmasın? Onun "Emirlerin (ibadetlerin) farzolmasında, istikbale ait maslahatların bulunması gerekir" sözüne gelince, biz deriz ki:

Herşeyden önce ibadetlerde (emirlerde) mutlaka bir faydanın olması gerektiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, inkâr edeceği kimselere de iman etmelerini emretmiştir. Halbuki bu emirde herhangi bir fayda yoktur. Çünkü böyle bir teklifin faydası, sadece azabın meydana gelişidir. Biz, mutlaka bir faydanın olması gerektiğini kabul etsek bile, sen

niçin "o faydanın bizzat o kimseye ait olması gerekir" diyorsun ve niçin "o adamın kendisini öldürmesinin başkasının faydasına olması caiz olmasın ve bundan dolayı, başkası istifade etsin diye Allah'ın ona kendisini öldürmesini emretmesi ve sonra da Allah'ın kendini öldürene buna karşı büyük bir sevab vermiş olması niçin caiz olmasın? Faydanın mutlaka o fiili yapana dönmesi gerektiğini kabul ettik. Fakat, o insanın bu fiil ile emredildiğini bilmesinin de onun için bir maslahat (fayda) olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Mesela, o, yarın kendisini öldürmekle emredilmiş olsa, onun bu emri bilmesi, şu andan itibaren, ertesi günün gelmesinden önce, o adamın kötülükleri terketmesine sebeb olur. Bütün bu ihtimaller söz konusu olunca Kadı Abdulcebbar'ın iddiaları da düşer.

Müfessirlerin dayanmış olduğu izah tarzı, daha güçlüdür. Buna göre ayeti, zahirî manasından çevirmek gerekir. Sonra bunda iki görüş vardır:

a) Tevbe edenlerden her birinin, birbirlerini öldürmeleri emrolunmuştur, denilebilir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın اقتلوا انفسكم ifâdesinin mânası "bir kısmınız diğer kısmınızı öldürsün" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın bir başka yerdeki: وَلَا تَقْتُلُوٓا أَنفُسَكُمْ *"Birbirinizi öldürmeyin"* (Nisa, 29) âyeti gibidir. Bunun manası da, "Bir kısmınız bir kısmını öldürmesin" dir. Bunun hakikati, müminlerin tek bir nefis gibi olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın:

وَلَا تَلْمِزُوٓا أَنفُسَكُمْ *"Kendinizi ayıplamayın"* (Hucurât, 11)

âyetlerinde, tefsirin yani mümin kardeşlerinizi:

لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا

"Onu işittiğinizde, erkek müminlerle kadın müminler, kendi nefislerine dair iyi bir zanda bulunmaları gerekmez miydi?.." (Nûr, 12), yani "kendileri gibi müslümanlar hakkında" şeklinde olduğu söylenmiştir. Ve yine bu Hak Teâlâ'nın: فَسَلِّمُوا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ *"Binaenaleyh, kendi nefislerinize selam veriniz"* (Nûr 61) âyeti gibidir. Yani, birbirinize selam verin!... Sonra müfessirler, bu tevbe edenlerin iki saf halinde ortaya çıktıklarını, bazısının bazısına, geceye kadar vurduğunu söylemişlerdir.

b) Allahu Teâlâ, tevbe etmeyenlere (suçsuzlara) tevbe edenleri öldürmelerini emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın اقتلوا انفسكم ifâdesinden maksat, ölümü ve öldürülmeyi kabul ediniz demek olur. Bu ikinci izah tarzı, doğru olmaya daha yakındır. Çünkü birinci izahta meşakkatin artması söz konusudur; zira topluluk günahta müşterek oldukları zaman onların bir kısmı diğer bir kısmına, başkalarının onlara şefkatinden daha fazla

bir şekilde şefkatli olurlar. Onlar, birbirlerini öldürmekle mükellef tutulduklarında, bu hususdaki meşakkat büyür. Sonra rivayetler değişik olmuştur.

1) Allahu Teâlâ, buzağıya ibadet etmeyen mikatta bulunmak için seçilmiş yetmiş kişiye, onlardan buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiştir. Öldürülenlerin sayısı, yetmişbin kişidir. Öldürülünceye kadar üç gün hiç kımıldamamışlardır. Bu görüşü Muhammed İbn İshak zikretmiştir.

2) Hz. Musa (a.s) onlara birbirlerini öldürmelerini emredince, onlar buna icabet ettiler. Böylece Hz. Musa (a.s) katle sabretmeleri için onlardan bir söz aldı. Bunun üzerine her kabile, tek başına topluca sabahladı. Hz.Harun kesinlikle buzağıya tapmayan ve ellerinde kılıçlar olan onikibin kişi getirdi. Bunun üzerine tevbe edenler, "Bunlar sizin kardeşlerinizdir. Kılıçlarını çekmiş olarak size gelmişlerdir; o halde Allah'tan korkun ve sabredin. Yerinden kalkana, onlara yan gözle bakana veya elleriyle ve ayaklarıya onlardan korunmaya çalışana Allah lanet etsin" dediler; onlar da "amin!" dediler. Böylece akşama kadar onları öldürmeye koyuldular. Hz. Musa ve Harun (a.s) Allah'a dua etmeye başlayarak, "Ey Rabb'imiz, geri kalanını, geriye kalanını koru!" dediler. Bunun üzerine Allah onlara, "Öldürülenleri bağışladım, kalanların da tevbesini kabul ettim" diye vahyetti. Ravi, öldürülenlerin yetmişbin olduğunu söylemiştir. Bu Kelbî'nin rivayetidir.

3) İsrailoğulları iki kısım idi. Onlardan bir kısmı buzağıya tapmış, bir kısmı ise tapmamıştı. Ne varki bu tapmayanlar, tapanların bu işini reddetmemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, buzağıya tapmamakla birlikte reddetmeyenlere buzağıya ibadetle meşgul olanları öldürmelerini emretti. Sonra müfessirler sözlerine şöyle devam ettiler: Adam babasını, çocuğunu, komşusunu görüyor ve Allah'ın emrinden cayması da mümkün olmuyordu. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, simsiyah bir bulut gönderdi, sonra öldürülmelerini emretti; böylece, akşama kadar öldürüldüler... Hz.Musa ve Harun (a.s) dua ederek: "Ey Rabbim, İsrailoğulları yok oldu, geri kalanı, geri kalanı bari olsun koru!" dediler de, bunun üzerine bulut açıldı, Tevrat iniverdi ve mızrakları ellerinden düşüverdi.

İrtidâddan Tevbe Ettikleri Halde Niçin Öldürüldüler?

Altıncı Sual: "Onlar irtidâddan tevbe etmiş oldukları halde, nasıl öldürülmeye müstehak olmuşlardır? Halbuki irtidâddan tevbe eden kimse öldürülmez?" Cevap: Bu, dinin değişen hususlarındandır; belki de Hz.Musa (a.s)'nın şeriatı ya hepsi hakkında umumi veya bu kavme mahsus olarak irtidaddan tevbe eden kimsenin katlini gerektirmişti.

Yedinci Sual: Onlardan, Allah'ın tevbelerini kabul ettiği kimselerden bazılarının öldürülmediği rivayeti doğru mudur? Cevap: Bu imkansız değildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, إنكم ظلمتم انفسكم ifâdesi, ağızdan yöneltilmiş bir hitaptır. Belki de bu hitap, onlardan bir kısmına olmuştur. Veya bu hitap umumîdir; buna göre umumi olana bazan tahsis edilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın ذلكم خير لكم عند بارئكم ifâdesine gelince, bunda bu güçlüğe katlanma sebebine işaret ve uyarma bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü onların durumları dünyevî zararla uhrevi zarar arasında, ikisinden birine razı olmayı gerektiriyordu. Böyle olunca dünya zararına katlanmak münasib olur, çünkü dünya fanidir, sonludur. Ahiretin zararları ise sonsuzdur. Bir de ölüm mutlaka olacaktır; bu nedenle öldürülmeye katlanmada, takdim ve tehirden başka bir şey yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın cezasından kurtulup sevabını elde etmeye gelince, işte bu en büyük gayedir.

Cenâb-ı Hakk'ın: فتاب عليكم ifadesine gelince, bunda hazfedilmiş bir mahzuf bulunmaktadır. Sonra bu hazfedilen şey hakkında iki izah bulunmaktadır.

a) Takdîr edilen şeyin, Hz. Musa'nın sözünden olması. Buna göre sanki Hz. Musa, فإن فعلتم ذلك فقد تاب عليكم "Şayet bunu yaparsanız, muhakkak ki Allah sizin tevbenizi kabul eder" demiştir.

b) Bu takdir edilen şeyin, iltifat yoluyla onlara Allah tarafından bir hitap olmuş olmasıdır. Buna göre takdir, فَفَعَلْتُمْ مَا اَمَرَكُمْ بِهِ مُوسَى فَتَابَ عَلَيْكُمْ بَارِئُكُمْ "siz de Hz.Musanın size emrettiği işi yapınca Rabb'iniz de sizin tevbelerinizi kabul etti" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: فتاب عليكم انه هو التواب الرحيم âyetinin manası, yine O'nun فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (Bakara, 37) âyetinin izahında geçmişti.

Allah Teâlâ'yı Görmek İstemeleri

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

"Hani siz, Ey Musa, Allah'ı açıkca görmedikçe sana iman etmeyeceğiz, demiştiniz. Bunun üzerine, bakıp dururken, sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra sizi, şükredesiniz diye, ölümünüzden sonra diriltmiştik" (Bakara, 55-56).

Bil ki bu, Allah'ın onlara olan altıncı in'âmıdır. Bu birkaç bakımdan izah edilir:

a) Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyurmuştur: Musa'ya, "Allah'ı açıkca görmedikçe, sana iman etmiyeceğiz " dediniz de, böylece sizi yıldırım çarpmıştı... İşte o zamandaki nimetimi hatırlayınz. Sonra zulmünüzden tevbe edesiniz, azabımdan kurtulasınız, mükafâatımı elde edesiniz diye sizi dirilttim".

b) Bunda, kendisi sebebiyle onlara yapılan şeyin yapılmasına müstehak olunan fiilden, Peygamberimiz zamanında bulunanları bir sakındırma vardır.

c) Onları, Hz. Peygamberin mucizelerini inkar etme hususunda, açık olan zâhir mucizelerin büyüklüğünü görmelerine rağmen Hz. Musa'nın nübüvvetini inkâr eden seleflerine benzetmek gayesi güdülmüştür.

Bir de, burada Cenâb-ı Allah, böyle bir mu'cizeyi Hz. Muhammed (s.a.s)'den izhar etmediğinin sebebine dikkat çekmektedir. O da şudur: Allah, mucizeye rağmen inkara devam edeceklerini bilmektedir. Şayet onlar bu mucizeleri inkâr etselerdi, seleflerinin müstehak olduğu cezanın aynısı olan bir cezayı hak etmiş olurlardı.

d) Bunda, Ulü'l-azm peygamberlerin sabrettiği gibi, Hz.Peygamberi de müşriklerden gördüğü eziyetlere karşı bir teselli ve O'nun kalbini sabır hususunda pekiştirme ve sebat ettirme vardır.

e) Bunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti şayet doğru olsaydı, O'nun nübüvvetini bildikleri için Ehl-i Kitab'ın O'na iman etmesi, diğer insanlardan daha evla olurdu diyen kimselerin şüphesini izale vardır. Bu böyledir; çünkü Hak Teâlâ, onların seleflerinin Hz. Musa (a.s)'nın nübüvvetine dair apaçık ve göz alıcı mucizeleri görmelerine rağmen her vakit mürted olduklarını; Hz. Musa (a.s)'ya da baskı yapıp ve O'na muhalefette bulunduklarını açıklamıştır. Bu nedenle, her ne kadar onlar kendi kitaplarından Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair olan haberleri görseler de onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e muhalefet etmelerine şaşılmamalıdır.

f) Hz. Muhammed (s.a.s), ümmî olmasına ve kesinlikle bir teallüm ile meşgul bulunmamış olmasına rağmen bu kıssalardan haber verince, bunun bir vahiy ile olmuş olması gerekir.

Görme Talebi Ne Zaman Ve Nasıl Oldu?

Bu vakıa hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

1) Bu vakıa, Allah'ın buzağıya ibadet edenleri kendilerini öldürmekle mükellef kılmasından sonra olmuştur. Muhammed ibn İshak şöyle der: Hz.

Musa (a.s) Tûr (dağın)dan kavminin yanına dönünce, onları buzağıya tapıyor vaziyette gördü, kardeşi Harun (a.s) ile Samiri'ye diyeceğini dedi ve buzağıyı yakarak, onu denize attı. Kavminin seçkinlerinden yetmiş kişi seçti; onlar Tûr'a çıkınca Hz. Musa (a.s)'ya, "Rabbinden, kelamını bize duyurmasını iste" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) bunu isteyince, Allah da ona icabet etti. Hz. Musa (a.s) Tûr dağına yaklaşınca, O'nun üzerine buluttan bir sütun düşerek bütün dağı kapladı... Bu bulut, Hz. Musa (a.s) onun içerisine girinceye kadar yaklaştı. Tam o sırada Hz. Musa (a.s) kavmine, "Girin ve söylenenleri belleyin!" dedi. Rabbi Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu zaman, O'nun alnına,hiç kimsenin bakmaya güç yetiremiyeceği parlak bir ışık düştü. Kavmi Musa (a.s) ile beraberce, Allah'ın kelamını dinlediler. Allah Hz.Musa (a.s)'ya, "yap, yapma" şeklinde konuşuyordu. Söz tamamlanınca, Hz. Musa'nın içinde bulunduğu bulut, ondan sıyrılıp gitti. Bunun üzerine kavmi, "Allah'ı açıkca görmedikçe, sana iman etmiyeceğiz" dediler de, böylece onları yıldırım çarptı, hepsi ölüverdi...

Hz. Musa (a.s) iki elini, dua ederek, gökyüzüne kaldırarak şöyle dedi: "Ya Rabbî, tevbelerinin kabul olunduğuna dair şahidlerim olsunlar diye, İsrailoğullarından yetmiş kişi seçtim. Şimdi ise kavmimin yanına dönüyorum, yanımda ise onlardan hiç kimse yok;hakkımda ne derler!" Hz. Musa (a.s), Allah ölenlere ruhlarını iade edinceye kadar, dua ile meşgul oldu; İsrailoğullarının buzağıya ibadetten ötürü yaptıkları tevbenin kabulünü istedi, ancak Cenâb-ı Allah, "Nefislerini öldürmedikçe hayır, kabul etmem" dedi...

2) Bu vakıa katl olayından sonradır. Süddî şöyle demiştir: Benî İsrail, kendilerini öldürmek suretiyle buzağıya tapmaktan tevbe edince, Allahu Teâlâ Musa (a.s)'nın İsrailoğullarından bir grup insan ile beraber, buzağıya tapmalarından ötürü Allah'tan af dilemek için gelmelerini emretti. Bunun üzerine Hz.Musa, kavminden yetmiş kişi seçti... Onlar Tûr'a geldikleri zaman, "Allah'ı açıkca görmedikçe, sana iman etmeyeceğiz" dediler de, bunun üzerine onları bir "saika" yakalayıverdi de, öldüler. Hz.Musa ağlayarak ayağa kalktı ve şöyle dedi:"Ya Rabbî,İsrailoğullarına ne diyeyim? Çünkü ben onlara kendilerini öldürmelerini emrettim; sonra geriye kalanlardan bunları seçtim... şimdiyse, yanımda onlardan hiç kimse olmaksızın onların yanına döndüğümde, ben onlara ne diyeyim?" Bunun üzerine Allah, Hz. Musa'ya bu yetmiş kişinin buzağıyı ilah edinenlerden olduğunu vahyetti de, Hz. Musa:

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ
خَيْرُ الْغَافِرِينَ ۝ وَاكْتُبْ لَنَا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ

"Bu, ancak senin bir imtihanındır. Sen onunla dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete iletirsin. Sen bizim velimizsin. Onun için bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın. Bu dünyada da, ahirette de bize iyilik yaz. Muhakkak ki biz, sana döndük" (Araf, 155-156) dedi. Sonra Allahu Teâlâ onları diriltti, bunu müteakiben onlar da ayağa kalktılar ve herbiri diğerine bakarak, Allah'ın onu nasıl dirilttiğini gördüler. Böylece onlar, "Ey Musa, sen Allah'tan ne istedinse onu sana verdi. Bu sebeple, bari O'na dua et de bizi peygamber yapsın" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa, bu hususta Allah'a dua etti, Allah da O'nun duasını kabul buyurdu.

Bil ki âyette, bu iki görüşten birisini diğerine tercih etmeye delalet edecek herhangi bir husus yoktur. Yine ayette, Allah'ı görmeyi isteyenlerin buzağıya tapanlar veya başkaları olduğuna dair de bir delalet yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın: لن نؤمن لك ifâdesine gelince, bunun manası, "Allah'ı ayan beyan görmedikçe seni tasdik ve nübüvvetini itiraf etmeyiz" demektir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Âyette geçen, جهرة sözü, senin جَهَرْتُ بالقِرَاءَةِ وبالدُّعَاءِ "Kıraati ve duayı aşikâr okudum" sözünden olmak üzere, bir masdardır. Sanki gözüyle gören kimse, görmesini açıklayan; kalbiyle gören kimse ise, rû'yeti gizleyen gibidir... جهرة kelimesinin mansub olması, mefûl-i mutlak olmasından dolayıdır. Çünkü o görmenin bir nevini bildirir. Bu sebeple, اَلقُرْفُصَاءُ kelimesinin جلوسٌ (oturmak) fiili ile mansûb olması gibi, جهرة kelimesi de رُؤْيَةً fiiliyle mansub kılınmıştır. Veya, açıkca görenler manasına olmak üzere hal olarak mansub kılınmıştır. Hâ harfinin fethasıyla olmak üzere جَهَرَةً şeklinde de okunmuştur. Bu durumda bu kelime, ya "galebe" kalıbında bir masdardır veya جَاهِرٌ kelimesinin çoğuludur. Kaffâl, "cehreten" kelimesinin aslının zuhûr (görünmek, belirmek) dan olduğunu söylemiştir. Bir şeyi açtığın zaman جَهَرْتُ الشَّيْءَ denilir. Suyu çamurla örtülmüş olan kuyuyu, suyu ortaya çıkıncaya kadar temizlediğinde, جَهَرْتُ البِئْرَ denilir. Yine, ses yüksek perdeden olduğu zaman صَوْتٌ جَهِيرٌ رَجُلٌ جَهْوَرِيُّ الصَّوْتِ denilir. Ve yine, yüzünün parlaklığı açık olduğu zaman وَجْهٌ جَهِيرٌ denilir. Onlar, vehmeden bir kimsenin ru'yetten maksadın, bilmek (ilm) veya uyuyan birisinin kastedilmesi durumunda, tahayyûl olduğunu vehmetmemesini te'kid etmek için جَهْرَةً dediler.

Allah'ı Görmek İsteyenleri Yıldırımın Çarpması

Hak Teâlâ'nın: فاخذتكم الصاعقة sözüne gelince bunda birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Mu'tezile'nin Rüy'et Hakkında Yanlış Bir İstidlâli

Mu'tezile bu ifâde ile, Allah'ın görülmesinin imkânsızlığına istidlâlde bulunmuştur. Kâdi Abdu'l-Cebbâr şöyle demiştir: Şayet Allah'ı görmek caiz olsaydı, yıldırımın çarptığı kimseler caiz görülen bir işi istemiş olurlardı. Bu sebeble de onlara, herhangi bir ceza inmemesi gerekirdi.. Nitekim onlar, Allahu Teâlâ'nın:

لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ

"Biz bir çeşit yemeğe katlanamayız; bunun için sen Rabbine dua et de, bize yeryüzünün bitirmiş olduğu nimetler çıkarsın " Bakara, 61) âyetinde de belirttiği gibi, bir yiyecekten başka bir yiyeceğe ve bir azıktan başka bir azığa geçmeyi istediklerinde, onlara herhangi bir ceza inmemiştir.

Ebu'l-Hüseyn, "Kitabu't-Tesaffuh"unda şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, görme isteğini, sırf onu reddettiği için zikretmiştir. Bu birkaç âyette böyledir.

1) Mevzûbahis olan âyettir. Çünkü, şayet görmek caiz olsaydı, onların لن نؤمن لك حتى نرى الله جهرة ifâdeleri, yadırganmama ve onları bir sâikanın yakalamaması hususunda, diğer ümmetlerin peygamberlerine, "Biz, herhangi bir ölüyü diriltmedikce, iman etmeyeceğiz"demeleri gibi olurdu.

2) Allah'u Teala'nın:

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ
مِن ذَٰلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ

"Ehl-i Kitab senden, kendilerine gökten bir kitab indirmeni ister. Gerçekten onlar, Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi de, "Allah'ı bize apaçık göster" demişlerdi. Bu zulümleri yüzünden de onları bir sâika yakalamıştı" (Nisa, 153) âyetidir. Allah bu isteği zulüm diye adlandırmış ve onları anında cezalandırmıştır. Şayet Allah'ı görmek caiz olsaydı, onların Allah'ı görme hususundaki istekleri fazladan bir mucize isteyen kimsenin bunu istemesi gibi olurdu. Buna göre eğer sen, "Allah Teâla, bunların herbirinin haddi aşma olması hususunda gökten kitab indirmeyi "görme" yerinde zikretmedi mi? Kitab indirme haddi zatında imkansız olmadığı gibi, Allah'ı görmeyi isteme de aynıdır" dersen, ben de derim ki: Ayetin zâhiri bu iki şeyden herbirinin imkansızlığını gösterir. "Kitab indirme" konusunda, ayetin zahirine itibar edilmemiş, "Allah'ı görme" konusunda ise âyetin zahirine itibar edilmiştir.

3) Hak Teâlâ:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا

"Bize kavuşmayı ümid etmeyenler dediler ki: "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi, yahud Rabbimizi görmeli değil miydik?" Andolsun ki onlar kendi kendilerine kibirlendiler ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar" (Furkan, 21) buyurmuştur. Buna göre, eğer Allah'ı görmek caiz olsaydı -ki bunu mümkün görenlerce bu en büyük nimetlerdendir- onu istemek haddi aşmak olmazdı. Çünkü Allah'dan, dinî veya dünyevî bir nimet isteyen kimse haddi aşmış olmaz.Ve bu,"Senin duanla Allah şu ölüyü diriltmediği müddetce sana iman etmeyiz" denilmesi gibi olurdu.

Razî'nin Mu'tezile İddiasına Cevabı

Bil ki bu vecihler bir konuda müşterektirler, o da şudur: Şayet rü'yet (Allah'ı görme) caiz olsaydı, onu taleb etmek haddi aşmak ve reddedilecek bir fiil sayılmazdı. Haddi aşmak ve yadırganacak bir fiili yapmak ise yasaktır. Onun, "Bir yemekten diğer bir yemeğe (yiyeceğe) geçme gibi diğer menfaatleri istemek imkan dahilinde olunca, rü'yeti isteyen de asi olmaz. Diğer mû'cizeleri isteme hususunda da söz aynıdır" sözüne gelince buna karşılık biz deriz ki: Niçin "Mümkün olan şeyi o istediği zaman, haddi aşmış olmaz. Dolayısıyla her olabilecek şeyi isteyen kimsenin de haddi aşmış sayılmaması gerekir" dedin? Bu gibi yerlerde, çeşitli misallere dayanmak ehl-i ilme yakışmaz. Nasıl yakışsın ki. Halbuki Hak Teâlâ, rü'yet ile beraber, ancak mümkün olduğuna ittifakla hükmettiğimiz bir şey zikretmiştir. Bu şey ya gökten bir kitabın inmesi, veya meleklerin inmesi gibi bir şeydir.Böylece her iki işin topluluğuna haddi aşma sıfatını vermiştir. Bu ise, haddi aşma sıfatının, istenen şeyin mümkün olmamasından ötürü verilemeyeceği hususunda kat'ilik ifade eden bir delil gibidir.

Ebu'l-Huseyn'in, "Ayetin zâhiri her ikisinin de imkansız olduğunu gerektirir. Ancak ayetin zâhirinin bir kısmı ile amel edilmiş, bir kısmı ile ise amel edilmemiştir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Sen, yadırgamanın, ancak istenen şeyin imkansız olması halinde olacağına dair herhangi bir delil getirmedin. Bu hususta sadece çeşitli misallere dayandın. Misal ise bu konuda bir mana ifade etmez. Bu sebeble senin,"Âyetin zahiri her ikisinin de imkansız olduğunu gerektirir" sözün geçersiz olur. Böylece bizim dediğimiz şeyler sebebi ile, Mu'tezile'nin görüşünün değersizliği ortaya çıkmış olur.

Rüyet İsteğinin Reddolunmasının Sebepleri

Şayet birisi derse ki: "Allah'ı görme isteğinin reddolunmasının sebebi nedir?" Bu konudaki cevab bazı açıklamalar ihtiva eder:

a) Allah'ı görmek ancak âhirette olur. Binaenaleyh, burada reddolunan dünyada istenmiş olmasıdır.

b) Allah'ın hükmü, Allah görüldüğü zaman mükellefiyetin insandan kalkmasını gerektirir. Bu sebeple O'nu görmeyi taleb, mükellefiyetin kalkmasını istemektir. Bu, Mu'tezile'nin görüşüne göre daha uygundur. Çünkü rü'yet zaruri ilmi ihtiva eder. Zaruri ilim ise, mükellefiyete terstir.

c) İddianın doğruluğuna dair deliller tamam olunca, ayrıca delil istemek, işi yokuşa sürmek olur. İşi yokuşa sürme (inada) ise, şiddetli celandırmayı gerektirir.

d) Allahu Teala'nın insanları dünyada iken, kendisini görmekten menetmesinde önemli bir maslahatın olduğunu bilmesi imkânsız değildir. İşte bu sebebten ötürü, gökten kitablar ve melekler indirmesinde büyük bir mefsedetin (zararın) olduğunu bildiği ve binaenaleyh böyle bir isteği reddetmiş olduğu gibi, dünyada iken kendisinin görülme isteğini de böylece yadırgamış oldu.

İkinci Bahis: Saika Ne Demektir?

"Saika" hususunda müfessirlerin iki görüşü vardır:

a) O, ölüm manasınadır. Bu Hasan Basrî ve Katâde'nin görüşüdür. Onlar bu görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın:

فَيَصْعَقُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ

"Allah'ın dilediklerî dışında, göklerde kim var, yerde kim varsa ölür" (Zümer, 68) âyetini delil getirmişlerdir. Bu birkaç bakımdan zayıftır:

1) Allah'ın:

فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

"Gözünüz bakıp dururken o saika (yıldırım) sizi çarpmıştı" (Bakara, 55) âyetidir. Şayet "saika" ölüm olsaydı, onların ona bakmış (görmüş) olmaları imkansız olurdu.

2) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) hakkında:

وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا

"Musa baygın yere düştü" (A'raf, 143) buyurmuş, Hz. Musa (a.s) ölmediği halde, onun için "saika"yı kullanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ müteakiben

فَلَمَّآ أَفَاقَ *"Ayıldığı zaman"* (Aynı âyet) buyurmuştur. İfakat (ayılma), ölümden değil bayılmadan olur.

3) "Saika", çarpan (vuran) şeydir. Bu ise (ölüme değil) ölüme sebeb olan şeye işarettir.

4) Onlar müşahede ettikleri halde saika'nın meydana gelmesi, azab olarak, habersiz olarak ansızın onlara gelmesinden daha büyüktür. İşte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak, ilahî cezanın büyüklüğüne dikkat çekmek için, "Gözünüz bakıp dururken" buyurmuştur.

b) Bu muhakkik âlimlerin görüşüdür. Buna göre, "Saika" ölüme sebeb olan şeydir. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Allah, A'raf süresinde:

فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ *"Onları müthiş bir sarsıntı tuttuğu zaman.."* (A'raf, 155)

buyurmuştur. Alimler bu ölüm sebebi olan saikanin ne olduğu hususunda ihtilâf etmiş,üç görüş belirtmişlerdir.

1) O, gökten düşüp onları yakan bir ateştir.

2) Gökten gelen bir sayhadır.

3) Allah Teâlâ, onların üzerine sesini işittikleri bir ordu gönderdi de onlar bir gün ve gecede baygın ve ölü olarak yerlere serildiler

Öldükten Sonra Diriltilmeleri

Cenâb-ı Allah'ın ثُمَّ بَعَثْنَٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ *"Ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik"* âyetine gelince, Allah böyle buyurmuştur, çünkü ba's (diriltme), ancak ölümden sonra olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın:

فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ۝١١ ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا

"Bunun üzerine, mağarada onların kulaklarına perdeler vurduk. Sonra onları, onlardan hangisinin ne kadar kalmış olduklarını daha iyi hesap edici olduğunu bilmek için uyandırdık" (Kehf, 11-12) buyurduğu gibi...

Eğer, Hz. Musa (a.s) bu sözün içerisine dahil midir? denilirse, iki bakımdan, "hayır" derim.

a) Bu, hitab-ı müşafehe (ağızdan yapılan bir azarlama) dir; dolayısıyla Hz. Musa (a.s)'yı içine alması gerekmez.

b) Şayet bu hitap Hz.Musa (a.s)'ya da şâmil olsaydı,onun hakkındaki فلما افاق (ayılınca)sözü ile tahsis edilmesi gerekirdi. Kaldı ki افاق tabiri ölümle ilgili olmak (yani dirilmek manasına) kullanılmaz. İbn Kuteybe, Hz. Musa (a.s)'nın öldüğünü söylemiştir ki, bu izahımızdan dolayı, yanlıştır.

Allahu Teâlâ'nın: لعلكم تشكرون ifâdesine gelince, bundan maksat şudur: Allahu Teâlâ, onları mükellef kılsın, imân etmelerine imkan bulsunlar, kendilerinden südûr eden günahları da telafi etsinler diye dünyada onları ölmelerinden sonra tekrar diriltmiştir. Hak Teâlâ'nın onları mükellef tutmasına gelince bu, O'nun, لعلكم تشكرون buyurmuş olmasından ötürüdür. الشكر lâfzı, taâtların hepsini içine alır; zira Cenâb-ı Hak:

اِعْمَلُوٓا اٰلَ دَاوٗدَ شُكْرًا

"Ey Davud hanedanı, siz şükr için çalışın" (Sebe, 13) buyurmuştur.

Şayet: "Allah onları öldürmüşken, tekrar onları mükellef tutması nasıl caiz olur; eğer bu caiz olursa, öldükten sonra ahiret ehlini dirilttiği zaman onları da mükellef tutması niçin caiz olmasın?" denilirse deriz ki; "Ahirettekilerin ahirette mükellef tutulmalarına mani olan şey, onları önce öldürüp, sonra diriltmek değildir; aksine buna mani olan şey, kıyamet gününde Allah'ı, cennetteki lezzetleri ve cehennemdeki elemleri zaruri olarak tanımış ve görmüş olmalarıdır. Zaruri bir ilim meydana geldikten sonra, herhangi bir teklif söz konusu olamaz. Teklife mani olan şey bu olunca, Allah'ın kendilerini saika ile öldürdüğü kimselerde bu öldürmenin onlara zaruri bir bilgi kazandırmadığı söylenebilir, bu imkansız değildir. Durum böyle olunca, onların bu hadiseden sonra mükellef tutulmaları ve onların öldürülüp tekrar diriltilmelerinin bir uyku veya baygınlık kabilinden olması doğru olur.

Hasan el-Basri'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ'nın bu öldürmeyle onların ömürlerini sona erdirdi, sonra, altı üstüne getirilmiş bir köye uğradığında öldürdüğü kimseyi (Üzeyr a.s.) ve binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla memleketlerinden çıktıktan sonra kendilerini öldürmüş olduğu kimseleri dirilttiği gibi, onları da işte yeniden dirilttî". Çünkü Allah Teâlâ, onlar hakkında bu tarz ölümü takdir edip bunu bildirdikten sonradır ki onları yıldırımla öldürmüştür. Böylece bu vakit onların ilk ölümleri için bir ecel; diğer vakit de yaşamaları için belirlenmiş bir vakit olmuş oldu.

Mu'tezile'nin Allah'ın لعلكم تشكرون âyetiyle, O'nun herkesten iman etmesini istediğine dair istidlallerine gelince, buna dair cevabımız defaatle geçmiştir. Binaenaleyh, tekrar etmeye gerek yoktur.

Onlara Gölgeleyen Bulut, Kudret Helvası, Bıldırcın Verilmesi

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

"Ve (Tih'te) üstünüze bulut ile gölge yapmış, size (orada) kudret helvasıyla, bıldırcın etl indirmiş ve "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyilerinden (temiz ve helâl olanlarından) yeyin" (demiştik). Onlar (O nankörlükleriyle) bize zulmetmemişler, fakat kendilerine zulmetmişlerdir" (Bakara, 57).

Bil ki bu, Allah'ın zikrettiği yedinci nimettir. Cenâb-ı Hak, bu âyeti aynı lafızlarla A'raf sûresinde de zikretmiştir. Âyetin zâhirî, bu gölgelendirmenin, Allah'ın onları diriltmesinden sonra olduğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, aksi de imkansız olmamakla beraber birbiri üzerine atfedilmiş olarak,

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

"Şükredesiniz diye sizi ölümünüzden sonra diriltik ve üstünüze bulut ile gölge yaptık" (Bakara, 56-57) buyurmuştur. Zira maksad, Allah'ın onlara has olarak verdiği nimetlerini tanıtmaktır.

Müfessirler, وَظَلَّلْنَا lafzının manasının "bulutun size gölge yapmasını sağladık" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu, çölde bulundukları esnada olmuştur. Allahu Teâlâ, onların yürümesi ile yürüyecek ve onları güneşten koruyacak bir şekilde bulutu onlara âmâde kılmış; onların üzerine, herbir insana bir ölçek olmak üzere, güneşin doğuşundan batışına kadar kudret helvası yağdırmış ve bıldırcın yollamıştır. Öyleki her insan, o bıldırcınlardan istediği kadar kesip yemiştir. Ayetteki كُلُوا lafzına gelince, buna başında mahzuf (görülmeyen) bir قُلْنَا "Biz dedik ki" lafzı varmış gibi mana verilir. وما ظلمونا lafzının manası ise, "Bu nimetleri inkâr etmek suretiyle veya almaları gereken miktardan fazlasını alarak veyahut da bu çeşit yiyeceklerden başkasını isteyerek zulmettiler" demektir. وما ظلمونا lafzı bu manaların hepsine delâlet ettiği için, bunlar hazfedilerek sadece وما ظلمونا denmekle yetinilmiştir.

Onlara Şehre Girme Emrinin Verilmesi

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا
حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي
قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

"Hani, "şu kasabaya girip dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin ve "hitta" deyin ki kusurlarınızı örtelim. İyilik edenleri(n ecrini) daha da artıracağız" demiştik. Zulmedenler ise sözü kendilerine söylenen (şekilden başka bir) şekle çevirmişlerdi; Biz de o zalimlerin üstüne, yaptıkları fasıklığın cezası olarak, gökten murdar bir azab indirmiştik." (Bakara, 58-59)

Bil ki bu Allah'ın onlara verdiği sekizinci nimetidir. Bu ayet daha önce geçen nimetlere atfedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, onlara bulutla gölgelendirme nimetini ve dünyevî nimetlerden olan bıldırcın ve kudret helvasını indirme nimetini verdiğini beyan ettiği gibi, buna, onlara verdiği dinî nimetleri ekledi. Zira Allah onlara günahlarını silecek şeyleri emretmiş ve onlara hakettikleri cezadan kurtulmalarının yolunu beyan etmiştir. Bil ki bu âyet hakkında iki türlü izah yapılmıştır;

Âyetteki "Girin" Emrinin Çeşidi

Birinci İzah; âyetin tefsiri hususunda söylenenlerdir. Biz deriz ki; Allah'ın وإذ قلنا ادخلوا هذه القرية âyetine gelince, bil ki bu, teklifi bir emirdir. Bunun teklifi (mükelleflyet getiren) bir emir olduğuna iki husus delalet eder.

a) Allah Teâlâ, "secde ederek kapıdan girme"yi emretmiştir. Bu ise güç bir iştir. Bu sebeble bunu emretmek, bir teklif olmuş oldu. Kapıdan secde ederek girmeleri ise kasabaya girmelerine bağlanmıştır. Vacib olan bir işin, ancak kendisi ile tamamlandığı şey de vacibtir. Bu nedenle, kasabaya girme emrinin de mübahlık ifade eden bir emir değil,teklifi (yapılması vacib) bir emir olduğu ortaya çıkmış oldu.

b) Allahu Teâlâ'nın:

أُدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ

"Allah'ın size takdir ettiği mukaddes beldeye girin, gerisin geriye dönmeyin" (Maide, 21) âyeti, buna delildir.

Bu Kasabanın Adı Nedir?

Kur'ân'ın zâhirî bu kasabadan maksadın, hangi kasaba olduğunu göstermez. Bu hususta ancak haberlere müracaat edilebilir. Bu "kasaba"nın neresi olduğu hususunda birçok görüş vardır:

a) Katâde, er-Rebi ve Ebu Müslim el-İsfehanî'nin tercihidir ki, bu karyeden maksat Beyt-i Makdis'tir. Onlar, buna Allah'ın Maide sûresindeki أُدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ (Maide, 21) âyetini delil getirmişlerdir.Bu iki âyette geçen karyeden muradın aynı olduğunda şüphe yoktur.

b) Bunun Mısır'ın bizzat kendisi olduğudur.

c) Ki bu görüş İbn Abbas ve Ebu Zeyd'in görüşüdür, o Beyt-i Makdis'in bir köyü olan Eriha'dır. Bu görüşte olanlar, bu karyenin Beyt-i Makdis olmasının mümkün olmayacağına şöyle delil getirmişlerdir: Çünkü, demişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın:فبدل الذين ظلموا ifâdesindeki fâ harfi, takibi iktiza eder. Bu sebeple bu değiştirmenin, Hz. Musa (a.s)'nın hayatında, bu emrin peşinden onlardan meydana gelmiş olması gerekir. Ne var ki, Hz. Musa, Beyt-i Makdis'e girmemiş, Tih topraklarında ölmüştür. Bu sebeple bu karyeden maksadın, Beyt-i Makdis olmadığı sabit olmuş olur. Evvelkiler şöyle cevap vermişlerdir:

Âyette, bu emrin Hz.Musa vasıtasıyla mı, Hz.Yuşâ vasıtasıyla mı olduğu açıklanmamıştır. Hz. Yuşâ'nın lisanıyla bildirildiğini kabul edersek, problem zaten ortadan kalkar.

Allah'ın فكلوا منها حيث شئتم رغدا ifadesine gelince, bunun açıklaması Hz. Âdem kıssasında geçti. Bu, ibahe ifade eden bir emirdir.

"Kapıdan Secde Ederek Girin" Demenin Manası

Onun, وادخلوا الباب سجدا sözüne gelince, bunda iki bahis bulunmaktadır:

1) Âyetteki "kapı" konusunda, âlimler iki görüş belirtmek üzere ihtilaf etmişlerdir.

a) Bu İbn Abbas, Dahhâk, Mücahid ve Katâde'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bu kapı, Beyt-i Makdis'de "Hitta kapısı" diye anılan bir kapıdır.

b) Asâmm, âlimlerden bazılarından, bu kapı ile şehrin cihetlerinden bir cihet ile oraya varan bir giriş yerinin kastedildiğini nakletmiştir.

2) Alimler secde ile neyin murad edildiğinde ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Hasan el-Basri, bununla bizzat yüzün yere konulduğu secdeyi kastetmiştir" demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetin zâhiri, secde etmeleri durumunda karyeye girmelerinin vücubunu iktiza eder. Bu sebeple secdeyi biz zâhirine hamledersek, bu imkansız olur.

Âlimlerden, bu lafzı secdeden başka bir şeye hamledenler de vardır. Bunlar da iki görüş zikretmişlerdir:

a) Said ibn Cübeyr'in İbn Abbas'tan yaptığı rivayettir. Buna göre secdeden maksat rükûdur. Çünkü kapı dar ve küçük idi. Oraya giren kimsenin başını eğmesi gerekir. Bu da, uzak bir ihtimaldir; çünkü, şayet kapı dar olsaydı, onlar oraya rükû ederek girme mecburiyetinde kalırlar ve oraya girmek için bu emre muhtaç olunmazdı.

b) Allah bununla hudû ve huşû etmelerini, göstermelerini kastetmiştir. Bu doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bu lafzı secdenin hakikatine hamletmek uygun olmayınca, onu tevazuya hamletmek gerekir. Çünkü onlar tevbe etmeye başladıklarında, günahlarından tevbe eden kimsenin mutlaka huşû ve hudû içinde olması gerekir.

"Hıtta"nın Manası

Allah'ın, وقولوا حطة ifâdesine gelince, bunda birkaç görüş vardır:

a) Bu Kâdi'nin görüşüdür. Buna göre mana şudur: Allahu Teâlâ, onlara hudû ederek kapıdan girmelerini emrettikten sonra, onlara tevbeye delalet edecek olan şeyi söylemelerini de emretmiştir. Bu böyledir, çünkü tevbe kalbe ait işlerdendir. Bu sebeple başkası ona muttali olamaz. Buna göre, birisi günah işlemekle meşgul olup da, bundan sonra tevbe ettiğinde ona, günahını müşahede eden kimselere, tevbe ettiğini aktarması gerekir. Çünkü tevbe, ancak bununla tamamlanır. Zira dilsiz olan kimsenin tevbesi, ondan her ne kadar konuşmak sâdır olamasa da, başkasına günahından tevbe yoluna döndüğünü bildirmesi ve nefsinden töhmeti gidermesi ile anlaşılıp tamamlanır. Yine, hata olan bir mezhebe tâbi olan, sonra da ona hak zuhur eden kimseye "bâtıl üzere devam ediyor" töhmetini silmek ve düşman oluştan sonra yeniden ona dost olmaları için, kendisinin hatasını bilen kardeşlerine, o hatadan döndüğünü bildirmesi gerekir.

İşte bu sebebten ötürü, Allah Teala kalbin sıfatı olan hudu' (huşu)ları ile birlikte tevbe ettiklerini gösteren lafzı söylemelerini İsrailoğullarına mecbur etti. Tevbelerini gösteren lafız da, Allah'ın وقولوا حطة "Hıtta deyiniz"

âyetindeki "hıtta" kelimesidir. Buna göre netice olarak diyebiliriz ki Hak Teâlâ, İsrailoğullarına hudû ve huşû içinde o kapıdan girmelerini, kalbin pişmanlığı ile azaların hudu ve huşuunu ve dilin istiğfarını biraraya getirmeleri için, lisanları ile günahlarının bağışlanmasını istemelerini emretmiştir. Bu, en güzel ve gerçeğe en yakın olan izahtır.

b) Bu el-Esâm'ın görüşüdür. Ona göre bu lafız ehl-i Kitab'ın lafızlarındandır, yani Arapça'da onun manası yoktur (bilinmez).

c) Keşşaf sahibi, حِطَّةٌ lafzının اَلْحَطُّ kökünden olmak üzere, جِلْسَةٌ ve رُكْبَةٌ kelimeleri gibi فِعْلَةٌ veya فُعْلَةٌ vezninde olduğunu söylemiştir. Bu kelime âyette, mahzuf bir mübtedânın haberidir, مَسْئَلَتُنَا حِطَّةٌ وَاَمْرُكَ حِطَّةٌ "Bizim isteğimiz bağışlamandır" veya "senin işin bizi bağışlamaktır" manasındadır. Buna göre kelimenin aslı, حُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا حِطَّةً "Bizim günahlarımızı tamamen bağışla" manasında olmak üzere (mefûl-u mutlak olarak) mansubtur. Bu tıpkı şairin صَبْرٌ جَمِيلٌ فَكِلَا نَا مُبْتَلِى "Güzel bir şekilde sabret. Çünkü ikimiz de dertliyiz " beyti gibi, "devamlılık" manasının verilmesi için حطة kelimesi merfu olarak getirilmiştir. (Çünü mübteda haber cümlesi devamlılık ifade ettiği için bu kelime de mahzuf mübtedanın haberi kılınmıştır.) Şairin beytinde geçen صَبْرٌ kelimesinin aslı, اِصْبِرْ صَبْرًا takdirinde olduğu için, صَبْرٌ dür. İbn Ebî Able حطة kelimesini mansub okumuştur.

d) Bu, Ebu Müslim el-Isfahani'nin görüşüdür. Buna göre "hıtta"nın اَمْرُنَا حِطَّةٌ yani, "işimiz şu kasabaya inip, orada yerleşmemizdir" demektir. Kâdî şöyle diyerek bu görüşün zayıflığını ifade etmiştir: "Eğer ondan makasd bu olsaydı, onların hatalarının bağışlanması bununla ilgili olmazdı. Ancak Hak Teâlâ'nın وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ "Hıtta deyiniz ki günahlarınızı bağışlayalım" âyeti, onların "hıtta" dedikleri için hatalarının bağışlandığını gösterir." Kâdî'nin bu görüşüne şöyle cevab verilebilir: Onlar o kasabaya inip, tevazu içerisinde secde ederek girdikleri zaman, Allah'ın rahmeti bu durumdan dolayı tahakkuk etmiş olabilir.

e) Kaffâl'ın görüşüdür. Ona göre bu lafzın manası "Ey Rabbimiz, günahlarımızı bağışla. Çünkü biz senin rızanı sana karşı tezelülü murad ederek o kasabaya indik. O halde bizim günahlarımızı bağışla" demektir.

İstenen Hıtta Lafzı mı, Yoksa Manası mıdır?

Eğer birisi "Mükellefiyet bizzat bu lafzın zikredilmesi midir yoksa böyle değil midir?" derse, deriz ki: İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre onlar bizzat bu lafzı söylemekle emrolunmuşlardır. Bu da ihtimal dahilindedir. Ancak doğruya daha yakın olan şu iki sebebten ötürü bunun aksinin olmasıdır:

1) Bu Arapca bir lafızdır. Halbuki Beni İsrail Arapca konuşmazlardı.

2) Doğruya daha yakın olan, onların tevbe etliklerine, pişman olduklarına, hudû ve huşûlarına delâlet edecek bir sözü söylemelerinin emredilmesidir. Hatta onlar "hıtta" yerine "Ya Rabb! Senden mağfiret istiyoruz ve sana yöneliyoruz" demiş olsalardı da yine maksad hâsıl olurdu. Çünki tevbeden maksad, ya kalben yapılandır veya lisanen. Kalben yapılan tevbenin alâmeti pişmanlık duymaktır. Lisanen yapılan tevbenin alâmeti ise, kalbte pişmanlığın meydana geldiğini gösterecek bir lâfzı söylemektir. Bu ise, bizzat "hitta" lâfzını söylemeyi gerektirmez.

Cenâb-ı Hakk'ın نغفر لكم "Sizi bağışlayalım" sözüne gelince, burada geçen mağfiret (bağışlama) hususunda daha önce söz söyledik. Sonra burada iki bahis vardır:

Birincisi: Allah Teâlâ نغفر لكم sözünü, burada minnet etme sadedinde söylemiştir. Şayet, Mu'tezile'nin dediği gibi, Allah'ın tevbeleri kabul etmesi akleri O'na vacib olsaydı, durum böyle olmazdı. O zaman o, aksine bir vacibi eda olmuş olurdu. Vacibi (yani yapılması gerekli olan şeyi) eda etmenin ise, imtinan sadedinde söylenmesi caiz olmaz.

İkincisi: Burada değişik birkaç okunuş (kıraat) vardır:

a) Ebu Amr ve İbnu'l Münadi, نُغْفِرْ şeklinde okumuşlardır.

b) Nâfi bu kelimeyi يُغْفَرْ şeklinde okumuştur.

c) Medine kurralarından diğerleri ile Mufaddal'dan gelen bir kol تُغْفَرْ şeklinde okumuşlardır.

d) Hasan el-Basri, Katade, Ebu Hayve ve el-Cuhderi يُغْفَرْ diye okumuşlardır. Kaffal şöyle demiştir: Bu kıraatların hepsinde de mana aynıdır. Çünkü Allah hataları bağışladığı zaman, onlar da bağışlanmış olur. Hataları bağışlandığı zaman, onları Allah bağışlar. Fiil müennes isimden önce gelir ve fiil ile faili arasına başka bir kelime girer ise, fiilin müzekker olması da, müennes olması da caiz olur. Mesela Allah'ın;

وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ

"Zalimleri bir sayha yakalar" (Hûd, 67) ayetinde olduğu gibi.

Ayette geçen "hatie"(hata, günah)den murad, onun bütün hataları ifade eden cins ismi olmasıdır, yoksa tek bir hata manasına değildir. Allah'ın خطاياكم (hatalarınızı) lafzına gelince, bu lafzın da birkaç türlü okunuşu vardır:

a) Cuhderî kelimeyi خَطِيئَتِكُمْ şeklinde okumuştur.

b) A'meş خَطِيئَاتِكُمْ

c) Hasan el-Basrî خَطِيئَاتُكُمْ

d) Kisâî, خَطَايَاكُمْ

e) İbn Kesir خطاياكم
f) Yine Kisâî خطيئتكم
g) Geri kalanlar ise, ye harfini imale ile okumuşlardır.

Muhsin Kelimesinin Manası ve Muhsinlerin Mükâfaatı

Hak Teâlâ'nın وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ *"Biz muhsinlere (iyi amel edenlere), mükâfaatı artıracağız"* âyetine gelince, bu âyetteki "muhsin" den murad, ya bu mükellefiyet hususunda Allah'a itaat ederek iyi davranmış olan kimse, yahut da diğer mükellefiyetlerde başka taatler yaparak iyi davranmış olan kimse kastedilmiştir. Birinci takdire göre vaadolunan bu mükafaat fazlalığının dünyevi ve dinî menfaatlerden olması mümkündür. Dünyevi menfaatlerden olması ihtimaline gelince bu, şu demektir: Kim, bu taati yaparak ihsanda bulunursa, biz ona dünyevî genişliği ve zenginliği veririz ve ona bu kasabadan başka kasabaların kapısını da açarız.

İkinci ihtimale, yani bunun uhrevî menfaatlerden olması ihtimaline gelince, bunun manası da şudur: Kim Allah'a itaat ederek ve tevbede bulunarak ihsanda bulunur (iyi davranır) ise, biz onun hatalarını bağışlar ve bunun yanında ona çok sevab veririz." Nitekim Hak Teâlâ:

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ

"İyi (güzel) amel yapanlara daha güzel iyilik ve bir de fazlası vardır" (Yunus, 26) buyurmuştur. Yani, "Biz, onlara iyilik verdikçe verir, bir de daha fazlasını vererek onları mükâfaatlandırırız". Nitekim tek bir iyiliğe on ve hatta daha fazla sevab verilir. Ama âyette geçen "muhsinler"den murad, "bu tevbeden sonra, başka taatlar da yaparak kim iyi davranışta bulunursa..." şeklinde olursa, o zaman ayetin manası şöyle olur: "Biz sizin o kasabanın kapısından secde ederek girmenizi ve "hıtta" demenizi, günahlarınızın bağışlanmasına sebeb kılarız. Sonra siz diğer taatleri yaparsanız, biz de bu taatlarınıza karşılık size sevab veririz."

Âyetin bir başka tefsiri daha vardır. O da şudur: Kim günah işlemiş ise, bu fiili sebebiyle o günahını bağışlarız. Kim de günah işlememiş ve ihsanda bulunmuş (itaat etmiş) olur ise, biz onun ihsanını artırırız, yani o taatini onun hasenatına yazdığımız gibi fazlasını da veririz. Buna göre bağışlama mümin olanlar için, mükafaat fazlalığı da ehl-i itaat için olmuş olur.

Zalimlerin Verilen Emri Değiştirmeleri

Allah Teâla'nın فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Zulmedenler ise (onu) değiştirdiler"* âyetine gelince, bununla ilgili olarak iki görüş vardır:

a) Ebu Müslim, فَبَدَّلَ ifadesi onların, emrolundukları şeyi yapmadıklarına delâlet eder, yoksa emrolundukları şeyin yerine başka birşey yaptıklarını göstermez. Bunun delili, tebdil (sözü değiştirmek) ifadesinin bazan muhalefet etmek anlamında kullanılmasıdır. Allah Teâlâ da:

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ

"Siz ganimetleri almaya yöneldiğiniz zaman, savaştan geri kalanlar, Allah'ın kelamını değiştirmeyi murad ederek derler ki: "Bırakın bizi, sizin peşinize gelelim" (Fetih, 15) buyurmuştur. Bunların "değiştirmeleri" sözde değil ancak fiildeki muhalefetleridir. Burada da böyledir. Buna göre mana şöyledir: "Onlara mütevazi olmaları ve ilahi mağfireti istemeleri emredildiği zaman, onlar bu emri tutmamış ve buna iltifat etmemişlerdir" demiştir.

b) Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu görüşe göre "tebdil" den maksad, İsrailoğullarının yapmakla emrolundukları şeyin yerine bir başka şeyi yapmalarıdır. Çünkü tebdil, "bedel" kelimesinden müştaktır. Bu nedenle ortada mutlaka "bedel" olan birşeyin bulunması gerekir. Bu tıpkı, فُلَانٌ بَدَّلَ دِينَهُ "Falan, dinini değiştirdi" demek gibidir. Bu, o kimsenin bir dinden başka bir dine geçtiğini gösterir. Bu manayı, Hak Teâlâ'nın فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ *"Kendilerine söylenen sözden başka bir söze (değiştirdiler)* âyeti de te'kid eder. Sonra müfessirler, bu değiştirilen söz ve fiilin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, onlar, secde ederek girmeleri emredilen kapıdan oturmuş vaziyette geri geri sürünerek ve (حِطَّةٌ) yerine حِنْطَةٌ مِنْ شَعِيرَةٍ (Bir tane arpa) diyerek girdiler. Mücahid'den gelen rivayete göre, onlar geri geri oraya girdiler ve istihza ile حِنْطَةٌ (buğday) dediler. İbn Zeyd de şöyle demiştir:"Onlar, Musa (a.s) ile alay ederek, "Musa bizimle hitta hitta diyerek sadece oynamak istiyor, yani değersiz bir şey ile oynamak istiyor."

Zalimler ve Onlara Gönderilen Azab

Allahu Teâlâ'nın الَّذِينَ ظَلَمُوا (zulmedenler) ifadesine gelince, burada Allah onları "zalim" diye nitelendirmiştir. Onlar ya dinî ve dünyevî hususlardaki hayırların eksilmesine gayret ettikleri için veyahutta kendilerine haksızlık ettikleri için zalim olmuşlardır. Yukarıda geçtiği gibi, insanın kendisine haksızlık etmesi de zulümdür.

Cenâb-ı Allah'ın فأنزلنا على الذين ظلموا رجزًا من السماء *"Biz de zulme-*

denlere, gökten murdar bir azab indirdik " ayetine gelince, bu ayetle ilgili iki konu vardır:

Birincisi: Bu âyette الذين ظلموا "zulmedenler" (Bakara, 59) ifâdesinin iki kere geçmesi, İsrailoğullarının durumlarının son derece çirkin olduğunu göstermek ve onlara azab indirilmesinin zulümleri sebebi ile olduğunu anlatmak içindir.

İkincisi: Ayetteki "Ricz", azab demektir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın:

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ *"Onların başına ricz, yani azab gelince...*

geldi " (A'raf, 134) âyeti ile; لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ

"Eğer, bizden azabı giderirsen..." (A'raf, 134) âyetidir. Zeccâc, رِجْز ve رِجْس kelimeleri ikisinin manası da birdir ve "azab" demektir" demiştir.

Allah Teâlâ'nın:

وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ

"Allah sizden şeytanın riczini gidersin..." (Enfal, 11) âyetine gelince bunun manası,"Allah o şeytanın pisliğini ve sizi davet ettiği inkârı sizden giderir" demektir. Sonra bu azabın ne olduğu konusunda da ayette bir işaret yoktur. İbn Abbas (r.a.) onlardan yirmidörtbin kişinin bir saat içinde ansızın öldüğünü söylemiştir. İbn Zeyd ise şöyle demiştir: Allah onlara veba hastalığı verdi de bir kuşluk vaktinden yatsıya kadar yirmibeşbin kişi öldü, geriye kimse kalmadı.

Fısk ve Zulüm Hakkında

Hak Teâlâ'nın بما كانوا يفسقون *"Yaptıkları fasıklığın cezası olarak..."* ifadesine gelince, "fısk", zararlı olan bir çıkıştır. Yaş hurma kabuğundan çıktığı zaman فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ denilir. Şeriat dilinde "Fısk, Allah'a itaat etmekten çıkıp, Allah'a karşı isyan etme haline girmekten ibarettir." Ebu Müslim âyetteki fıskın, Allah'ın على الذين ظلموا âyetindeki "zulüm" olduğunu, bu tekrar edilişin faydasının ise manayı te'kid olduğunu söylemiştir. Halbuki gerçekte burada şu iki sebebten ötürü tekrar yoktur:

a) Zulüm bazan küçük günahları, bazan büyük günahları işlemekten dolayı olur. İşte bu sebebten ötürü, Allah Teâlâ, peygamberlerini:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا

"Ey Rabbimiz, Biz kendimize zulmettik" (A'raf, 23) âyetinde, zulüm etme vasfı ile nitelemiştir. Bir de yine Allah Teâlâ:

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

"Hiç şüphesiz şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Sayet zulüm sadece, büyük günah işlemek olsaydı, bu durumda âyette عظيم (büyük) lafzının geçmesi gereksiz bir tekrar olurdu. Halbuki "fısk"ın da büyük günahlardan olması gerekir. Buna göre Allahu Teâlâ, onları ilk önce "zulüm" ile tavsif edince, bu zulümlerinin küçük günahlardan dolayı değil de büyük günahlardan dolayı olduğu bilinsin diye ikinci olarak "fâsık" diye vasıflandırmıştır.

b) Onların bu tebdil (sözü değiştirme) sebebi ile "zalim" ismine müstehak olmaları ihtimali de vardır. İşte bu tebdil sebebi ile, onlara gökten murdar bir azab inivermiştir. Dahası, bu tebdilden önce işlemiş oldukları fâsıklıktan dolayı da bu azab onlara inmiştir. Bu izah şekline göre, tekerrür durumu zail olur.

İkinci İzah: Bil ki Allah Teala bu ayeti A'raf suresinde de şu şekilde zikretmiştir:

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ
سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ
فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

"O zaman onlara, "Şu kasabada yerleşin. Onun istediğiniz yerinden yeyin. Kapısından hepiniz secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. Muhsin olanlara daha fazlasını da vereceğiz" denilmişti. Fakat içlerindeki o zulmedenler, kendilerine söylenen sözü değiştirdiler. Biz de üzerlerine, zulmetmekleri için gökten murdar bir azab indirdik." (A'raf, 161-162).

Şeriatta Bildirilen Zikirler Tevkifi midir?

Bil ki bazı alimler, Allah'ın فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا *"zulmedenler.. değiştirdiler"* ifadesinin, zikir olarak rivayet edilen şeylerin tevkifi olduğuna, onları değiştirmenin caiz olmadığına, o zikirlerin yerine başka birşey söylenemeyeceğine delil olduğunu söylemişlerdir. Şafii alimleri, iftitah tekbirinin yerine ta'zim ve tesbih ifade eden lafızlarının kullanılmasının, keza Kur'an'ın Farsca okunmasının caiz olamayacağına delil getirmişlerdir.

Ebu Bekir er-Razî, bu görüşe şöyle cevab vermiştir: "İsrailoğulları, kendilerine söylenen sözü, zıddı olan başka bir söz ile değiştirdikleri için zemme müstehak olmuşlar ve bu yüzden zemmedilmeleri gerekmiştir. Ama aynı manada olmak üzere değişik lafız kullananlar zemme müstehak olmaz." Ebu Bekir er-Razi'nin bu sözüne şu şekilde cevab verebiliriz: Allah'ın فبدل الذين ظلموا قولاً غير الذي قيل لهم *"Zulmedenler, kendilerine söylenen sözü değiştirdiler"* âyetinin zahiri, ister aynı manada olsun ister ayrı manada olsun, sözün yerine başka bir söz kullanan herkesi içine alır. Bu âyetle ilgili birçok soru vardır:

Âyetle İlgili Sualler

Birinci Soru: Allah Teala niçin, Bakara suresinde واذقلنا (Hani.. demiştik) ve A'raf sûresinde de واذ قيل لهم (Hani onlara denilmişti ki...) buyurmuştur? Cevab: Allah Teala manada kapalılığı gidermek için, Kur'an'ın evvelinde, bu sözü söyleyenin kendisi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bir de Allah Teâla söze اذكروا نعمتي التي انعمت عليكم "Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın" diyerek başlamış, sonra nimetlerini teker teker saymıştır. Binâenaleyh bu yere uygun olan, واذقلنا denilmesidir. A'raf suresindeki âyette ise, Bakara sûresindeki bu açıkça ifadeden sonra, واذ قيل لهم ifadesinde herhangi bir kapalılık kalmamıştır.

İkinci Soru: Allah Teâlâ niçin, Bakara sûresinde واذ قلنا ادخلوا "Hani biz giriniz... demiştik," A'raf suresinde ise اسكنوا "yerleşiniz" demiştir? Cevab: Girmek, yerleşmeden daha öncedir. Dolayısı ile her ikisinin de meydana gelmesi gerekir. Bu sebeble, önce geçen surede "girme", sonra gelen surede ise "yerleşme" zikredilmiştir.

Üçüncü Soru: Niçin Allah Teala, Bakara'da (ف) ile فكلوا "öyle ise yeyiniz", A'raf'da ise (و) ile وكلوا "ve yeyiniz" buyurmuştur? Bunun cevabı, Bakara süresinde فكلا منها رغدا, A'raf süresinde ise وكلا منها رغدا buyruklarının tefsirinde bilinmesi lâzım gelen hususlardır.

Dördüncü Soru: Allah, niçin Bakara suresinde نغفر لكم خطاياكم "Sizin günahlarınızı (hatalarınızı) bağışlayalım", A'raf suresinde ise نغفر لكم خطيئاتكم buyurmuştur. Cevab: خطيئات cem'i kesret (çokluk ifade eden cemi) ise خطايا cem'i muennes salimdir. Bu, az sayı ihtiva eden cemler için kullanılır. Bakara suresinde, Cenab-ı Allah sözü kendisine nisbet ederek, واذ قلنا ادخلوا هذه القرية buyurunca, bu sözüne, cömertliğine ve kerâmine yakışan bir hususu eklemiştir. Bu da O'nun, çok olan günahları bağışlamasıdır. Böylece çokluğu ifade eden bir cemi lafzı kullanmıştır. A'raf sûresinde ise, sözü kendisine nisbet etmeyip واذ قيل لهم "Onlara... denildi" buyurunca, bu lafzı

azlık ifade eden bir cemi olarak getirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki Allah failî zikredince, o failin keremine yakışan "çok günahları affetme" vasfını da zikretmiştir. A'raf suresinde failî (yani kendisini) zikretmeyince çokluğu ifade eden lafzı da zikretmemiştir.

Beşinci Soru: Cenab-ı Hak, niçin Bakara sûresinde رَغَدًا "bol bol (yeyin)" buyurdu da, A'raf'da bunu hazfetti. Bu sorunun cevabı, dördüncü sorunun cevabı gibidir. Çünkü Allah bir fiili kendisine nisbet ettiği zaman, onunla beraber şüphesiz en büyük nimetini, bol bol yemeleri nimetini zikretmiştir. A'raf suresinde fiili zatına nisbet etmediği için, burada en büyük nimeti zikretmemiştir.

Altıncı Soru: Allah'u Teala, niçin Bakara suresinde وادخلوا الباب سجدًا وقولوا حطة buyurmuş, A'raf'da sonra gelen وقولوا حطة cümlesini öne almıştır. Cevab: (و) harfi, mutlak manada beraberliği (cem'i) ifade eder. Yine ادخلوا الباب سجدًا وقولوا حطة âyetinin muhatablarının bazılarının günahkâr diğer bazılarının ise günahsız olduklarını, günahkâr olanların günahlarının affolunması için uğraşmalarının ibadetle meşgul olmalarından önce geldiğini, şüphesiz onların mükellefiyetinin önce حِطَّةٌ demeleri, sonra da secde ederek kapıdan girmeleri olduğunu; günahsız olanlarının ise öncelikle ibadetle, ikinci derecede de nefsin kibrini kırmak ve ibadetten dolayı düşeceği ucbünü gidermek için tevbe ile meşgul olmaları gerektiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı günahsız olanların secde ederek kapıdan girmeleri, daha sonra da "bizi bağışla" demeleri gerekir. Ayetin muhatablarının böyle iki kısma ayrılmaları ihtimal dahilinde olunca, Cenab-ı Allah da bu iki kısımdan her birine ait hükmü ayrı surelerde zikretmiştir.

Yedinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin Bakara sûresinde (و) harfi ile وسنزيد المحسنين; A'raf'da ise (و) harfi olmaksızın سنزيد المحسنين buyurmuştur? Cevab: Allah Teala, A'raf sûresinde iki husus zikretmiştir: Tevbe etmeyi gösteren "hıtta" sözü, ve ibadet etmenin bir tezahürü olan secde ederek kapıdan girme işi... Bunların peşisıra da iki mükafaattan bahsetmiştir. "Hıtta" sözüne karşılık söylenen نغفر لكم خطاياكم *"Günahlarınızı bağışlayalım"* sözü ve secde ederek kapıdan girmenin karşılığı olan سنزيد المحسنين *"Muhsinlere (sevabı) artıracağız"* vaad-i ilahisi... Bu nedenle iki şarttan her birine, bu iki cezadan birinin verildiğini göstersin diye, Allah (و) harfini getirmemiştir. Ama Bakara sûresinde, mağfiret vebziyadenin mecmuunun, girme ve hıtta deme fiillerinin mecmuunun karşılığı olduğunu ifade eder.

Sekizinci Soru: Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً A'raf sûresinde ise فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلاً buyurmuştur. A'raf sûresindeki âyette fazladan bir مِنْهُمْ lafzının söylenmesindeki mana nedir? Cevab:

A'raf'da bu lafzın ilave edilmesinin sebebi şudur: Burada kıssanın baş tarafı, مِنْ lafzı ile tahsis edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ۝

"Musa'nın kavminden, hakka irşad eden ve onunla adalet yapan bir topluluk vardı" (A'raf, 159) buyurmuş, onlardan böyle olanların varlığını bildirmiş, sonra da onlara verdiği çeşitli nimetler ile onlara yönelik ilahi emirlerini saymıştır. Kıssa sona erince de فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ *"Onlardan zalim olanlar ise (sözü) değiştirdiler"* buyurarak, sözün sonu başına uygun olsun diye, kıssanın başında مِنْ lafzını zikrettiği gibi, sonunda da zikretmiştir. Böylece Musa'nın kavminden "zalim olanlar", yine onun kavminden "hidayete ermiş olanlara" mukabil olmuş olur. Orada adil bir topluluktan bahsetmiş, bu kısımda ise zalim bir topluluktan bahsetmiştir. Her iki topluluk da Hz. Musa (a.s)'nın kavmindendir. A'raf sûresinde fazladan مِنْهُمْ lafzının zikredilmesinin sebebi işte budur. Bakara sûresindeki âyete gelince, Allah Teâlâ: فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا âyetinden önce olan âyetlerde bir tomyiz ve tahsis zikretmemiştir ki kıssanın sonunda da böyle bir tahsis yapmak gereksin. Böylece bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış oldu.

Dokuzuncu Soru: Hak Teâlâ, niçin Bakara'da فانزلنا على الذين ظلموا رجزًا ; A'raf'da ise فارسلنا عليكم رجزًا buyurmuştur? Cevab: İnzâl (indirme), azabın işin taa başında olduğunu, İrsâl (gönderme) ise azabın onlara tasallutunu ve onların tamamı ile kökünü kazıdığını ifade eder. Bu ise (yani irsal) ancak ahirette olur.

Onuncu Soru: Niçin Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde بما كانوا يفسقون "Fâsıklıklarından dolayı..."; A'raf sûresinde ise بما كانوا يظلمون "Zulmetmelerinden dolayı..." buyurmuştur? Cevab: Allahu Teâlâ Bakara sûresinde zulmün, fasıklık olduğunu açıklayınca, Bakara sûresinde böyle bir açıklama geçtiği için, A'raf sûresinde sadece zulüm lafzı ile yetinmiştir.

* * *

Hz. Musa'nın Kayadan On İki Pınar Fışkırtması

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

"Hani bir de, Musâ kavmi için (çölde) su aradığı zaman ona: "Asânı taşa vur" demiştik de, (o asâsını taşa vurunca) taştan oniki pınar fışkırmış ve her kabile su içeceği pınarı öğrenmişti. (Onlara dedik ki:) 'Allah'ın verdiği rızıktan yeyin, için (fakat) yeryüzünde fesadcı olarak taşkınlık yapmayın"

(Bakara, 60).

Ekseri kârîler, اثْنَتَا عَشْرَةَ ibaresini, hafiflik (kolaylık) olsun diye şın harfinin sükunu ile عَشْرَةَ şeklinde; Ebu Ca'fer ise عَشِرَةَ şeklinde okumuştur. Bazı kıraat imamlarından ise, şının fethasıyla عَشَرَةَ şeklinde okumuş oldukları rivayet edilmiştir. Uygun olan birincisidir, çünkü bu daha hafiftir ve Kur'ân'ın çoğu da bu şekilde okunmuştur.

Bil ki bu, Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği nimetlerden dokuzuncu nimettir. Dünyevî hususta nimet olmasına gelince bu, şunun içindir: Allahu Teâlâ, onların suya olan şiddetli ihtiyaçlarını gidermiştir. Onlara kudret helvâsını indirmese ve bıldırcın göndermeseydi, onlar nasıl helâk olurlardı ise, eğer onlara su vermeseydi aynı şekilde onlar Tih çölünde helâk olurlardı. Çünkü Cenâb-ı Hakk:

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ

"Biz onları yemek yemez cesedler olarak yaratmadık" (Enbiya, 8); ve:

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

"Canlı olan her şeyi, biz sudan yarattık" (Enbiya, 30) buyurmuştur. Hatta, Tih çölünde su ile imânda bulunmak, alışılagelen su nimetini vermekten daha büyüktür. Çünkü çölde insanın suya olan ihtiyacı fazlalaşıp, su ve herhangi bir bitkinin olmadığı bir yerde bulunduğu için bütün ümit kapıları kendisine kapandığı, bunu müteakip Allah âsâ ile vurulan, su fışkıran ve kendisinden içilen bir taştan o insanı rızıklandırdığı zaman, o, bu nimete, herhangi bir nimetin hemen hemen denk olamayacağını anlamış olur. Onun dinî nimet oluşuna ge-

lince, bu Yaratıcının varlığına, kudret ve ilmine delâlet eden delillerin en açığı ve Hz.Musa'nın sıdkını gösteren delillerin en doğrularından ve kuvvetlilerindendir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Su nerede verildi?

Müfessirlerin çoğu, bu su istemenin Tih çölünde olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Allahu Teâla onların üzerine bulutu gölgeleyip, onlara kudret helvâsı ve bıldırcın indirip, elbiselerini eskimez ve kirlenmez kılınca, susuzluktan korktular. Böylece Allah onlara o taştan su verdi.

Ebu Müslim, bu mucizenin, onların Tih çölüne gittiği günlerde verilmiş olmasına hamledilmesini yadırgayarak şöyle demiştir: "Tam aksine bu müstakil bir sözdür. "**İstiskâ**"nın mânası, insanlar kıtlığa duçar oldukları zaman, onların örfüne göre, yağmurdan ıslanmayı talebetmektir. Böylece Allah'ın taştan su fışkırtma işi, sulamayı kabul etmenin ve yağmur indirmenin üstünde olmuş olur."

Her ne kadar doğruya yakın olan, bunun Tih çölünde olmuş olması ise de, gerçek olan ayette bunun veya şunun hak olduğuna delâlet edecek herhangi bir şey yoktur. Buna iki husus delâlet eder:

a) Nadir durumlar hariç, şehirlerde mû'tâd olan şey suya ihtiyaç duymamaktır

b) Taş buna müsait olduğu için, onların, taşı beraberlerinde taşıdıklarının rivâyet edilmesidir. Her sabah onlara bıldırcın ve kudret helvası indiği gibi, her vakit bu taştan onlara su fışkırıyordu. Bu ise, ancak, onların Tih'te bulunduğu günlere daha uygun düşer.

İKİNCİ MESELE:
Hz Musa'nın Asası

Müfessirler "**âsâ**" hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Hasan el-Basrî, bu âsâ'nın bir ağaçtan alınmış bir dal olduğunu söylemiştir.

Onun cennet ağaçlarından olduğu, uzunluğunun Hz. Musa (a.s)'nın boyuna göre on zirâ olduğu ve karanlıkta yanan iki ucu bulunduğu da söylenmiştir.

Kur'ân'ın delâlet ettiği, onun boyunun üzerine yaslanmaya müsait olduğu, büyük bir yılana dönüşebilir olduğudur. Bu ancak, bu kadar uzunluk ve bu kadar kalınlık olduğunda mümkün olabilir; bundan fazlasına gelince, Kurân'da buna delâlet yoktur.

Bil ki bu gibi konularda susmak gerekir. Çünkü bunlar hakkında kesin, mütevâtir bir nas yoktur, üzerine de bir amel taalluk etmez. Bu hususta âhad haberlerden elde edilen zan ile yetinilebilir. Evlâ olan ise, bu konulara değinmemektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Pınar Fışkıran Taş Hakkında

اَلْحَجَرَ "lafzındaki eliflâm, ya, bilinen bir taşa işaret etmek ve ahd içindir. Bunun, Hz. Musa (a.s)'nın yanında getirdiği; herbiri bir kabile için olmak üzere, her bir yüzünden üçer tane göze fışkıran ve dörd yüzü olan küb şeklinde bir taş olduğu rivayet edilmiştir. Onlar altıyüzbin kişi idiler. Ordunun kapladığı alan ise onikibin millik bir arazi idi. Taşın, Hz. Adem (a.s) ile birlikte cennetten indirildiği, Şuayib (a.s)'in zamanına kadar İsrailoğullarının bu taşın varisi oldukları, Şuayib (a.s)'in âsâ ile birlikte o taşı Hz. Musa'ya verdiği söylenmiştir. Yine, bunun Hz. Musa(a.s)'da fıtık rahatsızlığı olduğunu iftira ettikleri zaman, Hz. Musa (a.s)'nın yıkanırken üzerine elbiselerini koyduğu ve Hz. Musa'nın elbiselerini (yuvarlanarak) kaçıran taş olduğu, bunun üzerine Hz. Musâ (a.s)'ya Cebrâil (a.s), "Allah ona: "Bu taşı kaldır. Çünkü onda benim bir kudretim, senin bir mucizen vardır" dediğini haber verdiğini, bunun üzerine Hz. Musa'nın onu heybesinde taşıdığı da söylenmiştir. Ve bu eliflâm cins içindir, yani kendisine taş denilebilecek şeye vur, demektir. **Hasan el-Basrî**'den, Allah'ın onlara muayyen bir taşa vurmayı emretmediği rivayet edilmiştir. **Hasan el-Basrî** sözüne devamla, bu hüccet itibariyle daha açık, kudret itibariyle daha kesindir. Onların şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: Şayet taş bulunmayan bir toprağa konaklarsak, halimiz ne olur? Bunun üzerine Hz. Musa taşı heybesinde taşıdı. Konakladıkları yerde Hz. Musa o taşı yere attı. Hz. Musa'nın âsâsıyla ona vurduğu, böylece ondan su fışkırdığı ve yine âsâsıyla ona vurarak, suyun kesildiği de söylenmiştir. Bunun üzerine, onlar "şayet Musa âsâsını yitirirse biz susuzluktan ölürüz" dediler de, böylece Allah Hz. Musa'ya: "Taşa vurma; ona söyle, o sana su verir" diye vahyetti.

Müfessirler taşın niteliği hakkında ihtilâf etmişlerdir. İşte bu sebeple onun, her kenârı birer zirâ'dan kübik bir biçimde ve yumuşak taş olduğu söylenmiştir. İnsan başı şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bizce tercihe şayan olan, bunun ilmini Allah'a havale etmektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE فَانْفَجَرَتْ lâfzının başındaki fâ, mahzûf olan bir fiile mütealliktir. Yani, فَضَرَبَ فَانْفَجَرَتْ "Bunun üzerine ona vurdu da, su fışkırdı" veya فَإِنْ ضَرَبْتَ فَقَدْ انْفَجَرَتْ "Eğer sen taşa vurursan, o taştan sular fışkırır" demektir.

Ayeti-Kerime İle İlgili Birkaç Sual

(Bu ayetle ilgili olarak, geriye birkaç sual kalmaktadır:)

Birinci Sual: Ayetteki فَانْفَجَرَتْ Hakkında:

Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Musa (a.s)'ya âsâsı ile taşa vurmasını emrettiği halde, taştan vurma olmadan su fışkırmış olduğunu caiz saymak ve böylece de mahzûf bir fiil takdir etmekten kurtulmak mümkün değil midir?

Cevap: Cenâb-ı Allah'ın kudretinde, Hz. Musa'ya âsâsı ile taşa vurmasını emredip, o taşa vurmadan taştan ihtiyaç miktarı su fışkırması imkânsız değildir. Çünkü bu, eğer o i'câz hususunda daha beliğdir denilirse, doğruya daha yakındır. Fakat doğru olan şudur: Hz. Musa taşa vurdu, taştan da su fışkırdı. Çünkü Cenâb-ı Allah Peygamberine bir şey emretse, peygamberi de o şeyi yapmamış olsa, peygamber âsî olmuş olur. Ve yine, taştan vurmaksızın su fışkıracak olsaydı, âsâ ile o taşa vurmayı emretmek abes ve anlamsız olurdu. Öte yandan, haberlerde rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Allah'ın; فَانْفَلَقَ *"ve taş yarıldı"* (Şuarâ, 63) ayetindeki muradın فَضَرَبَ فَانْفَلَقَ olması gibi, burada da ayetin takdiri فَضَرَبَ فَانْفَجَرَتْ dir.

İkinci Sual: İnficar ile İnbicas Arasındaki Fark:

Cenâb-ı Hak bu ayette فَانْفَجَرَتْ ; Âraf suresinde ise فَانْبَجَسَتْ (Araf, 160) buyurmuştur. Bu iki ifâde arasında bir tenakuz bulunmaktadır; çünkü "inficâr", suyun bol olarak çıkmasıdır, "inbicâs" ise, suyun az çıkmasıdır.

Buna Üç Şekilde Cevap Verilir:

a-) اَلْفَجر aslında, yarılmak manasındadır. اَلِانْفِجَار , inşikâk ve yarılmak anlamındadır. Fâcir kelimesi de bu kökten iştikak etmiştir, çünkü fıska sapmak sûretiyle müslümanlara muhalefet etmiştir;
اَلِانْبِجَاسُ ise, sınırlı ve az olan bir yarılma ve parçalanmanın adıdır. Binaenaleyh onlar âm ve hâs yönünden farklı ve muhtelif olsalar da, birbirleriyle çelişmezler.

b-) Belki de su, önce az aktı, sonra da şarıl şarıl fışkırdı.. Pınarlardan su önce az akar, sonraysa devamlı aktığı için, suyu çoğalır.

c-) Suya olan ihtiyaçlarının çok olması sebebiyle, su başlangıçta inficâr etmiş olabilir.. Yani su bol akıyorken, sonra azalmış, böylece de inbicâs etmiş yani azar azar çıkmış olabilir.

Üçüncü Sual: Bu Mucizenin Aklî İzahı:

Küçük bir taştan bol bol su çıkmasını akıl nasıl kabul edebilir?

Cevap: Bu suali soran kimse, ya Fâil-i Muhtar bir varlığı kabul ediyor veya O'nu inkâr ediyordur. Eğer fâil-i muhtar bir varlığı kabul ediyorsa, bu sual düşer. Çünkü O, denizleri ve diğerlerini yarattığı gibi, bu cismi de dilediği gibi yaratmaya kâdirdir. Eğer niza ederse, onun Kur'an'ın mânâlarını araştırmasında ve onun tefsîrine bakmasında bir fayda yoktur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın ölüleri diriltmek, kör ve alaca hastalığına tutulmuş olanları iyi etmek gibi, Kur'an-ı Kerim'de anlattığı mucizeleri uzak görüp yadırgayan herkese verilecek cevaptır.

Felsefeciler de, bunun yanlış olduğunu kesin olarak söyleyemiyorlar. Çünkü enâsır-ı erbaa'nın onlara göre, müşterek bir maddesi vardır. Felsefeciler şöyle derler: Oluş ve fesâda uğrama, müşterek madde ile olur. Yine bununla, hava suya, su havaya dönüşebilir. Aynı şekilde şöyle demişlerdir: Hava, gümüş bir kürenin içerisine doldurulduğu zaman katılaşır. Çünkü o, kürenin çeperlerinde su damlaları şeklinde toplanır. Bu damlalar meydana gelir, çünkü hava suya dönüşmektedir. Böylece sabit olur ki, bu dönüşme, semavî ilişkilere boyun eğmiş olan yerdeki eşyâ ve hadiselerde meydana gelebilir. Bundan dolayı, bu ilginç işin bu dünyada meydana gelmesini gerektiren semavî bir ilişkinin meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir.

Mu'tezile'ye gelince, onlar kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna inandıkları için, onlara şöyle deriz: Kulun bu cismi (bu taşı) yaratması niçin caiz olmasın? Onlar buna karşı, gerçekten zayıf olan iki cevap zikretmişlerdir. Onların bu cevaplarını, bu cevaplarının zayıflığını ve geçersizliğini, sihir ayetinin tefsirinde zikredeceğiz. Durum böyle olunca, onların bu fiilin Allah'tan olduğunu kesin olarak söylemeleri mümkün olmaz. Böylece de onlara, mu'cize ve nübüvvet kapıları kapanır. Bizim âlimlerimiz ise, Allah'tan başka yaratıcı olmadığına inandıkları için, bu harikulâde fiilleri meydana getirenin, Allah'u Teâlâ olduğunu kesinlikle belirttiler. Bunun için de, bu mucizelerin nübüvvet iddia eden kimsenin elinde zuhûr etmesiyle, onun sıdkına istidlâlde bulunmaları mümkün olmuştur.

Dördüncü Sual: Bu Suların Taşta Olup Olmadığı:

Siz, bu suyun taşın içinde bulunduğunu, sonra ortaya çıktığını mı; veya Allah'ın havayı suya çevirdiğini mi veyahut da vasıtasız olarak su yarattığını mı söylüyorsunuz?

Cevap: Birinci ihtimal yanlıştır. Çünkü küçük bir kab büyük bir cismi, ancak birbirine karışmasıyla ihtiva edebilir ki, bu da imkânsızdır. Son iki ihtimalden herbirinin olması mümkündür. Bunlardan birincisi olursa, o zaman Cenâb-ı Allah hava parçacıklarındaki kuruluğu izâle ederek, onlarda yaşlığı yaratmış olur. Eğer ikincisi olursa, Cenâb-ı Allah bu parçaları yaratmış ve bunlarda da yaşlığı meydana getirmiş olur. Bil ki, bu hususdaki söz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir gazvesinde, ordu su darlığı çektiği sırada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elini su kabının içine koyup da, askerlere yetecek kadar parmaklarının arasından su fışkırdığına dair hâdise hakkında söylenecek söz gibidir.

Beşinci Sual: Kayadan Su Fışkırtma mı, Parmaktan Fışkırtmak mı Önemli?

Hz. Musa (a.s)'nın bu manadaki mucizesi mi, yoksa Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi mi daha büyüktür?

Cevap: Bunlardan her biri göz alıcı ve muazzam mucizelerdir. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizesi daha kuvvetlidir. Çünkü taştan suyun fışkırması, herkesçe bilinen bir olaydır. Ama parmaklar arasından suyun fışkırması, kesinlikle alışılmış bir şey değildir. Bundan dolayı bu mucize daha güçlüdür.

Altıncı Sual: Oniki Pınar Olmasının Sebebi:

Suyun oniki göze şeklinde kılınmasındaki hikmet nedir?

Cevap: Hz. Musa'nın kavmi kalabalık idi. Kalabalık sayıdaki insanın suya olan ihtiyacı artıp da, onlar suya kavuşunca, aralarında çekişme ve tartışma meydana gelir; çoğu zaman da bu, büyük bir fitneye sebep olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah bu nimeti, onların her bir kabilesine, koluna başkasıyla karışmayan muayyen bir su tayin ederek, kemâle erdirmiştir. Tek bir topluluk-ta ise, muhtelif topluluklar arasında meydana gelebilecek böyle bir anlaşmazlık onlar arasında meydana gelmez.

Yedinci Sual: Taştan Su Fışkırmasının Delâletleri:

Bu taşın yarılıp ondan su fışkırması, kaç yönden mucize oluşa delâlet eder?

Buna birkaç yönden cevab verilir:

a-) Suyun bizzat çıkması bir mucizedir.

b-) Küçük bir taştan büyük bir suyun çıkması,

c-) Suyun onların ihtiyaçları kadar çıkması,

d-) Suyun âsâ ile taşa vurulduğu zaman çıkması,

e-) Kendisine ihtiyaç olmadığı zamanlarda kesilmesi birer mucizedir. Bütün bu şeyin meydana gelmesi, ancak bütün mümkinâta nüfûz eden tam bir kudret, bütün malûmâta nüfûz eden bir ilim ve zamanı aşan bir hikmet ile mümkün olur. Bu ise ancak Hak Sübhanehu Allah'a yaraşır.

Cenab-ı Hakk'ın: قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ *"Her kabile, su içeceği pınarlarını öğrendi"* ayetine gelince, deriz ki onlar bunu bildiler, çünkü onlardan herbirine, suya ihtiyaç olduğu zaman anlaşmazlığa düşülmesin diye ancak belli bir su kanalından içmeleri emredildi. Ama su kanalları âyette İsrailoğullarına nisbet edilmiştir, çünkü Cenâb-ı Hak herbir kabileye, bu su fışkırtmasını müteakiben ortaya çıkan suyu helâl kılınca, bu su onların mülkü gibi olmuş, bu sebeple de onlara nisbet edilmesi câiz olmuştur.

Allah'ın Rızkından Yeyip İçiniz

Cenab-ı Hakk'ın: كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ *"Allah'ın verdiği rızıktan yeyin ve için"* ayetine gelince, bu ayette bir hazif vardır. Mana فَقُلْنَا لَهُمْ 'Ve onlara dedik ki..' veya, وَقَالَ لَهُمْ مُوسَى كُلُوا وَاشْرَبُوا " Hz. Musa onlara dedi ki yeyiniz içiniz " şeklindedir. Cenab-ı Hak iki sebebten ötürü "**yeyiniz**" demiştir:

a-) Daha önceden kudret helvası ve bıldırcın geçmiş olduğu için, Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemiştir: Allah'ın size rızık olarak verdiği kudret helvası ve bıldırcından yeyin, bu sudan için.

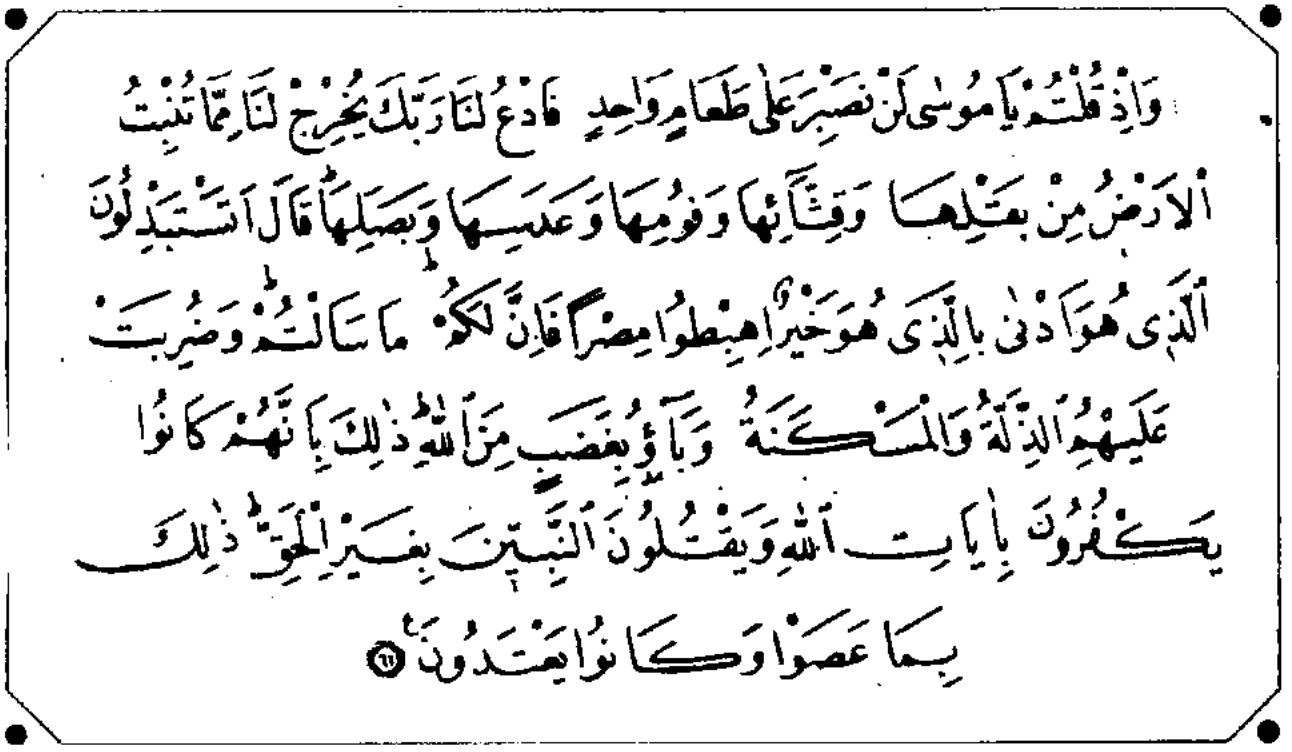
b-) Gıdalar, ancak su ile olur. Cenâb-ı Hak onlara su verince, sanki onlara yiyecek ve içecek şeyi birlikte vermiş gibi olmuştur. **Mû'tezile** bu ayetle, bu rızkın helâl olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü Hak Teâlânın كُلُوا وَاشْرَبُوا hitabının en az derecesi, mübah olmaktır. Bu ise, rızkın mübah olmasını gerektirir. Şayet haram bir rızk olsaydı, o rızkın aynı anda hem helâl hem de helâl olmaması gerekirdi. Bu ise caiz değildir.

Yeryüzünde Fesat Çıkarmayın

Allahu Teâlâ'nın: وَلاَ تَعْثَوْا فِى الاَرْضِ مُفْسِدِينَ *"Yeryüzünde fesâdçılar olarak azgınlık yapmayın"* ayetine gelince, لاَ تَعْثَوْا ifadesinden anlaşılan العِثِّى fesâdın en şiddetlisidir. İşte bu sebepten ötürü onlara, "çıkarmış olduğunuz fesadınızda, bu fesâdı sürdürmeyin" denilmiştir. Çünkü onlar, öte-

den beri bu fesâdı sürdürmekte idiler. Bu ifâdeden maksat, çok fazla ihtiyaç hissedildiği durumlarda, su mevzûunda insanlar arasında devam edegelen, anlaşmazlık ve çekişmelerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Eğer o su sebebiyle aranızda bir anlaşmazlık meydana gelirse, anlaşmazlıkta haddi aşmayınız! Allan en iyi bilendir.

İsrailoğulları Haddi Aşıp Şehre Gitmek İstiyorlar

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ
الْأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ
الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ
عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا
يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ
بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

"Hani siz, "Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız; Rabbine dua et de, yerin bitirdiği şeylerden sebze, salatalık, sarmısak, mercimek ve soğan çıkarsın" demiştiniz. Musa da, "Hayırlı olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Şehre inin, çünkü orada sizin istediğiniz şey var" dedi. Onların üzerine fakirlik ve yoksulluk (damgası) vuruldu. Allah'ın bir gazabına uğradılar. Bu, onların, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi. Bu isyan ettiklerinden ve aşırı gittiklerindendi"

(Bakara, 61).

BİRİNCİ MESELE: Bil ki mâruf olan kıraat, yâ harfinin zammesi,râının da kesresi ile يُخْرِجْ ; yâ harfinin zammesi, bâ'nın da kesresi ile تُنْبِتُ şeklindedir. **Zeyd ibn Ali** ise, yâ'nın fethası, râ'nın zammesi ile يَخْرُجْ ; tâ'nın.fethası, bâ'nın zammesi ile تَنْبُتُ şeklinde okumuştur. Sonra bil ki müfessirlerden zahirî olanların

ekserisi, böyle bir isteğin isyân olduğunu iddia etmişlerdir. Bize göreyse durum böyle değildir. Bunun delili, bu âyetten önce Cenâb-ı Hakk'ın bıldırcın eti ve kudret helvası indirirken ifâde buyurduğu;

كُلُوا وَاشْرَبُوا "yeyiniz ve içiniz" şeklindeki emirlerinin vücûb değil, ibâhe ifade etmiş olmalarıdır. Bu böyle olunca, onların;

لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ demeleri günah olmaz. Çünkü kendisi için yiyeceklerin bir çeşidi mübah olan kimsenin, ya kendi kendine veyahut da peygamberinin lisanıyla, bu yiyecekten başka yiyecek istemesi uygun olur. Onlara göre, İsrâiloğulları Hz. Musa (a.s)'dan, Rabbinden istekte bulunmasını istedikleri zaman, duâ icâbete daha yakın olduğundan onlar için bu istek caiz olur ve bu da bir günah sayılmaz.

Bil ki başka çeşit bir yiyecek isteğinde bulunmanın birtakım maksatlara binaen, olmuş olması muhtemeldir.

a-) Onlar kırk sene tek bir çeşit yiyecek aldıkları için ondan usanarak, başka yiyecek arzu ettiler.

b-) Belki de, yaratılışları icabı bu yiyeceğe alışamamışlar, ancak diğer çeşitlere alışmışlardır. Çünkü insanın, her ne kadar değersiz bile olsa, büyümesi sırasında alışmış olduğu şeylere olan rağbeti, her ne kadar kıymetli de olsa alışmamış olduğu şeylerin üstündedir.

c-) Belki de onlar Tih çölünde kalmaktan usanmışlar, böylece ancak şehirlerde bulunan yiyecekleri istemişlerdir. Halbuki onların bu yiyecekleri istemelerinden maksatları, o yiyeceklerin bizzat kendileri değil, şehirlere ulaşmalarıdır.

d-) Devamlı aynı yiyeceği yemek, iştahın noksanlığına, hazmın zayıflamasına ve arzunun azalmasına sebeptir. Halbuki yiyeceklerin çeşidini çoğaltmak, iştahın artmasına ve lezzetin artmasına yardımcı olur. Bu sebeple, bir çeşidi diğer bir çeşitle değiştirmenin, insanların amacı olmaya uygun olduğu ortaya çıkmış olur. Kur'an'da onların bundan men edildiklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu nedenle, bu kadar şeyin günah olmasının caiz olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın: اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ ifâdesi de te'yid eder. Bu onların istediklerini kabul etmiş olmak gibi bir şeydir. Eğer onlar bu istekleri sebebiyle günahkâr olmuş olsalardı, onların bu isteklerine icâbet etmek günah olurdu. Bu ise, peygamberler için caiz değildir. Şöyle denilmesin: Onlar, Allah'ın kendileri için tercih edip seçtiği bir şeyden imtinâ edince, Hak Teâlâ'nın:

وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا

"Kim de, dünyanın ekinini isterse, ona da bundan veririz" (Şûrâ, 20) buyurduğu gibi, onların istedikleri şeyi peşinen dünyada vermiştir. Çünkü biz bunun ayetin zâhirinin hilâfına olduğunu iddia ediyoruz.

Onlar böyle bir isteğin günah olduğuna, birkaç hususu delil getirmişlerdir:

a-) Onların لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ demeleri, onların Allah'ın bıldırcın ve kudret helvâsını indirmesini kerih gördüklerine delâlet eder. Bu kerâhet ise, bir günahtır.

b-) Hz. Musa (a.s)'nın أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ demesi, istifham-ı inkârîdir. Bu da, böyle bir isteğin günah olduğunu gösterir.

c-) Hz. Musa (a.s), onların istedikleri şeyi "en düşük, en değersiz" , içinde bulundukları nimeti ise, "en hayırlı" olarak nitelemiştir. Bu da, bizim söylediğimizi ifâde eder.

Bunların delillerinden birincisine şu şekilde cevap veririz: Onların لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ demelerinin altında, onların sadece buna razı olmayıp, aksine başka bir şeyi arzuladıklarına bir delâlet yoktur. Bir de, onların لَنْ نَصْبِرَ demeleri, geleceğe yönelik bir ifâdedir. Çünkü لَنْ kelimesi gelecekte olan nefy için kullanılır. Bu onların, o anda gazablandıklarına delâlet etmez.

İkincisine şöyle cevap veririz: İstifhâmın inkâr yoluyla getirilmiş olması, bazen dünyevî hususta en faydalı olanı elden çıkarmak için, bazen de ahiret konusunda en faydalı olanı elden çıkarmak için kullanılır.

Üçüncü dellilerine de buna yakın bir şeyle cevap veririz. Çünkü bir şey bazan, kendisinden istifâde el'an hazır ve kesin olduğundan ve, hâzır olan şey hakkında denileceği gibi, meşakkatsız ve kendiliğinden meydana gelmesi bakımından en hayırlı olarak; bazan da, mevcut olmayan ve kendisinden şüpheye düşülmüş olan şeyler hakkında söylenileceği gibi, istifâde edilmesi kesin olmadığı ve ancak güçlükle kendisine ulaşıldığı için de en değersiz olarak nitelendirilir. Bu nedenle, أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَا خَيْرٌ hitabı ile, Hz. Musa'nın maksadının bu mânâ veya onun bir kısmı olması imkânsız değildir. Böylece bizim zikrettiklerimizle, bu isteğin bir günah olmadığı, tam aksine mübah olan bir istek olduğu ortaya çıkmış olur. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın; وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ buyruğunun, yukarıda zikredilenlerden ötürü olması caiz değildir.

Tam aksine, bundan sonra zikredilen ayetten ötürüdür. O ayet şudur:

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ

"Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve nâhak yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyledir" (Bakara, 61). Böylece Cenâb-ı Hak, onlara zillet ve meskenet (damgası) vurduğunu, böyle bir istekte bulunmalarından ötürü değil de, küfre girmiş olmaları bakımından onları gazabın ve cezânın mahalli kılmıştır...

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın: لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ sözüdür. Bundan maksat, onun tek çeşit oluşu değil, devamlı aynı çeşitler oluşudur. Keza insanın sofrasında bulunan yiyecek çeşitleri değişmez ise onun hakkında: "Sofrasında hep aynı çeşit yemekler olur" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

قِثَّائِهَا lâfzının bilinen okunuş şekli, kâf harfinin kesresi ile olandır. **A'meş** ve **Talha** ise kâf harfinin zammesi ile bunu قُثَّائِهَا şeklinde okumuştur. فُومِهَا lâfzının bilinen okunuşu ise, ف li okunuşudur. **Alkame** ve **İbn Mes'ud** (r.a)'dan ise, bunu ثُومِهَا şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın kıraatı da bu şekildedir. Âlimler, âyette بَصَلِهَا lâfzı zikredildiği için, bu kıraatın daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Âlimler فُومِ lâfzının manası hususunda da ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'dan, onun 'buğday' manasına olduğu, yine ondan bu kelimenin 'ekmek' manasına olduğu rivayetleri vardır. Bu ikinci mana aynı zamanda **Mücahid, Atâ** ve **İbn Zeyd**'den de rivayet edilmiştir. Bazı Araplardan, "Bize ekmek pişir" manasına, فُومُوا لَنَا dedikleri rivayet edilmiştir. فُومِ kelimesinin "sarımsak" manasına olduğu da söylenmiştir. Bu, **İbni Abbas** ve **Mücâhid**'den de rivayet edilmiştir. **Kisâî** de bu manayı tercih etmiştir. Bunlar, bu kelimenin sarımsak manasına olduğuna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir.

a-) Bu kelime **Abdullah b. Mes**'ud (r.a)'un kıraatinde ثُومِهَا şeklindedir.

b-) Eğer bundan kasıt buğday olsaydı,

أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ

"Daha hayırlı olan şeyi, daha düşük olan şey ile değiştirmeyi mi istiyor-

sunuz?'' (Bakara, 61) denilmesi mümkün olmazdı. Çünkü buğday en şerefli yiyecektir.

c-) Sarımsak, mercimek ve soğana buğdaydan daha uygundur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bilinen kıraat, kelimeyi أَتَسْتَبْدِلُونَ şeklinde okumaktır. **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın kıraatında ise bu kelime, bâ harfini sakin kılarak أَتْبْدِلُونَ şeklinde okunmuştur. أَدْنَى kelimesinin, دَنَاءَةٌ (alçaklık, adilik) masdarından olmak üzere, hemze ile أَدْنَأُ şeklinde okunduğu **Züheyr el-Ferkabî** 'den rivayet edilmiştir.

Âlimler, "daha düşük olan şey" ile neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta sözün özü şudur: Bundan murad ya onun dinî menfaatler bakımından en düşük şey olmasıdır, veya dünyevî menfaatler bakımından en düşük şey olmasıdır. Birincisi kastedilmemiştir. Çünkü içinde oldukları durum, şayet dinî bakımdan istedikleri şeyden daha faydalı olsaydı, onların bu isteklerini yerine getirmek câiz olmazdı. Halbuki Cenâb-ı Hak, onların bu isteklerini, اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ *"Şehre inin, çünkü orada sizin istediğiniz şey var''* diyerek yerine getirmiştir.

Geriye, bundan maksadın, dünyevi hususta menfaatlerle ilgili şeyler olması ihtimali kalır. Sonra bundan maksadın, yedikleri bu çeşidin, istediklerinden daha üstün olması da câiz değildir. Çünkü biz, bir millete göre en leziz sayılan bir yiyeceğin, başka bir millete göre en değersiz sayılan bir yiyecek olabileceğini açıklamıştık. Aksine maksad, izah ettiğimiz şu şeydir: Bıldırcın ve kudret helvası ellerinizde olan şeylerdir. Onların istedikleri şeyler ise, elde etmeleri şüpheli olan şeylerdir. Elde bulunan ise, elde edilmesi şüpheli olandan daha hayırlıdır. Veya bu bıldırcın ve kudret helvası, herhangi bir zorluk ve emek olmadan elde edilmektedir. İstedikleri şeyler ise emek ve külfet neticesi ancak elde edilir. Bu sebeple birincisi daha hayırlıdır. Şayet onların, "tabiatımız gereği hoşlanmadığımız için, külfetsiz elde edilen bu yiyecekleri yememiz, güçlükle elde edeceğimiz yiyecekleri yememizden, tabiatımız onlardan hoşlandığı için, daha zordur" denilirse, deriz ki: Farzet ki bu yönden bir çelişki meydana gelmektedir. Ancak, hazır ve elde mevcud olanın, elde olmayan ve elde edilmesi şüpheli olana üstün olması sebebiyle bir tercih meydana gelmiş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki Mısr'dan Maksad?

اِهْبِطُوا kelimesinin bilinen kıraati, bâ harfinin kesresi lie okunuşudur. Bu kelime, bâ harfinin zammesi ile de okunmuştur. مِصْرًا kelimesinin meşhur kıraati, tenvinli okunuşudur. A'cemî (Arapça olmayan) ve marife oldukları halde, Allah'ın: وَنُوحًا هَدَيْنَا وَلُوطًا (En'âm, 84) âyetindeki Nûh ve Lût kelimelerinde de olduğu gibi, gayr-ı munsarıf oluşun sebeblerinden olan marife ve müennesliğin kendisinde bulunmasına rağmen, orta harfi sakin olduğu için bu مصر kelimesi munsarif kılınmıştır. Eğer bununla belde manası kastedilirse, o zaman gayr-ı munsarıf olmanın tek sebebi kalmış olur. **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)'un mushafında ve **A'meş**'in kıraatinde bu kelime tenvinsiz olarak اِهْبِطُوا مِصْرَ şeklinde yer almıştır. اُدْخُلُوا مِصْرَ (Yusuf, 99) âyet-i kerimesindeki gibi...

Müfessirler, Allah'ın اِهْبِطُوا مِصْرًا âyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir: **İbn Mesud** ve **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'ın bu kelimeyi tenvinsiz okudukları rivayet edilmiştir. **Hasan el-Basri,** مِصْرًا kelimesinin sonuna elif yazılmasının, kâtib tarafından yapılan bir ziyade olduğunu söylemiştir. Buna göre bu kelime marife olur. Dolayısıyla da bu isimle anılan bir yere hamledilmesi gerekir. Bu yer de, Firavun'un bulunduğu şehirdir. Bu görüş **Ebu'l-Âliye** ve **Rebî**'den rivayet edilmiştir. Kelimeyi tenvinli okuyanlara gelince -ki bu meşhur kıraattir- onlar da bu kelimenin tefsirinde ihtilâf etmişler, bazıları bundan maksadın Firavun'un şehri olduğunu, bunun tenvinli oluşunun "**Nuh**" ve "**Lût**" kelimelerinin tenvin alışı gibi olduğunu; diğerleri ise bundan muradın herhangi bir beldeye girmek olduğunu, onlara sanki "Hangi beldeye girerseniz giriniz, orada bu şeyleri bulursunuz" denilmiş olduğunu söylemişlerdir.

Netice olarak diyebiliriz ki müfessirler, Allah'ın zikrettiği "**mısr**" kelimesinden murad edilenin, İsrâiloğullarının daha önce bulundukları belde midir, yoksa değil midir veyahut daha başka bir belde midir diye ihtilâf etmişlerdir. Buna göre çoğu müfessir bunun onların, Firavun ile beraber bulundukları belde olamayacağını söylemişler, ve buna Cenab-ı Hak'ın:

اُدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ

"Allah'ın size yazdığı mukaddes arza (beldeye) girin ve gerisin geri dönmeyiniz" (Mâide, 21) âyetini delil getirmişlerdir. Bu âyetle üç bakımdan istidlâl edilir:

1-) Âyetteki *"Mukaddes arza (beldeye) girin"* ifâdesi, bu yere girilmesini icab ettirmektedir. Bu da bir başka yere girmenin yasak oluşunu gösterir.

2-) Âyetteki *"Allah'ın size yazdığı"* ifadesi, onların devamlı orada bulunmaları gerektiğini gösterir.

3-) Âyetteki *"gerisin geri dönmeyiniz"* ifadesi, Beytü'l-Makdis'ten dönmenin yasak olduğu hususunda sarih bir hükümdür.

4-) Dördüncü olarak da, Cenab-ı Hak, Mukaddes Belde'ye girmeyi emrettikten sonra:

فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ

"Muhakkak ki orası onlara kırk sene haram kılınmıştır. Onlar o yerde sersem sersem dolaşacaklardır" (Maide, 26) buyurmuştur. Bu emir önce zikredilip, sonra onların bu müddet içerisinde oraya girmelerinin yasak olduğunu açıklayınca, bu durumda özür ortadan kalktığında onların oraya girmeleri vacib olur. Durum böyle olduğu zaman ise, مِصْرًا , dan muradın bundan başka olması caiz olmaz.

Eğer denilirse ki: "Bu vecihler zayıftır." Birinci vechin zayıflığına gelince, bu şunun içindir: Hak Teâlâ'nın: اُدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ ifâdesi emirdir. Emir burada, mendûbluk ifâde eder. Belki de onlar Mısr'a girmekten men olunmadıkları halde, onların mukaddes beldeye girmeleri mendûb kılınmıştır. İkinci görüşün zayıflığına gelince, ki bu Allah'ın: كَتَبَ اللَّهُ ayetidir, bu da bu mendubluğun devamını gösterir. Üçüncü delillerinin zayıflığına gelince, ki bu Allah'ın: وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ hitabıdır, biz bunun mânasının, "Mısr'a dönmeyin" şeklinde olduğunu kabul etmiyoruz.

Tam aksine bunda, başka iki izah tarzı daha vardır.

a) Bundan maksat, emrolunduğunuz şey hususunda isyan etmeyin, demektir. Çünkü Araplar, emrolunan şey hususunda isyan eden kimseye, اِرْتَدَّ عَلَى عَقِبِهِ "Ökçesinin üzerine geri döndü" derler. Halbuki bu isyandan murad, mukaddes toprağa girmenin daha evlâ olduğunun inkâr edilmesidir.

b) Bu nehyin sadece muayyen bir zamanla tahsis edilmiş olmasıdır.

Cevaben deriz ki: Usûl-i fıkıhta, emrin zâhirinin vücûb ifâde ettiği sabit olmuştur. Bu sebeple, işte bu kaideye binaen delilimiz tam olmuş olur. Ve yine farzedelim ki emir nedb ifâde etsin... ancak emri terketme hususundaki müsaade, mendûbu terk etmeye izin olmuş olur. Bu ise peygamberlere yakışmaz. Onun, Allah'ın وَلَا تَرْتَدُّوا hitabından maksadın, لَا تَرْجِعُوا olduğu şeklindeki sözünü kabul etmiyoruz. Biz deriz ki, bunun delili şudur: Allah'u

Teâlâ mukaddes beldeye girmeyi emredip, daha sonra da, bunun peşine وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ buyurunca, aklımıza bu nehyin, emrin taalluk ettiği şeye râci olacağı gelir. Onun, bu nehiy muayyen bir zamana tahsis edilmiştir, sözüne karşılık biz deriz ki, tahsis etmek zâhirin hilâfınadır.

Ebu Müslim el İsfehanî'ye gelince, O, bundan maksadın Firavun'un Mısr'ı olmasını caiz görerek, buna iki şey delil getirmiştir:

a) Şâyet biz اِهْبِطُوا مِصْرَ şeklinde tenvinsiz olarak okursak, bu şüphesiz, muayyen bir beldenin alemi olur. Halbuki dünyada, bu muayyen beldenin dışında bu isimle anılan başka bir belde yoktur. Bu sebeple lâfzı ona hamletmek gerekir. Bir de lâfız, alem olmakla sıfat olma arasında dönüp dolaştığında o lâfzı aleme hamletmek sıfata hamletmekten daha evlâdır. Meselâ "zalim" ve "hadis" lafızları gibi.. Çünkü bunlar alem olarak kullanıldıklarında, onları özel isim almamız daha uygun olur. Ama, şayet onu tenvinle okursak مِصْرًا bu durumda tenvinle birlikte ya onu alem isim kabul eder, Nûh ve Lût kelimelerinde olduğu gibi, ortası sakin olduğu için buna tenvin gelmiştir deriz; bu durumda da izah, daha önce geçen izahın aynısı olur. Ama onu cins isim kabul edersek,bu durumda Hak Teâlâ'nın: اِهْبِطُوا مِصْرًا hitabı,muhayyerliği gerektirir. Nitekim adam, "Köle azad et!"dediğinde, bu ifâde dünyadaki kölelerden herhangi birisinin seçilebileceğini gösterir.

b) Allahu Teâlâ İsrailoğullarını Mısr toprağına varis kılmıştır. Bu yer onlara miras olunca, oraya girmelerinin haram kılınmış olması imkânsız olur. Bu yerin onların mirası olduğunun delili ise, Allah'ın :

فَأَخْرَجْنَاهُم مِّن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾

"Biz onları bahçelerden, akan sulardan, hazinelerden ve şerefli makamdan çıkardık. İşte böyle çıkardık biz onları. Ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık" (Şuârâ, 57—59) âyetleridir. Bu yerin onların mirası ve mülkü olduğu ortaya çıkınca, onların oraya girmekten men edilmemeleri gerekir. Çünkü bir şeye varis olmak, o şeye mâlik olmayı ifâde eder. Mülkteki tasarruf ise mutlaktır, istenildiği biçimde olur. Buna göre şayet, başka bir sebepten ötürü oraya girmekten men edilmiş olsa da, insan bazan bir evin mâliki olabilir. Meselâ kendisine, mescidde günlerce itikâf etmeyi vâcib kılan kimsenin durumu gibi...Çünkü, bu durumda onun evi her ne kadar onun mülkü olsa dahi, onun oraya girmesi haramdır. Buna göre: "Allah, velayet ve onda tasarruf etmek mânasında olmak üzere, onları Mısr'a mâlik kılmış; daha sonra da; اُدْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ ifâdesiyle o mukaddes toprakta sâkin olmalarını kendilerine vâcib kılmış olması bakımından niçin onlara Mısr'a girmeyi haram kıl-

mıştır, denilmesi niçin caiz olmaz?" denilirse, biz deriz ki aslolan mülkün tasarruf hususunda mutlak olduğudur. Binaenaleyh tasarruftan men etmek, delilin aksinedir.

Ebu Müslim'in zikrettiği bu iki delile karşılık olarak birinci grup şöyle cevap vermiştir: Onun birinci izahına gelince, ona şu şekilde cevap veririz: Biz, meşhur olan kıraate sarıldık, ki bu kıraat مِصْرٌ kelimesinin tenvinli okunmasıdır. مِصْرًا .. Ebu Müslim'in, "Bu kıraat, muhayyerliği gerektirir" sözüne karşılık biz şöyle deriz: Evet; fakat biz zikrettiğimiz deliller ile umumi olan ifâdeyi bu belli olan beldeye tahsis ediyoruz. İkinci izahına gelince, buna şöyle cevap veririz: Biz, mülkün tasarruf için mutlak olduğu hususunda münakaşa etmiyoruz. Fakat bu kaide, bu asıl rehine bırakılmış veya kiraya verilmiş olmak gibi, geçici bir sebepten dolayı terkedilir. Biz de bu aslı, sunmuş olduğumuz delilden dolayı terkettik.

Onlara Zillet Ve Meskenet Damgasının Vurulması

Cenâb-ı Hakk'ın, ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ âyetine gelince, bunun mânası şudur: **Zillet,** onları kuşatacak şekilde ve onlar da onun içinde, kubbeye hapsedilmiş kimse gibi olacakları bir vaziyette, onları kuşatacak bir duruma getirilmiştir. Veya, onlara zillet, duvarın üzerine yapıştırılıp ondan ayrılmayan çamur gibi, onlardan silinemeyecek bir damga gibi onlara yapışmıştır. Zillet hususunda akla en yakın görüş, ondan muradın, Cenâb-ı Allah'ın harb edip bozgunculuk yapan kimse hakkında söylemiş olduğu:

ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا

"Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır" (Maide, 33) âyetindeki gibi, müstehak olmak sadedinde kullanılmış olmasıdır. Bundan muradın, bilhassa Allah'ın:

حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

"Zelil ve haktr olarak kendi ellerfyle cizye verlnceye kadar..." (Tevbe, 29) âyetinden dolayı, cizye olduğunu söyleyen kimsenin bu görüşü uzaktır. Çünkü onlar ta baştan beri cizye vermeye mecbur bırakılmamışlardı.

Allah'ın, الْمَسْكَنَةُ sözünden murad, fakirlik ihtiyaç hali ve şiddetli bir sıkıntıdır. Bu cins şeylerin, cezâ olması câizdir. Bazı alimler bunları mu'cizelerden saymışlardır. Çünkü Hz.Musâ (a.s), onlara zillet ve meskenet vurulacağını haber vermiş ve haber verdiği gibi de çıkmıştır. Bu, gaybtan haber verme olduğu için bir mucize olmuştur.

Hak Teâl'nın وَبَاءُوا (Gazaba) uğradılar" ifadesine gelince, bunda birkaç vecih vardır:

1) اَلْبَوْءُ dönmek manasınadır. Allah'ın بَاؤُا sözü "dönerler ve yönelirler" demektir. بَاءَ fiili sadece kötü şöylere dönmek ve yönelmek için kullanılır.

2) اَلْبَوْءُ kaplamak manasınadır. Buna göre بَاؤُا sözünün manası, "Allah'ın gazabı onların üstünü kapladı" demek olur. Bu görüşü **Zeccâc** söylemiştir.

3) بَاؤُا hakettiler manasınadır. Allahu Teâlâ'nın:

إِنِّيٓ أُرِيدُ أَن تَبُوٓأَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ

"Ben, benim günahımı ve senin günahını yüklenmeni istiyorum" (Mâide, 29), yani "her iki günaha da müstehak olmanı istiyorum" ayeti bu manadadır. Allah'ın gazabına gelince bu, intikam murad etmesi demektir.

Cenâb-ı Hakkın: ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ *"Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle olmuştur"* âyeti, önce zikredilmiş olan, onlara zillet ile meskenet vurulması ve gazab-ı İlâhi'nin onları bulması cezasının illetini göstermektedir.

Mu'tezile, "Zillet ve meskenetin Allah'ın yaratması ile onlarda olması gibi küfür de Allah'ın yaratması ile onlarda meydana gelmiş olsaydı, birinin diğerine karşılık cezâ kılınması, diğerinin birinciye cezâ kılınmasından daha evlâ olamazdı" demiştir. Bunun cevabı şöyledir: Bu görüş, ilim (bilme) ve sebeb (birşeyi yapmaya çağıran şey) meselesine terstir. Küfrün hakikati ile ilgili izah yukarıda geçmişti.

Allah'ın: وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ *"Peygamberleri haksız yere öldürdükleri için"* âyetine gelince, bunun manası, "onlar geçen cezaları, keza bu fiilleri sebebiyle de haketmişlerdir" demektir. Bu âyetle ilgili bazı sorular vardır:

Birinci Sual: Âyetle İlgili Bazı Sualler:

Cenâb-ı Hakk'ın: يَكْفُرُونَ *"İnkâr ediyorlar"* sözüne, onların peygamberleri öldürmeleri de dahildir. O halde "Peygamberleri haksız yere öldürüyorlar" diye niçin onu tekrar etmiştir?

Cevab: Burada bahsedilen Allah'ın âyetlerini inkârdır. Bu ise, âyetleri bilmemek ve inkâr etmek demektir. Bu sebeble peygamberleri öldürmek, bu ifâdenin şumûlüne girmez.

İkinci Sual: Peygamberin Haklı Yere Öldürüleceği Söylenebilir mi?

Allah, niçin بِغَيْرِ الْحَقِّ *"haksız yere"* buyurmuştur? Halbuki peygamberleri öldürmek her halükârda haksız yere olur.

Buna iki şekilde cevab veririz:

a) Bâtıl bir işi yapmak bazan hak olabilir. Çünkü onu işleyen kimse, kalbindeki bir şüpheden ötürü onu hak (doğru) zannedebilir. Bazan da onun bâtıl olduğunu bilerek yapar. Şüphesiz ikinci şekil daha kötüdür. Bu sebebten ötürü Hak Teâlâ'nın, وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ifadesinin manası şöyle demek olur: "Bu öldürme, onların inancına ve zanlarına göre de hak olmadığı halde, onlar peygamberleri öldürmüşler. Hatta bu işin çirkinliğini biliyorlardı, bunu bile bile yapmışlardır."

b) Bu tekrar tıpkı,

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ

"Kim Allah ile beraber diğer bir tanrıya, buna dâir hiçbir delili olmadığı halde, taparsa..." (Mü'minûn, 117) ayetinde olduğu gibi, te'kid içindir. Çünkü ikinci bir ilâh edinen kimsenin herhangi bir delilinin olması imkânsızdır.

Bir üçüncü cevab da şöyledir:

a) Allahu Teâlâ, şayet, sırf peygamberleri öldürdükleri için onları zemmetmiş olsaydı, o zaman onlar, "Onları gerçekte öldüren Allah değil midir?" derlerdi. Fakat Hak Teâlâ, Allah'dan sudûr eden öldürmenin "hak" olan bir öldürüş, başkalarının öldürmesinin ise "bâtıl" olan (haksız) bir öldürüş olduğunu beyan etmiştir.

Allahu Teâlâ'nın: ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا *"Bu, onların âsî olmaları sebebiyledir"* ifadesine gelince bu, aynı lâfızla yapılmayan bir tekrarı te'kid içindir. Bu ifade aynen, birisinin, bir çok defâ suç işlemiş olan kölesine, en sonunda cezalandırırken, "Bu, bana isyan ettiğin, emrimi tutmadığın için; bu bana karşı cüretkârlık gösterdiğin ve benim hilmime aldandığın için..." diyerek, ona itiraz fırsatı vermemek için, çeşitli ifâdelerle suçlarını sayıp dökmesi gibidir.

Allahu Teâlâ'nın: وَكَانُوا يَعْتَدُونَ *"Onlar haddi aşıyorlardı"* ifadesine gelince bundan maksad onların zulümleridir. Yani "Onlar haktan bâtıla geçtiler" demektir. Bil ki Hak Teâlâ, onlara inen cezayı zikrettiği zaman, bu cezanın sebebini açıkladı ve bunlar içinde de evvelâ Allah'a karşı yaptıkları şeyi zikretti. Bu, onların Allah'ı ve nimetlerini inkâr etmeleridir. Sonra büyüklük bakımından ikinci gelen suçlarını zikretti ki bu da, peygamberleri öldürmeleridir. Üçüncü olarak, onlara has olarak sâdır olan günahlarını zikretti. Dördüncü ola-

Dördüncü olarak, haddi aşmak ve zulmetmek gibi, başkalarına zarar veren günahlarını zikretmiştir. Bu son derece güzel bir tertibdir. Şayet "Hak Teâlâ, burada وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ buyurarak, "hak" lafzını eliflamlı olarak marife, Al-i İmran suresinde:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ

"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ve peygamberleri bir hakları olmaksızın öldürenler..." (Al-i İmran, 21) buyurarak, yine Al-i İmran sûresinde:

وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ۝ لَيْسُوا سَوَاءً

"(Onlar) peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi. (Bir de) çünkü onlar isyan etmişler ve aşırı gitmişlerdi. Hepsi bir değildirler." (Al-i İmran, 112—113) buyurarak nekire getirmiştir.

"Bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse, cevab olarak deriz ki: Müslümanlarca mâlum olan "hak", öldürmeyi gerekli kılan haktır. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s):

لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ كُفْرٌ بَعْدَ إِيمَانٍ وَزِنًا بَعْدَ إِحْصَانٍ وَقَتْلُ نَفْسٍ بِغَيْرِ حَقٍّ

"Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyin birisi ile helâl olur (yani öldürülebilir): İman ettikten sonra inkâr, evlendikten sonra zina, haksız yere birisini öldürmek"[1] *buyurmuştur. Buna göre harf-i tarife gelen "hak" işte buna işaret etmek içindir. Nekre olarak gelen "hak"tan murad ise, umumun te'kididir, yani burada hiç bir sûrette bir hak mevcut değildir, ne müslümanlar, ne de başkaları nezdinde!.*

★
★ ★

(1) Aynı manada bir hadis için bkz: Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25 (3/1302); Tirmizî, Hudûd, 15 (4/49)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

"Şüphe yok ki iman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbîlerden kim (Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatına göre) Allah'a ve ahiret gününe iman eder, bununla beraber salih amelde bulunursa, elbette onların Rab'leri katında ecirleri vardır. Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar"

(Bakara, 62).

Bil ki meşhur kıraat, dâl harfinin zammesi ile kelimeyi هَادُوا okumaktır. **Dahhâk** ve **Mücâhid**'den, dâl harfinin fethası ve vâv harfinin sükûnu ile هَادْوا şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Şu kelimeler, hangi âyette bulunursa bulunsun meşhur olarak, hemzeli şekilde اَلصَّابِئِينَ ve اَلصَّابِئُونَ diye okunur. Nâfi, Şeybe ve Zühri'nin hemzesiz ve sâkin yâ harfi ile bu kelimeyi اَلصَّابِينَ; hemzesiz ve bâ harfinin ötüresi ile اَلصَّابُونَ şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. **el-Amrî**'den, her iki şekli ile de kelimeyi hemzeli okuduğu; **Ebu Cafer**'den, her ikisinde de kelimeyi hemzeye bedel hâlis "ye" harfi ile okuduğu rivayet edilmiştir.

Bu kelimeyi hemzesiz okuma, iki ihtimalden dolayıdır:

1) Bu, bir kimse bir şeye meyledip onu sevdiği zaman, bunu ifade etmek için kullanılan صَبَا، يَصْبُو fiilindendir.

2) Burada hemze kalbolunmuştur. Buna göre اَلصَّابِئُونَ ve اَلصَّابِيُونَ deriz. Bu kelimenin tercih edilen kıraatı, hemzeli okunmasıdır. Çünkü bu, ekseri kârîlerin okuyuşudur ve kelimenin tefsirine de en yakın olandır. Zira ilim ehli şöyle demişlerdir: "**Sâbî**, bir dinden çıkıp diğer dine giren kimsedir."

Bil ki Allah'ın âdeti, bir vaa'd veya va'îdde bulunduğunda peşinden sözün tam olması için, onun aksi olan şeyi de zikretmesidir. İşte burada, Ehl-i Kitab'dan kâfir olanların hükmünü ve başlarına gelen cezaları zikredince, Allah, iyilikte bulunan kimseyi ihsanı ile, kötülük yapan kimseyi de kötülüğü ile cezalandırdığını göstersin diye, mü'minlere âit büyük mükâfaatı ve bol sevabı haber vermiştir. Nitekim O:

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

"Kötülük işleyenlere yaptıkları ile, iyilik işleyenlere daha iyisi ile karşılık versin diye..." (Necm, 31) buyurmuştur. İşte bu sebeple burada da; إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا buyurmuştur.

Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin Uhrevî Âkibetleri

Müfessirler, bu ayette kimlerin kasdedildiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bunun sebebi, aynı âyetin sonundaki: مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ *"Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ederse"* ifadesidir. Çünkü bu: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا *"İman edenler..."* ifadesindeki imandan kastedilen şeyin, مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ifadesindeki imandan kastedilen şeyden başka olmasını gerektirir. Müşkil olma bakımından bunun bir benzeri de:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا

"Ey iman edenler, iman ediniz" (Nisa, 136) ayetidir. İşte bu müşkillikten ötürü âlimler birçok görüş zikretmişlerdir:

a) İbn Abbas (r.a)'ın görüşüne göre, bundan murad, Hz.Peygamber (s.a.s) gönderilmezden önce, yahûdilik ve hristiyanlığın batıl itikadlarından berî olarak Hz.İsâ (a.s)'ya inanmış olan kimselerdir. Meselâ, Kuss b. Sâide, Rahib Bahîrâ, Habibu'n-Neccâr, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel, Selman-ı Fârisi, Ebu Zerr'il-Gıfâri ve Necâşî'nin heyetindeki kimseler gibi...Buna göre sanki Hak Teâlâ şöyle demektedir: "Hz.Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce yahûdilerin batıl dini üzere ve hristiyanların batıl dini üzere olanlardan, Hz.Muhammed, peygamber olarak gönderildikten sonra Allah'a, âhiret gününe ve Hz.Peygambere iman eden herkes için, Rab'leri katında mükafaat vardır."

b) Allah Teâlâ, bu sûrenin evvelinde, münafıkların yolunu, sonra da yahudilerin yolunu anlatmıştır. Buna göre Allah'ın bu ayetteki إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا "İman edenler (den)" ifadesinden maksad, kalbten değil de "lisânen (zâhiren) imân etmiş" görünen kimselerdir. Bunlar da münafıklardır. Buna göre Allah Teâlâ, burada önce münafıkları, sonra yahûdileri sonra hristiyanları, daha sonra da sâbiîleri saymıştır. Bu nedenle sanki Cenab-ı Hak: "Bu batılcılardan kim hakiki olarak imân ederse, Allah katında mü'minlerden olur" demektedir. Bu Süfyan es-Sevri'nin görüşüdür.

c) Allah'ın إن الَّذِينَ آمَنُوا ifadesinden muradı, gerçekte Hz.Muhammed (s.a.s)'e inanan kimselerdir. Bu ifâde geçmişle âlâkalıdır. Daha sonra gelen:

مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ *"Kim Allah'a imân ederse"* ifadesi ise gelecekle ilgilidir. Buna göre bunların manası, "Bundan önce imân eden, imânını sürdüren ve gelecekte de sürdürecek olan kimseler..." demektir. Bu, kelamcıların görüşüdür.

Yahudi Ne Demektir?

Cenâb-ı Allah'ın وَالَّذِينَ هَادُوا buyruğuna gelince, buradaki هَادُوا kelimesinin iştikâkı (kökü) hususunda âlimler, birkaç görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:

1) Buzağıya taptıkları için tevbe ettikleri ve: إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ

"Ya Rabbi biz tevbe ederek sana döndük" (A'raf, 156) dedikleri zaman İsrâiloğulları, yahudi ismini almışlardır. Bu görüş **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

2) Benîisrâil, Hz.Yakûb (a.s)'un en büyük çocuğu olan Yehûza'ya nisbet edildikleri için "Yahûdî" diye isimlendirilmiştir. Araplar kelimeyi Arapca bir şekle sokmak için "**dâl**" harfi ile telâffuz etmişlerdir. Çünkü onlar Arapca olmayan isimleri, dillerine aktardıkları zaman bazı harflerini değiştirirler.

3) Amr b. Âlâ şöyle demiştir: Onlar Tevrat'ı okurken sallandıkları için (sallanma manasına gelen) bu isimle isimlendirilmişlerdir.

Nasara Kelimesinin Mânası

النَّصَارَى kelimesine gelince, bunun iştikâkı hususunda da birkaç görüş vardır:

1) Hz.İsâ (a.s)'nın konakladığı kasabanın adı "Nâsıra"dır. Bundan dolayı hristiyanlar da bu kasabaya nisbet edilerek نَصَارَى diye isimlendirilmişlerdir. Bu **İbn Abbas, Katâde** ve **İbn Cüreyc**'in görüşüdür.

2) Birbirleriyle yardımlaştıkları için ("yardımlaşmak" manasına gelen تَنَاصَرُ , dan dolayı) bu ismi almışlardır.

3) Hz.İsâ (a.s), havârilerine: مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ *"Allah yolunda bana yardım edecek olanlar (ensârım, dostlarım) kimlerdir?"* (Saff, 14) dediği için böyle isimlendirilmişlerdir. **Keşşaf sahibi,** nasârâ kelimesinin, نَصْرَانٌ kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyerek şöyle der: "Arapca'da رَجُلٌ نَصْرَانٌ ، اِمْرَأَةٌ نَصْرَانَةٌ "yardım eden adam, yardım eden kadın" denilir. نَصْرَانِي kelimesindeki yâ harfi, أَحْمَرِي kelimesindeki gibi, mübalağa ifade eder. Bunlara, Hz.İsâ (a.s)'ya yardım ettikleri için "**Nasrânî**" denilmiştir."

Sâbiîn Kimlere Derler?

Allahu Teâlâ'nın وَالصَّابِئِينَ ifadesi, bir kimse dininden çıkıp başka bir dine girdiğinde, bunu ifade etmek için söylenilen صَبَأَ fiilindendir. Bu manada Araplar da Hz.Peygamber (s.a.s)'i "Sâbiî" diye isimlendirmişlerdir. Çünkü O, onların dininden başka bir din göstermiştir. Bu manada, yıldızlar doğacağı yerden çıktığı zaman صَبَأَتِ النُّجُومُ ; birisini çıkardığımız zaman صَبَأْنَا بِهِ denilir.

Müfessirlerin, sâbiîlerin itikadlarını açıklama hususunda çeşitli görüşleri vardır:

1) **Mücahid** ve **Hasan Basri,** bunların kestikleri hayvanlar yenilmeyen ve kadınları ile evlenilmeyen mecûsî ve yahûdilerden olan bir tâife olduğunu söylemişlerdir.

2) **Katade,** bunların meleklere tapan ve hergün beş kere güneşe doğru ibâdet eden kimseler olduğunu söylemiş; sözüne devamla şöyle demiştir: Beş türlü din vardır. Dört tanesi şeytanın, biri Allah'ın dinidir. Meleklere tapan sâbiîlerin, ateşe tapan mecûsilerin, putlara tapan müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın dini şeytanın dinidir.

3) Doğruya en yakın olan bu görüşe göre, sâbiîler yıldızlara tapan bir tâifedir. Bu sâbiîlerin bu hususta iki değişik görüşleri vardır:

a) Kâinatın yaratıcısı Cenâb-ı Allah'dır. Ancak O, bu yıldızlara ta'zim edilmesini ve onların ibâdet, duâ ve ta'zim için kıble kabul edilmelerini emretmiştir.

b) Allah felekleri ve yıldızları yaratmıştır. Fakat, âlemdeki hayır, şer, sıhhat ve hastalık gibi şeyleri idare eden, düzenleyen ve yaratan bu yıldızlardır. Bundan dolayı insanların, onlara ta'zim etmesi gerekir. Çünkü bunlar âlemi idare eden ilâhlardır. Hem bu yıldızlar da Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ederler. Bu mezheb, Hz.İbrahim (a.s)'in itikadlarını reddetmek ve iptal etmek için geldiği, Keldanilere âit bir mezhebtir.

Mühim Bir Nokta: Allah'a İmânın Şümûlü

Sonra Hak Teâlâ, âyette geçen dört fırka hakkında, bütün dalâlette olanlar dalâletlerinden vazgeçip hak dini tasdik ettikleri zaman, Allah'ın onların imanlarını ve taatlarını kabul edeceğini ve onları huzurundan kovmayacağını bilsinler diye, Allah'a imân ettikleri takdirde âhirette onlara mükâfaat vereceğini açıklamıştır. Bil ki "Allah'a imân etme" ifadesine, Allah'ın vâcib kıldığı şeylere, yani, peygamberlerine imân; âhiret gününe imân etmek ifadesine de

âhiretle ilgili bütün hükümler girer. Allah'a ve âhiret gününe imân, sevab ve ıkâbı gerektirecek mükellefiyet ve âhiret halleri hakkında, dinleri ilgilendiren herşeyi kendinde toplamaktadır.

Hakk Teâlâ'nın عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri yanında"* ifadesine gelince, bundan maksad "mekan" ile ilgili bir yanında oluş değildir. Çünkü bu Allah hakkında düşünülemez. Bu, emânetlerdeki gibi koruma manasına da değildir. Aksine bundan maksad, onların mükâfaatlarının Rableri katında meydana gelecek olan kesin bir ücrettir.

İmân Edenlerin Korku ve Hüzünden Uzak Olmaları

Allah Teâlâ'nın, وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır"* âyeti hususunda şöyle denilmiştir: Allah, dünyevî meselelerde onlardan korku ve üzüntüyü kaldıracağını kasdetmiştir. Bazı âlimler ise, Allah'ın bunu, uhrevî sevab hususunda söylediğini belirtmişlerdir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü O'nun, وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ifadesi, nefy hususunda umûmî bir ifâdedir, وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ âyeti de böyledir. Korku ve üzüntünün olmaması dünyada iken bilhassa mükellefler için söz konusu değildir. Çünkü onlar her vakit ya dünyevî veya uhrevî bir sebebten dolayı üzüntü ve korku içindedirler. Bu nedenle Cenâb-ı Hakk sanki onlara âhirette mükâfaat vaadetmiş ve sonra bu mükâfaatın korku ve endişelerden uzak olacağını açıklamıştır. Bu da onların mükâfaatlarının ebedî olmasını gerektirir. Çünkü onlar o nimetin sona erebileceğini düşünselerdi, onları büyük bir üzüntü bürürdü.

Sâbiûn Kelimesinin Kur'an'ın Üç Yerinde Gösterdiği Farklılık

Şayet bir kimse derse ki: "Allah Teâlâ, bu âyeti Mâide sûresinde:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

"İmân edenlerden, yahûdîlerden, sâbîlerden ve hristiyanlardan kimler Allah'a ve âhiret gününe imân ederlerse, onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" (Mâide, 69) şeklinde; Hacc sûresinde de:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

"Îmân edenler, yahûdîler, sâbîîler, hristiyanlar, mecûsîler ve müşrikler (yok mu?) Allah kıyamet günü (bütün) bunların aralarında hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla görendir" (Hacc, 17) şeklinde getirmiştir. Âyetlerdeki sayılan sınıfların takdim ve tehiri; Sâbîîn lafzının bir âyette merfû, başka bir yerdeyse mansûb olmasıyla meydana gelen farklılıkta, bu değişiklikleri gerektiren bir fayda var mıdır derse, böyle bir soruya cevâben şöyle deriz: Bu âyetleri ifâde eden Ahkemu'l-Hakimîn olan Cenâb-ı Hakk olunca, mutlaka bu değişikliklerde hikmetler ve faydalar vardır. Eğer biz bu hikmetleri idrak edersek, kemâle ulaşmış oluruz. Eğer idrakten âciz kalırsak, kusur Hakîm olan Allah'ın sözü hakkında değil, bizim akıllarımız için söz konusu olur.

Benî İsrail'den Ahid Alıp Dağı Üzerlerine Kaldırma Hadisesi

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

"Hani sizden bir misak almıştık, Tûr'u da üstünüze kaldırdık." Size! verdiğinizi kuvvetle tutun ve onda olanları hatırlayın. Ta ki müttakîlerden olasınız. Sonra, onun arkasından yine yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, elbette sizler hüsrana uğrayanlardan olurdunuz"

(Bakara, 63—64).

Bil ki, işte bu, Allah'ın onlara vermiş olduğu onuncu nimettir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah onlardan, kendi menfaatleri için mîsak almıştır. Bundan dolayı bu, Allah'ın onlara bir nimeti olmuştur.

Misak (Ahid) İle İlgili İki Konu

Cenâb-ı Allah'ın: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ âyetinde iki konu vardır.

Birinci Konu: Misak (Ahid)'Hakkında:

Bil ki misâk ancak inkiyadı ve itaâti gerektiren emirleri yapmakla olur. Müfessirler misâkı açıklamak için birçok şeyler söylemişlerdir:

a) Bu, Allah'ın, Yaratıcının varlığına, hikmetlerine ve peygamberlerinin doğruluğuna delâlet eden delilleri akıllara yerleştirmesidir. Bu çeşit misâk, misâkların ve ahidlerin en kuvvetlisidir. Çünkü bu çeşit misâkta, hiçbir şekilde cayma ve değiştirme imkânı yoktur. Bu görüş, **Esâm**'a aittir.

b) **Abdurrahman b.Zeyd b.Eslem**'den rivayet edilen görüşe göre, Hz.Musâ (a.s), Rabbisinin huzurundan levhalarla dönünce, Benî İsrâil'e, "Bunlarda Allah'ın kitabı yazılıdır" dedi. Onlar da,"Allah'ı açıkca görmedikçe, sana inanmayız" dediler. Allah, bunun üzerine,"Bu, benim kitabımdır, bunu alın" der. Bunu müteakib onları ölüm yakaladı da hepsi öldüler. Sonra Allah onları diriltti. Daha sonra onlar Hz.Musâ (a.s)'ya tekrar, "Allah'ın kitabını alın" dedi. Onlar direttiler. Allah da onların üstüne Tûr dağını kaldırdı ve onlara "Kitab'ı alın, yoksa bu dağı üstünüze bırakacağız" denildi. Böylece o kitabı kabul ettiler de, Tûr üzerlerinden kaldırıldı. İşte misâk budur.

Bu böyledir çünkü, Tûr dağını üzerlerine kaldırmak, aklı hayrette bırakan; yalanlayıcıları tasdike, şüphe edenleri yakîne götüren harikulâde, açık bir mucizedir. Onlar bunu görünce ve onun Allah tarafından, Hz.Musâ (a.s)'ya diğer mucizelere ek bir mucize olarak verildiğini anlayınca, Hz.Musâ (a.s)'yı Allah'dan getirdiği dinde tasdik ederek, açıktan tevbe ettiler ve yapmış oldukları buzağıya tapma kötülüğüne bir daha dönmeyeceklerine, Tevrat ile âmel edeceklerine söz verdiler ve ahidde bulundular. İşte bu, Allah için kendilerine vacib kıldıkları emin bir ahd (misâk) oldu. Bu **Ebu Müslim**'in tercih ettiği görüştür.

c) Allah'a verilmiş iki söz (ahd, misâk) vardır:

1) Allah insanları Hz.Adem (a.s)'in sulbünden çıkarıp, kendilerini kendi üzerlerine şahid tuttuğu zamanki ahd.

2) Allah Teâlâ, insanlara peygamberlerine uymayı mecbur kılmıştır. İşte burada kastedilen, bu âhiddir. Bu **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür, bu zayıf bir görüştür.

İkinci Konu: Misâk Kelimesinin Müfred Getirilmesinin Sebebi:

Kaffâl şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, مِيثَاقَكُمْ buyurmuş, مَوَاثِيقَكُمْ demememiştir. Bunun iki sebebi vardır:

a) Allah, bununla: ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا

"Yani sizden herbirinizi çocuk olarak çıkarır" (Hacc, 5) âyetinde de olduğu gibi, insanların herbirinden tek tek bu misâkı aldığını ifâde etmek istemiştir.

b) Onların her birinden alınan misâk, aynı misâkdır. Böylece o, tek bir misâk olmuş olur. Şayet Allah مَوَاثِيقَكُمْ buyursaydı, o zaman onlardan tek bir misâk alındığı değil, onlardan birçok misâklar alınmış olduğu zannedilirdi. Allah en iyi bilendir.

Tûr (Dağın)'un Üzerlerine Kaldırılması

Allah Teâlâ'nın, وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ *"ve Tûr'u üzerlerine kaldırdık"* ifadesinin bir benzeri de:

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ

"Biz bir zaman, dağı, sanki bir gölgelik gibi, çekib onların üstüne kaldırmıştık" (A'râf, 171) ayetidir. Bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Allah Teâlâ'nın, وَرَفَعْنَا ifadesindeki و harfi, **İbn Abbas** (r.a)'ın tefsirine göre, atıf vâvıdır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Misâk daha önce alınmış idi. Ne zaman ki onlar Kitab'ı kabul etmekten imtinâ ederek ahdi bozdular, üzerlerine Tûr kaldırıldı. **Ebu Müslim**'in tefsirine göre ise bu atıf vâvı değil, vâv-ı haliyyedir. Nitekim "Ben bu işi yaptım, halbuki zaman o zamandı!" denilir. Buna göre Hakk Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Tûr'u üzerinize kaldırdığımız esnada hani sizden misâk (söz) almıştık..."

İkinci Bahis: Tûr Cins İsmi Midir Özel İsim Midir?

Her dağa "Tûr" denildiği de söylenmiştir. Nitekim **el-Accâc** şöyle demiştir: دَانِي جَنَاحَيْهِ مِنَ الطُّورِ فَمَرَّ تَقَضِّيَ ٱلْبَازِي إِذَا ٱلْبَازِي كَسَرْ "(Kartal), kanatlarını dağa yaklaştırdı; hemen, şahini yakalamak için, savuştu. Bir de ne görelim, şahin kanatlarını yummuş, yere konmuş..." **Halil** ise, kitabında muayyen bir dağın ismi olduğunu söylemiştir. Bu doğruya daha yakındır. Çünkü kelimenin lam-ı ta'rifi, bunun bu isimle adlandırıldığı bilinen belli bir dağ olarak anlaşılmasını gerektirir. Bilinen dağ ise, üzerinde bu münacaatın yapıldığı dağdır. Allah'ın, onu Benî İsrâil'in bulundukları yere çok uzak bir yerde bulunsa da, nakletmesi ve onların üzerine kaldırması mümkündür. Çünkü dağı havada tutmaya kâdir olan Allah, onu yerinden söküp uzak bir yerden onların üzerine getirmeye de kâdirdir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Allah Teâlâ, Filistin dağlarından birine emir vermiş ve böylece o dağ yerinden sökülerek, bir gölge gibi onların üstüne geldi. Onların tuttuğu alan, kenarı bir fersah olan kare şeklinde bir yer idi. Bu halde iken, Allah Teâlâ onlara, Tevrat'ı kabul etmelerini, aksi halde dağı üzerlerine bırakacağını vahyetti. Bunun üzerine onlar kaçacak bir yer bulamayınca Tevrat'ı, ihtiva ettiği hükümlerle kabul ederek, dağın üzerlerine düşeceğini düşünerek korkuyla secdeye kapandılar. Bir yandan dağa baktıklarından yahûdiler bir yanakları üzerine secde etmişlerdi.

Üçüncü Bahis: Dağın Havada Durmasının İzahı:

Bazı mülhidler (inkârcılar), ağır bir şeyin direksiz olarak havada durmasının mümkün olduğunu kabul etmediler, yeryüzü için de şöyle dediler: "O, tabiatı gereği merkezde durmak ister. Bu sebeble de merkezde durmuştur." Bunların görüşlerinin fâsid olduğuna dâir delilimiz şudur: Şüphesiz Allah Teâlâ hertürlü mümkinata kâdirdir. Ağır bir cismin havada durması da mümkinattandır. Bu sebeble Allah'ın buna da kâdir olması gerekir. Bu iki mukaddimenin tam izahı, akâid kitaplarında yapılmıştır.

Dördüncü Bahis: Bazı mülhidler (inkârcı sapıklar), "Dağın onlar üzerine bir gölgelik gibi olması mümkün değildir. Çünkü bu olmuş olsaydı, bu insanları imana mecbur kılan bir hal olurdu. Böyle bir mecbur kılış ise, teklifin ruhuna terstir" dediler. **Kâdî** buna şöyle cevab verdi: "Bu, insanları imâna mecbur kılmaz. Çünkü bundaki en büyük korkuları, onun üzerlerine düşeceği korkusudur. Buna göre, onlar göklerin direksiz olarak üzerlerinde durduğunu gördükleri için, o dağ bir zaman üzerlerinde durduğunda bu hususlaki korkularının zâil olması muhtemeldir. Böylece de imâna mecbur kılma hali ortadan kalkar, mükellefiyet kalır."

Cenâb-ı Allah'ın: خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ ifadesinin manası, "Size verdiğimiz şeyleri ciddiyet, tam bir kararlılık ile ve gaflet ile tembellikten vazgeçerek tutunuz" demektir. **Cübbâî,** "Bu ifade, bir fiili yapmazdan önce onu yapacak kudretin (istita'a kable'l-fii'l) bulunduğunu gösterir. Çünkü kalem olmaksızın, "Kalem ile yaz" denilemiyeceği için, bir kuvvet bulunmadan, "şunu kuvvetle tut" demek de câiz değildir" demiştir. Âlimlerimiz Cübbâî'ye, "Bu ifadeden Hakk Teâlâ'nın maksadı, "Size verdiğimiz şeyleri ciddiyet ve tam bir kararlılıkla tutunuz" demektir. Bize göre, azimet (kararlılık) bazen fiili yapmadan önce mevcud olabilir" diyerek cevab vermişlerdir.

Allah Teâlâ'nın: وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ ifadesi, "Kitab'da olan şeyleri ezberleyin, onları öğrenin, unutmayın ve onu ihmal etmeyin" manasınadır. Buna gö-

re, şayet âyette geçen zikr sözünü, aslî manasına hamletmeli değil miydiniz?" denilirse, biz deriz ki: Nisyan (unutma)'ın zıddı olan zikr (hatırlama), Allah'ın fiillerindendir. Binaenaleyh bu zikri emretmek nasıl câiz olur? Amma biz bu kelimeye وَاذْكُرُوا öğrenme manası verdiğimizde, ortada bir problem kalmaz.

Allah-u Teâlâ'nın: لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ifadesine gelince, bu "ittikâ etmeniz için" demektir. **Cübbâî**, bu âyetle, Hakk Teâlâ'nın herkesin taatını murad ettiğine delil getirmiştir. Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Bil ki Allah Teâlâ'nın: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ *"Hani Biz Tûr'u üzerinize kaldırdığımız halde sizin misâkınızı almıştık ve "size verdiğimiz şeyleri kuvvetle tutunuz" (demiştik)"* âyetinden onların bu emri tutmuş oldukları anlaşılıyor. Aksi halde bu, bir misâk alma olmaz ve bunun peşisıra Allah'ın: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ *"Sonra yüz çevirdiniz"* demesi doğru olmazdı. Binaenaleyh bu, onların kitabı kabul edip ona sarıldıklarını gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ ifadesi, "Daha sonra misâktan ve onun gereğini yapmaktan yüz çevirdiniz" demektir.

Kaffâl -Allah ona rahmet etsin- şöyle demiştir: Herkes tarafından bilinir ki Benî İsrâil, Tevrat'ı kabul edip, Tûr dağı üzerlerine kaldırıldıktan bir müddet sonra, birçok hususta Tevrat'tan yüz çevirip, meselâ onu tahrif etmişler, onunla âmel etmeyi bırakıp, peygamberleri öldürmüş, onları inkâr edip emirlerine karşı çıkmışlardır. Belki de o Tevrat'ta sadece bazılarına âit olan hükümler vardır. Bunlardan, önce gelenlerin yaptıkları, sonra gelenlerin yaptıkları hükümler vardı. Gece gündüz harikulâde haller müşâhede ettikleri halde Tîh çölünde devamlı Hz.Musâ (a.s)'ya karşı çıkan ve ona hertürlü eziyeti reva gören, konakladıkları yerde açıktan günah işleyen, hatta bir kısmı yere batırılmış, bir kısmı ateşte yakılmış ve vebâ hastalığı ile azab olunmuş kimseler vardı. Bütün bunlar onların okudukları Tevrat tefsirlerinde vardı. Onlardan daha sonra gelen nesiller, saklanamayacak işler yapmışlardır. Bundan dolayı (düşmanları tarafından) Beytu'l Makdis'in harab edilmesi suretiyle cezalandırıldılar. Daha sonra Hz.İsâ (a.s)'yı da inkâr ettiler ve onu öldürmek istediler. Kur'an'da her nekadar onların yüz çevirdikleri Tevrat hükümlerinin ne olduğu beyan edilmemiş ise de bunlar malûm şeylerdir. Bu, Allah Teâlâ tarafından onların atalarının inadcılıklarını haber vermektir. Bu sebeble onların, kendi kitabları ve peygamberlerine karşı tavırları bu anlatılan tavır olunca, Hz.Muhammed (s.a.s)'in getirdiği kitabı inkâr edip, onun hak peygamber olduğunu kabul etmemeleri sasılacak birsey değildir. Allah en ivisini bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın: فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Eğer Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizler hüsrana uğrayanlardan olurdunuz"* âyeti ile ilgili iki konu vardır:

Birinci Konu: Buradaki Fadl (Lûtuf) dan Maksad:

Kaffâl, bu âyetin tefsiri hususunda iki görüş söylemiştir:

a) Allah'ın size mühlet vermesi ve hakettiğiniz azabı tehir etmesi gibi, lûtufları olmasaydı, sizler canlarını cehennem ateşine karşılık satan, hüsrâna uğramış, yani mahvolmuş kimseler zümresinden olurdunuz. Allah'ın bu buyruğu, onların bu gibi bir hüsrandan kurtulduklarını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar tevbe edinceye kadar mühlet tanımak suretiyle, onlara lûtufta bulunmuştur.

b) Onlarla ilgili bu haber, ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ifâdesi ile son bulmuştur. Bunun peşinden فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ buyurulmasının, sözü evveline döndürmek olduğu söylenmiştir. Yani "Üzerinize dağı kaldırmak sûretiyle Allah size lûtfetmiş olmasaydı, Tevrat'ı inkâr etmeye devam ederdiniz. Fakat Allah size ikrâmda bulundu, size rahmet etti ve bunları size lûtfetti de böylece siz tevbe ettiniz" demektir.

İkinci Konu: İlahî Lûtuf Hakkında Mu'tezile'nin Bocalaması:

Birisi şöyle diyebilir: لَوْلَا (Eğer..... olmasaydı) kelimesi, başka bir şey olduğu zaman diğer birşeyin olamayacağını ifade eder. Bu nedenle kelime, "hüsrân"ın olmamasının, fazl-ı ilâhînin bulunmasının ayrılmaz bir hali olmasını gerektirir. Bu sebeble, hüsrânın bulunduğu yerde Allah'ın lûtfunun bulunmaması gerekir. Bu ise Allahu Teâlâ'nın, dînî lûtuflardan kâfirlere hiçbirşey vermediğini gösterir. Ki bu **Mu'tezile**'nin görüşüne terstir." Ka'bi bu soruyu şöyle cevaplamıştır: Allah Teâlâ, fazl-ı İlâhi hususunda herkese eşit davranmıştır. Fakat insanların bazıları bundan istifâde etmiştir. Bu sebeble böyle denilebilir. Nitekim çocuklarına hediye vermede eşit davranan, ama ancak bazı çocukları bundan istifâde edebilen bir kimseye, "Şayet baban sana lûtufkâr davranmasaydı, sen fakir olurdun" denilmesi gibi...Bu, zayıf bir cevabtır. Çünkü dilciler لَوْلَا lâfzının, başka birşey olduğu zaman diğer birşeyin olamayacağını ifâde ettiğini açıkca belirtmişlerdir. Bu kâide sâbit olunca, **Kâ'bî**'nin sözü gerçekten düşer.

★ ★
★

Cumartesi Yasağına Uymayıp Maymuna Çevrilen Yahudiler

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَٰهَا نَكَٰلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

"Andolsun, içinizden cumartesi günü hakkında haddi aşanları bildiniz. İşte biz onlara "Hor ve zelil maymunlar olun" dedik ve bu (cezayı) hem o zamanki insanlara hem de daha sonra gelecek insanlara ibret verici bir ceza ve müttakiler için bir öğüd vesilesi kıldık"

(Bakara, 65—66).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce İsrâiloğullarına olan çeşitli nimetlerini sayınca, bunu onlara yönelttiği şiddetli belâların bazılarını anlatarak tamamladı. İşte bu âyetteki husus, şiddetli belâların ilk çeşididir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cumartesi Kıssası

İbn Abbas (r.a)'dan, bunların Davud (a.s) zamanında Medine ile Şam arasında ve deniz kenarında yer almış olan Eyle kasabasında oldukları, bu kasabanın senenin bir ayında, dünyanın her tarafından çok çok balıkların gelmesinden dolayı, deniz yüzünün âdeta görünmez bir şekil aldığı, bu ayın dışında da bilhassa her cumartesi günü durum aynı olan bir yer olduğu; bunun ise, Cenâb-ı Allah'ın:

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ۘ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ

"Onlara, deniz kenarındaki o kasabayı sor. Hani onlar cumartesi gününün (hurmetini ihlâl ederek) haddi aşıyorlardı" (A'râf, 163) âyetinde söz konusu edilen kasaba olduğu; onların deniz kıyısında havuzlar kazıp, bunlara denizden arklar, kanallar açtıkları; bu kanallar yoluyla balıkların havuzlara geldiği ve İsrailoğullarının pazar günü onları avladıkları; bu şekilde balıkları havuzlarda tutmalarının onların haddi aşmaları olduğu; sonra onların, Allah'ın azabından korktukları için, sadece havuzlardaki balıkları tutmakla yetindikleri; aradan uzun zaman geçince çocuklarının da onların yolunu tuttuğu, mal-mülk sahibi oldukları; cumartesi gününde avlanmayı hoş karşılamayan Medine âhalisinden bazı kervanların oraya gelip onları bundan nehyettikleri; fakat onların bu tür avcılıktan vazgeçmeyerek: "Biz şunca zamandır bu işe devam ediyoruz. Al-

lah, malımızı artırmaktan başka birşey yapmadı" dedikleri; buna karşılık onlara: "Siz bu duruma aldanmayınız. Çünkü Allah'ın azabı ve helâkî her geç size gelecektir" denildiği; bundan sonra onların zelil maymunlar haline geldikleri, üç gün bu şekilde yaşadıktan sonra öldükleri rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Kıssadan Maksad

Âyette bu kıssadan bahsedilişinin iki maksadı vardır:

a) Hz.Muhammed (s.a.s)'in bir mûcizesini ortaya koymaktır. Çünkü Allah'ın: وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ *"Andolsun ki....bildiniz"* ifadesi, sanki Hz.Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahûdilere bir hitab gibidir. Hiçbirşey okumamış, yazmamış ve herhangi başka bir milletle beraber bulunmamış bir ümmî olduğu halde Hz.Muhmmed (s.a.s), bu olayı onlara haber verince, bu O'nun bunu ancak vahiy yoluyla öğrendiğini gösterir.

b) Allah Teâlâ, Ashab-ı Sebt'e (cumartesi gününün hürmetine saygısızlık gösteren yahûdilere) nasıl muamele ettiğini haber verince, sanki Medine yahûdilerine de şöyle demiş oldu: "Onların başına gelen azabın, inâd ile isyanınız sebebiyle size de gelmesinden korkmuyor musunuz? Binaenaleyh size mühlet vermemize aldanmayınız." Bunun bir benzeri de :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا

"Ey kendilerine kitab verilenler, yanınızdaki kitab'ı tasdik edici olarak indirdiğimiz (Kur'ân'a), biz bazı yüzleri silip, belirsiz ederek enselerine çevirmeden önce îmân ediniz..." (Nisâ, 47) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyette hazif vardır. Sanki Hakk Teâlâ, "Bu tür cezânın, o suçun cezası olması için, cumartesi günü haddi aşanlarınızın haddi aşmalarını bildiniz" buyurmuştur. اِعْتِدَاءٌ lâfzı, onların cumartesi günü işledikleri fiilin, onlar için haram kılınmış olduğuna delâlet eder. Bunun geniş izâhı bu âyette geçmemiş, وَسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ (A'râf, 163) âyetinde geçmiştir. Şöyle de denilebilir: Onlar sadece bu avlanma işi ile haddi aşmışlardır. Şu da söylenebilir; Onlar bu avlanmayı helâl görüp, işledikleri için haddi aşmış sayılmışlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Onları Balıklarla İmtihan Etmenin Hikmeti

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "**Sebt**" cumartesi gününe saygı duyduğunu ifade etmek üzere söylenen سَبَتَ الْيَهُودُ ifadesinden masdardır. Buna göre Allah Teâlâ onları cumartesi günü avlanmaktan nehyedince:

تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ

كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُمْ

"Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın meydana çıkarak onların yakınına geliyordu. Cumartesi tatili dışındaki günlerde ise gelmiyorlardı. İşte bu şekilde onları imtihan ettik" (A'râf, 163) âyetinde beyan ettiği gibi, diğer günlerde değil de cumartesi gününde balıkların akın akın gelmesinin hikmeti nedir, bu fitneyi deşmekten, sapıtmalarını murad etmekten başka bir şey değil midir? denilirse biz deriz ki: Ehl-i Sünnet'e göre, bir kulun sapıtmasını irâde etmesi Allah için câizdir. Ama Mu'tezile'ye göre, mükellefiyetteki ağırlık, sevabı artırmaya vesile olacağı için güzeldir.

Maymun Sûretine Çevrilmeleri

Allah Teâlâ'nın: فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ *"Onlara hor ve zelil maymunlar olun dedik"* ifadesi ile ilgili birkaç mes'ele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, قِرَدَةً خَاسِئِينَ ifadesinin, كَانَ nin haberi olduğunu söylemiştir. Yâni "Hem maymun, hem de zelil ve koğulmuş varlıklar olunuz" demektir.

İKİNCİ MESELE
Onlara: "Maymun Olun!" Emrinin Makul İzahı

Allah Teâlâ'nın: كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ sözü, emir değildir. Çünkü onlar kendilerini maymun şekline sokmaya kâdir değillerdi. Bu sözden maksad, maymuna dönüşmenin süratli oluşudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın:

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

"Biz birşeyin olmasını istediğimiz zaman, o hususdaki sözümüz sadece كُنْ *(ol) dememizdir. O zaman o şey hemen oluverir"* (Nahl, 40), ve

قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ *"İtaat edenler olarak geldik dediler"* (Fussilet, 11)

âyetlerinde olduğu gibi. Buna göre mana, Allah Teâlâ'yı, onlara hakettikleri cezayı indirmeyi murâd ettiği zaman hiçbirşey acze düşüremez. Aksine Allah, onlara, كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ dediği anda, onlar maymun şekline dönüşürler. Yani onlar hakkında Allah bunu murâd edince, onlar Allah'ın istediği gibi oluverdiler. Bu tıpkı,

كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

"Cumartesi ashabına lânet ettiğimiz gibi...Allah'ın emri behemehal yerine gelir" (Nisa, 47) âyetinde beyan edildiği gibidir.

Ve keza bu dönüşme esnasında, Allah'ın bu sözü söylemiş olması da imkansız değildir. Ancak bu dönüşmede esas tesirli olan Allah'ın kudret ve iradesidir. Buna göre, eğer, "Bu sözün dönüşmede bir tesiri olmadığına göre, söylenmesinin ne yararı vardır?" denilirse deriz ki, bize göre Allah'ın hüküm ve fiilleri hususunda, kesinlikle aslaha riayet etmesi vacib değildir. Ama **Mu'tezile'ye** göre "Belki de bu söz meleklerden bazılarına veya başka varlıklara âittir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Maymuna Çevrilmenin Mecazi Olduğunu Söyleyen Mücahid'in Görüşü

Mücahid'den rivayet edilmiştir ki Hakk Teâlâ, damgalamak ve mühürlemek manasında onların kalblerini döndürmüştü , yoksa onların şekillerini maymun şekline çevirmemişti. Bu tıpkı;

كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا *"Ağır kitaplar taşıyan eşşekler gibi..."* (Cum'a, 5) âyetindeki mâna gibidir. Bunun bir benzeri de hocanın, öğrenmede başarılı olmayan kalın kafalı öğrencisine, "Eşşek ol" demesidir. **Mücahid**, onların şekillerinin çevrilmesinin imkansız olduğuna iki delil getirmiştir:

a) İnsan, görülen şu şekil ve hissedilen şu bünyeden ibarettir. Allah onları bozup, onların cisimlerinde maymunların terkib ve şeklini yaratınca, bu, insanı yok etmek ve maymun yaratmak olur. Bundan dolayı, bu görüşe göre "döndürme", Allah'ın, insan cismini teşkil eden ârazları yok edip, maymun cismini oluşturan ârazları yaratması manasına gelir. Bu sebeble bu, bir döndürme (mesh) değil, bir yok etme ve yeniden yaratma olur.

b) Eğer biz bunu mümkün görürsek, her gördüğümüz maymun ve köpeğin aslında akıllı insanlar olduğuna inanmamız gerekir. Bu ise görünen şeyler hususunda insanı şüpheye düşürür.

Mücahid'in Görüşünün Tenkidi

Mücahid'in birinci görüşüne şu şekilde cevap verilmiştir: İnsan, bu heykelden (şekilden) ibaret değildir. Bu böyledir, çünkü bu insan bazan zayıf iken, bazan şişman olur. Bunun aksi de olabilir. Buna göre insanın cüzleri değişiyor demektir. Belli bir insan, o anda mevcut olan zat demektir. Duran (mevcut) olan insan ise zâil olmayandır. Buna göre insan, bu görünen heykelin (şeklin) ötesinde bir şeydir. Bu şey, ya bedene sirayet etmiş olan bir cisimdir, veyahut da kalb ve beyin gibi, bedenin bazı yerlerinde bir parçadır, veyahut da felsefecilerin dediği gibi, cisim değil, mücerret bir varlıktır. Bütün bu ihtimaller de, bu insan şekline bazı değişikliklerin ârız olması halinde de, o şeyin devam etmesi imkansız değildir. İşte bu,döndürme (mesh) dir. Bu izaha göre, cüssesi çok büyük olan meleğin, Hz.Peygamber (s.a.s)'in odasına girebilmesi mümkün olmuştur.

Mücahid'in ikinci görüşüne de şu şekilde cevab verilir: Bir meselede emin olmak, ancak ümmetin o hususta icmaı ile olabilir. Söylediğimiz izahlarla meshin (çevirmenin) olabileceği sâbit olunca, âyeti zâhirî manasına almak mümkün olur ve Mücahid'in bahsettiği te'vile ihtiyacımız kalmaz. Bununla beraber Mücahid'in zikrettiği husus da gerçekten pek uzak olan bir ihtimal değildir. Çünkü insan, mucizelerin ve delillerin ortaya çıkmasından sonra da câhilliğinde devam ederse, örfte böyle olana bazan, "O eşektir, maymundur" denilir. Bu mecâz, zâhir ve meşhur mecâzlardan olunca, bu manaya varmak kesinlikle mahzurlu değildir. Bu meselede geriye iki sual kalır:

Birinci Sual: Maymun olduktan sonra, insanın hiçbir anlayışı, aklı ve bilgisi kalmaz. Bundan dolayı da başına gelen azabın ne olduğunu bilemez. Maymunlar, sıhhatli olduğu zaman elem duymadıkları için, sırf maymun oluş, elem veren bir durum değildir. Öyle ise artık hangi sebebten, maymun olmadan dolayı bir azab meydana gelecek? Buna şöyle cevab veririz:

"İnsanı; düşünen, anlayan bir insan kılan özellik bâkidir. Şu kadar var ki hilkat ve sûret değişince, şüphe yok ki, o konuşmaya ve insana ait işleri yapmaya güç yetiremez. Fakat o, uğursuz isyanı sebebiyle hilkâtının değiştiğini anlar ve son derece korku ile pişmanlık içine düşer. Çoğu zaman da bu azalarının değişmesinden elem duymuş olur ve yaratılıştan maymun olan hayvanların şekillerinden ötürü elem duymamaları, sonradan bu kendine uymayan şekle girmekten dolayı insanın elem duymamasını gerektirmez" denilmesi niçin câiz olmasın?

İkinci Sual: O Maymunların Nesli Devam Ediyor Mu?

Bu maymunlar hâlâ mevcud mu, yoksa Allah onları tamamen yok mu etmiştir? Eğer "Onlar hâlâ mevcuttur" dersek, bu durumda zamanımızdaki maymunların, onların neslinden olduklarını veya olmadıklarını söylemek câiz midir?

Cevab: Bütün bu ihtimaller aklen mümkündür. Ancak İbn Abbas (r.a)'dan gelen rivayete göre onlar, dünyada üç gün yaşamışlar, sonra yok olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MES'ELE

Dilciler, خَاسِئِينَ zelil, uzaklaştırılmış ve koğulmuş şey manasınadır" demişler. Mesela bir köpek insana yaklaştığında ona, "Uzaklaş ve uzağa git, burası senin yerin değildir" manasında, اُخْسَأْ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk:

يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

"O göz, yorulmuş olduğu halde, hor ve hakir sana dönecektir" (Mülk, 4) buyurmuştur. Âyetteki خَاسِئًا kelimesinin, "Tekrar bakmaktan menedilmiş, zelil ve küçük düşmüş olarak..." manasına olması muhtemeldir. Çünkü Hakk Teâlâ:

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ۝ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

"İşte gözünü (bir defa daha göğe) çevir, (Bak orada) hiçbir çatlak görebilecek misin? Sonra gözünü iki kere daha çevir, (Nihayet) o göz yorulmuş olarak, hor ve hakir yine sana dönecektir" (Mülk, 3—4) buyurmuş ve bununla sanki şunu demek istemiştir: "Gözünü bir çatlak arayan kimsenin çevirip bakması gibi, göğe çevir. Çünkü sen, göğe ne kadar çok baksan da, gözün sana, günlerce birşeyi aramaya gayret edip, onu bulamayan kimsenin pişman olarak dönüşü gibi, zelil olarak dönecektir. Çünkü göz aradığı şeyi bulamadığı için, pişman, hor ve hakir olarak döner.

فَجَعَلْنَاهَا Buyruğundaki هَا Zamirinin Muhtemel Mercileri

Hakk Teâlâ'nın: فَجَعَلْنَاهَا "Onu..... kıldık" ifadesine gelince, müfessirler bu "o" zamirinin neyi ifade ettiği hususunda birkaç görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:

a) **Ferra**, bu zamirin "Onların başına gelen meshe (döndürülüşe) râcî olduğunu söylemiştir.

b) **Ahfeş**, zamirin merciinin قِرَدَةً (maymunlar) olduğunu söylemiştir.

c) Bu, "Cumartesi yasağına uymayanların kasabasını ibret verici bir ceza kıldık" manasınadır.

d) Böyle yapan milleti, ibret verici bir ceza kıldık. Çünkü Hakk Teâlâ'nın: وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ *"Cumartesi hususunda haddi aşanlarınızı andolsun ki bildiniz"* (Bakara, 65) âyeti, bir millete, topluluğa ve benzeri bir gruba delâlet eder. Doğruya en yakın olan ilk iki görüştür. Çünkü kinâyeleri, daha önce geçen bir şeye göndermek mümkün iken, geçmemiş bir şeye göndermenin izahı yoktur. Halbuki önceki âyette sadece Ashab-ı Sebt ve onlara verilen cezadan bahsedilmektedir.

Nekâl Kelimesinin Mânası

نَكَالٌ kelimesi hakkında **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "O, insanları benzerî bir günahı yapmaktan meneden ağır bir cezadır. Bu kelimenin kökü menetmek, ve alıkoymak manasınadır. Yeminden kaçınmak manasına olan, اَلنُّكُولُ عَنِ الْيَمِينِ ifadesi; kelepçeye ve geme, اَلنِّكْلُ denilmesi bu kökten dir. Çünkü bu ikisinde menetmek ve alıkoymak manası vardır. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın:

إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا

"Bizim yanımızda (ağır) bukâğılar ve yakıcı bir ateş vardır" (Müzzemmil, 12) ve :

وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا

"Allah satvetce çok çetindir, cezalandırması da çok şiddetlidir" (Nisa, 84) âyetleridir.

Buna göre âyetin manası şöyledir: "Biz bu kavmin başına gelenleri, başkalarını aynı günaha düşmekten alıkoyacak bir ceza kıldık. Yani biz bununla, insanların kastettiği düşmanını yenmek ve ondan intikam almak manasını kastetmiyoruz. Çünkü bu, günahlar kendisine zarar veren, mülkünü noksanlaştıran ve kendisine tesir eden kimselerin yapacağı iştir. Ama biz, kulların yararına olarak ceza veririz. Bu sebeble bizim cezalandırmamız, bir günahtan alıkoyma ve va'z-û nasihattır."

Kâdî şöyle demiştir: Az bir zem, "nekâl" (ibret olan cezâ) diye nitelendirilemez. Ne zaman zem büyük, çok ve meşhur olursa, o zaman bu vasfı alır. İşte bu izaha göre, Hakk Teâlâ, ısrarla hırsızlık yapan kimse hakkında, bir ceza ve nekâl olmak üzere elinin kesilmesini vâcib kılmış ve bu cezanın, o kim-

seyi hor ve hakir kılacak şekilde tatbik edilmesini istemiştir. Buna göre bu, hemen hemen sadece büyük zemmlerde kullanılan "hızy" (horluk ve hakirlik) durumundadır.

Binâenaleyh, Allah Teâla sanki, cumartesi günü hususunda haddi aşan ve dünya sevgilerinden dolayı bu günde balık avlamayı ve Allah'ın haram kıldığı diğer şeyleri helal gören ve ahidlerini bozan bu kavmin başına indirdiği belayı beyan edince, bunun peşisıra bu cezayı, maslahatlarına olmamak üzere, üzerlerine indirdiğini beyan etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın onların maymun şekline çevrilen yerlerinin miktarını azaltması ve onların şekillerini, mükelleflerin başına gelen ve mükelleflerin (insanların) şeklini bozarak onlara, bir ceza değil bir imtihan vesilesi olan hastalıklar gibi bir şey olması imkansız değildir. Böylece Cenab-ı Hak, فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا **"Biz onu bir nekâl kıldık"** ifadesi ile, bu cezayı onların işledikleri günaha karşılık verdiğini açıklamıştır.

Bu Garip Hadisenin Herkes İçin Bir İbret, Muttakiler İçin Mev'iza Olması

Cenab-ı Allah'ın: لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا **"Hem o zamanki insanlara hem de daha sonra gelecek insanlara ..."** buyruğuna gelince, bununla ilgili olarak birkaç görüş vardır:

a-) لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا nın manası, ondan önce ve o esnada olan, وَمَا خَلْفَهَا nın manası ise, "Ondan sonra gelecek olan milletler ve ümmetler için.." demektir. Çünkü onların maymuna çevrileçekleri, daha önceki ümmetlerin kitaplarında da zikredilmiş, bundan dolayı hem onlar, hem de bu olay kendilerine ulaşan sonraki kimseler bundan gerekli dersi almışlardır.

b-) لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا ile, bu olayı müşâhede etmiş olan milletler ve ümmetler kastedilmiştir.

c-) Bundan maksad şudur: Allah Telâla bunu, bu günahı ve başkalarını bu fiillerine ve bundan başka istedikleri diğer günahlarının hepsine bir cezâ olarak vermiştir.

Cenab-ı Hakk'ın: وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ *Muttakiler için bir va'z-u nasihat vesilesi (kıldık)*sözü hususunda da iki görüş vardır.

a-) Onların başına gelen bu cezayı bilen herkes, bundan gerekli dersi alır ve onlar gibi yaptıklarında aynı cezanın kendi başlarına da geleceğinden korkar. Bu, her nekadar dünyada gelmese bile, insanın, bundan daha büyük ve

devamlı olan âhiret cezasından korkması gerekir. Burada bilhassa müttakilerin zikredilmesi, tıpkı bu surenin başındaki, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ayeti hakkında söylediğimiz sebeplerden dolayıdır. Çünkü sadece bunlar, vaz-u nasihat aldıkları, yasaklardan kaçındıkları ve hidayetten faydalandıkları için, bu hidayetin onlara has kılınması yerinde olmuştur. Zira hidayette, onlardan başkasının istifadesi yoktur.

b-) Allahu Tealâ'nın: وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ifadesinin manası muttakîlerin birbirlerine bunu va'z-u nasihat olarak söylemeleridir. Yani "Ona, ibret verici bir ceza olarak ve muttakiler bununla birbirlerine nasihat etsin diye indirdik" demektir. Böylece "Onunla sadece onlar ibret alıyorlar" manasında, mev'iza, muttakilere izâfe edilmiştir. Bu, sadece muttakilere hastır, başkalarına değil, Allah en iyi bilendir.

Benî İsrail'in İnek Boğazlama Hadisesi

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ
أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ ۚ
قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ۖ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ ۖ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ
لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ۖ
وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي
الْحَرْثَ ۖ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا ۚ قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۖ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾
وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا ۖ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ
كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

"Bir zaman da Musâ kavmine, "Allah size mutlaka bir inek kesmenizi emrediyor" demişti. Onlar: "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. Musâ da: "Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti. (Yine) demişlerdi

ki: "Bizim için Rabbine duâ et de, o ineğin ne olduğunu (yaşını) bize iyice açıklasın." (Musâ da): "Allah diyor ki: "O ne çok yaşlı, ne de pek genç değil, ikisi ortası bir dinç inektir. Artık emrolunduğunuz şeyi yapın" demişti.

(Tekrar) şöyle söylemişlerdi: "Bizim için Rabbine dua et de onun rengi ne olacak bize açıklasın." O da (Rabbim) diyor ki: "O seyredenlere ferahlık verecek sarı renkte bir inektir" demişti.

(Yine) demişlerdi ki: "Bizim için Rabbine duâ et de o nasıl (bir inek)tir, bize apaçık anlatsın. Çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor. Allah dilerse (inşaallah) muvaffak olacağız." (Musâ şöyle) dedi: "Rabbim buyuruyor ki: O, ne çifte koşulup tarla sürecek, ne de ekin sulayacak bir inek değildir. Salıverilmiş bir inektir. Hiçbir alacası yoktur." Onlar, "İşte şimdi hakikati getirdin" dediler ve o ineği (bulup) boğazladılar. Az kalsın bunu yapamayacaklardı.

Hani siz (Ey yahudiler) bir şahsı öldürmüştünüz de, onu (öldürme işini) birbirinizin üzerine atmıştınız. Halbuki Allah sizin gizlediğinizi açığa vuracaktı. Onun için biz: "O (ölünün cesedine, ineğin) bir parçası ile vurun" demiştik (ve bu suretle o dirilmişti). İşte Allah böylece ölüleri diriltir. Aklınızı başınıza alırsınız diye böylece size ayetlerini gösterir" (Bakara, 67-73).

Burada Bildirilen Katl Hadisesi

Bil ki bu ayetlerde anlatılanlar, İsrâiloğullarının başına gelen şiddetli cezaların ikincisidir. İbn Abbas'dan ve diğer müfessirlerden rivayet edildiğine göre, İsrailoğullarından bir adam varis olmak için bir akrabasını öldürdü ve cesedini bir yol kavşağına attı. Sonra bunu Musâ (a.s)'ya şikayet etti de, Musâ (a.s) katili bulmak için çalıştı. Katili ortaya çıkaramayınca onlar ona: "Bizim için bunu Rabbinden iste de katilin kim olduğunu bize açıklasın" dediler. Hz. Musâ (a.s) Cenab-ı Allah'dan bunu sordu. Hak Teâla ona;

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً *"Allah size mutlaka bir inek kesmenizi emrediyor.."* diye vahyetti. İsrailoğulları buna hayret ettiler, her halden sonra sorular sorarak kendilerine zorluk çıkarttılar ve ineğin sıfatlarını iyice öğrenmek istediler. Bütün sıfatları belli olunca da bu özellikleri taşıyan ineği ancak belli bir şahsın yanında bulabildiler.

Adam ineğini ancak fiyatının kat kat üstünde bir fiyatla satıyordu. Onlar onu böylece satın aldılar ve kestiler. Musâ (a.s) onlara, kesilen hayvanın bir

uzvunu (parçasını) alıp, onunla öldürülmüş olan adama vurmalarını emretti. Onlar da bunu yapınca ölü diriliverdi ve kendisini öldürenin ismini onlara söyledi. Meğerse, katil, ilk defa şikayette bulunan kimse imiş. Onu kısas olarak öldürdüler. Sonra bu ayetlerle ilgili birtakım meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE
Husûn-Kubûh Mes'elesi

Acı vermek ve kesmek, ancak Allah emrettiği zaman mâkul ve güzel olur. Sonra bize göre bunun güzel oluşunun izahı şudur: Cenab-ı Allah mülkün sahibidir. Hiç kimsenin O'na itiraz etme hakkı yoktur. **Mûtezile'ye göre, bu (gibi) şeyler ıvaz (karşılık olma) durumunda güzel olur.**

İKİNCİ MESELE
Muhayyer Vacib

Hak Teâla, onlara dünyadaki ineklerden herhangi birini kesmelerini emretmişti. Bu insanın muhayyer bırakıldığı bir vâcibdir. Bu da bizim "muhayyer vâcib" hususundaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Buradaki بَقَرَة (Bir İnek) Umumî Bir Lâfız Mıdır?

Âyetteki بَقَرَةً (bir inek) lâfzının umumi bir lâfız olduğunu kabul edenler, Allah'ın; اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ayetinin manasının, "Allah size herhangi bir ineği kesmenizi emrediyor" şeklinde olduğuna ittifak etmişlerdir. Bu sîga, bu umumi manayı ifade eder. Lâfzın umûmî oluşunu kabul etmeyenler ise, "Bu lâfız umûma delâlet etmez" demişler ve bu görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) اِذْ بَحْ بَقَرَةً (Bir inek kes) diyen kimsenin bu sözünden anlaşılan manayı iki kısma ayırmak mümkündür. Bu sözün, hem "şu şu vasıflarda belli bir inek kes" manasına, hem de "dilediğin, herhangi bir inek kes" manasına anlaşılması doğru olur. O zaman senin اِذْ بَحْ (kes) sözünden anlaşılan, bu iki şeklin müşterek olduğu bir manadır. İki şey arasında müşterek olan şey, bunlardan birine tahsis edilemez. Buna göre اِذْ بَحُوا بَقَرَةً "bir inek kesiniz" sözünün manası, sadece, "dilediğiniz herhangi bir inek kesiniz" şeklinde değildir. Böylece bu lâfzın umum ifade etmediği ortaya çıkmış olur. Çünkü eğer o umûm ifade etmiş olsaydı اِذْ بَحُوا بَقَرَةً اَيَّ بَقَرَةٍ شِئْتُمْ sözündeki اَيَّ بَقَرَةً شِئْتُمْ (hangisini dilerseniz) sözü tekrar; اِذْ بَحُوا بَقَرَةً مُعَيَّنَةً (Belli bir ineği kesiniz) sözü de, müştereklik ihtimalini iptal etmek olurdu. Böyle olmadığı için, bu lâfzın umumî oluşu görüşünün yanlışlığını anlamış oluruz.

2) Allah'ın, "Bir inek kesiniz" اِذْ بَحُوا بَقَرَةً emri, bizim "Bir inek kesmeyiniz" sözümüzün zıddı gibidir. Bizim "Herhangi bir inek kesmeyiniz" sözümüz umûmî nefyi ifade eder. Bundan dolayı, "Bir inek kesiniz" sözümüz nefyin umûmîliğini kaldırır ve tek bir bakımdan husûsiliğin bulunması, nefyin umûmiliğinin kalkması için yeterlidir. Bu durumda, اِذْ بَحُوا بَقَرَةً ifadesi, tek bir ineği kesmeyi ifade eder. Diledikleri herhangi bir ineğin kesilmesi hususunda ifadenin mutlak oluşuna gelince, bu nefyin kalkması hususunda buna ihtiyaç yoktur. Bu sebeple, bu mananın lâfızdan çıkarılmış olmaması gerekir.

3) Allah'ın: بَقَرَةً sözü nekire ve müfred bir lâfızdır. Müfred nekire lâfızlar ise, kendisine delâlet eden söze göre muayyen olmadığı halde, kendi içinde muayyen bir ferdi ifade eder. Dolayısı ile, bir insanın: "رَأَيْتُ رَجُلاً (Bir adam gördüm) sözünün ancak bizim dediğimiz şeyi ifade etmesinin de delâlet ettiği gibi, bu lâfzın ineklerden herhangi birini ifade etmesi câiz olmaz. Haber cümlelerinde durumun böyle olduğu sabit olunca, emir cümlelerinde de aynı olması gerekir.

Lâfzın Umumî İfade Olduğunu Söyleyenlerin Delilleri

Bu lâfzın umûm ifade ettiğini söyleyenler de şu şekilde delil getirmişlerdir: Eğer onlar herhangi bir inek kesmiş olsalardı, emri yerine getirmiş olurlardı. Bu sebeple bu lâfzın umûm ifade etmiş olması gerekir. Buna cevab: Bu, birinci neticeye göre bir müsâdere ale'l-matlub (neticeyi kıyasın bir parçası yapmak) dır. Çünkü bu onun اِذْبَحْ بَقَرَةً ifadesinin manası "Herhangibir ineği kes" şeklinde olduğu zaman ancak olur. Bu ise, münakaşa mevzuu olan, meselenin kendisidir. Bunu göre, burada söylenecek söz de aynıdır. Buna iyice anladığında biz deriz ki: Alimler, Allah'ın; اِذْ بَحُوا بَقَرَةً *"Bir inek kesiniz"* emri hususunda, bunun belli, belirtilmiş bir ineği kesmeyi ifade eden bir söz mü, veya herhangi bir ineği kesmeyi ifade eden bir söz mü? diye ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, açıklamanın, (beyânın) hitab vaktinden sonra yapılabileceğini söyleyen âlimler, hemekadar bu inek belirtilmese bile, bu emrin belli bir ineği kesmeyi ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir.

Açıklamanın hitab vaktinden sonra olamayacağını söyleyen alimler ise şöyle demişlerdir: Emir, hemekadar herhangibir ineği kesmeyi ifade ediyor idiyse de İsrâiloğulları bu mükellefiyetin değişmesini isteyince, bu anda teklif (hüküm) de değişti. Bu, şundan ileri gelmiştir: Çünkü evvelki mükellefiyet, eğer tutsalardı kifâyet edecekti ve ineğin cinsi hususundaki seçme serbestlikleri, o durumda onlar için bir iyilik (maslahat) idi. Onlar karşı çıkıp, emri tutmayınca ve isteklerini sürdürünce, menfaatlerine olan hususun değişmesi imkânsız

olmaz. Bu, görünen dünyada da böyledir. Çünkü çocuğunu terbiye eden, bazen isteyerek ona kolaylığı emreder. Ama çocuk bundan kaçınınca terbiye eden baba, ona zor olanı emretmeyi daha faydalı bulur. Burada da durum aynıdır.

Birinci görüş sahipleri, birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) Allah'ın: اُدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ *"Bizim için Rabbine duâ et de, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın,"* rengini açıklasın, ve;
إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَ فَارِضٌ *"Allah diyor ki: O yaşlı olmayan bir inektir."*
إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ *"O sarı renkli bir inektir"*, إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ *"O, çifte koşulup tarla sürecek bir inek değildir"* sözleri, daha önce kesmeleri emredilen şey ile ilgilidir. Bu kinâyeler (zamirler) kesilmesi emredilenin, herhangi bir inek değil, aksine belli bir inek olduğuna delalet eder.

2) Onların ikinci sorularına cevab olarak, Allah'ın zikrettiği sıfatlar, ya ta başta kesmeleri emredilen ineğin sıfatlarıdır, veyahut da bu sorudan dolayı kendilerine kesmeleri vâcib olmuş ineğin sıfatlarıdır, ki bu durumda önceki emir neshedilmiştir. Birincisi, bizim ulaşmak istediğimiz neticedir. İkincisi, sonradan zikredilen sıfatlarla yetinmeyi, daha önce zikredilmiş olan sıfatların olmamasını gerektirir. Müslümanlar, bütün bu sıfatların mûteber olduğunda icmâ edince, biz bu kısmın yanlışlığını anlamış olduk.

Buna göre, şayet; "Kinâyelerin (zamirlerin) o inek ile ilgili olduğunu kabul etmiyoruz. O halde niçin bu zamirlerin zamir-i şân ve zamir-i kıssa olması câiz olmasın? Halbuki bu Araplarca bilinen bir usuldür" denilirse, biz deriz ki bu birkaç bakımdan bâtıldır:

a) Bu zamirler, şayet zamir-i şân veya kıssa olsalardı, kendilerinden sonra gelen cümleler herhangi birşey ifade etmezdi. Çünkü O'nun;
بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ "sarı bir inek" sözünün bir manası olmazdı. O halde, başka birşeyin takdir edilmesi gerekirdi. Bu da aslın hilâfınadır. Ama biz bu zamirleri, daha önce geçmiş, kesilmesi emredilen ineğe râcî kıldığımızda, bu mahzûr ortadan kalkar.

b) Zamirlerin, zamir-i kıssa veya şân olduklarını söylemek, aslolan şeyin aksinedir. Çünkü zamirlerin, daha önce geçen bir şeye râcî olmaları gerekir. Halbuki kıssa ve şân zamirleri böyle değildir. Bu sebeple, bu zamirlerin, kıssa ve şân zamiri kabul edilmeleri câiz olmaz. Ancak bazı yerlerde, zarûretten dolayı asıl olan bu kaideye muhalefet ederiz. Bundan başka yerler, yine asla göredir.

c) Allah'ın: ما لونُها وما هي sözlerindeki zamirler kesilmesi emredilen ineğe râcîdirler şüphesiz ki.. Bu sebeple: إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ *"O, sarı bir inektir"* ayetindeki zamirin de o ineğe râcî olması gerekir. Aksi halde, cevab suale uygun olmamış olurdu.

3) Şayet onlar ısrarla isteyenler olsalardı, Hz. Musâ (a.s)'nın kendilerine emrettiği şeyin ölçüsünde, ihtimali bertaraf eden bir şey bulunmazdı. Çünkü Hz. Musâ (a.s)'nın söylediği ölçü, onun sarı, orta yaşlı ve tam kuvvetli bir inek olmasıdır. Bu ölçü, birçok ihtimallere mahaldir. İsrailoğulları bunlara karşı susup. bunlarla yetindikleri için, onların inadcı olmadıklarını anlamış olduk.

İkinci görüşe sahib olanlar da birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) "Cenab-ı Allah'ın: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ayetinin manası, "Allahsize, herhangibir ineği kesmenizi emrediyor" şeklindedir. Bu ise, umûm ifade eder. Bu durum da, bundan sonra sıfata itibar etmenin yeni bir teklif olmasını gerektirir.

2) Eğer Allah'ın muradı, belli bir ineği kesmeleri olsaydı, onlar daha fazla açıklama istemelerinden dolayı azarlanmaya değil, medhe müstehak olurlardı. Allah Teala onları: فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ *"Emrolunduğunuzu artık yapın"* ve: فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"Onu kestiler, ama neredeyse bunu yapmayacaklardı"* diye azarladığı için, daha önce yapmaları emredilen işte kusur etmiş olduklarını anladık. Bu ise ancak ilk önce emredilenin onların belli bir ineği kesmeleri olması halinde olur.

3) İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Eğer onlar, diledikleri bir ineği kesselerdi, bu onlara yetecekti. Ancak onlar, kendileri aleyhine işi zorlaştırınca, Allah da onların mükellefiyetini şiddetlendirdi."

4) İneği kesmeleri emredildiğinde onlar onu kesmeliydiler. Buna göre, Allah Teala açıklamamasına rağmen, emredilen şey belli bir ineği kesme olsaydı, bu açıklamayı, (beyanı) ihtiyaç duyulan vakitten sonraya bırakma olurdu ki bu câiz değildir. Birinci delile cevabımız, bu meselenin başında söylediğimiz şeylerdir. Buna göre, Allah Teala'nın: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ayeti, emredilen şeyin herhangi bir ineği kesme olduğunu göstermez.

İkinci delile cevabımız şöyledir: Hak Teala'nın: وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"Nerede ise onu yerine getirmiyeceklerdi"* ifadesinde, onların hadisenin başında gevşek davrandıklarında, iyice açıklandıktan sonra da nerede ise bu hususta haddi aştıklarına herhangi bir delil yoktur. Aksine bu ifadenin her ikisine ihtimali vardır. Ama biz onu haddi aşma manasına hamlediyoruz ki bu, onların meseleyi iyi-

ce izah edilmesine bağladıkları için, izah tamamlanınca durmaları, nerede ise bu emri yerine getirmemeleridir.

Üçüncü delile şöyle cevab veririz: İbn Abbas (r.a)'dan gelen bu hadis, haber-i vahidlerdendir. Sahih olduğunu kabul etsek bile, haber-i vahid, Kur'-an'a ters düşemez.

Onların dördüncü delillerine şöyle cevab veririz: Açıklamanın, ihtiyaç duyulan zamandan daha sonra getirilmesi, ancak emrin fevrîliğe (hemen yapılması gerektiği) delâlet etmesi durumunda gerekir. Bu ise bizce caiz olmaz.

Bilki, emredilenin herhangi bir ineği kesmeleri olduğu görüşüne göre meseleleri dallandırdığımızda, mutlaka mükellefiyetlerin başka başka olduğunu söylememiz gerekir. Buna göre onlar, ilk defa herhangi bir ineği kesmek ile emrolunmuşlar, ikinci defa ise, yaşlı olmayan, küçük olmayan, orta yaşlı bir sığır kesmeleri emredilmiştir. Onlar bunu da yapmayınca, sarı bir inek kesmeleri emredildi. Onlar bunu da yapmayınca, bunlarla birlikte ayrıca onun çifte koşulup yeri sürmemiş, tarla sulamamış bir sığır olması emredilmiştir. Sonra bu görüşe sahib olanlar da ihtilâf etmişler, bazıları en son gelen teklifin, daha önce geçen sıfatları da bulundurmasının gerekli olduğunu, binaenaleyh ineğin son sıfatla birlikte ne yaşlı, ne küçük olması ve sapsarı olması gerektiğini; bazıları da o sığırın sadece son sıfata sahib bir sığır olması gerektiğini söylemişlerdir. Hernekadar birincisi, rivâyetlere ve emri yerine getirmede kararsızlık göstermelerine karşılık onlara şiddet göstermeye daha uygun ise de; ikinci görüş, bu bir mükellefiyetten sonra ikinci bir mükellefiyet olduğu için, sözün zâhirine daha uygundur.

Açıklamanın ihtiyaç duyulan zamandan sonra gelmesinin doğru olmadığı sabit olunca, bunun mutlaka bir mükellefiyetten sonra, diğer başka bir mükellefiyet olması gerekir. Bu da, daha kolay olanın daha zor bir hüküm ile bazan neshedilebileceğine ve amelden (birşeyi yapmadan) önce neshin olabileceğine delalet eder. Ancak neshin, fiilin vaktinden önce olabileceğine delalet etmez. Ve yine bu, Hz. Musâ (a.s)'nın şeriatında da neshin olduğunu gösterir. "Neshe ilave nesih midir, değil midir?" meselesi de bu meseleyle alâkalıdır. Yine, bu önceki mükellefiyeti yerine getirmeyen ve karşı çıkan kimsenin ikinci defa mükellef tutulmasının yerinde olduğunu da gösterir.

Hz. Musâ'yı Alay Etmekle İttiham Etmeleri

Allah'u Teala'nın: قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı Farklı Kıraatler

Ayetteki هُزُوًا lafzı, zâ harfinin zammesi ile ve sukûnu ile, كُفُوًا ve كُفْءٌ kelimeleri gibi okunmuştur. **Hafs,** ilk iki harfi zammeli olarak ve vav harfi ile هُزُوًا şeklinde okumuştur. كُفُوًا kelimesi de böyledir.

İKİNCİ MESELE

هُزُوًا Kelimesindeki İhtimaller

Kaffâl şöyle demiştir: Allah'u Teala'nın; قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Sen bizimle alay mı ediyorsun?* dediler" ayeti, inkâr manasında istifhamdır. Burada, هُزُوًا kelimesinin, kendisi ile istihzâ edilen manasına olması câizdir. Nitekim "Bu Allah'ın ilminde yani malûmatında böyledir. Allah bizim umudumuzdur, yani umduğumuzdur" denilir. Bunun bir benzeri de Hak Teala'nın: فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا *"Onları eğlence edindiniz"* (Mü'minun, 110) ayetidir. **Keşşâf sahibi,** أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ayetinin manası "'Sen bizi eğlence yerine mi koyuyorsun, eğlenen kimseler yerine mi veya eğlenilen kimseler yerine mi koyuyorsun?" demektir. هُزُوًا kelimesi bizzat, ileri derecede istihzâ etmek manasınadır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hâdise İle Emir Arasındaki İlişkiyi Anlamamaları

İsrâiloğulları işte böyle söylemişlerdir. Çünük onlar, Hz. Musâ (a.s)'dan kâtilin kim olduğunu ortaya çıkarmasını istediklerinde, O: "Bir inek kesiniz" deyince, onlar bu cevabla soru arasında bir alaka görememişler. Bundan dolayı onun kendisiyle alay ettiğini sanmışlardır. Çünkü Hz. Musâ (a.s)'nın onlara ineği kesmelerini emretmesi esnasında, o kesecekleri ineğin bir parçası ile ölünün cesedine vurduklarında onun dirileceğini bildirmemiş olması muhtemeldir. İşte bu yüzden, onun sözü, İsrâiloğulları tarafından alay yerinde anlaşılmıştır. Yine Hz. Musâ (a.s) hernekadar durumu açıklamış olsa bile, onların, ölüye, kesilen ineğin bir parçasıyla vurdukları zaman onun nasıl dirileceğine şaşıp da, bu emri, istihzâ yerine geçen bir ifade sanmaları da muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Musâ'yı Alayla İttihamları Sebebiyle Kâfir Oldular Mı?

Bazıları, bu kavmin, Hz. Musâ (a.s)'ya; أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Bizimle alay mı ediyorsun?"* dedikleri için kâfir olduklarını söylemişlerdir. Çünkü onlar, eğer bunu söylemiş ve Allah'ın ölüleri diriltmeye kudreti olduğunda şüphe etmişler ise, bu inkârdır. Ve eğer onlar, Hz. Musâ (a.s)'nın kendilerine emrettiği şeyin, Allah'ın emri ile

olduğunda şüphe etmişler ise, Hz. Musâ (a.s)'nın kendisine vahyedilene hıyanet ettiğini kabul etmiş olurlar ki bu da inkârdır.

Bazı alimler bu sözün küfrü (inkârı) icâb etmediğini söylemişlerdir. Bunun iki bakımdan izahı vardır:

a) Peygamberlerin şaka yapmaları câizdir. Belki de onlar, Hz. Musâ (a.s)'nın gerçekten şaka yaptığını sanmışlardır. Bu inkârı gerektirmez.

b) أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ayetinin manası, "Bu ne acaib cevabtır! Sanki sen bizimle alay ediyorsun" demektir. Yoksa onlar, Hz. Musâ (a.s)'nın gerçekten alay ettiğini zannetmemişlerdir.

Hz. Musâ'nın Onlara Mukabelesi

Allah Teala'nın; قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"O, cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım dedi"* ayeti ile ilgili birkaç husûs vardır:

a) Alay etmekle meşgul olmak, ancak câhillikten dolayı olur. Peygamberlik makamı ise alaya (istihza yapmaya) müsait değildir. İşte bu nedenle, Hz. Musâ (a.s) kendisine nisbet edilen şeyden değil, onun sebebi olan şeyden Allah'a sığınmıştır. Nitekim bazan, insan bu gibi yerlerde, "Aklın olmamasından, heva-ü hevesin aklıma galib gelmesinden Allah'a sığınırım" der. Netice olarak, sebebin isminin mecâzî olarak müsebbebe (neticeye) verildiğini söyleyebiliriz. Bu, en kuvvetli izahtır.

b)"Dinî meselelerle istihzâ etmede şiddetli ceza ve büyük ilâhî tehdidler olduğu için, câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım. Çünkü ben bu durumu bildiğim halde, istihzâ etmem imkansızdır."

c) Birisi şöyle demiştir: "Alayın bizzat kendisi, bazan câhillik diye adlandırılmıştır." Bazı dilcilerden, cahilliğin, hilmin (ağırbaşlılığın) zıddı olduğu rivayet edilmiştir. Bazıları da, cahilliğin ilmin zıddı olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki Hz. Musâ (a.s)'nın bu sözü, alay etmenin büyük günahlardan olduğunu gösterir. Bu hususlaki geniş izah;

قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ۝١٤ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ

(Bakara, 14-15) ayetlerinin tefsirinde geçmişti.

Yahudilerin, İnekle İlgili Üç Suali

Bil ki İsrailoğulları Hz. Musâ (a.s)'ya bu inekle ilgili olarak üç şey sormuşlardı:

Birinci Soru: İneğin Mahiyetini Sormaları:

Allah'ın onlardan naklettiği, قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ sözleridir.

Buna karşılık, Hz. Musâ (a.s),

إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ

diye onlara cevab vermiştir. Bil ki bu ayette bir kaç bahis vardır:

1) Biz, "Allah'ın: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً *"Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor"* hitabı, belli bir inek olduğu açıklanmaksızın, aslında belli olan bir ineği kesmelerini emrettiğini gösterir", dediğimiz zaman onların, bu soruları yerinde olur. Çünkü emredilen şey, mücmel (anlaşılması çok zor olacak kadar veciz) olduğu zaman, onun izahını ve açıklamasını istemek yerinde olur. Ama bu, بَقَرَةً lâfzının Arapça'da umûm ifade ettiğini söyleyenlerin, onları soru sormaya sevkeden şeyin ne olduğunu izah etmeleri gerekir. Bu hususta da birkaç izah vardır:

a) Hz. Musâ (a.s) onlara, ineği kesip bir parçası ile ölüye vurdukları zaman onun diriteceğini haber verdiğinde, onlar bu ineğin haline şaştılar ve böyle bir ineğin ancak belli bir inek olabileceğini sandılar da onun özelliklerini öğrenmek için iyice soruşturdular. Tıpkı özellikleri ile başka âsâlardan farklı olan, Hz. Musâ (a.s)'nın âsâsı gibi... Ne var ki İsrâiloğulları bu hususta hatalıdırlar. Çünkü bu hayret verici mucize, ineğin özelliğinden kaynaklanan bir mucize olmayıp, Allah'ın Hz. Musâ (a.s)'nın elinde yarattığı bir mucizedir.

b) Belki de onlar, herhangi bir ineği kastetmişler. Ne var ki kâtil olan şahıs, rüsvay olacağından korkarak, açıklamalara karşı şüpheler ortaya atmış ve kesilmesi emredilenin herhangibir inek değil, belli bir inek olduğunu söylemiştir. Bu hususta münakaşa çıkınca, Hz. Musâ (a.s)'ya başvurmuşlardır.

c) İlk hitab her ne kadar umumî bir mana ifade etse de, Benî İsrail, daha ihtiyatlı olanı murad ederek, daha fazla açıklanması ve böylece diğer ihtimallerin ortadan kalkması için soru sormuşlardır. Ne var ki maslahat değişmiş, iş belli bir ineğin kesilmesini gerektirmiştir.

2) مَا هِيَ "O nedir, nasıldır?" sorusu, onun mahiyetinin ve hakikatinin açıklanmasını istemektir. Çünkü, مَا sorudur, هِيَ ise hakikate işarettir.

Bu nedenle bu ifade, mutlaka hakikatin ve mahiyetin ortaya konulmasını istemek için kullanılır. Hakikat ise, ancak parçaların ve mukaddimelerinin (öncüllerinin) söylenmesi ile ortaya konur, yoksa mahiyetin dışında kalan sıfatlarının sayılmasıyla değil... "Yaşlı" sıfatının mahiyetin dışında kalan şeylerden olduğu malûmdur. Bu sebeple, bununla ilgili cevabın bu soruya uygun sayılmaması gerekir. Buna şu şekilde cevab veririz: Durum her ne kadar sizin bahsettiğiniz şekilde ise de, buradaki durum, onların; اَلْبَقَرَةُ "İnek nedir?" sözlerinden maksadlarının onun mahiyetini öğrenmek ve hakikatinin açıklanmasını istemek olmadığına delâlet eder. Aksine onların maksadları, ineğin, başkalarından farklı olduğu özellikleri öğrenmek istemeleridir. İşte bu sebebten ötürü, bu sorularına cevab olarak mahiyetin dışında kalan sıfatların sayılması yerinde olmuştur.

3) **Keşşaf sahibi:** فَارِضٌ "Yaşlı" demektir. Yaşlı olana, فَارِضٌ denilir, çünkü o yaşını bitirip son sınırına varmıştır. (Yaşını... farz kılmıştır.) بِكْرٌ genç; عَوَانٌ ise orta (yaşlı) manasınadır" demiştir. **Kâdî,** بِكْرٌ kelimesinin küçük, doğurmamış hayvan veya tek bir kere doğurmuş hayvan manalarına geldiğinin söylendiğini ifade etmiştir. **el-Mufaddal b. Seleme ed-Dâbbî** şöyle demiştir: فَارِضٌ kelimesi yaşlı, بِكْرٌ kelimesi genç ve cinsi münasebette bulunulmamış kadın, keza bir kere doğurmuş deve olduğu söylenmiştir. **Kaffâl;** بِكْرٌ kelimesinin "önce olmak" manasına geldiğini söylemiştir. İlk çıkan meyvelere, اَلْبَاكُورَةُ ; gündüzün ilk zamanlara, بُكْرَةُ النَّهَارِ denilmesi de bu manadandır. Birisi gecenin başında geldiğinde; بَكَرْتُ عَلَيْهِمَا الْبَارِحَةَ "Dün gece onların üstüne erkenden geldim" der. Sanki açık olan, o ineğin hiç doğurmamış bir inek olmasıdır. Çünkü insanlar arasında, dişilerden bakire ismi ile mâruf olan, kendisine erkek hayvanın atlamadığı dişi hayvandır. Bazıları, عَوَانٌ kelimesinin, ikinci kez doğuran hayvan manasına olduğunu söylemişlerdir. Kendisinde tekrar tekrar çarpışılan bir harbe حَرْبٌ عَوَانٌ ; tekrar tekrar yerine getirilen bir ihtiyaca حَاجَةٌ عَوَانٌ denilir.

4) Âlimler, Allah'ın: عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ *"Bu ikisi arası orta (yaşlı) bir hayvan"* ifadesini, ictihadın câiz olduğuna, ve ahkam-ı şer'iyyede zann-ı gâlib'in kullanılabileceğine delil getirmişlerdir. Çünkü o ineğin, yaşlılık ile gençlik arasında oluşu ancak ictihad yolu ile bilinir. Bu husuta iki soru vardır:

a) بَيْنَ (arasında) lâfzı, ortada iki veya daha çok şeyin bulunmasını gerektirir. Öyle ise bu kelime, niçin, ذٰلِكَ (o,bu) kelimesinin başına gelmiştir? **Cevab:** Çünkü, ذٰلِكَ yaşlı ile gencin her ikisine işaret etmesi bakımından, iki şey manasındadır.

b) ذٰلِكَ lâfzı ile müfred müzekkere (tek erkeğe) işaret edildiği halde, burada iki müennese (dişiye) onunla işaret edilmesi nasıl câiz olmuştur? **Cevab:** Söz kısa olsun diye, daha önce geçen veya "daha önce zikredilmiş olan" manasında, bu kelimenin kullanılması câizdir.

Cenab-ı Allah'ın: فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ *"Hadî emrolunduğunuz şeyi yapınız"* ifadesinin iki tevili vardır:

a) Kendisi ile "Emrolunduğunuz şeyi yapınız". Bu, senin; أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ "Sana iyiliği emrediyorum" ifadenden alınmıştır.

b) Bu aynen, ضَرْبُ الأَمِيرِ "Emîrin dövdüğü" ifadesinde olduğu gibi, mefûlü masdar ile göstererek, "Size emrolunmuş olan" (me'mûr) manasında "Emrinizi yerine getiriniz" demektir.

Bil ki bu cevabtan asıl maksad, ineğin en iyi bir durumda olduğunu göstermektir. Bu böyledir. Çünkü küçük olan, noksan olur. Zira o henüz olgun hale gelmemiştir. Yaşlı da bir bakıma noksandır. O da kemâl sınırını geçmiştir. Orta olana gelince o, tam kemâl derecesindedir.

İkinci Soruları: İneğin Rengini Sormaları:

Sonra Cenab-ı Allah onların ikinci sorularını nakletmiştir ki bu O'nun; قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا "Onlar, (Hz.Musâ'ya): "Bizim için Rabbine dua et de onun rengini bize bildirsin" dediler" ayetidir. Bil ki onlar, hayvanın yaş durumunu öğrenince, renginin ne olduğunu öğrenmek istemişlerdir. İşte bundan dolayı Allah onlara, "O, rengi sapsarı olan bir inektir" diye cevab vermiştir. فُقُوع kelimesi, sarının en koyusu ve berrak olanı manasınadır. Te'kid için sapsarı manasına, أَصْفَرُ فَاقِعٌ ; simsiyah manasına, أَسْوَدُ حَالِكٌ bembeyaz manasına, أَبْيَضُ يَقَقٌ ; kıpkırmızı manasına, أَحْمَرُ قَانٍ ; ve yemyeşil manasına, أَخْضَرُ نَاضِرٌ denilir. Bu ayetle ilgili iki sual vardır:

1) فَاقِعٌ kelimesi burada لَوْنٌ kelimesinin haberi olarak gelmiştir. Öyle ise nasıl صَفْرَاءُ (sarı) kelimesini te'kid edebilmektedir? **Cevab:** Bu kelime لَوْنٌ kelimesinin haberi olarak değil, صَفْرَاءُ kelimesinin te'kîdi olarak gelmiştir. Ancak لَوْنٌ kelimesi, onun sebebi ve o vasıfla vasıflanmış olduğu için, onun faili gibi, merfû kılınmıştır. صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا sözü ile, صَفْرَاءُ فَاقِعَةٌ sözü arasında bir fark yoktur.

2) Sadece, صَفْرَاءُ فَاقِعَةٌ (sapsarı) denilmeli değil miydi; burada ayrıca لَوْنٌ (rengi) kelimesinin söylenmesinin ne faydası var? **Cevab:** Bunun faydası manayı te'kid etmesi (güçlendirmesidir). Çünkü لَوْنٌ (renk) o sıfatın ismidir. O sıfat da "sarı" lık sıfatıdır. Sanki bu ifade ile, "sarılığı son derece

ileri bir sarı renktir" denilliyor. Bu senin جِدٌّ جِدُّهُ (ciddiyeti ciddi oldu) ve, جُنُونٌ مَجْنُونٌ "deli, bir delilik" sözlerin gibidir. **Vehb**'den: "O ineğe baktığın zaman, sanki güneşin ışıklarının onun derisinden çıktığını zannederdin" diye rivayet edilmiştir.

Allah Teala'nın: تَسُرُّ النَّاظِرِينَ *"Seyredenlere ferahlık verir"* sözü, "Bu inek, renginin güzelliğinden dolayı kendisine bakan kimseye sürûr verir" manasınadır. **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: صَفْرَاء (Sarı) kelimesi burada, siyah manasınadır. Çünkü Araplar siyaha "sarı" derler. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Allah'ın kıyamet dumanı hakkında söylediği:

كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾

"Herbir kıvılcım, sanki birer sarı devedir" (Mürselat, 33) ayeti olup yani "siyah develer gibidir" demektir. Âlimler, أَصْفَر (sarı) kelimesinden "siyah" manası kesinlikle anlaşılmaz. Dolayısı ile o, siyah manasında hakiki mana ifade etmez" diyerek bu izaha itiraz etmişlerdir. Keza siyahlık; فُقُوع ile vasıflanamaz, ancak وَأَسْوَدُ حَالِكٌ ، أَصْفَرُ فَاقِعٌ denilebilir. En iyisini Allah bilir.

"Sürûr"a gelince bu, leziz veya faydalı bir şeyin meydana geldiğine dair bir inanç veya bir bilgi, veyahut da bir zan hasıl olduğunda ortaya çıkan rûhî bir durumdur.

Üçüncü Soruları: "İnşaallah Buluruz" Diye Yine Mahiyetini Sormaları:

Sonra Cenab-ı Allah onların üçüncü sorularını nakletmiştir. Bu;

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ

"Yine onlar, "Bizim için Rabbine dua et de, o nasıl bir (inek) tir, bize apaçık anlatsın. Çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor. Allah dilerse (inşaallah) muvaffak olacağız" dediler" ayetidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İşleri İlâhî Meşiete Ismarlamanın Lüzûmu

Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ لَمْ يَقُولُوا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَجِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهَا أَبَدًا *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki eğer onlar, "İnşaallah" demeselerdi, onlar ile o iş arası ebediyyen engellenirdi."* Bil ki bu, elde edilmesi istenen herşeyde "inşaallah" demenin mendub olduğuna delâlet eder. İşte bu sebepten dolayı, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ

"Hiçbirşey hususunda, İnşaallah demedikçe sakın "Yarın onu yapacağım" deme" (Kehf, 23-24) buyurmuştur. Bu âyette, Allah'a sığınma işi O'na havale etme, O'nun kudretini itiraf etme ve meşîetinin herşeye nüfûzu vardır.

İKİNCİ MESELE
Eşyanın Takdir-i İlâhî İle Vücuda Gelmesi

Alimlerimiz bu ayeti, sonradan olan bütün şeyleri Allah'ın murad etmiş olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü **Mû'tezile**'ye göre Allah Teala, İsrailoğullarına bunu emredince, onların hidayetini, doğruyu bulmalarını murad etmiş, istemiştir. Bu durumda onların, "inşaallah" demelerinin herhangibir manası yoktur. Ama bizim alimlerimizin görüşüne göre, Cenab-ı Hak bazen, irade etmediği, istemediği şeyi de emreder. Buna göre, böyle bir durumda inşaallah dememizin bir faydası vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mû'tezile'nin Meşiet Hakkında Yanlış Bir Görüşü

Mu'tezile, ayetteki, اِنْشَاءَ اللّٰهُ ifadesi ile, Allah'ın meşîetinin (dilemesinin) sonradan olduğuna iki bakımdan istidlâl etmiştir:

a) اِنْ kelimesinin شَاءَ fiilinin başına gelmesi, meşîetin sonradan olduğunu gösterir.

b) Allah Teala, hidayete ermelerini, Allah'ın hidayeti dilemesine bağlamıştır. Buna göre, hidayetin meydana gelmesi ezeli olmadığı için, hidayeti Allah'ın dilemesi de ezeli değildir. Şimdi ayetin tefsirine geri dönelim:

Hak Tealâ'nın: يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ *"O nedir, bize açıklasın,"* ifadesinde de yukardaki gibi bir soru vardır. O da, bizim, مَا هُوَ "O nedir?" sözümüzdür. Bu, hakikatin açıklanmasını isteyen bir sorudur. Halbuki burada cevab olarak söylenen şeyler, zattan (varlığın kendisinden) ayrı arızî sıfatlardır. O halde bu cevab, o soruya nasıl uygun olur? Buna daha önce cevab vermiştik.

Cenab-ı Allah'ın: اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ifadesi, "Orta yaşlı ve sapsarı birçok inek vardır. Bu sebeple, bunlardan hangisini keseceğimizi karıştırdık" manasınadır. تَشَابَهَ kelimesi, aslı تَتَشَابَهُ olmak üzere, ilk tâ harfi atılarak, ikincisi de şin harfine idgâm edilerek تَشَّابَهُ şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, تَشَابَهَتْ ، مُتَشَابِهَةٌ ve مُتَشَابِهٌ şekillerinde de okunmuştur.

Cenab-ı Hakk'ın وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ , ifadesine gelince bununla ilgili olarak **Kaffâl** birçok vecihler zikretmiştir:

a) Bunun manası: "Biz, Allah'ın dilemesi ile, onun başkalarından farklı olan vasıflarını öğrendiğimiz zaman, kesilmesi emredilen ineği bulabileceğiz" demektir.

b)" Eğer Allah onu bize iyice tarif etmeyi dilerse, biz onu bulabileceğiz."

c) Eğer Allah, bu ineğin vasıflarını iyice sormamızda inşaallah doğru olan bir tutum içinde oluruz. Yani,"Bu hususta yaptığımız araştırmada herhangi bir sapıklık üzere olmadığımızı umarız" demektir.

d) Bu ineğin başkalarından farklı olan vasıfları bize iyice açıklandığı zaman, Allah dilerse kâtili bulabileceğiz. Sonra Hak Teala, onların bu sorularını, إِنَّهَا بَقَرَةٌ لاَ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ *"O çifte koşulup toprağı sürmemiş bir inektir"* diye cevaplandırmıştır. Allah'ın, لاَ ذَلُولٌ "Çifte koşulmuş olmayan inek" manasında ineğin sıfatıdır. Yani o toprağı sürmek için zelûl kılınmamıştır, (boyunduruğa) koşulmamıştır. Yine o, sırtında su taşınan ve ekinleri sulamak için kullanılan ineklerden de değildir. Bu ayetteki ilk لا nefy içindir, ikincisi ise birinciyi te'kid içindir. Çünkü ayetin manası, her iki fiil de, ذَلُولٌ kelimesinin sıfatı olmak üzere, "Tarla sürecek ve ekin sulayacak zelûl değil" demektir. Bu sanki, "Tarla süren ve ekin sulayan bir zelûl değildir" manasınadır.

Sözün özü, iş işlemekle zelûl olan mutlaka noksan olur. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, o ineğin toprağı sürmemiş, ekin sulamamış bir sığır olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bu iki iş, noksanlık meydana getirir.

"Müsellemetün" Ne Demektir?

Cenab-ı Allah'ın, مُسَلَّمَةٌ ifadesi ile ilgili çeşitli görüşler vardır:

a) Mutlak olarak ayıplardan, kusurlardan uzak, demektir.

b) Bahsedilen işlerin izlerinden berî demektir.

c) Bu vahşidir, içerde tutulmamış, salıverilmiştir.

d) Esas renginden başka renklerden berîdir. Yani onun sarılığı, başka renklerin karışmasından uzaktır. Bu dördüncü görüş zayıftır. Aksi halde Cenab-ı Allah'ın, لاَشِيَةَ فِيهَا *"Onun alacası yoktur"* ifadesi, faydasız bir tekrar olurdu. Aksine evlâ olan bu مُسَلَّمَةٌ lâfzını, kusurlardan uzak olan manasına hamletmektir. Lafzın kendisi de bunu gerektirir. Çünkü bu kelime hastalıklardan ve kusurlardan tamamen salim olmayı ifade eder. Alimler bu ifadeyi bâtın aksine olsa bile zâhire göre amel etmenin câiz olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü, مُسَلَّمَةٌ lâfzını, "kusurlardan uzak" diye açıkladığımızda, biz bunu tam olarak bilmeyiz, ancak zâhirine, dış görünüşüne bakarak bunu söyleriz.

Hak Teala'nın, لاَشِيَةَ فِيهَا ifadesinden murad, bu ineğin katıksız sarı olduğu, başka hiç bir rengin onda bulumadığını ifade etmektir. Çünkü bir ineğe, vücudunun çoğu yeri sarı olduğu zaman "sarı inek" denir. Böylece Cenab-ı

Hak bu ifade ile, bu sarılığın o ineğin bütün vücudunu kapladığını beyan etmiştir. Rivayet edildiğine göre, o ineğin tırnakları ve boynuzları da sapsarı idi. شية kelimesinin masdarı olan, اَلْوَشْيُ bir rengin bir başka renge karışmasıdır. Daha sonra Cenab-ı Allah, onların bu açıklama yapılırken beklediklerini, bununla yetindiklerini ve, اَلْئٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ *"İşte şimdi doğrusunu getirdin"*, yani "Şu anda bu inek artık başkaları ile karışmıyor. Çünkü bu orta yaşlı, sapsarı, işlere koşulmamış bir inektir" dediklerini haber vermiştir.

Kâdî şöyle dedi: " اَلْئٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ifadesi, şüphesiz onlar tarafından bir inkârdır. Zira bu, onların daha önce geçen emirlerin hak (doğru) olmadığına inandıklarını gösterir." Bu görüş zayıftır. Çünkü bundan maksadın, "Şu anda emrolunduğumuz şeyin hakikati ortaya çıktı da böylece o inek, başkalarından ayrıldı" manası olması muhtemeldir. Bu sebepten ötürü bu küfür olmaz.

كَادَ Fiili Hakkında İzah

Cenab-ı Allah'ın: فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"Ve onu kestiler, ama nerede ise bu işi yapmayacaklardı"* ayeti, "O ineği kestiler, ama nerede ise onu kesmeyeceklerdi" manasınadır. Burada bir mesele vardır. O da şudur: Nahivciler, كَادَ fiili için iki açıklama yapmışlardır:

a) Bu fiilin menfisi müsbet, müsbeti menfi manaya gelir. Buna göre bizim كَادَ يَفْعَلُ كَذَا sözümüzün manası "Yapmaya yaklaştı ama onu yapmadı, nerdeyse yapacaktı" demektir; مَا كَادَ يَفْعَلُ كَذَا sözümüzün manası da: "Yapmaya yaklaşmadı ama onu yaptı, neredeyse yapmayacaktı" demektir.

b) Nahivci alim **Abdulkâhir el-Cürcânî**'nin tercih ettiği görüşe göre; كَادَ fiili yakın oldu, yaklaştı manasınadır. Buna göre bizim, كَادَ يَفْعَلُ sözümüzün manası, "Yapmaya yaklaştı"; مَا كَادَ يَفْعَلُ sözümüzün manası ise, "Yapmaya yaklaşmadı" demektir. Birinci görüş sahipleri, ikinci görüşün yanlışlığına bu ayeti delil getirebilirler. Çünkü, وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ayetinin manası, "Onlar o işi yapmaya yaklaşmadılar" demektir. Halbuki bir işe yapmaya yaklaşmayı nefyetmek, o işin meydana geldiğini söylemeye terstir. Eğer كَادَ yaklaşma manasına olsaydı, bu ayette bir tenâkuzun olması gerekirdi. Bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu Evsaftaki İneği Sadece Bir Yetim Çocukta Bulmaları:

Rivayet edildiğine göre, Benî İsrâil'in içinde salih bir zat yaşıyordu. Onun da bir buzağısı vardı. O buzağısını ormana götürdü ve "Allah'ım, oğlum büyüyüp ana-babasına itaat edecek yaşa gelinceye kadar, bu buzağıyı oğlum için

sana emanet ediyorum" dedi. İşte bu buzağı büyüdü ve ineklerin en güzeli ve besilisi oldu. Onu o yetim çocuk ile anası pazara sürdüler. O pazarda o günde ineklerin biri üç dinar eder iken, Benî İsrail, bu ineği, derisini dolduracak kadar altına satın aldılar. İsrailoğulları bu vasıfları taşıyan ineği kırk yıl aramışlardı.

İkinci Bahis: İneğin Kesilme Keyfiyeti:

Hasan el-Basri'den, ineğin nahr edilmeyeceği (develerin kesildiği şekilde kesilmeyeceği), ancak zebhedileceği (boynunun enine kesileceği); **Atâ**'dan ise onun nahr edilerek kesileceği rivayet edilmiştir. **Atâ**'ya bu ayet okununca zebhin ve nahrin aynı olduğunu söyledi. **Katâde** ve **Zührî**'den: "İstersen nahredersin, istersen zebhedersin" diye nakledilmiştir. Ayetin zâhiri, İsrailoğullarının, zebh (kesme) ile emrolunduklarına ve "kesme" olan bir işi yaptıklarına delâlet eder. "**Nahr,**" hernekadar "**zebh**"in yerine geçse bile, onun şekli zebhin (kesmenin) şekline benzemez. Buna göre ayetin zâhiri bizim söylediğimiz manayı gerektirir. Şöyle ki, "nahr"in, zebh yerine geçtiğine herhangi bir delil olmadığı halde, Benî İsrail, hayvanı nahr ile kesmiş olsalardı şüphesiz bu, kesme yerini tutmazdı.

Üçüncü Bahis: Neredeyse Kesmemelerinin Sebebi:

Alimler, İsrailoğullarının nerede ise bu ineği kesmemelerine sebeb olan şey hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimlerden, o ineğin fiyatının pahalı olması sebebiyle; eğer bazı âlimlerden de onların rüsvay olmaktan ve dile düşmekten korkmaları sebebi ile böyle olduğu rivayet edilmiştir. Her iki şekle göre de emredilen şeyi yapmaktan geri durmak câiz değildir. Birincisinin câiz olmamasına gelince, bu şöyledir: Onlara belli bir ineği kesmeleri emredilince ve bu da ancak çok fazla paraya dayanınca, onlara bu pahalı fiyatı ödemek vâcib olmuştur. Çünkü vâcibin kendisi ile tamamlandığı şey de vâcibtir. Ancak, aksine bir delil olursa, o zaman müstesna.. Namaz kılacak kimseye, ancak şer'î bakımdan pahalı olan su bulabildiğinde bile su ile abdest alması gerekmez. Eğer su böyle pahalı olmasaydı, abdest gerektiği zaman su ile abdest alması gerekirdi.

İkincisinin caiz olmamasına gelince ki bu, o işi yaptıkları için rezil ve rüsvay olacakları korkusudur, bu da mükellefiyeti kaldırmaz. Çünkü bir kimseye kısas gerektigi zaman, öldürülenin akrabaları kısas taleb ettiklerinde teslim olması gerekir. Çoğu kez onun, şer ve fitneye yol açılmasın diye, kendisinin bu işi haber vermesi gerekir ve çoğu kez, cesed evlerinin yakınlarına atılmış

olan kimselerden katillik töhmetinin kalkması için de katilin bunu haber vermesi gerekir. Çünkü onun, onları töhmet altında bırakan şeyi gidermesi gerekir. Buna göre İsrailoğullarının o ineği kesmeleri hususunda ağırdan almalarına bunu sebeb kılmak nasıl câiz olur?

Dördüncü Bahis: Emr Sigasının Vücûb İfade Ettiği:

Emrin (vücûb) farziyyet ifade ettiğini söyleyenler bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü, bu şekilde sadece emirler bulunur. Sonra Cenab-ı Hak, emrin gereğini yerine getirmede tembellik edip ağırdan alanları zemmetmiştir. Bu da emirlerin vücûb ifade ettiğini gösterir. **Kâdi** şöyle demiştir: "Emredilenden maksad herhangibir şer ve fitneyi bertaraf etmek olduğu zaman, bu durum emrin vücûb (mutlaka yapılması gerektiğine) ifade ettiğine delâlet eder.

Cenab-ı Hak katil bulunsun, fitne ve korktukları şer zâil olsun diye, bu ineği kesmelerini emretmiştir. Bu nevi zarardan kaçınmak ise vacibtir. Bu işi yaparak onu gidermek tek çare olunca, buna başvurmak vâcib olur. Ve yine Hz. Musâ (a.s)'nın şeriatında, kurban keserek ibadette bulunmanın ancak vacib olma yolu ile olmuş olması da imkansız değildir. Onlar önceden bunun böyle olduğunu bildikleri için, onlara sırf emir kifayet etmiştir.

Ben derim ki bu iki meselenin neticesi tek bir şeye varır. O da şudur: "Biz, her ne kadar emrin vücûb ifade ettiğini söylemediysek de, vücûb ifade etmeye ters olduğunu da söylemeyiz. Belki de burada o işin vâcib olduğunu anlamak, emrin dışında başka bir sebeple olmuştur. Emrin dışında kalan bu sebep, ya karîne-i hâliyye (durumdan çıkartılan karîne) ki bu burada, zararı defetmenin vâcib (gerekli) olduğunu bilmektir, veya karîne-i makâliyye (sözden çıkartılan karîne) olur, ki bu da daha önce anlatılmış olan, kurbanın ancak vâcib olma yolu ile meşrû olmuş olmasıdır."

Cevab: Burada sadece Cenab-ı Allah'ın: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ayeti geçmiştir. Allah Teala, emredilen şeyi geri bıraktıkları için onları zemmedip kınayınca, biz bu vâcip oluşun sebebinin, sırf ilgili emrin gelmesi olduğunu anladık. Çünkü usûl-ü fıkıhta yer alan kâideye göre, "Bir hükmün, bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir."

Beşinci Bahis: Emir Sigası Fevrîliğe Delâlet Eder:

Emrin fevrîliği (hemen yerine getirilmesi gerektiğini) ifâde ettiğini söyleyenler bu ayeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü sırf emir geldiğin-

de, bu emir ile yapılması emredilen işi yapmama hususunda ilâhî kınama vardır. Bu da emrin, fevrîliği ifâde ettiğini gösterir.

Maktûlü Kimin Öldürdüğü Hakkında Şüpheye Düşmeleri

Hak Tealâ'nın: وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا *"Hani siz (Ey yahudiler) bir şahsı öldürmüştünüz de, o (öldürme işini) birbirinizin üstüne atmıştınız"* ayetine gelince, bil ki bu öldürme hadisesinin mutlaka ineği kesme emrinden önce olması gerekir. Bu öldürmenin meydana geldiğini haber verme ve kesilen ineğin bir parçası ile maktûle vurmak gerektiğini bildirme, ineğin kesilmesi kıssasından önce olması gerekmez. "Bu kıssa, tilâvette (ayetlerin sıralanışında) daha önceki (bakara) kıssasından önce olmalıdır" diyen kimsenin fikri hatalıdır. Çünkü hadd-i zatında bu kıssa, vücuda gelişte, birinci kıssadan önce olması gerektir, amma zikretmede de önce gelmesi vacib değildir. Çünkü bazan sebeb, hükümden önce zikredilir, bazan da aksi olur. Buna göre sanki onların başına böyle bir hâdise gelince, Allah Teala onlara ineği kesmelerini emretmiştir. Onlar ineği kesince, Cenab-ı Allah: "Daha önce bir şahıs öldürmüş ve bu hususta ihtilâf etmiştiniz. Şimdi ben, o öldürülen şahsa, kesilen ineğin bir parçası ile vurulması suretiyle, sizin gizlediğiniz katili ortaya çıkaracağım" buyurmuştur. Böyle yapmak doğru olur.

Buna göre eğer, "Farzet ki bu söz dizisinde herhangibir bozukluk yoktur. Ancak bu sözün başka bir dizilişi daha güzel olabilir. Öyle ise bu dizilişi tercih etmenin faydası nedir? " denilirse, biz deriz ki: İneğin kesilmesinin emredildiği kıssa, maktûl kıssasından önce zikredilmiştir. Çünkü bunun tersi yapılsa idi, o zaman hepsi tek bir kıssa olurdu. Halbuki bu tek bir kıssa olmuş olsaydı, meselenin dallı budaklı olmasında bulunan, açıklama maksadı ortadan kalkardı.

Cenab-ı Hakk'ın: فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا *"Onu birbirinizin üstüne atmıştınız"* ayeti ile ilgili olarak da birkaç husus vardır:

a) "Bu öldürülen şahıs hakkında ihtilâf ettiniz ve birbirinizle çekiştiniz." Çünkü çekişenler birbirlerine karşı savunmaya geçer ve birbirlerini sıkıştırırlar.

b) اِدَّارَأْتُمْ "Sizden her biri o şahsı öldürme işini kendi üzerinden atıp, başkasına izâfe ediyordu" demektir.

c) Birbirinizden, temizlik ve töhmeti gideriyordunuz. Bu hususdaki sözün özü şudur: Şüphesiz, bu fiilin masdarı olan,الدرء kelimesi defetmek,savuşturmak manasanadır. Buna göre hasım olanlar, birbirleriyle çekiştikleri zaman, herbiri kendisinden bu töhmeti defederken, yine herbiri karşısındakinin bu fiille ilgili delilini savuşturmaya (yıkmaya) çalışır. Yine onlardan herbiri bu töh-

metin başkasına isnâd edilmesi için karşısındakinin getirdiği delili ve yine karşısındakinin bu töhmetten berî olduğuna dâir getirdiği delili boşa çıkarmaya uğraşır.

Kaffâl: فِيهَا lâfzındaki zamirin, nefse âit olduğunu, yani bu ayetin, "Siz öldürülen nefis hakkında ihtilâf ettiniz" manasına olduğunu; ve Cenab-ı Allah'ın, فَٱدَّٰرَٰٔتُمْ ifadesi masdara delalet ettiği için, bu zamirin, قَتْلَةً (öldürme işi) masdarına râcî olmasının da muhtemel olduğunu söylemiştir.

Cenab-ı Allah'ın, وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ *"Halbuki Allah sizin gizlediğinizi açığa vuracaktı"* ayeti, "Hiç şüphesiz, sizin öldürme işi ile ilgili olarak sakladığınız şeyleri ortaya çıkaracaktır" manasına gelir. Eğer: مخرِج "çıkarıcı" kelimesi mazî manasında olduğu halde[2] nasıl amel etmiştir?" denilirse biz deriz ki: Allah Teala'nın: بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ

"İki kolunu (ön ayaklarını) uzatmış olduğu halde..." (Kehf, 18) ifadesinde şimdiki zaman hikâye edildiği gibi, suçu birbirine atma zamanında da, gelecek zamanın hikâyesi yapılmıştır. Bu cümle, atfedilen ile, üzerine atfedilen şey arasında-ki bunlar, إِذَا رَٰٔتُمْ lâfzı ile فَقُلْنَا lâfzıdır-, ara cümle (cümle-i i'tirâziye)dir. Sonra burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile, Cenab-ı Allah'ın: وَٱللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ buyruğunun Allah'ın mutlaka bunu yapacağını gösterdiğini ve mutlaka bunu yapmaya hükmetmiş olduğunu söylemiştir. Çünkü öldürme hususundaki ihtilâf ve münakaşa, fitne ve fesat sebebidir. Halbuki Allah fesadı sevmez. İşte bundan dolayı, O, bu fesâdı gidermek için bu gizledikleri şeyi mutlaka ortaya çıkaracağını söylemiştir. Binaenaleyh bu, Allah'ın fesâdı irâde etmediğine, ona razı olmadığına ve onu yaratmadığına delildir.

İKİNCİ MESELE

Ayet, Hak Teala'ın bütün malûmâtı (bilinecek şeyleri) bildiğini gösterir. Yoksa Allah, onların gizledikleri şeyi ortaya çıkarmaya kâdir olamazdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet, insanın iyi ve kötü olarak gizlediği ve sürdürdügü herşeyi Allah'ın ortaya çıkaracağını gösterir: Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s);

إِنَّ عَبْدًا لَوْ أَطَاعَ اللَّهَ مِنْ وَرَاءِ سَبْعِينَ حِجَابًا لأَظْهَرَ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَى أَلْسِنَةِ النَّاسِ

2) İsm-i Fâil, mâzi manasında olursa, açıktan mef'ul olamaz.

"Bir kul yetmiş perde arkasında Allah'a itaat etmiş bile olsa, Allah bunu insanların dili ile ortaya çıkarır" buyurmuştur. Günahlar da böyledir. Hak Teâlâ'nın Hz. Musâ (a.s)'ya "İsrailoğullarına söyle, benim için yaptıkları amellerini gizli yapsınlar. Onlar için o amelleri ortaya çıkarmak (göstermek) bana âittir" diye vahyettiği rivayet olunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayet, hâs bir manayı murad etmek için, umûmî bir lâfzın gelmesinin câiz olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın: مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ *"Gizlediğiniz şeyleri"* ifâdesi, her türlü gizlenmiş şeyi içine alır. Ama Cenab-ı Allah burada, bu hâdiseyi kastetmiştir.

Kesilen İneğin Bir Parçasıyla Maktûle Vurulması

Cenab-ı Allah'ın: فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا *"Ve, "Onun bir parçası ile, o ölüye vurun, dedik"* ayetinde de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İneği Ne Kadar Zaman Zarfında Buldular?

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, İsrailoğulları bu ineği kırk yıl aradıktan sonra buldular da öyle kestiler. Ancak bu rivayet Kur'an'ın zâhirinin hilâfınadır. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın: فقلنا اضربوه ببعضها ayetinin başındaki, ف harfi takibiyye fâsıdır. Bu, Cenab-ı Hakk'ın, اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا 'Onun bir parçası ile vurun" emrinin إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً *"Allah bir inek kesmenizi emrediyor"* emrinin hemen peşinden olduğunu gösterir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın: اضْرِبُوهُ ifadesinin sonundaki "**Hû**" bir zamirdir. Bu, ya nefs kelimesine râcîdir ki o zaman müzekker olarak gelmesi, نَفْس kelimesinin, شَخْص ve _ manalarında alınmasından dolayıdır, veya مَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ "gizlediğiniz şey" ifâdesinin gösterdiği, قَتِيل öldürülen lâfzına râcîdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenab-ı Hakk'ın ineği kesmelerini emretmesi câizdir. Çünkü onun kesilmesine, ancak onun kesilmesi ile meydana gelecek bir maslahat (menfaat) bina edilmektedir. Bu durumun, hem bu ineğin kesilmesi, hem de başka birşeyin kesilmesinde eşit şekilde söz konusu olması mümkündür. Doğruya en yakın

olan birinci ihtimaldir. Çünkü başka birşey eğer o ineğin yerini tutacak olsaydı, onun belirtilmesi vâcib olmaz, aksine onunla başkaları arasında bir muhayyerlik olurdu. Bu konuda iki sual vardır:

Birinci Sual: Allah, Vasıtasız Olarak Diriltebileceğine Göre,Bu Neden İcab Etti?

Cenab-ı Allah vasıtasız olarak o ölüyü diriltmeye kâdir olduğu halde, ölüye kesilen ineğin bir parçası ile vurmanın faydası nedir? **Cevab:** Bunun faydası, onun daha güçlü bir hüccet olması ve hileden de uzak olmasıdır. İnkâr eden bir kimse, Musâ (a.s)'nın o ölüyü bir çeşit sihir ve hile ile dirilttiğini zannedebilirdi. Ama ona, kesilen ineğin bir parçası ile vurulduğu zaman dirilince, vurulan cisimden cesede geçen bir şey ile onun dirildiği şüphesi ortadan kalkar.

Fakat bizzat kendilerinin yapmış oldukları bir fiil sebebiyle ölü canlanıp dirilince bu, peygamberlerin (a.s) bildirdiklerinin kullar tarafından yapılan bir aldatmaca olmayıp Allah katından olduğuna delil olmuştur. Kezâ bunda, Allah'a yaklaşmada, kurban takdim etmenin ehemmiyetine delâlet vardır.

İkinci Sual: Neden Başka Hayvan Değil de İnek Üzerinde Israr Edildi?

İnekten başka bir hayvanın kesilmesi emredilemez miydi? Alimler buna "Eğer onlara başka birşey kesmeleri emredilseydi o hususdaki söz, ineğin kesilmesi ile ilgili söz gibi olurdu" diye cevap verip bu hususta bazı faideler zikretmişlerdir:

a) Kurban keserek Allah'a yaklaşma (ibadet etme) âdeti yaygın idi.

b) İsrailoğullarınca bu kurban, kurbanların en büyük (mühim) lerinden idi.

c) Fiyatının çok pahalı olması sebebi ile bu ineği elde etmedeki külfeti yüklendikleri için, bunda onlara çok sevap vardı.

d) İneğin sahibi için bu, büyük mal kazanmaya vesile olmuştur.(3)

---

3) İnek kurban etmenin, burada sayılanlardan daha önemli bir hikmeti vardır. Müfessir Razî (r.h.) bu gün herkesin bildiği hususâ vâkıf olsaydı, elbette başta zikrederdi. Eski dünya tarihi o zaman az biliniyordu. İnek cinsini tanrılaştırmak birçok yer gibi Mısır'da da yaygın idi. Yahudiler de bu inancın tesirinde idiler. Allah bu emirle ineğe tapmayı kesip atmak istedi. Kur'an-ı Kerim, mucizevî olarak bunu ve bu şirkin onlardan kolay zail olmadığına, وَاشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ (İnkarları sebebiyle buzağı sevgisi kalblerine iyice yerleşmişti) (Bakara, 93),Samirî, Hz. Musâ Tûr'da iken buzağı heykeli yapmakla onların çoğunu kolayca kandırabildi ise (Tâhâ, 85-98); bu, onların kalbine çizilen (yer eden) inek takdisinden ileri gelmelidir. Son asırda bulunan belgeler, yahudilerin bu şirkten kurtulmalarının zor olduğunu göstermiştir. (Geniş bilgi için bkz. S. Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyyet, İst 1987, s.) Böylece görüyoruz ki bu sûreye Bakara (inek) adı verilmesi de pek münasip olup çok önemli bir medeniyet ve din tarihi ve tevhîd meselesine parmak basmaktadır. Yazıklar olsun, "Şarka bakmaz, garbı bilmez" mürtedlerden, Kur'an'la alay etmek için bunu ileri sürenlere!...(ç)

DÖRDÜNCÜ MESELE
Vurulan Parçanın Hangi Uzvu Olduğu

Alimler, ölüye vurulan bu parçanın, ineğin hangi parçası olduğunda ihtilâf ettiler. Doğruya en yakın olan görüş şudur: İsrailoğulları, ineğin istedikleri bir parçasını vurma hususunda muhayyer idiler. Çünkü onlara, ölünün cesedine, ineğin bir parçası ile vurmaları emredilmişti. İneğin parçalarından hangisi ile ölüye vursalar,Cenab-ı Allah'ın:اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا *"Ona, o ineğin bir parçası ile vurunuz"* emrini yerine getirmiş olacaklardı. Emredilen şeyi yapmak, usûl-ü fıkıhta da sâbit olduğu gibi, mükellefiyetten kurtulmaya delâlet eder. Bu ise onların muhayyer olmalarını gerektirir. Alimler ölüye vurulan parça hakkında ihtilâf ettiler. "O, ineğin dili idi' denildi; "sağ uyluğu idi" denildi; "kuyruğu idi" denildi; "kulakların kıkırdağının bitişik olduğu kemik idi" denildi; "iki omuzu arasındaki parça idi" denildi. Şüphe yok ki Kur'an bunu beyan etmemiştir. Bineanaleyh eğer bu hususta sahih bir haber (hadis) gelmiş ise bu kabul edilir. Yoksa bu meselede bir şey söylememek gerekir.

BEŞİNCİ MESELE
Ölünün Diriltip Kâtili Göstermesi

Ayette bir hazif vardır. Bu hazif şöyle takdir edilir: فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا فَضَرَبُوهُ بِبَعْضِهَا فَحَيِيَ *"Biz, "O (ölüye, ineğin) bir parçası ile vurun"* dedik, onlar da ona, onun pir parçası ile vurdular, böylece ölü dirildi." Burada, فَضَرَبُوهُ بِبَعْضِهَا فَحَيِيَ ifâdesi,كَذٰلِكَ يُحْيِي اللّٰهُ الْمَوْتٰى *"İşte Allah ölüleri böyle diriltir"* ayeti bu manaya delâlet ettiği için,hazfedilmiştir.Bu,Hak Tealâ'nın اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ *"Asân ile taşa vur (dedik), taştan (su) kaynadı"* (Bakara, 60) ayeti gibidir, yani "O asâsını vurdu da taştan (su) kaynadı" demektir. Rivayet edildiğine göre, İsrailoğulları ineğin parçası ile o ölüye vurduklarında, ölü Allah'ın izni ile, damarlarından kan sızdığı halde kalktı, iki amcaoğlunu göstererek, 'Beni falan ve falan öldürdü"dedi ve düşüp öldü. O iki kişi de öldürüldü.

Cenab-ı Allah'ın: كَذٰلِكَ يُحْيِي اللّٰهُ الْمَوْتٰى *"İşte Allah ölüleri böyle diriltir"* ayeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayette iki vecih vardır:

a) كَذٰلِكَ "İşte böylece" ifâdesindeki işaret, bu ölünün netsine işarettir.

b) Bu ayet, öldükten sonra dirilmenin doğruluğuna delil getirmedir. Bu delil getirme müşrikler için midir, yoksa başkaları için midir?

Bu hususta da iki vecih vardır:

1) **Esâm;** "Bu, müşrikler içindir. Çünkü bu diriltme hâdisesinin bu şekil-

de olduğu haberi tevâtür yolu ile onlara gelirse, öldükten sonra dirilmenin doğruluğunu anlarlar. Bu, tevâtür yolu ile zâhir olmasa, onları düşünmeye sevkeden birşey olur" demiştir.

Kâdî: "Bu görüş doğruya daha yakın. Çünkü Cenab-ı Allah önce, onun parçası ile ölüye vurmaları emrini ve bunun o ölünün dirilmesine sebeb olacağını zikretti, sonra da كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى *"İşte Allah ölüleri böyle diriltir"* buyurdu. Ayette, الْمَوْتٰى "ölüleri" kelimesi, cemî olarak geçmiştir. Eğer burada murâd sâdece, bu öldürülmüş olan şahıs olsa idi, sözde bu lâfız cemî olmazdı" demiştir ve bununla sanki şunu demek istemiştir: Allah bunu, Allah'ın kudretine göre ölüleri diriltmek, onları ilk defa yaratmak gibi olduğuna delil getirmiştir.

2) **Kaffâl** şöyle demiştir: Sözün zâhiri, Allahu Teâlâ'nın İsrailoğullarına, "Allah'ın diğer ölüleri diriltmesi, gördüğünüz şu ölüyü diriltmesi gibi olacaktır" dediğini gösterir. Çünkü onlar, her ne kadar buna inanıyorlar ise de, buna onlar ancak istidlâl yoluyla inanmış idiler. Bu hususta herhangi bir müşahedeleri yoktu. Bu hâdisèyi müşahede ettikleri zaman, kalbleri mutmaîn oldu ve istidlâlde bulunan kimseden uzaklaşmayan şüphe onlardan zail oldu, Nitekim İbrahim (a.s):

رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

"Rabbim ölüleri nasıl diriltttiğini bana göster." Allah, "Yoksa inanmadın mı?" dedi. O, "İnandım, fakat kalbim mutmaîn olsun diye" dedi" (Bakara. 260) demişti.

İşte böylece Cenab-ı Hak, İsrailoğulları için öldürülen şahsı, gözle görülecek bir biçimde diriltmiş, sonra onlara: كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى *"İşte böylece Allah ölüleri diriltir"* demiştir. Yani, Allah onu dünyada diriltttiği gibi, bu diriltme hususunda herhangi bir maddeye, zamana misâle ve bir alete ihtiyaç duymaksızın, ahirette de diriltir, demektir.

İKİNCİ MESELE
Maktûl Ölü Değildi

Alimlerden, كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى ayetiyle, maktûlün meyyit (ölü) olduğuna istidlâl edenler vardır ki, bu zayıf bir görüştür. Zira Allahu Teâlâ, bu maktûlün diriltilmesine ölüleri diriltmeyi kıyas etmiştir. Bundan, maktûlün meyyit olması gerekmez.

Allahu Teâlâ'nın, وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ hitabına gelince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: Bu tek bir ayettir, (mucizedir). Buna göre niçin, آيَات diye adlandırılmıştır? Cevab: Bu, her türlü makdûrata kâdir olan, her türlü malûmatı bilen,

yaratmada ve yoktan var etmede (îcad ve ibdâ) ihtiyar sahibi olan bir Yaratıcının varlığına, Hz. Musâ (a.s)'nın doğruluğuna, kâtil olmayanların berâatine ve bu öldürme işini yapmış olanlar hakkında bu töhmetin tahakkuk etmiş olduğuna delâlet eder. Buna göre bu her nekadar tek bir mucize ise de, bu birçok hususa delâlet etmesi itibariyle, şüphesiz birçok ayet yerine geçmiştir.

Cenab-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ hitabına gelince, bunda iki konu vardır:

a) لَعَلَّ kelimesinin tefsiri, Cenab-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde geçmişti.

b) Bu ayetler kendilerine gösterilmeden önce de İsrailoğulları akıllı idiler. Akıl mevcût olduğuna göre, "Akıllı olasın diye, sana falanca ayeti gösterdim" demek imkansız olur. Bu durumda da ayeti zâhirine hamletmek mümkün olmaz. Aksine, mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de, maksadın şöyle olmasıdır: "Akıllarınızın hükümlerine göre amel edesiniz ve düşünesiniz ki, tek bir nefsi diriltmeye kâdir olan, –yaratmanın bir tek nefse tahsisi söz konusu olmadığı için– bütün nefisleri yaratmaya da kâdirdir" olmasıdır. Böylece onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edemezler. İşte ayetin tefsirinde söylenecek son sözümüz budur.

Bu Kıssadan 'Kâtil Varis Olamaz" Hükmü Çıkar mı?

Bil ki, öncekilerden birçoğu bu ayetin hükümleri cümlesinden olmak üzere kâtilin vâris olup-olamayacağı hususunu zikrederek, "hayır" demişlerdir. Çünkü **Ubeyde es-Selmanî** 'den, bu hâdisede katil olan adamın, katil olduğu için, mirastan mahrum edildiği rivayet edilmiştir. **Kâdî,** "Bu meseleyi, bu ayetin hükümlerinden saymak caiz değildir; çünkü ayetin zâhirinde, katilin maktûlün varisi olup olmadığı hususu yoktur. Onun varislerden olması durumunda da, mirastan mahrum edildi mi edilmedi mi hususunda da bilgi yoktur. Kâtilin, öldürmüş olduğu için mirastan mahrum bırakılmış olduğuna dair Ebu Ubeyde (r.a)'den yapılan rivayete dayanarak, bu Kur'an hükümlerinden sayılamaz. Zira Kur'an ne mücmel ne de mufassal olarak buna delâlet etmez. Onların şeriatlarının bizim şeriatımız gibi olduğu sabit olmayınca ve onlara uymak da gerekmeyince, bu sözü Kur'an'ın hükümleri arasına sokmak bir zorlanmadır.

Bil ki, **Kâdî**'nin söylemiş olduğu bu söz, doğrudur. Bununla beraber, biz bu meseleyi zikrederek şöyle deriz: Müctehid imamlar, kâtilin varis olup olamayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a)' ye göre, öldürme işi ister haksız, kasden veya hataen olsun, veya âdil olan mütecavizi öldürsün, bütün bu durumlarda kâtil varis olamaz. **Ebu Hanîfe**(r.a)'ye göreyse kasten veya ha-

tâen öldürdüğü zaman varis olamaz. Ancak âdil olan mütecavizi öldürdüğü zaman, o varis olabilir. Yine katil, çocuk veya mecnûn (deli) olduğu zaman, ona varis olur ama, ne diyetine ne de diğer mallarına varis olamaz. Bu, **Hz. Ali, Ömer İbn Abbas** ve **Said İbn el-Müseyyeb** (r.a)'in görüşüdür. **Osman el-Bettî**, hataen öldürenin varis olacağını, kasten öldüreninse varis olamıyacağını söylemiştir. **İmâm Malik** de, katil maktûle diyetinde varis olamaz, ama diğer mallarında varis olur demiştir. Bu **Hasan-ı Basri, Mücahid, Zührî** ve **Evzaî**'nın de görüşüdür. **Şafiî** (r.a), meşhûr ve yaygın hadisin umumiliğini delil getirerek, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in: لَيْسَ لِلقَاتِلِ مِنَ المِيرَاثِ شَيْءٌ *"Katilin mirastan hiçbir hakkı yoktur"*[4] hadisine dayanarak böyle ictihad etmiştir. Ancak bu haberle istidlâl etmek, Kur'an-ı Kerim'in umûmî olan hükümlerini âhad haberlerle tahsis etmeyi uygun bulmamız halinde mûteber olur. Bu hususdaki mufassal söz usûlü fıkıhta zikredilmektedir.

Sonra burada bir incelik de vardır ki, o da şudur: Umûmî olan bir hükme tahsisin ârız olması bir tür zayıflık ifade eder. Buna göre, şayet biz bu haberi bazı şekillerde tahsis edersek, bu durumda bu habere ard arda zayıflık sebepleri gelmiş olur. Çünkü onun haber-i vahid olması, zayıflığı gerektirir; yine onun Kitap'la çelişik olması, başka zayıflık ve onun tahsis edilmiş olması da diğer bir zayıflık sebebidir. Buna göre şayet biz, Kur'an'ın umumî olan hükmünü bu haber-i vâhidle tahsis edersek, kesinlikle gerçekten zayıf olanı, gerçekten kuvvetli olana tercih etmiş oluruz. Ama bu haber tahsis etmezse zayıflık sebepleri ondan kısmen gitmiş olur. Bu durumda da, Kur'ân'ın umumî olan hükmünü haber-i vâhidle tahsis etmek uzak görülmez.

Ebu Bekr er-Razî, âdil olanın mütecâvizi öldürmesi halinde mirastan mahrum olmayacağı hususuna şu şekilde delil getirmiştir: Birinin kısasen öldürülmesini talep hakkını haiz olan kimse onu öldürmesi halinde, mirastan mahrum edilmez (Zira O, ölümü şer'an haketmiştir). Bu hususta da fakîhler arasında ihtilâf yoktur. Bil ki Şafiîler bunu kabul etmemektedirler. Allah en iyisini bilir.

★ ★
★

4) Benzeri bir hadis için bakınız: **İbn Mace**, Diyât, 14 (2/884).

Sonra Kalblerinin Taştan da Daha Katı Hale Gelmesi

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

"Sonra, bunun peşinden kalbleriniz yine katılaştı. Şimdi o taş gibi, hatta daha da katı. Çünkü öylesi taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar. Ve yine öylesi vardır ki, yarılıp ondan sular çıkar. Öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla aşağıya düşer. Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir"

(Bakara, 74).

Bil ki Allahu Teâlâ'nın: ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ hitabında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Haddizâtında ve aslında, diğer bir şeyden etkilenmeyi kabul eden bir şeye, kendisinden ötürü etkilenmeyecek bir şey ârız olduğunda, bu durumda o daha önce etkilenen şey için çok sert, katı ve galiz oldu denilir. Buna göre, cisim, cisim olması itibariyle başkasından etkilenmeyi kabul eder. Ancak taş olma vasfı, cisme ârız olduğu zaman, taş cismi, hiçbir etkiyi kabul etmez hale gelir. Kalb de böyledir; delilleri, ayetleri ve ibret verici şeyleri mütalâa etmesinden ötürü, etkilenir. Kalbin etkilendiğini göstermesi ise, inadı, isyanı, kibirlenmeyi bırakıp Allah'a taâtı, huzû ve huşûyu izhar etmesinden ibârettir. Onu bu niteliklerden uzaklaştıran bir şey kalbe ârız olduğu zaman, etkilenmeme hususunda o, taşa benzemiş olur. İşte bu sebepten dolayı, قَسَا الْقَلْبُ وَغَلُظَ denilir. Yine bu sebepten ötürü Allahu Teâlâ müminleri kalb inceliğiyle vasfederek:

كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ

"Ahenkli ve yer yer tekrarlanan bir kitap olmak üzere... Rablerine derin saygı gösterenlerin ondan derileri ürperir..." (Zümer, 23) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu Hitap Asr-ı Saadet'teki Yahudilere Yapılmış Olabilir

Kâffal, "Hak Teâlâ'nın, قُلُوبُكُمْ ifâdesine muhatap olanların, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan ehl-i kitab olması mümkündür. Yani, kendilerinden öncekilere gelen mucizelerden, onların başına gelen işlerden, onlardan isyâna devam eden kimselere inen cezâdan, onlara, peygamberinin getirdiği ayetlerden ve kendileri ve kendilerinin dışında Tevrât'la amel eden kimselerden alınan ahidlerden sonra sizin kalbleriniz çok şedîd olup, katılaşarak, adeta taş kesildi, demektir. Böylece Allah, bununla, onların kalblerinin yumuşayacağı ayetlere dair bilgilerinin olmasına rağmen, onların isyân etmelerini ve katılıklarını haber vermiştir" demiştir. Bu görüş daha evlâdır çünkü Cenâb-ı Hakk'ın; ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ buyruğu, hitab-ı müşafehe, sözlü bir hitaptır. Bu sebeple onu, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında olanlara hamletmek daha evlâdır. Yine bundan maksadın, hususiyle Hz. Musâ (a.s) zamanında bulunan yahudîler olması da muhtemeldir. Allah'ın Asr-ı Saadet'teki yahûdîlerden önce geçmiş olan seleflerini kasdetmesi de caizdir.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE

Allahu Teâlâ'nın, مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ buyruğundan kâtili tesbit etmesi için kesilen ineğin uzuvlarından birisiyle vurulduğu zaman, maktûlün diriltilmesini ortaya koyduktan sonra manasının kasdedilmesi muhtemeldir. Çünkü rivâyet edildiğine göre bu maktul, kâtili gösterince katil maktûlün yalan söylediğini söyleyerek, bunu inkâr etmeyi sürdürmüş, fitne çıkarmayı arzulamış, hatta ona bir topluluk da yardımcı olmuştur. İşte bu durumda Cenab-ı Hak onları, bu gibi ayetler kendilerine zuhûr ettikten sonra; قَسَتْ قُلُوبُهُمْ buyurarak onların kalblerinin böylesi mucizelerin zuhurundan sonra bile, katılık hususunda taş gibi olmakla vasfetmiştir.

Kezâ Allahu Teâlâ'nın, مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ifadesinin, O'nun Hz. Musâ (a.s)'nın elinde ortaya koyduğu apaçık delilleri ve büyük nimetlerin tamamına işaret olması da muhtemeldir. Çünkü o yahudiler, bu ayetleri çok çok müşahede etmelerinden sonra bile, Hz. Musâ'ya itiraz etmeyi ve inatlaşmayı terketmediler. Bu onların Tih çölündeki kıssalarını bilen kimse için açık bir keyfiyettir.

Taştan da Daha Katı Kalbler

Hak Teâlâ'nın, أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ayetine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE

أَوْ Edatının Buradaki Muhtemel Mânaları

أَوْ kelimesi tekrarlamak, dolaştırmak (terdid) ifâde eder. Bu ise, gaybleri hakkıyla bilen Allah'a yakışmaz. Bu sebeple te'vil etmek, yani uygun mânâ vermek gerekir. Bu te'vil birçok yöndendir:

a) Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın:

إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿١٤٧﴾

"Yüzbin ve daha fazla kimselere" (Saffât, 147);

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ

"Ziynetlerini göstermesinler; kocaları ve babaları hariç..." (Nur, 31); ve:

أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ

"Kendi evinizden ve babalarınızın evinden yemenizde ..." (Nur, 61) âyetlerindeki أَوْ lafızları nasıl و mânasında ise, burada أَوْ lâfzı da و manasındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:

لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

"Umulur ki o öğüt alır ve korkar" (Taha, 44) ve:

فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا أَوْ نُذْرًا

"Kötülüğü yok etmek ve korkutmak üzere, zikri getiren meleklere (andolsun)" (Mürselât, 5—6) âyetleridir.

b) Allahu Teâlâ, onu kullarına mübhem bırakmayı istemiş ve böyle buyurmuştur. Tıpkı, onu arkadaşına açıklamamayı istediği zaman, ikisinden birini yediğinde şüphe etmediği halde, bir kimsenin başkasına, أَكَلْتُ خُبْزًا أَوْ تَمْرًا "Ekmek veya hurma yedim" demesi gibi...

c) Maksat onun taş gibi olmasıdır. "Kalblerden, taştan daha fazla sert ve katı olanlar vardır" demektir.

d) İnsanlar, onların kalblerinin durumlarına muttali oldukları zaman, "Kalbler taş gibidir veya taştan daha katıdır" derler. Bu Allah'ın:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

"Aralarındaki mesafe iki yay mesafesi ya da daha az idi" (Necm, 9) âyetinde de murad edilmiştir. Yani "size ve sizin düşüncenize göre" demektir.

e) أَوْ kelimesi, بَلْ (daha doğrusu) mânasındadır. Nitekim Araplar şöyle söylemişlerdir:

فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَسَلْمَى تَقَوَّلَتْ أَمِ الْقَوْمُ أَوْ كُلٌّ إِلَيَّ حَبِيبِ

"Allah'a yemin ederim ki, sevgili için Selmâ mı, yoksa kavim mi, daha doğrusu herkes mi süslendi püslendi, bilemiyorum."

Şair burada أَوْ ile بَلْ (yani: Daha doğrusu) kelimesini murad etmiştir.

f) أَوْ tıpkı senin, مَا آكُلُ إِلاَّ حُلْوًا اوْ حَامِضًا "Ben ancak tatlı veya ekşi yerim", yani "Benim yiyeceğim şey, bu iki şeyin dışına çıkmayıp, bu ikisi arasında dolaşır" demen gibidir.

Özet olarak, maksat, bu ikisi arasında bir tereddüt meydana getirmek değildir. Tam aksine ikisinin dışında olan şeyleri nefyetmektir.

g) أَوْ ibaha ifâde eden bir harftir. Sanki "Eğer onların kalbleri bu ikisinden hangisine benzetilirse, doğrudur, yerindedir" denilmiştir. Tıpkı senin, "Hangisiyle oturursan isabet edersin; ikisiyle beraber oturduğunda da isabet etmiş olursun" manasında olmak üzere, جَالِسِ الحَسَنَ أَوِ ابْنِ سِيرِينَ (İster Hasan, ister İbn Sîrîn'in meclisine git,) demen gibi...

İKİNCİ MES'ELE

Kalblerini Taşa Benzetmenin Aklî İzahları

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: أشد kelimesi, ya أَوْ مِثْلُ أَشَدُّ قَسْوَةً manasında olmak üzere kâf harfine atfedilmiştir; bu takdire göre de muzâf hazfedilerek, muzâfun ileyh أَشَدّ onun yerine getirilmiştir veya, أَوْ هِيَ أَنْفُسُهَا أَشَدُّ قَسْوَةِ "Veya kalblerin bizzat kendisi, daha fazla katıdırlar" manasında olmak üzere kâf harfine atfedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE

Allah kalbleri, birkaç sebepten dolayı daha katı olarak nitelendirmiştir.

a) Şayet taş akıllı olsaydı ve onun karşısına bu mucize çıkmış olsaydı, şüphesiz o bu mücizeyi kabul ederdi. Nitekim Cenâb-ı Hak:

لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

"Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, o dağı huşû içerisinde ve Allah korkusundan parçalanmış görürdün" (Haşr, 21) buyurmuştur.

b) Taşta, her ne kadar katı olsa dahi, Allah'ın emriyle kendisinde meydana gelen şeyi kabul etmeme diye bir husus bulunmamaktadır. Tam aksine o, Allah'ın irâdesine göre hareket eder, O'nun çalıştırmasına, musahhar kılmasına karşı koymaz. Halbuki bunlar, kendilerine birbiri ardınca gelen mucizeler ve Allah tarafından peşpeşe verilen nimetlere rağmen, Allah'a itaat etmekten imtina ediyor ve kalbleri hakkı bilmek hususunda bir türlü yumuşamıyor. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın :

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ

"Yerde bulunan bütün canlılar ve iki kanadıyla uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer ümmettir. Biz bu Kitab'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar Rablerine toplanıp getirilirler. Âyetlerimizi yalanlayanlar ise, karanlıklar içerisinde kalmış sağır ve dilsizler (gibi) dirler" (En'âm, 38—39) buyurduğu gibidir. Sanki mana, "İnsanoğlunun dışındaki canlıların her biri bir şeyin emrine verilmiş ve kendisinden istenilen şeye inkıyad etmiş birer ümmettir. Halbuki kâfirler, Allah'ın kendilerinden istediği şeyden imtina ediyorlar" demektir.

c) Veyahut da onların kalbi, taştan daha serttir. Çünkü taşlardan, bazı yönlerden istifâde edilir. Meselâ bazı hallerde onlardan su çıkar. Ama bunların kalblerine gelince, bu kalblerde kesinlikle hiçbir fayda yoktur ve onlar hiçbir şekilde, Allah'a itaat hususunda yumuşamazlar.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mu'tezile'nin Yanlış Bir İstidlâli

Kâdî şöyle demiştir: Onlarda, içine düştükleri küfre devamı yaratan zât Allah ise, daha nasıl onları bu şekilde kınaması uygun olur? Şayet Hz.Musa (a.s) onlara hitap etmiş olsaydı, onlar da O'na: "Taşlarda sertliği yaratan zât, bizim kalblerimizde katılığı yaratan zâtın aynısıdır. Taşlarda nehirlerin fışkırmasını yaratan, bizde imanı yaratmak sûretiyle, içine düştüğümüz durumdan bizi kurtarmaya da kâdirdir. Allah bunu yapmadığına göre, bizim mazeretli olduğumuz ortadadır" deselerdi, şüphesiz onların Hz.Musa (a.s)'ya karşı getirmiş oldukları delilleri, Hz.Musa (a.s)'nın onlara getirmiş olduğu delilden daha kuvvetli olurdu. Bu tarz sözler, defalarca, çeşitli zamanlarda, gerek takrir ve gerekse tefrî (meseleyi detaylı inceleme) bakımından geçmiştir.

BEŞİNCİ MES'ELE
Kalb Katılığının Çok İleri Derecede Olduğu

Allahu Teâlâ, أَشَدُّ قَسْوَةً buyurmuş, أَقْسَى buyurmamıştır. Çünkü bu, katılığın çok ileri derecede olduğunu gösterir. Bir başkası da bunu: (Allah, أَقْسَى mânasını kastetmemiş; ancak katılığı şiddetle vasfetmeyi kastetmiştir. Sanki şöyle denmiştir: Taşın katılığı şiddetlidir. Ancak onların kalpleri daha katıdır" diye izah etmiştir. قَسَاوَةً şeklinde de okunmuştur. Bir karışıklık söz konusu olmadığı için **mufaddalûn aleyhin** zamiri terkedilmiştir. Tıpkı senin, زَيْدٌ كَرِيمٌ وَعَمْرٌو أَكْرَمُ "Zeyd kerimdir, Amr ise daha kerimdir" demen gibi... Sonra Hak Teâlâ bu taşlardan ba-

zan üç türlü faydanın meydana geldiğini, onların kalbinde ise hiçbir faydanın olmadığını beyan etmek sureti ile, bu taşları onların kalbinden üstün kılmıştır. Bu üç faydanın ilki Cenâb-ı Hakk'ın: وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ *"Öyle taşlar vardır ki içinden ırmaklar fışkırır"* (Bakara, 74) âyeti ile bildirdiği şeydir. Bununla ilgili olarak birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE: Bu âyetteki, إِنَّ lafzı, إِنْ şeklinde okunmuştur. Bu kendisine lâm-ı fârika lâzım gelen ve إِنَّ lâfzının hafifletilmiş şekli olan إِنْ dir. Allahu Teâlâ'nın:

وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ

"Onların hepsi de, muhakkak ki ihzaren huzurumuza getirilmişlerdir" (Yasin, 32) âyeti de böyledir.

İKİNCİ MESELE

Nehirlerin Akması Hakkında Bir İzah

اَلتَّفَجُّرَ geniş ve çokca açılmak demektir. اِنْفَجَرَتْ قَرْحَةُ فُلَانٍ denilir, yani çıban uzunlamasına yarıldı... اَلْفَجَرَ ve اَلْفُجُور kelimesi de bu kökten dir. **Mâlik İbn Dînar,** يَنْفَجِرُ şeklinde okumuştur. Buna göre mâna, "öyle taşlar vardır ki, yarılır da ondan nehirler olacak biçimde akan sular çıkar" şeklindedir. Feylesoflar, nehirlerin yerin içinde biriken buharlardan meydana geldiğini; eğer yer kabuğu yumuşak olursa bu buharların yerin kabuğunu yardığını ve ayrıldığını; eğer yer kabuğu sert ve taşlı olursa, bu buharların birleştiğini, sonrakilerin öncekilerle bir araya gelerek büyük bir yekün teşkil ettiklerini, bu durumda onların fazlalaşmasından ve genişlemelerinden yer yarılarak, bu suların vadiler ve nehirler halinde aktığını söylemişlerdir.

Faydaların ikincisi, Allahu Teâlâ'nın, وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ *"Öylesi taşlar da vardır ki, onlar yarılıp, içinden su çıkar"* âyetidir. Yani, taşlardan yarılan, kendisinden su çıkan, böylece de akan bir nehir değil, kaynak olanlar vardır. Yani, taş bazan az, bazan da çok suyla nemlenir. Bunda, taşlarda rutûbetin kaybolduğuna ve o rutûbetin bazı durumlarda kendisinden su çıkacak ve nehirler halinde akacak kadar çok olduğuna, bazan da azaldığına bir delil vardır. Halbuki bunların kalbleri, son derece katıdır. Öğütlerden herhangi bir hususu kabul etmek sûretiyle yumuşamaz, bu öğütleri kabul etmez ve hidâyeti kabul etmeye yönelmez.

Allahu Teâlâ'nın يَشَّقَّقُ (yarılır, parçalanır) buyruğuna gelince, bu يَتَشَقَّقُ demektir. Tâ harfi şına idğâm edilmiştir. Tıpkı O'nun يَذَّكَّرُ yani وَيَتَذَكَّرُ ve يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ (Müddessir 1); يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (Müzzemmil 1) âyetlerinde olduğu gibi.

Üçüncü fayda, O'nun : وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ *"Öyle taşlar da vardır ki, Allah korkusundan yere yuvarlanırlar"* âyetidir.

Allah Korkusundan Taşın Düşmesi Ne Demektir?

Bil ki burada bir müşkilât vardır. O da şudur: Allah korkusundan dolayı yere düşmek, akıllıların ve canlıların vasfıdır. Halbuki taş, cansızdır. Dolayısıyla Allah korkusundan dolayı bu yere düşme mânası, taşta tahakkuk etmez. İşte bu müşkilâttan dolayı bu ayet hakkında birçok görüş zikredilmiştir:

a) Özellikle **Ebû Müslim**'in görüşüdür. Buna göre Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ مِنْهَا ifâdesindeki zamir, kalblere racidir. Çünkü kalblerin haşyet içinde olması uygun olur. Taşlar hakkında haşyet caiz olmaz. Taşlar zikredildiği gibi, kalbler de daha önceden zikredilmiştir. Bu konuda söylenen en son söz, taşların zikredilenlerin en yakın olmasıdır. Ne var ki bu haşyet vasfı, taşlara değil de kalblere yakışınca, zamiri taşlara değil de kalblere râci kılmak gerekmiştir.

Alimler, **Ebû Müslim**'e iki bakımdan itiraz etmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ'nın, فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً *"Onlar taş gibidirler veya daha katı"* ifâdesi tam bir cümledir. Daha sonra Cenâb-ı Hak söze tekrar başlayarak taşın durumunu وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ *"Öyle taşlar vardır ki, onlardan nehirler fışkırır"* diyerek, anlatmıştır. Bu sebeple, O'nun: وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ *"Öyle taşlar da vardır ki, Allah korkusundan düşerler"* âyetindeki zamirin de, ona, taşa raci olması gerekir.

2) Yuvarlanmak, kalblere değil, taşa yakışır. Bu sebeple, hubûtu (yuvarlanıp düşme) tevil etmek, haşyeti te'vilden daha evlâ değildir.

b) Müfessirlerden bir topluluğun görüşüdür. Buna göre مِنْهَا deki zamir, taşa racidir. Ancak biz taşın diri ve akıllı olmadığını kabul etmiyoruz. Bunun izahı şöyledir. Bundan maksat, Rabbi kendisine tecelli ettiğinde parçalanan Hz.Musa (a.s)'nın dağıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak onda hayatı, aklı ve idraki yaratmıştır. Bu Allah'ın kudretine nazaran, imkânsız görülmez.

Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي

"Derilerine, niçin bizim aleyhimize şahidlik yaptınız? dediler. Onlar da, bizi, dediler, her şeyi söyleten Allah söyletti" (Fussilet, 21) âyetidir. Allah deriyi konuşturduğu, ona işitme va akletme kaabiliyeti verdiği gibi, dağa da korku kabiliyeti verebilir. Ve yine Cenâb-ı Hak:

لَوْ أَنْزَلْنَا هَٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

"Şayet biz bu Kur'an-ı bir dağa indirseydik, sen onu huşû içinde ve Allah korkusundan parçalanmış olarak görürdün" (Haşr, 21) buyurmuştur. Âyetin takdiri şöyledir: "Allahu Teâlâ şayet o dağda akıl ve anlayış yaratmış olsaydı, işte bu şekilde olurdu."

Hz.Peygamber (s.a.s) minbere çıkarken, minber olarak üzerine çıktığı kütüğün inlediği rivayet edilmiştir. Yine Hz.Peygamber (s.a.s)'den, peygamberliğinin ilk devrelerinde vahyi müteakip evine dönerken taşların ve ağaçların kendisine selâm verdiği, bunların hepsinin, "Ya Resûlallah, sana selâm olsun" dedikleri rivayet edilmiştir. Âlimler, bazı taşlarda Cenâb-ı Hakk'ın akıl ve anlayış yaratması ve böylece onda bir haşyetin meydana gelmesinin imkânsız olmadığını söylemişlerdir.

Mû'tezile, bu te'vili kabul etmemiştir. Çünkü onlara göre, bünye ve yaratılışın mutedil ve dengeli olması, hayatı ve aklı kabul edebilmenin şartıdır. Bünyeyi şart koşmalarının tek sebebi, bunu imkânsız sanmalarıdır, yoksa hiç bir delilleri yoktur. Bu sebeple onlara iltifat edilmemesi gerekir.

c) Müfessirlerden ekseriyetin görüşü olup buna göre, مِنْهَا daki zamir, her ne kadar taş akledemeyip anlayamazsa bile, taşa aittir. Onlar bu görüşlerine dair çeşitli görüşler zikretmişlerdir.

1) Taşlardan, bulundukları yüksek yerlerden yuvarlanıp da, aşağılara inenler vardır. Ama bu kâfirler inadlarında ve kibirlerinde devam etmektedirler. Buna göre, sanki yüksekten inmek, bir inkiyâd misâli olarak verilmiştir. Allah'ın: مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ifâdesi şu mânaya gelir. Şayet bu iniş ihtiyârî olan ve akıllı kimse tarafından yapılmış olsaydı, bu Allah'tan olan haşyetten ötürü olmuş olurdu. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakkın:

فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ

"Derken oradan yıkılmak isteyen bir duvar buldular da, Hızır onu doğrulttu" (Kehf, 77) âyeti gibidir. Yani, kendisinde eğilme bulunan duvar, demektir. Yere düşmenin yakın olması ise, şayet böyle bir şey canlı ve irade sahibi birinden zuhûr etmiş olsaydı, bu şey yıkılmayı istemiş olurdu. Araplardan birisinin şu sözü de böyledir: تَرَى الأَكْمَ فِيهِ سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ بِخَيْلٍ تُضِلُّ الْبُلْقَ مِنْ حُجُرَاتِهِ "Alacalı (siyahlı beyazlı) atların ağıllarından uzaklaştığını ve tepelerin o atların tırnakları altında secdeye kapandığını görürsün." **Cerîr**'in şu şiiri de böyledir: لَمَّا أَتَى خَبَرُ الزُّبَيْرِ تَضَعْضَعَتْ سُوْرُ الْمَدِينَةِ وَالْجِبَالُ الْخُشَّعُ

"Zübeyr'in haberi geldiği zaman, şehrin surları ve huşû içindeki dağlar eriyip inceldiler."

Birinci şair, tepelerin atlara karşı koyamayıp üzerlerine onların izlerinin çıkmasını, tepelerin at tırnaklarına secde etmesi şeklinde göstermiştir. İkinci şâir de şehir halkının feryadını huşû gibi saymıştır. İşte mütefekkirler Allah Teâlâ'nın:

تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ

"Yedi gök ile yer ve bunların içinde bulunan varlıklar O'nu tesbih ederler. Hiçbirşey hariç olmaksızın hepsi O'nu hamd ile tesbih eder" (İsrâ, 44).

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ

"Göklerde ve yerde olan her varlık Allah'a secde eder..." (Nahl, 49) ve

وَٱلنَّجْمُ وَٱلشَّجَرُ يَسْجُدَانِ

"Gövdesi olmayan bitkiler de, ağaçlar da Allah'a secde ederler" (Rahman, 6) âyetlerini bu izah tarzına göre te'vil etmişlerdir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ buyruğu, "Allah Teâla kullarının kendisini sayması, korkarak dua ve niyaz ile, tevbe ile kendisine sığınmaları ihtiyacını uyandırmak için zelzeleler meydana getirir. Bu depremlerde yuvarlanan, yarılan, birbirinden ayrılıp giden taşlar bulunur" demektir. Bunun hakikati şudur: Şiddetli zelzelelerde taşların yuvarlanmasından asıl maksad, kulların kalbinde Allah korkusunun meydana gelmesi olduğu için, bu korku o yuvarlanmanın bir illeti, sebebi gibi olmuş olur. Buna göre bu âyetteki, مِنْ edatı "ibtidâ-i gâye" için olur. Bu sebeple Allah'ın, مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ buyruğunun manası, "Kalblerde Allah korkusunun meydana gelmesi için..." şeklinde olur.

3) Bu, **Cübbâî**'nin söylediği görüştür: O, âyette geçen taşı, "Allah tarafından kulları korkutmak ve vasıtası ile kulları kötülüklerden menetmek için bulutlardan inen dolu" diye tefsir ederek: مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ âyeti, "Allah korkusu ile, yani kulları korkutmak için veya Allah'tan korkmaya sebeb olacak bir şey için iner" manasınadır" demiştir. Nitekim "Kur'an inerek şunu haram kıldı, şunu da helâl kıldı" denilir. Bu "haramı ve helâli insanlara gerekli kılmak için inmiştir" manasına gelir" demiştir. **Kâdî** (Abdulcebbar): "Bu te'vil, bir zaruret olmadığı halde zâhirî manayı terketmektir. Çünkü doluya taş denmez. Zira her nekadar o şiddetli olarak ve büyük büyük yağsa da, aslında sudur. Ona "taş" demek yersizdir.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz (gâfil) değildir"* âyetinin manası,"Allah Teâlâ, şu kalpleri katılaşan kimseleri gözetliyor, yaptıklarını tesbit edip muhafaza ediyor. Bu amellerine hem dünyada hem de âhirette karşılık verecektir" demektir. Bu aynen:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

"Senin Rabbin unutmaz"(Meryem, 64) âyeti gibidir. Bu âyette, günahlardan sakınıp Allah'a itaât etsinler diye İsrâiloğullarına ilâhî bir tehdid ve büyük bir korkutma vardır.

İmdi şayet: "Allah'ın, "gâfil değildir" diye nitelendirilmesi doğru olur mu?" denilirse, deriz ki: **Kâdî** bunun doğru olamayacağını, zirâ bunun, Allah hakkında gafletin olabileceği vehmini uyandıracağını söylemiştir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü bir varlıkta bir sıfatın olmadığını söylemek:

لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

"O Allah'ı ne bir uyuklama ne de bir uyku alır"(Bakara, 255) ve:

وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ

"O doyurur, fakat doyurulmaz"(En'am, 14) âyetlerinin de göstereceği gibi, o sıfatın o varlık hakkında düşünülmesinin doğru olabileceği manasına gelmez.

Yahudilerin, Allah'ın Kelamını Bile Bile Tahrif Etmeleri

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝

"Onların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir zümre vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerler, onu anladıktan sonra, bunu bile bile, tahrif ederlerdi"

(Bakara, 75).

Bil ki Cenâb-ı Hak, buraya kadar yahudilerin atalarının kötü fiillerini zikredince, buradan itibaren de Hz.Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahu-

dilerin kötü fiillerini açıklamıştır. **Kaffal** (r.a) demiştir ki: Allah'ın bu sûrede İsrailoğullarının kıssalarını zikretmesinde birkaç maksat vardır:

a) Bununla Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delil getirmek istemiştir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) herhangi bir öğrenimde bulunmadan, bunları haber vermiştir. Bu ise, ancak vahiy yoluyla mümkün olur. Bu delilden faydalanma hususunda Ehl-i Kitap ve Arablar müşterektirler. Ehl-i Kitab'ın müşterekliğine gelince, bu, onların daha önce bu kıssaları bilmeleri; arada herhangi bir farklılık bulunmaksızın, o kıssaları Hz.Muhammed (s.a.s)'den işittiklerinde, şüphesiz Hz.Muhammed (s.a.s)'in bu kıssaları ancak vahiy yoluyla almış olduğunu anlamalarıdır. Arablara gelince, onların, bu haberler hususunda Ehl-i Kitab'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'i tasdik ettiklerini müşahede etmiş olmalarıdır.

b) İsrailoğullarına verilen nimetleri ve horlanmış, köle edilmiş olmalarından sonra Allah'ın onları Firavun'un âlinden kurtarması, Allah tarafından onlara yardım edilmesi, onların hükümdarlar ve peygamberler yapılması, onlara yeryüzünde yerleşip hükmetme imkânının verilmesi, onlar için denizin yarılması, düşmanlarının yok edilmesi, Tevrat'ı indirmek suretiyle onlara nûr'un ve beyânın gönderilmesi; buzağıya tapmaları, ahidlerini bozmaları, Allah'ı açıkça görme istekleri gibi irtikâb etmiş oldukları günahlardan affedilmeleri, sonra onlara Tih çölünde taştan, tatlı suyun çıkarılması, onlara bıldırcın ve kudret helvasının indirilmesi ve bulutla gölgelendirilmek suretiyle güneşin hararetinden korunmaları gibi, onların seleflerine vermiş olduğu çeşitli ikram ve nimetleri sayıp dökmektir. Böylece Allah, eski ve yeni nimetlerini onlara hatırlatmıştır.

c) Hz.Peygamber (s.a.s) İsrailoğullarının daha önce kâfir olduklarını, peygamberlerine karşı çıktıklarını, onlarla ihtilâfa düştüklerini, onlara karşı inâdlaştıklarını, onlara karşı direttiklerini ve bu hususta önceki ümmetlerden hiçbirinin yapmadığı kadar ileri gittiklerini haber vermesidir. Bu böyledir, çünkü İsrâiloğulları apaçık delilleri gördükten kısa bir müddet sonra, Hz.Musâ (a.s) yanlarından ayrılır ayrılmaz, buzağıya tapmışlardır. Bu onların ahmak olduklarını gösterir. Sonra onlar o şehrin kapısından secde ederek girmekle ve, حِطَّةٌ demekle emrolundukları, günahlarının bağışlanacağı, iyi olanlarına daha çok sevab verileceği vaadedildiği zaman onlar sözü değiştirmiş ve fâsıklardan olmuşlardır. Daha sonra kudret helvası ve bıldırcın etinin yerine buğday ve soğan istemişler, Hz.Musâ (a.s)'ya iman ettikten ve kendisine inanacakları ve getirdiği şeylere uyacaklarına dâir verdikleri sözleri tutacaklarına teminat verdikten sonra Tevrat'ı kabul etmekten imtina etmiş de böylece tepelerine Tûr dağı kaldırılmıştı.

Cumartesi gününde avlanmayı helâl sayarak haddi aşmışlardı. Sonra bir inek kesmeleri emredildiğinde, "Bizimle alay mı ediyorsun?" diyerek Hz.Musâ (a.s)'ya sözle karşı çıkmışlardı. Sonra Allah'ın o ölüyü dirilttiğini gördükleri zaman kalpleri iyice katılaşmıştı. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Aralarındaki işleri, Allah'ın sayelerinde onları aziz kıldığı ve kölelikten, her türlü âfetten kurtardığı peygamberlerine karşı muâmeleleri de bu olunca, onların soyundan gelenlerin Hz.Peygamber (s.a.s)'e yaptıkları şeyler normal sayılabilir. Binaenaleyh Hz.Peygamber ve ey mü'minler, onlardan gördüğünüz inâd ve haktan yüz çeviriş zorunuza gitmesin.

d) Sıralanan hadiselerde yahûdilerin atalarının başına gelenlerin, Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında mevcud olan Ehl-i Kitab'ın da başına gelebileceği hususunda onları ikâz etmektir.

e) Bu, yahûdilerin başına geldiği gibi, müşrik Arapların da başına bu gibi şeylerin geleceği hususunda onları ikâzdır.

f) Bu, Allah'ın kendilerini hiç yoktan yaratmasına inandıkları halde, yeniden diriltmesini kabul etmeyen müşrik Araplara bir delil getirmiştir. Cenâb-ı Allah'ın: كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى *"İşte Allah ölüleri böyle diriltir"* âyetinden muradı da budur.

Bunları iyice anladığında biz deriz ki: Hz.Peygamber (s.a.s), onları hakka davet etmeyi ve onların imanı kabul etmelerini çok istiyordu. Onların inâd ve isyanları sebebi ile de Hz.Peygamber (s.a.s)'in kalbi çok mahzun oluyordu. Böylece Allah, Hz.Peygamber (s.a.s) zamanındaki Ehl-i Kitab'ın çok azının Hz.Peygamber (s.a.s)'in tebliğini kabul etmesi ve uyması sebebiyle Hz.Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek için, apaçık delilleri müşâhede etmelerine rağmen son derece inâd gösteren İsrâiloğullarının durumlarını Peygamber (s.a.s) anlatmış ve şöyle buyurmuştur:

اَفَتَطْمَعُوْنَ اَنْ يُّؤْمِنُوْا لَكُمْ *"Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"* Bu ayette birkaç mesele vardır:

Yahudilerin Müslümanlara İnanmaları

BİRİNCİ MESELE

Umumi Hitaptan Maksad, Husus Yani Hz. Peygamber'dir

Cenab-ı Allah'ın: اَفَتَطْمَعُوْنَ اَنْ يُّؤْمِنُوْا لَكُمْ ayetinde iki vecih vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu hitap, sadece Hz.Peygamber (s.a.s)'edir. Çünkü dine davet eden, esasında odur. Kabul edilecek ve uyulacak kimseden maksad da odur.

Her nekadar ayetin lafzı umûmî ise de biz bu karineden dolayı onu, bu husûsî manaya hamlettik." Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye girip, yahudileri Allah'ın kitabına inanmaya davet ettiği ve onların da onu yalanladığı zaman Cenab-ı Allah'ın bu ayeti indirdiği rivayet edilmiştir.

2) Bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Buna göre, ayetin muhatabları hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de mü'minlerdir. **Kâdî**, bu görüşün ayetin zâhirine daha uygun olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) her nekadar dine dâvet etmede, asıl ise de, sahabe içinde onları îmana dâvet edip delilleri açıklayan ve onların dikkatlerini o delillere çeken kimseler de bulunmaktaydı. Bu sebeple hem Resûlullah (s.a.s)'ı hem de sahâbeden böyle kimseleri kastederek, اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ demiş olması doğru olur. Bu doğru olunca ayetin zâhirini terketmenin izâhı yoktur.

İKİNCİ MESELE
İmanı Umulanlar, Asr-ı Saadet'teki Yahudilerdir

اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ "Size inanmaları" ayetinde kastedilen kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki yahûdilerdir. Çünkü imanın umulması ve umulmaması onlar hakkında mûteber olur, zira tama (ümid) şimdiki durum için olmayıp gelecek için doğru olur.

Maksad, mü'minlerin davet ettikleri dinin esaslarını itiraf ve kabul etmeleridir. Şayet imandan maksad Allah'a iman olsaydı اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ayetinde olduğu gibi Hz. Lût, Hz. İbrahim'in nübüvvetini ve onu tasdikini itiraf etmemiş olurdu. Bundan maksad, "Sizden ötürü, sizin söyleyip tasdik etmenizle sizin onları dine davetteki şiddetiniz sebebiyle inanacaklarını mı umuyorsunuz?" demektir. İzafet bunu ifade edebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnanmalarının Az Muhtemel Olmasının Sebepleri

Onların imanlarını uzak bir ihtimal görmenin sebebi olarak alimler birçok husus zikretmişlerdir:

1) Onlar Hz. Musâ (a.s)'ya bile inanmadıkları halde, size iman edeceklerini mi umuyorsunuz? Halbuki Hz. Musâ (a.s) Allah'ın onları zilletten kurtarıp, bütün dünyaya üstün kılmasına, peşpeşe mucizelerin ortaya çıkmasına ve düşmanlarının başına çeşitli belaların gelmesine sebep olmuştu.

2) Siz onların iman edip açıkca tasdik etmelerini mi umuyorsunuz? Halbuki onlar içinde hakkı bilenler bile, hakkı itiraf etmeyip, aksine onu değiştirip bozmuşlardır.

3) Bunların tefekkür ve istidlâl yolu ile sizlere inanmasını mı umuyorsu-

nuz? Bu nasıl olur? Çünkü onların atalarından bir kısım, Allah'ın sözlerini dinliyorlar, onların hak olduğunu biliyorlar, sonra da inad edip inanmıyorlardı.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Bir kimse şöyle diyebilir: "Onlar, Allah'a iman etmekle mükelleftirler. O halde: أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ *"Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?* ayetinin (yani size iman etmelerinin) manası nedir? Buna şöyle cevab verilir:

Allah'ın Kelamını Dinleyen Cemaat

Allah Teâlâ'nın: وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ *"Oysaki onlardan bir grub..."* ayetindeki bu grub hakkında alimler ihtilâfa düşmüşlerdir. Onlardan bir kısmı, "Bunlardan murad, Musâ (a.s) zamanında bulunanlardır. Çünkü Hak Teâla bunların Allah'ın kelamını dinlediğini söylemiştir. Allah'ın kelâmını dinleyenler ise mîkât ehli (Hz. Musâ ile Tûr dağına giden seçme grub)dir" demişlerdir. Bazı alimler de ayetteki ferik (cemaat)'ten muradın, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan bir grubtur. Bu görüş doğruya daha yakındır. Çünkü; وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ayetindeki, هُمْ zamiri kendinden önce zikredilmiş olan insanlara râcidir. Bu, أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ayeti ile kastedilen kimselerdir. Biz, imân etmeleri için arzu duyulan kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler olduğunu açıklamıştık. Buna göre, eğer "Allah'ın kelamını dinleyenler sadece mîkât ehlidir" denilirse, deriz ki, "Bunu kabul etmiyoruz. Aksine Tevrat'ı dinleyen kimseler hakkında da, "Onlar Allah'ın kelâmını dinlediler" denebilmektedir. Nitekim bizden birine Kur'an okunduğu zaman, "O Allah'ın kelâmını dinledi" denilir.

Kitab'ı Tahrif Etmeleri

Hak Teâlâ'nın, ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ *"Sonra onu tahrif ederler"* ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tahrifin Manası

Kaffâl şöyle demiştir: Tahrif, bozmak ve değiştirmek manasınadır. Bunun aslı, birşeyden dönmek ve meyletmek manasıdır. Nitekim Cenab-ı Allah:

إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ

"Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilenin, yahud diğer bir fırkaya katılıp yer tutanın hali müstesnâ..." (Enfâl, 16) buyurmuştur. Tahrif, bir şeyi hakkından saptırmaktır. Bu manada, kalemin ucu hiç doğru olmayıp eğri olduğu zaman, قَلَمٌ مُحَرَّفٌ denilir.

İKİNCİ MESELE

Tahrif, Ekseriya Lâfızda Olur.

Kâdî şöyle demiştir: "Tahrif, ya lâfızda ya, manada olur. Tahrifi, lâfzı değiştirme manasına hamletmek, manayı değiştirme manasına hamletmekten evlâdır. Çünkü Allah'ın kelâmı, olduğu gibi kaldığı halde, onlar onun manasını değiştirdikleri zaman, kelâmın bizzat kendisini değil, manasını tahrif etmiş olurlar. İbn Abbas (r.a)'dan yahudilerin dinledikleri ilahî kelâma ilâveler ve çıkarmalar yaptıkları rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh tahrifi bu manaya hamletmek mümkün olur ise, bu görüş daha evlâdır. Eğer bu mümkün olmazsa, tahrifi, indirilmiş olan ilâhî kitab olduğu gibi kalmış olsa da, onun manasını değiştirmeye hamletmek gerekir. Allah'ın kelâmı, Kur'an'ın zuhûru gibi, mütevâtir bir şekilde ortaya çıktığında onun lâfızlarını değiştirmek imkansız olur. Ama böyle olmadan önce, bizzat ilâhi kelamın lâfızlarını değiştirmek imkansız değildir. Ancak bu hususta teennî ile hareket edilerek, meselenin gözden geçirilmesi lazım. Eğer onların kelâm-ı İlâhi'yi değiştirmeleri, onun hüccet olması yönüne tesir ediyor ise, Cenab-ı Hak mutlaka buna müdahale eder. Eğer, bu hususta müessir değil ise, böyle bir değişiklik yapılmış olabilir. Buna göre ilâhî kelâm hususunda tahrif denince anlaşılması gereken, bizim söylediğimiz şekildeki taksimdir. Manadaki tahrife gelince bu bazan, kendisinden peygamberin maksadının ne olduğu bilinemeyecek şekilde olan sözlerinde olabilen bir değiştirmedir. Çünkü bir sözde peygamberin maksadı bilindiği zaman, bunları bildikleri için insanların bu sözlerin manasını tahrif etmeleri imkansız olur. Nitekim bir kimsenin te'vîl ederek, domuz ile meyte (ölü hayvan) etinin ve kanın haramlığını, başka bir manâya hamletmesi imkansızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mâna Veya Lafız Tahrifi Hakkında

Bil ki biz, eğer, "Bu tahrifcilerin, Hz. Musâ (a.s) zamanındaki kimseler olduğunu söyler isek, gerçeğe en yakın olan, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olmayan ayetleri değiştirmiş olmalarıdır. Rivayete göre, yahûdiler içinden seçilen yetmiş kişi (ehl-i mîkât), Tûr dağında Hz. Musâ (a.s) ile konuştuğu zaman Allah'ın sözünü, emirlerini ve yasaklarını duydular. Sonra: "Allah'ın sözünün sonunda, "Eğer bu işleri yapabilirseniz yapınız. Ama yapamazsanız bunda bir beis yoktur" dediğini duyduk" dediler. Ama eğer bu tahrifcilerin, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahûdiler olduklarını söyler isek, bundan maksadın onların Hz. Peygamber'le ilgili ayetleri tahrif ettiklerini söylemek akla daha yakındır. Bu ya onların Hz. Peygamberin vasıfları ile ilgili yerleri Tevrat'ta tahrif ettikleri, yahut da recm ayetini tahrif ederken yaptıkları gibi şeri hükümleri tahrif ettikleri için söylenmiştir. Kur'an'ın zâhiri onların neyi tahrif ettiklerini göstermez.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazılarının Tahrifi İle Diğerlerinin İmanından Ümit Kesilmemesi

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazılarının tahrife yeltenmeleri yüzünden, geriye kalanların imânından nasıl ümîd kesmek gerekir? Çünkü bir kısmının inâd etmesi, diğerlerinin imânına engel olamaz?" **Kaffâl** bu soruya şöyle diyerek cevab vermiştir: Manânın şöyle olması muhtemeldir: Bunlar nasıl imân etsin ki. Dinlerini sırf inâd olsun diye tahrif eden bir topluluktan alıyor ve onlardan öğreniyorlar. Buna göre işte onlar, onlara ancak tahrif ettiklerini ve yerinden değiştirdikleri şeyi öğretiyorlar. Taklitçiler, ancak bunu kabul eder, Hakk'ın sözüne iltifat etmezler. Bu, tıpkı senin birisine كَيْفَ تُفْلِحُ وَأُسْتَاذُكَ فُلَانٌ Yani *"Senden aldıklarını ondan almaya devam edip, başkasından bir şey almazsan, nasıl iflâh olursun?"* demen gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Alimler, Hak Teâlâ'nın: أَفَتَطْمَعُونَ hitabı hususunda ihtilâf ederek, bir kısmı şöyle demiştir. Allah, bu fırkanın iman edeceğine dair onların ümidini sona erdirmiştir. Bunlar belirli bir cemaattir. Diğerleriyse şöyle demiştir: Allah o mü'minleri onların iman etmelerinden me'yûs kılmamış, ancak onların içine düştükleri tahrif, tebdîl ve inâd etme gibi hallerden dolayı, onların iman etmelerini uzak ihtimal görmek cihetinden, mü'minleri me'yûs düşürmüştür. Alimler şöyle demiştir: Bu, kölelerimizin ve hizmetçilerimizin, beldelerimize mâlik olmayacaklarını beklemiyor ve ummuyoruz. Sonra, onların beldelerimize o mâlik olamayacaklarına dair kesin bir hüküm vermiyor, ancak bunu uzak görüyoruz.. Birisi şöyle diyebilir: Allahu Teâlâ'nın, أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ . sözü, inkâr yoluyla zikredilmiş bir istifhamdır. Bu ise, onların kesinlikle iman etmiyecekleri hususunda bir kat'îlik ifâde eder. Buna göre, Allah'ın, iman etmiyeceğini haber verdiği kimsenin iman etmesi imkânsızdır. Bu durumda, haberle ilgili olarak söylenen sözler, aynısıyla geri döner.

Cenab-ı Hakk'ın, مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ ifadesine gelince, bundan maksat onların o sözün doğruluğunu ve onların uydurdukları şeyin bozukluğunu bildikleri halde, bu hususa, inâd ederek, kasıtlı olarak yönelmeleridir. İşte bu sebepten ötürü sözün onlardan âlim olanlara hamledilmesi gerekir. Onlar bunu Allah'ın daha sonra: وَٱشْتَرَوْا بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا . *"Ve onu az bir değer muka bilinde sattılar"* (A. İmran, 187) *ve:* يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ

"Onu, atalarını tanıdıkları gibi tanırlar" (Bakara, 146) ayetlerinde de izah ettiği gibi, bir tür çıkar için yapmışlardır. Onların sayılarının az olması da gerekir.

Çünkü kalabalık bir topluluğun inanmış olduğu şeyleri gizlemesi mümkün değildir. Çünkü biz bunu mümkün gördüğümüzde, her nekadar sayı çoğalsa da, Hakk'a bağlı olan, bâtılı kabûl edenden ayrılamaz.

"Bile Bile" İnkar Etmelerinden Maksad

Cenab-ı Hakk'ın وَهُمْ يَعْلَمُونَ sözüne gelince, birisi şöyle diyebilir: "Cenab-ı Hakk'ın, عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ sözü, herhangi bir faydası olmayan bir tekrardır..." **Kaffâl**, bunu iki şekilde cevaplamıştır:

a) Onlar Allah'ın neyi murad ettiğini iyice anladıktan sonra, onu, Allah'ın muradının o olmadığını bildikleri, bozuk bir şekilde te'vil ettiler.

b) Onlar, Allah'ın muradını anlamışlar ve bozuk te'vilin, kendilerine Allah tarafından bir ceza ve günah kazandıracağını bilmişlerdir. Günah olduğunu bildikleri şeyi kasıtlı olarak değiştirdikleri zaman, onların kalblerinin katılığı daha fazla ve cüretleri de daha büyük olur. Bundan maksat, Hz. Peygamberi onların inâdlarına karşı teselli etmek ve O'na sabır vermek ve onların inadları da daha büyük olunca, bu teselli konusunda son derece müessir olmuş oldu.. Ayette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kadî, Allahu Teâlâ'nın: أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ *"Size iman etmelerini mi umuyorsunuz?"* ifâdesinin, yukarıda tefsiri geçtiği şekilde, onların imanının kendi taraflarından yapıldığını gösterir. Çünkü, eğer iman, Allah'ın onlarda yaratmasıyla olsaydı, daha önce zikredilen grubun sıfatından dolayı, onların imanlarını ummak durumu değişmez ve bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minler için bir teselli olması doğru olmazdı. Çünkü bu görüşe göre, onların iman etmek hususundaki durumları, Allahu Teâlâ'nın bunu yaratmasına bağlıdır. İmanın zâil olması ise, Allah'ın onlarda o imanı yaratmamasına bağlıdır.

Bir başka yönden de şöyle diyebiliriz: Bu, onların tahrif ettikleri şeyin doğru olduğunu bile bile, tahrîf konusundaki davranışlarından ötürü, haketmiş oldukları günahı Allah'ın büyük göstermesidir. Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, onların bilerek veya bilmeyerek olmasıyla netice değişmezdi. Allahu Teâlâ'nın zemmederek, tahrif işini onlara nisbet etmesi bunu gösterir. Bil ki bu hususdaki söz (yani Kâdî'ye verilecek cevap) defalarca ve çeşitli tarzlarda geçmiştir; bunu burada tekrarın faydası yoktur..

İKİNCİ MESELE

Ebû Bekr er-Razî şöyle der: Ayet, inatçı âlimin cahile göre istikameti bulmaktan daha uzak bir durumda olduğunu ve ondan ümid kesilmesinin daha makul olduğunu gösterir. Zira ayet, hakkı bilerek inatçılık etmeleri sebebiyle, onların yola gelmeleri ümidini izale etmektedir.

Yahudilerin Peygamberimizle İlgili Gerçeği Saklamaları

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ
بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾
أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

"Onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıklarındaysa, "Allah'ın size açmış olduğu şeyi, Rabbimiz katında kendisiyle size karşı delil getirsinler diye mi onlara söylüyorsunuz? Buna aklınız ermiyor mu?" derler. Bilmezler mi ki, Allah onların sakladıklarını da, açığa vurduklarını da bilir"

(Bakara, 76-77).

Bil ki, bu ayette bahsedilen husus, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudilerin çirkin fiillerinin ikinci çeşididir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Ehl-i Kitab'ın münafıkları Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla karşılaştıklarında onlara, "Sizin iman ettiğiniz şeye, biz de iman ettik ve arkadaşınız Muhammed'in doğru olduğuna, sözünün gerçek olduğuna biz de şehâdet ediyoruz. Kendi kitabımızda O'nun sıfat ve niteliklerini bulmaktayız" derlerdi. Sonra birbirleriyle başbaşa kaldıklarında, elebaşları onlara: "Allah'ın kitabında Muhammed'in sıfatlarıyla ilgili olarak size açmış olduğu sırrı, size karşı delil getirsinler diye mi müslümanlara söylüyorsunuz?" derlerdi. Çünkü muhalif olan Tevrat'ın doğruluğunu ve Tev-

rat'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine şehâdet ettiğini itiraf ettiğinde, bundan daha kuvvetli bir delil olmaz. Şüphesiz onlar birbirlerini, bu hususu Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbının yanında itiraf etmekten menediyorlardı.

Kaffâl şöyle demiştir. Allah'ın, فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ hitabı, Arapların, قَدْ فُتِحَ عَلَى فُلَانٍ فِي عِلْمِ كَذَا yani, "Bu ilim ona rızık olarak verildi ve bu ilmi öğrenmek o şahsa kolaylaştırıldı" ifâdesinden alınmıştır.

Cenab-ı Hakk'ın عِنْدَ رَبِّكُمْ *"Rabbiniz katında"* ifâdesine gelince, bunda birçok vecih bulunmaktadır.

a) Ehl-i kitab, kendi kitablarında bildirilen bir bilgiyi müslümanların öne sürüp, "Bu, sizin kitabınızda da böyledir" demesini, Allah katında yapılan bir hüccetleşme ve delil getirmek olarak görmüşlerdir. Sen bazen, "Bu, Allah'ın kitabında böyledir" veya: "Bu, Allah katında böyledir" dersin ki, bunlar aynı manaya gelirler.

b) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Yani, Rabbiniz hakkında sizinle hüccetleşsinler diye..." mânasına gelir. Çünkü, Allah'ın gerekli kılmış olduğu, Peygamberlere tâbi olma hususunda hüccet ve delil getirmenin, Allah hakkında bir delil getirmek ve hüccetleşmek olarak vasfedilmesi uygundur. Çünkü bu hüccetleşme, Allah'ın dini hususundadır.

c) **Asamm** şöyle söylemiştir. Maksad şudur: "Kıyamet gününde ve sorgulama sırasında sizin aleyhinize hüccet getirsinler diye mi?.. O zaman bu, o mahşer yerinde, bütün insanların gözü önünde sizin daha çok kınanmanıza ve ayıplanmanıza yol açar.." Çünkü bu durumda o kimse, önce Hakk'ı itiraf edip, sonra da inkârda diretmiş olan kimse gibi, onu gizlemiş olmuyor. Bu sebepten ötürü yahudî topluluğu, bu husuşun ortaya çıkmasının, ahiret gününde onların rezil ve rüsvaylıklarını arttıracağına inanıyorlardı.

d) **Kadî Ebû Bekr** şöyle söylemiştir: Bir şeyi hüccet olarak öne süren kimse, bazan hüccetleşir ve bu hüccetten maksadı da, hasmını yenmek suretiyle bir sürûr ve neşe elde etmek olur. Bazan da bu hüccetten amacı, hasmının özrünü geçersiz kılıp, ona Allah'ın delilini anlatmak maksadıyla, te'dîb ve nasîhattır.

İşte bunun gibi, yahudiler başbaşa kaldıklarında şöyle demişlerdir: "Muhakkak ki siz onlara, Allah'ın size Tevrat'ta açmış olduğu hüccetlerini söylediniz.. Böylece de onlar, bununla, tân ve nasîhatta bulunmak şeklinde ihticâc etme, hüccetleşme imkânını elde ettiler.." Çünkü hücceti ve delili bu şekilde

zikreden kimse, bazan arkadaşına şöyle der: Gerçekten ben, Allah katında, sana yapılması gereken görevimi yaptım ve benimle Rabbim arasındaki hüccetî sana gösterdim. Eğer kabul edersen, kendine iyilik yapmış olursun; ama inkâr edersen, kaybeden ve hüsrana uğrayan ancak sen olursun..

e) **Kaffâl** şöyle söylemiştir: فُلاَنٌ عِنْدِى عَالِمٌ denildiği zaman, bundan maksat, **"o, benim inancıma ve hükmüne göre âlimdir"** olur. Yine, "Bu, **İmâm Şafiî** katında helâldir;" **"Ebu Hanîfe** yanında, katında haramdır" denildiğinde, bundan kastedilen, "onların hükmüne göre" dir. Buna göre لِيُحَاجُّو كُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ayetinin mânası, "Allah'ın hükmüne göre bu delillerle aleyhinize hüccet getirilsin diye mi?" şeklinde olur. Bazı alimler ise, Cenab-ı Hakk'ın:

فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ

"Eğer onlar, şahidleri getiremezlerse... işte o zaman onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir" (Nur, 13) ayetini, "Allah'ın hükmüne ve yargısına göre" şeklinde te'vil etmişlerdir. Çünkü, zina isnadında bulunan kimse şahidleri getiremediği zaman, doğru söylüyor bile olsa, ona yalancıya uygulanan hüküm tatbik edilir.

أَفَلاَ تَعْقِلُونَ Hitabı Kimedir?

Cenab-ı Hakk'ın, أَفَلاَ تَعْقِلُونَ *"Bunu anlamıyor musunuz?"* ayetine gelince, bunda birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Bu hitâb mü'minlere râcidir. Cenab-ı Hak, sanki şöyle demiştir. "Onların iman etmelerini ummanızı gerektirecek bir durum olmadığına dair, onların vasıfları hakkında zikretmiş olduğum şeyleri anlamıyor musunuz?" Bu **Hasan el-Basrî** 'nin görüşüdür.

b) Bu,yahudilere râcidir. Buna göre sanki onlar birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman, şöyle demişlerdir: "Siz müslümanlara, vebâli ve sorumluluğu size ait olacak şeyleri söylüyor ve böylece söylediklerinizle aleyhinize hüccet getirmiş oluyorsunuz? Bunun, şu anda içinde bulunduğunuz duruma uymadığını anlamıyor musunuz?" Bu izah şekli daha açıktır; çünkü bu açıklama onlar hakkındaki sözün bir devamı mahiyetindedir; binaenaleyh, sözü yahudilerden başkasına hamletmenin gereği yoktur...

Cenab-ı Hakk'ın, أَوَلاَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ *"Onlar, Allah'ın sakladıkları şeyleri de, açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?"* ayetine gelince, bunda iki görüş vardır:

1) Bu, çoğunluğun görüşüdür ki; buna göre yahudiler Allah'ı tanıyorlar, O'nun gizliyi de aşikâr olanı da bildiğine inanıyorlardı. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak onları bununla korkutmuştur.

2) Yahudiler bunu bilmiyorlardı; bu sebeple de Cenab-ı Hak onları bu sözle tefekkür etmeye; kendilerinin, gizliyi de aşikâr olanı da bilen bir Rableri olduğunu anlamaya ve nifâklarından dolayı başlarına gelebilecek bir azabtan emin olamıyacaklarını düşünmeye sevk ve teşvik etmiştir. Her iki görüşe göre de, bu söz onları ikiyüzlülükten ve birbirlerine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair delilleri şaklamayı tavsiye etmekten men ve nehiydir. Doğruya en yakın olansa, bu hitâba muhatap olan yahudilerin, bunu bilmekte olduklarıdır. Çünkü, bir şeyi bilmedikçe, bir kimse için "O, şunu şunu bilmiyor mu?" demenin, men edici ve yasaklayıcı bir tarafı yoktur. Ancak onu bildiği zaman, o şey o kimseyi bu fiili işlemekten men eder.

Âlimlerden bazıları ise, şunu söylemiştir: Allah'ı tanımayan, O'nun gizliyi ve aşikâr olanı bildiğine inanmayan münafıklar gibi olmadıkları halde, bu yahudiler Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair delilleri açıklamamalarını gizlice dindaşlarına söylemeyi nasıl oluyor da makul buluyorlar, (Allah'dan saklayacaklarını nasıl zannedebilirler?) Onların bu halleri, doğrusu pek hayret vericidir.

Kâdî şöyle demiştir: Ayet birkaç hususa delâlet etmektedir:

a) Eğer kulların fiillerinin yaratıcısı Allah ise, onları bu fiil ve sözlerden men etmesi nasıl doğru olabilir?

b) Ayet delil getirme ve incelemenin sağlıklı bir yol olduğuna ve, sahâbe ve müminlerinin yolunun da bu olduğuna; bunun yahudilerce de bilindiği için, birbirlerine bu sözü söylediklerine delâlet etmektedir.

c) Ayet, hüccetin bazan ilzamî (kabûle zorlayıcı) olduğuna delâlet etmektedir; çünkü, onlar Tevrat'ın doğruluğunu ve, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delilleri ihtiva ettiğini itiraf edince, onlara Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tasdik etmek gerekir. Ama şayet bu iki mukaddimeyi kabul etmemiş olsalardı, delil ve ihticâc tam olamayacaktı.

d) Âyet keza bir günahı, günah olduğunu bile bile işleyen kimsenin Allah katında çok büyük bir günahkâr ve suçlu olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyi bilendir.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾
فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ
لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ

"Onların içinde, Kitâb'ı bilmeyen ümmîler vardır. Bildikleri sadece bir sürü asılsız şeylerdir ve ancak zanda bulunurlar. Onu az bir değer karşılığında satmak için elleriyle kitabı yazıp sonra da: "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Vay ellerinin yazdıklarından ötürü başlarına geleceklere! Vay kazanmakta oldukları şeyden dolayı onlara!"

(Bakara, 78-79).

Bil ki, Cenab-ı Hakk'ın: مِنْهُمْ أُمِّيُّونَ *"Onlardan ümmîler vardır"* sözüyle murad edilenler yahudilerdir. Çünkü, Cenab-ı Hak onları inadla niteleyip, onların inanmalarını ummayı ve beklemeyi izâle edince, artık onların fırka ve gruplarını açıklamıştır.

Buna göre:

Birinci fırka, sapmış ve başkalarını da sapıtmakta olan fırkadır ki bunlar, Kitabın kelimelerini yerinden değiştirmekte ve oynatmaktadırlar.

İkinci fırka, münafıklardır.

Üçüncü fırka, münafıklarla mücadele edenlerdir.

Dördüncü fırka, bu ayette zikredilenlerdir ki, bunlar okuması ve yazması olmayan, taklîde tâbi olan ve kendilerine söylenenleri kâbul eden ümmî tabakasıdır.. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, imanı kabul etmekten kaçınanların bu imtinâlarının sebebinin tek olmadığını, aksine onlardan her tabakanın bir red ve imtina sebebi olduğunu açıklamıştır.

İmdi her kim, Allahu Teâlâ'nın yahudilerin fırkalarına dair zikretmiş olduğu açıklamaları düşünür ve tezekkür ederse, bu hususun, ayniyle bu ümmet içinde de bulunduğunu görecektir. Çünkü onlar içinde Hakk'a karşı inâdlaşan, başkalarını saptırmaya gayret eden kimseler olduğu gibi, aynı şekilde orta yolu takib eden, yine taklide tâbi olan sırf ümmî kimseler de bulunmaktadır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ümmî Tâbirinin Manası

Alimler "**ümmî**" kelimesinin manasında ihtilâf ettiler. Bazıları 'O, ne bir kitabı ne de bir peygamberi ikrâr etmemiş kimse manasınadır" derken, diğerleri "Okur-yazar olmayan kimse manasınadır" demişlerdir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayet yahudiler hakkındadır. Yahudiler ise Tevrat'ı ve peygamberlerini ikrâr ediyor, kabul ettiklerini söylüyorlardı. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s): نَحْنُ أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لاَ نَكْتُبُ وَلاَ نَحْسُبُ *"Biz ümmî bir ümmetiz, yazı yazmayı ve hesab yapmayı bilmeyiz* [5] buyurmuştur. Bu hadis de ikinci görüşün doğruluğuna delâlet eder. Ayrıca Hak Teâlâ'nın: لاَ يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ *"Kitabı bilmezler"* buyruğu da ancak bu görüşe uygun düşmektedir.

İKİNCİ MESELE
Emânî Kelimesi Hakkında

أَمَانِي kelimesi, أُمْنِيَةٌ kelimesinin cem'idir. Bu kelimenin, temelde aynı olan birbirine yakın birçok manaları vardır:

1) Bu, insanın tahayyül ettiği, aklında meydana gelebileceğine karar verdiği ve olacağından bahsettiği şey, yani "kuruntu" dur. Arapların, فُلاَنٌ يَعِدُ فُلاَنًا وَيُمَنِّيهِ *"Falan zat, falan zata vaadde bulunuyor ve ona boş ümid veriyor"* sözü ve Allah Teâlâ'nın:

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلاَّ غُرُورًا

"(Şeytan) onlara vaa'd eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Halbuki şeytan onlara, aldatmadan, başka birşey vaa'd etmez" (Nisa, 120) ayetindeki يُمَنِّيهِمْ kelimesi bu manayadır. Biz أَمَانِي (kelimesini bu mânâda tefsir edersek), ayeti, إِلاَّ أَمَانِي "Onlar ancak, hatalarından dolayı Allah'ın kendilerini muaheze etmeyeceğini, peygamber atalarının kendilerine şefaatcı olacağını zannederler, din adamları da, "Cehennem azabının ancak sayılı birkaç gün onlara dokunacağı" kuruntusunu verir" manasına gelir.

2) إِلاَّ أَمَانِي "Ancak alimlerinden duyup onları taklid ederek kabul ettikleri uydurma yalanlar" manasınadır. Bir bedevî **İbn De'be**'ye söylediği bir şey hakkında şöyle demiştir: Bu rivayet ettiğin bir şey mi, temmenni ettiğin birşey mi, yoksa uydurduğun bir şey midir?

3) إِلاَّ أَمَانِي "Ancak okudukları şeyleri..." manasınadır. Bu mana da, Arapların: تَمَنَّى كِتَابَ اللَّهِ أَوَّلَ لَيْلَةٍ *"Allah'ın kitabını ilk gecede okudu"* ifâdesinden alınmıştır. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Kelime, "Takdir etti, düşündü" manasına gelen مَنَّى fiilinden türemiştir. Çünkü temennide bulunan bir kim-

---

5) **Buhari, Savm, 13.**

se, kendi kendine bir takdir ve tahminde bulunup, olmasını arzu ettiği şeyin olabileceğini düşünür. "Uyduran ve okuyan kimse de, şu kelimeden sonra şu kelimenin gelmesini takdir eder, düşünür".

Ebu Müslim şöyle demiştir: Bu lâfzı, kalbin temennisi manasında anlamak, Allah'ın:

وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ

"Onlar, "Cennete ancak yahudi veya hıristiyan olanlar gireceklerdir" dediler. Bu onların temennileridir" (Bakara, 111) ayetinin delâletine göre, daha evlâdır. Cenab-ı Allah:

لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ ۗ مَن يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ

"(İş) ne sizin temennilerinizle, ne de Ehl-i kitab'ın kuruntularıyla (olup bitmiş) değildir. Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür" (Nisa, 123);

تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ

"Bunlar onların tenennileridir. Onlara: "Haydi delillerinizi getirin" de" (Bakara, 111); ve:

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

"Onlar, "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka birşey değildir. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi zamandan başka birşey helâk etmiyor" dediler. Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar sadece zanları üzere konuşuyorlar" (Câsiye, 24) buyurmuştur. Bütün bu ayetlerdeki ümniye ve zan kelimeleri, "Düşünüp tahmin ediyorlar" manasınadır.

Ekseri âlimler şöyle demiştir: Bu kelimeyi "okumak, okudukları şey" manasına hamletmek daha evlâdır. Nitekim:

إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ

"O birşey okuduğu zaman, şeytan onun okumasına birşey atmıştır" (Hacc, 52) buyurulmuştur. Ve, zira bu kelimeyi "**okuma**" manasına almak, ayetteki istisnaya da daha uygundur. Çünkü biz kelimeyi bu manaya hamlettiğimiz zaman kelimenin istisna ile bir alakası olmuş olur. Buna göre de sanki Cenab-ı Hak bu ayette: " Onlar kitabtan ancak kendilerine okunup da dinledikleri miktarı, kendilerine anlatılıp da kubul ettikleri miktarı bilirler. Sonra onlar bunlar üzerinde tefekkür etmeye muktedir olamazlar" buyurmaktadır. Eğer kelime,

uydurma sözler, yalanlar, zan, insanın düşünüp karar verdiği şeyler manasına hamledilir ise, bunda istisnâ yapmak çok nâdir birşey olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenab-ı Hakk'ın: إِلاَّ أَمَانِيَّ "Lâkin birtakım ümniyeler bilirler" ifâdesi "istisnâ-i munkatı"dır. Şâir **Nâbiğa** şöyle demiştir:

حَلَفْتُ يَمِينًا غَيْرَ ذِى مَثْنَوِيَةٍ وَلاَ عِلْمَ إِلاَّ حُسْنُ ظَنٍّ بِغَائِبِ

"Güçlü olmayan bir yemin ettim. Çünkü gâibteki bir kimse hakkında bilgimiz yok, lâkin hüsnü zannım vardır." Ayetteki, أَمَانِيَّ kelimesi, şeddesiz olarak, أَمَانِيَ şeklinde de okunmuştur.

Cenab-ı Allah'ın: وَإِنْ هُمْ إِلاَّ يَظُنُّونَ *"Onlar ancak zanda bulunuyorlar"* ifadesi, bizim söylediğimizin sanki gerçek olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer, أَمَانِيَّ kelimesi ile, "aslı olmayan işleri var diye düşünüp takdir etmek" manası murad edilir ise, ki bu "zan" demektir, o zaman burada bir tekrar olmuş olur. Birisi: "Zan başkadır, gönülden, akıldan geçen düşünce başkadır. Binaenaleyh bu ayette bir tekrarın olması gerekmez" diyebilir. Biz kelimeyi "okunan şey, okumak" manasında alır isek ayetin manası daha güzel olur. Buna göre Cenab-ı Allah sanki, "Onlardan, kitabı ancak kendilerine okunması ve onu dinlemeleri yolu ile, ancak kitabın te'vili istendiği gibi kendilerine söylenmesi ve onu doğru zannetmeleri yolu ile bilenler vardır" buyurmakta ve bu yolun insanı hakikate ulaştırmadığını beyân etmektedir.

Ayetten Çıkarılan Kâideler

Bu ayette bazı meseleler vardır:

1) Marifetler (bilgiler), sonradan kazanılır, zarûrî değildir. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, bilmeyen ve zanna göre hareket eden kimseleri zemmetmiştir.

2) Taklid, kesinlikle temelsizdir. Bu müşkildir. Çünkü ferî (ikinci derece meselelerde, fıkhî hükümlerde) taklit bize göre câizdir.

3) Başkalarını saptıran kimse zemmedildiği gibi, onun saptırmasına aldanarak sapan kimse de zemmedilir, kınanır. Çünkü Cenab-ı Hak, bu durumda oldukları halde, onları kınamıştır.

4) Dinin temel meselelerinde (yani itikâdî meselelerde), zan ile yetinmek câiz değildir. En iyi Allah bilir.

Hak Teâlâ'nın: فَوَيْلٌ *"Yazıklar olsun..."* ifâdesi hususunda alimler şöyle demişlerdir: وَيْلٌ her üzüntülü, zorda kalmış insanın söylediği bir kelimedir." **İbn Abbas** (r.a), "Elem veren azabdır" demiş. **Süfyan-ı Sevrî**'den, onun cehennemdekilerin be-

denlerinden akan irin manasına olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.

إِنَّهُ وَادٍ فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ خَرِيفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ

"O (Veyl), cehennemdeki bir vâdidir. Kâfir, o vâdinin dibine ulaşıncaya kadar kırk sene aşağı doğru düşer" (6). Kâdî de şöyle demiştir: "Veyl, son derece va'-îd ve ilâhî tehdidi ifâde etmektedir." Veyl ister cehennemdeki bir vâdinin adı olsun ister büyük azab mânâsına olsun, Kâdî'nin söylediği manada şüphe yoktur.

Allahu Teâlâ'nın: يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ *"Elleriyle kitabı yazıyorlar"* ifâdesinde iki vecih vardır:

1) Bir adama yazması emredildiği zaman, كَتَبْتُ (yazdım) der. Buna göre بِأَيْدِيهِمْ "elleriyle" ifâdesinin manası, "Onlardan bu yazma işi ancak bu şekilde vâki oldu" şeklinde olur.

2) Bu ifâde te'kid içindir. Burası te'kid yapılması güzel olan bir yerdir. Nitekim sen, yazdığı şeyi bildiğini inkâr eden kimseye: يَا هٰذَا كَتَبْتَهُ بِيَمِينِكَ *"Ey falan, bunu sen elinle yazmıştın"* dersin.

Cenab-ı Allah'ın: ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"Sonra da bu Allah indindendir, diyorlar"* ayetinden murad, bu yazma işini yapan ve bu fiili işleyen kimselerin son derece aşağılık kimseler olduğunu anlatmaktır. Çünkü onlar dinden saptıkları gibi başkalarını da saptırmışlar, ahiret saadetlerine karşılık dünyayı satın almışlardır. Bundan dolayı onların günahı başkalarınınkinden daha büyüktür. Çünkü malumdur ki başkalarına zarar verecek bir yalanın günahı daha büyüktür. Allah'a karşı yalan söyleyen, bu yalanına saptırma işini ilâve eden, bu ikisine dünya sevgisini ekleyip onu elde etmek için hileler kuran, bunlara ilaveten ömür boyu devamlı olarak insanları sapıtacakları bir yola sevkeden bir kimsenin günahı artık nasıl olur iyi düşünülsün? İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah onların yaptıkları bu işin büyük (bir günah) olduğunu bildirmiştir. Eğer "Hak Teâlâ onların iki durumunu hikâye etmiştir: Birisi kitab yazmaları, diğeri de o yazdıklarını yalan söyleyerek Allah'a isnâd etmeleri.. Ayettekl bu tehdid ya onların kitab yazmalarından, veya yazılan şeyi Allah'a isnâd etmelerinden, veyahut da her ikisinden dolayıdır" denilir ise deriz ki: Başkalarını saptırmak için bâtıl, asılsız şeyler yazmak kötü fiillerdendir. Allah Teâlâ hakkında yalan söylemek de böyledir. Ama bu ikisini birden yapmak gerçekten çok büyük bir günahtır.

6) Müsned, 1/430, II/197.

"Az Bir Değer Karşılığında Satma" Ne Demektir?

Cenab-ı Hakk'ın: لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا *"Onu az bir pahaya (fiyata) satmak için"* ifâdesi iki şeye işâret etmektedir:

1) Bu, onların son derece bahtsız (şâkî) olduklarına işarettir. Çünkü akıllı olanın, dünyevî çok bir ecir karşılığında âhirette az bir vebâle bile razı olmaması gerekir. Öyle ise onun, dünyevî değersiz bir menfaat yüzünden âhirette büyük bir azaba düşmeyi göze alması nasıl makul olabilir?

2) Bu ifâde, onların bu tahrifi, dînî bir iş olarak değil, mal ve makam elde etmek için yaptıklarını gösteriyor. Bu, karşılıklı rıza olsa bile bâtıl bir şeye karşılık mal almanın haram olduğuna delâlet eder. Çünkü onlara verilen mallar severek ve rızâ ile veriliyor idi. Bununla beraber Cenab-ı Allah, bunun haram olduğuna dikkat çekmiştir.

Cenab-ı Allah'ın: فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ *"Elleri ile yazdıkları şeylerden dolayı onlara yazıklar olsun"* buyruğundan murad şudur: Onların sırf yazmaları dahi tek başına büyük bir günahtır. Kezâ bunlara karşılık mal ve para almaları da ayrıca büyük bir günahtır. Bundan dolayı, "veyl" sözü yaptıkları iş için tekrar edildi. Eğer tekrar edilmemiş olsaydı, "Bu iki işi (yani kitab yazıp onu Allah'a isnâd etme işi) birlikte büyük va'îdi gerektirmiştir, yoksa tek tek değil" denebilirdi. Ama Cenab-ı Allah bu şüpheyi böylece gidermiştir.

Müfessirler ayetteki, مِمَّا يَكْسِبُونَ *"Ve kazandıklarından dolayı.."* ifâdesi hususunda, bundan murad "Sadece bu yazma ve tahrif için kazandıklarından dolayı" manası mıdır; yoksa "diğer günahlarından dolayı" manası mıdır? diye alimler ihtilâf etmişlerdir. Söz dizisine en uygun olan bu ayette kastedilenin, onların bu yolla aldıkları anlatılan mallar olmasıdır. Fakat umûmî olması itibarı ile, bu ifâdenin herşeye şâmil olması da doğru olur. Fakat onların kazançları bu kayıd ile kayıtlanmadığı zaman, kazançtan dolayı va'îd ve tehdid yerinde olmayacağı için önceki görüş tercih edilmiştir. Çünkü kazanca helâl olanı da girebilir. Bundan dolayı onların va'îde müstehak olan kazançlarının takyîd edilmesi, yani hangi kazançlarının böyle olduğunun belirtilmesi gerekir. Burada takyîd için en uygun olan da daha önce zikredilmiş olan şeydir.

Kâdî şöyle demiştir: Bu ayet, onların bu yazma fiillerinin Allah'ın yarattığı şeyler olmadığını gösterir. Çünkü onların yazmalarını Allah yaratmış olsaydı, yahudilerin, "Bunlar Allah indindendir" diye bunları Allah'a izâfe etmeleri gerçeğin ifâdesi olurdu. Zira Hak Teâlâ bunları onlarda yarattığı zaman, farzet ki kul onu kesbetmiştir, ama fiilin yaratanına nisbet edilmesi, onu kesbedene nisbet edilmesinden daha kuvvetlidir. Bu sebeple o yazma işinin Allah'a is-

nâd edilmesi, kula isnâd edilmesinden daha evlâ olurdu. Bu sebeple onların bu hususlaki sözleri ile övülmeye hak kazanmaları gerekirdi. Çünkü buna göre onların yazdıkları Allah katından olmuş olur. Böyle olmadığı için, biz bu yazma işinin Allah'ın yarattığı bir iş olmadığını anlamış olduk." Buna şu şekilde cevap verilir: Bahsedilen delillere göre bu yazma işine sevkeden sebep Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Bu sebeple yazma işi de Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Allah en iyi bilendir.

Ahiret Azabının Sadece Sayılı Günler Olacağı İddiaları

وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا
فَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

"Onlar "Cehennem bize ancak sayılı günler dokunacaktır" dediler. (Onlara) de ki: Allah'dan bir ahid mi aldınız? Öyle ise Allah ahdinden asla caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?"

(Bakara, 80).

Bil ki bu söz onların çirkin söz ve fiillerinin üçüncüsüdür. Bu da onların, Allah'ın kendilerine birkaç gün dışında azab etmeyeceğini kesinkes söylemeleridir. Bu kesin hükme, akıl ile varılması imkânsızdır. Ama bizim, "Şüphesiz Allah ne isterse ona hükmeder" sözümüze göre, Allah'ın fiillerine hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur. Bu sebeple böyle bir şeyi ancak naklî delil ile bilmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre akıl, günahları sebebi ile devamlı bir ilâhî cezâya müstahak olunduğunu gösterir. Akıl buna delâlet edince, ceza için bir müddet takdir edildiği ve sonra da bu cezanın biteceği hususunda, bunu açıklayan naklî bir delile muhtaç olunur. Bu sebeple her iki mezhebe göre de nakli delil olmadan bunu bilmeye imkan yoktur. Nakli delil olan bir meselede, aklen hüküm vermek câiz değildir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sayılı Günlerin Şümûlü

Alimler "**sayılı günler**" hususunda iki görüş belirtmişlerdir:

a) أَيَّامٌ (günler) lâfzı ancak on ve daha aşağı sayıda günü gösterir. On günden fazlası için kullanılmaz. Buna göre أَيَّامٌ خَمْسَةٌ (beş gün), أَيَّامٌ عَشَرَةٌ (on gün) denilir de, أَيَّامٌ أَحَدَ عَشَرَ (onbir gün) denmez. Ne varki bu kâide, Cenab-ı Hakk'ın,

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ

"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de muttakîlerden olasınız diye sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı" (Bakara, 183-184) ayeti ile bir müşkillik arzeder. Bu ayetteki sayılı günler bir ayın bütün günleridir. Bir ayın günleri ise ongünden daha fazladır.

Bir de **Kâdî** şöyle demiştir: أَيَّامٌ lâfzının on veya daha aşağı bir sayıya hamledildiği sâbit olunca, en uygun olan, bu kelimenin en azını veya en çoğunu ifâde ettiğini söylemektir. Çünkü bunun üç gün olduğunu söyleyen, "Bunu en azına hamlediyorum" diyebilir. Bu, izahı mümkün bir sözdür. Yine o lâfzın on günü ifâde ettiğini söyleyen de, "Onu en çoğuna hamlediyorum" diyebilir. Bu sözün de izahı mümkündür. Ama o lâfzın "on"dan az, üçten çok bir sayıya hamledilmesinin izahı mümkün değildir. Çünkü ikisi arasındaki sayıların herhangi birinin diğerlerine bir üstünlüğü yoktur. Meğer ki bunu belirleyen sahih bir rivayet varid olsun. İşte o zaman o rivayete göre hüküm verilir.

Müfessirlerden bir grub, أَيَّامٌ lâfzını, yedi gün diye tefsir etmişlerdir. Bu hususta **Mücâhid** şöyle der: Yahûdiler dünyanın ömrünün yedibin sene olduğunu söylüyorlar. Buna göre Cenab-ı Hak, her bin yıla karşılık onlara bir gün azab edecek demektir. Bu sebeble onlar, "Allah bize yedi gün azab edecektir" demişlerdir. **Esâm** bazı yahûdilerden, buzağıya sadece yedi gün tapmış olduklarını, bundan dolayı "Allah bize yedi gün azab edecek" dediklerini nakletmiştir. Her iki görüş de zayıftır. İlkinin zayıf olmasına gelince, dünyanın ömrünün yedibin sene oluşu ile, onların azabının yedi gün olması arasında kesinlikle birbirini gerektirecek bir alâka yoktur. İkinci görüşe gelince, yedi gün isyan etmiş olmalarından dolayı azablarının da yedi gün olması gerekmez.

Biz ise şöyle diyoruz: Herşeyin mâliki ve sahibi Allah olduğu için, O'nun yaptığı her şey güzeldir. **Mu'tezile**'ye göre, günahkâr tevbe etmediği veya affolunmadığı müddetce, isyanından ötürü ebedî cezaya hak kazanır. Buna göre şayet: "Cenab-ı Allah bir günaha karşılık daha fazla ceza vermeyi menederek:

وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا

"Kötülüğün cezası, misli ile kötülüktür" (Şûra, 40) buyurmuştur. Bu sebeple cezanın suçtan fazla olmaması gerekir" denilir ise biz deriz ki: Günahın cezası, nimete göre artar. Allah'ın kullarına olan nimeti sayısız ve sınırsız olunca, onların günahları da son derece büyük olur.

b) **İbn Abbas** (r.a)'ın; أَيَّامٌ lâfzını, yahudilerin buzağıya taptıkları günlerin sayısı olan "kırk gün" ile tefsir ettiği rivayet edilmiştir. "Yedi gün" tefsiri için söylenenler bu hususta da söylenir.

Bir üçüncü görüş de şudur: Ayetteki مَعْدُودَةً "sayılı" lâfzının tıpkı,

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍۭ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ

"O (Yûsûf'u) az bir fiyata, sayılı bir- kaç dirheme sattılar" (Yûsûf, 20) ayetinde de olduğu gibi, "az" manasına geldiği söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hanefiler, hayızın en az müddetinin üç, en çoğunun ise on gün olduğuna zâhib olmuşlar ve buna Hz. Peygamber (s.a.s)'in: دَعِي الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكِ *"Hayızlı olduğun günlerde namazı bırak"*[7] hadisini delil getirmişlerdir. Buna göre hayzın müddeti, أَيَّامٌ lâfzı ile ifâde edilen günler sayısıncadır. أَيَّامٌ lâfzı ile ifâde edilen günlerin en azı üç, en çoğu ondur. Bu sebeple hayız müddetinin en azının üç, en çoğunun ise on gün olması gerekir. Bu hususdaki müşkilik yukarıda geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ bu ayette: وَقَالُوا۟ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً *"Onlar cehennem bize ancak sayılı günler dokunacaktır" dediler."*; Al-i İmran sûresinde ise: إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ *"Ancak sayılı günler"* (Al-i İmran, 24) buyurmuştur. Birisi şöyle diyebilir: Her iki ayette de mevsûf aynı أَيَّامًا (günler) lâfzı olduğu halde, niçin bu kelimenin sıfatı birinci ayette مَعْدُودَةً ikincisinde ise, مَعْدُودَاتٍ şeklinde gelmiştir? **Cevab:** İsim eğer müzekker olur ise, onun cem'inin sıfatı sonunda "ta" harfi bulunan müennes bir kelime olur. Meselâ: كُوزٌ وَكِيزَانٌ مَكْسُورَةٌ ve, ثِيَابٌ مَقْطُوعَةٌ Eğer isim müennes olur ise, onun cem'inin sıfatı cem'i müennes salim olur. Mesela: جَرَّةٌ testi جِرَارٌ مَكْسُورَاتٌ (kırık testiler); خَابِيَةٌ (kırba), خَوَابِي مَكْسُورَاتٌ(kırık su kırbaları) denilir. Ne var ki bazan nâdir olarak isim müzekker olduğu halde, cem'i ve sıfatı,cem'i müennesi salim olarak

7) Tirmizi, Tahâre, 94 (1/220).

gelir. Mesela, حمامٌ (güvercin), حمامات (güvercinler); جملٌ سبطٌ ve جمالٌ سبطٌ (gerilmiş develer) denilir. İşte: فِي أيّامٍ مَعْدُودَاتٍ (Al-i İmran, 24) ve أيّامٍ مَعْلُومَاتٍ *"Belirli günlerde"* (Hacc, 28) ayetlerinde de aynı şey vardır. Buna göre Cenab-ı Allah, Bakara suresinde asıl şekli ile-ki bu أيّامًا مَعْدُودَةً şeklidir.- Al-i İmran sûresinde ise ikinci şekli ile getirmiştir.

Allah'ın Ahdi

Cenab-ı Allah'ın: قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ *"(Onlara) de ki: Allah'dan bir ahid mi aldınız. Öyle ise Allah asla ahdinden caymaz"* ayeti hususunda birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ahdin Buradaki Mânası

Buradaki ahd, Allah'ın vaadi ve haberi manasınadır. Allah, bu ayette "haber vermesini" "**ahd**" diye adlandırmıştır. Çünkü Allah'ın haberi, bizim yemin ve adaklarımızla kuvvetlendirdiğimiz sözlerimizden daha kuvvetlidir. Buna göre, "Allah'ın ahdi ancak bu şekilde olur" demektir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, Cenab-ı Hakk'ın: فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ *"Allah ahdinden caymaz"* ifâdesinin, mahzuf bir şeye bağlı olduğunun, o mahzufun takdirinin ise: إِنِ اتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ *"Eğer Allah'dan bir ahid almış iseniz, biliniz ki Allah ahdinden asla caymaz"* şeklinde olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
أَتَّخَذْتُمْ İstifham Değil, İstifham-i İnkârîdir

Allah'ın: أَتَّخَذْتُمْ ifâdesi, bir soru değil, aksine bir inkârî ifâdedir. (Yani "ahid aldınız mı?" değil, "ahid almışsınız ha!" manasınadır.) Çünkü yahudilerin zanlarını iptâl etmek için Hz. Peygamber (s.a.s)'in delilini onlardan sorması câiz değildir. Allah, bunu emretmekten münezzehtir. Aksine bu onların istidlâl ediş şekillerine dikkat çekmedir. Bu ise, o şeyi bilmeye nakilden başka bir yolun olmadığını anlatmaktır. Bu hususta naklî bir delil olmayınca da, bu görüşün kesin olarak ifâde edilememesi gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Allah Ahdinden Caymaz

Allah Teâlâ'nın: فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ *"Öyle ise Allah asla ahdinden caymaz"* ifâdesi, O'nun va'ad ve va'îdi hususunda yalan söylemekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Çünkü yalan, noksanlık ifâde eden bir sıfattır. Noksanlık ise Allah için imkansızdır."

Mutezile'nin İddiası

Mu'tezile de şöyle demiştir: Çünkü Cenab-ı Hak, çirkinin çirkinliğini, kendisinin çirkinlikten (kötülükten) müstağnî olduğunu bilir. Yalan söylemek çirkin bir iştir. Çünkü o yalandır. Çirkinin (kabihin) çirkinliğini ve ona ihtiyacı olmadığını bilen kimsenin, yalan söylemesi imkansız olur. Binaenaleyh bu, Allah'dan yalanın sâdır olmasının imkânsız olduğunu gösterir. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak: *"Allah asla ahdinden caymaz"* demiştir. Buna göre eğer, "Ahd, va'ad manasınadır; birşeyin hasseten zikredilmesi, onun dışındaki şeylerin nefyi mânasına gelir. Bu sebeple, Allah va'adinden dönmeyeceğini hasseten ifâde edince biz, Allah'ın vaidinden caymasının câiz olduğunu anlarız. Sonra akıl da buna uygundur. Çünkü va'adden dönmek kötü, va'îdden (tehdid ve korkutmadan) dönmek ise lütuftur" denilir ise deriz ki: Zikredilen deliller her türlü yalan için geçerlidir.

BEŞİNCİ MESELE

Cübbaî'nin Vaa'd Ve Vaid Prensibine İstidlâli

Cübbâi şöyle demiştir: Bu ayet Allah'ın, Hz. Musâ (a.s)'ya ve ondan sonra gelen diğer peygamberlere, günahkârları ve büyük günah sahiplerini, azab ettikten sonra cehennemden çıkaracağına söz vermediğini gösterir. Çünkü Allah'u Teâlâ, eğer onlara bu sözü vermiş olsaydı, yahudilerin bu sözünü yadırgaması doğru olmazdı. Hak Teâlâ'nın onlara böyle bir söz vermediği, ve onlara günahkarlara olan va'îdinden bahsettiği sâbit olunca, ve bundan bahsetmek sureti ile günaha düşmekten onları menedince, **Va'idiyye (Mû'tezile)**'nin görüşüne göre, onların ahiretteki azabının ebedî olması gerekir. Bu durum başka ümmetler hakkında sabit olunca, bu ümmet hakkında da söz konusu olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın va'ad ve va'îdleri ile ilgili hükümlerinin ümmetlere göre değişmesi câiz olmaz. Çünkü bunların hepsinden sudûr eden günahın derecesi aynıdır.

Razi'nin Cevabı

Bil ki bu izah tarzı son derece zorlama ile yapılmıştır. Biz deriz ki: "Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musâ (a.s)'ya büyük günah sahiblerini cehennemden daha sonra çıkaracağını va'ad etmemiştir" sözünü kabul etmiyoruz. "Eğer onlara bu va'adde bulunmuş olsa idi, yahûdilerin o sözlerini reddetmezdi" sözüne gelince, buna karşı biz deriz ki: "Sen niçin "Eğer Allah onlara bunu vaa'detmiş olsa idi, yahudilerin bu sözünü reddetmezdi" dedin? Bunların birbirini gerektirmesi hususundaki delilin nedir?" Sonra biz, şer'an bunların birbirini gerektirmeyeceğini birkaç yönden açıklayabiliriz:

a) Belki de Cenab-ı Hak, sırf onlar azab edilecekleri günleri az sandıkları için, bu sözü yadırgamıştır. Bunun onların: لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّامًا مَعْدُودَةً *"Bize ateş ancak birkaç sayılı gün dokunacak"* ifâdeleri gerçekten az sayıda günü gösterir. Bu sebeb ile, Allah Teâlâ, onların bu kadar az bir müddeti kesin bir ifâde ile söylemelerini yadırgamıştır. Yoksa azabın sona ereceğini reddetmemiştir.

b) **Mürcie**, genel olarak ilâhî affın olacağını kesin olarak söylerler. Ama onlarca, muayyen bir şahıs hakkında ise bu şekilde kesin hükmedilemez. Buna göre, yahûdiler, kendileri hakkında azabın hafifletileceğine kesin olarak hükmedince, Allah Teâlâ işte bunu reddetmiştir.

c) Bu sözü söyleyen yahudiler kâfirdirler. Bize göre kâfirin azabı ise ebedidir, sona ermez. Biz, Hak Teâlâ'nın büyük günah sahiblerini cehennemden çıkaracağına dâir, Hz. Musâ (a.s.)'ya söz vermediğini kabul etsek bile sen neye dayanarak "Allah, onları cehennemden çıkarmayacak" diyorsun? Bunun izahı şudur: Hak Teâlâ Hz. Musa (a.s)'ya onları cehennemden çıkaracağını va'ad etmemiştir" sözü ile; "Allah Teâlâ, Hz. Musâ (a.s)'ya onları cehennemden çıkarmayacağını haber vermiştir" sözü arasında mana farkı vardır. Birinci sözde bir zarar söz konusu değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Musâ (a.s)'ya bunu söylemediği halde, kıyamet günü yapabilir. Fakat Allah, yahudilerin böyle söylemelerini, onların bir delilleri olmadığı halde kesin konuşmalarından dolayı reddetmiştir. Dolayısı ile onların bu hususta konuşmamaları, ne menfi, ne müsbet kesin hükümde bulunmamaları gerekir. Biz, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musâ (a.s)'nın kavminin günahkârlarını cehennemden çıkarmayacağını kabul etsek bile, sen neye dayanarak Allah'ın bu ümmetin günahkârlarını da cehennemden çıkarmayacağına hükmediyorsun?

Cübbâî'nin: "Çünkü Allah Teâlâ'nın va'ad ve va'îdleri ile ilgili hükümlerinin ümmetlere göre değişmesi câiz değildir" sözüne gelince, bu sırf delilsiz bir hüküm vermedir. Çünkü cezalandırmak Allah'ın hakkıdır. Bu sebeple, o cezayı kaldırmak sureti ile bazı insanlara lütfetmesi, diğerlerine lütfetmemesi de, O'nun hakkıdır. Binaenaleyh bu istidlalin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur."

Cenab-ı Allah'ın: أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ *"Yoksa siz Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"* hitabına gelince bu, zikredilen delili tamamlamak için yapılan bir izahtır. Çünkü yukarıda bahsi geçen hüküm ancak nakil ile verilebilince ve böyle bir naklin de olmadığı sabit olunca o hükmü bu şekilde kesin bir ifâde ile söylemek hiç şüphe yok ki bilinmeyen bir hususta Allah'a iftirâ etmek olur. Bu ayet birçok faydalı hususu ihtiva eder.

Ayetin İhtiva Ettiği Hükümler

a) Hak Teâlâ, onların bir delile dayanmadan söyledikleri sözü kınayınca, delilsiz bir hüküm vermenin de bâtıl olduğunu anlamış olduk.

b) Varlığı veya yokluğu aklen mümkün olan herşeyi, varlığını veya yok olduğunu isbat, ancak nakli delil ile mümkündür.

c) Kıyası ve Haber-i Vahid ile amel etmeyi inkâr edenler bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü kıyas ve haber-i vâhid kesin ilim ifâde etmez. Bu sebeble, Allah Teâlâ, أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ *"Yoksa siz Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"* ayetini, inkâr etme sadedinde zikrettiği için haber-i vâhid ve kıyasa tutunmak câiz değildir." Buna şöyle cevab veririz: Kıyasa ve haber-i vahide dayanan zannî bir bilgi meydana geldiğinde, onunla amel etmek gerektiğini gösteren deliller bulununca, onunla amel etmenin vacib olduğu anlaşılır. Bu sebeple, kıyas ve haber-i vahid ile hükmetmek, bilinmeyen bir şeye değil, bilinen birşeye hükmetmek olur.

Kebire Sahibi Hakkında Mu'tezile İddiası

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"Hayır (iş öyle değil). Kim bir kötülük (günah) kazanır da günahı kendisini iyice sararsa, onlar cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklar"

(Bakara, 81).

Keşşaf sahibi, بَلَىٰ harfinin, nefy harfinden sonra geldiği için müsbet mâna ifâde ettiğini, bu harf-i nefyin de لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ *"Bize asla ateş dokunmayacak"* ayetindeki لَنْ olduğunu; Cenab-ı Hakk'ın هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ayetinin de gösterdiği gibi, "Evet, size ebedî olarak ateş dokunacaktır" mânasına geldiğini söylemiştir. السَّيِّئَةُ kelimesine gelince, bu bütün günahları içine almaktardır. Nitekim Cenab-ı Hak:

وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا

"Kötülüğün cezası, mislîyle bir kötülük ve cezadır" (Şûrâ, 40)ve:

مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır" (Nisa, 123) buyurmuştur. İster büyük ister küçük günah olsun, onu yapan kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağının zannolunması mümkün olduğundan, şüphesiz Allahu Teâlâ, ebedî olarak cezaya hak kazanmış olan kimsenin günahının, kendisini çepeçevre kuşatmış olacağını beyan etmiştir. "İhata" lâfzının, bir cismin diğer bir cismi; mesalâ, kale surlarının bir beldeyi; testinin suyu kuşatması gibi kuşattığı hususunda hakiki bir mâna ifâde ettiği mâlumdur. Buradaysa, kelimeyi hakiki manada almak imkânsızdır. Bu sebeple biz onu iki bakımdan günahın büyük olmasına hamlederiz:

a) Kuşatan, kuşatılanı örter. Büyük günah da, taatların sevaplarını kuşatmış olduğu için, sanki o, taatları kuşatmış gibi olmuştur. Bu sebeple, bu cihetten bir benzerlik meydana gelmiş olur.

b) Kebîre, taatlerin sevabını geçersiz kıldığı için (ihbat), sanki o kebîre o taatleri istilâ etmiş tıpkı düşman askerinin, insanların hiçbir yönden kurtulamayacağı bir biçimde insanı kuşattığı gibi, onu kuşatmıştır.

Buna göre Cenab-ı Hak sanki şöyle demiştir: Evet, kim bir kebîre irtikâb eder ve o büyük günahı onun taatlarını çepeçevre kuşatırsa, işte onlar cehennem yarânıdırlar, onlar orada ebedî kalacaklardır. Buna göre şayet bu ayet, yahudiler hakkında vârid olmuştur denilirse, deriz ki ibret lâfzın umumî olması itibariyledir, sebebin hususî olması itibariyle değil... İşte bu, Mûtezile'nin büyük günah sahipleri hakkında ilahî bir vaîdin bulunduğuna kendisiyle istidlâl ettiği bir izah tarzıdır.

Razî'nin Mûtezile'ye Cevabı

Bil ki bu mesele, meselelerin en önemlilerindendir. Biz bu meseleyi anlatmak üzere şöyle diyeceğiz: Ehl-i kıble, büyük günah sahiplerinin vaîdi, cezası hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bu va'îdin olduğunu, katî olarak söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar iki grubdur: Bunlardan bir kısmı, vaîdin ebedî olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, **Mû'tezile ve Havaric**'in çoğunun görüşüdür. Bunlardan bazıları da, vaîdin sona ereceğini söylemiştir. Bu görüş, **Bişr el-Merîsî** ve **el Halidî**'nin görüşüdür.

Bazı insanlar, büyük günah işleyen için büyük günah olmadığını kesin bir ifâdeyle söylemiştir. Bu, müfessir **Mukatil İbn Süleyman**'a nisbet edilen tek kalmış bir görüştür.

Üçüncü bir görüş ise şöyledir: "Biz Cenab-ı Allah'ın bazı günahkârları ve bazı günahları affettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Fakat belli bir kimse hakkında Allah'ın onu affedip affetmiyeceğini kesin olarak söylemeyip, tavakkuf ederiz. Yine Cenab-ı Allah'ın büyük günah sahiplerinden belli bir süre azap ettikten sonra, ona ebedî olarak azab etmeyip azâbını sona erdireceğine kesin olarak inanmaktayız. Bu sahâbenin, tâbiûnun, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin ve **İmâmiyye** mezhebine uyanların çoğunun görüşüdür.

Buna göre bu konu, iki mesele ihtiva etmektedir. Birincisi, bu vaîd hakkında katî hüküm vermek, ikincisi de, eğer vaîdin olduğu kabul edilirse, bunun devamlı olup olmaması meselesidir.

BİRİNCİ MESELE
Vaîd Hakkında

Biz, önce **Mûtezile**'nin delillerini, sonra "**halis Mürcie**'nin delillerini, daha sonra da, kendi âlimlerimizin (rahimehumullah) delillerini zikredeceğiz.

Mû'tezile'nin Vaîd Hakkındaki Delilleri

Mû'tezile'ye gelince, onlar bu konudaki umumi olan hükümlere dayanmışlardır. Bu umumî hükümler iki şekildedir: Bazısı şart yerinde مَنْ sîgasıyla gelmiştir. Bazıları da cemî (çoğul) sîgasıyla gelmiştir. Birinci kısımdakilere gelince, bununla ilgili birçok ayet vardır:

1) Cenab-ı Allah, miraslarla ilgili ayette:

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۚ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَن
يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا

" İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Her kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; onlar orada ebedî kalırlar.. Bu en büyük bir kurtuluştur. Kim de Allah'a ve Resûlüne isyan eder, O'nun sınırlarını tecavüz ederse, Allah onu, içinde ebedî kalacağı bir ateşe sokar" (Nisa, 13-14) buyurmaktadır. Biliyoruz ki, namazı, zekâtı, orucu, haccı ve cihâdı terkeden; içki içen, zinâ eden ve öldürülmesi haram olan bir cana kıyan kim-

se Allah'ın sınırlarını aşmıştır. Bundan dolayı onun cezâlandırılması gerekir. Bu böyledir, çünkü مَنْ kelimesi şart makamında, fıkıh usûlünde de sâbit olduğu gibi, umûm ifade eder. Hasmımız bu ayeti, mü'minleri bırakıp da sadece kâfirlere hamlederse bu, delilin aksine bir iş olmuş olur. Sonra onun sözünü iki husus iptal eder:

a) Cenab-ı Allah bu ayette miras paylarını açıklamış, sonra bu hisseler hususunda kendisine itaat eden kimseye va'adde; asî olan kimseye de vaîdde bulunmuştur. İmana ve Cenab-ı Allah'ı tasdike sarılmış olan kimse, bu hususlarda Allah'a itaat etmeye, Allah'ın rubûbiyetini inkâr eden, peygamberlerini ve şeriatlarını yalanlayan kimseden daha yakındır. Bundan dolayı, bu hususlarda kâfiri itaate teşvik etmek, bu hususlarda taate daha yakın olanı, mü'mini teşvik etmekten daha hususi bir durumdur. Ayetin başıyla mü'min kastedildiğine göre, sonuyla da mü'min kastedilmektedir.

b) Cenab-ı Allah: تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ *"Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır"* buyurmuştur. Bundan kastının, zikredilen miras payları olduğunda şüphe yoktur. Sonra bu hususta itaat edene va'ad, karşı çıkana da vaîdde bulunmuştur. Bundan dolayı ayetin gelişi, vaîd'in, bu sınırları çiğneyen kimselere ait olduğunu; bunlara, başka sınırları çiğnemenin ilâve edilmeyeceğini gerektirmektedir. İşte bu sebepten dolayı mü'min sadece bu hususları, hudûdları çiğnemekten menedilmiştir. Bu vaîdle mümin kastedilmiş olmazsa, o bu vaîdle menedilmiş olmaz. Bu vaîdle mü'minin de kâfir gibi murad edilmiş olduğu sabit olunca, bu ayetin sadece kâfirlerle ilgili olduğunu söyleyenin sözü bâtıl olur. Buna göre eğer, "Cenab-ı Allah'ın: وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ *"Ve onun hudûdlarını aşarsa.."* ifâdesi, muzâf olan bir cem'îdir. Size göre muzaf olan cemi ise, umum ifâde eder. Nitekim, ضَرَبْتُ عَبِيدِى *"Kölelerimi döğdüm"* denildiğinde bu, o kimsenin bütün kölelerini içine alır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayet Allah'ın bütün hükümlerini çiğneyen kimselere has olmuş olur. Onlar da şüphesiz mü'minler değil, kâfirlerdir" denilirse, biz deriz ki, durum, lâfza nazaran senin söylediğin gibiyse de, ancak bu ayetle burada muradın, Allah'ın bütün hükümlerini çiğnemek olmadığına delâlet eden karîneler vardır:

Birincisi: Allah'u Teâlâ, وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ ifâdesinden önce, تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ buyruğunu getirmiştir. Bu sebeple O'nun, وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ ifâdesi, önce geçmiş olan had ve sınırlara hamledilmiş olur.

İkincisi: Ümmet-i Muhammed, mü'min kimselerin bu ayetle günahlardan men olundukları hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer sizin söylediğiniz husus doğru olsaydı, mü'minin bu ayetle men olunmaması gerekirdi.

Üçüncüsü: Şayet ayeti, Allah'ın bütün hudûdlarını ve kanunlarını çiğnemeye hamledersek, bu ayetle onun vaîdde bulunmasının herhangi bir faydası olmaz. Çünkü mükelleflerden hiç kimse, Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyemez. Çünkü Allah'ın kanunları arasında farklılıklar bulunduğu için, onları aynı anda ihlâl etmek mümkün değildir. Çünkü, aynı anda bir kimsenin hem senevî (Mecusî) hem de hristiyan inancında olması mümkün değildir. Ayrıca mükellefler arasında günahların hepsini işleyerek Allah'a isyan eden kimse bulunmaz.

Dördüncüsü: Kasten mü'mini öldüren kimse hakkında Cenab-ı Hakk'ın,

وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا

"Her kim kasıtlı olarak bir mü'mini öldürürse, onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir" (Nisa, 93) ayetidir. Bu ayet, bunun onun cezası olduğunu gösterir. Bu sebeple, ona bu cezânın verilmesi gerekir. Çünkü Cenab-ı Hak:

مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezâlandırılır" (Nisa, 123) buyurmuştur.

Beşincisi: Cenab-ı Hakk'ın:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَن
يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ
وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾

"Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınızda, onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir kenara çekilen veya başka bir birliğe katılıp mevki tutan müstesna, kim o zaman onlara arkasını dönerse, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir" (Enfâl, 15-16) ayetidir.

Altıncısı:

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۥ ﴿٧﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُۥ ﴿٨﴾

"Her kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görür; her kim de zerre ağırlığınca kötülük yaparsa, onu görür" (Zilzâl, 7-8) ayetidir.

Yedincisi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا

"Ey iman edenler, birbirinizin malını, aranızda haram yollarla yemeyin. Ancak, karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olursa, müstesnâ.. Kendinizi de öldürmeyin. Muhakkak ki Allah, size çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu bir ateşe sokarız" (Nisa, 29-30) ayetidir.

Sekizincisi:

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾

"Kim Rabbine bir günahkâr olarak gelirse, onun için, içinde ne ölebileceği ne de yaşayabileceği cehennem vardır. Ama kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak gelirse, işte en yüce dereceler bunlar içindir" (Taha, 74-75) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, mü'minin sevâb ehlinden olması gibi, kâfir ve fâsıkın da devâmlı cezâ görenlerden olduğunu açıklamıştır.

Dokuzuncusu:

وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا

"Bir zulûm yüklenmiş olan kimse, muhakkak ki kaybetmiştir" (Taha, 111) ayetidir. Bu, namaz kılanlardan olan zalimin, bu vaîdin şumûlüne girmesini gerektirir.

Onuncusu: Allah'ın günah olan şeyleri saymasından sonra buyurmuş olduğu şu ayettir:

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا

"Kim bunu yaparsa, cezaya çarpılır; kıyamet gününde azabı kat kat olur ve hor hakir olarak onun içinde ebedî kalır" (Furkan, 68-69) . Allah, fasıklardan tevbe edenler, kâfirlerden de iman edenler hariç olmak üzere, cehennemde ebedî kalma hususunda fâsıkın kâfir gibi olduğunu beyan etmiştir.

Onbirincisi:

مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِّنْهَا وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَن جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

"Kim bir iyilik getirirse, ona, ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün, korkudan emindirler. Kim de bir fenâlık getirirse, onların yüzleri ateşe sürtülür. Siz, yaptıklarınızdan başka bir şey ile mi cezalandırılacaksınız?" (Neml, 89-90) ayetidir. Bu taatların hepsine bir mükâfat va'adedildiği gibi, bütün günahlara da bir ilahî tehdidin bulunduğunu gösterir.

Onikincisi:

فَأَمَّا مَن طَغَىٰ ﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٣٩﴾

"Her kim azar da, dünya hayatını tercih ederse, muhakkak ki cehennemdir onun varacağı yer" (Naziat, 37-39) ayetleridir.

Onüçüncüsü: Cenab-ı Hakk'ın:

وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

"Kim Allah'a ve Resûlüne isyan ederse, onlar için, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşi vardır" (Cin, 23) ayetidir. Allah, kâfirle fâsıkın arasını ayırmamıştır.

Ondördüncüsü:

بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"Hayır (böyle değil!) Kim bir kötülük işler de, bu günahı onu çepeçevre kuşatırsa, işte böyleleri ateş yârânıdırlar; onlar orada ebedî kalacaklardır" (Bakara, 81) ayetidir. Buna göre Allah ayetin başında yahûdilerden Mûrci'e gibi inananların görüşünü anlatarak: وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً *"Dediler ki, sayılı birkaç günün dışında, bize ateş değmeyecektir"* (Bakara, 80). Sonra Allah, o yahûdileri bu konuda yalanlayarak, şöyle buyurmuştur:

بَلَىٰ مَن كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

(Bakara, 81). İşte bütün bu ayetler, şart makamında getirilen مَنْ edâtını ihtiva ettiği için, Mu'tezile'nin bu mesele hakkında tutundukları ayetlerdir.

مَنْ Lâfzının Umûm İfade Ettiğine Dair Mû'tezile Delilleri

Onlar مَنْ lâfzının umûm ifâde ettiğine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

a) Şayet bu مَنْ lâfzı umûm için va'z edilmemiş olsaydı, bu ya hususî bir mâna için vaz edilmiş olacaktı, yahut da bu ikisi arasında müşterek olacaktı.. Her iki faraziye de bâtıldır. Bu sebeple, مَنْ lâfzının, umûma vaz edilmiş olması gerekir. Onun hususî bir mana için vaz edilmiş olmasının caiz olmamasına gelince, bu şundan dolayıdır: Eğer o böyle olsaydı, konuşan tarafından, şartı yerine getiren herkese ceza vermesi yerinde olmazdı. Çünkü bu takdire göre bu ceza, bu şarta terettüb etmezdi. Ancak âlimler, birisi; مَنْ دَخَلَ دَارِى اَكْرَمْتُهُ *"Kim evime girerse, ona ikram edeceğim"* dediğinde, onun, evine giren herkese ikram etmesinin güzel olacağında ittifak etmişlerdir. Böylece biz bu مَنْ 'in hususi bir mana için olmadığını anlamış oluruz.

Ama bu مَنْ lâfzının, umûm ile hususî arasında müşterek olmasının câiz olmamasına gelince, bunun birinci sebebi şudur: Müşterek olmak, asıl değildir. İkincisi, şayet durum böyle olsaydı, cezanın şarta nasıl tereddüp ettiği hususu, ancak mümkün olan bütün kısımlardan sorulduktan sonra bilinebilirdi. Meselâ, birisi, مَنْ دَخَلَ دَارِى اَكْرَمْتُهُ dediğinde, ona, "Kadınları mı kastettin yoksa erkekleri mi?" denilir. O, "erkekleri kastettim" dediğinde, ona, "Arabları mı, Arab olmayanları mı, kastettin?" denilir. Eğer adam, "Ben Arabları kastettim" derse, ona, "Rebia kabilesini mi, Muzdar kabilesini mi kastettin?" denilebilir. Sen bunu, dallandırabileceğin kadar dallandır... Zaruri olarak, dilcilerin bunu çirkin görmüş olduklarını bildiğimizde, مَنْ lâfzının umûmî ve husûsî manada müşterek olduğu görüşünün bâtıl olduğunu anlarız.

b) Birisi, "Kim evime gelirse, ona ikram ederim" dediğinde, akıllılardan herbirinin bundan istisna kılınması uygun olur. İstisna, şayet kendisi olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi, sözün dışına çıkarır; çünkü cinsten müstesnâ tutulan şeyin, müstesna minh'in (kendisinden müstesnâ tutulanın) hükmüne dahil olabilecek şekilde olması gerektiği hususunda bir ihtilâf yoktur; müstesnânın müstesnâ minh'in hükmüne dahil olması ise, ya bu uygunlukla beraber gerekliliğin de göz önünde bulundurulmamasıyla veya bulundurulmasıyla olur.

Birincisi yanlıştır; bunun birinci sebebine gelince, bu şundandır: Çünkü, senin, جَاءَنِى الْفُقَهَاءُ اِلاَّ زَيْدًا "Bana, Zeyd hariç bazı fakihler geldi" sözünde olduğu gibi nekre, belirsiz olan cemîden yapılan istisna ile; جَاءَنِى الْفُقَهَاءُ اِلاَّ زَيْدًا *"Fakihler, Zeyd hariç, bana geldiler"* sözünde olduğu gibi marife olan cemîden yapılan istisna arasında, her iki söze de Zeyd keli-

mesinin girmesi uygun olduğu için, bir farkın bulunmaması gerekir. Fakat, bunların arasında, bir farkın bulunduğu, zorunlu olarak bilinir.

İkinci sebebine gelince, şöyledir: Çünkü aded, sayıdan yapılan istisna, bu istisna olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi, sözün dışına çıkarır. Bundan dolayı, bütün yerlerdeki istisnânın anlamının bu olması gerekir; çünkü, dilcilerden hiçbiri sayılara dahil olan ile sayılardan başka lâfızlara dahil olan istisnayı birbirinden ayırmamışlardır. Böylece, bizim söylediğimiz hususlarla, istisnânın, şayed istisnâ olmasaydı hükmüne dahil olacak olan şeyi sözün hükmünden dışarda bıraktığı sabit olmuştur. Bu da, şart yerinde gelen مَنْ lâfzının umûm ifâde ettiğini gösterir.

c) Cenab-ı Allah; إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ

"Siz ve, Allah'tan başka taptığınız şeyler, cehennem odunusunuz" (Enbiya, 98) ayetini indirdiği zaman, **İbnu'z Zeba'rî**, "Andolsun ki, Muhammed'le davalaşacağım!" demiş, sonra da gelerek: "Ey Muhammed, meleklere ibadet edilmedi mi, İsa İbn Meryem'e tapılmadı mı?" dedi ve böylece, lâfzın umûmî mânasına tutundu. Hz. Peygamber (s.a.s) onun bu sözünü nakletmedi. Bu da, bu siganın umum ifâde ettiğini gösterir.

Mu'tezile'nin Elifiam İle Marife Olan Cemîlerle İstidlâli

Mû'tezile'nin delillerinden ikinci çeşidi, onların elif-lam ile marife olan cemîlerle yapılmış va'îdlere tutunmalarıdır. Bu birçok ayette vardır. Bunların birincisi: وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

"Hiç şüphesiz günahkârlar cehennemde olacaklar" (İnfitâr, 14) ayetidir. Bil ki **Kâdî, Cübbâî** ve **Ebu'l-Hasan** bu siganın (yani elif-lamlı cemî sîgasının) umûm ifâde ettiğini söylerlerken, **Ebu Hâşim** onun umûm ifâde etmediğini söylemiştir. Biz de diyoruz ki: Bu sigânın umûm ifâde ettiğine delâlet eden birçok şey vardır:

1) Ensâr liderlik (devlet başkanlığının) kendilerinden olmasını istedikleri zaman Hz. Ebu Bekir (r.a) onlara karşı Hz. Peygamber (s.a.s)'in; اَلْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ *"İmamlar (halifeler) Kureyş kabilesinden (olur)"*[8] sözünü delil getirmiş, Ensâr (r.ah) da bunu kabul etmişti. Eğer cins lâm-ı tarifi ile marife kılınmış olan cemî, istiğraka (umûma) delâlet etmemiş olsaydı, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in bu şekilde delil getirmesi doğru olmazdı. Çünkü bizim "Bazı imamlar Kureyş'tendir" sözümüz, başka kavimlerden de bir imamın (liderin) olma-

8) Müsned, 3/129; 183; 4/421.

sına ters değildir. Ama bütün imamların Kureyş'ten olmasının, bazılarının Kureyş'in dışındaki kabilelerden olmasına aykırı oluşuna gelince, rivayet edildiğine göre **Hz. Ömer** (r.a), **Hz. Ebu Bekir** (r.a) zekat vermeyenlerle savaşmaya karar verdiği zaman ona şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s); أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ *"Lâilâhe illallah deyinceye kadar, ben insanlarla savaşmakla emrolundum"*(9) demedi mi?." Böylece Hz. Ömer (r.a), lafzın ifade ettiği umûmî mana ile, Hz. Ebu Bekir (r.a)'e delil getirdi, sonra ne Hz. Ebu Bekir (r.a) ne de sahabeden herhangibir kimse lâfzın umûm ifâde etmediğini söylemedi. Fakat Hz. Ebu Bekir (r.a) hadiste bulunan istisnayı yani إِلَّا بِحَقِّهَا, istisnasını öne sürmüştür. Bunun manası: "Ancak bu kelimenin hakkını yerine getirmek mahfuzdur." Zekat da onun haklarındandır.

2) Bu cemî, istiğrâka uygun olacak bir şekilde te'kid edilmiştir. Bundan dolayı da istiğrakı ifâde etmesi vacib olmuştur. Onun te'kid edilmesi konusuna gelince, Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde olduğu gibidir:

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ

"Bunun üzerine, meleklerin hepsi, topluca secde etti" (Hicr, 30). Cins için olan lâmın, te'kidden sonra "istiğrak" ifâde etmesine gelince, bu da icmâ iledir. Ne zaman böyle olursa, te'kid edilenin aslında istiğrak için olması gerekir; çünkü bu lâfızlar, te'kid olarak adlandırılırlar. Te'kid, aslında var olan bir hükmü takviye etmektir. Buna göre, şayet istiğrak aslında mevcut olmayıp da, ilk önce bu lâfızlarla meydana gelmiş olsaydı, bu lâfızların hükmü takviye etme hususunda herhangi bir tesiri olmaz; tam aksine yeni bir hüküm vermede tesir icra ederek, te'kid edici değil de, mücmeli beyân eden lâfızlar olmuş olurlardı. Alimler, bu lâfızların, te'kid edici lâfızlar olduğunda ittifak ettikleri için, istiğrakı gerektiren şeyin esasen var olduğunu anlamış olur.

3) Eliflâm, أَلْ ismin başına gelince o isim marife (belirli) olur. Bunun böyle olduğu, dilcilerden de nakledilmiştir. Bu sebeple "eliflâm"ı, kendisiyle marifeliğin meydana gelmiş olduğu şey anlamına hamletmek gerekir. Marifelik, ancak o eliflâmı, mânânın tamamına vermekle tam olur. Çünkü, muhatablarca bilinen, bu küllî mânadır. Onu, küllî mananın dışında bir manaya hamletmeye gelin.., bu marifeliği ifâde etmez. Çünkü, küllî manaya dahil olanların bir kısmı, diğerlerinden daha evlâ değildir. Bu sebeple, eliflâmın bulunmuş olduğu o kelime, meçhul olarak kalmış olur.

İmdi şayet sen: "Eliflâmlı kelime, o cinsten hususî bir topluluğu ifâde etti-

9) Buhari, İman, 17.

ği zaman, o cinsin tamamının marifeliğini ifâde etmiş olur" dersen, ben de derim ki, bu fayda eliflâm olmadan da vardır. Çünkü birisi, رَأَيْتُ رِجَالاً *"adamlar gördüm"* derse, bu, cinsin marifeliğini ve başkasından temyizini, ayrıldığını ifâde eder. Bu sebeple bu, eliflâmın fazladan bir mâna ifâde ettiğini gösterir ki, bu da ancak onun "istiğrak" ifâde ettiğidir.

4) Ondan olan herhangi birini istisna etmek doğru olur ki, bu da o lâfzın umûmî mana ifâde ettiğini gösterir.

5) Çokluğu gerektirmek hususunda marife olan cemîler, nekire olan cemîlerin üstündedir. Çünkü nekireyi marife olan lâfızdan çıkarmak doğru olur. Ama bunun aksi caiz değildir. Çünkü: رَأَيْتُ رِجَالاً مِنَ الرِّجَالِ denilebildiği halde, رَأَيْتُ الرِّجَالِ مِنْ رِجَالٍ denilmesi caiz değildir. Toplamın çıkandan daha çok olması, bedihî olarak bilinmektedir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, marife olan cemîlerden anlaşılan ya küllî veya onun aşağısında olan bir manadır. İkincisi geçersizdir, çünkü küllün aşağısında olan hiçbir sayı yoktur ki, o sayıyı o marife olan o cemîden çıkarmak doğru olmasın... Sen toplamın daha çok olduğunu biliyorsun; bu sebeple, marife olan cemîlerin külli manaları ifâde etmiş olmaları gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Ebu Hişam'ın gürüşüne gelince, ki bu marife cemîlerin umumî mana ifâde etmedikleridir, bu hususta diğer iki yönden âyete temessük etmek mümkündür:

a) Bir hükmün, herhangi bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün sebebi olduğunu gösterir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın: وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ *"Muhakkak ki günahkârlar cehennemde olacaklardır"* (İnfitar, 14) buyruğu, "fücûr"un cehenneme girişin sebebi olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, sebebinin umûmî olmasından ötürü hükmün umûmî olması gerekir ki, elde etmek istediğimiz de budur. Bu konuda, nahiv âlimlerinin dile getirdiği üçüncü bir yol da bulunmaktadır ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın: إِنَّ الْفُجَّارَ ifâdesindeki eliflâmın, marifelik ifâde eden eliflâm olmadığı, tam aksine; اَلَّذِى mânasına olduğudur. Buna, iki şey delâlet etmektedir:

1) Çünkü, Cenâb-ı Allah'ın: وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا *"Çalan erkek ve kadınların ellerini kesin"* (Maide, 38) ayetinde, ve senin; اَلَّذِى يَلْقَانِى فَلَهُ دِرْهَمٌ "Beni karşılayana bir dirhem vâr" sözünde olduğu gibi, bu manadaki eliflâmlı kelimenin cevabının başına lâ harfi getirilir.

2) Başına bu lâmın gelmiş olduğu isme, fiilin atfedilmesi uygundur. Nitekim Cenâb-ı Hak: إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Muhakkak ki tasaddukta bulunan erkeklerle tasaddukta bulunan kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler..."* (Hadid, 18) buyurmuştur. Eğer bu âyetteki إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ ifâdesi, إِنَّ الَّذِينَ اَصَّدَّقُوا manasında olmasaydı, وأقرضوا الله fiil cümlesinin ona atfedilmesi uygun olmazdı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın: إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ âyetinin manası, إِنَّ الَّذِينَ فَجَرُوا فَهُمْ فِي الْجَحِيمِ şeklindedir. Ki bu da, umumi bir mana ifâde eder.

Bu konuda ikinci âyet, Cenâb-ı Hakk'ın:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ۝ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا

"O muttakîleri, Rahman olan Allah'ın huzuruna heyetler halinde toplayıp, günahkârları da susuz olarak cehenneme sürdüğümüz gün..." (Meryem,85—86) âyetidir. Âyetteki الْمُجْرِمِينَ- lâfzı, eliflâm ile marife kılınmış cemî sîgasıdır.

Bu konudaki üçüncü âyet: وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا *"Ve zalimleri, diz üstü oldukları halde bırakırız"* (Meryem, 72).

Bu konudaki dördüncü âyet:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ

"Şayet Allah, zulümlerinden dolayı insanları yakalayıp cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı; fakat O, onları erteler..." (Fatır, 45). Allahu Teâlâ, onların cezasını en son güne bıraktığını beyan etmiştir. Bu ancak, onların cezasının o günde verilmesi halinde doğru olur.

Umum Lâfızlarından الَّذِينَ İle Beraber Olan Cemî Sîgaları

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden lâfızların üçüncü çeşidi الَّذِينَ harfiyle birlikte gelen cemî kalıplarıdır.

a) Hak Teâlâ'nın: وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ۝ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ

"Tartıyı eksiltenlere yazıklar olsun ki onlar, insanlardan ölçerek aldıkları zaman haklarını tastamam isterler" (Mutaffifin, 1—2) âyetidir.

b) إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا

"Haksız yere yetimlerin mallarını yiyenler yok mu, onlar ancak karınlarında bir ateş yemektedirler" (Nisa, 10) âyeti.

c) Cenab-ı Allah'ın: إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ

"Öz nefislerinin zalimleri olarak meleklerin canlarını alacağı kimselere..." (Nisa, 97) âyetidir. Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah'a ve Peygambere inansa bile bir insanın hicreti ve yardımı bıraktığı için hak ettiği cezayı açıklamıştır.

d) Cenâb-ı Hak: وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ

"Kötülükler kazanmış olanlara gelince, (onların) kötülüğünün karşılığı bir misli iledir. Onları bir zillet kaplayacak..." (Yûnus, 27) buyurarak kâfir ile kâfir olmayanın tehdidini ayırmamıştır.

e) Cenâb-ı Hak: وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

"Altın ve gümüş yığıp, onları Allah yolunda infâk etmeyenler..." (Tevbe, 34) buyurmuştur.

f) Hak Teâlâ: وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ

"Kötülük yapanlara...tevbe yoktur" (Nisa, 18) buyurmuştur. Şayet fâsık va'îd ve azaba müstehak olanlardan olmasaydı, bu sözün bir manası olmaz, bundan da öteye tevbe etmeye bir hacet kalmazdı.

g) Cenâb-ı Allah'ın:

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا

"Allah'a ve Resûlüne harb açanların ve yeryüzünde fesâd çıkarmak için çabalayanların cezası ancak öldürülmeleri veya asılmalarıdır" (Mâide, 33) âyeti. Bu âyette, Cenâb-ı Hak, dünya ve âhirette fasıklara verilen cezayı açıklamıştır.

h) Hak Teâlâ'nın:

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ

"Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (var ya) işte bunların ahirette bir nasibleri yoktur" (Âl-i İmran, 77) âyetidir.

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın:

سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Onların cimrilik ettikleri şeyler (yani malları) kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır" (Âl-i İmran, 180) âyetidir. Allah bu âyette, zekât vermeyenlere va'îdde bulunmuştur.

Umum Lâfızlarından كُلٌّ Lâfzı

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin beşincisi, كُلٌّ (hepsi, tamâmı) lâfzıdır. Meselâ:

وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ

"Eğer yeryüzünde olan bütün şeyler zalim olan herbir kimsenin olsaydı, onu...fidye verirdi" (Yûnus, 54) buyurmuş ve zâlimin zulmünden dolayı hakettiği şeyi beyân etmiştir.

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin altıncı çeşidi, Cenâb-ı Allah'ın insanlara karşı yaptığı va'îdlerini mutlaka yerine getireceğini gösteren şu gibi âyetlerdir:

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

"(Allah şöyle) dedi: Benim huzurumda çekişmeyin. Ben size önceden tehdid (va'îd) göndermiştim. Benim katımda söz değiştirilmez. Ben kullara zulümkâr da değilim" (Kâf, 28-29). Cenâb-ı Allah bu âyette va'îd hususundaki sözünün değişmeyeceğini beyân etmiştir. Bu âyetle iki bakımdan istidlâl edilir.

a) Allahu Teâlâ, özrü izâle sebebi olarak önceden va'îdde bulunmasını göstermiştir. Yani önceden va'îdde bulunduktan sonra, hiçbir kimse için herhangi bir sebeb ve O'nun azabından kurtulma çaresi kalmaz.

b) Allah Teâlâ'nın:*"Benim katımda söz değiştirilmez"* ifâdesi, sözünün ifâde ettiği şeyi mutlaka yapacağını gösteren açık bir sözdür. İşte bütün bunlar Mû'tezile'nin Kur'an'ın umûmi lâfızları konusunda, delil getirdikleri şeylerin tamamıdır.

Mû'tezile'nin Hadis-i Şeriflerden İleri Sürdükleri Deliller

Haberlerdeki umûmi ifâdelere ve lâfızlara gelince, bunun misalleri çoktur:

Birinci çeşit; مَنْ (Kim..) kalıbı ile gelenler.

1) **Vakkas b. Rebi'a**'nın **el-Müsevvir b. Şeddâd**'dan rivayetine göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَكَلَ بِاَخِيهِ اُكْلَةً اَطْعَمَهُ اللّٰهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ وَمَنْ اَخَذَ بِاَخِيهِ كِسْوَةً كَسَاهُ اللّٰهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ وَمَنْ قَامَ مَقَامَ رِيَاءٍ وَسُمْعَةٍ اَقَامَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَقَامَ رِيَاءٍ وَسُمْعَةٍ

"Kim kardeşinin etini yerse (gıybetini yaparsa) Allah o kimseye cehennem ateşinden yedirir. Kim kardeşine bir elbise giydirirse (iftira ederse), Allah ona cehennem ateşini giydirir. Kim gösteriş ve şöhret makamında bulunursa, Allah

da onu, kıyamet günü riyâ ve şöhret makamına oturtur''[10]. Bu hadis, fâsıka yapılan va'îd hakkında bir nastır. Hadiste geçen أَقَامَهُ (oturtur) lâfzının manası ''Allah onu bu riyâ ve şöhret arzusundan dolayı cezalandırır'' demektir.

2) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ ذَا لِسَانَيْنِ وَذَا وَجْهَيْنِ كَانَ فِي النَّارِ ذَا لِسَانَيْنِ وَذَا وَجْهَيْنِ

''Kim iki dilli ve iki yüzlü olur ise, cehennemde de iki dilli ve iki yüzlü olur''[11]. Bu konuda, münafık olan ile olmayanı ayırmamıştır.

3) **Sa'id b. Zeyd** (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

مَنْ ظَلَمَ قِيْدَ شِبْرٍ مِنْ أَرْضٍ طَوَّقَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِيْنَ

''Kim bir karış toprağı haksız yere alır ise, Allah kıyamet günü onun boynuna yedi yeryüzünü dolar''[12].

4) **Enes** (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in:

اَلْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ وَالْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَاجَرَ السُّوءَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَبْدٌ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

''Mü'min, insanların kendisinden emin olduğu kimse; müslüman, dilinden ve elinden müslümanların sâlim olduğu kimse; muhâcir, kötülükten hicret eden kimsedir. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki kötülük yapınasından komşusu emin olmayan kimse cennete giremez'' buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadis zalim olan fâsık'ın hakkındaki va'îdi ve Mû'tezile'nin dediği gibi, böyle olan kimsenin ne müslüman, ne mü'min olmayıp iki menzile arasında bir yerde olduğunu gösterir.

5) **Sevbân** (r.a)'dan, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

مَنْ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَرِيئًا مِنْ ثَلاَثَةٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ : اَلْكِبْرُ وَالْغُلُولُ وَالدَّيْنُ

''Kim kıyamet günü şu üç şeyden uzak olarak gelir ise cennnete girer: Kibir, hıyânet ve borç''[13] . Bu hadis de kendisinde bu üç kusur bulunan kimsenin cennete girmeyeceğini gösterir. Yoksa bunun bir manası olmaz. Hadiste geçen borçtan murad, ''Kim âsi, engelleyici, tevbeyi arzu etmeden ve günahına tevbe etmeden ölürse...'' demektir.

---

10) Ebu Davud, Edeb, 40, (4/270).

11) Ebu Davud, Edeb, 39, (4/268).

12) Müslim, Müsâkât, 138-142 (3/1230-1231).

13) Tirmizi,Siyer, 21(4/138); İbn Mâce, Sadakât, 12(2/806).

6) **Ebu Hureyre** (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا مِنْ طُرُقِ الْجَنَّةِ وَمَنْ اَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ *"Kim ilim öğrenmek için bir yol tutarsa, Allah onun için cennet yollarından bir yolu kolaylaştırır. Kimi de işleri geride bırakırsa nesebi onu ilerletmez "*(14).Bu, mükâfaatın ancak taat ile, cehennemden kurtulmanın ise ancak salih amel ile olabileceği hususunda bir nastır.

7) **İbn Ömer** (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayeti gelmiştir:

كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ خَمْرٍ حَرَامٌ وَمَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِى الدُّنْيَا وَلَمْ يَتُبْ مِنْهَا لَمْ يَشْرَبْهَا فِى الْآخِرَةِ *"Her sarhoşluk veren şey içkidir ve her içki de haramdır. Kim dünyada içki içer de bundan tevbe etmez ise, ahirette (cennet) içkilerinden içemez"*(15).

Bu, fasık'a va'îd ve onun cehennemde ebedî kalacağı hususunda açık bir ifâdedir. Çünkü o cennet içkisini içmediğine göre, cennete giremeyecek demektir. Çünkü cennetlerde, nefislerin arzuladığı ve gözlerin zevk aldığı şeyler vardır.

8) Ümmü Seleme (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ اِلَىَّ وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ اَلْحَنُ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ أَخِيهِ فَاِنَّمَا قَطَعْتُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ

"Ben de sizin gibi bir insanım. Siz belki bana hasım olarak gelirsiniz ve belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifâde eder. Böyle bir durumda ben kimin lehine kardeşinin hakkı olan şeyi hükmeder isem, bilsin ki ona cehennem ateşinden bir parça vermiş olurum"(16).

9) **Sabit b. ed-Dahhâk** Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

مَنْ حَلَفَ بِمِلَّةٍ سِوَى الْاِسْلَامِ كَاذِبًا مُتَعَمِّدًا فَهُوَ كَمَا قَالَ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَىْءٍ يُعَذَّبُ بِهِ فِى نَارِ جَهَنَّمَ *"Kim, kasten ve yalan yere, (eğer yalan söylüyorsam) İslâm'dan başka bir dinden olayım diye yemin eder ise, o kimse dediği gibi*

---

14) Hadisin ilk yarısı için bkz. **Buhârî**, İlim, 10; **Tirmizî**,İlim, 19; **İbn Mâce**, Mukaddime, 17 (1/81); **Ebu Davud**,İlim, 1(3/317).

15) **Müslim**, Eşribe, 73 (3/1587).

16) **Müslim**, Ekdiye, 4(3/1337).

(o dindendir). Ve kim bir şeyden dolayı kendisini öldürür (intihar) eder ise, o bu yüzden cehennem ateşinde azab olunur''(17).

10) **Abdullah b. Ömer** (r.a) Peygamberimiz (s.a.s)'in namaz hakkında şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا وَنَجَاةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا لَمْ تَكُنْ لَهُ نُورًا وَلاَ بُرْهَانًا وَلاَ نَجَاةً وَلاَ ثَوَابًا وَكَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ قَارُونَ وَهَامَانَ وَفِي عَوْنَ وَأُبَيِّ بْنِ خَلَفٍ

''Kim bu namazlara devam eder ise, namazı onun için kıyamet gününde bir nur, bir rehber ve bir kurtuluş vesilesi olur. Kim de devam etmez ise, namaz ona bir nur, bir rehber ve bir kurtuluş ve sevab vesilesi olmaz. O, kıyamet günü Karun ile, Hamân ile Firavun ile ve Übeyy b. Halef ile beraber olacaktır''(18). Bu hadis, namazı kılmamanın diğer amellerin boşa gitmesine sebeb olduğuna ve ebedî va'îdi (tehdîdi) gerektirdiğine delâlet ediyor.

11) **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s):

مَنْ لَقِيَ اللَّهَ مُدْمِنَ خَمْرٍ لَقِيَهُ كَعَابِدِ وَثَنٍ

''Kim devamlı içki içerken Allah'a kavuşur (ölür) ise, sanki bir putperest olarak Allah'a varmış olur''(19). İçki içen kimsenin kâfir olmadığı sabit olduğuna göre, bu hadisten muradın, onun amellerinin boşa gittiğini anlatmak olduğunu anlıyoruz.

12) **Ebu Hureyre** (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ يَجَأُ بِهَا بَطْنَهُ يَهْوِي فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا وَمَنْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ مُتَعَمِّدًا فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَهُوَ مُتَرَدٍّ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا

''Kim bir demir parçası ile canına kıyarsa, o demir parçası elinde olduğu halde, onunla karnını delik deşik eder; elinde ebedî kalıcı, ebedî bırakılmış olarak cehenneme yuvarlanır. Kim kasten kendini dağdan aşağı atarak kendisini öldürür ise, ebedî ve müebbed olarak cehenneme düşer''(20).

13) **Ebu Zer** (r.a)'den rivayet edilmiştir. Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

ثَلاَثَةٌ لاَ يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلاَ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ . قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هُمْ خَابُوا وَخَسِرُوا قَالَ الْمُسْبِلُ وَالْمَنَّانُ وَالْمُنَفِّقُ سِلْعَتَهُ بِالْحَلِفِ كَاذِبًا

17) **Müslim**, İman, 176 (1/104).
18) **Darimi**, Rikak, 13 (2/302).
19) **Müslim**, Eşribe, 73 (3/1587).
20) **Müslim**, İman, 175 (1/104); **Nesâî**, Cenâiz, 62 (4/67).

"Üç kısım kimse vardır ki Allah onlarla kıyamet gününde konuşmaz, onlara hiç bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için elim bir azab vardır. "Ya Resulallah! Kim, o zarar edip pişman olacaklar?" dedim. O da:"Etekleri yerleri süpüren kibirli kimse; yaptığı iyiliği başa kakan kimse ve yalan yemin ederek malını süslü gösteren kimse"[21] buyurdu. Malumdur ki Allah'ın konuşmadığı, merhamet etmediği ve kendileri için elem verici bir azab bulunan kimseler cehennem ehli olanlardır. Bu hadisin fâsıklar (günahkarlar) hakkında söylenmiş olması, bu konuda bir delildir.

14) **Ebu Hureyre** (r.a) Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ لاَ يَتَعَلَّمُهُ اِلاَّ لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kim, kendisi ile Allah'ın rızası elde edilebilecek bir ilmi ancak dünyevî bir menfaat elde etmek için öğrenir ise, kıyamet günü cennetin kokusunu duyamaz"[22]. Cennetin iyiliklerine eremeyen kimsenin cehennemde olacağında şüphe yoktur. Çünkü mükellef ya cennette ya cehennemde olacaktır.

15) **Ebu Hureyre** (r.a)'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

مَنْ كَتَمَ عِلْمًا أُلْجِمُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kim bir ilmi saklar ise, kıyamet günü onun ağzına ateşten bir gem vurulur"[23]

16) **İbn Mes'ud** (r.a)'dan, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ كَاذِبًا لِيَقْطَعَ بِهَا مَالَ أَخِيهِ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ

"Kim, din kardeşinin malını malına katmak için yalan yere yemin eder ise, (kıyamette) kendisine gazablı olduğu halde Allah ile karşılaşır"[24]. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak: *"Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (yok mu) işte onlar için ahirette hiçbir nasib yoktur. Allah kıyamet günü onlar ile konuşmaz, onlara bakmaz, onları temize çıkarmaz. Onlar*

---

21) **Müslim**, İman, 171 (1/102);

22) **Ebu Davûd**, İlim, 12 (3/323).

23) **Ebu Davud**, İlim, 9(3/321).

24) Çok yakın bir ifade için: **Müslim**, İman, 220 (1/122—123)

için pek acıklı bir azab vardır'' (Âl-i İmran, 77) buyurmuştur. Bu, va'îd hakkında ve âyetin kâfirler gibi fâsıklar hakkında olduğu hususlarında bir nastır.

17) **Ebu Ümâme** (r.a)'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَاجِرَةٍ لِيَقْطَعَ بِهَا مَالَ امْرَىءٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقِّهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَاَوْجَبَ لَهُ النَّارَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا قَالَ وَاِنْ كَانَ قَضِيبًا مِنْ اِرَاكٍ

''Kim hakkı olmadığı halde, bir müslümanın malını almak için yalan yere yemin eder ise Allah ona cenneti haram, cehennemi vâcib kılar.'' Denildi ki: ''Ya Rasûlallah,o mal azıcık birşey olsa da mı?'' Hz.Peygamber (s.a.s): ''Misvak ağacının bir dalı bile olsa..''[25] buyurdu.

18) Sa'id b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: **"İbn Abbas**'ın yanında idim, bir adam çıkageldi ve "Ben geçimimi şu resimlerden kazanan bir adamım" dedi. İbn Abbas (r.a) Resûlullah (s.a.s)'ın şöyle dediğini işittim dedi:

مَنْ صَوَّرَ فَاِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُهُ حَتَّى يَنْفُخَ فِيهِ الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخٍ وَمَنِ اسْتَمَعَ اِلَى حَدِيثِ قَوْمٍ يَفِرُّونَ مِنْهُ صُبَّ فِى اُذُنَيْهِ اِلاَّ نُكَ وَمَنْ يُرِى عَيْنَيْهِ مَالَمْ يَرَهُ كُلِّفَ اَنْ يَعْقِدَ بَيْنَ شَعِيرَتَيْنِ

''Kim bir sûret (heykel) yaparsa, rûh üfürmeye muktedir olmadığı halde, ona ruh üfürünceye kadar Allah ona azab eder. Kim, bir kavmin duyulmasını istemediği bir sözünü dinlemeye çalışırsa, onun iki kulağına kurşun dökülür. Kim de, rüyasında görmediği şeyi, görmüşcesine anlatırsa, o iki arpayı birbirine bağlamak (gibi zor bir şeyle) mükellef tutulur''[26].

19) **Ma'kil ibn Yesâr**'dan Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيهِ اللَّهُ رَعِيَّةً يَمُوتُ يَوْمَ يَمُوتُ وَهُوَ غَاشٌّ لِرَعِيَّتِهِ اِلاَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

''Allah'ın kendisinden raiyyesini korumasını istemiş olduğu bir kul, öldüğü gün kendi raiyyesini, halkını aldatmış olarak öldürse Allah ona cennetini haram kılar''[27].

20) **İbn Ömer** (r.a)'den, **Hz.Osman** (r.a) O'nu kaza ve hüküm verme (kadılık) mevkiine getirmek istediğinde, O bu hususta Hz.Osman (r.a) ile yapmış olduğu münazarada şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum:

---

25) **Müslim**, İman, 218 (1/122).

26) **Tirmizî**, Libas, 19 (4/231); **Ebu Davud**, Edeb, 88 (4/306).

27) **Müslim**, İman, 227 (1/125).

مَنْ كَنَ قَاضِيًا يَقْضِي بِالْجَهْلِ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَمَنْ كَانَ قَاضِيًا يَقْضِي بِالْجَوْرِ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ

"Kim cehâletle hükmeden bir kadı olursa, o cehennemliklerdendir. Yine kim, zulümle hükmeden bir kadı olursa, o da cehennemliklerden olur"[28].

21) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنِ ادَّعٰى أَبًا فِي الإِسْلاَمِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ

"Kim İslâmiyet döneminde, onun babası olmadığını bildiği halde, birisinin kendi babası olduğunu iddiâ ederse, cennet ona haramdır."

22) **Hasan el-Basri**'nin **Ebu Bekre**'den rivayet ettiği hadise göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ

"Kim, bir muahidi (yani İslâm devleti ile ahid yapmış gayr-i müslim bir devlet mensubunu) öldürürse, o kimse cennetin kokusunu duyamaz"[29]. Kâfir kimseleri öldürmek hususunda durum böyle olunca, Hz.Peygamberin çocuklarını öldürme hususundaki kanaatin ne olur?

23) **Ebû Saîd el-Hudrî**'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

مَنْ لَبِسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الآخِرَةِ

"Kim dünyada ipekli elbise giyerse, ahirette onu giyemez"[30]. Ahirette onu giyemediğine göre, o kimsenin cennetliklerden olmaması gerekir; zira Cenâb-ı Hak:

وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ

"Orada, nefislerin arzuladığı her şey vardır" (Zuhruf, 71) buyurmaktadır.

مَنْ Dışında Umum İfade Eden Hadisler

İkinci çeşit: مَنْ sigasıyla gelmemiş olan haberlerdeki umumî ifadeler, gerçekten fazladır.

1) Hz.Peygamber (s.a.s)'in kölesi **Nâfi**'den rivayet edilen bir hadiste, Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

---

28) Ebu Davûd, Akdiye, 2 (3/299).

29) Tirmizi, Diyât, 2 (4/20).

30) Müsned, 1/46.

لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِسْكِينٌ مُتَكَبِّرٌ وَلاَ شَيْخٌ زَانٍ وَلاَ مَنَّانٌ عَلَى اللَّهِ بِعَمَلِهِ

Kibirli olan fakir, zina eden yaşlı ve yaptığı ibâdetleri Allah'a minnet eden kimse cennete giremez." Cennete giremeyen mükellefin, cehennemlik olduğunda icmâ vardır.

.2) **Ebu Hureyre** (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

ثَلاَثَةٌ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ : الشَّهِيدُ وَعَبْدٌ نَصَحَ سَيِّدَهُ وَأَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَعَفِيفٌ مُتَعَفِّفٌ وثلاثة يَدْخُلُونَ النَّارَ : أَمِيرٌ مُسَلَّطٌ وَذُو ثَرْوَةٍ مِنْ مَالٍ لاَيُؤَدِّي حَقَّ اللَّهِ وَفَقِيرٌ فَخُورٌ

"Üç kimse cennete girer: Şehid, efendisi hakkında hayırhah olan ve Rabbinin ibâdetini güzel biçimde yerine getiren kul ve, son derece iffetli olan dürüst bir kul.. Üç kimse de cehenneme girer: Zalim hükümdar, Allah'ın zekâtını ödemediği bir maldan servet sahibi olan kimse, bir de kibirli fakir"(31)

3) **Ebû Hureyre**'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الرَّحِمَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ خَلْقِهِ قَامَتِ الرَّحِمُ فَقَالَتْ : هَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ نَعَمْ، أَلاَ تَرْضِينَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكِ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكِ قَالَتْ بَلَى ، قَالَ فَهُوَ ذَاكِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاقْرَؤُا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ

"Allah, sıla-i rahmi yarattı. Onun yaratılmasını bitirince, sıla-i rahim ayağa kalkarak,(lisân-ı hal ile)şöyle dedi:"Bu, sıla-i rahmi kesenden sığınma makamıdır, değil mi?"Bunun üzerine Cenâb-ı Hak,evet,seni yerine getirene benim de rahmetimi ulaştırmama; senden ilgisini kesen kimseden de rahmetimi kesmeme razı olmaz mısın? dedi. Sıla-i rahim, bunun üzerine, evet, razı olurum, deyince, Cenâb-ı Hak, sana diyorum, bu, şu âyetlerimdir:(Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) isterseniz şu âyetleri okuyun, buyurdu)". "Demek, idareyi ele alırsanız yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık münasebetlerini param parça edeceksiniz, öyle mi? İşte böyleleri, Allah'ın kendilerine lanet etmiş olduğu, kulaklarını sağır, gözlerini de kör etmiş olduğu kimselerdir" (Muhammed, 22—23)"(32) Bu sıla-ı rahmi kesen kimsenin tehdit edilmesi va'îdi ile, âyetin tefsiri hususunda zikredilmiş olan açık bir nastır.

---

31) Tirmizi, Fedailu'l Cihâd, 13 (4/125).

32) Benzeri hadis için bkn. Buhari, Edeb 13.

Abdurrahman İbn Avf'dan rivâyet edilen hadiste ise, Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Allah şöyle buyurmuştur:"*

أنا الرَّحْمٰنُ خلقْتُ الرَّحِمَ وَشَقَقْتُ لَهَا اِسْمًا مِنْ اسْمِي فَمِنَ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا قَطَعْتُهُ

"Ben, Rahman olan Allah, sıla-i rahmi yaratıtım ve ona ismimden alınmış bir isim verdim. İmdi, kim sıla-i rahmi yerine getirirse, ben de ona rahmetimi ulaştırırım. Kim de sıla-i rahmi keserse, ben de ondan rahmetimi keserim" (33).

Ebû Bekre (r.a)'nin hadisindeyse Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ ذَنْبٍ أَجْدَرَ أَنْ يُعَجِّلَ اللّٰهُ لِصَاحِبِهِ الْعُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا مَعَ مَا يَدَّخِرُهُ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْبَغْيِ وَقَطِيعَةِ الرَّحِمِ

"Cezasını ahirete ertelemiş olduğuyla beraber, Allah'ın bu dünyada cezasını hemen vermeye zulüm ve sıla-i rahmi kesmeden daha layık olan başka hiçbir günah yoktur"(34).

Muaz ibn Cebel'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in orada bulunanlara şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَا حَقُّ اللّٰهِ عَلَى الْعِبَادِ

"Allah'ın, kulları üzerindeki hakkı nedir?" Orada bulunanlar, "Allah ve Resülü daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s):

أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا قَالَ فَمَا حَقُّهُمْ عَلَى اللّٰهِ اِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ قَالَ أَنْ يَغْفِرَ لَهُمْ وَلاَ يُعَذِّبَهُمْ

*"Allah'a ibâdet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmamalarıdır" (dedi).*Yine Hz.Peygamber (s.a.s) sözüne devamla, *"Onlar bunu yaptıklarında, onların Allah üzerindeki hakları ne olur?"*diye sorunca, onlar, Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:

"Allah'ın onları bağışlaması ve onlara azâb etmemesidir"(35) Şarta bağlanmış bir şeyin, şart bulunmadığı zaman, tahakkuk etmeyeceği malûmdur. Bu sebeple, onlar Allah'a ibâdet etmediklerinde, Allah'ın onları bağışlamaması gerekir.

5) Ebû Bekre, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir:

---

33) **Ebu Davut**, Zekat, 45 (2/33) **Tirmizi**, Birr, 9 (4/315)

34) **İbn Mace**, Zühd, 23 (2/1408); **Tirmizi**, Kıyâme, 57 (4/664)

35) **Buhâri** Tevhid, 1; **Müslim**, İmân, 48-51 (1/58/59).

اذا اقْتَتَلَ الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِما فَقَتَلَ اَحَدُهُما صَاحِبَهُ فالقاتِلُ والمقْتُولُ فِى النَّارِ فقال: يا رَسُولَ اللّٰهِ ، هٰذَا القَاتِلُ، فَمَا بَالُ المَقْتُولِ ؟ قَالَ اِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلٰى قَتْلِ صاحبه

"İki müslüman, kılıçlarıyla dövüşüp de biri diğerini öldürdüğü zaman, öldüren de öldürülen de cehennemdedir." Bunun üzerine Ebû Bekre, "Şu katildir (onun cehenneme girmesini anladık), ama öldürülenin günahı nedir?" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s), "O da arkadaşını öldürmeye arzuluydu" buyurdu." Bu hadisi **Müslim** rivayet etmiştir.

6) **Ümmü Seleme**'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

اَلَّذِي يَشْرَبُ فِى آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالفِضَّةِ اِنَّمَا يُجَرْجِرُ فِى بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ

"Altın ve gümüş kaptan su içen kimsenin karnında, ancak cehennem ateşi ses çıkarır"[36]

7) **Ebû Saîd el-Hudrî**'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لاَ يُبْغِضُ اَهْلَ البَيْتِ رَجُلٌ اِلاَّ اَدْخَلَهُ اللّٰهُ النَّارَ

"Nefsim, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Ehl-i Beyt'e buğzeden kimseyi, Allah ancak cehenneme sokar." Onlar, onlara buğzettikleri için cehenneme girmeyi hak ettiklerinde, onları öldürmeleri halinde cehennemi hak etmiş olmaları daha evlâ olur.

8) **Ebû Hureyre**'nin rivayet etmiş olduğu hadisde şu hususlar yer almaktadır: Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber Hayber senesinde, sefere çıkmıştık.. Derken **Vâdî'l-Kura**'ya geldik... Adamın birisinin Hz. Peygamberi koruduğu bir sırada, ansızın kâfirlerden biri vurarak, onu öldürdü... Bunun üzerine orada bulunanlar, "cennet ona helâl olsun!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:

كَلاَّ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ إِنَّ الشَّمْلَةَ الَّتِى أَخَذَهَا يَوْمَ حُنَيْنٍ مِنَ الْفَنَائِمِ لَمْ يُصِبْهَا الْمَقَاسِمُ لَتَشْتَعِلُ عَلَيْهِ نَارًا

"Hayır, nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Huneyn'de, taksim edenin isâbet etmediği, bu sebeple de onun ganimetlerden almış olduğu o ince kadife, onun üzerinde bir ateş olarak tutuşacaktır." Orada bulunanlar bunu duyunca, onlardan birisi, bir veya iki ayakkabı bağını Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s);

---

36) Müslim, İman 1 (3/1624)

شِرَاكٍ مِنْ نَارٍ اوشراكَيْن مِن النّار *"(O bu adam) ateşten bir veyahut da iki bağ getirdi)" buyurdu*[37]

9) **Ebû Bürde**'nin **Ebû Musâ el-Eş'arî**'den rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ثَلاَثَةٌ لاَيَدْخُلُونَ الجَنَّةَ مُدْمِنُ الخَمْرِ وَقَاطِعُ الرَّحِمِ وَمُصَدِّقُ السِّحْرِ

"Üç kişi cennete giremez. Devamlı içki içen, sıla-i rahmi kesen ve sihir yapmayı onaylayan kimse..."

10) **Ebû Hureyre**'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

مَا مِنْ عَبْدٍ لَهُ مَالٌ لاَ يُؤَدِّي زَكَاتَهُ اِلاَّ جَمَعَ اللَّهُ لَهُ يَوْمَ القِيَامَةِ عَلَيْهِ صَنَائِحُ مِنْ نَارٍ جَهَنَّمَ يُكْوَى بِهَا جَبْهَتُهُ وَظَهْرُهُ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ بَيْنَ عِبَادِهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

"Malının zekâtını vermeyen hiçbir kul yoktur ki, Allah onun üzerine, Allah'ın müddeti sizin hesapladığınız yıllarla ellibin yıl olan bir günde kulları arasında hükmedinceye kadar, kendisiyle alnının ve sırtının dağlanacağı cehennem ateşinden tabakalar yığar"[38]. İşte, Kur'ân'ın ve haberlerin umumî bir mâna ifâde ettiğine dair, **Mû'tezile**'nin zikretmiş olduğu delillerin tamamı budur.

Sünnî Alimlerin Mu'tezile'ye Cevapları

Bizim alimlerimiz bunlara birçok yönden cevab vermişlerdir:

1) Biz, şart makamında gelen مَنْ (kim) lâfzının umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Ve yine lam-ı târifli (yani marife) olan cemî kelimelerin de umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Buna birçok şey delâlet eder:

a) Şu iki lâfızdan herbirine كُلّ (her..), ve; بَعْضٌ (bazısı... lâfızlarını eklemek doğru olur ve şöyle denebilir: كُلّ مَنْ دخلَ دارى اكْرَمْتُهُ "Evime giren herkese ikrâmda bulunurum", ve بعضٌ مَنْ دخل دارى اكْرَمْتُهُ "Evime giren bir (veya bazı) kimseye ikramda bulunurum." Yine; كل النّاس كذا "İnsanların hepsi böyle" veya: بَعْضُ النّاس كَذا "Bazı insanlar böyledir" denilir. Eğer şart için olan مَنْ lâfzı istiğrak (umûm) ifâde etse idi, كُلّ kelimesini onun önüne getirmek, bir tekrar; بَعْضٌ lâfzını onun önüne getirmek, (onun umûmi oluşunu) bozan bir şey olur. Durum marife olan ce-

37) **Nesâî**, Eyman, 37 (7/24); **Ebu Davud**, Cihad 133 (3/68)

38) Benzeri bir hadis için bkz: **Müslim**, Zekât, 24 (2/680).

mîlerde de aynıdır. Bu sebeple bu sîgaların, umûm ifâde etmedikleri ortaya çıkar.

b) Bu kalıplar (مَنْ ve marife cemîler) Allah'ın kitabında yer almıştır. Fakat bunlardan bazan umûmi mana, bazan da kısmîlik murad edilmiştir. Çünkü Kur'an'ın umûmi ifâdelerinin çoğu tahsis edilmiştir. Kelimeyi mecazi bir manaya veya müşterek bir manaya hamletmek asıl olanın aksinedir. Bu sebeple onu, umûmî mana ile husûsî mana arasında ortak bir noktada hakiki manasına hamletmek gerekir. Bu da o kelimenin istigrâk (umûm) ifâde edip etmediğini açıklamaksızın, ekseriyeti ifade ettiği bir manaya hamledilmesidir.

c) Bu kalıplar şayet kesin olarak umûm ifâde etmiş olsalardı, te'kîd lâfızlarını bunların başına getirmek imkansız olurdu. Çünkü zaten tahsil-i hâsıl (elde olan şeyi yeniden elde etmeye kalkmak) imkânsızdır. Bu lâfızları o kalıbların başına getirmenin yerinde olduğu cümlelerde, bu kelimelerin umûm ifâde etmediklerini kesin olarak anlarız. Biz bu kalıbların umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu kalıp bu umûmu kat'i olarak mı, zannî olarak mı ifade eder? Kat'î olarak ifâde etmesi, açıkca geçersiz ve bâtıldır. Çünkü insanların, mübâlağa yolu ile, çoğu kez كُلّ ve جَمِيعٌ (hepsi,..) lâfızlarıyla ekseriyeti ifâde ettikleri zarûrî olarak bilinmektedir. Mesela Cenab-ı Hakk'ın: وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

"O kadına, Belkıs'a, herşey verilmiş" (Neml, 23) ,yani "çoğu şeyler.." buyurduğu gibi... Bu lâfızlar umûmi manayı zannî olarak ifâde ettiklerine ve bu mesele de zannî meselelerden olmadığına göre, bu hususta bu şekilde umûmi manaya tutunmak câiz olmaz.

Biz bu lâfızların umûmi manayı kati olarak ifâde ettiklerini kabul etsek bile, onları tahsis edecek birşeyin mutlaka bulunması şartı gerekir. Çünkü umûmi olan lafızların tahsis edilebileceğinde herhangi bir münakaşa yoktur. O halde daha niçin, "Onu tahsis edecek birşey bulunmaz" diyorsunuz?

Bu konuda söylenebilecek en ileri sözleri şudur: "Biz araştırdık, ancak onu "tahsis" eden herhangi birşey bulamadık." Fakat sen biliyorsun ki birşeyi bulamamak, var olan şeyin yokluğunu göstermez. Bu lâfızların istiğrâk (umûm) manasını ifâde etmeleri, onları tahsis edecek bir şeyin olmamasına dayandığına göre ve böyle bir şartın olduğu da bilinen şeylerden olmadığına göre, bu delâlet malum olmayan bir şarta dayanmaktadır. İşte bundan ötürü, onların umûmi mana ifâde etmemeleri gerekir.

Hak Teâlâ'nın:

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

"Kâfirleri inzâr etsen de etmesen de eşittir. Çünkü onlar iman etmeyecekler" (Bakara, 6) ayeti de bu görüşü te'kid eder. Allah, kâfir olan herkesin iman etmeyeceğine hükmetmiştir. Sonra biz, onlardan iman etmiş bir topluluğun olduğunu görürüz. Buna göre, şu iki şeyden birinin mutlaka söz konusu olduğunu anlamış oluruz: Ya bu sigalar umûmu ifâde etmek için konulmamıştır, veyahut da bu kalıplar umûm ifâde etmek için konulmuşlarsa bile, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, onların kendisi sebebiyle Allah'ın o umûmi lâfızdan muradının bu husûsi mana olduğunu anladıkları bir karîne vardı. O karînenin aynısının burada da söz konusu olması niçin câiz olmasın? Biz her nekadar bunu bir tahsis edicinin beyan etmesi gerektiğini kabul etsek bile, af ayetleri bu karîneyi tahsis eder. Bu durumda da tercih bizden yanadır. Çünkü va'îd ayetlerine nisbetle af ifâde eden ayetler, umûmi olan ifâdelere nisbetle daha husûsidirler. Husûsî ifâdeler ise, umûmî ifadelere takdim edilir.(Daha önce nazar-ı itibara alınır.)

Biz umûmu tahsis eden bir muhassisin bulunmadığını kabul etsek bile, vaîde dâir umûmi ifadeler, va'ade dâir olan umûmi ifâdelerle tezad teşkil eder. Bu durumda mutlaka bir tercihde bulunmak gerekir. Tercih, birkaç bakımdan bizden yanadır:

Birincisi: Va'adi tutmak, va'îdi yerine getirmekten daha ikramlı bir davranıştır.

İkincisi: Hadislerde, Allah'ın rahmetinin gazabını geçip gâlib geldiği hususu çokca yer almıştır. Bu sebeble va'ade dâir umûmi hükümleri tercih etmek daha uygundur.

Üçüncüsü: Va'îd Allah'ın hakkıdır. Va'ad ise kulun hakkıdır. Kulun hakkını gerçekleştirmek, Allah'ın hakkını gerçekleştirmekten evlâdır. Biz, vaîd ifâde eden umûmların, va'adin umûmları ile tezâd teşkil etmediğini kubul etsek bile, bu umûmi hükümler kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Bu sebeple onlar, umûmu ifâde etmede katiyyet ifâde etmezler.

İmdi eğer "Sebebin husûsi oluşuna değil, lâfzın umûmi manasına bakılır" denilir ise, biz deriz ki: Farzet ki bu böyledir. Ancak biz, birçok umûm lâfzın, hususi sebeplerden dolayı vârid olduğunu, bu sebeplerden de maksadın sadece husûsilik olduğunu görünce, bu umûmi lâfızların, umûmi manayı ifâde etmelerinin kuvvetli olmadığını anlamış olduk. Allah en iyisini bilir.

Kebire İşleyenlere Allah Azab Etmez İddiasında Olanlar

Büyük günah işleyen kimselere Allah'ın azab etmeyeceğini kesin olarak söyleyenlere gelince, onlar bu görüşlerine birçok bakımdan deliller getirmişler:

a) "Cenab-ı Allah, *"Bugün rezillik ve azab kâfirlerin üstünedir"* (Nahl, 27) ve: *"Hiç şüphesiz bize, azabın yalanlayan ve yüz çeviren kimseler üzerine olduğu vahyedilmiştir"* (Tâ-hâ, 49) buyurmuştur. Bu ayetler, rüsvaylık ve azabın kâfirlere has olduğunu gösterir. Bu sebeple bu şeylerden herhangi birinin, kâfirlerin dışında herhangi bir kimse için söz konusu olmaması gerekir.

b) Cenab-ı Hak: *"De ki: Ey nefislerine haksızlık eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar"* (Zümer, 53) buyurmuştur. O, tevbe ve benzeri şeyleri nazar-ı itibara almaksızın bütün günahları affedeceğini bildirmiştir ki bu, O'nun bütün günahları bağışlayacağını kesin olarak ifâde eder.

c) Allah Teâlâ: *"Hiç şüphesiz senin Rabbin, insanlara karşı, onların zulümlerine rağmen mâğfiretlidir"* (Ra'd, 6) buyurmuştur. Ayette geçen عَلَى lâfzı durumu ifâde eder. Tıpkı senin رَأَيْتُ الْمَلِكَ عَلَى أَكْلِهِ sözün gibi, bu, "O yemekle meşgul iken, ben padişahı gördüm" manasındadır. İşte bu ayete göre de Allah'ın onları, onlar zulüm ile meşgul oldukları halde affetmesi gerekir. İnsanların zulümle meşgul oldukları sırada, tevbe etmeleri imkânsızdır. Bu sebeple tevbesiz de bağışlamanın olabileceğini anlıyoruz. Bu ayet kâfirlerin de bağışlanmasını gerektirir. Çünkü Hak Teâlâ: *"Hiç şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Fakat bu hususta bu ayetle amel etmek bırakılmış, başka hususlarda bu ayetle amel edilmiştir. Aradaki fark ise, küfrün durumunun günahtan daha büyük olmasıdır.

d) Allah Teâlâ: *"İşte ben sizi alevlendikçe alevlenen bir ateşle korkutuyorum. O ateşe, Hakk'ı yalanlamış ve (imandan) yüz çevirmiş en bedbaht kimselerden başkası girmez"* (Leyl, 14-16) buyurmuştur. Şüphesiz her ateş alevlendikce alevlenir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ateşe ancak yalanlayan ve imandan yüz çeviren şâkiler girer."

e) Allah Teâlâ: *"O cehenneme ne zaman bir grub insan atılsa, cehennem bekcileri onlara: "Size bir uyarıcı (peygamber) gelmedi mi?" diye sorarlar. Onlar, "Evet, bize bir uyarıcı (peygamber) geldi. Ama biz (onları) yalanladık" ve, Allah hiçbirşey inzâl etmedi. Siz çok büyük bir sapıklık içindesiniz dedik" dediler.* (Mülk, 8-9) buyurmuştur. Bu ayet, bütün cehennem ehlinin yalancı olduğunu gösterir. Ayetin kâfirlere has olduğu söylenmesin. Allah Teâlâ'nın bu ayetten önce: *"Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. O ne kötü bir varış*

yeridir. Onlar oraya atıldıkları zaman, onun kaynadığı haldeki bed sesini işitirler. O nerede ise, öfkesinden çatlayacak gibi olur'' (Mülk, 6-8) buyurduğunu görmüyor musun? Bu o ayetin *''Evet, bize bir uyarıcı (peygamber) geldi. Ama biz (onları) yalanladık''* ve, *''Allah hiçbirşey inzal etmedi...''* diyen bazı kâfirlere has olduğunu gösterir. *Bu söz bütün kafirlerin söylediği bir söz değildir. Çünkü biz, bu ayetten önceki kısmın kâfirlerle ilgili olmasının, daha sonra gelen ayetin umûmî olmasına mani olamayacağını söylüyoruz.*

Ama hasmımızın ''Bu bütün kâfirlerin söylediği bir söz değildir'' iddiasına gelince, biz deriz ki: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü yahûdi ve hıristiyanlar da Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e hiçbirşey indirmediğini söylüyorlardı. Durum böyle olunca yahudi ve hristiyanların da, Allah'ın hiçbirşey indirmediğini söyleyen kimselerden olması doğru olur.

f) Allah Teâlâ

وَهَلْ نُجَازِيٓ إِلَّا ٱلْكَفُورَ

''Biz kâfirlerden başkasını cezalandırmayız'' (Sebe, 17) buyurmuştur. Ayetteki كَفُورَ kelimesi mübalağa ifâde eden bir kalıptır. Bu sebeple tam kâfire has olması gerekir.

g) Cenab-ı Allah, insanların, yüzleri beyaz ve siyah olan iki sınıf olacaklarını haber verdikten sonra:

فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ٱسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ

''Yüzleri siyah olanlara gelince, (onlara şöyle denir:) İmân ettikten sonra demek inkâr ettiniz haa! Öyle ise tadınız azabı..'' (Âl-i İmran, 106) buyurmuş ve böyle olanların kâfirler olduğunu ifâde etmiştir.

i) Allah'u Teâlâ insanları, ٱلسَّٰبِقُونَ ''yarışı önde bitirenler'' أَصْحَٰبُ ٱلْمَيْمَنَةِ (''amel defteri sağından verilenler'', ve أَصْحَٰبُ ٱلْمَشْـَٔمَةِ) (''uğursuzluk ehli'' olarak üç kısma ayırıp, ''yarışı önde bitirenler'' ve ''amel defteri sağından verilenler'' in cennette; ''uğursuzluk ashabı'' nın cehennemde olduğunu beyan etmiş; sonra da, bu ''uğursuzluk ashabı''nın kâfirler olduğunu:

وَكَانُوا۟ يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ

''Onlar şöyle diyorlardı: ''Biz ölüp, toprak ve çürümüş kemikler haline geldiğimizde, (evet), hakikaten biz diriltilecek miyiz'' (Vâkı'a, 47) ayetiyle açıklanmıştır.

j) Büyük günah sahibi rüsvay olmaz; halbuki cehenneme giren herkes, hakîrliğe dûçar olur. Buna göre büyük günah sahibi cehenneme girmez. Biz,

büyük günah sahibinin rezil ve rüsvay olmayacağını söyledik, çünkü büyük günah sahibi mü'mindir; mü'min ise rezil ve rüsvay edilmez. Biz büyük günah sahibinin,Allah'ın: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara,3) ayetinin tefsirinde mü'min olduğunu açıkladığımız için, onun mü'min olduğunu söyledik. Biz, mü'minin rezil ve rüsvay edilmeyeceğini, birkaç yönden söylemekteyiz:

1) Allah'u Teâlâ'nın:

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

"Allah Peygamberi ve onun yanındaki iman etmiş olan kimseleri, o gün rüsvay etmez" (Tahrim, 8) ayetidir.

2)Yine Allah'ın:

إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ

"Muhakkak ki, o gün rüsvaylık ve kötülük, kâfirleredir" (Nahl, 27) ayetidir.

3) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

"Ki onlar ayakta, otururak ve yanları üzre Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünerek, "Rabbimiz, sen bunları boşa yaratmadın, seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Rabbimiz bizi ateşin azabından koru.. Rabbimiz, sen kimi cehenneme sokarsan, muhakkak ki onu rezil ve rüsvay etmişsindir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur. Ey Rabbimiz, biz, Rabbinize iman edin diye çağıran bir davetçi duyduk da, hemen iman ettik! Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve bizi, iyi kullarınla beraber öldür ! Rabbimiz bize, peygamberlerine va'adetmiş olduğun şeyi ve, kıyamet gününde bizi rezil ve rüsvay etme" derler (A. İmran, 191-194) ayetleridir. Daha sonra Cenab-ı Hak: فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ

"Bunun üzerine Rableri onlara icâbet etti" (A. İmran, 195) buyurmuştur. Allah'ı ayakta, oturarak ve yan üzre yatarak zikredenlerle, Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasını düşünenlerin içerisine, isyankârlar, zina edenler ve içki içenler de dahildir. Allalu Teâlâ, onların, *"Bizi, kıyamet gününde rezil ve rüsvay etme"* dediklerini nakledip, sonra da kendisinin, onlara bu hususta icâbet ettiğini açıklayınca, Allahu Teâlâ'nın onları rezil ve rüsvay etmeyeceği sabit olmuş olur. İşte böylece de, bizim anlattıklarımızla, Allahu Teâlâ'nın, ehl-i kıbleden olan günahkârları rezil ve rüsvay etmiyeceği ortaya çıkmış olur. Biz cehenneme giren herkesin rezil ve rüsvay olacağını söyledik, çünkü Cenab-ı Hak: *"Rabbimiz, sen kimi ateşe sokarsan, muhakkak ki onu rüsvay etmişsindir"* buyurmuştur. Böylece, bu iki mukaddimenin her ikisiyle de, büyük günah sahibinin cehenneme girmeyeceği kesinleşmiş olur.

k) Va'ad hakkında gelmiş ve hayli fazla olan umumî ifadelerdir. Meselâ, Allahu Teâlâ:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

"Ve onlar, sana indirilenle, senden önce indirilenlere iman ederler. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte bunlar, Rablerinden olan bir hidâyet üzeredirler. Ve onlar, kurtuluşa ermiş olanların ta kendileridir" (Bakara, 4-5) buyurmuş ve iman eden herkesin kurtulacağına hükmetmiştir.

Ve yine Cenab-ı Hak;

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"İman edenlerden, yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbîlerden kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve salih amel işler ise, işte böyle olanların, Rableri yanında mükâfaatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller" (Bakara, 62) buyurmuştur. Buna göre Allah'ın: وَعَمِلَ صَالِحًا *ve salih amel işlerler"* ifadesindeki صَالِحًا lafzı müsbet ve nekire bir kelimedir. Dolayısı ile tek bir salih amel yeterlidir. Ve yine Hak Teâlâ:

وَمَن يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

"Kadınlardan ve erkeklerden kim mümin olarak salih amel işler ise, işte böyle olan kimseler cennete girerler" (Nisa, 124) buyurmuştur.

Bu gibi ayetler gerçekten çoktur ve bizim bu hususta müstakil bir kitapcığımız vardır. Bu ayetleri görmek isteyen, o kitapcığımızı gözden geçirsin. Bütün bu hususlara, "Bu izahlar va'îd ile ilgili umûmî mana ifâde eden ayetlerle tezad teşkil eder" diye cevap veririz. Bu ayetlerin herbirinin tefsiri inşaallah yeri gelince görülecektir.

Bazılarının Affedileceğini Söyleyip Bazıları Hakkında Tevakkuf Edenlerin Delilleri

Bazı kimselerin affedileceğini kesin olarak söyleyen ve bazı kimselerin affedilip edilmemesi konusunda tevakkuf eden (susan) alimlerimize gelince, onlar Kur'an'dan birçok ayeti delil getirmişlerdir:

Birinci Delilleri: Birinci delilleri, Allah Teâlâ'nın çok affedici ve bağışlayıcı olduğunu gösteren ayetlerdir.

Meselâ:

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

"O (Allah), kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden ve sizin ne yaptığınızı bilendir" (Şûra, 25);

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ

"Size isabet eden bir musibet, ellerinizin kazandığı şey yüzündendir. Allah birçoğunu da bağışlıyor" (Şûra, 30) ve:

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾

"Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun ayetlerindendir. Eğer O, dilerse rüzgarı durdurur (o zaman yelkenli gemiler) denizin yüzünde kalıverirler. Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için kat'î ayetler vardır. Yahud (Allah o gemileri), (insanların) kazandığı (günahlar) yüzünden helâk eder. Bir çoğunu da bağışlar" (Şûrâ, 32-34) ayetleri gibi.

Keza ümmet-i Muhammed, Allah'ın, kullarını affedeceğine ve O'nun isimleri arasında "el-Afüvv" (affedici) isminin de olduğuna ittifak etmişlerdir. Buna göre biz deriz ki **"afv"**, ya ikâb edilmesi güzel olan veya ikâb edilmesi yerinde olmayan kimseden azabı düşürmekten ibâret olur. Bu ikinci şekil bâtıldır. Çünkü ikâb edilmesi yerinde olmayan kimseyi cezalandırmak kabih (çirkin) dir. Böyle bir işi yapmayan kimse için, "O, onu affetti" denilemez. Baksana,

insan birisine zulmetmediği zaman, "O, onu affetti" denilemez. Ancak azab etme hakkı olan bir kimseye azab etmeyi (cezalandırmayı) bırakır ise, o zaman "O, onu affetti" denilir. İşte bu sebepten ötürü Cenab-ı Hak:

وَأَنْ تَعْفُوٓا۟ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ

"Affetmeniz takvaya daha uygundur" (Bakara, 237) buyurmuştur ve yine Allah:

وَهُوَ ٱلَّذِى يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَعْفُوا۟ عَنِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ (Şûrâ, 25) buyurmuştur. Eğer af, tevbe edenin cezasını düşürmekten ibaret olsa idi, bu faydasız bir tekrar olurdu. Böylece biz, affın ikâb edilmesi (cezalandırılması) yerinde olan bir kimsenin cezasını kaldırmaktan ibaret olduğunu anladık. İşte bu bizim gö rüşümüzdür.

İkinci Delil: İkinci delilleri, Allah'ın gâfir, gafûr ve gaffâr olduğunu gösteren ayetlerdir. Nitekim Allah: غَافِرِ ٱلذَّنۢبِ وَقَابِلِ ٱلتَّوْبِ

"(O), günahı bağışlar, tevbeyi kabul eder" (Mümin, 3);

وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ

"Senin Rabbin gafûr ve rahmet sahibidir " (Kehf, 58);

وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ

"Şüphesiz ben (Allah), tevbe edene mâğfiret ederim" (Tahâ, 82) ve

غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ

"Ey Rabbimiz bizi bağışla, varış ancak Sanadır" (Bakara, 285) buyurmuştur. Mağfiret cezalandırılması yerinde olmayan kimseden azabı düşürmekten ibâret değildir. Bu sebeple onun cezalandırılması yerinde olan kimsenin cezasını düşürmekten ibaret olması gerekir. Biz, buradaki ilk şeklin bâtıl olduğunu söyledik, çünkü Cenab-ı Allah mağfiret sıfatını, kullarına lütfu sadedinde zikretmiştir. Eğer biz mağfireti birinci manaya hamledersek, geriye lütuf manası kalmaz. Çünkü çirkin olan bir işi yapmamak, kula bir lütuf olmaz. Belki bu bir bakıma kendi nefsine iyilik olmuş olur. Çünkü eğer Allah böyle yapmış olsaydı, zemme ve kınamaya müstehak olmuş olur, ulûhiyet çizgisinden çıkmış olur, çirkin şeyleri bırakması sebebiyle de kulları tarafından övülmeye müstehak olmazdı. Bunun böyle olması bâtıl olunca, mağfireti ikinci şekilde manalandırmak ortaya çıkar. Ki bu varmak istediğimiz neticedir.

İmdi denilirse ki: Niçin af ve mağfireti, dünyada gereken cezayı ahirete

tehir etmek manasına hamletmek câiz olmasın? Nitekim affın dünyadaki azabı tehir etme anlamında kullanıldığına, Allah Teâlâ'nın yahudilerin kıssasındaki:

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ

"Sonra, bunun peşisıra sizi affettik" (Bakara, 52) ayeti de delâlet etmektedir. Bu ayetten maksad, ikâbı düşürmek değil, onu ahirete bırakmaktır. Allah'ın: *"Size isabet eden bir musibet ellerinizin kazandığı şey yüzündendir. Allah birçoğunu da bağışlıyor"* (Şûrâ, 30) ayeti de böyledir. Yani Hak Teâlâ, ya bir imtihan olarak veya acele bir ceza olarak, sizin günahlarınız sebebi ile cezasının musibetlerini vermede acele etmez; birçok günaha karşılık mihnet ve cezayı da acele vermez. Yine Allah'ın: *"Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun ayetlerindendir. Eğer O, dilerse rüzgarı durdurur da (o zaman yelkenli gemiler denizin yüzünde kalıverirler). Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için kat'i ayetler vardır. Yahud (Allah o gemileri), (insanların) kazandığı (günahlar) yüzünden helâk eder. Bir çok (günahı da) bağışlar"* (Şûrâ, 32-34), yani eğer Allah onları helâk etmeyi isteseydi onları helâk ederdi. Halbuki birçok günahlarına rağmen helâk etmemiştir.

Evet böyle denilirse cevabımız şöyle olur:

"Afv" kelimesinin asıl mânası "giderdi" manasına olan, عَفَا أَثَرَهُ (Onun izini giderdi) ifâdesindendir. Durum böyle olunca **"af"** denen şeyin "izâle" (gidermek) manasına olması gerekir. Bundan dolayı Allah Teâlâ:

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ

"Fakat kimin (hangi kâtilin) lehinde maktûlün kardeşi (velisi) tarafından cüz'i birşey affolunursa..." (Bakara, 178) buyurmuştur. Halbuki bu aftan maksad cezayı tehir etmek değil, aksine izale etmek, kaldırmaktır. Allah'ın: *"Affetmeniz takvaya daha uygundur"* (Bakara, 237) ayeti de böyledir. Buradaki aftan maksad, onu belirli bir zamana ertelemek değildir, aksine onu tamamen kaldırmaktır. Yine affın te'hir manasına gelmediğine şu da delâlet eder: Alacaklı kimse, alacağını istemeyi tehir ettiğinde, "O, onu affetti" denilmez. Eğer, o alacağından tamamen vazgeçerse, o zaman "O, onu affetti" denilir. Böylece affın tehir manası ile tefsir edilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Delil: Üçüncü delil, Allah'ın rahman ve rahim olduğunu gösteren ayetlerdir. Bu nevi ayetlerle şu şekilde istidlal edilir: Allah'ın rahmeti ya sevaba hak kazanmış mûti kimseler için, veyahut da cezaya müstehak olmuş âsî kimseler için olur. Birincisi bâtıldır. Çünkü onlar hakkında Allah'ın rahmeti, Allah onlara hakettikleri sevabı vermiş olduğu için meydana gelir veya hakettiklerinden fazlasını onlara vermesi sûreti ile lutfetmiş olur. Birincisi bâtıldır,

çünkü vacibi (görevi) yerine getirmek, rahmet diye adlandırılamaz. Baksana, birisinden yüz dinar alacağı olan kimse, onu zorla ve mecbur tutarak aldığında, bu parayı veren kimse için, "O, bu miktar parayı alan kimseye rahmet olsun diye verdi" denilmez. İkincisi de yanlıştır; çünkü mükellef hakkı olan mükafaâtı almış olması sebebiyle, bu fazlalıktan adeta müstağni gibidir; bu sebeple, bu fazlalık nimet vermede ziyâdelik diye adlandırılıp, kesinlikle rahmet diye adlandırılmaz. Görmüyor musun, en büyük hükümdarın hizmetinde büyük servet ve mükemmel bir mülk sahibi olan emir ve yöneticiler bulunsun; sonra bu hükümdar onun malına kendi mülkünden başka mülkler kattığında bu durumda hükümdar "ona merhamet etti" denilmez, tam aksine, o ona nimetler vermede çok cömert davrandı denilir. Burada da böyledir.

İkinci kısma gelince ki bu, Allah'ın rahmetinin ikâbı (cezalandırmayı) haketmiş olan kimse için olmasıdır, bu tür rahmet ya Allah'ın hakedilen azaba daha fazla azab katmaması şeklinde olur. Bu batıldır. Çünkü zaten bu fazla azabı vermemek vacibtir. Vacib olan ise rahmet diye adlandırılmaz. Bir de her kâfirin ve zalimin, bize zulmetmedikleri için, bize karşı "rahîm" (merhametli) sayılması gerekir. Buna göre, geriye sadece, Allah'ın müstehak olunan azabı bıraktığı için "rahim" olması gerekir. Bu da, tevbe etmelerinden sonra, ne küçük günah ne de büyük günah sahibleri hakkında söz konusu olur. Çünkü zaten onlara azab etmemek vacibtir. Bu sebeple, bu Allah'ın rahmetinin ancak büyük günah sahibine tevbe etmediği halde azab etmeyi terkettiği için meydana geldiğini gösterir.

Şayet,"herbiri lütuf olan Allah'ın yaratması,mükellef tutmuş olması ve rızık vermiş olmasından dolayı, bir de büyük günah sahibinin azabını hafifletmiş olmasından dolayı O'nun rahmetinin olması niçin câiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Birincisine gelince bu,Allah'ın dünyada rahim olduğunu ifade eder. Ümmet Allah'ın ahiretteki rahmetinin, dünyadaki rahmetinden daha büyük olduğunda ittifâk ettiğine göre bu durumda Allah'ın âhiretteki rahmeti nerede kalacak? İkincisine gelince, bu hususta size göre Allah'ın azabını hafifletmesi câiz değildir. **Va'îdiyye** olan **Mu'tezile**'nin görüşü de böyledir. Ayetin muktezasına göre hafifletme meydana geleceği için, affetmesinin câiz olduğu da sabit olmuş olur. Çünkü bu ikisinden birisini kabul eden,diğerini de kabul etmektedir.

Dördüncü Delil: Allah'ın:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ

"Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder" (Nisâ, 48) ayetidir. Buna göre biz deriz ki, Allah'ın, *"di-*

lediği kimseler için..'' ifadesinin, tevbe eden büyük günah ve küçük günah sahiplerini içine alması câiz olmaz. Bu sebeple, bu ifâdeden kastedilenin tevbe etmemiş olan büyük günah sahipleri olması gerekir. Biz, "Bunun tevbe etmiş büyük günah ve küçük günah sahiplerini içine alması câiz değildir'' dedik, bunun birçok sebebi vardır:

a) *''Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındaki şeyleri affeder...''* ayetinin manası, "Bunu bir lütuf olarak bağışlamaz, hakedilmiş bir bağışlama olarak da bağışlamaz'' demektir. Akıl ve nakil bunun böyle olduğunu gösterir. Bu böyle olunca, Allah'ın: *''Bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder''* sözünün manası, şirkin dışındaki günahları bağışlamakla "lütufta bulunmuş''demektir.Böylece nefy ve isbât aynı şeye âit olmuş olur. Görmez misin falanca şayet, "O yüz dinâr lutfetmez. Hakeden kimseye bundan daha aşağısını verir'' dediği zaman bu derli toplu bir söz olmaz. Tevbe etmiş olan büyük ve küçük günah sahibini bağışlamak, hakedilmiş bir bağışlama olunca, ayetten onların kastedilmiş olması imkansız olur.

b) Şayet, *''Allah (şirk) dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder''* ayeti, "Tevbe edenler ve küçük günah sahipleri gibi affedilmeye hak kazanmış kimseleri bağışlar'' manasında olsaydı, geriye şirki, şirk olmayan günahlardan ayırmanın bir manası kalmazdı. Çünkü Cenab-ı Hak, hakedildiği zaman şirkin dışındaki günahları bağışladığı gibi, hakedilmediği zaman onları bağışlamaz. Aynen bunun gibi bağışlanma hakedildiğinde şirki de bağışlar, hakedilmediği zaman bağışlamaz. Böylece de geriye şirk ile diğerlerini ayrı mütalâa etmenin bir manası olmaz.

c) Tevbe edenlerle küçük günah sahiplerini bağışlamak vâcibtir. Vâcib olan bir şey ise, Allah'ın meşietine (dilemesine) bağlanamaz. Çünkü meşiete bağlanan şeyi, "fâili isterse yapar, isterse yapmaz'' demektir. Buna göre vâcib olan, istensin istenmesin mutlaka yapılması gereken şey demektir. Ayette geçen bağışlama, meşiete bağlanmış olan mağfirettir. Bu sebeple, onun tevbe edenler ile küçük günah sahiplerinin bağışlanması olması câiz değildir.

Bil ki bütün bu izahların tamamı, "Tevbe etmiş olan büyük ve küçük günah sahiblerinin bağışlanması vacibtir'' diyen **Mu'tezile**'nin görüşüne dayanır. Bize gelince, biz bu görüşte değiliz.

d) Hak Teâlâ'nın: *''Bunun (şirkin) dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder''* ifâdesi, şirkin dışında kalan her günahı affedeceğini kât'i olarak gösterir. Bu ifâdenin içine, tevbe eden ve etmeyen büyük ve küçük günah sahipleri de girer. Ancak bu üç kısmın bağışlanmasının iki ana kısma ayrılması muhtemeldir. Çünkü bütün günahların herkes için veya bazı kimseler için af-

fedilmesi muhtemeldir. Buna göre Allah'ın: **"Bunun dışındakileri affeder"** sözü, bu üç kısmın hepsini affedebileceğini gösterir. Sonra O'nun, **"dilediği kimseler için"** ifâdesi de bütün günahları herkesten değil de, bazı kimselerden affedeceğine delâlet eder. İşte bu, Ehl-i Sünnet'in prensiplerine uygun olan izah tarzıdır. Bu sebeple şayet, "Biz, mağfiretin, Allah'ın ahirette günahkârlara azab etmeyeceğini gösterdiğini kabul etmiyoruz. Bunu şöyle izah edebiliriz: Mağfiret, ikâbı kaldırmaktır. İkâbı (cezayı) kaldırmak ise, devamlı olarak veya geçici olarak kaldırmayı içine alır. İki şey arasındaki müşterek bir miktarı belirtmek üzere konulan bir lafız, bu iki şeyden ikisini de işâr etmez. Buna göre "mağfiret" kelimesinde, azabı devamlı olarak (ebedi olarak) kaldırmaya delâlet eden herhangi birşey yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki,"Niçin bu ayetten maksadın, "Allah şirkin cezasını dünyadan ahirete bırakmaz, ama şirkin dışındaki günahların cezasını ise, dilediği kimseler için ahirete tehir eder" şeklinde olması câiz olmasın?" Şöyle denilmesin: "Bu nasıl doğru olur. Halbuki biz dünyevî bakımından, mü'minlerden daha çok,kâfirlere cezâ verileceğini kabul etmiyoruz. Çünkü ayetin takdirinin, "Allah dilediği kimseler için dünyada şirkin cezasını tehir etmez, yine dilediği kimseler için şirkin dışındaki günahların cezasını tehir eder" şeklinde olduğunu söylüyoruz." Böylece, bununla, her nekadar bu onlardan çoğuna yapılmasa bile, herbirinin cezasını peşin vermek mümkün olduğu için, kâfir ve fâsıkların cezasının peşin verilebileceği sebebi ile her iki grub insanın da korkutulması meydana gelir. Biz bağışlamanın (mağfiretin), devamlı olarak cezayı kaldırmak manasından ibaret olduğunu kabul ediyoruz. Buna göre niçin, "Bu kelimeyi, tevbe edenler ile küçük günah sahibinin bağışlanmasına hamletmek mümkün değildir" dediniz?

İlk üç izah tarzı, onların söylemediği prensipler üzerine bina edilmiştir. Bunlar, büyük ve küçük günah sahiblerinin tevbelerinden sonra bağışlanmalarının vacib olmasıdır.

Dördüncü bir izah tarzına gelince, biz, Allah'ın, **"Bunun (şirkin) dışındaki şeyleri.."** ifâdesinin umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili, bedel olmak üzere, kendisine كُلٌّ ve بَعْضٌ lafızlarının getirilmesi ve meselâ: وَيَغْفِرُ كُلَّ مَادُونَ ذٰلِكَ "Bunun dışındaki herşeyi bağışlar;" وَيَغْفِرُ بَعْضَ مَادُونَ ذٰلِكَ "Bunun dışındaki bazı şeyleri affeder" denilmesinin doğru oluşudur. Şayet Allah'ın **"Bunun dışında.."** sözü umûm ifâde etseydi, işte bu doğru olmazdı. Biz bu sözün umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, tevbe eden büyük ve küçük günah sahipleri ile tahsis etmiş oluruz. Bu böyledir, çünkü va'îd hakkında gelen ayetlerden herbiri, meselâ adam öldürme ve zinâ etme gibi bir büyük günah çeşidi ile tahsis edilmiştir. Bu ayet

ise, bütün günahları, içine almaktadır. Halbuki hass lâfız âmm olan lâfza takdim edilir. Bu sebeple va'îd ayetlerinin, bu ayetten önce nazar-ı itibara alınması gerekir.

Birinciye şöyle cevab verilir: Biz mağfireti, azabı tehir etme manasına aldığımızda, ayetin hükmüne göre, dünyada müşriklerin cezasının mü'minlerin cezasından daha çok olması gerekir. Aksi halde böyle bir ayırımda herhangi bir fayda olmazdı. Halbuki böyle olmadığı,

وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِٱلرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ

"Eğer insanlar (kâfirlerin rızıklarının bol verildiği fikrine kapılarak tek bir ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahman (Allah'ı) inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdiveni gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) ayetinin delâletiyle malûmdur.

Onun, "Niçin Allah'ın *"Bunun dışındakiler..."* sözü umûm ifâde eder dediniz? sözüne gelince biz deriz ki, Allah'ın مَا lafzı, şirkin dışında kalmakla nitelenen şeylere işaret eder. Bu şeylerin mahiyeti birdir. Böylece Allah kesin olarak onları bağışlayacağına hükmetmiştir. Buna göre bu mahiyet kendisinde bulunan her şey için, bağışlamanın söz konusu olması gerekir. Böylece bu sözün umûm ifâde ettiği ortaya çıkmış olur. Bir de hangi günah olursa olsun bundan istisna edilebilir. **Va'îdiyye (Mu'tezile'nin bir kısmı)**'ye göre, birşeyden istisnânın yapılabilmesi onun umûm ifâde ettiğini gösterir. Onun, "Va'îd ayetleri bu ayetten daha hususîdir" sözüne gelince, biz deriz ki: Bu ayet va'îd ayetlerinden daha husûsîdir. Çünkü bu ayet bazı günahların affedileceğini ifâde eder. Halbuki sizin söylediğiniz va'îd ayetleri, her günah için va'îdi ifâde eder. Bir de Kur'an ve hadislerde affa teşvik babında gelen şeylerin çok olmasından dolayı, af ayetlerini tercih etmek daha evlâdır.

Beşinci Delil: Beşinci delil, bizim va'ad ayetlerinin umûmî oluşuna sarılmamızdır. Bunlar Kur'an'da pekçokturlar. Sonra biz deriz ki: Bir tearuz var gibi göründüğünde bir tercih yapmamız veya o iki şeyin arasını bulmamız gerekir. Tercihin yapılmasının sebepleri pek çoktur:

a) Va'ad ayetlerinin umûmî oluşları daha çoktur. Delillerin çok oluşu sebebi ile tercihte bulunmak dinimizde muteber bir iştir. Biz usulü fıkıh kitabımızda bunun doğruluğuna deliller getirmiştik.

b) Allah Teâlâ'nın:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

"Hiç şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir" (Hûd, 114) ayeti, usul-ü fıkıhta da sabit olduğu gibi, hasene (iyilik) olduğu için hasenâtın kötülükleri giderdiğini gösterir. Bu sebeple, işte bu işâretin hükmüne göre, her hasenenin (iyiliğin), kâfirden çıkan iyiliklere nazaran yapılmamış olan her kötülüğü gidermesi gerekir. Çünkü bu iyilikler kâfirlerin kötülüklerini gidermez. Dolayısı ile geriye ayetle, kâfirlerin dışındakiler hakkında (yani mü'minler hakkında) amel edilmesi kalır.

c) Hak Teâlâ:

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا

"Kim bir iyilik yaparsa, ona o iyiliğinin on misli (sevab) vardır. Kim de bir kötülük (günah) işler ise, sadece o kötülüğü kadar cezalandırılır" (En'am, 160) buyurmuş ve sonra bu on misli sevaba ilavede bulunarak:

كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ

"Her başağında yüz danesi bulunan yedi başak bitiren bir tohum misali..." (Bakara, 261) buyurmuştur. Daha sonra, bunda da ilâvede bulunarak

وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ

"Allah dilediğine kat kat artırır" (Bakara, 261) buyurmuştur. Günahlar hususunda ise, Allah: *"Kim de bir kötülük (günah) işler ise, sadece o kötülüğü kadar cezalandırılır"* (En-am, 160) uyurmuştur. Bu, Allah katında, iyilik tarafının kötülük tarafına ne kadar üstün tutulduğu hususunda son derece açık bir delildir.

d) Allah Teâlâ, Nisâ suresindeki bir va'ad ayetinde şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

"İman edip salih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere, ebedi kalıcılar olarak sokacağız. Allah va'adini hak olarak yaptı. Sözü Allah'dan daha doğru kim var" (Nisâ, 122) . Allah, *"Allah va'adini hak olarak yaptı"* sözünü ancak te'kid için söylemiş ve hiçbir yerde, "Allah va'îdini hak olarak yaptı" şeklinde birşey söylememiştir.

Cenab-ı Allah'ın:

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

"Bizim katımızda söz değiştirilmez. Ben kullarıma zulümkâr değilim" (Kaf, 29) buyruğu hem va'ad hem de va'îd hususundadır.

e) Allah Teâlâ:

وَمَن يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَن يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُۥ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

"Kim bir günah işler veya kendine zulmeder de sonra Allah'dan bağışlanmayı isterse, Allah'ı gafûr ve rahîm bulur. Kim bir günah işlerse, onu kendi aleyhine yapmış olur. Allah alîm ve hakîmdir" (Nisâ, 110-111) buyurmuştur. İstiğfâr, mağfiret taleb etmektir ki tevbeden farklıdır. Burada, ister tevbe etsin isterse tevbe etmesin, bir kul Allah'dan mağfiret taleb ettiği zaman, Allah onu bağışlayacağını açıkca ifâde etmiş, ama "kim bir günah işlerse Allah'ı azab edici ve ceza verici olarak bulur" dememiş, aksine *"Onu kendi aleyhine yapmış olur"* buyurmuştur. Bu durum, iyilik tarafının üstünlüğünü gösterir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın:

إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

"Eğer iyilik yaparsanız, kendiniz için iyilik yapmış olursunuz. Kötülük yaparsanız da kendi aleyhinize yapmış olursunuz" (İsra, 7) ayetidir. Bu ayette, Cenab-ı Allah, *"Kötülük yaparsanız da kendiniz için kötülük yapmış olursunuz"* buyurmuştur. Buna göre sanki O, kulun iyiliğini iki kere tekrar etmek suretiyle ifâde etmiş, kötülüğünü ise tek bir defa zikrederek âdetâ örtmüştür. Bütün bunlar iyilik tarafının üstün olduğunu gösterir.

f) Biz, Allah Teâlâ'nın: *"Bunun dışındaki şeyleri (günahları) dilediği kimseler için affeder"* (Nisa, 48) sözünün, ancak büyük günah sahibini affetmeyi ihtivâ ettiğine delil getirmiştik. İmdi Allahu Teâlâ bu ayeti, tek surede iki defa getirmiştir. Tekrar ediş, ancak te'kid için olursa güzel olur. Buna karşılık, Allah va'îd ayetlerinden hiçbirini aynı lâfız ile ne tek surede ne de başka başka surelerde tekrar etmemiştir. Böylece bu da Hak Teâlâ'nın hasenât ve affa dair va'ad tarafına, günahtan daha fazla önem verdiğine delâlet eder.

g) Va'ad ve va'îdin umûmi ifâdeleri birbirleriyle tezat teşkil ediyor gibi görününce, bu durumda iki taraftan birine doğru te'vile gitmek gerekir. Te'vîli va'îd tarafında yapmak, va'ad tarafında yapmaktan daha güzeldir. Çünkü örfte va'îdden vazgeçmek güzel, va'adi yerine getirmemek ise, çirkin sayılmıştır. Bu sebeple te'vili va'îde yöneltmek, va'ade yöneltmekten daha evlâ olur.

h) Kur'an, Allahu Teâlâ'nın gâfir, gafûr, gaffâr olduğunu; gufrân ve mağ-

firetinin bulunduğunu; rahîm ve kerîm olduğunu; affının, ihsanının, fazlının ve lütfunun bulunduğunu gösteren ayetlerle doludur. Bu hususlara delâlet eden hadisler de tevâtür derecesine varmışlardır. Bütün bunlar va'ad tarafını takviye eden şeylerdir. Kur'an'da Allah'ın rahmet, kerem ve aftan uzak olduğunu gösteren hiçbir ayet yoktur. Dolayısıyla bütün bunlar va'ad tarafının va'îd tarafına üstün olmasını gerektirir.

i) Büyük günah sahibi insan,hayırların en üstünü olan iman etmiş, kötülüklerin en büyüğü olan küfre düşmemiş, fakat kötülüklerden olup da zirvede olmayan bir şerri (günahı) işlemiştir. Kölesi bulunan bir efendi düşünün. Onun kölesi taatların en büyüğünü yaptığı halde, orta derecede bir kusur işlemiştir. Bu durumda şayet efendi bu orta derece kusuru büyük taate tercih eder (ondan daha önemli sayarsa), kınanır ve eziyet veren birisi sayılır. Burada da böyledir: Allah'ın böyle yapması câiz olmayınca, va'ad tarafının üstün olduğu ortaya çıkmış olur.

j) **Yahya b. Mu'az er-Râzî** şöyle demiştir: "Allah'ım! Bir saatlik tevhid, elli senelik küfrü yerle bir edince, elli senelik tevhid bir saatlik günahı nasıl yerle bir edemez? Allahım! Küfürle beraber hiçbir taatin faydası olmayınca, senin adâletinin gereği, imânın yanında hiçbir günahın da zarar vermemesi beklenir. Aksi halde küfür imandan daha büyük olmuş olur. Eğer böyle olursa affını ummaktan daha az başka birşey olmaz." Bu güzel bir sözdür.

k) Biz Allah'ın: *"Bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder"* sözünü, tevbe etmiş küçük ve büyük günah sahibine hamletmenin mümkün olmadığını delile dayanarak izah etmiştik. Buna göre şayet sen, bu ifâdeyi tevbe etmemiş büyük günah sahiplerine hamletmez isen, ayetin âtıl sayılması gerekir. Ama biz va'îd ayetlerinin umûmî ifâdelerini, o günahları helâl gören kimseler manasında tahsis ettiğimizde, bu sırf umûmî bir ifâdeyi tahsis olur. Tahsis etmenin ta'tîl (atıl bırakmak, onunla amel etmemek) den daha ehven olduğu herkesce malûmdur.

Mû'tezile birçok bakımdan va'îd tarafının tercih edilmesinin daha evlâ olduğunu söylemiştir:

1) Ümmet-i Muhammed, fâsık kimsenin lanetleneceği, ibret ve azab olmak üzere cezalandırılacağı ve onun rezil ve rüsvay edileceği hususunda ittifak etmiştir. Bu, fâsıkın ilâhî cezaya müstehak olduğunu gösterir. Fâsık cezayı haketmiş olunca onun bu halde sevabı da haketmesi imkânsız olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca va'îd tarafının va'ad tarafından üstün olduğu ortaya çıkmış olur. Fasıkın lanetlenmiş olmasının izahını Kur'an ve icmâ gösterir.

Kur'an'ın bu hususta delilline gelince, Allah'ın mü'mini öldüren kimse hakkındaki: وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ

"Allah ona gazab etmiş ve onu lanetlemiştir" (Nisa, 93) ayeti ile:

أَلَا لَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ

"Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimleredir" (Hûd, 18) ayetidir. Bu hususta icma aşikârdır. O günahkârın ibret olarak cezalandırılmasına gelince, bu Allah Teâlâ'nın:

وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓا۟ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ

"Hırsız erkek ile hırsız kadının yaptıkları günahtan dolayı, Allah'dan ibret verici bir ceza olarak ellerini kesiniz" (Mâide, 38) ayeti ile beyan ettiğidir. Onun azab olarak cezalandırılması, Allah'ın zinâ edenler hakkındaki:

وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ

"Onların azabına (cezalandırılışlarına) mü'minlerden bir cemaat şâhid olsun (görsün)" (Nur, 2) ayetinde beyân edildiği gibidir. Onların rezil ve rüsvay olanlardan olmalarına gelince bu, Allah Teâlâ'nın yol kesenler hakkındaki:

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Resûlüne harb açanların, yeryüzünde (yol kesmek surettiyle) fesada koşanların cezası ancak ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya da (sağ) ellerivle (sol) ayaklarının çapraz olarak kesilmesi, yahut da sürgüne gönderilmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylıklarıdır. Ahirette ise onlara pek büyük bir azab vardır" (Mâide, 33) ayeti ile beyân ettiği husustur. Fâsığın (günahkâr mü'minin) bu sıfatlara sahip olduğu sabit olunca, azab-ı İlahi'ye ve zemmedilmeye müstehak oldukları da sabit olur. Bunlara devamlı müstehak olanların bunlara müstehak oluşları devamlı olduğu zaman, sevaba müstehak olmaları imkansız olur. Çünkü sevab ve ikâb (ceza) birbirinin zıddıdır. Bu ikisine aynı anda müstehak olmak imkansızdır. Fâsığın sevaba müstehak olamayacağı sabit olduğuna göre, va'îd tarafının va'ad tarafından daha üstün olduğu sabit olur.

2) Va'ad ayetleri umûmî mana ifâde ederler, va'îd ayetleri ise, hasstırlar. Hass olan ifâdeler, âm ifâdelerden daha önce nazar-ı itibara alınır.

3) İnsanlar fesad ve zulme mütemayildirler. Bundan dolayı kötülüğe karşı zecretmeye (engel olmaya) ihtiyaç daha şiddetlidir. Binâenaleyh va'îd tarafı daha üstündür.

Mu'tezile'nin İddialarına Cevaplar

Mû'tezile'nin birinci iddiasına birkaç bakımdan cevap veririz:

a) Fâsıkların günahları sebebiyle dünyada azab ve lanet olunacaklarına delâlet eden ayetler bulunduğu gibi, imanları sebebiyle dünyada iken ikrama uğrayacaklarına ve saygı duyulacaklarına delâlet eden ayetler de bulunmaktadır. Nitekim Cenab-ı Hak:

وَإِذَا جَاءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَـٰتِنَا فَقُلْ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ

"Bizim ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman (onlara şöyle) de: Selam üzerinize olsun. Rabbiniz rahmet etmeyi kendisine farz kıldı" (En'am, 54) buyurmuştur. Bu sebeple fasıkların dünyada azab olunduklarına ve kınandıklarına delâlet eden ayetler sebebiyle ahiret hayatıyla ilgili va'ad ayetlerini, onların iman ettikleri için dünyada saygı gördüklerine delâlet eden ayetler sebebiyle, ahiret hayatıyla ilgili va'îd ayetlerine tercih etmek daha evlâ değildir.

b) Ahiretle ilgili va'ad ayetleri, yine ahiretle ilgili va'îd ayetlerine muarız (tezad teşkil eder) göründüğü gibi, dünyada ibret verici cezaları ifade eden va'îd âyetleri ile de muârız (tezad teşkil eder) görünür. Bu sebeple niçin dünyevi va'îd ayetlerini, uhrevi va'îd ayetlerine tercih etmek, aksini tercih etmekten daha evlâ olsun?

c) Biz, tevbe etse bile hırsızlık yapan kimsenin elinin, –ibret verici bir ceza olarak değil de– bir imtihan olmak üzere kesileceğinde icmâ ettik. Bu sebeple Cenab-ı Hakk'ın: جَزَآءً بِمَا كَسَبَا نَكَـٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ

"Yaptıkları günahtan dolayı, Allah'tan ibret verici bir ceza olarak" ifâdesinin, onların tevbe etmemeleri haline bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Binâenaleyh niçin onun affedilmeme şartı ile de kayıtlı olması câiz olmasın?

d) Cezâ, yeten ve kâfî olan şey demektir. Dünyadaki ceza yeterli olunca, ahirette ceza vermenin câiz olmaması gerekir. Aksi halde bu, o dünyevî cezânın kâfî ve yeterli oluşunu zedeler. Bu sebeple dünyevî cezanın uhrevî cezayı kaldırdığı sabit olmuş olur.

Mû'tezile'nin va'îd tarafını tercih etme görüşlerinin bozuk olduğu sabit olunca biz deriz ki, meselâ va'ad ve va'îde delâlet eden iki ayet var. Bunları tevfik edip bağdaştırmak gerekir. Buna göre, "Kula sevab ulaşır, sonra da ce-

zâ evine nakledilir" denilmesi ümmetin icmâı ile batıl olan bir sözdür. Veyahut da, "Kula ceza verilir, sonra da mükâfaat (sevap) yurduna nakledilir ve orada devamlı kalır" denilebilir ki matlub da bunu ortaya koymaktır

İkinci tercihe gelince, bu görüş zayıftır. Çünkü Allah'ın, *"Bunun dışındaki şeyleri affeder"* sözü küfre şamil değildir ama, *"Kim Allah ve Resûlüne isyan ederse..."* (Nisâ, 14) sözü hepsine şamildir. Bu sebeple bizim sözümüz daha hususîdir. Allah en iyisini bilendir.

Altıncı Delil: Biz Hz. Muhammed (s.a.s)'ın şefaatinin azabı kaldırma hususunda tesiri olduğuna delil getirmiştik. Bu, bizim bu meseledeki görüşümüze delâlet eder.

Yedinci Delil: Hak Teâlâ'nın: إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا *"Hiç şüphesiz Allah bütün günahları affeder"* (Zümer, 53) buyruğu bu meselede bir nastır. Buna göre, eğer, "Bu ayet ancak her günahkârın mağfiret olunacağına katî olarak delâlet eder. Halbuki siz böyle demiyorsunuz. Öyle ise, ayetin delâlet edip de sizin söylemediğiniz, sizin söyleyip de ayetin delâlet etmediği şey nedir? Biz bunu kabul etsek bile, bu ayetten Cenab-ı Allah'ın muradı, bütün günahları tevbeden sonra bağışlamasıdır. Ayeti bu manada anlamak iki sebepten dolayı daha evladır:

a) Biz ayeti bu manada aldığımızda, tahsis etmeksizin bütün günahlara hamledebiliriz.

b) Allah Teâlâ, bu ayetin peşisıra:

وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ

"Azab size gelmeden önce, Rabbinize dönün ve O'na teslim olun" (Zümer, 54) buyurmuştur. İnâbe (dönmek), tevbe etmek manasınadır. Bu sebeple bu ayet, günahların affedilmesi için tevbenin şart olduğunu gösterir" denilirse, şöyle cevap veririz: Allah'ın:*"Hiç şüphesiz Allah bütün günahları affeder"* (Zümer, 53) ayeti, Allah tarafından, gelecekte günahları düşüreceği (affedeceği) hususunda bir va'addir. Biz Allah'ın gelecekte bu va'dini yerine getireceğine kesin inanıyoruz. Çünkü biz, hiç şüphesiz Allah'ın mü'minleri cehennemden çıkaracağına inanıyoruz. Bu sebeple bu ayet, Allah'ın bağışlaması hususunda da kesin bir hüküm olur. Böylece ayeti zâhirî manasında almak için, tevbe şartını getirmeye ihtiyac olmadığı ortaya çıkar. İşte bu meseledeki sözün tamamı budur. Muvaffakıyyet Allah'dandır. Artık ayetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz:

Bu İstidraddan Sonra Ayetin Tefsirine Dönüş

Mû'tezile, günahın günahkârı kuşatmasını, onu işleyenin sevabını boşa çıkaran büyük bir günah olması şeklinde tefsir eder. Buna birkaç yönden itiraz edilir:

a) Günahın insanı kuşatmasının şartı, büyük günah olması olduğu gibi; bu kuşatmanın şartı da o günahın affedilmesidir. Çünkü affolunursa, günahın insanı kuşatması tahakkuk etmez. Bu durumda da günah, ancak affedilmediği zaman insanı kuşatır. Bu, meselenin başıdır. Bu ayetle istidlâl matlûbun sübutuna bağlıdır ki o da batıldır.

b) Biz günahın büyük olması sebebi ile insanı kuşattığını söylemiyoruz, aksine insanın içinin ve dışının günah ile nitelendirilmiş olması ile tefsir ediyoruz. Bu da ancak kalbi, dili ve bütün azaları ile günah işlemiş olan kâfir hakkında gerçekleşmiş olur. Kalbi ve dili ile Allah'a itaat eden ve bazı azaları ile Allah'a karşı günah işleyen müslümanın durumuna gelince, bu halde günahın kulu kuşatması keyfiyeti gerçekleşmez. Şüphesiz günahın kuşatmasını bizim söylediğimiz şekilde tefsir etmek daha evlâdır. Çünkü bir cisim bir başka cismin bir kısmına dokunduğu zaman, "O, onu kuşattı" denilmez. Böylece, günahın kulu kuşatmasının ancak kul kâfir olduğu zaman tahakkuk ettiği ortaya çıkar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki ;

فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ *"İşte böyle olanlar cehennemliktir"* ayeti, cehennemliklerin, sadece böyle olan kimseler olduğunu ifâde eder. Bu da büyük günah sahibinin cehennem yârânı olmaması gerektirir.

c) Cenab-ı Allah'ın: "İşte böyle olanlar cehennemliktir" buyruğu, onların bu anda cehennemde olmalarını gerektirir ki bu yanlıştır. Bu sebeple bu ayeti, onlar "Cehenneme müstehak olar kimselerdir" manasında anlamak gerekir. Biz bunun böyle anlaşılması gerektiğini söylüyoruz. Ancak Allah Teâlâ'nın bu hakkından vazgeçmesinin de muhtemel olduğunda bir münakaşa yoktur. Bu da meselenin başıdır.

Biz bu ayetle ilgili sözlerimizi fıkhî bir kâide ile sona erdirelim: Burada iki şart vardır

1) Günah işlemiş olmak,

2) O günahın kulu iyice kuşatması iki şarta bağlanmış olan ceza, o iki şarttan sadece birinin bulunmasıyla gerçekleşmez. Bu da boşanma ve köle azâd etme hususunda yeminini iki şarta bağlayan kimsenin, o iki şarttan birisinin bulunmasından dolayı yeminin bozulmayacağını gösterir. Allah en iyisini bilir.

Cennetlikler

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"İmân edip salih ameller işleyenler (yok mu?) işte onlar cennetliktir ve onlar orada ebedî olarak kalıcıdırlar"

(Bakara, 82) .

Terhîbden Sonra Tergîbin Gelmesindeki Hikmet

Bil ki Cenab-ı Allah Kur'an'da ne zaman bir va'îd ayeti zikretse, onun yanısıra mutlaka bir va'ad ayetini de zikreder. Bunun birçok faydaları var:

1) Allah bununla adâletini ortaya koyar. Çünkü küfürde ısrar edenler hakkında devamlı azaba hükmedince, iman etmeye devam edenlere de, devamlı olan nimetlerle hükmetmesi gerekir.

2) Mü'minin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: لَوْ وُزِنَ خَوْفُ الْمُؤْمِنِ وَرَجَاؤُهُ لَاعْتَدَلَا *"Müminin korkusu ve ümidi tartılsa denk gelirdi[39] buyurduğu gibi, korku ve ümidinin terazili olması gerekir. Bu denk oluş ise ancak bu yol ile olur.*

3) Allah Teâlâ va'adi ile rahmetinin tamlığını, va'îdi ile de hikmetinin tamlığını, göstermiştir. Böylece bu, insanı irfana götürür. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Amel İmandan Ayrıdır

Amel-i salih, imân'dan başka bir şeydir. Çünkü Cenab-ı Hak bu ayette, *"imân edenler ve salih ameller işleyenler.."* buyurmuştur. Şayet iman, amel-i saliha delalet etseydi, imandan sonra amel-i salihin zikredilmesi bir tekrar olurdu. **Kâdî**, buna şu şekilde cevap vermiştir: İmana, her ne kadar bütün salih ameller dahil olsa bile, ancak O'nun, آمَنَ sözü, ancak onun iman fiillerinden birini yapmış olduğunu ifâde eder. Bu sebeple,

---

*(39) **Keşfu'l-Hafâ, 2/166 (Beyhakî'den).***

O'nun, والّذين آمنوا وعملوا الصّالحات demesi yerinde olmuş olur. Buna cevabımız şudur: "Mazî fiil, o fiilin geçmiş zamanda meydana geldiğini gösterir. "İman" bir masdardır. Buna göre şayet bu masdar, bütün salih amellere delâlet etseydi, kişinin آمَنَ , sözü, o kimseden bütün amellerin südur ettiğine delil olurdu. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Büyük Günah İşleyen "İman Ve Salih Amel" Çerçevesi Dışına Çıkmaz

Bu ayet, büyük günah işleyenlerin cennete girebileceğini gösterir. Çünkü biz iman edip salih amel işleyen, sonra da büyük günah işleyen ve ondan dolayı tevbe etmeyen kimseden bahsediyoruz. Büyük günah işlemeden önceki durumda o şahsın iman edip salih amel işlediğini söylemek doğru olur. Kendisi hakkında böyle denilmesi doğru olan kimsenin iman edip salih amel işlediğini söylemek de doğru olur. O kimse hakkında böyle demek doğru olunca, onun, Allah'ın: "Onlar, cennet ehlidirler. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar" ayetinin şümûlüne girmesi de vacib olur.

Eğer: "Allah'ın ".. ve salih amel işleyenler" sözü, o kimse hakkında ancak, bütün o salih amelleri işlediği zaman doğru olur; tevbe de bu salih ameller cümlesindendir, buna göre o insan tevbe etmediği zaman salih amelleri işlemiş olmaz ve böylece de ayetin ifâde etmiş olduğu kimseler arasına girmez" denilirse cevaben deriz ki; biz onun hakkında büyük günah işlemeden önce, "O iman etti ve salih ameller işledi" demenin bu vakitte doğru olacağını; bu onun hakkında doğru olunca da, onun, iman etmiş ve salih ameller işlemiş olmasının doğru olacağını da beyan etmiştik. Çünkü , bir cümle doğru olduğu zaman, onun cüz'ünün de doğru olması gerekir. Hatta, o şahıs bir günah işlediği zaman, onun bütün zamanlarda iman edip salih amel eşlediğini söylemek doğru olmaz. Fakat bizim, "O iman edip salih ameller işledi" sözümüz, "o, bütün zamanlarda veya bazı zamanlarda böyleydi" sözümüzden daha umumî bir ifâdedir. Ayette nazar-ı itibara alınması gereken, her iki durumda müşterek olan hususdur. Böylece, o kulun bu va'ad hükmünün şumûlüne girdiği sabit olur. Bundan sonra geriye onların şu sözü kalır: "Günahkârın günahının cezası, taatinin sevabını düşürmüştür. Bundan dolayı, va'îd tarafının üstün sayılması gerekir. Bununla ilgili sözümüz, yukarda geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbaî, bu ayeti, cennete giren kimsenin bir lütuf olarak cennete girmediğine delil getirir. Çünkü Cenab-ı Allah'ın: أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ

(İşte onlar cennetliktir) ayeti, hasr ifâde eder. Böylece bu, cennetliklerin an-

cak iman edip salih amel işleyenler olduğunu gösterir. Biz deriz ki: "Niçin bundan maksat, cennete girmeyi hak etmiş olanlar olması mümkün olmasın? Böyle olunca cennetin bir lütuf olarak verilmiş olduğu kimse, bu hükmün şümûlüne dahil olmaz." Allah en iyisini bilendir.

İsrailoğullarından Alınan Ahid

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

"Hani biz İsrailoğullarından, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik yapın, insanlara güzel söyleyin; namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" diye bir ahid almıştık. Sonra da, içinizden az bir kısmı hariç, yüz çevirdiniz ve hâlâ da yüz çeyirmektesiniz"

(Bakara, 83).

Bil ki bu, Allah'ın İsrailoğullarına has kılmış olduğu nimetlerin sonuncusudur. Bu böyledir, çünkü bu şeylerle mükellef tutmak, nimetlerin en büyüğü olan cennete ulaştırır. Nimete ulaştıran şey de nimettir. Bundan dolayı, hiç şühhesiz bu teklif de nimetlerdendir. Bundan sonra Cenab-ı Allah burada, onları bazı şeylerle mükellef tutmuş olduğunu beyân etmiştir. **Birinci mükellefiyet,** Allah'ın: لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ *"Ancak Allah'a ibadet edeceksiniz"* sözüdür. Bu sözle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birinci Farz: Allah'a Kulluk, Farklı Kıraatler ve Hüccetler

İbn Kesir, Hamza ve Kisaî, kelimeyi yâ harfiyle; يَعْبُدُونَ şeklinde, geriye kalanlar da tâ harfiyle olmak üzere, تَعْبُدُونَ şeklinde okumuşlardır. Kelimenin يَعْبُدُونَ şeklinde okunmasının sebebi, onlar gâib olup, onlardan haber verildiği içindir. تَعْبُدُونَ şeklinde okunmasının sebebi, onlar muhatap oldukları içindir. Tercihe şayan

olan "tâ" harfiyle okunmasıdır. **Ebû Amr** şöyle demiştir: "Görmüyor musun, Cenab-ı Allah bu sözün devamında, "ve insanlara güzel söz söyleyin" buyurmuştur. Bu da, kelimenin, onların muhatap sayılmak üzere, "tâ" harfi ile okunması gerektiğini gösterir.

İKİNCİ MESELE

لاَتَعْبُدُونَ Cümlesinin Muhtemel İ'rabları

Nahiv âlimleri يَعْبُدُونَ kelimesinin i'rabdaki yeri hususunda, beş değişik görüşte olmak üzere, ihtilâf etmişlerdir.

a) **Kisaî**, kelimenin, أَنْ لاَ يَعْبُدُوا şeklinde olmak üzere merfû olduğunu söylemiştir. Buna göre sanki ayetin manası şöyledir: أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ بِأَنْ لاَ يَعْبُدُوا "Biz onlardan, Allah'tan başkasına tapmamaları hususunda bir ahid almıştık..." Ancak ne var ki, buradaki أَنْ düşürüldüğü için, fiil merfû olmuştur. Nitekim, **Tarafe** şöyle demiştir:

أَلاَ أَيُّهَذَا اللاَّئِمِي أَحْضُرُ الْوَغَى وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَّاتِ هَلْ أَنْتَ مُخْلِدِى

"Harblerde bulundum ve güzel şeyleri müşâhede ettim diye ey beni kınayan şu kimse, sen beni ebedi kılıcı mısın?" Şâir, أَحْضُرُ fiili ile أَنْ أَحْضُرَ demeyi kastetmiş ve bundan dolayı da أَنْ أَشْهَدَ ifâdesi ona atfedilmiştir. Bunu **Ahfeş, Ferra, Zeccâc, Kutrub, Ali b. İsâ** ve **Ebu Müslim** câiz görmüşlerdir.

b) Ayetteki يَعْبُدُونَ fiilinin nahiv bakımından yeri, kasemin cevabı olarak ref'tir. Sanki şöyle denilmiştir: "Hani biz onlar hakkında, ancak Allah'a ibâdet etmeyeceklerine dair yemin almıştık." Bu şekil, **Müberred, Kisâî, Ferrâ** ve **Zeccâc** câiz görmüşlerdir. Bu aynı zamanda **Ahfeş**'in iki görüşünden biridir.

c) **Kutrub**'un görüşüdür. Buna göre يَعْبُدُونَ fiili hal makamındadır ve mahallen mansubtur. Cenab-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Biz, siz Allah'dan başkasına ibâdet etmediğiniz halde, sizden misâk aldık."

d) **Ferra**'nın görüşüdür ki buna göre bu kelime mahallen bir nehiy ifâde eder, ancak Allah'ın: لاَ تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا *"Anne çocuğu yüzünden zarara sokulmasın"* (Bakara, 233)[40] ayetinde olduğu gibi, bir haber kipi şeklinde merfu olarak gelmiştir. Fakat mânası bir nehiy ifâde etmektedir. Bunun bir nehiy olduğunu te'kid eden birçok husus vardır: Birincisi: أَقِيمُوا *"(Namaz) kılınız"* emridir. İkincisi; bu görüşü **Abdullah b. Mesud** ile **Ubeyy b. Ka'b** (r.a)'in لاَتَعْبُدُوا *(İbadet etmeyiniz...)* şeklindeki kıraatleri de kuvvetlendirmektedir. Üçüncüsü; emir ve nehiy manasında olmak üzere gelen haber cümleleri, apaçık emir ve nehiy cümlelerinden daha etkili ve müessirdir.

(40) Ferra, لاَتُضَارُّ şeklinde okumuştur. Bizim kıraatimizde ise bu kelime لاَتُضَارَّ şeklindedir.

Çünkü, bu durumda emre hemen uyulmuş ve yasaklanan şeyden kaçınılmış da sanki ondan haber veriliyor, hissi uyandırılır.

e) Kelimenin takdiri, أَنْ لاَ تَعْبُدُوا "(Allah'dan başkasına) ibadet etmeyiniz diye..." şeklindedir. Buna göre أَنْ harfi fiil ile birlikte مِيثَاقَ kelimesinden bedel omuş olur. Sanki şöyle denilmektedir: "Biz İsrailoğullarından, Allah'ı birleyecekleri hususunda misâk (ahid) aldık."

ÜÇÜNCÜ MESELE
İbadet Kavramı, Kelam, Fıkıh Ve Ahkâma Şamildir

Bu misâk (ahd), dinî bakımdan gereken herşeyi içine alır. Çünkü Cenab-ı Allah, Allah'a ibâdeti emredip başka şeylere ibadeti nehyettiği zaman, hiç şüphesiz Allah'ın zatını bilmek, O'nun hakkında vacib, câiz ve imkansız olan herşeyi bilmek, O'nun vahdâniyyetini, zıddı ve ortağı olmaktan berî olduğunu, eşi ve çocuğu olmaktan münezzeh olduğunu bilmek, O'na ibâdetle emredilmeden ve başkasına ibâdetten nehyedilmeden daha önce gelir. Yine ancak vahiy ve peygamberlik yoluyle bilinebilecek olan ibâdetin keyfiyetini bilmek de bu emirden öncedir. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın: *"Ancak Allah'a ibadet edersiniz"* sözü, kelam, fıkıh ve ahkâm ilminin ihtiva ettiği herşeyi içine almış olur. Çünkü ibadet ancak bunlarla tam yerine getirilebilir.

İkince Farz: Ana Ve Babaya İyi Davranma:

İkinci mükellefiyet, Cenab-ı Hakk'ın: وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا *"Ve ana-babaya iyilik yapın.."* emridir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Emirle İlgili İ'rab Vecihleri

"Allah'ın: وَبِالْوَالِدَيْنِ sözünün başındaki harf-i ceri neye taalluk eder, ve إِحْسَانًا kelimesi de niçin mansubtur?" denilebilir. Deriz ki bu hususta üç görüş vardır:

a) **Zeccâc,** أَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "Ana-babaya kusursuz bir şekilde iyilik ediniz, iyi davranınız" takdiri ile, mansub olduğunu söylemiştir.

b) وَصَّيْنَا هُمْ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "Biz onlara, ebeveynlerine iyi davranmalarını emir ve tavsiye etkik" takdiri üzere, إِحْسَانًا kelimesi mansub olmuştur" denilir. Çünkü bâ harfinin bu şekilde mukadder bir وَصَّيْنَا fiiline taalluk etmesi daha güzeldir. Şayet birinci şekle göre takdir edilir ise, o zaman, بِالْوَالِدَيْنِ ibaresi إِلَى الْوَالِدَيْنِ anlamına gelir. Sanki "Anne babaya iyilik ediniz" denmiştir.

c) Daha doğrusu bu cümle daha önce geçen manaya atfedilen bir haber olarak gelmiştir, yani "ibâdet edesiniz ve iyi davranasınız diye..." manasındadır.

İKİNCİ MESELE

Allah'a İbadetten Hemen Sonra Ebeveyne İyilik Emredilmesinin Hikmeti

Allah'ın ibâdet emrinin peşinden, ana-babaya iyi davranma emri getirilmiştir. Bunun birçok sebebi vardır:

1) Kulun üzerinde en çok nimeti olan, şüphesiz Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple Allah'ın nimetine karşılık yapılacak şükrün, başkalarının iyiliklerine karşılık yapılacak teşekkürden önce gelmesi gerekir. Allah'ın nimetinden sonra ana-babanın çocuklarına olan iyilikleri başka iyiliklerden daha şümûllüdür. Bunun sebebi şudur: Çünkü anne ve baba çocuğun olmasında, meydana gelmesinde temel ve sebeptirler. Aynı şekilde onlar çocuklarına onu terbiye ederek in'âmda bulunmuş olurlar. Ebeveynin dışındaki insanlara gelince, onlardan varoluşun aslı ile ilgili bir in'âm (iyilik) söz konusu olmaz, sadece terbiye hususunda bir iyilik yapmaları (in'âmları) söz konusu olabilir. Böylece ana-babanın çocuğuna olan iyiliklerinin, Allah'ın nimetlerinden sonra, diğer iyiliklerin (nimet şekillerinin) en büyüğü olduğu ortaya çıkar.

2) Allah Teâlâ, insanın meydana gelmesinin hakîkî müessiridir. Anne ve baba ise zahirî örf itibariyle, onun meydana gelmesinde müessirdirler. Cenab-ı Allah hakîkî müessiri zikredince, peşinden zahirî ve örfî müessiri zikretmiştir.

3) Allahu Teâlâ, kuluna verdiği nimetlere mukabil bir karşılık talebetmez. Allah'ın maksadı,sadece in'âm etmektir.Anne baba da böyledir, onlar da çocuklarına yapmış olduğu iyiliklerden malî bir karşılık ve mükâfaat beklemezler. Çünkü ahireti inkâr eden bile çocuğuna iyilik yapıp onu terbiye eder, yetiştirir. İşte bu yönden, anne-babanın evlâdına olan iyilikleri, Allah'ın nimetler vermesine çok benzemektedir.

4) Allahu Teâlâ kuluna nimet vermekten bıkıp usanmaz. Kulu, en büyük suçu bile işlemiş olsa, O kulundan nimetlerini ve lûtfunun eserlerini esirgemez. Anne baba da böyledir; onlar da çocuklarına in'âmda bulunmaktan usanmaz ve her ne kadar çocuk anne babasına asî olsa bile lûtuf ve ihsanlarını esirgemezler.

5) Şefkatli bir babanın , çocuğunun malında, daha çok kâr elde etmek, onun fazlalaşmasını istemek ve onu noksanlaşmadan ve kalitesinin düşmesinden korumak için tasarrufta bulunması gibi, Hak Teâlâ da kulunun taatında tasarruf eder. Onu zayi olmaktan korur. Sonra Allah'u Teâlâ, kulunun daim olmayan amellerini, ebedî olarak devam eden bir şey yapar, fanî mallarını bakî hale getirir. Nitekim Hak Teâlâ,

مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar, her bir başağında yüz "tane" bulunan yedi başaklı bir "tane" gibidir" (Bakara, 261) buyurmuştur.

6) Allah'ın nimeti, her ne kadar anne babanın nimetinden daha büyük olsa bile, O'nun nimetleri, istidlâl ile; ebeveynin nimetleri de zarurî (açıkca ve bedihî) olarak bilinir. Ne var ki, Allah'ın nimetlerine nisbetle ebeveynin nimetleri azdır. Bu sebeple, bu yönden her ikisi de dengelenmiş olur. Ancak üstünlük ve rüçhaniyyet, Allah'ın nimetlerine aittir. Bu sebeple biz, ebeveynin nimetlerini, Allah'ın nimetlerine nisbetle ikinci derecede kabul ettik..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebeveyne İtaatin Hükmü

Alimlerin ekseriyeti, - kâfir bile olsa - anne-babaya saygı göstermenin vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna birçok husus delâlet etmektedir.

1) Cenab-ı Hakk'ın: وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا sözü, onların mü'min olup olmamalarıyla kayıtlanmamıştır. Ve yine, fıkıh usûlünde sabit olduğu üzere, vasfa terettüb eden hüküm, vasfın illet olduğunu bildirir. Bu sebeple bu ayet, anne babaya saygı göstermekle ilgili emrin onlar sırf anne baba oldukları için olduğuna delâlet etmektedir. Ki bu da, umûmî bir mânayı iktiza eder. Cenâb-ı Hakk'ın::

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

"Ve Rabbin, ancak kendisine ibâdet etmenizi, anne babaya da iyi davranmanızı hükmetmiştir" (Isra, 23) ayetiyle istidlâl etmek de böyledir.

2) Allahu Teâlâ'nın:

فَلَا تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

"Ve sakın onlara "üf" bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle!" (Isra, 23) ayetidir. Bu anne babaya sıkıntı ve eziyet vermekten men hususunda, son derece anlamlı bir ayettir. Sonra Cenâb-ı Hak diğer bir ayette:

وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

"Ve de ki: Rabbim, onlar beni küçük iken nasıl terbiye etmişlerse, sen de onlara merhamet et!" (Isra, 24) buyurmuş, anne babaya saygı duymanın vâcib oluşunun sebebini açıkca izah etmiştir.

3) Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim (s.a.s)'den, o babasını küfürden imana davet ederken ona nasıl nazik davrandığını bize şu ayetinde nakletmiştir:

يَٰٓأَبَتِ لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا

"Babacığım! duymayan, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem, 42). Sonra onun babası Hz. İbrahim (a.s)'e eziyet ederek, ağır cevaplar veriyor, ama Hz. İbrahim (a.s) bunlara katlanıyor. Hz. İbrahim (a.s) hakkında bu geçerli olunca, bu ümmet için de aynısı geçerli olur. Çünkü Cenâb-ı Hak: ثُمَّ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ أَنِ ٱتَّبِعۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ حَنِيفٗا

"Sonra da sana, hanîf olan İbrahim'in dinine tâbi olmanı vahyettik" (Nahl, 123) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ebeveyne Yapılacak İhsanın Şümûlü

Bil ki anne babaya iyilikte bulunmak, kesinlikle onlara bir sıkıntı vermemek ve ihtiyaç duydukları faydalı şeyleri onlara ulaştırmak demektir. Bu ihsân lâfzının içerisine, eğer anne baba kâfir iseler onları imana davet etmek; eğer günahkâr iseler yumuşak bir yolla onlara marûfu emretme hususları da girer..

Üçüncü Farz: Anababaya (Yakınlara) İyilik Vecîbesi:

Cenâb-ı Hakk'ın: وَذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ *"Ve yakınlara"* ifâdesidir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Akraba Mefhumuna Dahil Olanlar

İmam Şafiî (r.a) şöyle buyurmuştur: Birisi Zeyd'in yakınlarına vasiyette bulunsa, bu mefhûmun içerisine mirastan mahrum olan ve olmayanlar dahil olur da, onun babası ile oğulları girmez. Çünkü bunlar hakkında yakınlar, akrabalar tabiri kullanılmaz. Ve yine bu sözün içerisine, torunlar ve dedeler de dahil olur. Bu mefhûmun muhtevâsına "usûl ve fürûnun" girmeyeceği de söylenmiştir. Ayrıca, herkesin bu hükme dahil olduğu da söylenmiştir. Burada bir incelik vardır. O da şudur: Araplar geçmiş atalarını (şecere halinde) ezberleyerek muhafaza ederler, böylece onların nesli genişler ve böylece hepsi akraba olurlar. Biz geçmiş atalarımıza doğru hareket edip ve onların çocuklarını da hesapladığımızda, yakınlar çoğalır. İşte bu sebepten dolayı **İmam Şafiî** (r.a), "Kâfir bile olsa, kendisine nisbet olunan ve kendisiyle tanınılan en yakın dedeye kadar çıkabilir, varılabilir.." demiş ve örnek olarak da, kendi yakınlarını zikrederek şöyle demiştir: Birisi, Şâfiî'nin yakınları-

na vasiyette bulunsa, biz bu vasiyyeti, akraba dahi olsalar, Muttalib ve Abd-i Menâfoğullarına değil de, Şâfîîoğullarına hamlederiz. Çünkü Şâfiî meşhûr görüşe göre, Abd-i Menâf'a değil de Şâfî'ye nisbet edilir. **Allâme Gazzâlî** "Bu Şâfiî'nin zamanında böyleydi, ama bizim devrimizde bu söz ancak Şâfiî (r.a)'nin çocuklarına hamledilir. Ama, bu Şâfiîoğullarına kadar çıkmaz. Çünkü bu çocuklar zamanımızda İmâm Şâfiî'nin kendileri vasıtası ile tanındığı en yakın kimseleridir. Ana tarafından yakın olmaya gelince, bu yakınlık Acemlerin vasiyetlerinde söz konusu olur ise de, en kuvvetli görüşe göre, Arapların vasiyetinde söz konusu olmaz. Çünkü Araplar, ana tarafından olan yakınlığı akrabalık saymazlar. Ama insan "falancanın "erhamı" (akrabaları) için vasiyette bulunuyorum" dese de, bu söze hem baba, hem ana tarafından olan akrabalar girerdi.

İKİNCİ MESELE
Akraba Hukukunun Önemi

Bil ki akrabaların hakkı, ana-baba hakkının bir uzantısı gibidir. Çünkü insan ana-babası ile olan bağları vasıtası ile akrabalarına bağlanır. Ana-baba ile olan bağ, akraba bağlarından önce gelir. İşte bu sebepten ötürü Allah, akrabayı ana-babadan sonra zikretmiştir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

إِنَّ الرَّحِمَ سِجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ أَيْ رَبِّ إِنِّي ظُلِمْتُ إِلَى أُسِيءَ إِلَيَّ إِنِّي قُطِعْتُ قَالَ فَيُجِيبُهَا رَبُّهَا أَلَا تَرْضِينَ أَنِّي أَقْطَعُ مَنْ قَطَعَكِ وَأَصِلُ مَنْ وَصَلَكِ ثُمَّ قَرَأَ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

"Sıla-i rahm, Rahman kelimesinden türemiştir. Ama kıyamet günü olduğunda şöyle der: Ey Rabbim bana zulmedildi, bana kötülük yapıldı, yakınlarım benimle alakayı kestiler." Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle devam etti: "Rabbi ona şu şekilde cevap verir: Seninle alakayı kesenle benim de alakamı kesmeme ve seni gözetene benim rahmetimi ulaştırmama razı olmaz mısın?" Hz. Peygamber (s.a.s) sonra şu ayeti okudu: "Demek idareyi ve hâkimiyeti ele alırsanız, yeryüzünde fesat çıkaracak, sıla-ı rahmi (akrabalık bağlarını) keseceksiniz öyle mi?" (Muhammed, 22)[41]. Bu hakka riayet etmenin tekid ile bildirilmesinin aklî sebebi şudur: Akrabalık birlik, sevgi, gözetme ve yardım mahallidir. Eğer bu sayılan şeylerden biri meydana gelmez ise bu kalbe güç gelir, onu son derece incitir ve kalbi yalnızlık, vahşet ve sıkıntıya düşürür. Bu sayılan şeyler ne kadar güçlü olur ise, kalbin bu güçlüklerini o nisbette giderir. İşte bu sebepten ötürü akraba haklarına riayet etmek vacib olmuştur.

---

41) Benzeri bir hadis için bkz. Müslim, Birr, 16 (4/1981); Tirmizi, Birr, 16 (4/324); Buhari, Edeb, 13.

Dördüncü Farz: Yetimlere İyi Davranma:

Dördüncü mükellefiyet, Allah'ın وَالْيَتَامَى *"Ve yetimlere (iyilik yapın"* emridir. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Yetim Kime Denir?

"Yetim", bulûğ çağına gelmeden önce babası ölmüş kimseye denir. Bunun cem'i "nedim" kelimesinin cem'inin نَدَامَى olması gibi, أَيْتَامٌ veya; يَتَامَى şeklinde gelir. Annesi ölmüş kimseye "yetim" denmez. **Zeccâc**, bunun insan hakkında böyle olduğunu, insan dışındaki canlılarda yetimliğin, annenin olmaması manasında olacağını söylemiştir.

İKİNCİ MESELE
Yetimle İlgilenmenin Önemi

"Yetim", akraba haklarını gözetmenin bir uzantısı gibidir. Bu böyledir, çünkü yetim küçük olduğu için ondan istifâde edilemez. O yetim olduğu için ve ihtiyaçlarını görecek bir kimsesi olmadığı için, ona faydalı olacak birisine muhtaçtır. İnsan, böylesi yetimlerle arkadaş olmaya pek az arzu duyar. Bu mükellefiyet, insanların nefislerine ağır geldiği için, şüphesiz ki derecesi dinî bakımdan çok büyüktür.

Beşinci Farz: Fakirlere İyi Davranma:

Beşinci mükellefiyet Allah'ın: وَالْمَسَاكِينَ *"ve miskinlere (iyilikte bulunuz)"* emridir. Bununla ilgili olarak söylenmesi gereken bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE
Miskin Kime Denir?

مَسَاكِينْ lâfzının müfredi, "sükûn" kelimesinden alınmış olan مِسْكِينْ lâfzıdır. Sanki fakirlik onda konaklamıştır. Bu kelime, ekseri dil alimlerine göre fakirden daha muhtaç olan kimseyi ifâde eder ki bu, **Ebu Hanife**'nin (radıyallahu anh) görüşüdür. Hanefiler, Allah'ın:

أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ

"Veya topraklara belenmiş bir yoksula..." (Beled, 16) ayetini bu görüşlerine delil getirmişlerdir. **İmam Şâfiî** (radıyallahu anh)ye göre ise, daha kötü durumda olana **"fakir"** denir. Çünkü "fakir" kelimesi, فَقَارُ الظَّهْرِ "Sırtın omurga kemiği" tabirinden alınmıştır. Sanki onun omurgası, ihtiyacının fazlalığından dolayı kırılmış gibidir. Bu, **İbnü'l-Enbârî**'nin de görüşüdür. Şâfiîler

bu görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın: ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ﴾ *"Gemiye gelince, o denizde iş yapan fakirlere ait idi"* (Kehf, 79) ayetini delil getirdiler. Çünkü Allah o kimseleri, gemi onlara âit olduğu halde, onlara "miskinler" (fakirler) demiştir.

İKİNCİ MESELE
Miskin'in Yetimden Sonra Sıralanmasının Hikmeti

Miskinlerin (fakirlerin) derecesi, yetimlerden sonra gelmiştir, çünkü bazan miskinlerden hizmet etmeleri suretiyle istifade olunur. Bu sebeple onlarla ilişki içinde olma temayülü, yetimlerle ilişkili olma temayülünden daha fazladır. Bir de miskîn, kendi işi ve mâişeti (geçimi) ile meşgul olması mümkündür. Yetim ise böyle değildir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, miskinden önce yetimi saymıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Akraba ve yetimlere yapılan iyiliklerin mutlaka zekattan başka şeyler olması gerekir. Çünkü atıf mugâyereti (ayrı ayrı şeyler olmayı) gerektirir.

Altıncı Farz: İnsanların Güzel Söz Söyleme Vecibeleri:

Altıncı mükellefiyet, Allah'ın: ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ *"Ve insanlara güzel (iyi) söz söyleyiniz"* emridir. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Farkına Göre Mânalar

Hamza ve **Kisâî**, mahzuf olan قَوْلاً kelimesinin sıfatı olarak bu kelimeyi حَسَنًا şeklinde okumuşlardır. Buna göre Allah sanki, قُولُوا لِلنَّاسِ قَوْلاً حَسَنًا "İnsanlara güzel söz söyleyiniz"demiştir. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi حُسْنًا şeklinde okumuş ve bu okuyuşlarına şu ayetleri şahid getirmişlerdir: ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا﴾ (Ankebût, 8); ve: ﴿ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ﴾ (Neml, 11). Bu kelimenin manası ile ilgili bazı vecihler vardır:

a) **Ahfeş**, bunun manasının "Güzellik sahibi bir söz" demek olduğunu söylemiştir.

b) حُسْنًا lafzının, حَسَنًا yerinde kullanılması câizdir. Nitekim, sen رَجُلٌ عَدْلٌ (âdil adam) dersin.

c) ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ ayetinin manası "sözünüz güzel olsun" demektir. Buna göre, حُسْنًا kelimesi, birinci sözün (yani اَحْسِنُو iyilik ediniz sözünün) kendisine delâlet ettiği fiilin mef'ûlu mutlakı olarak mansub kılınmıştır.

d) حُسْنًا son derece güzel olduğu için "haddizatında güzel olan söz" manasınadır.

İKİNCİ MESELE

"Haber cümlelerinden sonra niçin yahudilere, قُولُوا "söyleyiniz." kelimesi ile, muhatab sigası ile konuşulmuştur?" denilebilir. Buna üç yönden cevab verilir:

1) Tıpkı Allah Teâlâ'nın:

حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم

"Tâ ki siz gemide olduğunuzda ve gemiler onları (yani sizi) taşıdığında..." (Yûnus, 22) ayetindeki gibi iltifât üslûbundan[42] dolayıdır.

Bu ayette bir hazif vardır. Yani قُلْنَا لَهُمْ قُولُوا "Biz onlara "....deyiniz" dedik" demektir.

3) Kesin söz almak (ahd, misak almak) ancak bir kelâm (söz) şeklinde olur. Sanki şöyle denilmektedir: Ben, "Allah'dan başkasına ibâdet etmeyiniz" dedim, siz de "....deyiniz."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, Allah'ın: وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا *"İnsanlara güzel (söz) söyleyiniz"* emrinin muhatablarının kimler olduklarında ihtilaf etmişlerdir.Buna göre,"Allah yahûdilerden, Allah'dan başkasına ibâdet etmemeleri ve insanlara güzel söz söylemeleri hususunda söz almıştır" denilebilir. Veya, "Allah yahûdilerden, Allah'tan başkasına ibadet etmemelerine dair söz almış, sonra da Hz. Musâ ile ümmetine "İnsanlara güzel söz söyleyiniz" demiş olması muhtemeldir. Her bakımdan güzel ahlak ve iyi âdetleri ihtivâ eden tek bir kıssa teşkil etsin diye birinci görüş her nekadar doğruya daha yakın ise de, lâfız bakımından her iki görüş de düşünülebilir.

DÖRDÜNCÜ MES'ELE

Kimlerle Güzel Konuşmalı, Kâfirler De Bu Hükme Dahil Midir?

Bazı alimler şöyle demişlerdir: Mü'minlere karşı güzel söz söylemek gerekir, kâfirlere ve fâsıklara karşı değil. Buna iki şey delâlet etmektedir:

1) Onlara lânet etmek ve onlara karşı savaşmak gerekir. Böyle olunca onlara güzel söz söylemek nasıl mümkün olur?

2) Hak Teâlâ'nın: لَّا يُحِبُّ ٱللَّهُ ٱلْجَهْرَ بِٱلسُّوٓءِ مِنَ ٱلْقَوْلِ إِلَّا مَن ظُلِمَ .

42) Bir söz dizisi içerisinde, şahıslar aynı olduğu halde şahıs zamirlerinin gaibken muhataba, veya muhatab iken gâibe v.b. değişmesidir.

"Allah kötü sözün açıkca söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka" (Nisa, 148) âyetidir. Allah, zulmedilenlere, incitici sözü açıkca söylemelerini mübah kılmıştır. Sonra bu görüşte olanlardan bazıları, bu emrin, ("ve insanlara güzel söyleyiniz") emrinin kıtal âyetiyle nesholunduğunu iddia etmişlerdir. Yine onlardan, bu emrin tahsis edildiğini iddia edenler de vardır.

Bu açıklamaya göre burada iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Muhataplara göre tahsisin vukû bulmuş olması. Bu da, âyetten muradın, "mü'minlere güzel söz söyleyin" şeklinde olmasıdır.

b) Hitâb etme cihetinden tahsisin meydana gelmesidir. Bu da, bundan maksadın insanlara, Allah'a davet ve Emr-i bi'l-Marûf hususunda güzel söz söyleyin" şeklinde olmasıdır. Birinci izaha göre tahsis hitâba değil muhâtaba; ikinci izaha göre ise, tahsis muhataba değil hitâb tarzına gelir.

Ebu Ca'fer Muhammed ibn el-Bakır, bu âyetin umûmluğunun, zâhirine göre devam ettiğini ve tahsise ihtiyacın olmadığını iddia etmiştir ki, bu en kuvvetli görüştür. Buna delil ise, Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un, makamlarının yüceliğine rağmen, Firavun'a yumuşaklık ve rıfk ile muâmele etmekle emrolunmuş olmalarıdır. Yine Hz.Muhammed (s.a.s), yumuşak davranıp ve sert davranmamakla emrolunmuştur. Allah'ın:

ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır" (Nahl, 125) âyeti de böyledir. Yine Cenâb-ı Hak:

وَلَا تَسُبُّوا۟ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَسُبُّوا۟ ٱللَّهَ عَدْوًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ

"Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin, sonra onlar da, bilmeden, haddi aşarak Allah'a söverler" (En'âm, 108) buyurmuştur.

وَإِذَا مَرُّوا۟ بِٱللَّغْوِ مَرُّوا۟ كِرَامًا

"Boş bir sözle karşılaştıkları zaman, şerefli insanlar olarak geçip giderler" (Furkan, 72); ve:

وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ

"Ve, cahillerden yüz çevir" (A'râf, 199) âyetleri de aynı mânadadır.

Kâfirlere Lânet Etmek Gerekir mi?

Âyette ilk önce istidlâl edip de, onlara lânet etmenin vacib olduğunu, onlara güzel söz söylemenin mümkün olmadığını söyleyenlere gelince, biz deriz ki, her şeyden önce onlara lânet etmek ve sövmenin vacib olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise Hak Teâlâ'nın: *"Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin"* (En'âm, 108) âyetidir. Biz onlara lânet etmenin gerektiğini kabul etsek bile, biz lânetin, güzel söz söylememek olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur:

Güzel söz, onların hoşuna giden ve onların sevebileceği sözlerden ibaret değildir. Tam aksine güzel söz, kendisiyle faydalanacakları sözdür. Biz, onlar kötü fiillerinden vazgeçsinler diye onları kınayıp lânetlediğimiz zaman, bu söz onlar için faydalı olur. Böylece bu lânet, güzel ve faydalı bir söz olmuş olur. Nitekim bir babanın, sözünde sertlik yanlısı olması,bu sebeple kötü bir fiilden vazgeçileceği için, bazan güzel ve faydalı olur. Biz onlara lânet etmenin, güzel söz olmadığını kabul ediyoruz, tamam, fakat biz lânet etme gereğinin güzel söz söyleme vazifesine aykırı olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur:

Bir kimsenin, bize lütufta bulunmuş olması sebebiyle saygıya hak kazanmış olması ile, küfründen ötürü hakarete müstehak olması arasında bir aykırılık yoktur. Durum böyle olunca, onlara güzel söz söylemenin gerekliliği niçin caiz olmasın?

Onların ikinci olarak getirdikleri delile gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah kötü sözün açıkca söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka"* (Nisa, 148) âyetidir, buna şu şekilde cevap veririz: Bundan maksadın, insanlar kendisinden kaçınsınlar diye zalimin durumunu ortaya koymak, şeklinde olması niçin caiz olmasın? İşte bu mâna Hz.Peygamber (s.a.s)'in;

اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ كَيْ يَحْذَرَهُ النَّاسُ *"İnsanlar ondan kaçınsınlar diye fâsıkı, kendisindeki kötü vasıflarla anınız"*[43] sözüyle de kastedilmektedir.

BEŞİNCİ MES'ELE
Kâfirler, Fâsıklar Ve Diğer İnsanlarla Münasebet

Tahkik ehli, "İnsanların insanlara söylemiş oldukları sözlerin, ya dinî ya da dünyevî hususlarda olduğunu; buna göre eğer bu sözler dinî hususlarda olursa, bu söz kâfirlere karşı söylenirse, onları imâna davet etmek; fâsıklara karşı söylenirse onları itaata davet etmek için olur. İmâna davet etmeye gelince, bunun mutlaka güzel

43) Keşfu'l-Hafa, 1/106; Taberani ve İbn Ebi'd-Derda'dan.

sözle olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'a

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

"Ona, yumuşak bir söz söyleyin. Umulur ki nasihat alır ya da korkar" (Taha, 44) buyurmuştur. Allah, Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un mertebelerinin çok yüce olmasına rağmen, onlara, Allah'a karşı son derece inkârcı, isyankâr ve serkeş olmasına rağmen, Firavn'a yumuşaklıkla davranmalarını emretmiştir. Yine Hz.Muhammed (s.a.s)'e:

وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ۖ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

"Eğer sen sert ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı. Sen onları affet, bağışlanmalarını iste ve "emir" hususunda onlarla müşavere et! Azmettiğin zaman, Allah'a tevekkül et, çünkü Allah tevekkül edenleri sever" (A-li İmran, 159) buyurmuştur.

Fâsık olanları Allah'a itaate davet etmeye gelince, bu hususta güzel söz söylemek mûteberdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et"* (Nahl, 125) buyurmuş ve:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

"(Sen kötülüğü) en güzel olanla savuştur. O zaman bir de bakarsın ki, seninle arasında bir düşmanlık bulunan kimse, yakın bir dost olmuştur" (Fussilet, 34) demiştir.

Dünyevî işlere gelince, güzel sözle maksada ulaşmak mümkün olduğu zaman, bunun dışında herhangi bir şeyin güzel olmayacağı zaruri olarak bilinen bir şeydir demiştir. Böylece dinî ve dünyevi âdabların tamamının Hak Teâlâ'nın, "Ve insanlara güzel söz söyleyin" ifâdesinin içine dahil oluduğu sabit olmuş olur.

ALTINCI MES'ELE

Bu Âyetteki Emirler Vücûb İfade Eder

Âyetin zâhiri, yahudilerin dinine göre akrabaya, yetimlere ve yoksullara ihsanda bulunmanın vacib olduğuna delâlet eder. İnsanlara güzel söz söylemek de onlara vacibtir. Çünkü mîsak almak, vâcib olmayı gösterir. Bu böyledir, çünkü emrin zâhiri vücûb ifâde etmektedir. Bir de Allahu Teâlâ onları, bu emirden yüz çevirdikleri için kınamıştır; bu da onun farz olduğunu gösterir.

Bizim dinimizde de, bazı bakımlardan emir vücûb ifâde eder. İbn Abbas'-

dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zekât (maldaki diğer) bütün hakları neshetmiştir." Bu görüş zayıftır, çünkü kendisini ihtiyacın kıskıvrak yakaladığı, bizim de durumunun böyle olduğunu müşahade ettiğimiz kimseye, zekât vermek bize vâcib olmasa bile, tasaddukta bulunmamız gerekir. Öyle ki, onun ihtiyacı zekât ile giderilmezse, ona tasaddukta bulunmak bize vacib olur. Kendisiyle zarara uğrayacakları bir tarzda insanlarla konuşmanın vacib olduğunda şüphe yoktur.

Yedinci ve Sekizinci Farz: Namaz ve Zekat:

Yedinci ve sekizinci mükellefiyet, Cenâb-ı Hakkın;

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ âyetidir ki, bunların tefsiri yukarda geçmişti.

Bil ki Allahu Teâla, şu sekiz mükellefiyet hususunda onlardan kesin söz aldığını açıkladıktan sonra, her şey hususunda onlardan bir ahid almış olması sebebiyle, kabûl edip de böylece Rableri katında büyük bir makam elde etsinler diye onlara nasıl in'âmda bulunduğunu beyan edince, onlar yüz çevirip, kendi kendilerine kötülük yaparak, delillerin ve alınan ahidlerin çok kuvvetli olmasına rağmen Rablerinin nimetini güzelce kabûl (telakkî bilkabûl) etmediler. Bu da, onların yüz çevirmeleri ve arka dönmeleri hususundaki kötü davranışlarını artırmaktadır. Çünkü son derece müessir açıklamalardan ve kendilerinden kesin söz alınmasından sonra Allah'a muhalefet etmeye cür'et etmeleri, cehâletten ötürü karşı gelmekten daha ağır bir suç olur.

Alimler, Hak Teâlâ'nın: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ *"Sonra yüz çevirdiniz"* hitabıyla kimlerin murad edildiği hususunda, üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) İsrailoğullarının ilk nesilleri.

b) Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan yahudiler. Buna göre mana, "Sizin atalarınızın yüz çevirmesi gibi, mucizelerin zuhûrundan sonra yüz çevirdiniz..." şeklinde olur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ "Sonra siz yüz çevirdiniz" ifadesiyle öncekiler, وَأَنتُم مُّعْرِضُونَ "Ve siz yüz çeviriyorsunuz" sözüyle de sonrakiler murad edilmiştir.

Birinci görüşün izahı şöyledir: Birinci söz, onlardan önce geçenler hakkında olunca, hitâbının zahirinin, sözün sonunun da, -bu zâhiri manadan sözü çevirecek herhangi bir delilin bulunması durumu müstesnâ- onlar hakkında olmasını gerektirir. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın birinci sözü, onlara deliller getir-

mek suretiyle nimetini izhâr etmek sadedinde zikretmiş olması; sonra da, onlardan pek azının müstesnâ, onların yüz çevirmiş olduklarını ve içinde bulundukları davranışta devam ettiklerini beyan etmiş olması açıklar.

İkinci sözün izahı şöyledir: Hak Teâlâ'nın: ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ buyruğu hitab-ı müşafehedir ki bu, o anda mevcut olanlara daha çok uygundur. Bundan önce geçen söz ise, hikâye yoluyla gelmiş bir sözdür ki bu , onların gâib olan, el'an mevcut olmayan seleflerine daha uygun düşer. Buna göre Allahu Teâlâ sanki: "Bu ahid ve misaklara sarılmaları onlara lâzım olduğu gibi, Tevrat da Hz.Muhammed (s.a.s)'in durumunu ve peygamberliğinin doğruluğunu bilmiş olmanızdan ötürü, size de bu misak ve ahidlere sarılmak vâcibtir" demiştir. Böylece onları bağlayan delil, sizi de bağlamaktadır. Halbuki buna rağmen siz, pek azınız müstesna, bu hüccetten yüz çevirerek, ona arka döndünüz. Bu, sayısı az olan kimseler de iman edip müslüman olan kimselerdir. İşte böyle bir açıklama yapılabilir. Üçüncü görüşün izahı şudur: Allahu Teâlâ onlara o nimetleri in'âm ettiğini, sonra onların bu nimetlerden yüz çevirdiklerini beyan edince, bu onların davranışlarının ne derece kötü olduğuna delâlet etmiştir. Allahu Teâ'lâ'nın, وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ hitabı Hz.Peygamber (s.a.s) zamanındakilere hastır. Yani sizler, kendilerinden söz alınmasından sonra yüz çevirmiş olan, önceki selefleriniz gibisiniz. Çünkü sizler de Hz.Muhammed (s.a.s)'in sıdkına delâlet eden delillere muttali olmanızdan sonra, ondan yüz çevirip onu inkâr ettiniz. Buna göre siz, bu yüz çevirmenizle (i'râd) yüz çevirmiş olan öncekiler gibi oldunuz. Allah en iyi bilendir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

"Hani sizden, kanlarınızı akıtmayacaksınız ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız, diye kesin bir söz almıştık...Sonra siz de bunu ikrar etmiştiniz ve şimdi de buna şehâdet ediyorsunuz"

(Bakara, 84).

Bil ki bu âyet, Allah'ın onlara olan nimetlerinden başka bir çeşide delâlet etmektedir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın onları bu teklifle mükellef kılması, onla-

rın da bu teklifin doğruluğunu kabul edip, sonra bu hususlaki ahidlerine muhalefet etmeleridir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ Hitabının Muhatapları

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ sözüne gelince, bunda birkaç husus vardır.

a) Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan yahudî âlimlerine bir hitaptır.

b) Yahudilerin seleflerine olan bir hitaptır. Buna göre cümlenin takdiri şöyle olur: "Hani biz, atalarınızdan bir söz almıştık...".

c) Selefe hitap, fakat halefi de bir kınamadır..Buna göre; اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ ifâdesinin anlamı şu olur: Biz size emrettik, emri de iyice te'kid ettik...Sonra siz de onun lüzûmunu ve vücûbiyetini kabul ederek ikrar ettiniz..

"Kanınızı Dökmeyeceksiniz" Nehyinin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, لَاتَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ hitabına gelince, bunda bir müşkil vardır. Bu da şudur: İnsan, kendisini zaten öldürmemek zorundadır. Durum böyle olunca, bundan nehyolunmada hiçbir fayda yoktur. Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Bu zorunluluk bazan değişebilir. Nitekim Hindliler, kişinin kendisini öldürmesiyle bu bozukluk âleminden kurtulup, nûr ve kurtuluş (salâh) âlemine ulaşılacağına inanıyorlardı..Veya, zamanın kendisine güç geldiği ve bazı işler altında ezilip de intihar eden, kendisini öldüren birçok kimse vardır. İnsanın kendisini öldürmemeye mecbur olduğu söylenemeyeceğine göre, onun böyle bir mükellefiyete tâbi tutulması uygun olur.

b) Bundan maksat, "birbirinizi öldürmeyin" demektir. Kişinin dışındaki kimse, neseb ve din bakımından ona yakın olduğunda, kişinin kendi zatı gibi kabul edilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı: فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ *"Birbirinizi öldürünüz"* (Bakara, 54) âyeti gibidir.

c) Kişi başkasını öldürdüğü zaman, kendisine kısas uygulanacağından, sanki kendisini öldürmüş gibidir.

d) Sizi öldürmeye çalışan kimseyi, siz de öldürmeye çalışmayınız. Aksi halde sizler kendinizi öldürmüş olursunuz...

e) Siz, dünyada kendileri sayesinde ayakta durduğunuz kimselerin kanını akıtmayın; yoksa, kendi kendinizi helâk etmiş olursunuz...

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ sözüne gelince, bunda da iki izah şekli vardır:

a) Memleketinizden çıkarılmaya müstehak olmanıza sebebiyet verecek şeyi yapmayınız.

b) Bundan maksad onların birbirini yurtlarından çıkarmalarından nehiydir. Çünkü bunda nerede ise öldürmeye yakın bir sıkıntı ve şiddet vardır.

Cenâb-ı Allah'ın: ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ *"Sonra siz de göre göre bunu ikrar etmiştiniz"* hitabında birkaç vecih vardır:

a) Bu en kuvvetli olan görüştür. Buna göre mânâ şöyle olur: Siz misakınızı ikrâr edip, ona uymanın gerekli olduğunu itiraf ettiniz. Şu anda da kendi aleyhinize şahidlik yapıyorsunuz. Bu senin şu sözüne benzer: "Falanca, kendi aleyhine şunu ikrâr etmiştir." Yani, "O, kendi aleyhine şâhiddir" demektir.

b) Siz onun kabul edilmesini itiraf ettiniz ve birbirinize bu hususta şahidlik ettiniz. Çünkü o misak aranızda yaygın ve meşhur idi.

c) Ey yahûdi topluluğu, bugün siz bu misakı atalarınızın ikrâr ettiğine şahidlik ediyorsunuz.

d) İkrâr, emre razı olup, gereğini yapma hususunda sabretmek demektir. Aynen, "Falanca zulmü tasrib etmez" (yani ona sabretmez) sözü gibi. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allah bunu size emretti, siz de razı olup devam ettiniz ve onun yerine getirilmesinin gerekli ve doğru olduğuna şahâdet ettiniz." Bu durumda şayet, "Mana aynı olduğu halde niçin Cenâb-ı Hak: "Sonra siz de bunu ikrâr etmiştiniz ve şimdi de buna şehâdet ediyorsunuz" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta üç görüş vardır:

a) "İkrar etmiştiniz" ifadesinin manası "Atalarınız ikrâr etti " şeklinde; "Şimdi de buna şehâdet ediyorsunuz" ifâdesinin manası, "onların ikrâr etmiş olduklarına şahidlik ediyorsunuz" şeklinde olur.

b) Geçmiş olan mîsâk esnasında ikrâr etmiştiniz ve bundan sonra şehâdet ediyorsunuz.

c) وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ibaresi te'kid için gelmiştir.

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ Tabirinde Birbirine Zıt Olan Muhatap Ve Gaib Nasıl Biraraya Gelmiştir?

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تَقْتُلُوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُوْنَ فَرِيْقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ تَظٰهَرُوْنَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَّاْتُوْكُمْ اُسٰرٰى تُفٰدُوْهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُوْنَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَّفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّوْنَ اِلٰى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ

"Sonra siz yine o kimselersiniz ki kendilerinizi öldürüyor, içinizden bir grubu yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlık hususunda birleşip yardımlaşıyorsunuz. Eğer onlar esir olarak size gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı. Yoksa siz Kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanların cezası dünyada bir rüsvaylıktan başka birşey değildir. Kıyamet gününde de onlar azabın en çetinine uğratılacaklardır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir"

(Bakara, 85).

Hak Teâlâ'nın: *"Sonra siz o kimselersiniz ki..."* ifâdesinde bir müşkillik vardır. Çünkü اَنْتُمْ (siz) ifâdesi muhatablar için, هٰؤُلَاءِ "O kimseler..." ifâdesi ise gâibler (orada olmayan) için kullanılır. Buna göre hazır olan bir zat aynı zamanda nasıl gâib olur? Buna birkaç yönden cevab verilir:

a) Bu ifâdenin takdiri, ثُمَّ اَنْتُمْ يَا هٰؤُلَاءِ "Sonra siz ey şöyle olanlar.." şeklindedir.

b) Bu ifâdenin takdiri, ثُمَّ اَنْتُمْ اَعْنِي هٰؤُلَاءِ الْحَاضِرِيْنَ "Sonra sizler, ben şu hazır olanları kastediyorum" şeklindedir.

c) هٰؤُلَاءِ lâfzının, اَلَّذِيْنَ manasına olması; sılasının ise, تَقْتُلُوْنَ lâfzının olmasıdır. Haber olarak alındığı zaman, تَقْتُلُوْنَ merfudur. Sıla oldu-

ğu zaman ise, irâbda mahalli yoktur. Zeccâc, sıla olmasında bu ifâdenin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın:

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ

"Sağ elindeki nedir, ey Mûsa" (Taha, 17) âyetidir. Yani, وَمَا تِلْكَ الَّتِي بِيَمِينِكَ demektir.

d) هٰؤُلَاءِ lafzı, أَنْتُمْ lafzını te'kîddir. Haber ise, تَقْتُلُونَ cümlesidir.

Allah'ın: "nefislerinizi öldürüyorsunuz" ifâdesine gelince, biz bu hususu yukarda açıklamıştık. Bu vecihlerin en doğrusu bu tür ifâdelerden maksadın, "bazınız bazınızı ödürüyor" şeklinde olmasıdır. Bazısının bazısını öldürmesi halinde, bütün insanlar tek bir vücût gibi olduklarından "O, nefsini öldürdü" denilir. Biz, "memleketlerinden çıkarma"dan neyin kastedildiğini açıklamıştık. Allah'ın, تُظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ âyetine gelince, bunda birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MES'ELE

Kıraat, "Biribiriniz Aleyhinde Yardımlaşıyorsunuz"

Asım, Hamza ve Kisaî, kelimeyi تُظَاهَرُونَ şeklinde şeddesiz okumuşlardır. Diğerleri ise; تَظَّاهَرُونَ şeklinde şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okumak, tâ harfinin birisini hazfetmekten dolayıdır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın; وَلَا تَعَاوَنُوا (Mâide, 2) âyetidir. Şeddeli okumak ise, tâ harfini ت, zî harfine idğam etmekten dolayıdır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, اثَّاقَلْتُمْ (Tevbe, 38) âyetidir. Hazfetmek hafiflik ifâde edip, idğam ise kelimenin aslını gösterir.

İKİNCİ MES'ELE

Bil ki "tezakür" karşılıklı yardımlaşma demektir. Memleketlerinden onları çıkarmak ve birbirlerini öldürmeleri, fitneyi büyüten ve yapılabilmesi için güç ve kudrete muhtaç olunan bir husus olduğu için, Allahu Teâlâ, onların bunu zulümde ve düşmanlıkta yardımlaşan kimselerden yardım talep edercesine yaptıklarını açıklamıştır.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE

Zulme Yardım da Zulümdür

Âyet, zulmetmenin haram oluşu gibi, zalimin zulmüne yardım etmenin de haram olduğunu gösterir. Buna göre şayet, "Allahu Teâlâ, zalimi zulüm etmeye muktedir kılıp, engelleri ve mâniaları ortadan kaldırarak, zalimi zulme götüren istek ve arzuları verince, ona zulmünde yardım etmiş olmaz mı? Buna göre şayet, zalime zulmünde yardım etmek çirkin ol-

saydı, böyle bir şeyin Allah'tan meydana gelmemesi gerekirdi" denilirse, cevâben deriz ki; Allahu Teâlâ her ne kadar zalime zulmünü yapması hususunda imkân, güç ve kudret vermişse de, şüphesiz onu, tehdit ve engelleme ile zulüm etmekten alıkoymuştur. Ama, zalime zulmünde yardımcı olan böyle değildir. Çünkü o, zalimi zulme teşvik ediyor, o zulmü onun gözünde güzel gösteriyor ve onu zulmetmeye davet ediyor. Böylece, aradaki fark anlaşılmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Zalim İle Yardımcısının Günahları Farklıdır

Bu âyet, zulme yardımcı olanın günahının miktarının, bizzat zulüm yapan kimsenin günahının mikdarı kadar olduğuna delâlet etmez. Tam aksine delil, zulme yardımcı olan kimsenin günahının, bizzat günahı işleyen kimsenin günahından daha aşağı olduğunu gösterir. Çünkü bizzat zulmü yapmaksızın yardım yapılmış olsaydı, bu yardımın zulmün meydana gelmesinde bir tesiri olmazdı. Ama, yardım olmaksızın zulüm fiili yapılmış olsa, şüphesiz zarar ve zulüm meydana gelir. Böylece, bizzat zulmü yapmanın, ona yardımcı olmaktan daha fazla günahı gerektirdiğini anlamış olduk.

Esirlerinizi Fidye Verip Kurtarırsınız

Hak Teâlâ'nın: وَإِنْ يَأْتُوهُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ âyetine gelince, bunda da birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Farkları

Nâfi, Asım ve **Kisaî**, her iki kelimeyi de elifle; أَسَارَىٰ ve تُفَادُوهُمْ şeklinde; yalnız **Hamza** her iki kelimeyi de elifsiz olarak; أُسْرَىٰ تُفْدُوهُمْ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elif ile أَسَارَىٰ, elifsiz تُفْدُوهُمْ şeklinde okumuşlardır. أُسْرَىٰ kelimesi, tıpkı جَرْحَىٰ ve جَرْحٰى gibi, أَسِير kelimesinin çoğuludur. أُسَارَىٰ şekline gelince, bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu kelimenin, tıpkı سُكَارَىٰ - سَكْرَىٰ kelimeleri gibi, أُسْرَىٰ kelimesinin cem'i olmasıdır.

b) أَسِير kelimesinin cem'i olmasıdır. **Ebû Amr**, أُسْرَىٰ ile أُسَارَىٰ arasında fark bulunduğunu ileri sürerek, أُسَارَىٰ nın elleri kelepçelenmiş kimseler; أُسْرَىٰ nın ise elle tutulan esirler olduğunu söylemiştir. **Ebû Amr**, sanki أُسَارَىٰ nın daha fazla mâna ihtiva ettiği görüşüne varmıştır. **Sa'leb**, bu açıklamayı kabul etmemiştir. **Ali ibn İsa** ise, "tercihe şayan olan elifle olan أُسَارَىٰ şeklidir. Çünkü imamların çoğu bu şekilde okuduğu gibi topluluk anlamına da daha çok delâlet etmektedir. Çünkü bu kelime çokluk için kullanılır;

bunun, شُكَاعِي (inleyen, acı duyan) kelimesi gibi, o tek kimse hakkında kullanıldığı nadirdir. Tercih sebeplerinden biri de Hicazlıların lügati olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

تُفَادُوهُمْ ve تُفْدُوهُمْ, iki meşhur kullanıştırlar. تُفْدُوهُمْ telâffuzu, فِدَاءٌ masdarından türemiştir ki, bir şeyi korumak amacıyla, o şeye karşılık verilen bedeldir. Bu ifâde; فداه فدية "Ona karşılık bir fidye verdi" şeklinde kullanılır. تُفَادُوهُمْ ifâdesi, المُفَادَاة mastarındandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fidye İle Esirleri Kurtarmadan Maksad

Müfessirlerin çoğu Cenâb-ı Hakk'ın, تُفَادُوهُمْ (fidyeleşirsiniz) ifâdesinden maksadı, İsrailoğullarına taat olan bir vasfı vermektir ki bu da esir dindaşları küfürlerine tekrar dönsünler diye mal ve benzeri şeyleri bolca vererek onları esâretten kurtarmalarıdır.

Ebu Müslim, âyetten maksadın bu söylenenin zıddı olduğunu, esas muradın şu mâna olduğunu söylemiştir: Birbirinizle savaşmış olmanıza ve birbirinizi memleketinizden çıkarmış olmanıza rağmen, onlar sizin elinize esir olarak düştüklerinde, onlardan fidye almanız haram kılındığı halde, ancak bir mal ve bedel alarak onları serbest bırakıyorsunuz. **Ebu Müslim** bir de şöyle demiştir: "Müfessirler yukarıdaki açıklamayı, Hak Teâlâ'nın: *"Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?."* ifâdesine dayanarak yapmışlardır ki bu zayıftır. Çünkü bu ifâde daha önce geçen peygamber ve onlara indirilmiş olan kitab (Tevrat) ile ilgilidir. Buna göre maksad şöyle olur: Nezdinizdeki Kitab'ta (Tevrat'ta), Hz.Muhammed (s.a.s) ile ilgili haberler bulunduğu halde siz onları inkâr edince, Tevrat'ın bir kısmına imân etmiş bir kısmını inkâr etmiş oluyorsunuz."

Her iki görüş de "fidyeleşme" sözüne uygun düşer. Çünkü esirlerden dolayı fidye veren için, فَادَاهُ denilebilir. Esirleri bırakmak için fidye alan için de, فَادَاهُ fiili kullanılabilir. Ne var ki müfessirlerin ittifak ettikleri görüş daha doğrudur. Çünkü Allah'ın: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?."* hitabının, aynı âyette bahsedilen konu ile alakalı olması, birkaç âyet önce bahsedilmiş olan birşey ile âlakalı olmasından daha uygundur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nüzûl Sebebi

Bazı alimler şöyle demişlerdir: Yurtlarından çıkarılan yahûdiler ile, fidye verilip kurtarılan yahûdiler aynı grubtur. Bu böyledir. Çünkü Kurayza ve Nadiroğulları, Evs ve Hazreç kabileleri gibi iki kardeş (ırkdaş) kabile idiler. Ama araları açıldı. Böylece Nadiroğulları Hazreç kabilesi ile, Kureyzâoğulları ise Evs kabilesi ile ittifâk ederek, her grub savaşlarda müttefikinin yanında yer aldı. İki taraftan biri galib geldiğinde, öbür tarafın yurtlarını harab ediyor, oradan sürüyorlardı. Her iki grubtan birisi esir düştüğünde ise, onun için iki yahûdi kabilesi de birleşiyor, esir olanlar için fidye verip onları kurtarıyorlardı. Araplar da onların bu halini ayıplayıp, "Niçin önce onlarla savaşıp, sonra da onları esaretten kurtarmak için fidye veriyorsunuz?" dediler. Bunun üzerine yahûdiler, "Biz onlar için fidye vermekle emrolunduk. Onlarla savaşmamız bize haramdır. Fakat biz müttefikimiz olanların yenilmesinden de ar duyuyoruz." dediler. Bir kısım başka alimler ise, o yahûdileri yurtlarından çıkaranların fidye veren yahûdilerden başka yahudiler olduğunu, bu yüzden onları Allah'ın kınadığını söylediler.

Yurt Dışına Çıkarma Meselesi

Allah'ın "Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı" buyruğuna gelince, buradaki وَهُوَ sözü hakkında iki görüş vardır:

a) Bu zamir, zamir-i kıssa ve zamir-i şan'dır. Sanki buna göre şöyle denilmektedir: "Hadise şudur: Onları yurtlarından çıkarmak size haramdır."

b) Bu zamir, "çıkarmaktan" kinâyedir, te'kid için zikredilmiştir. Çünkü bu zamir ile "çıkarma" masdarının arası, bir söz ile ayrılmıştır. Buna göre هُوَ zamirinin mahalli refdir. Sanki إِخْرَاجُهُمْ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ denilmektedir. Sonra, إِخْرَاجُهُمْ birinciyi (zamiri) açıklamak için tekrar edilmiştir.

Kitabın Bir Yerine İnanıp Diğerine İnanmamak

Cenâb-ı Allah'ın: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"* âyeti hususunda âlimler iki bakımdan ihtilaf etmiştir:

a) Onların birbirlerini yurtlarından çıkarmaları küfür, birbirlerini kurtarmak için fidye vermeleri ise imândır. Bu **İbn Abbas, Katâde** ve **İbn Cüreyc**'in görüşüdür. Allah onları fidye vermelerinden dolayı zemmetmemiş, tenakuza düşmelerinden dolayı zemmetmiştir. Çünkü onlar, vacib olan mükellefiyetlerin bir kısmını yerine getirmiş, bir kısmını terketmişlerdir. Tenâkuza düşmek bazan daha fazla kınanmayı gerektirir.

Şöyle bir görüş ortaya atılamaz: "Farzet ki onların birbirlerini yurtlarından çıkarmaları günahtır. Öyle ise niçin, isyankârın (günahkârın) kâfir sayılmayacağı sabit iken, Allah bu günahı küfür olarak tavsif etmiştir?" Çünkü biz diyoruz ki: "Belki de onlar bu çıkarmanın vacip olmadığını tasrih etmişlerdir. Bununla beraber Tevrat'ın sarih hükmü, vücûbuna delâlet etmektedir.

b) Bu âyetten murad, İsrailoğullarının, Hz.Musâ (a.s) ve Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliklerine dâir delillerin aynı olmasına rağmen, Hz.Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp Hz.Musa (a.s)'yı tasdik ettiklerine dikkat çekmektir. Verdikleri söz (misak)'de hepsi aynı durumda iken, bu, onların kitabın bir kısmına imân edip, bir kısmını inkâr eden atalarının yolunda olduklarını gösterir.

Rüsvaylığın Şümûlü

Allah'ın: *"Dünyada bir rüsvaylıktan başka birşey değildir"* buyruğuna gelince, buradaki خِزْيٌ kelimesinin asıl mânası zillet ve gazabdır. Allah Teâlâ birisine gazablanıp rahmetinden uzaklaştırdığı zaman, أَخْزَاهُ اللَّهُ denilir. Bu kelimenin aslının "utanmak" manasına olduğu da söylenilir. Çünkü أَخْزَاهُ اللَّهُ denildiğinde sanki "Allah onu utanacağı bir hale soktu " manası kastedilmiştir. Genel olarak bu kelimeden maksad büyük bir kınamadır. Âlimler bu rüsvay oluş hususunda birkaç görüş belirtmişlerdir:

1) **Hasan el-Basri**, bundan muradın cizye ve aşağılanmak olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, cizyenin onların şeriâtlarında bulunduğuna dair bir delâlet yoktur. Daha doğrusu, biz bunu Hz.Muhammed zamanında bulunanlara hamledersek, bu takdirde bu izah şekli doğru olur. Çünkü zımmîlerin başına gelen rüsvaylık cümlesinden birisi de, onlardan cizye alınmasıdır.

2) **Benu'n-Nadîr**'in yurtlarından çıkarılması, **Benû Kurayza**'nın öldürülüp, çoluk çocuklarının esir alınması. Bu da ancak, eğer biz âyeti Hz.Muhammed (s.a.s) zamanında bulunanlara hamledersek doğru olur.

3) Bu, en uygun olanıdır. Çünkü bundan murad, her hangi bir şekilde, şuna değil de ötekine tahsis etmeksizin, son derece fazla ve şiddetli bir kınamadır. خِزْيٌ kelimesindeki belirsizlik, zemmetme ve kınamanın son derece büyük bir şekilde vaki olduğuna delâlet eder.

أَشَدُّ الْعَذَابِ daki İsm-i Tafdilin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın: وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ âyetine gelince, bunda bir sual bulunmaktadır. Bu da şudur: Yaratıcıyı inkâr eden Dehriyyenin azabının yahûdilerin azabından daha şiddetli olması gerekir. Öyleyse, Cenâb-ı Al-

lah niçin yahûdiler hakkında: يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ *"Onlar azabın en şiddetlisine götürülürler"* buyurmuştur? Cevap: Bundan maksat, o azabın dünyada meydana gelmiş rüsvaylıktan daha şiddetli olduğudur. Buna göre أَشَدّ lafzı, her ne kadar mutlak ise de, bu bakımdan "daha şiddetli" mânasınadır.

Cenâb-ı Allah'ın: وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

"Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir" âyetiyle ilgili olarak iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Mes'elesi

İbn Kesir, Nâfi ve Âsım, tâ harf ile تَعْمَلُونَ şeklinde, muhatab sîgasıyla; diğer kıraat imâmları da yâ harfiyle, يَعْمَلُونَ şeklinde, gâib sîgasıyla okumuşlardır. Birinci okunuş tarzı, bu sözün başlangıcındaki, أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ hitabından dolayıdır. İkinci okunuş şekli, bu cümlenin, sözün sonu olmasından dolayıdır. Kırâat imamlarının çoğunun rivayeti, keza mânaya daha fazla delaleti cihetiyle hitab sîgasının tağlib yolu ile gaybet sîgasına hâkim kılınması sebebiyle, hitab kıraati birinci planda zikredilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın: *"Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir"* ifâdesi, şiddetli bir tehdit, günaha karşı büyük bir engelleme ve taattan dolayı da büyük bir müjdedir. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın kâdir olanların en muktediri olmasının yanısıra, gaflet de O'nun hakkında imkânsız olunca, bu muhakkak ki hakların onları hak edenlere ulaşacağını gösterir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

"İşte bunlar, ahiret hayatına mukabil dünya hayatını satın alanlardır. Bu sebeple, onların azabı hafifletilmez ve onlara yardım da olunmaz"

(Bakara, 86) .

Bil ki, dünya lezzetleriyle ahiret lezzetlerini beraberce elde etmek, imkânsız

olup, mümkün değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak, mükellefe, bunlardan dilediği ve istediği herhangi birini elde edebilme imkânı vermiştir. Buna göre mükellef, bu ikisinden birisini elde etmekle meşgul olduğu zaman, öte yandan diğerini elden kaçırmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, yahudilerin kitablarında mevcut olana iman etmekten yüz çevirdiklerinden içinde bulundukları küfür ile elde ettikleri dünyevî lezzetleri bir alışveriş olarak kabûl etmiştir. Bu, Allah tarafından onların şiddetli bir biçimde zemmedilmeleridir. Çünkü, dünyadaki alışverişinde aldanmış olan kimse, kınanır. Hatta bu kimse, aklından zoru olmakla nitelenir. Durum böyleyken, ahireti vererek dünya metaını satın alan kimse, kınanmaya ve zemmedilmeye daha lâyıktır.

Azablarının Hafifletilmemesi

Cenâb-ı Hakk'ın: فَلاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

O'nun, فَلاَ يُخَفَّفُ ifâdesine fâ harfinin dahil olması hususunda iki görüş vardır:

a) Bu ifâdeyi, اشْتَرَوْا ifâdesine atfetmek için getirilmiş fâ harfidir.

b) Emrin cevâbı manasına olduğu için, fâ harfi getirilmiştir. Bu senin, tıpkı "uyanık ol, şu sapıklar var ya onlarda hayır yoktur..."; أُولَئِكَ الضُّلاَّلُ انْتَبِهْ فَلاَ خَيْرَ فِيهِمْ demen gibidir. Birinci izah, daha makbuldür, çünkü bu izahta herhangi bir takdire izah duyulmamıştır.

İKİNCİ MESELE

Hafifletmek Ve Kesintiye Uğrama Meselesi

Bazı alimler, hafifletmeyi azabın kesintiye uğramamasına, tam aksine devam edip gitmesine hamletmişlerdir. Çünkü, azâb kesilecek olsa, mutlaka hafiflemiş olur. Bazı âlimler ise bu ifâdeyi, onun devamına değil şiddetine hamletmişlerdir. Evlâ olanı, şöyle denilmesidir: Azab, her vakit ya da bazı vakitlerde, bazan kesintiye uğramak, bazan da azaltılmak suretiyle hafifletilebilir. Cenâb-ı Hak, onların azabını hafifletilmemekle vasfedince, bu bizim söylediğimiz şeylerin hiçbirinin olmamasını gerektirir..

Allah'ın, وَلاَهُمْ يُنْصَرُونَ buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır. Ekseri âlimler bu ifadeyi ahiret hususundaki yardımın yokluğuna hamletmişlerdir. Yani, "Hiç kimse bu azabı onlardan gideremez ve onlar Allah'ın azab

etmeyi dilediği kimselere yardımda bulunamazlar" demektir. Bazılarıysa bunu, dünyevî hususlaki yardımın yokluğuna hamletmişlerdir ki, birincisi evlâdır. Çünkü Allahu Teâlâ, bunu onların yaptıklarına bir ceza olarak vermiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenab-ı Hak, "Bu sebeple onlardan azâb hafifletilmez" buyurmuştur. Bu nitelik, ancak âhirete uygun düşer, çünkü dünyevî cezâ meydana gelirse, bu günah işleyene tatbik edilen hadler, cezâlar gibi olur. Bir de, bazan kâfirler, mü'minlere üstün gelebilirler.

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ
فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ

"Celâlim hakkı için Musâ'ya Kitâb'ı verdik, ondan sonra da peşpeşe pegamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kuds ile destekledik. Demek, ne zaman bir peygamber size gönüllerinizin hoşlanmadığı bir şeyi göterirse, kibirlenmek isteyeceksiniz de bir kısmınız yalanlayacak, bir kısmınız da öldüreceksiniz, öyle mi?"

(Bakara, 87).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın onlara feyazân ettirmiş olduğu nimetlerin bir başka çeşididir. Bir de onlar kalkıp bu nimete, küfür ve kötü fiillerle mukabelede bulunmuşlardır. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ daha önce yahudileri, birbirlerini öldürmek ve birbirlerini yurtlarından çıkarmak suretiyle, Allah'ın emrine muhalefet etmekle niteleyip, daha sonra da bu çirkin fiilleriyle ahireti verip dünyayı satın aldıklarını açıklayınca, bu ayette zikrettikleriyle de onları iyice susturmuştur. Ayette geçen:

"Kitâb"a gelince, bu Allah'ın onlara bir defada toptan göndermiş olduğu Tevrat'tır. **İbn Abbas**'tan, Tevrat nâzil olunca, Allahu Teâlâ'nın Hz. Musâ'ya Tevrat'ı taşımasını emrettiği, fakat O'nun buna gücü yetmediği, bunun üzerine Allah'ın Tevrat'ın her harfi için bir melek gönderdiği; onların da Tevrat'ı taşıyamadıkları, böylece de Allah'ın Tevrat'ı Hz. Musâ'ya hafiflettiğini ve bundan sonra onu taşıyabildiği rivayet edilmiştir.

Hz. Musâ'dan Sonra Resûller Gönderilmesi

Allah'u Teâlâ'nın, وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ayetine gelince, bunda da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE قَفَّيْنَا kelimesi, أَتْبَعْنَا (peşinden getirdik) mânasınadır. Bu, bir şeyin peşinden başka bir şeyin gelmesi anlamından nakledilmiştir. "Hemen onun peşinden gelmek..." anlamı gibi.. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا

"Sonra peygamberlerimizi peşpeşe yolladık" (Mûminûn, 44) ayetidir.

İKİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre Hz. Mûsa'dan sonra, Hz. İsa'nın bi'setine kadar, şeriat aynı olduğu halde, ardarda peygamberler gelmiş, birbirlerinin peşlerinden zuhûr etmişlerdir. Çünkü Hz. İsa (a.s), yeni bir şeriat getirmiştir. Bunun doğruluğuna Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ayetiyle istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü bu ayet, aynı şeriat içinde birbirlerini izleyerek onların aynı çizgi, tevhid çizgisi üzerinde olmalarını gerektirmektedir. **Kadî** şöyle demiştir: "Hz. Musâ'dan sonra ikinci olarak gelen peygamberin, o şerîatı aynen, yani ne eksik ne de fazla olarak edâ etmediği sürece, birinci peygamberin şeriatı üzre olması mümkün değildir. Aynı zamanda bu ikinci şeriat, birincisinin aynısı olduğu tevatür yoluyla bilinebilecek bir şekilde de, muhafaza edilir. Çünkü peygamberin durumu böyle olunca, onun ancak daha önce bilinmiş olan bir şeyi veya daha önce bilinmesi mümkün olan bir şeyi bilmesi mümkün olabilir. Allah'ın beraberinde bir şeriatı olmayan bir peygamer göndermesi caiz olmadığı gibi, ki aklîyatçılar bu sebebi böyle açıklamaktadırlar, şu andaki konumuz hakkındaki söz de böyledir. Böylece Hz. Musâ'dan sonra gelen peygamberlerin içinde, her ne kadar birincisi aynen muhafaza edilmiş olsa da, yeni bir şeriat veya birinci şeriatın silinmiş bazı yönlerini ihyâ edecek ve yeniden ortaya koyacak bir şeriat getirmiş olanların mutlaka bulunmuş olmaları gerekir." Buna şu şekilde cevap veririz: Bu peygamberlerin gönderilmesinden maksadın, ümmete geçmiş şeriatları hakim kılmaları veya ancak Allah'ın bilebileceği başka neviden lütufları yerine getirmiş olmaları, niçin caiz olmasın? Velhasıl Kâdî (Abdülcabbar) delil getirmeyip, mevcut iddiasını tekrar etmekten öte bir iş yapmamıştır. O, "Peygamberlerin ya yeni bir şeriat, ya da ortadan kalkmış bir şeriatı ihya vazifesi ile gönderilmeleri gerekir" hükmünü neye dayanarak vermiştir? Oysa, ihtilaf sadece buradadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Musâ'dan Sonraki Resuller (a.s)

Bu peygamberler şunlardır:

Yûşa, İsmail, Şem'ûn, Davûd, Süleymân, İşa'yâ, Ermiyâ, Uzeyr, Hezekyal, İlyâs, Elyesea, Yûnus, Zekeriyya, Yahyâ (a.s) ve diğerleridir..

Hz. İsa'ya Verilen Âşikar Belgeler

Cenâb-ı Hakk'ın وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ peygamberleri önce mücmel zikredip, sonra Hz. İsa (a.s)'yı genişçe zikretmiştir. Bundaki sebep nedir? Çünkü önceki peygamberler Hz. Musâ'nın şeriatını getirmişlerdir. Böylece onlar, Hz. Musâ'ya tâbi olmuşlardır. Halbuki Hz. İsa böyle değildir. Zira O'nun şeriatı, Hz. Musâ'nın şeriatını kısmen neshetmiştir.

İKİNCİ MESELE

Süryancada İsa, Eyşû; Meryem ise hizmet eden anlamınadır. Şöyle de denilmiştir: "İbrancada Meryem, erkeklerle oturup kalkmaya düşkün olan kadın" manasınadır. **Ru'be**'nin sözü de böyle tefsir edilmiştir: قُلْتُ لِزِيرٍ لِمَ تَصِلُهُ مَرْيَمَةُ

"Kadınlara çok düşkün olan o adama زير erkeklere düşkün olan o kadının, niçin onu ziyaret ettiğini, sordum."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki الْبَيِّنَاتِ kelimesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

a) Ölüleri diriltmek, vs gibi, mucizeler anlamına gelir. Bu mâna **İbn Abbas**'dan rivayet edilmiştir.

b) الْبَيِّنَاتِ , İncîl anlamına gelir.

c) Bu en kuvvetli olan görüş olup, bütün yukarıda zikredilenler, الْبَيِّنَاتِ kelimesinin muhtevâsına girer. Çünkü mu'cize gösteren peygamber, kendi nübüvvetinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İncil de, o peygambere şeriatinin keyfiyetini gösterir. Bu sebeple, tahsiste bulunmanın bir manası olmaz.

Hz. İsa'yı "Ruhu'l-Kudüs İle Takviye Etme

Allah'u Teâlâ'nın وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ayetine gelince bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Farklı Kıraatler

Ayetteki أَيَّدْنَاهُ lâfzı, bu şekilde okunmuştur. **İbn Kesîr** tahfifle, الْقُدُسِ şeklinde, diğerleri ise, harekeli olarak الْقُدُسِ şeklinde okumuşlardır. Bu her iki okuyuş, الرُّعُبُ ve الرُّعْبُ kelimeleri gibi, fasîh olan iki okuyuştur.

İKİNCİ MESELE

Rûh'dan Maksad

Alimler, ayetteki "rûh" kelimesi üzerinde, bazı görüşler belirterek, ihtilâf etmişlerdir.

a) Bu, Cebrail (a.s)'dir. Cebrail (a.s) birkaç yönden böyle isimlendirilmiştir:

1) Rûhu'l-Kudüs'ten maksat, er-Rûhu'l Mukaddese demektir. Nitekim; رَجُلُ صِدْقٍ ve حَاتِمُ الْجُودِ denilir. Böylece Cenâb-ı Hak, Cebraîl'i, "kendi katında mertebesinin yüce olduğunu açıklamak ve onu şereflendirmek için bu şekilde nitelemiştir.

2) Cebraîl (a.s)'e bu ad verilmiştir, çünkü beden nasıl rûhla diriliyorsa, din de Cebraîl (a.s) ile hayat bulmaktadır. Çünkü Cebraîl (a.s), peygamberlere vahiy getirmeyi üstlenmiştir. Bu hususta mükellef olanlar ise, onun getirdikleriyle dinlerini ihyâ etmiş olurlar.

3) Cebrail (a.s)'in gâlib vasfı, O'nun ruhânî bir varlık oluşudur. Diğer melekler de böyledir. Ne var ki, O'nun ruhânî bir varlık oluşu daha tam ve daha mükemmeldir.

4) Cebrail (a.s) rûh diye adlandırılmıştır. Çünkü ne erkeklerin sulbü, ne de kadınların rahimi onu barındırmamıştır.

b) Ruhu'l-Kudüs'ten maksat, İncil'dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'an'da: روحا من امرنا *Emrimizden bir rûh...* (Zuhruf, 52) buyurmuştur. İncil böyle adlandırılmıştır. Çünkü din İncil ile hayat bulur, dünyevi işler de O'nun vesilesiyle bir intizama girer..

c) Bu, Hz. İsa'nın, kendisi sebebiyle ölüleri diriltmiş olduğu ismidir. Bu görüş, **İbn Abbas** ve **Saîd İbn Cübeyr**'den rivâyet edilmiştir.

d) Bu, Hz. İsa'ya üflenen rûhtur. Kudüs ise, bizzat Allah'tır. Böylece, Hz. İsa'yı bir yüceltme ve teşrif olsun diye, O'nun rûhu Cenâb-ı Hakk'a muzâf kılınmış, nisbet edilmiştir. Nitekim, بَلِيتُ اللَّهِ ve نَاقَةُ اللهِ ifâdesi de böyledir. Bu görüş **Rebî**'den rivayet edilmiştir. Buna göre, ayetteki rûhtan murad, insanın sayesinde hayata kavuştuğu rûhtur.

Bil ki, rûh isminin Cebrail'e İncil'e ve İsm-i A'zam'a ad olarak itlâk edilmesi, mecâzdır. Çünkü rûh, insanların hayat mıntıkalarında, damarlarında ve menfezlerinde dönüp dolaşan hava demektir. Malûmdur ki, yukarıda zikredilen Cebraîl, İncil ve İsm-i A'zam böyle değildirler. Ancak bu üçünden her birine teşbîh üslûbuyla, rûh adı verilmiştir. Çünkü rûh, nasıl ki insanın canlılığının sebebi ise, Cebraîl (a.s) de, ilimleri vasıtasıyla kalblerin hayat bulmasına sebeptir. İncil de, şeriatların meydana çıkması ve yaşamasının sebebidir. İsm-i A'zam da, maksatlara ulaşma vesilesidir. Ancak rûh ismiyle Cebraîl arasındaki benzerlik, birkaç yönden daha uygun görülmektedir.

a) Çünkü Cebraîl, lâtîf ve nûranî bir havadan yaratılmıştır. Bu sebeple, bu ikisi arasındaki benzerlik daha mükemmeldir. Binaenaleyh, "rûh" ismini Cebraîl'e vermek daha evlâdır.

b) Bu ismi Cebrail'e vermek, diğerlerine vermekten daha belirgindir.

c) Hak Teâlâ'nın, "ve biz onu Ruhü'l-Kudüs ile takviye ettik" buyruğunun mânası, "biz onu takviye ettik" demektir. Bu takviyeden maksat ise, ona yardım etmektir. Yardımı Cebrail'e isnâd etmek hakiki İncil ve İsm-i A'zam'a isnâd etmekse mecâzdır. Bu sebeple, rûh ismini Cebraîl'e vermek daha evlâ olur.

d) Hz. İsa'nın Cebrail (a.s) ile bir arada bulunması, bir benzeri başka hiçbir peygambere nasib olmayacak bir şekilde tahsis olunca, biçimlerinin en kuvvetlilerindendir. Çünkü Cebraîl (a.s) Meryem'e, bir çocuk doğuracağını müjdeleyeceğini müjdelemiştir. Hz. İsa (a.s) Cebraîl (a.s)'in üflemesinden meydana gelmiştir. Bütün durumlarda Hz. İsa'yı terbiye edip eğiten Cebraîl'dir. Onunla beraber onun gittiği yere giderdi. O, göğe çıktığında da onunla beraberdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لاَ تَهْوَى أَنفُسُكُمُ ayetine gelince, bu onları son derece zemmetmektir. Çünkü İsrailoğullarının yahudîleri, peygamber onlara hoşlarına gitmeyen bir şeyi getirdiğinde, o peygamberi yalanlarlar, eğer o peygamberi öldürme fırsatı ellerine geçerse öldürürlerdi. Onlar, dünyada yükselmeyi istediklerinden, dünyanın lezzetlerini arayıp, halka önder olmak istediklerinden ve haksız yere onların mallarını almak gayesiyle hareket ettiklerinden ötürü, böyle olmuşlardır. Peygamberler ise, onların bu davranışlarına fırsat vermek istemiyorlardı. Bu sebeple onlar da peygamberleri yalanlıyor, cahil olan insanlara, peygamberlerin yalancı oldukları duygusunu aşılıyorlar ve bu hususta tahrif ve yanlış yorumlarla iddialaşıyorlardı. Onların içinde, tıpkı iblisin Hz. Adem'e karşı sergilemiş olduğu tavrı, peygamberlere gösteren kimseler bulunmaktaydı.

Allahu Teâlâ'nın: فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ifâdesine gelince, birisi, وفريقا قتلتم şeklinde denilmeli değil miydi? diyebilir. Buna iki şekilde cevap veririz:

a) Bununla, mâzinin hikâyesi murad edilir. Çünkü, söz konusu iş, son derece korkunçtur. Böylece bu işin hatıralarda canlandırılması ve kalblerde tahayyül edilmesi murad edilmiştir.

b) "Henüz kendilerini öldüreceğiniz bir grub.." manası murad edilmiştir. "Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'i öldürmek için çok çaba sarfettiniz ve bunun için ona büyü yapıp yiyeceği koyunu zehirlediniz ama ben onu size karşı korudum." Hz. Peygamber (s.a.s) de ölürken;
مَازَالَتْ أُكْلَةُ خَيْبَرَ تُعَاوِدُنِي فَهَذَا أَوَانُ انْقِطَاعِ أَبْهَرِي *"Hayberde yediğim (zehirli) lokmanın acısı benden ayrılmadı. İşte bu can damarımın kesilmek üzere olduğu andır"*[44] buyurmuştur. En iyisini Allah bilir.

"Kalblerimiz Perdelidir" Neye Delalet Eder?

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

"(Yahûdiler): "Kalblerimiz perdelidir" dediler. Hayır öyle değil. Allah onları inkârları sebebi ile rahmetinden kovmuştur. Onun için artık az inanırlar"

(Bakara, 88).

غُلْفٌ kelimesi ile ilgili üç görüş vardır:

a) Bu أَغْلَفُ kelimesinin çoğuludur. أَغْلَفُ ise bir kılıf içinde olan şey demektir. Buna göre, "Bizim kalblerimiz, senin davetinin tesirinin ulaşmasına mâni olacak örtülerle sarılıdır" demektir.

b) **Esâm** bazı yahûdilerin, "Kalblerinin ilimle örtülü, hikmetle dolu olduğunu, bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatına ihtiyaçlarının olmadığını" söylediklerini rivayet etmiştir.

c) Gulf, içinde senin dediğin şeylerin doğruluğuna delalet edecek herhangi birşey bulunmayan boş kılıf gibidir. **Mû'tezile** birinci görüşü tercih etmişler ve

44) Darimi, Mukaddime, 11 (1/33).

sonra bu ayetin kâfirlerin kalblerinde, imana mani olacak herhangi birşeyin, ne gılâfın, ne örtünün, ne de, **Mücebbirenin** dediği gibi, bir engelin bulunmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü eğer böyle olsaydı yahudilerin bu sözleri doğru olurdu, Cenâb-ı Allah da: *"Hayır öyle değil. Allah onları inkârları sebebiyle rahmetinden kovmuştur"* ayeti ile onları yalanlamazdı. Zira Hak Teâlâ, ancak bâtıla sarılan ve yalan söyleyen kimseleri zemmeder, doğru söyleyen ve mazeretli kimseleri zemmetmez.

Mû'tezile sözüne devamlı şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah'ın:

إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

"Biz onların kalblerinin üstüne o (Kur'an'ı) iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarına da bir ağırlık koyduk " (Kehf, 57),

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا

"Biz onların boyunlarına bukağılar koyduk" (Yâsin, 8) ve:

وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا

"Aralarına bir engel koyduk" (Yâsin, 9) ayetlerinin manası o kâfirlerin imândan men olunmayıp aksine lutf-i ilâhî'den men olundukları veya inkârdaki ısrarlarından ötürü inkâra mecbur edilmiş kimselere benzetildikleridir. "Yine **Mû'tezile**," Hak Teâlâ'nın bu sözlerinden ötürü yahudileri zemmedişinin bir benzeri de yine aynı sözü söylemelerinden ötürü şu ayette kâfirleri zemmetmesidir:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِن بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ

"Onlar bizi davet edegeldiğiniz şeye karşı kalblerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, senin ile aramızda da bir perde vardır" (Fussilet, 5) demişlerdir. Eğer durum Mücebbirenin dediği gibi olsaydı, bu kimseler doğru söylemiş olurlardı. Doğru söylemiş olsalardı, Allah onları zemmetmez, aksine iman etmeme hususunda mazeretlerini ortaya koymak ve kınamayı onlardan düşürmek için bu sözlerini nakletmiş olurdu" demişlerdir.

Bil ki biz غُلْف kelimesinin tefsiri hususunda üç görüşü bildirdik. Binâenaleyh bir delil olmadan bunlardan birini kesin olarak seçmek doğru olmaz. Biz bu ayetten maksadın, bu açıklama olduğunu kabul etsek bile, ey Mû'tezile, niçin "Bu ayet, bu sözün kınanmış bir söz olduğunu gösterir" diyorsunuz?

Allah Teâlâ'nın: بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ *"Allah onları inkârlarından dolayı rahmetinden kovmuştur (lânetlemiş)"* ayeti hususunda Mû'tezile'ye birkaç cevab verilmiştir:

a) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, küfürleri sebebiyle onlara lânet ettiğine delâlet eder. Öyle ise siz niçin, "Allah, onlara bu sözlerinden dolayı lânet etmiştir" diyorsunuz? Belki de Allah, onların bir sözünü nakletmiş, sonra da inkârları sebebi ile mel'un olduklarını beyan etmiştir.

b) Allah Teâlâ'nın: *"Bizim kalblerimiz perdelidir" dediler"* ayetinden maksad, onların bunu istifham-ı inkârî tarzında zikrettiklerini anlatmaktır. Yani, "Bizim kalblerimiz her hangibir perde veya örtü içinde değil, aksine son derece güçlü; zihinlerimiz de son derece berraktır. Sonra biz bu zekâ ve anlayışımızla, Ey Muhammed (s.a.s) senin delillerin üzerinde düşündük de içlerinde kuvvetli bir şey bulamadık" demek istemişlerdir. Onlar bu verimsiz yalan sözü söyleyince, şüphesiz Allah bundan dolayı meydana gelen inkârları sebebiyle onları lanetlemiştir.

c) Belki de onların kalbleri herhangibir örtü içinde değil aksine, Cenâb-ı Hakk'ın da:

يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ

"O (Muhammed'i), oğullarını bildikleri gibi bilir (tanırlar)" (Bakara, 146) buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin doğru olduğunu biliyorlardı. Fakat onlar bildiklerini inkâr ederek, kalblerinin örtülü olup böyle bir bilgiye sahip olmadıklarını iddia etmişlerdir. Bu sebeple onların inkârları küfrü inâdî olmuş oldu. İşte Allah onlara şüphesiz bu küfürleri sebebiyle lânet etmiştir.

Çok Az İnanır Olmaları

Hak Teâlâ'nın: فَقَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ *"Onun için artık çok az inanırlar"* ayeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

فَقَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ Buyruğunun Muhtemel Üç Mânası

Bu ifâdenin tefsirinde üç görüş vardır:

a) قَلِيلاً iman edenlerin sıfatıdır. Yani "onlardan pek azı imân etmiştir" manasınadır. Bu görüş **Katâde, Esâm ve Ebu Müslim**'den rivayet edilmiştir.

b) قَلِيلاً kelimesi, imanın sıfatıdır. Yani "Onlar, imân etmeleri gereken şeylerden pek azına inanırlar. Çünkü onlar Allah'a imân ediyor, ama peygamberleri inkâr ediyorlardı."

c) Bunun manası "Onlar aslâ imân etmezler" demektir. Nitekim; قَلِيلاً مَا يَفْعَلُ denilir. Bu cümlenin manası, "O, kesinlikle hiçbirşey yapmadı" demektir. **Kisâî** ise şöyle demiştir: Arablar, hiçbir bitki çıkarmayan bir top-

rağı kastederek مَرَرْنَا بِأَرْضٍ قَلِيلاً مَا تُنْبِتُ (Çorak bir araziye uğradık) der. İlk izah daha evlâdır. Çünkü o, aynen Cenâb-ı Hakk'ın:

بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلاً

"Hayır Allah onların kalblerini küfürleri yüzünden mühürlemiştir. Artık onlar, pek azı hariç îmân etmezler" (Nisa, 156) ayetinin bir benzeri ifâdedir. Bir de birinci cümlede kavim açıkca zikredildiği için, istisnânın bu kavimden bir kısmını içine alması gerekir.

İKİNCİ MESELE

قَلِيلاً lafzının mansub oluşu ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:

a) Bu, فَإِيمَانًا قَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ *"Onlar az bir iman ile iman ederler"* manasınadır. Ayetteki مَا zâidedir. Bu az imanları da, Tevrat'ın bir kısmına iman etmeleridir.

b) Harf-i cer hazfedildiği için, قَلِيلاً lafzı mansub kılınmıştır, bu, بِقَلِيلٍ يُؤْمِنُونَ "Onlar azını tasdik ederler" demektir.

c) Bunun takdiri, فَصَارُوا قَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ "Onlar az inanır oldular" şeklindedir.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ

"O yahûdilere Allah katında, yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir kitab gelince -ki daha evvel inkâr edenlere karşı (Allah'dan) böyle bir feth (zafer) istiyorlardı- işte tanıdıkları o şey kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Bu sebeple Allah'ın laneti kâfirlerin üstünedir"

(Bakara, 89) .

Bil ki bu yahudilerin kötülüklerinden birisidir. Allah'u Teâlâ'nın, كِتَابٌ lafzına gelince, alimler bu kitâbın Kur'an olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ beyanı bu kitabın onların yanında olandan başkası olduğuna delâlet eder. Bu ise, ancak Kur'an'dır.

"Kendilerindeki Kitabı Tasdik Eden Kitap" Ne Demektir?

Allahu Teâlâ'nın, مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ ifâdesine gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nübüvvetine dair Hz. Muhammed'i tasdikle mükellef tutuldukları konusunda, Kur'an'ın, onların yanında bulunan Tevrat'ı doğrulamakta olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu hususa yakışan, Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet hususunda, yanlarında bulunan Tevrat'a muvafık olmasıdır. Çünkü onlar Kur'an'ın diğer şer'î meselelerde, yanlarında olan Tevrat'a muvafık olmadığını biliyorlardı. Biz de Kur'an'ın, Kur'an'ın delilleri konusunda Tevrat'a muvafakatı kasdetmediğini bilmekteyiz. Çünkü Allah'ın bütün kitapları böyledir. Hepsi geçersiz olunca, bundan maksadın, Kur'an'ın nübüvvete has olan ve nübüvveti gösteren alâmetler, sıfatlar ve özellikler hususunda onların kitaplarına muvafakat etmiş olduğu sabit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE Kelime, hal olmak üzere مُصَدِّقًا şeklinde okunmuştur. Buna göre, şayet nasıl nekire bir kelimeye hal olmak üzere, mansûb olmuştur? denilirse, deriz ki nekire (belirsiz) kelimeler sıfat aldıkları zaman, hususîleşirler. Bu sebeple hal kelimesinin, hususî olan nekirelerden dolayı mansûb olması uygun olur. Çünkü Allah'ın, كِتَابٌ sözü, yine O'nun, مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ sözüyle vasıflandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE لَمَّا nın cevabı hususunda üç görüş bulunmaktadır

a) Cevap, mahzûftur. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı:

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ

"Eğer, bir Kur'an ki onunla dağlar yürütülseydi..." (Ra'd, 31) ayeti gibidir. Çünkü bunun cevâbı mahzûf olup, bu da, لَكَانَ هٰذَا الْقُرْآنَ "Bu ancak, bu Kur'an olurdu" cümlesidir. Bu görüş **Ahfeş** ve **Zeccac**'dan rivayet edilmiştir.

b) Bu hazif, لَمَّا tekrar ettiği ve söz uzadığı içindir. Buna göre cevâp, كَفَرُوا بِهِ ifâdesidir. Hak Teâlâ'nın tıpkı,

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ

"Öldüğünüzde, toprak ve kemik olduğunuzda, sizin mutlaka çıkarılacağını-

zı mı size va'adediyor o?'' (Mü'minûn, 35) ayeti gibidir. Bu görüş, **Müberrid**'den rivayet edilmiştir.

c) Ayette geçen, فَلَمَّا kelimesindeki fâ harfinin birinci, لَمَّا nın cevâbı; كَفَرُوا بِهِ ifâdesinin ise, ikinci لَمَّا 'nın cevabı olmasıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

''Eğer size benden bir hidayet gelir ve kim de ona tâbi olursa, muhakkak ki onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir de!'' (Bakara, 38) ayeti gibidir.Bu görüş **Ferrâ**'dan nakledilmiştir.

Ayetin Nüzul Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ayetine gelince, bunun sebeb-i nüzûlü hakkında bazı görüşler vardır:

a) Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden ve kendisine Kur'an nazil olmadan önce, Allah'tan fetih ve muzafferiyeti isteyerek, şöyle diyorlardı: "Ey Rabbimiz, bize fetih nasîb et, ve bize ümmî olan peygamberin yüzü suyu hürmetine yardım et!"

b) Savaşırken düşmanlarına şöyle diyorlardı: "Zamanı yaklaşan şu peygamber bize, size karşı yardım edecek.." Bu görüş **İbn Abbas**'dan nakledilmiştir.

c) Onlar, Arablardan, onun doğumunu soruyor ve onu, "sıfatları şöyle şöyledir.." diye vasfediyor ve açıkca kâfirlere, yani müşrik Arablara ondan söz ediyorlardı.. Bu görüş de, **Ebu Müslim**'den rivayet edilmiştir.

d) Peygamber olarak gönderilmeden önce, Allah'ın elçisiyle **Evs** ve **Hazrec**'e karşı muzafferiyet isteyen Kurayza ve Nadîroğulları hakkında nâzil olmuştur. Bu görüş **İbn Abbas, Katâde** ve **Süddî**'den nakledilmiştir.

e) Bu ayet, yahudilerin âlimleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar, Tevrat'ı okuyup, onda Hz. Muhammed'in isminin geçtiğini görüp, O'nun peygamber olacağını ve Araplar içinden çıkacağını anlayınca, müşrik olan Araplardan, durumu peygamber olarak gönderilecek olan kişinin durumuna uygun olan bir şahsın doğup doğmadığını öğrenmek için, bu sıfatları sorup soruşturuyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tevrat'ın Hz. Peygamberin Evsafını Bildirmesi

Ayet onların, Hz. Peygamberin nübüvvetini bildiklerine delâlet eder. Bu hususta bir soru vardır. Bu soru şudur: Tevrat, mütevâtir bir nakille naklolunmuştur. Tevrat'ta Hz. Muhammed'in vasfının tafsilâtlı olarak bulunmasına, yani şekli şöyle, davranışları da şöyle şöyle olacak olan falanca şahsın, falanca beldede ortaya çıkacağının açıklanmış olduğunun, söylenmesi veya bu sıfatların bu şekilde bulunmaması ihtimallerine gelince; eğer birinci durum söz konusu ise, yahudi kavmi, Tevrat'ın Hz. Peygamberin doğruluğuna şehâdette bulunduğunu zorunlu olarak biliyorlardı demektir. O halde, tevâtür ehlinin yalan üzere ittifakları nasıl caiz olabilir? Şayet, peygamberin sıfatları bu şekilde değil idiyse, Tevrat'ta zikredilen sıfatlardan Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğu neticesi zorunlu olarak elde edilemez: o halde Cenâb-ı Hak niçin; فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ buyurmuştur?

Buna şöyle cevap verilir: Tevrat'ta geçen sıfat, icmalî, genel bir sıfat idi. Sonra, Hz. Muhammed'in nübüvvetini de sırf bu sıfatlar yoluyla tanımamışlar, aksine mû'cizelerin de zuhûr etmesiyle bu sıfatlar adeta te'kîd edilmişti. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların inkârını kınamıştır.

İKİNCİ MESELE

Hz.Peygamberi İnkârlarının Sebebi

Onların, birkaç sebepten ötürü O'nu inkâr etmiş olduklarını söylemek mümkündür:

a) Yahudiler, İsrailoğullarından pekçok peygamber gelmiş olduğu için, gönderilecek bu son peygamberin de İsrailoğullarından çıkacağını sanıyorlardı. Bu sebeple, insanları bu peygamberin dinine teşvik ve ona davet ediyorlardı. Ama, Cenâb-ı Hak, Araplardan, İsmail (a.s)'in neslinden Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak yollayınca, bu onların çok zoruna gitti. Bu sebeple onu yalanladılar ve ilk davranışlarına muhalefet ettiler.

b) Onların, Hz. Muhammed'in nübüvvetini itiraf etmiş olmaları, başkanlıklarıyla mülk ve servetlerinin elden gitmesi demekti. Bunun için, tasdikten kaçındılar ve inkârda ısrar ettiler.

c) Belki de onlar, gönderilen peygamberin sadece Araplara gönderilmiş olduğunu sandılar, bu sebeple de, onu inkâr etmiş oldular.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, onların Hz. Muhammed'in peygamberliğini bilmekte olduklarını açıkladıktan sonra, yahudileri kâfir olmakla vasfetmiştir. Bu, küfrün sırf Allah'ı bilmemek olmadığına delâlet eder.

Lâ'net Neye Denilir?

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ *"İşte, Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir"* sözüne gelince, bu buyruğundan maksat, onları ahiretin hayırlarından uzaklaştırmaktır. Çünkü, dünyanın hayırlarından uzaklaştırılan kimse, "mel'ûn" olmaz. Eğer, "Cenâb-ı Hak, daha önce geçmiş olan ayetlerde, "Ve insanlara güzel söz söyleyin" (Bakara, 83); ve, *"Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin; sonra bilmeden, taşkınlık yaparak onlar da Allah'a söverler"* (En'âm, 107-108) buyurmamış mıdır? denilirse, deriz ki: Daha önce açıklamış olduğumuz gibi, lâneti hak etmiş olan kimseye lânet etmek de güzel söz cümlesinden olduğundan, âmm olan bir ifâdeye bazan tahsis gelebilmektedir. Allah en iyi bilendir.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ
فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

"Onlar, Allah'ın, kullarından dilediği kimseye fazlından indirmesini hased ettikleri için, Allah'ın (bu kere) indirdiği (Kur'an'ı) da inkâr etmek suretiyle kendilerini ne kötü şeye sattılar! Böylece gazab üstüne gazaba uğradılar (hakettiler). O kâfirler için (kendilerini) hor ve hakir edecek bir azab vardır"

(Bakara, 90).

Bil ki ayetin başındaki بِئْسَمَا kelimesinin hakikatından bahsetmek ancak birçok meseleyi ele almakla mümkün olur:

BİRİNCİ MESELE:

بِئْسَ ve نِعْمَ Fillerinin Aslı

نِعْمَ ve بِئْسَ kelimelerinin aslı عَلِمَ sözümüz gibi نَعِمَ ve بَئِسَ dir. Fakat ikinci harfi hurûf-u'l Halk[45] (Boğaz harflerinden) olup kesreli olan fiili dört türlü okumak câizdir:

a) Aslı üzere yani ilk harfi fethalı,ikinci harfi kesreli olarak okumak.

(45) Bunlar boğazdan çıkan şu altı harf (ses) tir: ه غ ع خ ح ا

b) İlk harfi ikinci harf gibi okumak. Bu da نعم lafzında nûn ve ayn harflerini kesreli olarak, نعم şeklinde okumaktır. فَخِذَ kelimesi de bu tarzda okunur. Araplar aynı kelimede iki kesreyi peşpeşe getirmekten kaçınırlar. Fakat burada boğaz harflerinden birinin, yanındaki harfi kendisine tâbi kılma özelliğinden ötürü bunu câiz görmüşlerdir.

Meksûr (kesreli) olan boğaz harfini sâkin kılıp ondan önceki harfi olduğu gibi bırakmak suretiyle, فَخِذَ gibi, نِعْمَ ve بِئْسَ şeklinde okumak.

d) Boğaz harfini sakin kılıp, onun kesresini bir önceki harfe nakletderek نعْم - بِئْسَ şeklinde okumak, فَخِذَ fiili de aynı şekilde فِخْذَ diye okunur.

Bil ki bu son değişiklik, bu iki kelime hakkında, işin aslında sadece "câiz" durumunda olmakla beraber, Araplar "zarurî" saymışlardır. Çünkü mazi fiil, masdarın (fiilin aslının) mazi zaman diliminde meydana geldiğini bildirir. Halbuki bu iki kelime bu sınırın dışına taşıp medih ve zem'de (övme ve yermede) ileri dereceyi ifâde eden camid (kalıplaşmış) iki kelime haline gelmişlerdir. Böylece lafızdaki bu zarurî değişiklik asılda (yani mânada) değişikliği belirtmiş ve mesela, Zeyd'in pek iyi bir insan olduğunu ifâde için, نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ demişler ve artık şiir zarûreti dışında asıl şeklini kullanmaz olmuşlardır.

Nitekim **Müberred** şu şiiri okumuştur:

فَفِدَاءٌ لِبَنِي قَيْسٍ عَلَى مَا أَصَابَ النَّاسَ مِنْ شَرٍّ وَضُرّ
مَا أَقَلَّتْ قَدَمَاىَ إِنَّهُمْ نِعْمَ السَّاعُونَ فِي الأَمْرِ المُبِرّ

"İnsanlara isabet eden kötülük ve sıkıntılara karşı fidye vermek, Kaysoğullarına düşer Ayaklarım ona karşı gelemiyor. Çünkü onlar, iyi işlerde çalışan ne güzel kimselerdir!"

İKİNCİ MESELE: نِعْمَ ve بِئْسَ kelimeleri, aslında نَعِمَ - يَنْعَمُ ve بَئِسَ - يَبْأَسُ fiilleridir. Müenneslik alâmeti olan ت harfinin bunların sonuna gelip نِعْمَتْ ve بِئْسَت denilebilmesi buna delâlet eder. **Ferrâ** bu iki kelimeyi isim gibi kabul etmiş ve bu görüşüne **Hassân b. Sâbit** (r.a)'in şu şiirini delil getirmiştir:

أَلَسْنَا بِنِعْمَ الجَارُ يُؤْلَفُ بَيْتُهُ مِنَ النَّاسِ ذَا مَالٍ كَثِيرٍ وَمُعْدِمَا

"Biz evinin kapısını zengin olsun, fakir olsun her insana açan ne iyi komşu olmadık mı? Ferra ayrıca şunu da buna delil getirmiştir: Bir bedevî Araba bir kız çocuğu doğduğu müjdesi verildi ve: نِعْمَ الْمَوْلُودُ مَوْلُودَتُكَ *"Doğan kızın ne güzel bir çocuk!* denildi. Bunun üzerine O: نِعْمَ الْمَوْلُودَةُ وَاللّٰهِ مَا هِيَ بِنِعْمَ الْمَوْلُودَةُ

Allah'a yemin ederim ki bu, güzel bir çocuk değil'' demiş, Basralı nahivciler, Ferra'nın bu deliline "Bu söz hikâye nakli kabilindendir" diyerek cevab vermişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Bil ki نِعْمَ ve بِئْسَ kelimeleri salâh (iyilik) ve bozukluk (kötülük) ifâde etme hususunda iki asıldırlar. Bunların fâilleri cinsi istiğrakı ifâde eden açık veya gizli bir isim olur. Açık olması iki türlüdür:

1) Sen نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ (Zeyd ne iyi bir adam) dediğinde, belli bir "adam"ı değil, mutlak olarak "bir adam" (oluşu) kastedersin.

2) Sen نِعْمَ غُلاَمُ الرَّجُلِ زَيْدٌ *"Zeyd adamın ne güzel bir kölesidir!"* dersin. Ama şairin şu kullanışı nâdirdir:

فَنِعْمَ صَاحِبُ قَوْمٍ لاَسِلاَحَ لَهُمْ وَصَاحِبُ الرَّكْبِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَا

"Silahsız sahib (arkadaş) ne iyi arkadaştır! Kervan sahibi olarak da Hz. Osman b. Affân ne iyi bir sahiptir!" Denildi ki bu صَاحِبُ الرَّكْبِ ifâdesi maksuda delâlet ettiği için böyle olmuştur. Çünkü kastedilen bir tek kişidir. الرَّكْبِ kelimesini elif lamlı getirince sanki şâir قَوْمٍ kelimesinin başına da elif-lam getirmiş gibi oldu. Gizli olarak gelen isme gelince bu senin, نِعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ "Zeyd'e adam olarak ne güzeldir" sözünde olduğu gibidir. Bu cümlenin aslı نِعْمَ الرَّجُلُ رَجُلاً زَيْدٌ şeklindedir. Buradan ilk اَلرَّجُلُ kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü nekire ve mansub olan ikinci رَجُلاً kelimesi ona delâlet etmektedir. Bu رَجُلاً kelimesi temyiz olduğu için mansubtur. Bunun bir benzeri عِشْرُونَ رَجُلاً (Yirmi adam) sözündür. Temyiz edilen kelime ancak nekire olur. Görmüyor musun, hiç kimse عِشْرُونَ الدَّرَاهِمَ demez. Şayet Araplar temyiz edilen kelimenin başına elif lam getirip de nasb ederek نِعْمَ الرَّجُلَ demiş olsalardı bu maksada aykırı olurdu. Çünkü onlar temyizi eliflamlı olarak getirmeyi isteselerdi, mutlaka onu ref ederek نِعْمَ الرَّجُلُ derlerdi; ve temyizi gizlemeye muhtaç olmazlardı. Onlar sözü kısaltmak için faili gizlemişlerdir. Çünkü, نِعْمَ رَجُلاً "Adam olarak o ne iyidir!" ifâdesi bir ferdi üstün kılınan bir cinse delâlet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE Sen, نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ dediğin zaman bunun îrâbı iki şekilde olur:

نِعْمَ Ve بِئْسَ nin İ'rabı

a) Sanki bu cümle, **aslı** زَيْدٌ نِعْمَ الرَّجُلُ imiş gibi زَيْدٌ kelimesinin muahhar mübtedâ olması. İlk sözde زَيْدٌ kelimesi her nekadar sonra gelmiş olsa da, önce olduğu-

na niyet edilmiştir. Nitekim, "Miskine uğradım" manasında, مَرَرْتُ بِهِ الْمِسْكِينِ cümlesini murad ederek, مَرَرْتُ بِهِ الْمِسْكِينُ demen gibi. Mübtedaya râci olacak zamire gelince, اَلرَّجُلُ kelimesi kendisinde "adam" cinsinin bulunduğu bir umûmi kelime olunca "Zeyd" de o cinsin içine girer de böylece bu durum, Zeyd'e râci olacak zamirin yerine geçmiş olur.

b) Senin نَعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ ifâdende زَيْدٌ kelimesi mahzuf mübtedânın haberidir. Sanki نِعْمَ الرَّجُلُ *"Ne güzel adam"* denince, "Övdüğün adam kimdir?" denilmiş de, "O Zeyd" هُوَ زَيْدٌ manasında, زَيْدٌ cevabı verilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Medhe ve zemme tahsis edilmiş (mahsûs) şeye gelince, o ancak نِعْمَ ve بِئْسَ kelimelerinden sonra zikredilen şeyin cinsinden olur. Meselâ زَيْدٌ مِنَ الرِّجَالِ *"Adamlardan Zeyd..."* demek gibi. Durum böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın سَاءَ مثلاً مِثْلَ القوم الذين كذبوا بآيَاتِنَا *"Bizim ayetlerimizi yalanlayan kavmin hali ne kötüdür!"* (A'rat, 177) ayetinde, القومُ kelimesine muzâf olan şeyin hazfedilmiş olması, takdirinin ise, ساء مثلاً القوم الذين كذبوا بآيَاتِنَا şeklinde olması gerekir. Bu meseleyi özetlediğimize göre artık tefsire dönelim.

İnkârcıların Durumu

Cenâb-ı Allah'ın: بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا "Onlar inkâr etmek suretiyle kendilerini ne kötü şeye sattılar!" ifâdesi hususunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

بِئْسَمَا daki مَا lâfzı بِئْسَ الشَّيْءُ شَيْئًا "Kendisi mukabilinde nefislerini sattıkları o şey, ne kötü bir şey!" manasında olmak üzere, mansub bir nekire olup بِئْسَ nin fâilini açıklamaktadır. Zemme tahsis edilmiş olan (mahsus) ise bu ayette, اَنْ يَكْفُرُوا *"inkar etmeleri"* ifâdesidir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki اِشْتَرَوْا kelimesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bu, satmak manasınadır. Bunun izahı şöyledir: Cenâb-ı Allah, mükellefe cennete ulaştıran iman ile cehenneme götüren inkâr imkânını verince, onun bu ikisinden birini tercih edişi, bir şeyi almayı diğer şeyi almaya tercih etme gibi oldu. Buna göre o kul, kendisinde kurtuluşu ve necatı bulunan imânı tercih ettiği zaman, نِعْمَ مَا اِشْتَرَى *"Ne güzel şey satın aldı!"* denilir. Bey' ve şirâ (alışverişten) maksad, sahib olunan bir şeyi başka bir mal ile değiştirmek olunca satan ve alandan herbiri, bu aynı mananın her ikisinde de meydana gelmesi

sebebiyle, satan veya alan diye nitelendirilebilirler. Bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hakk'ın: بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ayetinin şöyle tefsir edilmesi yerinde olu : Onlar, inkârlarını almak için nefislerini (kendilerini) sattılar. Çünkü onların kendileri aleyhine elde ettikleri şey küfür olduğu için, onlar bu küfür mukabilinde nefislerini satmış gibi oldular.

b) Bana göre daha doğru olan izah ise şudur: Mükellef (kul), kendisi için Allah'ın cezasından korktuğu zaman, Allah'ın cezasından kurtulmasına vesile olacağını sandığı amelleri yapar ve böylece nefsini o ameller karşılığında satın alıp (kurtarmış) olur. Yahûdiler de yaptıkları şeyin, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağına ve sevaba ulaştıracağına inandıkları için, bunların karşılığında nefislerini satın aldıklarını (kurtardıklarını) sandılar da Allah Teâlâ onları zemmederek: بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ *"Kendilerini sattıkları şey ne kötü birşeydir!"* buyurdu. Bu izah, hem mana, hem lafız bakımından, birinci izaha göre daha doğrudur.

Sonra Cenâb-ı Allah, onların karşılığında nefislerini satın aldıkları şeyin tefsirini, أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ *"Allah'ın indirdiği şeyi inkâr etmeleri.."* ifâdesi ile yapmıştır. Bu ifâdeden maksadın, o yahûdilerin Kur'an'ı inkâr etmeleri olduğunda şüphe yoktur. Çünkü hitâb yahûdiler hakkındadır. Onlar ise Kur'an'dan başkasını tasdik ediyorlardı. Daha sonra Allah Teâlâ, indirdiği şeyi, inkâr etmeyi tercih edişlerine sebeb olan şeyi بَغْيًا diyerek açıkladı ve bununla onların inkârlarından maksadlarının ne olduğuna işaret etti. Nitekim maksadın ne olduğuna dikkat çekmek için, يُعَادِي فُلَانٌ فُلَانًا حَسَدًا *"Falan, falana hasedinden dolayı (hased maksadıyla) düşmanlık ediyor"* denilir. Eğer ayette, بَغْيًا (hased ederek) sözü olmasaydı onların, hasedleri sebebi ile değil de cehaletle inkâr ettiklerini de düşünebilirdik.

Bil ki bu ayet hasedin haram olduğuna delâlet eder. Hased pek çok sebepten olabileceğinden dolayı Hak Teâlâ, onların bu hasedlerinin sebebinin ne olduğunu, أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ "Allah'ın kullarından dilediği kimseye fazlından indirmesine.." buyurarak açıklamıştır. Hâdise ancak bizim anlatacağımız şu şeye uygundur: Onlar beklemekte oldukları bu büyük nübüvvet lûtfunun kendi kavimleri içinden birisine verileceğini sanmışlardı. Amma beklenen nübüvveti Araplarda görünce, bu durum onları kıskançlığa ve hasede sevketmiştir.

Yahudilerin "Gazab Üstüne Gazaba" Uğramalarından Maksad

Cenâb-ı Allah'ın: فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ *"Böylece gazab üstüne gazaba uğradılar"* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu iki gazabı açıklama hususunda bazı görüşler vardır:

a) İki gazab için mutlaka iki sebebin olduğunu isbat etmek gerekir: Birincisinin sebebi, daha önce bahsedilmiş olan şeydir. O da yahudilerin Hz. İsa (a.s)'yı ve ona indirilmiş olan İncil'i yalanlamalarıdır. İkincisinin sebebi, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve ona indirilen Kur'an'ı yalanlamalarıdır. Böylece bu onların bir sebepten sonra diğer bir sebebe girmelerinden ötürü, Allah tarafından bir gazabtan sonra başka bir gazaba düşme olarak kabul edilmiştir. Bu **Hasan Basrî, Şa'bî, İkrime Ebu'l Âliye** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

b) Maksad sadece iki gazabın varlığını bildirmek değildir, aksine murad, yahudilerden sâdır olmuş olan birbirine benzer şeylerden dolayı birbirine yakın çok çeşitli gazablara müstehak olduklarını bildirmektir. Onlardan sâdır olan bu şeyler onların şu sözleri söylemeleridir: عزير ابن الله *"Uzeyir Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30); يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ *"Allah'ın eli bağlıdır"* (Maide, 64); إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ *"Allah fakirdir bizler ise zenginiz"* (Al-i İmran 181) ve benzeri küfür sözleri... Bu **Atâ** ve **Ubeyd b. Umeyr**'in görüşüdür.

c) Bundan murad, her nekadar tek ise de, onların küfürlerinin büyük olması sebebi ile ona karşı olan ilâhî gazabın çok ve kuvvetli olduğunu göstermektir. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür.

d) Onlara olan gazabın birincisi, buzağıya tapmaları sebebiyle, ikincisi de Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'ta olan sıfatlarını gizlemeleri ve onun peygamberliğini inkâr etmeleri sebebiyledir. Bu görüş **Süddi**'den rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Gazab, istemediği birşey gördüğü zaman insanın kalbinin kanı kabardığında, mizaçta meydana gelen bir değişiklikten ibarettir. Bu, Allah Teâlâ hakkında imkansız olduğu için, kendisine isyan edenlere lânet etmek ve lâneti emretmek gibi zararları dilemesine hamledilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın gazab ile vasıflanması uygundur. O'nun gazabı artar ve çoğalır. Bu, Allah hakkında, azab etmesinin uygun oluşu gibi, uygundur. Binaenaleyh, O'nun bir tek sebebten dolayı kâfire gazab etmesi, bir çok sebepten dolayı gazab etmesi gibi değildir.

Hor ve Hakir Edici Azab:

Allah Teâlâ'nın: وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ *"Kâfirlere hor ve hakir edici bir azab vardır"* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, O'nun: وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ *"Onlara hor ve hakir edici bir azab vardır"* (Al-i İmran, 178) sözünden daha fazla mana ifâde etmektedir. Çünkü ilk sözün manasına bu kâfir yahudilerle birlikte başka kâfirler de dahildir. İkinci ifâdenin manasına ise sadece onlar dahildirler.

İKİNCİ MESELE

Azab, gerçekte hor ve hakir kılıcı olmaz. Çünkü bunun manası, "O dışındakileri hor ve hakir kıldı" demektir ki bu sıfat ancak akıllı bir varlık için uygun olur. Öyle ise çok azaba uğrayan kimseleri hor ve hakir kılan Cenâb-ı Allah'ın kendisidir. Ancak bu hor, hakir kılış azab ile meydana geldiği için, "hor ve hakir kılan" ı azabın sıfatı yapmak yerinde olmuştur. Eğer, "Azab, ancak hor-hakir kılmakla birlikte var olur. O halde azabı ayrıca böyle nitelemenin faydası nedir?" denirse, deriz ki: Azabın "hor ve hakir kılıcı" vasfıyla birlikte zikredilmesinde mutlaka Allah'tan olduğunda bir delil vardır. Bu sebeble Allah azabın kendisi tarafından verildiğine delil olsun diye, "muhîn" (hor ve hakir kılan) kelimesini zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Azab Kâfirlere mi Mahsustur?

Bir kısım insanlar şöyle demiştir: Allah'ın, وَلِلْ كَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ sözü, azabın ancak kâfirler için olduğuna delâlet eder. Bu mukaddimeyi sunduktan sonra iki ayrı fırka bu ayeti delil olarak kullanmışlardır:

a) **Hariciler**, "Diğer ayetlerle fâsığın (günahkârın) azab göreceği sabit olmuştur. Bu ayet ile de ancak kâfirin azab göreceği sabit olmuştur. Öyle ise günahkârın kâfir olduğunu söylemek gerekir" demişlerdir.

b) **Mürcie**, "Bu ayet ile ancak kâfirlerin azab göreceği; fâsığın da kâfir olmadığı sâbit olmuştur. Bundan ötürü, günahkârın azab görmeyeceğini kesin olarak söylemek gerekir" demişlerdir. Her iki görüşün de yanlış olduğu âşikârdır.

Yahudilerin İncil İle Kur'an'ı İnkâr Etmesi

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ
وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنبِيَاءَ اللَّهِ مِن قَبْلُ
إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ

"Bir de onlara, "Allah'ın indirdiğine îmân ediniz" denildiği zaman, "Biz bize indirilen (Tevrat'a) inanırız" derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o (Kur'an) yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir gerçektir. De ki: Öyle ise daha önce, eğer iman edenler idiyseniz, niçin Allah'ın peygamberlerini öldürdünüz?"

(Bakara, 91).

Bil ki ayette bahsedilen davranış, yahudilerin çirkin fiillerinden biridir. "Onlara... denildiği zaman" sözü ile Cenâb-ı Hak yahudileri kasdetmektedir. "Allah'ın indirdiğine imân ediniz" ifâdesinden murad, "Allah'ın indirdiği bütün kitaplara imân ediniz" demektir. Bütün kitaplara imân etmenin gerekli olduğu görüşünde olanlar, bu ayeti delil getirerek, ayetteki " مَا " harfinin umûm ifâde eden اَلَّذِى manasında olduğunu söylemişler ve şöyle devam etmişlerdir: Çünkü Hak Teâlâ onlara Allah'ın indirdiği şeylere iman etmelerini emretmiştir. Onlar indirilenin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edince de onları bu sebepten kınamıştır. Eğer مَا lâfzı umûm ifâde etmemiş olsaydı, bu kınama uygun olmazdı. Sonra Cenâb-ı Hak onlardan kendilerine bunu emrettiği zaman, "Biz, bize indirilene inanırız." Yani sadece, "Tevrat'a ve Hz. Mûsâ'nın şeriatını devam ettirmek için gelmiş olan diğer peygamberlerin kitabına inanıyoruz" dediklerini nakletmiş; yine onların, Tevrat'ın dışındaki kitabları yani İncil ve Kur'an'ı inkâr ettiklerini haber vermiştir. Bu hadiseyi, onları kınamak maksadıyla zikretmiştir. Çünkü, indirilmiş olan kitabın Allah katından olduğunu bilme imkânları olmadığı halde, onlara, "Allah'ın indirdiği şeye iman ediniz" denilmesi câiz değildir. Aksi halde böyle birşey teklif-i mâlâ yutâk (güç yetirilemeyecek şeyi teklif etmek) olurdu. Deliller o kitabın Allah katından olduğunu gösterince ona iman etmek vâcib olmuş, böylece de Allah'ın indirdiği kitapların bir kısmına iman edip, bir kısmına inanmamanın bir tenâkuz olduğu sabit olmuştur.

Hak Teâlâ'nın: وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ *"O, yanlarında bulunanı tasdik edici bir gerçektir"* ayeti, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmelerinin vacib olduğunu gösteren bir delile işaret gibidir: Bunun izahı iki yöndendir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın: *"O, bir gerçektir"* sözü şu hususa delâlet etmektedir: Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği, elinden çıkan mûcizelerle kesinlik kazanınca, o, bu Kur'an'ın Allah katından indirildiğini haber vermiş, mükelleflere, ona imanı emretmiş ve böylece Kur'an'a iman etmek kesin olarak vacib olmuştur. O zaman peygamberlerden bir kısmını ve bir kısım kitapları inkâr ederken bir kısım peygamberlere ve kitaplara imân etmenin imkansız olduğu ortaya çıkar.

b) "Allah'ın: مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ "Yanlarında bulunanı tasdik edici olarak" sözünün delâlet ettiği husus olup, bu da şu iki şekilde açıklanır:

1) Hz. Muhammed (s.a.s) başkasından bir ilim öğrenmemiş, bir hocadan istifâde etmemiştir. O, hiçbir fark olmaksızın Tevrat'takilere uygun olarak bazı kıssa ve hâdiseler nakledince anlıyoruz ki bunları vahiy ve Allah'ın indirdiği bilgi vasıtasıyla elde etmiştir.

2) Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet etmektedir. Allah Teâlâ, Kur'an'ın "Tevrat'ı tasdik edici" olduğunu haber verince, Tevrat'ın da Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini haber vermesi gerekir. Aksi halde Kur'an Tevrat'ı tasdik edici olmayıp, yalanlayıcı olmuş olur. Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik haberini ihtiva edip, yahûdiler de Tevrat'a vâcib olduğunu söyleyince, bu yönden onların Kur'an'a ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine iman etmelerinin vacib olması gerekmiştir.

Yahudilerin Peygamberleri Öldürmeleri

Allah'u Teâlâ'nın: فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ *"Öyle ise daha önce, eğer imân edenler idiyseniz, niçin Allah'ın peygamberlerini öldürdünüz?"* ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Allah, bir diğer yönden, onların Tevrat'a imân ettiklerini iddia etmelerinin birçok bakımdan tenakuz olduğunu açıklamıştır: Bu böyledir, çünkü Tevrat, doğruluğa delâlet ettiğini ve peygamberlik iddiasında doğru olan kimseyi öldürmenin küfür olduğunu göstermiştir. Durum böyle olunca Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya ve Hz. İsa (a.s)'yı öldürmeye çalışmak küfürdür. O halde siz ey yahudiler, eğer Tevrat'a imân ettiğiniz iddiasında doğru söylüyor iseniz niçin onları öldürmeye çalışıyordunuz?

İKİNCİ MESELE

Bu ayet-i kerime din hususunda mücâdele etmenin, peygamberlerin sanatı olduğuna,(46) ve hasma karşı nakzedici deliller getirmenin câiz olduğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mâzi Hakkında Muzâri Fiil Kullanılmasının İzahı

Allah'ın,"niçin öldürdünüz?" sözü her nekadar şifahî bir hitab ise de, bundan murad yahudilerin daha önceki atalarıdır. Buna birkaç husus delâlet etmektedir:

a) Bu hitab yapıldığında artık o peygamberler yoktu.

b) Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler böyle birşeye teşebbüs etmemişlerdir.

c) مِنْ قَبْلُ (Daha önce) ifâdesi de Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler için uygun gelmez. Muzârî fiil ile mazideki bir fiilin kastedilmesi âşikârdır. Çünkü karine buna delâlet etmektedir. Eğer: آمَنُوا *"İmân ediniz"* sözü Hz. Peygamber zamanındakilere hitab, وَلِمَ تَقْتُلُونَ *"Niçin öldürdünüz?"* sözü de onların atalarının yaptıklarından bir hikayedir. O halde bu iki ifâdenin arası nasıl cem'edilir?" denilir ise, deriz ki, bunun manası şudur: Siz Hz. Muhammed'i böyle yalanlamanızla Tevrat'a imân etmekten de ayrılmış oldunuz. Nitekim sizin atalarınız da bir kısım peygamberleri öldürmek suretiyle diğerlerine iman sınırının dışına çıkmışlardı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Arapların, أَنَا أَضْرِبُكَ أَمْسِ *"Ben seni dün dövüyorum"* demesi câiz olmadığı halde, Allah'ın: لم تقتلون من قبل *"Daha önce niçin öldürüyorsunuz"* demesi nasıl câiz olmuştur?" denilebilir. Buna şöyle cevap verilir: Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, ayrılmaz bir sıfat durumunda olan şeyler hakkında câizdir. Nitekim sen daha önce yaptığı kötülükleri ile tanıdığın kimseye, وَيْحَكَ لِمَ تَكْذِبُ *"Yazıklar olsun sana niçin yalan söylüyorsun"* dersin. Sanki bununla sen şöyle demek istiyorsun: "Senin durumun bu olmamalıydı." Allah Teâlâ da: وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ *"Onlar, şeytanların okudukları şeye tâbi oldular"* (Bakara, 102) buyurmuş, mazi sigasıyla مَا تَلَتْ demememiştir. Çünkü O, şeytanların her zamanki hallerinin,sihir kitapları okumak olduğunu ifâde etmeyi murad etmiştir.

(46) Razi, burada Kelâm ilminin lüzumuna bir delil bulmaktadır.

b) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Eğer siz Tevrat'a imân etmişseniz, daha önce peygamberlerin öldürülmüş olmasına niçin razı oluyorsunuz, hak veriyorsunuz? Allah en iyisini bilir.

وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

"Andolsun ki Musâ size en açık delilleri getirdi. Sonra siz onun ardından buzağıyı ilâh edindiniz. Siz zalimlersiniz"

(Bakara, 92)

Bu ayetin tekrar edilmiş olması, tekrar tefsirini yapmaktan bizi alıkoymaktadır. Bu ayetin tekrar edilmesinin sebebi şudur: Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerin tutumlarını nakledip onları inatcı olmak ve yalanlamak sıfatları ile vasfederek peygamberleri yalanlamaya uygun olan, hatta daha da ilerisini ifâde eden peygamberleri öldürme işinde onları atalarına benzetince, Musâ (a.s)'yı ve onun gösterdiği mûcizeleri tekrar zikrederek, hakikatin bu derece âşikâr olmasına rağmen, onların kalkıp buzağıyı ilâh edinmeyi mübah gördüklerini, bununla beraber Hz. Musâ'nın sabırlı ve Rabbine itaatte dinine ve şeriatına sarılmada sebatlı olduğunu ve kavmine şöyle dediğini bildirdi: "Siz yalanlama ve inkârda ne kadar aşırı giderseniz gidin benim sizinle olduğum sürece söyleyeceğim söz budur."

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝

"Hani, "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve dinleyin" diye sizden bir kesin söz almış ve Tûr dağını üzerinize kaldırmıştık. Onlar da: "Duyduk ve isyan ettik" demişlerdi. Küfürleri yüzünden kalblerine buzağı (sevgisi) içirilmişti. De ki: "Eğer mü'min iseniz, inancınız size ne kötü şeyi (yapmanızı) emrediyor?"

(Bakara, 93).

Bu âyetin tekrar edilmesi hususunda bazı açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu ve benzeri yerlerde tekrar, te'kid ifâde eder.

O zamanda, Arapların örfüne göre hasmın delil getirmesini icab ettirir.

b) Bu, yahudilerin: سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"Duyduk ve isyan ettik"* sözlerinin ilâvesiyle zikredilmiştir, ki bu da onların son derece inatçı olduklarını gösterir.

Dağın Kaldırılmasına Rağmen Yahudilerin İsyanları

Cenâb-ı Hakk'ın: قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"Duyduk ve isyan ettik, dediler"* ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Dağı üzerlerine kaldırmak, muhakkak ki en büyük korkutuculardandır. Bununla beraber onlar küfürlerinde ısrar etmiş ve açıkca "duyduk ve isyan ettik" demişlerdir. Bu da, korkutmak ne kadar şiddetli olsa bile, inkiyâd etmeyi icab ettirmediğine delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Müfessirlerin çoğu, yahudilerin bu sözü söylemiş olduklarını kabul ederler. **Ebu Müslim** ise, mânanın şöyle olabileceğini söylemiştir: Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size verdiğimiz şeye sımsıkı sarılın" ifâdesini dinlediler ama ona kar-

şılık isyanla mukabele ettiler. Bu tavırları ise, söylemiş olmasalar bile, "dediler" sözüyle ifâde edildi. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın: أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"O şeye ol demesidir, o da olur"* (Yasin, 82) demesi gibidir, (yani, Cenâb-ı Hak bir şeyin olmasını murad ettiği anda o şey hemen olur, ona ol demesi gerekmez, ama bu şekilde ifâde edilmiştir). Ve: فَقَالَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾ *"Yer ile gök dediler ki, itâat ederek geldik"* (Fussilet, 11) ayeti.. gibi. Birinci görüş daha uygundur; çünkü delil olmadan sözü zâhirinden çevirmek caiz değildir.

Buzağı Sevgisinin Onların Kalblerinde Yer Etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın: وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ *"Buzağının sevgisi kalblerine içirilmişti"* ayetine gelince bunda da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buzağının sevgisi onların kalblerine içirilmiştir. Bu istiârenin vech-i sebebi hususunda iki izah tarzı vardır:

a) Bunun manası, boyanın elbiseye nüfûz etmesi gibi, buzağının sevgisi ve ona tapma, aynı şekilde onların kalblerine nüfuz etmiş, girmiş demektir. Cenâb-ı Hakk'ın: فِي قُلُوبِهِمْ **"Kalblerinde..."** ifâdesi, O'nun tıpkı: إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا *Onlar karınlarına ancak bir ateş yiyorlar* (Nisa, 10) ayetinde olduğu gibi, "buzağı sevgisinin içirilmiş olduğu yeri" açıklamadır.

b) Nasıl ki su, yerin nebatının hayat kaynağıdır, aynen bunun gibi bu sevgi de onlardan çıkan fiillerin tamamının hayat kaynağı olmuştur.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُشْرِبُوا beyanı onların dışında bir fâilin, bu işi onlara yaptığına delâlet eder. Allah'tan başka hiçkimsenin buna gücünün yetmeyeceği malûmdur.

Mûtezile buna iki bakımdan cevap vermiştir:

a) Allahu Teâlâ, başkalarının onlara bunu yaptığını murad etmemiştir. Ancak, onların aşırı düşkünlükleri ve buzağıya ibâdete alışmış olmalarından ötürü, buzağının sevgisi onların kalbine içirilmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu sîgayı meçhul kalıbında getirmiştir. Nitekim فُلَانٌ مُعْجَبٌ بِنَفْسِهِ *"Falanca, kendini beğenir"* denilir.

b) أُشْرِبُوا 'den murad, "Samirî, iblis, insan ve cinlerin şeytanları gibi varlıklar, buzağının sevgisini onlara süslemiş ve onları bu sevgiye davet etmiştir" demektir.

Âlimlerimiz bu iki görüşe de şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu iki izah tarzı da, lafzı zâhirinden çevirmedir. Buna ise, ancak ayrı bir delil sebebiyle müracaat edilebilir.Biz bütün eşyanın muhdesinin Allah olduğuna dair aklî deliller getirdiğimiz için, ayetin zahirini terketme ihtiyacını duymuyoruz.

Cenâb-ı Hakk'ın: بِكُفْرِهِمْ *"küfürleri sebebiyle"* ifâdesine gelince, bundan murat onların Allah hakkında bir "teşbih"e inanmaları ve onların Allah'tan başkasına da ibâdet etmeyi caiz görmeleridir.

İmanlarının Kötülük İstemesi Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın: قل بئسما يأمركم به ايمانكم *"De ki: İmanınızın size emrettiği şey, ne kötüdür"* ifâdesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetten maksat, "Sizin Tevrat'a inanmanızın size emrettiği şey ve kötü bir şey" demektir. Çünkü Tevrat'ta buzağıya tapmak diye bir şey yoktur. Emretme işinin onların imanlarına nisbet edilmesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı Şuayb (a.s)'ın kıssasında: أَصَلَوٰتُكَ تَأْمُرُكَ *"Namazın mı bunu sana emrediyor?"* (Hûd, 87) buyurduğu gibi, bir tehekküm ve alaydır... İmanın onlara nisbet edilmesi de böyledir.

İKİNCİ MESELE İman, ârazdır. Ondan emrin ya da nehyin sâdır olması doğru olmaz. Ancak, bir iş yapmaya götüren sebep, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:

إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ

"Muhakkak ki namaz fuhuştan ve çirkin şeylerden nehyeder" (Ankebût, 45) ayetinde olduğu gibi, bir âmire benzetilir.

Allahu Teâlâ'nın, إِنْ كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ifâdesine gelince, bundan maksat, onların inançları hususunda bir şüphe meydana getirmek ve onların iddialarının doğruluğu konusunda ta'nda bulunmaktır.

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

" De ki: Allah katında ahiret yurdu, başkalarının değil de, yalnız sizin ise, eğer doğrulardan iseniz, haydin ölümü isteyin.. Ama onlar, ellerinin yapmış oldukları şeyler sebebiyle, ölümü asla isteyemeyecekler.. Allah zalimleri, hakkıyla bilicidir"

(Bakara, 94-95).

Bil ki bu, İsrailoğullarının yapmış oldukları kötülüklerin bir başkasıdır. Bu da onların, ahiretin başkalarına değil de, ancak kendilerine ait olduğunu iddia etmeleridir. Nitekim birçok husus buna delâlet etmektedir. Şöyle ki:

a) İstidlâl yoluyla hasma (muhalife) ikincisi sebebiyle onu ilzâm edebilmek için, birincisi onun görüşü olmadıkça, "Eğer şöyle şöyle ise o halde şunu da yap!" demek caiz olmaz.(Yani üzerine hüküm bina edeceğimiz ilk fikrin, mutlaka muhalifin benimsediği bir fikir olması gerekir.)

b) Allahu Teâlâ'nın: وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ *"Dediler ki: Cennete ancak, yahudi veya hıristiyan olanlar girecektir"* (Bakara, 111); نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ *"Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"* (Mâide, 18) ve, وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً "Dediler ki: "Sayılı günlerin dışında bize ateş dokunmayacaktır"(Bakara, 80) ayetlerinde onlardan nakletmiş olduğu sözleridir.

c) Onların kendileri hakkında, hakkı elde etmiş olduklarına; diğer fırkaların ise, bunu elde edememiş olduklarına inanmalarıdır. Çünkü onların şeriatına göre nesh caiz değildir.

d) Onların, peygamberleri Yakûb, İshak ve İbrahim (a.s) gibi büyüklerine intisab etmelerinin, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağına ve O'nun mükâfaatına ulaştıracağına inanmalarıdır. Sonra onlar, bu tür şeylerden ötürü, ken-

dilerini büyük görüyor Araplara karşı övünüyor, birçok durumda da bunu, Tevrat'ta müjdelenen nebînin, Araplardan değil de, kendilerinden çıkacağı hususunda bir hüccet olarak kabul ediyor ve şüpheleri sebebiyle insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoyuyorlardı.

Yahudilerin Ölümü İstemelerinin Mânası

Sonra Allahu Teâlâ, onların bu görüşlerinin bozukluğuna,

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ

buyurmak suretiyle delil getirmiştir. Bu mülâzemeti, (yani birbirini gerektirmeyi) şu şekilde izah edebiliriz: Dünya nimetleri ahiret nimetlerine kıyasla az ve önemsizdir.Sonra,dünya nimetleri az olması yanında,Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gelmesi ve onlarla savaşarak ve mücadele ederek onlarla muârazaya girmiş olması sebebiyle, onlara devamlı üzüntü kaynağı olmaktadır. Üzüntü kaynağı ve az olan nimetler içinde bulunan kimse, öldükten sonra mutlaka büyük nimetler elde edeceğine kesin olarak inanırsa, onun ölmek hususunda istekli ve arzulu olması gerekir. Çünkü bu büyük nimetler, elde edilmek istenen şeylerdir. Bunun yoluysa ancak ölümden geçer. Matlûbun, neticenin kendisine dayandığı şeyin matlûb olması gerekir. Bu sebeple, insanın ölüme razı olması ve onu temennî etmesi gerekir. Bu sebeple ahiret yurdu, eğer onlara tahsis edilmiş ise, onların ölümü temenni etmelerinin gerekeceği ortaya çıkmış olur. Sonra Allah'u Teâlâ, onların ölümü temenni etmediklerini; hatta ömür boyu temenni etmeyeceklerini haber vermiştir. Bu durumda onların, ahiretin, diğer insanlara değil de, sadece kendilerine mahsus olduğunu söylemeleri hususundaki iddiâlarının, kat'iyyen bâtıl olduğunu göstermektedir.

Muhalifin Hatırına Gelecek Çeşitli Sorular ve Cevapları

Birinci Sual: Buna karşı: "Şayet ahiret onlara tahsis edilmiş olsaydı, onların ölümü temenni etmeleri gerekirdi" hükmünü kabul etmiyoruz. Çünkü ahiret nimetleri matlûb olup bu da ancak ölüm ile elde edilir, neticenin üzerine istinâd etmiş olduğu şeyin de matlûb olması gerekir" denilirse biz deriz ki matlûb bir şeye götürmesi itibariyle bazan vesileler matlûb olabilirse de, zatları itibariyle o şeyler mekruh (istenmeyen) şeyler olabilir. Nitekim ölüm ancak büyük acılarla meydana gelen bir şeydir. Onlar buna tâkat getiremeyince, şüphesiz ölümü temenni etmemişlerdir.

İkinci Sual: Onların bu soruyu Hz. Muhammed'e yöneltmeleri ve şöyle demiş olmaları mümkündür: Sen, ahiret yurdunun, nübüvvetin hususunda seninle mücadele edenlere değil de ancak sana ve ümmetine mahsus olduğunu iddia ediyorsun. Eğer durum böyleyse, bizim seni ve ümmetini öldüreceğimizi farzet. Bu durumda biz, bizimle mücadele edip savaştığınız için, senin ve ümmetinin çok çetin bir zarara mâruz ve büyük bir belâya mübtelâ olmuş görüyoruz. Ölümünüzden sonra sizler, cennet nimetlerine kavuşacaksınız; bu sebeple öldürülmenize razı olmanız gerekir..

Üçüncü Sual: Belki de onlar, ahiret yurdunun, büyük günahtan kaçınmak şartıyla, kendi dininde olanların has olduğunu söylemişlerdir. Büyük günah sahibine gelince, o cehennemde ebedî olarak kalır. Çünkü, yahudiler "Va'idiyye" görüşüne mensûb idiler, yahut da onlar, büyük günah sahiplerinin azâba duçar olacaklarını caiz görmüşlerdir. İşte bu sebepten ötürü de, ölümü arzulamamışlardır. Hiç kimse, bu soruyu, "Onların mezheplerine göre cehennem ateşi onları belirli günlerde yakar" diyerek savuşturamaz. Çünkü kıyamet günlerinden her gün, dünya günlerinden bin sene gibidir. Bu sebeple bu günler sayı olarak az olsa da, süre olarak uzundurlar. Bundan ötürü bu korkudan dolayı onlar, ölümü temenni etmemişlerdir.

Dördüncü Sual: Hz. Peygamber (s.a.s) ölümü temenni etmeyi nehyederek şöyle buyurmuştur:

لَايَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ وَلَكِنْ لِيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي إِنْ كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي إِنْ كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي

"Başına gelen bir zarardan dolayı sizden birisi ölümü temenni etmesin. Fakat o kimse şöyle desin:"Allahım, eğer yaşamam benim için daha hayırlı ise, beni yaşat! Eğer ölmem benim için daha hayırlı ise beni öldür!"[47] ve yine Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de:

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا

"Buna inanmayanlar, onun çabuk gelmesini isterler. İnananlar ise, ondan korku içindedirler" (Şûrâ, 18) buyurmuştur. Peki nasıl olur da Allah Teâlâ, bir yandan ölümü çarçabuk istemeyi menederken, öbür yandan yahudilere "haydi bakalım ölmeyi isteyin" diye meydan okur?

Beşinci Sual: Temennî lafzı müşterek bir kelimedir. Hem insanın kalbinden geçirdiği istek hakkında,hem de kalbinden geçirdiği mânanın sözle ifâde-

(47) Müslim, Zikr, 10, 13 (IV/2064-2065) .

si, (birinin "keşke ölseydim!" demesi gibi) hakkında kullanılır. Bu durumda yahûdiler şöyle diyebilirler: Sen bizden temennî talebettin, oysa temenni müşterek lâfız olduğundan, sadece tek mânaya gelmez. Buna göre, biz o temenniyi lisânımızla ifâde edersek, onun (yani peygamberin): "Ben bu lâfzı değil, bununla kalbdeki manayı murad ettim" demek hakkı doğar.. Eğer, kalb ile kâim olan mânayı icra edersek, O,(yani peygamber): "Yalan söylüyorsunuz çünkü kalbiniz böyle söylemiyor" diyebilir. İşte yahudiler, onun itiraz edilmesi mümkün olmayan müşterek bir lâfzı kullanmış olduğunu bildikleri içindir ki ona iltifat etmediler.

Altıncı Sual: Farzet ki âhiret yurdu şayet onlara tahsis edilmiş olsaydı, onların ölümü temenni etmeleri gerekirdi. Peki neye dayanarak ölümü istemediklerini söyleyebiliyorsunuz? Cenâb-ı Hakk'ın: وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا *"Onu ebedî olarak temennî etmiyecekler"* ayetiyle istidlâl etmek zayıftır. Çünkü bu ayetle istidlâl etmek, ancak Kur'an'ın hak olduğu sabit olunca doğru olur ki, zaten münakaşa da ancak bu hususta dır.

Cevaplar:

Bunlara Şöyle Cevap Verilir:

Hasmın **İlk olarak,** "ölüm elemler ihtiva eder, bu da onu temenni etmeye mâni olur" sözüne gelince, biz deriz ki, kan aldırma esnasında duyulan acı, kan aldırmak sebebiyle elde edilecek olan faydanın büyüklüğü bilindiği için, insanı kan aldırmaktan men etmediği gibi, durumun burada da aynı olması gerekir.

İkinci olarak onun, "şayet onlar sözü çevirip, Hz. Muhammed'e söyleseler, O'nun ölüme razı olması gerekirdi" sözüne gelince biz deriz ki, Hz. Muhammed ile onlar arasındaki fark şudur: Şüphesiz Hz. Muhammed, "Ben tevâtür ehline (tevâtür derecesine ulaşmış bir kalabalığa) dinî emirleri ulaştırmak için, peygamber olarak gönderildim; bu maksadım ise, henüz gerçekleşmedi. Bu sebepten dolayı ölmeye razı olmam"der. Halbuki sizler, böyle değilsiniz. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur.

Üçüncü olarak, onun, "Onlar büyük günah sahiplerinin azab edilmelerinden korkuyorlardı" ifâdesine gelince, biz deriz ki yahudiler, ahiret saadetinin yalnız kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu da, bu mutluluğa azabın karışmayacağına dair bir garanti sayılır.

Dördüncü olarak, onun, "Hz. Peygamber, ölümü temenni etmekten nehyetmiştir" sözüne gelince biz deriz ki, "Bu yasak dinin hükümlerindendir, onun için zamanın değişmesine göre durumun değişmesi caizdir." Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), iç çamaşırı ile, iki saf arasında dolaşıyordu. Bu-

nun üzerine oğlu Hasan (r.a) şöyle dedi: "Savaşçıların kıyafeti bu değildir!" Bunun üzerine Hz. Ali (r.a)"Evladım! senin baban,o mu ölümün üzerine düşecek, yoksa ölüm mü onun üzerine düşecek, aldırmıyor" dedi.. **Ammâr** (r.a) da **Sıffîn**'de şöyle demiştir:

الآنَ أَلاقِي الأَحِبَّةَ مُحَمَّدًا وَحِزْبَهُ

"Şu anda ben, dostlarımla; Hz.Muhammed (s.a.s)'e ve onun taraftarlarına kavuşuyorum.." Pekçok zaman peygamberlerin ölümü temenni ettikleri görülmüştür. Bu da nehyin hususi bir sebebe tahsis edilmiş olduğunu gösterir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) sıkıntılar esnasında insanın ölümü temenni etmesini haram kılmıştır. Çünkü bu, bir feryâdu figan ve Allah'ın taksim ettiğine razı olmama demektir. Bu nerede, peygamberliğin sıdkına delâlet eden temenni nerede!.

Beşinci olarak, onun, "O yahûdiler, bundan maksadın lisân ile mi, kalb ile mi olduğunu bilememişlerdir" sözüne gelince biz deriz ki Arapçada temenni, ancak izhar eden bir sözün delâletiyle bilinir. Nitekim haber de, ancak söz ile ifâde edildiği zaman anlaşılır. Bu hususa dair kalbte bulunan şeye gelince, ona temennî adı verilmez. Binaenaleyh, Hz.Peygamber (s.a.s)'in onlara, vâkıf olunması mümkün olmayan bir şeyi kastederek, "ölümü temenni ediniz" demesi imkânsızdır.

Altıncı olarak, onun, "Temenninin meydana gelmediğine dair delilin nedir?" sözüne gelince, biz bu hususta birçok yönden söz söyleyebiliriz:

a) Şayet bu olmuş olsaydı, mütevatir olarak nakledilmiş olurdu. Çünkü bu önemli bir iştir. Onun meydana gelmediğini farzettiğimizde, Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin sıhhatine dair hüküm sabit olur; bu temennînin yapıldığını farzettiğimizde ise, Hz.Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine dair hüküm bâtıl olur. Böyle olan bir şeyin ise, önemli bir hâdise olduğu için mütevatir olarak nakledilmesi gerekir. Böyle bir şey nakledilmediğine göre, onların bu temennide bulunamadıklarını anlamış oluruz.

b) Hz.Peygamber (s.a.s)'in ileri görüşlü, tedbirli, kesin kararlı olması, işin neticesini iyi kestirmesi, dünyevî ve dini hususlarda ulaşılacak makama ulaşması ve kendisine muhalif olanların zorla, taraftarı olanların ise isteyerek uyacakları büyük bir riyâset derecesine ulaşmış olması yanında, Rabbinden kendisine indirilen vahye dayanmaksızın netice alamayacağı ve hasmını delîller ve hüccetlerle ezeceğinden emin olmadığı bir hususta onlara meydan okuması câiz olmaz. Çünkü işleri tecrübe etmeyen bir kimse bile neredeyse buna razı olmaz. O halde akıllıların en akıllısı Hz.Peygamber (s.a.s) hakkında

bu nasıl düşünülür? Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu delilleri ortaya koymasının ancak Allah'ın ona, onların bu temennide bulunamayacaklarını vahyetmesi ile olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

c) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

لَوْ اَنَّ الْيَهُودَ تَمَنَّوِ الْمَوْتَ لَمَاتُوا وَرَأَوْا مَقَاعِدَهُمْ مِنَ النَّارِ وَلَوْ خَرَجَ الَّذِينَ يُبَاهِلُونَ لَرَجَعُوا لاَ يَجِدُونَ اَهْلاً وَلاَ مَالاً

"Eğer yahûdiler ölümü temenni etselerdi, ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi ve eğer lanetleşenler lanetleşmek için çıksalardı, döndüklerinde ne ailelerini, ne de mallarını yerinde bulurlardı "(48). **İbn Abbas** (r.a) da şöyle demiştir: Eğer onlar ölümü temenni etselerdi, derhal ölürlerdi. Velhasıl yahûdilerin ölümü temenni etmediklerini bildiren haberler tevâtür derecesine ulaşmıştır. Bu istidlâlin izahı hususunda söylenecek son söz budur. Biz yine âyetin tefsirine dönelim.

Cenâb-ı Allah'ın: قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الآخِرَةُ *"De ki:"Eğer âhiret yurdu sadece sizin ise..."* ifâdesindeki "Ahiret Yurdu"ndan maksad cehennem değil cennettir. Çünkü ahiret hayatından elde edilmek istenen cennettir. Zira onlar cennetin sadece kendilerinin olduğunu iddia ediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın: عِنْدَ اللّٰهِ *"Allah yanında"* ifâdesinden maksad mekân itibarı ile yanında oluş değil, aksine maksad manevî bir derecedir. Bu ifâdeyi mekan manasına hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Belki yahûdiler Müşebbihe itikadına sahib idiler de bu yüzden mekan itibarı ile Allah'ın yanında olacaklarına inanıyorlardı. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah zikrettiği delil ile bütün bunları iptal etmiştir.

Allah Teâlâ'nın: خَالِصَةً *"Yalnız, sadece"* ifâdesi, دَارُ الآخِرَةِ ifâdesinden hal olarak mansubtur. Bunun manası "Ahirette sizin dışınızda hiçbir kimse için bir hak olmaksızın, sadece sizin için..." demektir. Yani *"eğer sizin "Cennete ancak yahûdiler veya hristiyanlar girer" sözünüz doğru ise.."* Âyetteki النَّاسُ kelimesi cins ifâde eder. Bunun lâm-ı tarifinin ahd için (belli insanları ifâde etmek için) olduğu da söylenmiştir. O zaman bununla kastedilenler müslümanlardır. Fakat, *"Ancak yahûdi veya hristiyan olanlar müstesna..."*(Bakara, 111) ifadesi ve burada belli bir grubun bulunmaması sebebiyle, bu lâm-ı tarifin cins için olması daha evladır.

Allah'ın: مِنْ دُونِ النَّاسِ *"Başka insanların değil de.."* ifâdesinde yer a-

(48) Ahmed ibn Hanbel, I/248.

lan دُونْ kelimesinden maksad mekân manası değil **"başka"** manasıdır. Nitekim birine bir mülk bağışlayan kimsenin, bu insana هَذَا لَكَ مِنْ دُونِ النَّاسِ *"Bu, başka insanların değil, senindir" demesi gibi..*

Doğru Kimselerseniz Ölümü Temenni Ediniz

Hak Teâlâ'nın: فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer doğru kimselerden iseniz haydi ölümü isteyin (temenni edin)"* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE

Bu, olmayan bir şarta bağlanmış bir emirdir. O şart da onların "doğru kimselerden olmaları..."dır. Bu sebeble bu emrin olmaması, gerekir. Bundan maksad meydan okuyup onların iddialarında yalancı olduklarını ortaya çıkarmaktır.

İKİNCİ MES'ELE

Bu temenni hususunda iki görüş vardır:

a) Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür: Buna göre onlara, hem yahûdilerin hem de hristiyanların, "Hangi taraf daha yalancı ise o taraf ölsün" diye dua etmeleri teklif edilerek meydan okundu.

b) Onların, "Keşke biz ölseydik " demeleri teklif edilmiştir. Bu ikincisi daha uygundur. Çünkü bu izah, temenni lâfzına daha uygun düşmektedir.

Allahu Teâlâ'nın: وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ *"Onlar ölümü asla istemeyecekler"* buyruğu, bu ölüm temennisinin gelecekte de yapılmayacağına dâir kesin bir haberdir. Bu, gâibten haber vermedir. Çünkü Hz.Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaya sevkeden sebeplerin çok olmasına ve bu temennide bulunmanın kolaylığına rağmen Hak Teâlâ onların bunu hiç yapmayacaklarını haber vermiştir ki bu, aksine birçok deliller ve emâreler bulunan bir iş hususunda kesin bir haberdir. Bu sebeble bu haberi elde etmek ancak vahiy yolu ile mümkündür.

Yine Hak Teâlâ'nın: أَبَدًا *"Ebediyyen, hiç"* kaydı da bir başka gaybı haber vermedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun hem hitap zamanında, hem de istikbalde asla olmayacağını haber vermiştir. Bütün vakitlere nisbet ederek bir şeyin olmayacağını haber vermek, şüphesiz gaybî haberler cümlesindendir.

Allah Teâlâ'nın: بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ *"Ellerîyle yaptıkları şeyler (günahları) sebebîyle..."* ifâdesine gelince, bunların ölümü niçin temenni edemediklerinin sebebini izah etmektedir. Çünkü onlar gittikleri yolun kötülüğünü ve günahlarının çok olduğunu bildikleri için, bu durum onları ölümü temenni etmemeye götürmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ *"Allah zalimleri hakkıyla bilendir"* ifâdesi bir zecr ve tehdid gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak gizli konuşmaları ve sırları bilip, kendisinden hiçbirşeyi saklamak mümkün olmadığı için, mükellefin bunu hesaba katması, günaha düşmekten onu alıkoyan sebeblerin en büyüklerinden olur. Allah burada, **"Zalimleri.."** demiştir, çünkü her kâfir zâlimdir, fakat her zâlim kâfir değildir. Bu **"zalimleri"** ifâdesi daha kapsamlı olunca onu zikretmek daha uygun olmuştur.

Şayet, "Hak Teâlâ burada وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا , Cum'a suresinde ise: وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا (Cum'a, 7) buyurmuş, niçin birinde لَنْ ,diğerinde لَا kelimelerini kullanmıştır?" denilirse deriz ki: Bu surede yahûdiler âhiret yurdu cennetin, insanlar içinde sadece kendilerine tahsis edildiğini, Cum'a suresinde ise insanlar içinde sadece kendilerinin Allah'ın velileri (dostları) olduklarını iddia etmişlerdir. Buna karşılık Allah da bu iki hususu, "Eğer durum onların dediği gibi olsaydı, ölümü temenni etmeleri gerekirdi" diyerek iptâl etmiştir. Birinci iddiaları ikincisinden daha büyüktür. Çünkü en büyük saadet cennette bulunmaktır. Velâyet mertebesinde olma iddiasına gelince, her nekadar şerefli de olsa bu mertebe cennete ulaşmaya vesile olacağı için istenir. Birinci iddia daha büyük olduğundan Cenâb-ı Allah onların bu görüşlerinin yanlışlığını, لَنْ lâfzı ile beyan buyurmuştur. Çünkü bu lâfız, nefiy için kullanılan en kuvvetli lâfızdır. İkinci iddia pek büyük olmadığı için, Cenâb-ı Hak onu ibtâl hususunda, لَا lâfzıyla yetinmiştir. Çünkü bu lâfız nefiy manasını ifâde etmede çok kuvvetli değildir. Cenâb-ı Allah en iyisini bilir.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَوٰةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

"Celâlim hakkı için sen onları diğer insanlardan ve müşriklerden hayata daha fazla düşkün bulacaksın. Onlardan herbiri arzu eder ki bin yıl yaşasın. Halbuki onun çok yaşatılması kendisini azabtan uzaklaştırıcı değildir. Allah, onlar ne yaparlarsa görür"

(Bakara, 96).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette, onların ölümü temenni etmeyeceklerini

haber verince, bu âyette de onların dünya hayatına son derece düşkün olduklarını bildirmiştir. Çünkü bu hususta, üçüncü bir kısım daha bulunmaktadır. O da, insanın ne ölümü, ne de hayatı temenni etmemesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak: وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ *"Andolsun ki sen onların, insanların hayata en düşkün olanları olduğunu görürsün"* buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'nın, وَلَتَجِدَنَّهُمْ ifâdesine gelince, bu kişinin, وَجَدْتُ زَيْدًا ذَاحِفَاظٍ *"Zeyd'in müdavim olduğunu gördüm (anladım)"* sözünde olduğu gibi, عَلِمَ (bildi) manasına olan وَجَدَ fiilinden alınmıştır. Bu fiilin iki mefûlünden birisi هُمْ ,diğeri ise اَحْرَصَ dır. Cenâb-ı Hak nekire olarak, عَلَى حَيَاةٍ buyurmuştur. Çünkü bu hususi bir hayat demek olup bu da halen sürüp giden hayat demektir. Bu sebepten dolayı nekire olarak, عَلَى حَيَاةٍ şeklinde okumak, **Ubeyy**'in عَلَى الْحَيَاةِ şeklinde okumasından daha yerinde olur.

وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا Sözündeki Vâv Hakkında Üç İhtimal

Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ifâdesindeki vâv harfine gelince, bu hususta üç görüş vardır:

a) Bu vâv, atıf vâvıdır. Buna göre mana, "yahûdiler, hayata insanların ve müşriklerin en düşkünüdürler"demek olur.Tıpkı senin, هُوَ أَسْخَى النَّاسِ وَمِنْ حَاتِمٍ *"O, insanlardan ve Hâtemu't-Tai'den daha cömerttir"* demen gibidir. Bu, Ferrâ ve Asamm'ın görüşüdür. Buna göre şayet, insanlar sözünün kapsamına müşrikler girmemiş midir? denilirse, biz deriz ki, evet girmişlerdir, ne var ki onlar hususi olarak zikredilmişlerdir; çünkü onların hırsları daha kuvvetlidir ve böyle bir ifâdede de büyük bir kınama vardır. Çünkü, müşrik olanlar ahirete inanmazlar. Onlar dünya hayatından başka bir hayat tanımazlar. Bu sebeple onların dünyâ hayatına düşkün olmaları pek yadırganmaz. Çünkü dünya onların cennetidir. Kendileri için kitap verilen ve cezâ gününü ikrar eden kimseler, müşriklerden daha fazla dünya hayatına düşkün oldukları zaman bu durum en büyük kınanmayı gerektirir. Buna göre şayet, "Niçin onların hırsları müşriklerden daha fazla olmuştur?" denilirse, biz deriz ki, çünkü onlar öldüklerinde kesinkes cehenneme gideceklerini bilirler. Müşrikler ise, bunu bilmezler.

b) Bu vâv harfi vâv-ı isti'nâfiyyedir. Söz Allah'ın, عَلَى حَيَاةٍ ifâdesinde tamam olmuştur. Buna göre âyetin takdiri, tıpkı: وما منا إلا له مقام معلوم *"Bizden kimse müstesna olmamak üzere her biri için ma'lum birer makam vardır"* (Saffat, 164) âyetinde olduğu gibi, hazfedilmiş mevsufu göstererek, وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا اُنَاسٌ يَوَدُّ اَحَدُهُمْ şeklinde yapılır.

c) Bu âyette takdim (öne alma) ve tehir (geriye bırakma) vardır. Buna göre âyetin takdiri: وَلَتَجِدَنَّهُمْ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيٰوةٍ *"Sen yahûdileri ve müşriklerden bir grubu, yaşamaya insanların en düşkünü olarak bulursun"* şeklindedir. Sonra Cenâb-ı Allah onların bu düşkünlüğünü ve sevgisini; يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ *"Onlardan herbiri bin yıl yaşamayı arzu eder"* buyruğu ile açıklamıştır. Bu **Ebu Müslim**'in görüşüdür.

Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü hâdise bilhassa yahûdilerle ilgilidir. Bu sebeble âyetin zâhirine en uygun olan, bundan muradın şöyle olmasıdır: Sen yahûdileri diğer insanlardan, hatta müşriklerden yaşamaya daha düşkün bulursun. Bu izah onların iddialarını iptâl etmede ve, "Ahiret başkalarına değil sadece bize âittir" sözlerindeki yalanlarını ortaya koymada daha beliğdir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MES'ELE

Âlimler, Allah'ın: وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا *"Ve şirk koşanlardan"* buyruğundan ne murad edildiği hususunda üç görüş belirtmişlerdir: Bu müşriklerin mecûsiler olduğu söylenmiştir. Çünkü onlar kralarına "Bin nevrûz, bin mihricân yaşa" diyorlardı. **İbn Abbas** (r.a)'dan, bunun İranlıların "Bin yıl yaşa" manasında söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu müşriklerden muradın Arap müşrikleri olduğu ve yine âhirete inanmayan her müşrik olduğu da söylenmiştir. Çünkü biz bunların dünyaya düşkünlüklerinin çok olması gerektiğini açıklamıştık. Yoksa âyette bin senenin zikredilmesinden murad İranlıların "Bin yıl yaşa" sözü değildir, aksine bu ifâdenin maksadı çokluğu ifâde etmektir. Bu uslûb da Arapcada yaygındır.

Hak Teâlâ'nın: يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ *"Onlardan herbiri bin yıl yaşamayı arzular"* ifâdesinden maksad, Allah Teâlâ'nın onların dünyada devamlı kalmayı arzuladıkları ve buna aşırı düşkün oldukları için onların ölümü temenni etmekten pek uzak olduklarını beyân etmesidir. Durumu böyle olan kimsenin ölümü temenni etmesi nasıl umulur?

"Çok Yaşaması Onu Azabtan Uzaklaştırıcı Değildir" Âyeti

Hak Teâlâ'nın: وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ

"Halbuki onun çok yaşatılması onu azabtan uzaklaştırıcı değildir" âyeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE

Âyetteki هُوَ zamirinin neyi gösterdiği konusundadır. Bu hususta üç görüş vardır:

a) Bunun yukarda bahsedilmiş olan, اَحَدُهُمْ (Onlardan herbiri) kelimesini göstermesidir. Yani, وَمَا اَحَدُهُمْ بِمَنْ يُزَحْزِحُهُ مِنَ النَّارِ تَعْمِيرُهُ *"Onlardan hiçbirini,binyıl yaşaması cehennemden uzaklaştırmaz"* demektir.

b) Bu zamir يُعَمَّرُ kelimesinin delâlet ettiği تَعْمِير (yaşatılmak) masdarına râcîdir, اَنْ يُعَمَّرُ ifâdesi ondan bedeldir.

c) Bu zamir, mübhem (kapalı) bir zamirdir, اَنْ يُعَمَّر ifâdesi onu açıklamaktadır.

İKİNCİ MES'ELE

زَحْزَحَ uzaklaştırmak ve bir kenara çekilmek manasınadır. **Kâdî** şöyle demiştir: Bundan murad, uzun yaşamanın azabı gidermede en ufak bir tesirinin olmamasıdır. Şayet Cenâb-ı Hak: وَمَا هُوَ بِمُبَعِّدِهِ وَبِمُنْجِيهِ *"O, uzaklaştırıcı ve kurtarıcı olmadı"* demiş olsaydı, bu ifâde, âyetteki ifâdenin delâlet ettiği derecede tesirin azlığını gösteremezdi.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Allah onların, yaptıklarını görür"* ifâdesine gelince, bil ki "görme" ile bazan ilim (bilme) manası kastedilir. Mesela: اِنَّ لِفُلَانٍ بَصَرًا بِهٰذَا الْاَمْرِ *"Falancanın bu işle ilgili bir görüşü, yani bilgisi vardır"* denilir. Bazen de bu kelimeyle, onun "görülecek şeyler olsaydı şüphesiz o onları görürdü " manasında bir sıfat sahibi olduğu murad edilir. Cenâb-ı Hak için bu iki mâna da doğrudur. Ancak bazıları şöyle demişlerdir: "İşlerde, basar (görme) fiilini bilme manasında anlamanın doğru olmayacağı hususlar da vardır." Allah en iyisini bilir.

Yahûdilerin Hz.Cebrail'e Düşmanlıkları

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ
وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ

"De ki: Kim Cebrâil'e düşman olursa (kahrından gebersin). Çünkü kendinden evvelki (kitapları) tasdik edici ve mü'minler için hidayet vesilesi ve müjde olan (Kur'an)'ı Allah'ın izni ile senin kalbine o indirmiştir. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e, ve Mikâil'e düşman olursa şüphesiz Allah da o kâfirlerin düşmanıdır"

(Bakara, 98-99).

Bu âyette anlatılan şeyler de, yahûdilerin çirkin ve nâhoş fiil ve sözlerinden biridir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın: *"De ki: Kim Cebrâil'e düşman olursa..."* ifâdesinin, mutlaka yahûdilerden sâdır olan bir sebebinin bulunması gerekir ki Allah, resûlüne böyle hitab etmesini emretmiştir. Çünkü bu bir hüccet getirme gibidir. Yahûdiler tarafından bu hususta herhangi bir şey bulunmasaydı, Hak Teâlâ'nın peygamberine böyle söylemeyi emretmesi câiz olmazdı. Müfessirler âyetin sebeb-i nüzûlü olarak bazı rivayetler zikretmişlerdir:

a) Hz.Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince kendisine Abdullah b. Suriyâ (isimli yahûdi âlimi) gelip şöyle demiştir: "Ey Muhammed, uykun nasıldır? Çünkü bize âhirzaman peygamberinin uyukusunun nasıl olacağı haber verilmiştir." Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s): "Benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz" buyurmuştur. Abdullah: "Ey Muhammed, doğrusun. O halde bana çocuğun durumundan haber ver, o erkekten mi, kadından mı olur?" diye sordu. Hz.Peygamber (s.a.s): "Kemikler, sinirler ve damarlar erkekten; et, kan, tırnak ve saçlar kadındandır" cevabını verdi. Bunun üzerine yahûdi:"Doğrusun. Öyle ise söyle bakayım, neden erkek çocuk dayılarına değil de amcalarına, veya amcalarına değil de dayılarına benzer?" dedi. Hz.Peygam-

ber (s.a.s): "Ana babadan hangisinin menisi diğerine gâlib gelirse benzerlik o tarafa olur " cevabını verdi. Yahûdi: "Doğrusun" dedi ve devamla: "Bana söyle, İsrâil (Yakub) (a.s) hangi yiyeceği kendisine haram kılmıştı? Tevrat'ta ümmî peygamberin bunu haber verebileceği belirtilmiştir" diye sordu. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s): "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah adına söylerim, bilir misiniz, İsrâil şiddetli bir hastalığa tutulmuş ve bu hastalığı uzun sürmüştü. O zaman, eğer Allah kendisini bu hastalıktan kurtarırsa, en sevdiği yiyeceği ve içeceği kendisine haram sayacağını Allah'a nezretti. En sevdiği yiyecek de deve eti ve sütü idi" cevabını verdi. Oradaki yahûdiler bunun üzerine: "Evet" dediler. Abdullah b. Suriyâ: "Geriye tek şey kaldı, onu da söylersen sana imân ettim gitti. Hangi melek sana Allah'dan vahiy getiriyor?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s): "Cebrâil" deyince, o "Bu melek bizim düşmanımızdır. Çünkü o savaş ve şiddet ile ilgili şeyler indirir. Bize elçi olan melek Mîkâil ise müjde, ucuzluk ve bolluk getirir. Eğer sana gelen melek de o olsaydı biz sana imân ederdik" dedi.

Bunun üzerine Hz.Ömer, "Bu düşmanlık ne zaman başladı?" deyince, İbn Suriyâ: "Bu düşmanlığın başlangıcı şöyledir: Allah Teâlâ, peygamberimize, Buhtunnâsır adında bir kralın zamanında Beyt-i Makdis'in yıkılacağını vahyetmiş ve o adamın vasıflarını bize bildirmişti. Biz onu araştırdık ve (bir çocuk olarak onu) bulduk. Onu öldürmek için adamlar gönderdik. Bunun üzerine Cebrâil (a.s): "Eğer Allah sizi bunu öldürmeye musallat kılmış ise, Beyt-i Makdis'i harab edeceğini haber verdiği adam bu olmamış olur. Ki o zaman bunu öldürmede bir fayda yoktur" dedi. Sonra o çocuk büyüdü, kuvvetlendi, kral oldu, bize karşı savaştı, Beyt-i Makdis'i yıktı ve birçoğumuzu öldürdü. İşte bundan ötürü Biz, Cebrâil'i düşmanımız sayarız. Mikâil'e gelince o da Cebrâil'in düşmanıdır" dedi. Bunun üzerine Hz.Ömer: "Ben şehâdet ederim ki kim Cebrâil'e düşman ise, Mikâil'e de düşmandır. O ikisi de kendilerine düşman olanlara düşmandırlar" dedi. Abdullah b. Suriyâ Hz.Ömer (r.a)'in bu sözünü hoş karşılamadı. Böylece Cenâb-ı Allah bu iki âyeti indirdi.

b) Rivayet edildiğine göre **Hz.Ömer** (r.a)'in Medine'nin yukarı tarafında bir tarlası vardı ve yolu yahûdilerin dershanelerinin önünden geçerdi. Hz.Ömer ara sıra onların yanına oturur ve onları dinlerdi. Bir gün onlar: "Ya Ömer! seni sevdik. Senin hakkında çok ümitliyiz" dediler. **Hz.Ömer** de: "Allah'a yemin ederim ki, sizi sevdiğim için yanınıza gelmiyorum ve dinim hakkında şüphelendiğim için size soruyor değilim. Ben sizin yanınıza Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği hususunda basiretim artsın ve O'nun alâmetlerini sizin kitabınızda göreyim diye geliyorum" dedi ve sonra onlara Cebrîl (a.s)'i sordu. Onlar: "O, bizim düşmanımızdır. Hz.Muhammed'i bizim sırlarımızdan haberdar

ediyor. O, her türlü azab ve zelzelenin sahibidir. Mikâil (a.s) ise bolluk ve barış getirir" dediler. Bunun üzerine Hz.Ömer onlara: "Bu iki meleğin Allah katında dereceleri nedir?" diye sorunca onlar: "Bu ikisi Allah'a en yakın makamdadırlar. Cebrâil Allah'ın sağında, Mikâil ise solundadır. Mikâil Cebrâil'in düşmanıdır" dediler. Hz.Ömer de: "Şayet sizin dediğiniz gibi ise o ikisi birbirine düşman olmaz ve siz eşekten daha ahmaksınız. Onlardan birine düşman olan diğerine de düşman olmuş olur. Onların ikisine düşman olan da Allah'a düşmanlık beslemiş olur" dedi, sonra Hz.Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü ve Cebrâil (a.s)'in kendisinden önce vahiy getirdiğini gördü. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s); "Allah'a yemin olsun ki, ya Ömer, Rabbin sana muvafakat etti" dedi. Hz.Ömer de: "Yemin olsun ki bundan sonra sen beni din hususunda taştan daha kuvvetli göreceksin" dedi.

c) Mukâtil şöyle demiştir: "Yahûdiler, Cebrâil bizim düşmanımızdır. Ona peygamberliği bize getirmesi emredildiği halde, o onu başkasına götürmüştür" iddiasında bulunmuşlar, bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirmiştir.

Bil ki yahûdilerin Cebrâil (a.s)'e düşman olmalarının en akla yakın sebebi, onun Kur'an'ı Hz.Muhammed (s.a.s)'e indirmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın: مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ *"Kim Cibrîl'e düşman olursa (kahrından gebersin). Çünkü o, Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir"* buyruğu,bu indirişin düşmanlığa sebeb olmasının uygun olmadığını ortaya koyar. Çünkü Cebrail bunu ancak Allah'ın emri ile yapmıştır. Binaenaleyh bunun düşmanlığa sebeb olması uygun düşmez. Bunun birkaç yönden izâhı yapılabilir:

a) Cebrâil (a.s)'in Kur'an'dan indirdiği, itaat edenleri sevapla müjdelemek, isyan edenleri azabla korkutmak ve savaşla, muharebeyle (cihadla) ilgili emirdir. Bu, Cebrâil'in irâdesi ile değil de kendisinden kurtuluş olmadığını ve muhalefet edilemeyeceğini itiraf ettikleri emr-i İlâhi ile olunca, durumu böyle olana (yani Cibrîl'e) düşmanlık etmek Allah'a düşmanlık etmeyi gerektirir. Allah'a düşmanlık ise küfürdür. Bu sebeble, bu, durumu böyle olan kimseye, (yani Cibril'e) düşmanlık etmenin küfür olduğu neticesine götürür.

b) Allah Teâlâ, şayet Mikâil (a.s)'e bu gibi kitapları indirmeyi emretmiş olsaydı, bu durumda ya; "(Bilfiil indirmemiş olduğu için) o isyan etmiş ve Allah'ın emrini kabul etmemiştir" denilirdi ki bu günahsız melekler hakkında uygun değildir, veya "Mikâil (a.s) Allah'ın emrini tutup, o vahyi emr-i İlâhi'ye uygun olarak indirmiştir" denilirdi ki bu durumda onların Cebrâil (a.s) hakkında söy-

ledikleri şeyin aynısı, Mikâil (a.s)'e de yönelmiş olurdu. O zaman sadece Cebrâil (a.s)'e düşman olmalarının izahı nedir?

c) Kur'an'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'a indirilmesi, yahûdilere zor geldiği gibi Tevrat'ın Hz.Musâ (a.s)'ya indirilmesi de diğer kavimlere zor gelir. Buna göre Kur'an'ın indirilmesinden dolayı bazı insanların nefreti, Kur'an'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'e indirilmesinin çirkin olmasını gerektirirse, o zaman öncekilerin nefreti de Tevrat'ın Hz.Musâ'ya indirilişinin çirkin olmasını gerektirir. Bütün bunların bâtıl ve geçersiz olduğu herkesce malumdur. Böylece bu izahlarla onların iddialarının yanlışlığı ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Bazı kimseler, yahûdilerden bir grubun, "Cebrâil'in kendilerinin düşmanı olduğunu söylemiş olmalarını uzak bir ihtimal olarak görmüşler ve şöyle demişlerdir: "Biz, zamanımızdaki yahûdilerin bunu kabul etmeme hususunda mutabakata varıp, atalarından kimsenin böyle birşey söylemediğinde ısrar ettiklerini görüyoruz." Bil ki bu görüş bâtıldır. Çünkü Allah'ın nakli en doğru ve onların da cahilliği çok fazla olup Hz.Musâ (a.s)'ya: *"Onların ilâhları olduğu gibi, bizim için de ilâhlar yap"* (A'raf, 138) diyen kimseler oldukları için bu görüş bâtıldır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cibrîl Kelimesinin Okunuşunda Yedi Vecih

İbn Kesir, cim harfinin fethası, râ harfinin kesresi ve hemzesiz olarak kelimeyi, جَبْرِيلَ şeklinde okumuştur. **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'dan rivayet ederek **Ebu Bekr** , cim ve râ harflerinin fethası ile ve hemzeli olarak, جَبْرَئِلَ şeklinde, diğer kıraat âlimleri ise, cim ve râ'nın kesresi ile ve hemzesiz olarak, "**Kandîl**" vezninde, جِبْرِيلَ şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin yedi okunuş şekli vardır. Üçünü söyledik, diğer dördü şu şekildedir: جَبْرَاعِلَ vezninde olmak üzere, جَبْرَائِلَ ; جَبْرَاعِيلَ vezninde olmak üzere جَبْرَائِيلَ ; جَبْرَاعِلَ vezninde olmak üzere جَبْرَايِلَ (ya'lı olarak); ve nun'lu olarak جَبْرِينَ şeklinde...Bu, marife ve A'cemî (Arapca asıllı olmayan)bir kelime olduğu için gayr-ı munsarıftır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cibril Kelimesinin Mânası

Bazı âlimler Cebrâil'in, عَبْدُ اللهِ (Allah'ın kulu) mânasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre (İbranice'de) "**Cebr**", kul; "**îyl**" ise Allah manasınadır. Mîkâil de aynı şekilde Allah'ın kulu demektir. Bu **İbn Abbas** (r.a) ve ehl-i ilimden bir grubun görüşüdür. **Ebû Ali es-Sûsî** ise, bu görüşün iki bakımdan doğru olmadığını söylemiştir:

a) "**İye**"lâfzının, Allah'ın isimlerinden olduğu meşhur değildir.

b) Eğer böyle olsaydı, "**Cebrâil**" kelimesinin sonu mecrûr olurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın: فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ *"Çünkü O, onu senin kalbine indirdi"* âyeti ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: "Allah'ın: فَإِنَّهُ ve نَزَّلَهُ ifâdesinde "**hâ**"zamirinin neyi ifâde ettiği hususudur? **Cevab:** Bu hususta iki görüş vardır:

a) Birinci "**hâ**" Cebrâil'e, ikincisi ise, her nekadar bizzat zikredilmemiş olsa bile malûm olduğu için, Kur'an'a râcîdir. Bu aynen, مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا *"Allah onun üstünde hiçbir canlı bırakmazdı"* (Fâtır, 45) âyetindeki "**hâ**" zamirinin "**yeryüzünü**"ifâde etmesi gibidir. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve çoğu ilim ehlinin görüşüdür. Buna göre mâna şudur: "Eğer yahûdilerin düşmanlığı, Cebrâil (a.s.)'in Kur'an'ı indirmesinden dolayı ise (bilsinler ki), o onu Allah'ın izniyle indirmiştir." **Keşşaf sahibi**, "Mercii geçmemiş zamiri getirmede, zamirin ifâde ettiği varlığın durumunu yüceltme vardır. Çünkü o, son derece malûm ve meşhur olduğu için, zamirle ifâde edilebiliyor ve bir sıfatını zikretmek, ismini zikretmeye ihtiyaç hissettirmiyor kabul edilmiştir" demiştir.

b) Âyetin mânası şöyledir: "Şüphesiz Allah, Cebrâil (a.s)'i indirmiştir, yoksa o kendi kendine inmiş değildir."

İkinci Soru: Kur'an Hz.Muhammed (s.a.s)'e inmişti. Öyle ise: نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ *"O, onu senin kalbine indirdi"* denilmesinin sebebi nedir?

Cevap: Biz bu meseleyi Şur'arâ sûresinde, نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ۝ عَلَى قَلْبِكَ *"Onu Ruhu'l-Emin (Cebrâil) senin kalbine indirdi"* (Şu'arâ, 193-194) âyetinin tefsirinde anlattık. Ümmet-i Muhammed'in çoğu Kur'an'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine değil, kendisine indirildiğine inanır. Şu kadar var ki burada bilhassa kalbin zikredilmesi ona indirilen âyetlerin kalbinde ezberlenmek suretiyle yer etmesi ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları ümmete iletmesi yüzündendir. "O, onu kalbine indirdi" denilmesi câiz olmuştur. Her nekadar gerçekte Kur'an Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbine değil kendisine indirilmiş olsa da..

Üçüncü Soru: Sözün aslında عَلَى قَلْبِي *"Kalbime"* şeklinde söylenilmesi gerekirdi?

Cevap: Bu, Allah'ın sözünü, söylendiği gibi nakletmek üzere gelmiştir. Sanki şöyle denilmektedir: "Söylediğin şu sözümü söyle; kim Cebrâil'e düşman olursa, (kahrından ölsün). Çünkü o, o (Kur'an'ı) senin kalbine indirdi."

Dördüncü Soru: فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ *"Çünkü O, onu indirdi"* cümlesi, kendinden önceki şart cümlesine nasıl cevap olabilmiştir?

Cevap: Buna iki türlü cevap verilir:

1) Cenâb-ı Allah, bu düşmanlığın fâsid olduğunu, çünkü Cebrâil (a.s)'e, kendisi içinde hidayet ve müjde olan kitabı indirmesini emrettiği için, onun bunu indirdiğini açıklamıştır. Binâenaleyh Cebrâil (a.s)'in memûr olması sebebiyle ma'zûr sayılması; hidayet ve müjde (dolu bir kitap) getirdiği için de teşekküre lâyık sayılması gerekirdi. Bu durumda ona düşmanlık beslemek nasıl uygun düşer?

2) Cenâb-ı Allah bu âyette şunu açıklamaktadır: Yahûdiler eğer Cebrâil'e düşmanlık besliyor idi iseler, bu onlara uygundur. Çünkü O, sana, peygamberliğine bürhan ve doğruluğuna delil olan Kitab'ı indirmiştir. Halbuki onlar bundan hoşnut olmuyorlar. Öyle ise, hoşlanmadıkları bir şeyi onlara karşı te'kid eden, kuvvetlendiren kimseye onlar nasıl buğzetmezler?

Cenâb-ı Allah'ın: بِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izniyle"* buyruğu en açık tefsire göre "Allah'ın emri ile" manasınadır. Bu ifâdenin, "Allah'ın bilgisi ile..." şeklinde tefsir edilmesinden daha uygundur. Bu, birkaç yönden böyledir:

1) "İzin", "emir" mânasında hakikat olarak, "ilim" mânasında mecâz olarak kullanılır. Kelimeleri mümkün olduğu sürece hakikî manasında kullanmak vâcibtir.

2) Kur'an'ı indirmek, yapılması gereken (vacib olan) şeylerdendir. Vacib oluş ise ilimden değil, emirden dolayı olur.

3) Bu indirme, lâzım olan bir işten ötürü olduğu zaman daha kuvvetli bir hüccetlik ifâde eder.

Kur'an'ın, Daha Önceki Kitapları "Tasdik Etmesi" Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın: مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"Kendinden öncekileri tasdik edici olduğu halde"* âyeti çoğu müfessirlerin ittifak ettiği şu mânaya hamledilmiştir. Bundan maksad Kur'an'dan önce geçmiş olan peygamberlere gönderilmiş kitaplardır. Bunu şu kitaba değil de öbür kitaba tahsis etmenin bir mânası yoktur. Müfessirlerden bunu Tevrat'a tahsis ederek, bunun, Kur'an'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini gösterme hususunda Tevrat'a uygun olduğuna işaret ettiğini iddia edenler de vardır. Buna göre şayet, Kur'an'ın hükümleri diğer semâvî kitapların hükümlerinden farklı değil midir? Bu sebeble niçin Kur'an'ın, "Tevrat tevhide ve Hz.Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine de-

lâlet etmede Kur'an'la uyuştuğu için onu tasdik edici olması, onu tasdik edici olmamasından daha uygun düşmüştür?" denilirse biz deriz ki: Nesh'in "ibâdet müddetinin sona erdiğinin bir beyanı olmasına" binaen, diğer kitapların ihtivâ ettiği hükümler, o zamanlarla sınırlanmış ve o vakitte sona ermiştir. Bu durumda Kur'an ile diğer kitaplar arasında şer'i hükümler bakımından herhangi bir ihtilâf yok demektir.

Kur'anın Hidayet Olması

Cenâb-ı Allah'ın: هُدًى *"Hidayet vesilesi olarak"* ifadesinden maksad, Kur'an'ın iki özelliği ihtiva ettiğini açıklamaktır:

a) Kalbin ve âzâların amellerine dâir mükellefiyetleri beyan etmiş olmasıdır. Kur'an bu bakımdan bir hidayet (doğruyu gösteren bir kitab) olur.

b) Bu mükellefiyetleri yerine getiren kimselerin nasıl mükâfaatlandırılacaklarını beyan etmiş olmasıdır. Kur'an bu bakımdan da bir müjde (Büşrâ) dir. Birinci özellik (hidayet edici olma), ikinciden önce meydana geldiği için, şüphesiz Hak Teâlâ "Hüdâ" lafzını "**Büşra**" lafzından önce getirmiştir.

Şayet, "Kur'an herkes için bu özelliği taşıdığı halde, niçin sadece mü'minler için hidayet ve müjde olarak bildirilmiştir?" denilirse buna iki bakımdan cevab verilir:

1) Allah Teâlâ bunu sadece mü'minlere has kılmıştır, çünkü Allah'ın kitabı vasıtasıyla hidayete erenler, sadece mü'minler olmuşlardır. Bu Cenâb-ı Allah'ın: هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ *"(O) müttakiler için hidayet (rehberidir)"* (Bakara, 2) ayeti gibidir.

2) Kur'an ancak mü'minler için bir müjdedir. Çünkü müjde, büyük bir iyiliğin meydana geldiğini gösteren haberden ibarettir. Bu ise ancak mü'minler hakkında meydana gelir. Bundan dolayı bu vasfı Cenâb-ı Allah sadece mü'minlere tahsis etmiştir.

İkinci ayet olan, مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ *"Kim Allah'a ve meleklerine düşman olursa..."* ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, ilk ayette Kur'an'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği için Cebrâil (a.s)'e düşman olan kimsenin Allah'a da düşman olacağını açıklayınca, bu ayette de Allah'a düşman olanın Cebrâil'in düşmanı olacağını açıklamış ve peşisıra da düşmanlıklarına karşılık Allah'ın onlara büyük zarar vereceğini, bu zararın da Allah'ın onlara düşman olması olduğunu açıklamıştır. Çünkü onların düşmanlıkları ne bir tesir ve fayda temin eder, ne de bir zarar verir. Halbuki Allah'ın düşmanlığı daha bü-

yüğü olmayan elem verici ebedî bir azâba götürür. Bu meselede birkaç sual vardır:

Birinci Sual: Düşmanlığın hakkı düşmana zarar vermek olduğu halde, o yahûdilerin Allah'ın düşmanları olmaları nasıl düşünülür, halbuki bu Allah için muhaldir?

Cevab: Hakiki manası ile düşmanlık ancak insanlar hakkında doğru olur. Çünkü başkasına düşman olan, ona zarar vermek isteyen kimsedir. Allah'a zarar vermek ise imkânsızdır. Aksine bundan maksad şu iki görüşten birisidir:

1)Ya onların Allah'ın dostlarına düşman olmalarıdır. Bu sanki Allah'a düşman olmaktır. Aynen Cenâb-ı Allah'ın: إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ *"Allah ve peygamberi ile savaşanların cezası ancak..."* (Maide, 33) ; ve: إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve peygamberine eziyet verenler..."* (Ahzâb, 57) ayetlerindeki gibi.. Çünkü her iki ayetle de kastedilen, Allah'la harbetmek ve O'na eziyet etmek imkânsız olduğu için, Allah değil, Allah'ın dostlarıdır. Veya bununla, onların Allah'a itaati ve ibâdeti ifâ etmeyi hoş görmemeleri ve buna sarılmaktan uzak oldukları kastedilmiştir. Düşman olan nerdeyse, düşmanına muvafık ve mutabık olmayınca, onların bu hususdaki tutumları düşmanlığa benzetilmiştir.

Onların Cebrail'e ve peygamberlere düşman olmaları hususuna gelince, bu doğrudur. Çünkü onlara zarar verebilmek mümkündür. Fakat onların düşmanlıkları, onlar hakkında müessir olan fiilleri meydana getirmekten âciz oldukları için, onlara etkili olamaz. Halbuki, peygamberlerin ve Cebrail'in yahudiler hakkındaki düşmanlıkları müessirdir; çünkü bu düşmanlık dünyada zillet ve meskeneti, ahirette de devamlı olan azâbı gerektirir.

İkinci Soru: Meleklere Dahil Oldukları Halde Cebrail ile Mîkail Neden Ayrıca Zikredildi?

Allahu Teâlâ melekleri zikredince, Cebrail ve Mikaîl de melekler sözünün kapsamına girmişken, Cebrail ve Mîkail'i niçin tekrar zikretmiştir?

Bu soruya iki bakımdan cevap veririz:

a) Faziletlerinden ötürü Cenâb-ı Hak, onları ayrıca zikretmiştir. Bunların faziletleri çok mükemmel olduğu için sanki bunlar, melek cinsinden başka bir cins gibi mütalâa edilmişlerdir.

b) Hz. Peygamber'le yahudiler arasında cereyan eden şey, bu ikisinin zikredilmesidir. Ayet de, ancak bu ikisi sebebiyle nazil olmuştur. Bundan dolayı,

bu ikisinin ismini şüphesiz açıkca zikretmiştir. Bil ki bu, o ikisinin diğer meleklerin hepsinden daha şerefli olmasını gerektirmiştir. Aksi halde böyle bir izah doğru olmaz.

Cibrîl'in Üstünlüğü

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cebrail'in bazı sebeplerden ötürü Mikâil'den daha üstün olması gerekir.

1) Allahu Teâlâ, önce Cebrail'i zikretmiştir. Daha üstün dururken, kendisine üstün kılınılan şeyin önce zikredilmesi, örf bakımından çirkin bir şeydir. Bu sebeple, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'in: مَا رَآهُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ *"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir"*[49] hadisinden dolayı, şer'an da çirkin kabul edilmesi gerekir.

2) Cebrail (a.s) Kur'an'ı, vahyi ve ilmi indirmiştir ki, bu rûhların bekâsının kaynağıdır. Halbuki Mîkail, bolluğu getirir ve yağmurları indirir ki, bunlar da bedenlerin bekâsının kaynağıdır. İlim, maddî gıdalardan daha şerefli olunca, Cebrail'in de Mîkail'den daha şerefli olması gerekir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, Cebrail'in niteliği hakkında, *"Orada kendisine itaat olunandır, emîndir"* (Tekvir, 21) buyurmuş, onu mutlak olarak "itaat olunan" diye yâd etmiştir. Bu ayetin zâhiri, Cebrail'in, Mîkail'e nisbetle itaat olunan bir zât olmasını gerektirir. Bu sebeple de, Cebrail'in Mikail'den daha faziletli olması gerekir.

İKİNCİ MESELE
Mikail Hakkında Kıraatler

Ebû Amr ile **Asım**'dan rivayet eden **Hafs**, kelimeyi, قِطَارٌ kalıbında olmak üzere, مِيكَال şeklinde okumuştur. **Nâfi** ise, hemzeden sonra yâ harfi olmaksızın, مِكَاعِلَ vezninde ihtilâs[50] ile okumuştur. Diğerleri ise, مِيكَاعِيل vezninde olmak üzere, مِيكَائِيل şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin ميكعل vezninde olmak üzere, ميكئل şeklinde ve, ميكعيل vezninde olmak üzere de, ميكئيل şeklinde iki başka okunuş şekli daha vardır.

İbn Cinnî şöyle demiştir: Arablar, Arabça olmayan bir kelimeyi söyledikleri zaman, o kelimeyi değiştirerek söylerler.

---

(49) Müsned, 1/379.

(50) İhtilâs: Zorla çekip almak manasına gelmekte olup, harekenin 1/2'sini okumaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE جِبْرِيلَ وَمِيكَالَ ifâdesindeki vâv harfinin atıf vâvı olduğu söylenmiştir. Bunun أَوْ (ya da) mânasına olduğu da söylenmiştir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Bunlardan herhangi birine düşman olan, bilsin ki Allah bütün kâfirlerin düşmanıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ *"Kafirlere düşmandır"* ifâdesiyle, Cenâb-ı Allah, "onların düşmanıdır" mânasını kastetti. Ancak, Cenâb-ı Allah'ın onlara ancak küfürleri sebebiyle düşman olduğunu ve meleklere düşman olmanın küfür olduğunu göstersin diye, zamirle değil de açık bir isimle Allah bunu beyan etmiştir.

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

"Andolsun ki biz sana, apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak, fâsık olanlar inkâr eder"

(Bakara, 99).

Bil ki bu, onların çirkin fiillerinden ve rezilliklerinden bir başka çeşittir. **İbn Abbas** şöyle demiştir: Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce, O'nun yüzü suyu hürmetine, **Evs** ve **Hazreç** kabilelerine galip gelmeyi arzuluyorlardı. Son peygamber Arabların içinden gönderilince, onlar bunu reddetmeye ve daha önce bu hususta söylemiş oldukları sözü inkâra kalkıştılar. Böylece de, **Muâz İbn Cebel** onlara, "Ey yahudi topluluğu, Allah'dan korkun ve müslüman olunuz; çünkü biz şirk ehli iken, sizler Hz. Muhammed adına, O'nun yüzü suyu hürmetine bize galip gelmeyi talep ediyor, bize O'nun peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve O'nun niteliklerini bize anlatıyordunuz" dedi. Bunun üzerine yahudilerin bazıları, "O bize, mucize olarak hiçbir şey getirmemiştir. Ve O, bizim size bahsettiğimiz kimse[a] de değildir" deyince, Allah bu ayeti indirmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki بَيِّنَاتٍ Maksad Hangi Delillerdir?

Açık olan şudur ki, buradaki آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ (âyâtin beyyinât) ifâdesinden maksat, velev ki birbirlerine yardımcı da olsalar, insanların ve cinlerin bir benzerini getiremiyecekleri Kur'an ayetleridir. Bazıları da, diğer delillerle beraber, meselâ onların mübâheleden, ölümü temenni etmekten kaçınmaları; Hz. Peygamber (s.a.s)'in az taamla çok kimseleri doyurması, parmakları arasından su fışkırması ve ayın yarılması gibi.. Kur'an'ın da kastedilmiş olabileceğini söylemişlerdir. **Kâdî**, şöyle demiştir: Evlâ olan, bunu Kur'an'a tahsis etmektir. Çünkü ayetler, tenzîl ile beraber bulundukları zaman, daha ziyade Kur'an'a tahsis edilirler. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kur'an İçin آيَاتٍ Denilmesi

Kur'an'ın "Âyetler" olarak isimlendirilmesinin bir çok sebebi vardır:

a) Ayet, delâlet eden şey demektir. Kur'an'ın kısımları, fesahâti ile peygamberliğini iddia eden zâtın doğruluğuna delâlet ettiği için, ayet olmuş olurlar.

b) Kur'an'ın ayetlerinden bazıları gayblardan verilen habere delâlet ederler. O halde bu âyetler, o gayblara delâlet ederler...

c) Ayetler, tevhîde, nübüvvet ve şeriatın delillerine delâlet ederler.. Buna göre âyetler, bu cihetten de delil, ayet olmuş olurlar.

Binaenaleyh, şayet "Delil ancak açık olur, bu sebeple, ayetlerin tekrar açık olmuş olmakla vasıflandırılmalarının anlamı nedir? Hiçkimsenin, bundan maksadın, ayetlerin bir kısmının diğerlerinden daha açık olduğunu söyleme hakkı yoktur. Çünkü bu ancak, ilimlerin bir kısmı diğerinden daha kuvvetli olursa doğru olabilir; bu ise imkânsızdır.. Bu böyledir, çünkü bir şeyi bilen kimsenin inanmış olduğu şeyin zıddını caiz görmesi ya mümkündür veya mümkün değildir. Eğer bu caiz görmek mümkün olursa, bu itikâd ilim olmaz. Eğer, bu mümkün olmazsa, o diğer şeyin ondan daha güçlü olması imkânsız olur" denilirse, biz deriz ki: "İlmin bizzat kendisinde farklılık olmaz; tam aksine onu elde etmenin yolları farklı olur. Çünkü ilimler, elde edilme yolları ile ona götüren delillerin birçok mukaddimelerden meydana gelmesi; böylece kendisine ulaşılması çok güç olan ve mukaddimeleri daha az olan, böylece de kendisine ulaşılması daha kolay olan diye iki kısma ayrılır. İşte, bu apaçık âyetlerdir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

"İnzâl" bir şeyi en yukardan en aşağıya doğru hareket ettirmekten ibarettir. Bu ise, ancak cisim olan şeyler hakkında gerçekleşebilir. Bu açıklamaya göre "inzâl" imkânsızdır. Ancak Cebrail (a.s), en yüksekten en aşağıya inip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Allah'ın emirlerini bildirdiği için, bu,inzâl diye isimlendirilir.

Fâsıkların İnkârı

Allah'u Teâlâ'nın: وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلاَّ الْفَاسِقُونَ ayetine gelince, bunda birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetleri inkâr iki bakımdan olur:

a) Doğru olduğunu bile bile onları inkâr etmek.

b) Bunu bilmeden onları inkâr etmek, onlar üzerinde düşünmemek ve onların delâlet ettiği şeylerden yüz çevirmek. Ayetin zâhirinde bu iki çeşitten birine tahsis bulunmamaktadır, binâenaleyh her iki çeşit de ayetin şumûlüne girmektedir.

İKİNCİ MESELE

"Fısk"ın Mânası

"**Fısk**" lügatte, insanın kendisine çizilen sınırdan dışarı çıkması manasındadır. Cenâb-ı Allah: إِلاَّ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ *"İblis müstesnâ, o cinlerden idi, bu yüzden Rabbinin emrinden dışarı çıktı"* (Kehf, 50) buyurmuştur. Araplar, nemli toprağa düşen tohum filiz verdiği zaman, فَسَقَتِ النَّوَاةُ derler.

"**Fucûr**" kelimesinin manası da buna yakındır. Çünkü "fucûr" da, suyu aktığı zaman ifsâd edeceği yere gitmekten alıkoyan "seddin fucûru" (yarılması) ifâdesinden alınmıştır. Buna göre, insanın kendisi için çizilen sınırı geçip fesâda girmesi, suyun seddini yarıp zarar vereceği bir yere akmasına benzetilmiştir.

Eğer "Küçük günah sahibi de Allah'ın emrini çiğnemiş olmakta değil midir; ama ona fâsık ve fâcir denilmemektedir?" denilirse, deriz ki: Bu iki vasıf, yukarıda zikrettiğimiz bakımdan ancak her önemli ve büyük olan işe (günaha) isim olarak verilirler. Çünkü nehirin kenarından küçük bir gedik açan kimse için "o, bu nehri yardı" denilmez. Fısk da böyledir, haddi aşma büyük olduğu zaman ancak o fiile fısk denilir.

Bu sabit olunca diyoruz ki: Cenâb-ı Allah'ın, إِلاَّ الْفَاسِقُونَ *"ancak fasıklar.."* ifâdesinde iki vecih vardır:

1) Her kâfir fâsıktır, ama her fâsık kâfir değildir. Bundan dolayı burada "**fâsık**" vasfının zikredilmesi, sanki hem kâfir,hem kâfir olmayanlar için getirilmiştir, böylece bu daha uygun olmuştur.

2) Muradın, "Bunları ancak küfründe bütün sınırları aşan kâfirler inkâr eder" manasında olmasıdır. Buna göre mana şöyle olur: Bu ayetler âşikâr ve apaçık olduğu için, onları ancak küfürde en son noktaya ulaşmış olan ve hem aklen hem de şer'an güzel olan hertürlü sınırı çiğneyen kâfir inkâr eder.

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

"Onlar ne zaman bir ahid (söz) verseler, içlerinden bir grub o sözü bozup atıvermedi mi? Hayır onların çoğu imân etmezler"

(Bakara, 100).

Bil ki bu, yahudilerin çirkin fiillerinden bir diğer çeşittir. Bu ayetle ilgili olarak birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

أَوَ كُلَّمَا 'daki Vâv Harfinin İ'rabı

Allah'ın, أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا sözündeki vâv harfi başına istifham (soru) hemzesi gelmiş olan atıf vâvıdır. Bu vâv harfinin zâid olduğu da söylenmiştir ki bu doğru değildir. Çünkü onun ayet içinde ifâde ettiği bir mana olunca zâid olduğuna hükmetmek câiz olmaz.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Bu vâv, başında bulunduğu cümleyi mahzuf bir cümleye atfetmek içindir. Buna göre mana şöyledir: أكفروا با لايات والبينات وكُلَّمَا عاهدوا "Ayetleri ve apaçık delilleri inkâr edip, her nezaman bir ahid verdiklerinde... mı yaptılar?" **Ebu's Semmâk** bir önceki ayetteki, الفَاسِقُونَ kelimesini الَّذِينَ فَسَقُوا manasında alarak, vâv harfini sâkin olarak, أَوْ كُلَّمَا şeklinde okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Bunları ancak fâsıklık yapmış olanlar veya birçok defâ Allah'a verdikleri sözü bozanlar inkâr eder." Ayrıca, عَاهَدُوا kelimesi, عُوهِدُوا ve عَهَّدُوا şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki istifhamdan (sorudan) maksad, onların yapmaya cüret ettikleri şeyi yadırgayıp bunun ne kadar büyük bir kusur olduğunu göstermektir. Çünkü böyle birşey bu lâfızlarla söylenildiği zaman, bu ifâde o şeyin çirkinliğini ortaya koyma ve azarlama hususunda daha beliğ ve etkili olur.

Cenâb-ı Hak, أَوَ كُلَّمَا عَاهَدُوا sözü ile, ardarda gelen ve nakzedip terkettikleri birçok ahde (sözlerine) işâret etmiş, dahası bu sözde durmamanın onlarda bir âdet haline geldiğini bildirmiştir. Cenâb-ı Allah sanki, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendisine nazil olan ayetleri yahudiler inkâr ettikleri zaman, böyle birşeyin onlardan ilk kez vâki olmadığını, aksine bunun onların huyu, onların ve -daha önceki ayetlerde zikredildiği gibi- Allah'a verdikleri ahidlerini defalarca bozmuş olan atalarının bir âdeti olduğunu beyan etmek suretiyle teselli etmek istemiştir. Çünkü itirazına alışılmış birinin muhalefet etmesi, böyle bir âdeti olmayan birinin itiraz etmesi kadar insana ağır gelmez.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İsrailoğullarından Alınan Ahid

"**Ahid**" ile ilgili birkaç izah vardır:

a) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ve şeriatının doğruluğunu gösteren delilleri açıklayınca bu, âdeta Allah'ın ortaya koyduğu ahdi, onların bu delilleri kabul etmesi de Allah ile yapmış oldukları bir sözleşme (muahede) olmuştur.

b) Ahid, Hz. Muhammed (s.a.s)'e peygamberlik gelmezden önce söylemiş oldukları, "Eğer Allah'ın peygamberi zuhûr ederse, andolsun ki biz ona iman edeceğiz ve müşrikleri yurtlarından çıkaracağız" sözleridir.

c) Onların, Allah ile çokca ahid yapıp, sonra da bu ahidleri bozmalarıdır.

d) Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s) aleyhinde hiçbir kâfire yardımcı olmayacakları hususunda söz vermişler, sonra bu sözlerinden dönerek Hendek savaşında O'na karşı Kureyş müşriklerine yardım etmişlerdir. **Kâdî** şöyle demiştir: Bu rivayet eğer doğru ise, onun bu ayetin hükmüne dâhil olması imkansız değildir, fakat ayeti sırf bu olaya vermek uygun değildir. Aksine doğruya en yakın olan, bu ayetten kastedilenin daha önce bahsedildiği gibi, yahudilerin Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleriyle ilgili olmasıdır. Durum böyle olunca ayetin manasını daha önceki semâvî kitapların ihtivâ etmiş olduğu ahdi ve, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözü ile nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden aklî delilleri nakzetmek, itibara almamak manasına hamledilmesi daha kuvvetlidir:

BEŞİNCİ MESELE

Cenab-ı Hak, *"Bir grub o sözü bozup atıverdi"* demiştir, çünkü Allah ile ahidleşenler arasında iman eden veya imân edebilecek olan kimseler de vardı. Ancak bu hepsinin vasfı olmadığı için, içlerinden onu kabul etmeyenler zikredilmiştir.

Bu ahdinde durmayan grubun azınlıkta olduğu zannedilebilir diye, Cenâb-ı Allah onların çoğunluk olduğunu açıklamış ve, بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ *"Hayır, onların çoğu imân etmezler"* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da iki görüş vardır:

a) Yani, bu fâsıkların çoğu hased ve kıskançlıklarından ötürü seni asla tasdik etmezler.

b) "İman etmezler," yani kendi kitaplarını tasdik etmezler. Çünkü onlar kavimleri içerisinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı münafıklık yapanlar gibi idiler. Onlar da kendi kavimlerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiklerini söylüyorlar fakat bu sözlerinin gereğini ve icâbını yapmıyorlardı.

وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

"Onlara ne zaman Allah katından, ellerindeki kitabı (Tevrat'ı) tasdik edici bir paygamber gelse, Ehl-i Kitab'tan bir grub sanki (hakikati) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına atmış (ona kulak asmamış, ondan yüz çevirmişler)dir"

(Bakara, 101).

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların elinde olanı tasdik edici olmasının manası, Hz. Musâ (a.s)'nın peygamberliğini ve Tevrat'ın doğruluğunu itiraf etmesidir. Yahut da Tevrat'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğini müjdelemiş olması itibariyle, onların yanında olan kitabı tasdik edici olmuş olmasıdır. İşte Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldiği zaman, onun bizzat bu gelişi Tevrat'ı doğru çıkarıcı olmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, *"Bir grub... arkalarına atmıştır"* ifâdesi, onların Allah'-

ın kitabını terkedip ondan yüz çevirmelerini, kendisini bir şeyden müstağnî sayarak ve ona az iltifat ederek arkasına atan kimsenin haline benzetmedir.

Ehl-i Kitap Tabirinin Mânası Hakkında

Allah Teâlâ'nın, مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"ehl-i kitaptan"* sözüne gelince bunda da iki görüş vardır:

a) Kendisine kitab ilmi verilen kimseden maksad, onu inceleyip belleyendir. Bu görüş sahibi şöyle demiştir: Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu grubu, كَأَنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ *"Sanki bilmiyorlarmış gibi..."* buyruğunun gösterdiği gibi ilim ile vasfetmiş olmasıdır.

b) Bunlardan murad, bilsin bilmesin Kitab'a sarıldığını iddia eden kimsedir. Bu, müslümanları "Kur'an ehli" diye nitelendirmek gibidir. Bu ifâdeyle hassaten Kur'an ilimlerini bilen kimse kastedilmez. Tam aksine, bununla kastedilen Kur'an'a iman edip, O'nun gereğiyle amel eden kimsedir.

Kitabullâh Burada Kur'an Veya Tevrat Olabilir

Cenâb-ı Hakk'ın: كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ *"Allah'ın kitabını arkalarına..."* sözüne gelince, bu ifâdede geçen "kitâb" lâfzının Tevrat olduğu söylendiği gibi, onun Kur'an olduğu da söylenmiştir. Ki bu birinci görüş, şu iki cihetten ötürü daha kuvvetlidir:

a) نَبَذَ (atmak), ancak onların o ilk önce kendisine sımsıkı sarılmakta oldukları şey hakkında düşünülebilir. Ama onların iltifat etmedikleri şey için "onlar bunu arkalarına attılar (rafa kaldırdılar)" denilmez.

b) Allahu Teâlâ'nın, نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ demiş olmasıdır. Eğer bundan maksad Kur'an olsaydı, فَرِيقٌ lâfzını tahsis etmenin bir manası olmazdı. Çünkü, yahudilerin tamamı Kur'an'ı tasdik etmezler. Buna göre şayet, "onlar ona sımsıkı sarılmışlarken, onların Tevrât'ı arkalarına atmaları nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki, Tevrât'ta peygamberin sıfat ve niteliklerine dair bilgiler bulunduğu Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet ettiği, ve yine Tevrât'ta buna iman etmenin vâcib olduğu zikredildiği, sonra da onlar bundan yüz çevirdikleri için, böylece Tevrât'ı arkalarına atmış oldular.

Hak Teâlâ'nın: كَأَنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ "Sanki onlar bunu bilmiyorlar" ifâdesine gelince, bu onların Tevrât'ı bilerek ve kasıtlı olarak terkettiklerini gösterir.. Çünkü bu ifâde, ancak bilen kimse hakkında kullanılabilir. Böylece ayet, bu cihetten bu grubun Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini, doğruluğu-

nu bildiklerine; ancak ne var ki, onların bildikleri hakikati inkâr ettiklerine delâlet eder. Böylece, büyük bir topluluğun tamamının inkâr etmesinin doğru olamayacağı ve bu sebeple de inkâr edenlerin azınlıkta olacaklarına kesin hükmetmenin gerekliliği ortaya çıkmış olur. Çünkü, büyüklenip direnmek, ancak bu azınlık için mümkün olabilir.

وَٱتَّبَعُوا۟ مَا تَتْلُوا۟ ٱلشَّيَٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ
ٱلشَّيَٰطِينَ كَفَرُوا۟ يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ ۚ وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ
وَمَٰرُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ
مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ۚ وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا
بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا۟ لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ
مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ۚ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ ۚ لَوْ كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ

"Ve onlar, şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında söyledikleri şeylere uydular. Oysa ki Süleyman, asla kâfir olmadı. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki iki meleğe, Hârut ve Marut'a indirilen şeyleri öğretmeleri sebebiyle, kâfir oldular. O iki melek: "Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz, sakın sen kâfir olma!" demedikçe, sihir öğretmiyorlardı. Onlar bu iki melekten, karı ile kocanın arasını ayıracakları şeyi öğreniyorlardı. Oysa ki onlar, Allah'ın izni olmadıkça, bu sihirle hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine zararı dokunacak, faydası olmayacak şeyi öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, o sihri satın alan kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı. Mukâbilinde kendilerini satmış oldukları şey gerçekten ne kötüdür. Keşke bunu bilselerdi!"

(Bakara, 102).

Bil ki bu, yahudilerin bir başka çirkin fiilleridir ki bu da, onların sihirle meşgul olmaları, ona yönelmeleri ve insanları da ona davet etmeleridir.

Allah'u Teâlâ'nın: وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ "*Ve, şeytanların, Süleyman'ın mülkü hakkında söyledikleri şeye tâbi oldular*" sözüne gelince bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Şeytanlara Uyanlardan Maksad Kimlerdir?

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاتَّبَعُوا "Tâbi oldular", daha önce adı geçmiş olanlar hakkında bir nakildir ki, bunlar da yahudilerdir. Sonra, bu hususta bazı görüşler vardır:

a) Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahudilerdir.

b) Daha önce yaşamış olan yahudilerdir.

c) Hz. Süleyman zamanında bulunan sihirbazlardır. Çünkü yahudilerin pek çoğu Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul etmez, onu dünyadaki hükümdarlar ve krallar cümlesinden sayarlar. O'nun zamanında bulunan yahudilerden bazılarının, bu büyük kralın ancak sihir vasıtasıyla krallığını ayakta tuttuğuna inanmış olmaları da imkânsız değildir.

d) Bu ifâde hepsini içine alır. En uygun olan görüş de budur. Çünkü lâfzı, ifâde ettigi manaların sadece bir kısmına hamledip tamamına teşmil etmemek pek uygun bir iş değildir. Çünkü tahsis hususunda herhangi bir delil yoktur.

Şeytanların Okuduğu Şey Nedir?

Süddî şöyle demiştir: Hz. Muhammed (s.a.s) yahudilere geldiğinde onlar Tevrât'la Hz. Muhammed'e karşı koyarak O'nunla Tevrât vasıtasıyla cedelleşip, Kur'an ile Tevrât da birbirini tutunca (muvafakat), onlar Tevrât'ı atıp, **Asaf İbn Berhiya**'nın kitabıyla **Hârut** ve **Mârut**'un sihrine yapıştılar. Bunlar da, Kur'an ile uyuşmayıp mutabık olmadılar, ki işte Cenâb-ı Hakk'ın: *"Onlara ne zaman Allah katından, ellerindeki kitabı (Tevrat) tasdik edici bir peygamber gelse, Ehl-i Kitap'tan bir grup sanki (hakikati) bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın kitabını arkalarına atmış (ona kulak asmamış, ondan yüz çevirmişler) dir"* (Bakara, 101) ayeti bunu ifâde eder. Müteâkiben de Cenâb-ı Hak, onların sihir kitaplarına tâbi olduklarını haber vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Tilâvet (Tetlû) Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar

Alimler, تَتْلُوا kelimesinin tefsiri hususunda bazı izahlar zikretmişlerdir:

a) Bundan murad, okuyup haber vermektir.

b) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: تَتْلُوا kelimesinin mânası, onların Hz. Süleyman'ın mülkü hakkında yalan söylemiş olmalarıdır. Yalan söylemek anlamına geldiğinde, تَلاَ عَلَى ; doğru söylemek anlamına geldiği zaman تَلاَ عَنْ ve, müphem bırakıldığında da, her iki şekilde söylenir. Doğruya en yakın olan ise, kelimenin okuyup haber vermek manasına geldiğidir. Çünkü "tilâvet" kelimesi, haber hususunda hakikat ifâde eder. Bir şey bildiren kimse, yalan söylemişse, onun hakkında, أَنَّهُ تَلاَ فُلاَنٌ yahut إِنَّهُ قَدْ تَلَى عَلَى فُلاَنٌ denir. Halbuki doğru söylemişse رَوَى عَلَى فُلاَنٍ denilmeyip: تَلاَ عَنْ فُلاَنٍ veya أَخْبَرَ عَنْ فُلاَنٍ veya رَوَى عَنْ فُلاَنٍ denilmek suretiyle fark gösterilmiş olur.

Bu ise ancak haber verme ve söyleme mânasına uygun düşer. Onların, kendisi vasıtasıyla Hz. Süleyman'dan haber verdikleri şeyin okunan ve söyleyen bir şey cinsinden olması da imkânsız değildir. Böylece, onda bütün vasıflar bir araya gelmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şeytanlar Kimlerdir?

Alimler, "şeytanların" kimliği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bundan muradın, cinlerin şeytanları olduğu söylenmiştir ki, bu çoğu âlimlerin görüşüdür. Yine bundan muradın, insanlardan olan şeytanlar olduğu da söylenmiştir ki, bu da Mu'tezile kelâmcılarının görüşüdür. Bir üçüncü görüş olarak da bunların insan ve cinlerden olan şeytanlar olduğunun söylenmesidir.

"Şeytanlar" kelimesini, cinlerden olan şeytanlara hamledenlere gelince onlar şöyle demişlerdir: Şeytanlar, kulak kabartarak haber topluyor, sonra duydukları şeylere, onlarla uyuşacak yalanları da katarak kâhinlere aktarıyorlardı. Kâhinler de onları insanların okuduğu kitaplara yazıyor ve bu yalanları insanlara öğretiyorlardı. Bu hâdise Hz. Süleyman zamanında o kadar yayıldı ki, o insanlar neredeyse "Cinler, gaybı biliyorlar, işte Süleyman (a.s)'ın ilmi budur. O'nun mülkü ancak bu ilimle pâyidar oluyor ve bu ilimle cinlere, insanlara ve Allah'ın emriyle hareket eden varlıklara hakim oluyor" demeye başladılar.

Bunları, insanlardan olan şeytanlara hamledenler ise şöyle demişlerdir: Haberde rivâyet edildiğine göre, Hz. Süleyman, Allahu Teâlâ'nın kendisine

hususi olarak vermiş olduğu ilimlerin pekçoğunu, zahirleri kaybolursa bu gizlenilmiş olan bakı kalsın diye, hükümdarlık tahtının altına saklamıştı. Bunun üzerinden bir müddet geçince, münafıklardan bir grup insan, bazı bakımlardan bu sihirli şeylere uygun düşecek bazı hususları bunların arasına yazmaya tevessül ettiler. Hz. Süleyman'ın ölümünden ve insanların bu kitaplara muttali olmasından sonra, bu iki yüzlü kimseler, insanlara bunun, Hz. Süleyman'ın mesleği olduğunu ve O'nun, nail olduğu nimetleri ancak bu şeyler vasıtasıyla elde etmiş olduğu vehmini vermişlerdir ki, işte bu Cenâb-ı Hakk'ın: "Şeytanların okuduğu şey" ayetinin mânâsıdır. Bu görüş sahiplen birinci görüşün yanitş olduğuna şöyle diyerek delil getirmişlerdir: Cinlerden olan şeytanlar, yaptıkları tahrifatın insanlar arasında gerçek olarak devam edecek biçimde, peygamberlerin kitaplarını ve şeriatlarını değiştirmeye kadir olsalardı, hiçbir şeriata karşı güven kalmazdı ki, bu da her türlü din hakkında ta'na sebeb olurdu: Bu izahımıza göre, şayet siz bunun insan şeytanları için olabileceğini söylüyorsunuz da, niçin aynısının cin şeytanları için de olabileceğini söylemiyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Bu ikisi arasında şu fark vardır: İnsanların yaptıkları şeyler bazı bakımlardan mutlaka görülür Ama bu hadiseyi cinler için kabul ettiğimizde, bu iş Süleyman (a.s)'ın yazısının aynısı ile cinlerin onun kitabına ilâvede bulunmaları işidir ki bu ortaya çıkmaz, devamlı gizli kalır. İşte bu, bütün dinler hakkında ta'na sebebiyet verir[1][268]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinde harf-i cerrinin (de.da) manasında olduğu söylenmiştir. Bu görüş İbn Cüreyc'ten rivayet edilmiştir. Bazı müfessirler ise harf-i cerrinden sonra bir mahzuf kelimesi var sayarak ayetin "Süleyman'ın meliklik zamanında.." manasında olduğunu söylemişlerdir.

Doğruya en yakın olan, bu ayetten murad edilen mananın, "Şeytanların Hz. Süleyman'ın mülkü hakkında iftira ile söyledikleri şeylere tâbi oldular" şeklinde olmasıdır Çünkü şeytanlar sihir ve büyü kitaplarını okuyor ve, "Hz. Süleyman bu mülkü ancak bu sihir ilmi sayesinde elde etmiştir" diyorlardı. Böylece o şeytanların bu gibi kitapları okumaları, Hz. Süleyman'ın mülküne bir iftira gibi olmuştur. [2][269]

Hz. Süleyman'ın "Müikü"nün Mânası

Alimler, Süleyman (a.s)'ın mülkü ile ne kastedildiği, hususunda ihtilâf

peygamberliğidir veya mülkune peygamberliği de dahildir.
Peygamberliğine ise ona indirilen kitab ve şeriatının hükümleri dahildir. Bu doğru olduğu zaman, o günkü insanlar, içinde çeşitli sihir ve büyüleri olan bir sahifeyi çıkarıp Hz. Süleyman'ın tahtının altına gömmüşler. Hz. Süleyman öldükten sonra da bu sahifeyi oradan çıkarıp, bu sahifenin Hz. Süleyman tarafından olduğu vehmini vermişlerdir ki işte bu onlar tarafından Hz. Süleyman'ın mülkü hususunda hakikate bir iftira olmuş otur. Bana göre en doğrusu şöyle demektir: Hz. Süleyman'ın kavmi, onun bu mülkü sihir ilmiyle elde ettiğini iddia edince, bu iddia Hz. Süleyman'ın mülkü hususunda bir iftira gibi olmuştur.

Hz. Süleyman (as) İle Sihrin Münasebeti

Şeytanların, Süleyman (a.s)'a sihri nisbet etmelerinin birkaç sebebi vardır:
a) Onlar, sihrin durumunu önemli göstermek, ona karşı saygı uyandırmak ve kendilerinden bunu kabul etmeleri için İnsanları teşvik etmek maksadıyla sihri Hz. Süleyman'a nisbet etmişlerdir.
b) Yahudiler, Hz. Süleyman'ın paygamber olacağını kitaplarında görmemişler, bundan dolayı da Hz. Süleyman (a.s)'ın bu mülkü sihir yoluyla elde ettiğini söylemişlerdir.
c) Allah Teâlâ, cinleri Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine verip, o da onların içine girip onlardan harikulade sırlar öğrenince, insanlar, Hz. Süleyman (a.s)'ın, sihri de cinlerden öğrendiğini zannetmeşlerdir.
Cenâb-ı Allah'ın: "Halbuki Süleyman asla kâfir olmadı" ayeti, Hz. Süleyman'ı küfürden tenzihi ifâde eder. Bu da, insanların onu küfre ve sihre nisbet etmiş olduklarını gösterir. Bu hususta bazı rivayetler anlatılmıştır:
1) Bazı yahudi din adamlarının sihirbazdan başka birşey olmayan Süleyman'ın peygamber olduğunu iddia eden Muhammed'e şaşmaz mısınız? dedikleri, bunun üzerine Allah'ın bu ayeti indirdiği rivayet edilmiştir.
2) "Yahudi sihirbazlar sihri Hz. Süleyman'dan aldıklarını iddia etmişler, işte bunun üzerine Hak Teâlâ, Hz. Süleyman'ı sihirden tenzih etmiştir.
3) Bazı İnsanlar, Hz. Süleyman (a.s)'ın mülkünün sihirle ayakta durduğunu iddia etmişler, işte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun bundan uzak olduğunu belirtmiştir. Çünkü Süleyman (a.s)'ın peygamber olması sihirbaz ve kâfir olmasına manîdir. Cenâb-ı Hak daha sonra Hz. Süleyman'ı tebrie ettiği sihri başkalarının yaptığını beyân etmek için: "Fakat şeytanlar kâfir oldular" buyurmuş, bu ifade ile daha önce bahsedilen ve sihri kendisine sanat edinip de onu Süleyman (a.s)'a nisbet eden kimselere işaret etmiştir. Daha sonra da onların, kâfir olmalarına sebep olan şeyi açıklamış, onların evvelâ sihir yapmaları sebebiyle küfre düşmedikleri düşünülebileceği için, "İnsanlara sihri öğretiyorlardı" buyurmuştur.

3) Bazı insanlar, Hz. Süleyman (a.s)'ın mülkünün sihirle ayakta durduğunu iddia etmişler, işte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun bundan uzak olduğunu belirtmiştir. Çünkü Süleyman (a.s)'ın peygamber olması sihirbaz ve kâfir olmasına mânîdir. Cenâb-ı Hak daha sonra Hz. Süleyman'ı tebrie ettiği sihri başkalarının yaptığını beyân etmek için: وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا *"Fakat şeytanlar kâfir oldular"* buyurmuş, bu ifade ile daha önce bahsedilen ve sihri kendisine sanat edinip de onu Süleyman (a.s)'a nisbet eden kimselere işaret etmiştir. Daha sonra da onların, kâfir olmalarına sebep olan şeyi açıklamış, onların evvelâ sihir yapmaları sebebiyle küfre düşmedikleri düşünülebileceği için, يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ *"İnsanlara sihri öğretiyorlardı"* buyurmuştur.

Sihir Mevzuu

Bil ki sihir konusu çok yönlüdür:

BİRİNCİ MESELE
Lügat Yönünden Sihir

Birinci mesele lügat bakımından "**sihir**" kelimesini ele almaktır. Biz deriz ki: Dilciler, bu kelimenin aslında "gizli olan ve sebebi bilinmeyen bir şey" manasına olduğunu söylemişlerdir. Gizli olduğu ve akıp gittiği yerler lâtif olduğu için gıda kuvvetine de fetha ile اَلسَّحَرُ denilmiştir. Nitekim **Lebîd**, وَنُسْحَرُ بِالطَّعَامِ وَبِالشَّرَابِ *"Biz yiyecek ve içeceklerle gıdalanırız"* demiştir. Bu beytin iki manası olduğu söylenmiştir:

1) Biz hastalanırız ve büyüye uğrayıp da hali değişen kimse gibi halimiz değişir.

2) Biz gıdalanırız. Her iki açıklamada da bu kelime "gizlilik" manası ile alınmıştır. Yine **Lebid** şöyle demiştir:

فَإِنْ تَسْأَلِينَا فِيمَ نَحْنُ فَإِنَّنَا عَصَا فِيرُ مِنْ هَذَا الأَنَامِ الْمُسَحَّرِ

"Eğer bize, hangi halde olduğumuzu sorarsan, bil ki biz bu büyülenmiş insanların serçeleriyiz." Bu beyit, mana bakımından geçen beytin aynı manasını taşır, ve yine اَلْمُسَحَّرِ kelimesiyle, "ciğerliler" (yani nefes alıp verenler) manasının da murad edilmiş olması muhtemeldir. Çünkü sihr, ciğer ve nefes borusu manasına da gelmektedir. Bu mana da "gizlilik" manası ile alakalıdır. **Hz. Aişe** (r.anha)'nin şu sözü de bu manadadır: "Allah'ın Resûlü, بَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي "Göğsüm ile döşüm arasında can verdi." Cenâb-ı Allah'ın: إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ *"Sen ancak musahharlardansın"* (Şu'arâ, 153) ayeti, "sen yiyip içen mahlûkattan birisin" manasınadır. Buna kâfirlerin ona söylediği, مَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا *"Sen ancak bizim gibi bir insansın"* (Şu'arâ, 154) ayeti

delâlet etmektedir. Bu ayetin "sen de bizim gibi ciğer sahibi (yani nefes alıp veren) bir varlıksın" manasına olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ (a.s)'nın sihirbazlara, مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ *"Sizin yaptığınız sihirdir, şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır"* (Yûnus, 81) dediğini nakletmiş ve, فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ *"Onlar (iplerini ve değneklerini) attıkları zaman insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar"* (A'raf, 116) buyurmuştur.İşte sihir kelimesinin lûgattaki asîl manaları bunlardır.

İKİNCİ MESELE

Şer'i Istılahta Sihir

Bil ki **"sihir"** lâfzı şeriat ıstılahı olarak, sebebi gizli olan, hakîkatinin aksine tahayyül edilen göz boyama ve aldatma amacı ile yapılan herşeye isim olarak verilir. Kelime mutlak kullanılıp, takyid edilmediği zaman, onu yapanın kınandığını ifâde eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ *"Onlar, insanların gözlerini büyülediler"* (A'raf, 116), yani, insanların gözlerini boyadılar, insanlar da onların ip ve değneklerinin hareket ettiği zannına kapıldılar. Nitekim bu manada Cenâb-ı Allah:

يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ

"Ona, yaptıkları sihir yüzünden ipler ve değnekler koşuyormuş gibi geldi" (Tâhâ, 66) buyurmuştur.

Bazan da, methedilen ve övülen şey hakkında, mukayyet olarak kullanılır. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e **Zebarkan İbn Bedr** ile **Amr İbn el-Ehtem** geldiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) **Amr'a, "Zebarkan**'ı bana tanıt!" dedi. Bunun üzerine Amr şöyle dedi: "O, meclisi içinde saygı görür, gücü kuvveti yerindedir, arkasına sığınanı himâye eder." Bunun üzerine Zeberkan: "Vallahi o, benim kendisinden daha üstün olduğumu biliyor" dedi. Bunun üzerine Amr, şöyle dedi: "Onun kişiliği zayıf, sabırsız, babası ahmak ve dayısı kötü bir adamdır.. Ya Resûlallah, onun hakkındaki bu iki sözümde de doğru söyledim. Çünkü o beni razı etti, ben de onun hakkında bildiklerimin en güzelini söyledim; beni kızdırdı, ben de ikinci kez, onun hakkında bildiklerimin en kötüsünü söyledim." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا *"Sihir gücünde olan ifâdeler vardır"*[52] buyurdu ve bazı ifâdeleri böylece sihir olarak adlandırdı. Çünkü böylesi ifâde sahibi

(52) Müslim, Cum'a, 47 (2/594).

olan kimse müşkil bir meseleyi açar ve güzel ifadesiyle, belîğ sözleriyle onun hakikatını ortaya koyar.

Eğer, "Hakkı açıklayan ve ondan haber veren şeyi sihir diye isimlerKir-mek, nasıl caiz olur? Çünkü bunu söyleyen kimse, açık olan şeyi gizlemek için değil, ancak gizli olan şeyi ortaya koymayı kastetmiştir. Halbuki sihir lâfzı, açık olan şeyi gizlemek manasını ifâde eder" denilirse, deriz ki, Hz. Peygamber bu sözü, iki sebepten dolayı sihir olarak isimlendirmiştir:

a) Bir söz, ancak güzelliği ve nüktesiyle kalbleri kendisine meylettirir.. Böylece de bu söz, kalblerin kendisine meyletmiş olduğu sihre benzemiş olur. Bu bakımdan, o söze sihir adı verilmiştir. Yoksa senin zannettiğin gibi değildir.

b) İfâde gücü olan kimse kötü olan bir şeyi güzel göstermeye; güzel olan bir şeyi de kötü göstermeye muktedirdir. İşte bu bakımdan, bu kimsenin sözü sihre benzer.

Sihrin Nevileri

Üçüncü mesele sihrin kısımları hakkındadır: Bil ki sihir pekçok kısma ayrılır:

1) Eski zamanda yaşamış Keldanıler ile Kestantlerin sihri. Bunlar yıldızlara tapan, yıldızların bu kâinatı idare ettiğini zanneden, hayır ile şerrin, mutluluk ile uğursuzluğun yıldızlardan olduğuna inanan bir topluluk olup, Hak Teâlâ'nın, görüşlerini geçersiz kılmak ve mezheplerini reddetmek için Hz. İbrahim'i gönderdiği kavimdir.

Sihrin Birinci Nev'ini Red Hususunda Mû'tezile'nin Öne Sürdüğü Deliller

Mû'tezile, Allah'dan başkasının, cismi,hayatı, rengi ve tadı yaratamayacağına ittifak etmişler ve Kâdî'nin bahsedip tefsirinde ve diğer kitaplarında özetlemiş olduğu birtakım vecihleri delil getirmişlerdir. Biz o vecihleri aktarıp onları inceleyeceğiz:

a) Mû'tezile'nin dayandığı birinci vecih aklî bir nüktedir. O nükte de şudur: Allah'dan başka herşey, ya bir mekân tutar veya o mekânı tutan şey ile kâimdir. Eğer Allah'dan başkası cismin ve hayatın yaratıcısı olsaydı, bu başka olan şey mekân tutan bir şey olurdu. Mekân tutan şeyin de mutlaka kudretiyle kadir olması gerekirdi. Çünkü "cisimler birbirine benzer" kaidesinden dolayı, o şey eğer zatı gereği kadir olsaydı, her cismin böyle olması gerekirdi. Ancak kudretiyle kadir olan varlığın, cisim ve hayatı yaratması mümkün olmaz. Buna iki şey delâlet etmektedir.

Birincisi: Birimizin hiç yoktan cismi ve hayatı yaratamayacağı hususunda zarurî bir bilgi vardır. Bu nedenle bizim kudretimiz, cisim ve hayatı yaratmasında onun kudreti gibidir. Bu sebeple bu imkânsızlık bütün cisimlerde müşterek bir hükümdür. Binaenaleyh bu hüküm için müşterek bir illetin bulunması gerekir ki burada, "kudretimizle kadir olmamız" dan başka herhangi ortak bir nokta yoktur. Bu böyle olunca*, kudretiyle kadir olan bütün varlıklar için de, cisim ve hayatı yaratmanın imkânsız olması gerekir.

İkincisi: Şüphesiz bizim bazı kudretlerimiz bazı kudretlerimize terstir. Buna göre cismi ve hayatı yaratmak için selâhiyetli bir kudretin varlığını kabul etsek, bu selâhiyetli kudretin diğer normal kudrete ters olması, normal kudretlerin birbirlerine ters olmasından daha güçlü olmazdı. Cisim ve hayatı yaratmaya elverişli olma hususunda bu kadar ters olma (muhalif olma) yeterli olsaydı, normal kudretlerin birbirlerine muhalif olması, içlerinden bazısının cismi ve hayatı yaratmaya elverişli olmasını gerektirirdi. Durum böyle olmadığına göre, biz kudretiyle kadir olan bir varlığın da cismi ve hayatı yaratmaya kadir olamayacağını anlamış olduk.

b) Eğer biz Allah'dan başkasının cismi, hayatı, rengi ve tadı yaratmasını mümkün görseydik, mucizelerle peygamberliğe istidlal etmek imkansız olurdu. Çünkü semavî güçlerin, yeryüzü güçleriyle birleşmesi vasıtasıyla harikulade şeylerin meydana gelebileceğini söyleseydik, peygamberler elinde zuhur eden mucizelerin Allah tarafından olduğunu kesin olarak söylememiz imkansız olurdu. Hatta bu hususta Peygamberlerin o mucizeleri sihir vasıtasıyla ortaya koydukları bile mümkün görülürdü. Böylece de peygamberlik müessesesiyle ilgili hükümler her bakımdan geçersiz olurdu.

c) Yine biz insanlar arasında cismi ve hayatı yaratmaya kadir olan kimselerin bulunduğunu mümkün görsek, bu kimseler yorulmaksızın çok büyük servetler elde etmeye kadir olurlardı. Ancak sihir yaptığını iddia eden kimselerin, azıcık bir mal elde etmek için bile son derece gayret etme yoluna başvurduklarını görüyoruz. Böylece onların, sihir yoluyla bazı şeylere kadir oldukları iddialarında yalancı olduklarını anlıyoruz. Bu yolla kimyacılardan bir grubun iddia ettikleri şeyin de bozukluğunu anlıyoruz. Çünkü biz şöyle diyoruz: Şayet bazı ilaçlar vasıtasıyla altın olmayan maddeleri altın madenine çevirmeleri mümkün olsaydı, bu ya az bir mal harcamalarıyla mümkün olurdu ki bu durumda onların bu yolla kendilerini güçlükten ve zilletten kurtarmaları gerekirdi. Veya büyük aletler ve son derece çok mallar harcamakla mümkün olurdu ki bu durumda onların bunu, bu kadar çok mülkü olan hükümdarlara anlatmaları gerekirdi. Hatta hükümdarların bu durumu söylemeden anlamaları gerekirdi.

Çünkü bu yol padişahlar için, ancak mallar ve hazineler harcamak suretiyle tamamlanan beldeler fethetmesinden daha faydalıdır. İnsanların ve gayretlerin böyle birşeye iltifat etmemiş olduklarını görmemiz bu görüşün asılsızlığını gösterir.

Kâdî şöyle demiştir: "Bütün bunlarla sihrin bu şeylerden hiçbirinin yaratıcısı olamayacağı ortaya çıkmıştır."

Mu'tezile'nin Delillerine Karşı Cevaplar

Bil ki bu deliller son derece zayıftır.

Birinci izah hususunda biz deriz ki: Allah'dan başka herşeyin bir mekân işgal ettiğine veya mekân işgal eden bir varlıkta bulunduğuna deliliniz nedir? Siz, Felsefecilerin akıl, nufûs-u feleki, ve nufûs-u nâtıkayı isbatta ısrarlı olduklarını bilmiyor musunuz? Felsefeciler bu şeylerin, haddi zatında bir yer işgal etmediklerini ve bir yer işgal eden bir varlıkla kâim olmadıklarını iddia etmişlerdir. Buna göre bu şekilde hüküm vermenin yanlışlığına delil nedir? Eğer onlar, "Böyle bir varlık bulunsaydı, onun Allah'ın dengi olması gerekirdi" derlerse, deriz ki: Biz bunu kabul etmeyiz. Çünkü üslûbta ortak olmak, mahiyet itibarıyla ortak (aynı) olmayı gerektirmez. Bunu kabul etsek bile, bazı cisimlerin, zâtları gereği buna kâdir olması niçin söylenemesin?

Mû'tezile'nin,"Cisimler birbirine benzer, eğer bir cisim böyle olsaydı, her cismin böyle olması gerekirdi" sözüne karşı biz deriz ki: Cisimlerin birbirine benzediğine dâir deliliniz nedir? Eğer onlar, "Cisim, ancak bir yönde olan; mekan tutan bir şeydir ve bu manada da aralarında bir fark yoktur" derlerse, biz deriz ki: Bir yönde olmak ve mekan tutmak cismin bir sıfatı ve ayrılmaz bir özelliğidir ve yine mahiyetleri farklı olan şeylerin bazı ayrılmaz sıfatlarda müşterek olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Biz o eşyanın kudretiyle kâdir olmasının gerekliliğini kabul etsek bile, siz neye dayanarak, kudretiyle kâdir olan bir varlığın cismi ve hayatı yaratmasının imkansız olduğunu söylüyorsunuz?

Onun, "Bu imkânsızlık hususunda kudretlerimizin ortak olduğunu, bu imkânsızlığın müşterek bir hüküm olduğunu, binaenaleyh bunun için müşterek bir illetin bulunmasının gerektiğini, halbuki bizim kudretimizle kâdir olmamızın dışında onlarla müşterek bir noktamız olmadığını.." söylemesine gelince, biz deriz ki: Bütün bu mukaddimeler kabul edilmez. Biz imkânsızlığın illeti olan bir hüküm olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü imkânsızlık yokluğu ifâde eder, yokluk ise illetlendirilemez. Biz imkânsızlığın bir varlığı ifâde ettiğini kabul et-

sek bile, onların mezhebine göre hükümlerden pek çoğu bir sebebe (illete) dayandırılamaz. Bu nedenle bu hükümde de durumun aynı olması niçin câiz olmasın?

Biz imkânsızlığın bir sebebe bağlanmasını kabul etsek bile, siz niçin, müşterek bir hükmün mutlaka müşterek bir sebebi olması gerektiğini söylediniz? Zulümde olan çirkinlik, onun zulüm olması sebebiyle, yalandaki çirkinlik, onun yalan olması sebebiyle; cehâletteki çirkinlik ise, onun cehl olması sebebiyle değil midir? Biz mutlaka müşterek bir sebebin olmasını kabul etsek bile, kudretimizle kâdir olmamızın dışında müşterek bir noktamızın olmadığını kabul etmiyoruz. Bu kudretimizin, muayyen bir vasıfta müşterek olması, cisimleri yaratmaya elverişli o kudretin ise bu vasfın dışında bulunması niçin câiz olmasın? Durumun böyle olmadığına deliliniz nedir?

Birinci veche gelince ki o şudur: "O kudretin, bu kudretlerin bazısına muhalif (ters) olması, bu kudretlerin birbirine muhalif (ters) oluşundan daha kuvvetli değildir." Biz deriz ki: Bu zayıf bir delildir. Çünkü biz, o kudretin cismi yaratmaya, bu kudretlere ters olması sebebiyle elverişli olacağını söyleyemeyiz, aksine o, bu cisimleri yaratmaya, diğer kudretlere muhalefetine sebeb olan özelliği ile elverişli olmuştur. Bu özelliğin ise diğer kudretlerde bulunmadığı malûmdur. Onların sözlerinin bir benzeri de şu sözdür: "Sesin "beyaz" dan farklı oluşu, "siyah" ın "beyaz'dan farklı oluşundan daha güçlü değildir. Şayet bu farklı oluş, görülebilmesi bakımından sese benzemesine mânî olsaydı, siyahın beyazdan farklı olmasından ötürü siyahın görülmemesi gerekirdi. Bu söz nasıl fâsid ise, onların sözleri de fâsiddir. **Kâdî**'ye şaşarım. Çünkü o ru'yet meselesinde bu izahları **Eş'arî**'den nakletmiş ve bu soruların zayıf olduğunu göstermiş. Sonra kendisi, nübüvveti isbat ve Allah ile insanlar arasında bir aracının olduğunu söyleyen kimselere red hususunda temel olan bu meselede aynı delillere sarılmıştır.

İkinci veche gelince ki, bu aslı kabul etmekle, peygamberlik müessesesinin doğruluğuna hükmetmenin imkânsızlaşması iddiasıdır. Biz bu hususta deriz ki: Peygamberlik müessesesinin doğruluğuna dâir hüküm, ya bu kâidenin fesâdına dayanır veya dayanmaz. Buna göre eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, peygamberliğin sıhhatine dayanan şey vasıtasıyla bu kâidenin fesâdı imkânsız olur, aksi halde de devr-i fâsid gerekir. Eğer ikincisi söz konusu olursa, söz tamamıyla düşer.

Üçüncü veche gelince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: "İmkân hususun-

daki söz bundan başkadır " Halbuki biz bu durumun herkes için olduğunu söylemiyoruz. Aksine bu durum insan için ancak geçmiş çok eski asırlarda meydana gelmiştir. O halde sizin söylediğiniz şey, bizi nasıl ilzam eder (susturur)? Sihrin ilk çeşidi hakkındaki söz bu kadardır.

Sihrin İkinci Nev'i

Sihrin ikinci çeşidi, vehim sahiplerinin ve kuvvetli nefislerin (ruhların) sihridir. Alimler şöyle demişlerdir: İnsanlar, herkesin kendisine "Ben" diye işaret ettikleri şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, onun insanın bu bünyesi olduğunu; bazıları, onun bu bünye içinde bir cisim olduğunu, bazıları da, onun ne cisim ne de cisimle ilgili birşey olmadığı halde var olan bir-şey olduğunu söylemişlerdir. Biz insanın bu bünye olduğunu ve bu bünyenin dört ana unsurdan (enâsır-t erbaa) meydana geldiğini söylediğimiz zaman, bazı soğuk rüzgârlar sırasında o insanın mizacının herhangi bir yönden bambaşka bir mizaç haline gelmesi, bunun da cismi yaratmaya ve bizim bilemediğimiz ve bilmemiz imkânsız olan şeyleri bilmeye muktedir olmayı gerektirmesi niçin caiz olmasın? Eğer biz: "İnsan", bu bünye içinde dolaşan bir cisimdir" dersek, söylenecek söz budur. Fakat "insan, nefstir" dersek, o zaman, nefislerin çeşitli olduğunu, bazı nefislerin zatları gereği bu garip olaylara güçleri olduğu takdirde, gâib olan sırlara muttali olabileceklerini söylemek niçin caiz olmasın? Bu ihtimalin yanlış olduğuna dair, yukarıda geçmiş olan açıklamalardan başka bir delil yoktur. Yukardaki açıklamaların ise bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra birçok vecih de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Sihrin Psikolojik Yönden İzahı

1) Yürürken insanın dayandığı değnek yere bırakılırsa o, altındaki boşluğun üstüne şayet köprü gibi olursa, üzerinde yürümek mümkün değildir. Düşme korkusu ne kadar fazla olursa, insanın onun üzerinden düşmesi ihtimali o derece artar.

2) Hekimler, burnu kanamış kimsenin kırmızı şeylere, sarılı kimsenin de son derece parlak ve dönen şeylere bakmasını yasaklama hususunda ittifaK etmişlerdir. Bu sırf, nefislerin vehimlere boyun eğecek biçimde yaratılması sebebiyledir.

3) Şifâ sahibi, hayvanların karakteri hususunda Aristo'dan şunu naklet-miştir: Tavuk, ses ve horozlar vuruşma bakımından horoza benzemeye çokça çalıştığı için, onun bacağında da, horozun bacağında bulunan mahmuz: biter.

Sonra, şifâ sahibi sözüne devamla, bunun, cismanî durumların da ruhanî durumlara tâbi olduğunu gösterdiğini söylemiştir

4) Ümmetler, ruhanî istekten hâlî olan lisanı bir duanın etkisinin az olduğuna ve tesiri bulunmadığında ittifak etmişlerdir. Bu da düşüncelerin ve ruhların fizikî yapı üzerinde tesirleri olduğunu gösterir. Bu ittifak, muayyen bir meseleye ve hususî bir hikmete tahsis edilmemiştir.

5) Şayet sen insaflı olursan, canlılara ait fiillerin ilk başlangıçlarının, ruhanî ve psikolojik tasavvurlar olduğunu anlarsın. Çünkü kaslarda tabiî olarak bulunan hareket ettirici kuvvet, bir fiili yapmaya, veya zıddına elverişlidir. Bu iki taraftan birisini diğerine, ancak tercih ettirici bir sebepten ötürü tercih eder. Bu da fiilin güzel veya lezîz olmasını, veyahut da onun çirkin, elem verici olmasını tasavvur etmekten başka bir şey değildir. İşte bu tasavvurlar, fiiller, bilkuvve halinden bilfiil haline çıkabilmeleri için, adalede mevcut olan kuvvetlerin meydana getirilebilmesinde başlangıç ve çıkış noktaları olmuşlardır. Bu tasavvurlar, bu fiillerin başlamaları için birer hareket noktası olduklarında, onların bizzat fiillerin başlangıç noktaları olma ve aradaki vasıtayı nazar-ı itibara almamak hususunda akıldan uzak görülecek hangi taraf kalır kil

6) Tecrübe ve bizzat müşahede, bu tasavvurların, bedendeki keyfiyetlerin oluşması için fiilin hemen öncesinde bulunan harekete geçirici bir güç olduğuna şahittirler. Çünkü kızgın olan kimsenin bedenindeki ısı yükselir; öyle olur ki, bu onun için oldukça yüksek bir kızgınlık ve hararet ifâde eder. Anlatıldığına göre, hükümdarlardan birisi felç olur. Doktorlar da bu hastalığı tedaviden aciz kalırlar. Derken, mahir doktorlardan birisi habersizce hastanın yanına varır ve ona sövmeye ve kızmaya başlar. Bunun üzerine hükümdarın hiddeti artar ve kendisine söylenen acı sözlerden dolayı, mecburî olarak yatağından ayağa fırlar.. Böylece, bu öldürücü ve müzmin hastalık savuşturulmuş olur. Bu psikolojik halin, bedende oluşan hadiselerin meydana gelmesinin bir başlangıç olması mümkün olunca, bu psikolojik hallerin, bedenin dışındaki hadiselerin meydana gelmesinde de esas olmaları nasıl akıldan uzak görülebilir?..

7) Nazar değmesi, akıllı olan herkesin üzerinde ittifak ettiği bir iştir. Bu da bizim söylediğimizin mümkün olduğunu gösterir..

Sen bunları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu acayip şeyleri meydana getiren insanlar bazan son derece güçlü olurlar da, böylece bu fiilleri meydana getirme hususunda herhangi bir alete ihtiyaç duymazlar. Bazan da, zayıf olabilirler; böylece de vasıtalara başvurmak zorunda kalırlar. Bu işin hakikati

şudur: Nefs (ruh), bedene hakim olup, semâ âlemine olan cazibesi kuvvetlendiği zaman, işte o vakit sanki semavî bir ruh olur da, böylece şu âlemin maddeleri üzerinde son derece güçlü tesirler icrâ eder. Ama bu ruh zayıf olup, bedenî lezzetlerle de ilgisi fazla olunca bu durumda o ruhun bu bedenin dışında herhangi bir tesiri kesinlikle bulunmaz.. Buna göre bu insan, rûhunun, kendi bedenini aşıp başka bir bedene tesir etmesini istediği zaman, o başkasının hayalini devamlı tahayyûl eder, onu adeta hissiyat alemine yerleştirir ve bütün hisleri bununla meşgul olur. Böylece kişinin hayali de bu hislere iştirâk ederek, bizzat nefs-i nâtıka olan insan da iradî olarak buna yönelir; böylece, bedenî tesirler ve ruhânî tasarruflar güç kuvvet kazanır. İşte bu sebepten dolayı ümmetler, bu tür şeyleri tatbik edebilmek için alışılmış itiyatlardan,şehevî arzulardan kopmak, gıdayı azaltmak ve insanlarla münasebeti kesmek gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu işler ne kadar mükemmel ve tamam olursa, tesir de o nisbette güçlü olur. Mahiyeti ve özelliğine göre rûh bu işe müsait olduğu zaman, onun tesir gücü artar.

Bu hususlaki belirli sebep şudur: Nefs, bir iş ile meşgul olduğu zaman, o bütün kuvvetlerini bu iş için bir araya getirir. Ama, nefs birçok işlerle meşgul olduğu zaman, onun kuvvetleri dağılır ve fiillerin sayısına göre serpiştirilir.. Böylece de, bu fiillerden herbirine, kişideki mevcut kuvvetlerden bir bölüm ve bu kuvvetler nehrinden o fiillerin herbirine birer ark çıkar.. Bu sebepten dolayı, hafıza kuvveti bakımından eşit olan iki insan görürüz.. Bunlardan birisi tek bir sanatla, diğeri ise iki sanatla meşguldür.. Tek sanat dalıyla uğraşan, iki sanat dalıyla uğraşandan daha güçlü olur. Birçok meseleden birisinin hakikatine vâkıf olmak için çaba sarfeden kimse, bu hususta tefekkür ettiğinde, mutlaka onun, zihnini başka meşgalelerden boşaltması gerekir. Çünkü o zihnini başka meşgalelerden boşalttığında, zihni tamamıyla esas meseleye yönelir, netice olarak bu fiil o kimseye daha kolay ve daha güzel olur.. Durum böyle olunca, insanın gayreti ve düşüncesi, lezzetleri tadmak ve şehevî arzuları karşılamakla meşgul olduğunda, ruhî kuvvet bununla meşgul olarak onda kaybolur; böylece de o rûhun, elde etmek için çalışıp çabaladığı bu ilginç fiile karşı olan cezbesi kuvvetini yitirir...

Özellikle burada başka bir belâ daha vardır ki, o da şudur: Böyle bir nefs, ömür boyu lezzetleri tadmayı alışkanlık haline getirir ve bu enterasan fiilleri elde etmek için asla vakit bulamaz... Böylece bu nefs, tabiatıyla birinciye meyyâl olurken, diğerinden son derece nefret eder... O, birinci yoldan gayesine ulaşınca, diğeriyle nasıl meşgul olur ki?.. Sonuç olarak, bu tür fiilleri gidermenin, ancak cismanî durumlardan soyutlanıp halkla içiçe olmayı terkedip, ta-

mamıyla safâ ve rûhlar âlemine yönelmekle gerçekleşebileceği ortaya çıkmış olur.

Rukye

"Rukye" ye gelince, eğer bilinen lâfızlarla yapılıyorsa bu hususta durum açıktır. Çünkü bundan maksad şudur: Nasıl ki maddi gözümüzü kendi maksadına uygun işlerle meşgul ediyorsak, kulağımızı da kendi gayesine uygun şeylerle meşgul ederiz. Çünkü hisler tek bir gayeye yönelme hususunda mutabakat ettikleri zaman, bu durumda rûhun o şeye yönelmesi daha güçlü olur. Ama bilinmeyen birtakım lâfızlarla yapılıyorsa, burada nefste hayret ve dehşette kalmaya benzer birtakım haller meydana gelir. Çünkü insan, bu kelimelerin ancak ruhani birtakım şeylerin birisinden yardım talep etmek için okunduğuna; inanıp, fakat bu yardımın nasıl tahakkuk edeceğini bilemediği zaman, bu durumda nefste hayret ve dehşet haline benzeyen haller zuhur eder. Yine bu esnada nefste, hisler âleminden koparak, bu fiile yöneldiği esnada büyük bir çoşku meydana gelir. Böylece de manevi tesir gücü artar ve maksat elde edilir. "Tütsülemek" hakkındaki hüküm de böyledir.

Onlar şöyle demişlerdir: Rûhî kuvvetin bu derecesinin, bir tesir icrâ ettiği kesinlik kazanmıştır. Buna göre, buna birinci çeşit büyü şekli de eklenince, ki bu yıldızlardan ve onların tesirlerinden yardım ummaktır. Bunun tesiri ve gücü artar. Dahası burada iki çeşit daha bulunmaktadır:

a) Bedenleri terketmiş olan ruhlarda bazan, kuvveti ve tesirleri bakımından bu ruhlara son derece benzeyen bir şeyler meydana gelir. Bu nefisler saf ve duru olduklarında, bedenleri terkeden nefislerden bu nefislere doğru bir akımın olması akıldan uzak görülmez. Böylece, bedenleri terkeden nefisler ile bu nedenler arasında bir tür alâka kurularak, pek çok nefis, o fiili yapma hususunda güç ve kuvvet kazanır. Kuvvet mükemmel olup arttıkça, tesiri de o nisbette fazla olur.

b) İnsan rûhu (nefs-i nâtıka), bedene ait bulanıklıklardan arındığı zaman, semavî ruhlardan ve felekî nefslerden feyezan eden nûrları kabul etmeye hazır hale gelir. Böylece de bu nefsler, o rûhların nurları vasıtasıyla güçlenir. Bu sebeple de, o nefisler harikulâde olan bir takım işler hususunda güç kuvvet kazanırlar. İşte vehim ve rukye sahibi kimselerin sihrinin açıklanması budur.

Sihrin Üçüncü Nev'i

Sihrin üçüncü çeşidi, yerdeki rûhlardan yardım dilemektir. Bil ki cinlerden yardım hususundaki görüşe gelince, müteahhir felsefeciler ve Mû'tezile

ulemâsı, bunu kabul etmemiştir. Ama önde gelen felsefecilere gelince, onlar bu hususla ilgili hükmü inkâr etmemişlerdir. Ne var ki onlar bunu, yere ait ruhlar diye isimlendirmişlerdir. Bunlar, haddizatında kendi aralarında farklılık gösterirler. Bunların bir kısmı hayırlı, bir kısmı da şerlidirler. Hayırlı olanlar, mü'min cinler, şerli olanlar ise, cinlerin kâfirleri ile şeytanlarıdır. Felsefecilerin halefleri, bu ruhların kendi kendine kâim olan, bir mekân işgal etmeyen, bir mekâna hulul etmemiş olan cevherler olduğunu; bunların kadir, âlim ve cüz'iyyatı idrâk eden varlıklar olduklarını; insan nefislerinin bunlarla münasebet kurmalarının semavî ruhlarla münasebet kurmalarından daha kolay olduğunu; fakat insan nefisleri (nufûs-u natıka) için, yerdeki ruhlarla münasebete girmeden dolayı olacak kuvvetin, bu ruhlar için semavi ruhlarla münasabete girmeleri sebebiyle meydana gelecek kuvvetten daha zayıf olduğunu; ama yerdeki ruhlarla münasebete girmesinin daha kolay oluşunun yerdeki ruhlarla nufûs-u natıka (insan ruhları) arasındaki münasebetin daha kolay olmasından dolayı, bir de bu iki kısım ruh arasındaki benzerlik, nufüs-u natıka ile semavî ruhlar arasındaki benzerlikten daha ileri ve daha güçlü olmasından dolayı olduğu; semavi ruhlarla münasebet kurmadan doğan kuvvetin daha fazla oluşunun semavi ruhların yerdeki ruhlara nisbetle, güneşin güneş ışığına; denizin damlaya, padişahın idaresindeki kimselere nisbeti gibi olmasından dolayı olduğunu söylemişlerdir. Bu felsefeciler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Bu şeylerin varlığına dâir ezici aklî bir delil bulunmasa dahi ihtimal dahilinde ve mümkün bir şey olması imkansız değildir. Sonra şüphesiz sanat ve tecrübe sahibi kimseler bu yerdeki ruhlarla ilgi kurmanın, rukye, tütsüleme ve tecrid etme gibi kolay yollarla temin edildiğini müşahede etmişlerdir. İşte sihrin bu çeşidine "azâim" ve "cinleri emir altına alma" denir. 1[283]

Sihrin Dördüncü Nev'i

Sihrin dördüncü çeşidi, tahayyülat ve gözbağcılığıdır. Bu gözbağcılığı birkaç mukaddimeye (öncüle) dayanır:

a) Gözün yanılması pek çoktur. Çünkü gemiye binen kimse kıyıya baktığında, geminin durduğunu, kıyının ise hareket ettiğini zanneder. Bu da duran cismin hareket ediyormuş gibi, hareket eden cismin de duruyormuş gibi göründüğünü gösterir. Yağan yağmur dikey bir çizgi gibi görünür. Çok hızlı döndürülen fitil, dâire gibi görünür. Üzüm tanesi su içinde armut kadar büyük görünür. Siste küçük adam büyük görünür. Güneş yuvarlağını, doğduğu esnada büyük gösteren yeryüzünün buharıdır. Güneş ufuktan ayrılıp yükseldiği zaman

küçülür. Büyük olan bir şeyin uzaktan küçük görünmesi ise, iyice belli olan bir durumdur. Bütün bu şeyler akit, arızî bazı sebeplerden ötürü gözün bir şeyi olduğu halin aksine gördüğü neticesine götürür.

b) Görme kuvveti, hissedilen varlığı belli bir vakit içerisinde idrak ettiği zaman ancak tam olarak vâkıf olabilir. Ama gerçekten son derece kısa bir za-, man içinde hissolunan birşeyi idrâk edip, bundan sonra bir başka varlığı idrâk ederse, o bu durumda gördüğü şeyleri birbirine karıştırır ve idrâk ettiği çeşitli varlıkları birbirinden ayıramaz. Bu böyledir, çünkü değirmen taşı, merkezinden etrafına doğru muhtelif renklerden birçok çizgiler çizilip sonra da döndürülürse, göz onu sanki bütün bu renklerden meydana gelmiş tek bir renkte gibi görür.

c) Akıl birşey ile meşgul olduğu zaman çoğu defa bu meşgul olduğu şeyi hissetmesinin yanında bir başka şey vardır. Fakat kesinlikle onu da hissettiğinin farkına varmaz. Nitekim insan sultanın yanına girdiği zaman, bazan ona başka biri rastlar hatta onunla konuşur da, onu kalbi başka birşeyle meşgul olduğu için, ne onu tanır ne de söylediğini anlar. Aynaya bakan kimse de, bazan gözündeki çöpü görmek istediğinde onu görür, fakat yüzünde, alnında veya aynartın karşısında olan diğer azalarında bundan daha büyük birşeyi göremez. Yine bazan insan, aynanın yüzeyinin düz olup olmadığını anlamak istediğinde, aynanın içinde görünen varlıkları göremez. Bu mukaddimeleri (ön bilgileri) iyice kavradığın zaman, bu çeşit sihrin hasıl olduğunu tasavvur etmen kolay olur. Bu böyledir, çünkü mahir hokkabaz kendisine bakanların zihnini meşgul edecek bir iş ortaya koyarak nazar-ı dikkatlerini ona çevirir, böylece onları bu şeye daldırır, artık onların bakışları sadece ona yönelir. Hokkabaz bu esnada bir başka şeyi çok süratli olarak yapar, bu iki iş farklı olduğu için ikincisi gizli kalır. İki şeyden birisi onların birinci işle meşgul olmaları, ikincisi ise, ikinci işi çok hızlı bir biçimde yapmadır. Bu durumda onlartn görebildikleri şeyden başka diğer bir şey ortaya çıkar ki insanlar buna çok şaşarlar. Şayet bunu yapan kimse sussa, akıllan yapmak istediği şeyin aksine döndürmek için birşeyler söylememiş olsa,düşünce ve akıllar onun ortaya koymak istediği şeyden başkasına yönelmese, o hokkabazın yaptığını seyredenler mutlaka işi anlarlar. İşte insanların, "Hokkabaz, insanların gözünü bağladı" sözlerinden murad da budur. Çünkü gerçekte bu kimse dikkatleri, hile yaptığı işten başka birşeye çevirir. Onun gözleri, ve zihinleri bağlaması ve bunları maksadından başka birşeye çekişi ne kadar kuvvetli olur ise, bu işinde o ntsbette mahir olmuş olur. Goz için bir nevi bozukluk ifâde eden bu durumlar ne kadar güçlü olur ise, bu kabil iş de o kadar güzel olur. Mesalâ, gözbağcılığı yapanın çok aydınlık bir yerde oturması gibi. Bu aydınlık yere bakmak göze bir kusur ve bozukluk peydah eder. Çok karanlık yer de böyledir. Çok güzel ve parlak olan

renkler de, göze ona bakarken bir bozukluk ve kusûr verir. Koyu renkler de böyledir. Görme gücü bu gibi şeylerin gerçek hallerine pek az vakıf olur. İşte sihrin bu çeşidi hakkında söylenecek sözün hülâsası budur.

Sihrin Beşinci Nev'i

Sihrin beşinci çeşidi, bazan geometrik (hendesî) oranlara göre ve bazan da çeşitli sanat hilelerine göre yapılmış aletlerin birleştirilmesi ile ortaya çıkartılan,insanı şaşırtan işlerdir. Meselâ birbirleriyle döğüşen, biri diğerini öldüren iki süvari gibi; elinde borazan bulunan ve bir at üzerinde olan, gündüzün her saati geçtiğinde hiç kimse ona dokunmadığı halde borazanını çalan süvari (heykeli) gibi. Yine bu cümleden olarak Rumların, Hindlilerin çizmiş oldukları ve bakanların onun resim mi insan mı olduğunu ayırdedemedikleri resimler vardır. Hatta onlar ağlayan ve gülen resimler çizerler. Hatta onlar bundan da öteye sevinç, utanç ve alay ifâde eden gülmeleri dahi birbirinden farklı yaparlar. İşte bütün bunlar, insanın muhayyilesini aldatan ince işler cümlesindendir. Firavun'un sihirbazlarının sihri de bu çeşittendir. Saatlerin yapısı da bu babtandır. Bu konuya ağır yükleri kaldırma, çekme ilmi de (Cerru'l-Eskal) buraya dahildir. Bu da çok büyük ağırlıkları hafif ve basit aletlerle çekmektir. Bunun hakîkatte sihirden sayılmaması gerekir. Çünkü bunların dayandığı bilinen inhakikatte sihirden sayılmaması gerekir. Çünkü bunların dayandığı bilinen pek ince sebepleri vardır. Kim onları bilir ve öğrenirse bu işleri yapabilir. Fakat bundiğer insanlar bunu sihir sanmışlardır.

Ercl'yânus el-Mûsîkâr'ın eski Kudüs kilisesini yenilerken yaptığı şey de bu türdendir. Bu şöyle olmuştur: Birgün bu şahıs çölden geçerken Berâsil kuşlarının yavrularından bir yavru görür. Bu kuş uçan, şefkatli ve hazin hazin öten diğer Berâsil kuşlarından farklı bir kuştu. Diğer kuşlar ona güzel zeytin taneleri getirip onun yanına bırakıyorlar, o da ihtiyaç hissettiğinde bir kısmını yiyor, kalanları bırakıyordu. Bu zat bunu görerek, bu yavrunun halini düşündü ve bunun diğerlerinden farklı olan ötüşünde bir nevi sızlanma ve merhamet dileme bulunduğunu, bu yüzden diğer kuşların ona acıyıp yiyecek getirdiğini anladı. Böylece bu kuşun ötüşüne benzer ses çıkaran hassas bir âlet yaptı. Rüzgar bu alete vurduğu zaman aynı sesi çıkarıyordu. Bu,çok tecrübe ederek yaptığı âletin iyi olduğunu anladı. Böylece o kuşlar tıpkı o yavruya getirdikleri gibi, aletin yanına da zeytinler getirdiler. Çünkü kuşlar orada kendi cinslerinden bir yavrunun bulunduğunu sanıyorlardı. Adam istediğini elde edince, kurban kesti ve eski Kudüs kilisesine yöneldi ve bu kilisenin işlerine bakan âbid **Esterhos**'un hangi gece defnolunduğunu soruşturdu. Onun ağustos ayının ilk gecesinde defnolunduğunu öğrendi. Böylece bu Berâsil kuşu şek-

linde içi boş, camdan bir heykel yaparak bunu o kilisenın tepesine dikti ve yaptığı heykelin üzerine de bir (küçük) kubbe yaparak, halka o kubbeyi ağustos ayının ilk gecesinde kaldırmalarını emretti. Böylece o zaman bu heykele rüzgârın gelmesi sebebiyle o Berâsil kuşu gibi ses çıkarmaya başladı. Berâsil kuşları her gün o kubbeyi dolduracak kadar zeytin getirmeye başladılar. Halk da bunun orada gömülü olan o zâhid zatın kerâmetinden olduğuna inandı. Sihrin bu türüne, burada izah edilmesi uygun düşmeyen pekçok çeşitler girer.

Sihrin Altıncı Nev'i

Sihrin altıncı çeşidi, ilaçların özelliklerinden istifâde edilerek yapılan sihirlerdir. Mesela insanın yemeğine, aklı uyuşturan bazı ilaçların konulması, sarhoş edici uyuşturucuların katılması. Mesala eşeğin beyni gibi... İnsan eşek beyni yediğinde salaklaşır ve zihni azalır. Bil ki bu özellikleri inkâr etmeye imkân yoktur. Çünkü mıknatısın eseri gözle görülmektedir. Ne varki insanlar bu hususa fazla ehemmiyet verip doğruyu yalana, bâtılı hakka karıştırmışlardır.

Sihrin Yedinci Nev'i

Sihrin yedinci çeşidi kalbi bağlamaktır. Bu da sihirbazın İsm-i Â'zam duasını bildiğini, cinlerin kendisine itaat edip pek çok işte kendisine boyun eğdiklerini iddia etmesidir. Onun bu sözlerini dinleyen kimse zayıf akıllı ve temyiz kabiliyeti olmayan birisi olduğunda, bunların gerçek olduğuna inanır ve kalbi buna bağlanır (aldanır). Böylece bu kimsede bir çeşit korku ve çekingenlik hasıl olur. Korku meydana geldiğinde hissî kuvvetleri zayıflar, böylece de sihirbaz o zaman ona istediğini yapabilir. Bu işleri deneyen, ilim ehlinin durumlarını bilen bir kimse, işleri yaptırma ve sırları gizleme hususunda kalbin bağlanmasının pek büyük tesirleri olduğunu anlar.

Sihrin Sekizinci Nev'i

Sihrin sekizinci çeşidi şudur: Koğuculuk ve kışkırtmacılık gibi şeylere gayret etmek de, lâtif ve gizli şeylerdendir. Bu, insanlar arasında yaygındır. İşte bütün bu saydıklarımız sihrin kısımları, çeşitleri ve bölümleri hakkında söylenen sözlerdir. Allah en iyisini bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Sihir Nev'ileri Hakkında Müslümanların Görüşleri

Dördüncü mesele, müslümanların bu çeşit sihirlerin mümkün olup olmaması hakkındaki görüşleri hakkındadır.

Mu'tezile, hayaller cinsinden olan, yiyeceklere uyuşturucu bazı ilaçların katılması ve kışkırtma ile nemîme yoluyla yapılan çeşitler dışındaki diğer sihir çeşitlerinin imkânsız olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. İlk beş çeşidi kabul etmemişler, hatta bunları kabul edip de olabileceğini söyleyenleri kâfir saymışlardır.

Ehl-i Sünnet ise, sihirbazın gökte uçmaya, insanı eşeğe, eşeği insana çevirebileceklerini söylemiştir.Ne var ki onlar şöyle de demişlerdir: Sihirbaz kendi özel duasını ve belirli kelimelerini okumaya başladığında meydana gelen şeylerin yaratıcısı Allah'dır. Bu hususta feleklerin ve yıldızların tesiri yoktur."

Felsefeciler, yıldız falına bakanlar (müneccimler) ve **Sabiîler** (yıldıza tapanlar)in sözleri, yukarıda geçtiği gibidir. Alimlerimiz **Sabiîlerin** görüşlerinin bozukluğuna şöyle diyerek delil getirmişlerdir: "Bu alemin sonradan yaratılmış olduğu sâbittir. Bu sebeple onun yaratıcısının herşeye kâdir olması gerekir. Aklın, makdûr (yaratılmış, güç yetirilmiş) olduğuna hükmettiği şeyin, mümkün olduğu için ancak yaratılmış olması gerekir. Mümkin olma, her mümkin varlık hakkında müşterek bir vasıftır. O halde bütün mümkinât Allah'ın kudreti dahilindedirler. Bu varlıklardan herhangibiri başkabirşey sebebiyle var olsaydı bu, o sebebin, Allah'ın kudretinin bu varlığa taalluk edip bunu yaratmasını,izale etmesini (mâni olmasını) gerektirirdi. Binaenaleyh sonradan olan bu şey, Allah'ın âciz olmasına sebeb olmuş olurdu ki bu imkânsızdır. Böylece Allah'ın kudreti olmaksızın, hiçbir mümkin varlığın meydana gelemeyeceği sâbit olmuş olur. Bunun böyle olduğunu kabul ettiğimizde Sabiîlerin söyledikleri herşey bâtıl olur."

Yine alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu şeyler sâbit olunca biz, sihirbazların sihir yaparken, âdeti icrâ etmek (şartlarını yerine getirmek) suretiyle bu harikulâde hallerin meydana gelmesinin imkânsız olmadığını iddia ediyoruz." Alimlerimiz sihrin bu çeşitlerinin olabileceğine Kur'an ve hadisten de delil getirmişlerdir.

Sihre Delâlet Eden Ayet Ve Hadisler

Kur'an'dan getirdikleri deliller, Allah'ın şu ayetindeki şu buyruğudur:

وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ

"Onlar bununla Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimseye zarar veremezler"

(Bakara, 102). Ayetteki istisna sihir sebebiyle bazı neticelerin meydana gelebileceğini gösterir.

Hadisten delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'den mütevatir ve âhâd yollarla gelmiş olan şu hadislerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'e büyü yapıldığına ve bu büyünün Hz. Peygamber'in: إِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيَّ أَنِّي أَقُولُ الشَّيْءَ وَأَفْعَلُهُ وَلَمْ أَقُلْهُ وَلَمْ أَفْعَلْهُ *"Söylemediğim ve yapmadığım şeyi söylemişim ve yapmışım gibi bana geliyor"*(53) demesine sebeb olacak kadar O'na tesir ettiği rivayet edilmiştir. Yine bir yahudi kadının Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yaptığı ve bu sihri bir kuyunun dibindeki taşın altına koyduğu, bu sihir bulunup çıkarılınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e arız olan halin gittiği, bu sebeple de Felâk ve Nâs surelerinin nâzil olduğu rivayet edilmiştir.

b) Bir kadın **Hz.Aişe** (r.a)'ye gelerek:"Ben sihir yapan bir kadınım. Ben de tevbe edebilir miyim?" dedi. **Hz.Aişe** (r.a): "Yaptığın sihir nedir?" diye sorunca o şöyle dedi:"Sihir ilmini elde etmek için Babil'de Harût ile Marût'un bulunduğu yere vardım. Onlar bana: "Ey Allah'ın kulu, dünyevî işlerden dolayı ahiret azabını tercih etme" dedilerse de ben direttim. Bunun üzerine onlar bana: "Git ve şu külün üstüne bevl et" dediler, ben de bunun için gittim, fakat kendi kendime düşünüp "Ben bunu yapmayayım" dedim ve onlara gelerek, "Yaptım" dedim. onlar da bana "Yapınca ne gördün" dediler, ben "Hiçbirşey görmedim" dedim. Bunun üzerine onlar bana, "Allah'dan kork, daha işin başındasın yapma" dedilerse de ben direttim. Onlar tekrar bana, "Öyle ise git ve söylediğimizi yap" dediler. Ben de gittim yaptım." Böylece sanki yüzü demirden bir miğferle örtülü bir süvari fercimden çıkarak gökyüzüne yükseldi. Bunun üzerine ben Harût ile Marût'a gelerek durumu onlara haber verdim. Onlar, "İmanın senden çıktı. Artık iyi sihir yaparsın " dediler. "Bu iyi sihir nedir?" diye sordum, onlar: "Herhangi birşey istediğinde ve hayâl ettiğinde o olacak" dediler. Ben de içimden bir buğday tanesi hayal ettim, bir de baktım ki bir buğday tanesi karşımda. Ona "Ekil" dedim,ekildi, derhal anında bir başak oldu. Ona, "Un ol" dedim, un oldu; "ekmek ol" dedim, ekmek oldu. Kendi kendime tasavvur ettiğim herşey anında olur" dedi. **Hz.Aişe** (r.a) ona "Senin tevben yoktur " dedi.

c) Alimler, bu konuda çok hikayeler nakletmişlerdir. Bunlar çok bilinen şeylerdir.

---

53) Aynı manada başka bir hadis için bkz: Müslim, Selâm, 43 (4/1720).

Sihri İnkâr Eden Mû'tezile'nin Delilleri

Mû'tezile sihri inkâr sadedinde birkaç delil getirmişlerdir.

1) Cenâb-ı Hak: وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ *"Sihirbaz ise nerede olsa felâh bulmaz"* (Taha, 69) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Allah, Hz.Peygamber (s.a.s) hakkında müşrikler,

وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ۝

"Zalimler siz ancak büyülenmiş bir adama tâbi oluyorsunuz." dediler" (Furkan, 8) diye nakletmiştir. Eğer Hz.Peygamber (s.a.s) gerçekten büyülenmiş olsaydı, o zalimler bu sözlerinden ötürü kınanmayı haketmezlerdi.

3) Eğer sihrin bu gibi çeşitleri câiz olsaydı, mu'cize ile sihir birbirinden nasıl ayırdedilebilirdi.

Sonra Mû'tezile şöyle demiştir: "Bu deliller yakînî ve kesin delillerdir. Sizin bu konuda ileri sürdüğünüz hâdisler âhâd haberlerdir. Bu sebeple bu haberler, bizim delillerimize karşı koyamazlar."

BEŞİNCİ MESELE
Sihri Öğrenmek Mübahtır

Sihri öğrenmenin çirkin ve mahzurlu olmadığı hakkındadır.

Muhakkik ulemâ, bu hususta ittifak etmişlerdir. Çünkü ilim, zâtı gereği güzel bir şeydir. Ve yine, Cenâb-ı Hak: *"De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9) buyurmuştur. Çünkü, şayet bilinmeseydi, sihir ile mucizenin arasını ayırmak mümkün olmazdı. Mucizenin mucize olduğunu bilmek, vâcibtir; vâcibin kendisine dayanmış olduğu şey de vâcibtir. Bu da, sihir ilmini bilmenin vâcib olmasını gerektirir; vâcib olan şeyi se, nasıl çirkin ve haram olur?

ALTINCI MESELE
Sihirbaz Kâfir Olur mu?

Sihir yapan kimsenin bazan kâfir olup olmadığı hakkındadır.

Fukahâ, sihirbazın kâfir olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz.Peygamber (s.a.s)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

مَنْ أَتَى كَاهِنًا أَوْ عَرَّافًا فَصَدَّقَهُمَا بِقَوْلِهِ فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ

"Kim bir kâhinin veya arrafa gelir de, onların herhangi bir sözünü tasdik ederse,

o kimse Hz.Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur" [54].Bil ki, yıldızların bu âlemi idare ettiğine ve bu âlemde meydana gelen hadiselerin, hayır ve şerlerin yaratıcısı olduğuna inanan kimsenin mutlaka kâfir olduğu hususunda, ümmet arasında bir anlaşmazlık yoktur. Bu, birinci çeşit sihirdir.

İkinci çeşit sihre gelince, bu kişinin, saflık ve kuvvet hususunda insan ruhunun cisimleri, hayatı, kuvveti, kudreti yaratmaya, bünyeyi ve şekli değiştirmeye muktedir olacak bir noktaya varabileceğine inanmasıdır. Görünen odur ki, ümmet yine böyle birinin kâfir olacağı hususunda ittifak etmiştir.

Üçüncü çeşit sihre gelince, bu sihirbazın saflıkta, rukye okumasında ve bazı ilaçlar tütsülemede, onun bu fiillerini müteakip âdete göre Allah'ın cisimler, hayatı ve aklı yaratacağı bünyeyi ve şekli değiştirebileceği bir noktaya bazan ulaşabileceğine inanmasıdır. İşte burada **Mu'tezile**, böylesi bir sihrin olabileceğini kabul eden kimselerin küfre nisbet edildiği hususunda ittifak ederek, şöyle demiştir:

"Çünkü bu inançta olan kimsenin, bu inancıyla beraber peygamberleri ve resûlleri tasdik etmiş olması imkânsızdır."

Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü, bir kimse şöyle diyebilir: İnsan, şayet peygamberlik iddiasında bulunsa ve bu davâsında yalancı olsa, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için, Allahu Teâlâ'nın bu tür şeyleri böyle insanların elinde izhâr etmesi caiz değildir. Ama kişi peygamberlik iddia etmediği zaman ve Allah da bu tür şeyleri de onun elinden izhar ettiğinde, bu durum herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermez. Çünkü, hakta olan bâtıla bağlanmış kimseden, peygamberliği iddia etmesi yanında bu tür şeylerin onun yanında meydana gelmiş olması; yine peygamberliği iddia etmiş olmasına rağmen, bâtıla bağlanmış kimse için bu tür şeylerin meydana gelmemiş olması sebebiyle ayrılır.

Zikretmiş olduğumuz sihrin diğer çeşitlerine gelince, bunların küfür olmadığında şüphe yoktur. Buna göre şayet, "Yahûdiler Hz.Süleyman (a.s)'a sihri nisbet ettiklerinde, Cenâb-ı Hak Hz.Süleyman (a.s)'ı bundan tenzih etmek için: *"Süleyman kâfir olmamıştır"* (Bakara, 102) buyurmuştur. Bu da, sihrin mutlak olarak küfür olduğunu gösterir.

Kezâ, Allahu Teâlâ: *"Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek suretiyle kâfir olmuşlardı"* (Bakara, 102) buyurmuştur. Bu da, sihrin mutlak olarak küfür olmasını gerektirir. Yine meleklerden, onların: *"Biz bir imtihanız, fitneyiz; bi-*

(54) Müsned, 2/429; 4/68; 5/380.

naenaleyh kâfir olma !'' demedikleri sürece hiç kimseye sihri öğretmedikleri'' naklolunmuştur ki, bu da sihrin mutlak manada küfür olduğunu gösterir'' denilirse, biz deriz ki, hali hikâye etmenin doğruluğu hususunda tek bir misâl kâfidir, bu sebeple sen bu misâli yıldızların ilâh olduğuna inanan kimsenin sihrine hamlet!...

YEDİNCİ MESELE

Sihirbazın Öldürülmesi Meselesi

Yedinci mesele sihirbazların öldürülmesinin vâcib olup olmadığı hususundadır.

Birinci çeşit sihre gelince, ki bu yıldızların, âlemi idare eden ilâhlar olduğuna inanmaktır.

İkinci sihre de gelince, ki bu da sihirbazın cisimleri, hayatı, kudreti, aklı yaratmaya ve şekilleri bir araya getirmeye kâdir olduğuna inanmasıdır, bunların kâfir oldukları hususunda şüphe yoktur. Müslüman böyle bir inanç içinde sihir yaptığında, tevbe etmesi istenen mürted gibi olur. Eğer bunda ısrar ederse, öldürülür. **İmâm Mâlik, Ebu Hanife**'den, böylesi insanın tevbesinin kabul olunamıyacağını rivayet etmiştir. Bizim delilimiz olarak deriz ki, o kimse müslümandır. Dolayısıyla Hz.Peygamber (s.a.s)'in, نحن نحكم بالظاهر *''Biz zahire göre hükmederiz''* hadisinden dolayı o kimsenin müslüman olduğu kabul edilir.

Üçüncü çeşit sihre gelince, ki bu insanın Allahu Teâlâ'nın bazı ''rukye'' (okunup üflenen duâlar) lerin okunması ve bazı ilâçların tütsülenmesi esnasında cisimleri, hayatı yaratmakla; şekil ve görünüşleri değiştirmekle ilgili kendi âdetini icrâ ettirdiğine inanmaktır. Böylece sihirbazın bu yolla yeni maddeler, hayat ve hilkatı değiştirmeye güç yetirebileceğine inanmasıdır, biz **Mu'tezile**'den, şöyle diyerek bunu küfür saydıklarını zikretmiştik.

Çünkü bu inançla beraber mu'cize vasıtasıyla peygamberlerin sıdkına istidlâlde bulunmak mümkün olmaz. Onların bu görüşü zayıftır; çünkü onlara cevâben şöyle denilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Peygamberlik iddia eden kimse, eğer davâsında doğru olursa; Allah o kimseye bu tür şeyleri yapma imkânı verir. Eğer davâsına yalancıysa, bu tür şeyleri yapabilmesi onun için mümkün olmaz. İşte böylece aralarındaki fark ortaya çıkmış olur. Böyle birinin kâfir olmadığı ve böyle bir sihrin de yapılmasının mümkün olduğu sabit olunca; sihrin bu çeşidiyle ilgili olarak sihirbaz bir sihir yaptığında, sen bir düşün!.. Eğer o, yaptığı şeyin mübah olduğuna inanıyorsa, kâfir olur. Çünkü o, mahzurlu şey hakkında mübah diye hüküm vermiştir. Eğer o yaptığı şeyin haram olduğuna inanırsa, **Şafiî**'ye göre bunun hükmü, cinâyetin hükmü gibidir. Eğer o kimse, ben sihir yaparım; benim sihrim de genelde öldürür, derse, o

kimseye kısas uygulamak vâcib olur. Eğer, ben sihir yaparım; sihrim de bazan öldürür, bazan da öldürmez, derse, bu "**şibh-i amd**" (kasta benzer bir şekilde) olur. Eğer, ben başkası için sihir yaptım, ama ona rastgeldi derse, bu da bir hatadır (hataen öldürmedir); hüküm hafifletilerek, o kimsenin malından diyet almak vâcib olur. Çünkü bu vücûb, o kimsenin ikrarıyla sâbit olmuştur. Ancak "âkılenin (diyetini verebilecek akrabaların) bunu tasdik etmesi durumu müstesna...Bu durumda diyet, onun "âkıle"sine gerekir. **Şafiî** (r.a.)'nin görüşünün genişce izahı budur.

Hasan ibn Ziyâd'ın **İmam Muhammed**'den rivâyet ettiğine göre, **Ebu Hanife** şöyle demiştir:

"Bir kimsenin sihirbaz olduğu bilindiği zaman, sihirbaz olan o kimse öldürülür. Ondan tevbe etmesi istenmez; onun ben tevbe ettim ve sihirden vazgeçtim, demesi de kabul edilmez. O, kendisinin sihirbaz olduğunu ikrar ettiğinde kanını akıtmak helâl olur. Eğer iki şahit onun sihirbaz olduğuna şehadet ederler veyahut da onu sihirbaz olduğu bilinecek bir sıfatla nitelerlerse, o kimse öldürülür ve tevbe etmesi istenmez. Eğer: "Ben bir kere sihir yaptım, ama şu zamandan beri yapmıyorum" diye ikrarda bulunursa onun bu sözü kabul edilir ve o kimse öldürülmez.

Muhammed ibn Şücâ, Ali er-Razî'nin şöyle dediğini nakletmiştir; **Ebû Yûsuf**'a **Ebû Hanîfe**'nin sihirbaz hakkındaki, "öldürülür; onun tevbe etmesi istenmez, o mürted menzilesinde değildir" şeklindeki sözünü sorduğumda **Ebû Yûsuf** şu karşılığı verdi: "Sihirbaz küfrüyle beraber, yeryüzünde fesad çıkarmıştır. Böyle olan kimse de birisini öldürdüğünde öldürülür."

a) Bizim âlimlerimiz (Şafiî âlimleri), bu tür sihrin küfür olmadığı, bunun bir fısk olduğu; eğer bu başkasına karşı işlenmiş bir cinayet olmazsa, hak olan şeyin, yukarda tefsilâtıyla anlatmış olduğumuz şey olduğu hususuyla ihticâc etmişlerdir.

b) Yahûdilerin sihirbazları öldürülmezler. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s)'e **Lebîd ibn A'sam** denilen bir yahudi ile Hayber yahudilerinden olan ve kendisine **Zeyneb** denilen bir kadın sihir yapmışlardı. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) onları öldürmemiştir. Bu sebeple Hz.Peygamber (s.a.s)'in: لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Müslümanların lehine olan, onların da lehinedir; müslümanların aleyhine olan, onların da aleyhinedir"* buyurmuş olmasından ötürü mü'minin de böyle olması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.a) görüşüne birtakım haberleri delil olarak getirmiştir.

a) **Nafi**'nin **Abdullah ibn Ömer**'den rivayet ettiğine göre, bir cariye Hafsa

(r.a)'ya büyü yapmış idi. Onlar cariyeyi yakaladıklarında, cariye büyü yapmış olduğunu itiraf etmişti. Böylece hem **(Abdullah İbn Ömer) Abdurrahman İbn Zeyd**'e emrettim de, o da onu öldürdü... Bu olay **Hz.Osman** (r.a)'a ulaşınca, **Hz.Osman** (r.a) bunu yadırgadı. Bunun üzerine **İbn Ömer** (r.a), ona gelerek, cariyenin durumunu anlattı. **Hz.Osman** (r.a) sanki, o cariyenin **İbn Ömer**'in izni olmadan öldürüldüğünü sandığı için, bunu yadırgamıştı.

b) **Amr ibn Dinar**'ın şu rivayetidir: Hz.Ömer (r.a)'den, "Her sihirbaz erkek ve kadını öldürünüz" diyen bir mektup geldi. Bunun üzerine biz üç sihirbaz kadını öldürdük.

c) **Ali ibn Ebi Talib** şöyle demiştir: Arrâflar, Acemlerin kâhinleridir. Kim bir kâhine, onun söylediğine inanmak niyetiyle varırsa, şüphesiz o kimse, Allahu Teâlâ'nın Hz.Muhmmed (s.a.s)'e indirmiş olduğu şeyden uzaklaşmış olur.

Bunlara şöyle cevap verilir: Öldürülen sihirbazlar, belki de kâfir idi...Çünkü, durumu nakletmenin doğruluğu hususunda tek bir misâl kafidir...

Sihrin diğer çeşitlerine gelince, ki ben çeşitli göz bağcılığı, çeşitli hayallere ve hendesî nisbetlere göre yapılmış acayip aletlerle icrâ edilen sihirbazlığı kastediyorum. Yine hüküm çeşitli korkular vehmini veren, tedirginliğe sevkeden, böylece kalbinde zayıflık olan kimseleri bu konuda kesin itikâda sürükleyen, insanları birbirlerine karşı kışkırtan, söz taşıyan; insanların arasına ayrılık düşürmek için çalışıp çabalayan ve yazdığı şeyin "İsm-i A'zam" dan olduğu vehmini veren kimseler hakkında da hüküm böyledir, işte burada sayılan sihrin bütün çeşitleri küfür değildir. İnsanların evlerine kirli şeyleri gömme hususundaki hüküm de böyledir. Aynı şekilde, bunu cinlerin yaptığı vehmini verme hakkındaki hüküm de böyledir. Çeşitli yiyeceklere uyuşturucu katan kimse hakkında da, durum aynıdır; çünkü bu hususlara ait herhangi bir şey küfür noktasına varmaz ve bu öldürme cezâsını kesinlikle icab ettirmez. İşte sihir konusunda umumi olarak söylenebilecek söz budur. Allah kullarına yeten ve onları koruyandır. Biz şimdi yine, tefsirimize dönelim.

Allahu Teâlâ'nın: *"Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmeleri sebebiyle, kâfir oldular"* sözüne gelince âyetin zâhiri, insanlara sihri öğretmiş olmalarından ötürü, onların kâfir olmuş olmalarını gerektirir. Çünkü bir hükmün vasfa terettüb etmesi, o vasfın illet olduğunu gösterir. Küfür olmayan şeyi öğretmek ise, küfrü gerektirmez. Binaenaleyh, âyet, sihri öğretmenin ve sihrin küfür olduğuna delâlet etmiş olur.

Bunu kabul etmeyen kimseler, şöyle diyebilirler: Biz, bir hükmün vasfa dayanmasının, o vasfın o hükmün illeti olduğu hususunu kabul etmiyoruz. Tam

aksine mânâ, onlar kâfir oldular; buna rağmen, insanlara sihri öğretiyorlardı, şeklindedir. Buna göre şayet bu müşkil bir meseledir; çünkü Allahu Teâlâ, âyetin sonunda iki meleğin de insanlara sihri öğrettiklerini haber vermiştir. Şayet sihri öğretmek küfür olsaydı, iki meleğin de küfre nisbet edilmesi gerekirdi. Halbuki, bütün meleklerin masum olduğu sabit olduğu için, bu caiz değildir.

Ve yine siz, "Sihir olarak isimlendirilen her şeyin küfür olmadığına işaret etmiştiniz" denilirse, biz deriz ki, müşterek lâfız, ihtiva ettiği bütün müsemmâları hakkında umumî değildir. Buna göre biz, küfür diye adlandırılan bu sihri, sihir diye adlandırılan birinci nev'e hamlederiz ki bu, yıldızların ilâh olduğuna inanmak, mucizeleri ve harikulâde halleri ortaya koymak hususunda yıldızlardan meded ummadır. İşte bu sihir nev'i, küfürdür: Şeytanlar da, diğer kısımları değil, bu tür sihri yaptıkları için ancak kâfir olmuşlardı.

Âyette Geçen İki Melek (Harût ve Marût)

ملكانِ "İki melek" ifâdesine gelince, biz bu iki meleğin bu çeşit sihri öğrettiklerini kabul etmiyoruz. Aksine, belki onlar Cenâb-ı Allah'ın: *"İnsanlar o iki melekten, kendisiyle karı kocanın arasını ayıracakları şeyleri öğreniyorlardı."* âyetinde de beyan edildiği gibi, diğer sihir çeşitlerini öğretiyorlardı. Yine, onların bu çeşit sihri öğrettiklerinin kabul edilmesi halinde bile, bu sihri öğretmek ancak, onu öğreten, öğrenen kimsenin onun gerçek ve hakikat olduğuna inanmasını istemek gayesiyle öğretirse, küfür olur. Sihirin zararından sakınmak için sihir öğrenmeye gelince, bunu öğrenmek küfür değildir. Meleklerin öğretmesi, Cenâb-ı Allah'ın o iki melekden bahsederken: وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولاَ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلاَ تَكْفُرْ *"Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz; binaenaleyh kafir olma! demedikçe hiç kimseye sihir öğretmiyorlardı"* buyurduğu gibi, mükellefin sakınması için olmuştur. İnsanlara sihri öğreten şeytanlara gelince, bunların maksatlarının bu tür şeylerin hak olduğuna inanmak ve inandırmak olduğudur. Böylece, iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

SEKİZİNCİ MESELE

Nafi, İbn Kesir, Asım ve **Ebû Amr,** لكن kelimesini şeddeli olarak لٰكِنَّ الشَّيَاطِين kelimesini de nasb ile ; diğerleri de, لكن kelimesini şeddesiz ve الشياطين kelimesini de ref ile okumuşlardır. Her iki okuyuş şeklinde de mana aynidir.Enfâl suresindeki, لٰكِنَّ اللهَ رَمٰى *"Fakat,Allah attı.."* (Enfâl, 17) ve ولكن الله قتلهم *"Fakat, Allah öldürdü.."* (Enfâl, 17) âyetlerinde de böyledir. Muhtar olan görüş, atıf vâvı ile okunduğunda şeddeli olması, vâvsız okunduğunda da şeddesiz okunmasının daha güzel olduğudur. Bu âyet-

te, tercihe şayan olan vecih şudur: لكن şeddesiz olarak okunursa atıf olur, söze bitişik olduğundan atıf vâvına gerek kalmaz. Ama şeddeli okunursa atıf olmaz; çünkü لكن edatı إنَّ gibi amel etmektedir.

Harût ve Marût'a İndirilen

Cenâb-ı Allah'ın: وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ *"Babil'deki iki meleğe, Hârût'a ve Marût'a indirileni..."* sözüne gelince, bu âyette bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَمَا أُنْزِلَ 'deki مَا Hakkında Muhtemel İzahlar

وَمَا أُنْزِلَ ifâdesindeki مَا hakkında iki vecih vardır.

a) Bu, الذي mânasınadır.Bu görüşte olanlar,üç değişik görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Bu kelime, اسحر kelimesine matuftur. Mâna, buna göre şöyledir: Onlar insanlara sihri ve aynı şekilde o iki meleğe indirilmiş olan şeyi öğretiyorlar...

2) Bu kelime, مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينِ ifâdesine atıftır. O zaman âyetin mânası şöyle olur: Onlar, Süleyman (a.s)'ın mülküne iftira olarak şeytanların söyledikleri şeye ve o iki meleğe indirilen şeye uyarlar..Çünkü sihirin bir kısmı küfürdür. Bu da şeytanların okumuş olduğu sihir çeşididir; yine bir kısmı da, karı ile koca arasını ayırmada müessirdir. Bu da, o iki meleğe indirilmiş olan sihirdir..Buna göre Cenâb-ı Allah, sanki yahûdilerin her iki sihir çeşidini de yaptıklarını, birisiyle yetinmediklerini haber vermiştir.

3) Bu مَا 'nın nahiv bakımından yeri, مُلْكُ سُلَيْمَانَ ifâdesi üzerine atf olmak üzere, cerdir. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: Süleyman'ın mülkü hususunda, bir de o iki meleğe indirilen şey hususunda şeytanların yalan yere, iftirâ olarak söyledikleri şeye...Bu **Ebû Müslim** (r.a)'in görüşüdür.

Ebû Müslim'in Görüşü Ve Reddi

Bu zat, iki meleğe sihir indirilmiş olduğunu kabul etmez ve bu görüşüne birçok yönden delil getirir.

Birincisi: Sihir, şayet onlara indirilmiş olsaydı, onu indirmiş olan Cenâb-ı Allah olurdu. Bu ise câiz değildir; çünkü sihir, küfür ve abes ile iştigaldir. Bunu indirmek Cenâb-ı Hakk'a uygun düşmez..

İkincisi: وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ *"Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğreterek kâfir olmuşlardı"* ifâdesi, sihir öğretmenin küfür olduğunu

gösterir. Meleklerin, sihir öğrettikleri sabit olursa, onların kâfir olmuş olmaları gerekir. Bu ise bâtıldır.

Üçüncüsü: Peygamberlerin, sihir öğretmek için gönderilmeleri câiz olmadığı gibi bu, melekler hakkında haydi haydi câiz değildir.

Dördüncüsü: Sihir, ancak kâfirlere, fâsıklara ve inatçı şeytanlara izâfe edilir. Cenâb-ı Allah'ın nehyettiği ve ahiret azabıyla tehdidde bulunduğu bir şey Allah'a nasıl nisbet edilir? Sihir, bâtılı hak gösteren bir şey değil midir? Allah'ın sünneti ise onu ipal etmek şeklinde cereyân etmiştir. Nitekim Cenâbı Allah Hz.Mûsa (a.s)'nın kıssasında, *"Sizin yaptığınız sihirdir; Allah onu mutlaka iptal edecektir"* (Yunus, 81) buyurmuştur.

Sonra, Allah kendisine rahmet etsin, Ebû Müslim, bu âyetin tefsirinde müfessirlerin çoğunun görüşünden farklı olan bir yol tutarak şöyle der: Şeytanlar sihri Hz.Süleyman ondan uzak olduğu hâlde, Süleyman (a.s)'ın mülküne nisbet ettikleri gibi, o iki meleğe indirilen şeyi de, onlara indirilen şey sihir olmaktan uzak olduğu hâlde, sihre nisbet ettiler. Bu böyledir, çünkü o iki meleğe indirilen şey şeriat, din ve hayra davet idi..O iki melek, insanlara, kendilerinin kabul edilmek ve kendilerine tutunulmak üzere gönderilmiş olduklarını, إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلاَ تَكْفُرْ *"Biz ancak bir imtihan vesileyiz, binaenaleyh sen küfre girme"* sözleriyle te'kid ederek, sadece bunu öğretiyorlardı. İnsanlardan bir grup onların söyediklerine tutunurken, diğer bir grub buna karşı çıkarak, bundan saptı. Buna göre, وَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا nın mânası, "Onlar fitne ve küfürden, karı ile kocanın arasını ayıracak miktarı öğreniyorlardı" olur. **Ebû Müslim**'in görüşlerinin izahı budur.

b) مَا edatı, nefy (olumsuzluk) mânasınadır. Buna göre kelime, وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ ibâresine atfedilmiş olur. Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: Süleyman kâfir olmadı ve o iki meleğe de sihir indirilmedi. Çünkü sihirbazlar sihri Süleyman (a.s)'a nisbet ediyorlar ve o sihrin Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki meleğe indirilen şeylerden olduğunu iddia ediyorlardı.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah, her iki iddiaları hususunda da onları reddetmiştir.

وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ âyetindeki, مَا da nefy ifâde etmektedir. Bunun mânası şöyledir: "Onlar hiç kimseye bunu öğretmiyorlar; aksine, en şiddetli bir biçimde insanları bundan nehyediyorlardı."

Cenâb-ı Allah'ın: حَتَّى يَقُولاَ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ *"Biz ancak bir imtihan vesileyiz demedikçe.."* sözüne gelince, buradaki فِتْنَةٌ kelimesi imtihan ve sınamak anlamlarına gelir. Âyetteki, فَلاَ تَكْفُرْ sözü senin şu sözün gibidir: "Ben falancaya, eğer şöyle yaparsan, sana şu isâbet eder" demedikçe.

ona şunu emretmedim.." Yani, ben ona o şeyi emretmedim, daha doğrusu onu ondan sakındırdım.

Bu görüşlerin hepsi güzelse de, birinci görüş hepsinin en güzelidir. Çünkü normal olarak, وَمَا أُنْزِلَ sözünün -ayrı bir delil bulunmadıkça- uzakta olan bir kelimeye değil de, yanıbaşındaki kelimeye matuf olması gerekir.

Ebû Müslim'in,"Eğer, o iki meleğe sihir indirilmiş olsaydı, bu sihri indiren Cenâb-ı Allah olmuş olurdu" sözüne mukabil biz şöyle deriz: Bir şeyin tavsif edilmesi, bazan onu yapmaya teşvik etmek, bazan da ondan sakındırmak gayesiyle olur. Nitekim şair şöyle demiştir: عَرَفْتُ الشَّرَّ لاَ لِلشَّرِّ لَكِنْ لِتَوَقِّيهِ

"Şerri, kötü bir niyetle değil, ama ondan korunmak için öğrendim."

Ebû Müslim'in ikinci olarak söylemiş olduğu "sihri öğretmek, Cenâb-ı Allah'ın: وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ sözünün delâletiyle küfürdür" sözüne karşı şöyle cevap veririz: Biz, bunun bir haldeki vâkıayı bildirdiğini, böyle bir şeyin doğruluğu hususunda da tek bir suretin bulunmasının yeterli olacağını açıklamıştık. Buradaki bu şekil de şudur: Şeytanların, yıldızların ilâh olduğunu söyleyen kimselere sihri öğretmekle meşgul olması ve bunu öğretmekten maksatlarının da, bu görüşün hak olduğunu isbat etmek olduğudur.

Ebû Müslim'in üçüncü olarak söylediği, "Peygamberlerin sihir öğretmek için gönderilmeleri caiz olmadığı gibi, meleklerinki de caiz değildir" sözüne karşılık şöyle deriz: Biz peygamberlerin sihir öğretmek için gönderilmiş olmalarının caiz olmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü sihrin öğretilmesinden maksadın, onun bâtıl olduğuna dikkat çekmek olması da mümkündür.

O'nun dördüncü olarak söylediği, "Sihir ancak kâfirlere ve inatçı şeytanlara izâfe edilir; buna göre Allah'ın yasakladığı bir şey, nasıl Allah'a izafe edilir?" sözüne karşı deriz ki, amel ile öğretme arasında bir fark bulunmaktadır. Öyleyse, onunla amel etmenin nehyedilmiş olması niçin câiz olmasın?

Onun fesadına dikkat çekmek gayesiyle öğretilmesine gelince bu,emredilen bir şey olur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basri, ملكين kelimesini lâm harfinin kesresiyle مَلِكَيْنِ şeklinde okumuştur. Bu kıraat, **Dahhâk** ve **İbn Abbas**'tan da rivayet edilmiştir. Sonra bunlar delâlet hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: Onlar, Babil şehrinde insanlara sihir öğreten sünnetsiz iki teknisyen idiler. Onların, iki iyi padişah olduğu da söylenmiştir. Âyetteki meşhur kıraat, lâmın fethasıyla olanıdır. Buna göre bu ikisi, gökten inen ve isimleri Harut ve

Marut olan iki melek idi. Bu ikisinin Cebrâil ve Mikâil (a.s) oldukları da söylenmiştir. Bunların, Cebrâil ve Mikâil (a.s)' den başka olan iki melek olduğu da söylenmiştir.

Kelimedeki lâm harfini kesreli okuyanlar, buna birçok delil getirmişlerdir:

1) Sihir öğretmek meleklere yakışmaz.

2) Cenâb-ı Allah: وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ *"Şayet biz bir melek indirseydik, iş olup biter, sonra da onlara mühlet verilmezdi"* (En'âm, 8) buyurduğuna göre, O'nun iki meleği indirmiş olması nasıl caiz olur?

3) Eğer Cenâb-ı Allah iki meleği indirmiş olsaydı, onları ya iki adam şeklinde gönderirdi veya böyle yapmazdı. Eğer onları, adam olmadıkları halde, iki adam şeklinde gönderseydi, bu, insanları cahil bırakmak ve onlardan gerçeği gizlemek olurdu ki, bu da câiz değildir. Eğer bu caiz olsaydı, müşahede ettiğimiz her bir insanın da, gerçek bir insan olmaması, aksine meleklerden bir melek olması niçin câiz olmasın? Eğer Cenâb-ı Allah o iki meleği adam suretine sokmamış ise, şu âyet bu görüşü zedelemektedir:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا

"Eğer biz peygamberi bir melek yapsaydık, onu bir adam suretinde getirirdik" (Enâm, 9).

Birinci delillerine şöyle cevap veririz: Sihir öğretmek için meleklerin gönderilmiş olmasının hikmetini ileride açıklayacağız.

İkinci delillerine şöyle cevap veririz: Bu ayet, âmm olan bir âyettir. مَلَكَيْنِ kelimesindeki lâmın fetha ile okunması, mütevâtir bir kıraattir ve bu hâs olur. Hâs olan âmm olandan önce gelir.

Üçüncü delillerine şöyle cevap veririz: Cenâb-ı Allah, o iki meleği insan şeklinde indirmiştir. O devirdeki peygamberler hayatta iken kullara düşen görev, insan suretinde gördükleri kimsenin insan olduğuna kesin şekilde hükmetmemeleri idi. Aynı şekilde Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında da, **Dihyetu-l Kelbî** [55] (r.a.)'yi gören kimsenin, onun, insan olduğunu kesin olarak söylememesi, aksine bu hususta tavakkuf etmesi gerekirdi.

55) Vahiy meleğinin çoğu kez sûretinde gelmiş olduğu yakışıklı sahabinin adıdır.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE

Hârut ve Mârut Kıssası Ve Tenkîdi

Onların iki melek olduğunu söyleyen âlimler de, onların indiriliş sebebi hususunda ihtilâf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'dan şöyle rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Allah, meleklere Hz.Adem'i tanıttığı zaman onlar, *"Yeryüzünde, orada fesat çıkaracak ve kan dökecek kimse mi yaratacaksın?"* (Bakara, 30) dediler. Cenâb-ı Allah onlara,*"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* (Bakara, 30) diye cevap verdi. Sonra Cenâb-ı Allah, insanlara bir grup meleği görevlendirdi; bunlar "Kirâmen Kâtibîn, melekleri idi. Bu melekler, insanların kötü amellerini semâya çıkarıyorlardı. Melekler, onların bu kötü amelleri yapmalarına ve onlardan sâdır olan bu kabahatlere rağmen, Cenâb-ı Allah'ın onları hâla hayatta bırakmasına şaşırıp kaldılar. Üstelik insanlar, bütün bunlara sihir yapmayı eklediler. Meleklerin şaşkınlığı daha da arttı. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, melekleri imtihan etmek istedi ve onlara, "İlim, zühd ve din bakımından en üstün olan meleklerden ikisini seçin; onları yeryüzüne indirip imtihan edeceğim" dedi. Onlar da Hârut ve Mârut'u seçtiler.

Cenâb-ı Allah bu iki meleğe, insanlarda bulunan şehvet hissini verdi ve onları yeryüzüne indirip, şirk, katl, zina ve içki içmeyi onlara yasakladı. Onlar yeryüzüne inince, en güzel kadınlardan birisi,Zühre adındaki bir kadın onların yanına geldi. Bu melekler o kadından kâm almak istediler. Kadın, puta tapar-larsa ve içki içerlerse onların dediğini yapacağını söyledi. Önce bu melekler, bunu yapmaktan çekindiler; sonra şehvet onlara galip gelerek, her iki hususta kadının teklifini kabul ettiler. İçki içmeye ve puta tapmaya yöneldikleri esnada bir dilenci geldi. Kadın, "Bu dilenci, gördüğü bu hallerimizi insanlara anlatırsa, halimiz kötü olur. Eğer bana vuslatı istiyorsanız, bu adamı öldürün!" dedi. Melekler, önce bunu yapmak istemediler, ama sonra o adamı öldürdüler. Öldürme işini tamamlayınca kadını aradılar, fakat bulamadılar. Sonra bu iki melek o anda pişman oldular, üzüldüler ve Allah'a yakarmaya başladılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah onları, dünya azâbı ile ahiret azâbından birisini seçme hususunda muhayyer bıraktı. Onlar, dünya azâbını tercih ettiler. İşte bu sebeple bunlar, semâ ile yeryüzü arasında, Babil'de, asılmış olarak azâb görüyorlar. Ve İnsanlara sihri öğretiyorlar.

Sonra, müfessirlerin Zühre hususunda iki görüşü vardır:

1) Cenâb-ı Allah iki meleği insanların şehveti ile imtihan edince, Zühre denilen yıldıza ve feleğine, yeryüzüne inmelerini emretti, derken o hâdise vukû buldu. İşte o zaman Zühre ve feleği, o iki melekte gördükleri hali kınayarak, yüksele yüksele gökteki yerlerine çıktılar.

2) Bu kadın yeryüzünün fahişelerindendi. O iki melek içki içtikten, o insa-

nı öldürdükten ve puta taptıktan sonra o kadınla zinâ yaptılar ve ona göğe çıkmak için okudukları ismi öğrettiler. O kadın da o ismi söyleyip göğe yükseldi. Daha önce ismi "**Bîduht**" idi. Cenâb-ı Allah onun şeklini değiştirip Zühre yıldızı haline soktu.

Bu rivayetler fâsid, merdûd, kabul edilemez rivayetlerdir. Çünkü Allah'ın kitabında bunlara delâlet edecek birşey olmayıp, aksine birçok yönden onu geçersiz sayacak hususlar vardır:

a) Daha önce geçmiş olan ve meleklerin bütün günahlardan masum olduğunu gösteren deliller.

b) Bu görüşte olanların,"Bu iki melek dünya azâbı ile âhiret azâbı arasında muhayyer bırakılmışlardır" sözleri fâsiddir. Daha doğru olan, onların tevbe ile azâb arasında muhayyer bırakılmış olmalarıdır. Çünkü Hak Teâlâ, ömrü boyunca kendisine şirk koşan kimseyi bile bu ikisi arasında muhayyer bırakmıştır. Hâl böyle iken bu hususta o iki meleğe nasıl daha cimri davranır?

c) Şaşılacak şeylerden biri de bu görüşte olanların şu sözleridir: "Bu iki melek azâb gördükleri hâlde insanlara sihir öğretiyorlar ve cezalandırılmakta oldukları o vaziyette bile, insanları sihre çağırıyorlar."

Bu sözün yanlışlığı zâhir olduğuna göre deriz ki: O iki meleğin indirilmesinin sebebinin birçok izahı vardır:

a) Şüphesiz o esnada sihirbazlar çoğalmıştı. Bunlar, sihir konusunda daha önce bilinmeyen şeyleri ortaya çıkardılar ve peygamberlik iddiasında bulundular, bununla insanlara meydan okudular. Bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Allah, insanlara bu yalancı peygamberlere karşı koyabilsinler diye sihri öğretmek üzere bu iki meleği gönderdi. Bu, şüphesiz en güzel gaye ve maksadlardan biridir.

b) Mu'cizenin sihirden farklı olduğunu anlamak, mu'cize ve sihrin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Halbuki insanlar o zaman sihrin mahiyetini bilmiyorlardı. Bu sebeple, onların mu'cizenin hakikatini bilmeleri de imkansız oldu. İşte bunun üzerine, böyle bir maksad için, sihrin mahiyetini anlatsınlar diye Allah Teâlâ bu iki meleği gönderdi.

c) Şöyle de denilebilir: Allah'ın düşmanları arasına ayrılığı; dostlarının arasına ise sevgiyi yerleştiren sihir, onlarca mübah veya mendûb idi. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ bu gaye ile, sihri öğretsin diye o iki meleği göndermiştir. Sonra o günün insanları bu iki melekten sihri öğrenmişler ve onu şer işler ile

Allah'ın dostları arasına düşmanlık sokmak ve düşmanları arasında sevgi tesis etmek için kullanmışlardır.

d) Herşeyi bilebilmek güzeldir. Sihir yasaklanmış olunca, onun bilinen ve tasavvur edilen birşey olması gerekir. Çünkü tasavvur olunamayan şeyi nehyetmek imkânsızdır.

e) Belki de cinler, bir benzerini insanların yapamayacağı çeşitli sihirler biliyorlardı. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, insanların kendisi ile cinlere karşı koyabilecekleri şeyleri öğretmeleri için melekleri göndermiştir.

f) Bunun, mükellefiyeti zorlaştırma babında birşey olması da câizdir. Çünkü insana, kendisini dünyevî lezzetlere ulaştıracak şeyi öğretip, sonra onu kullanmasını yasakladığı zaman bu, insan için çok güç olur. Bu sebeble de insan, buna riayet ederek büyük bir mükâfaatı elde edebilir. Nitekim Hak Teâlâ: *"Kim (o nehirden) kana kana içerse benden değildir. Kim ondan tatmaz ise işte o bendendir"* (Bakara, 249) buyurduğu gibi, Talût'un kavmini bir nehirden su içme hususunda imtihan etmiştir. Böylece bütün bu izahlarla Allah Teâlâ'nın o melekleri sihri öğretmek üzere indirmesinin akıldan uzak görülemeyeceği ortaya çıkmış oldu. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MES'ELE

Bazı âlimler bu hâdisenin **Hz.İdris** (a.s) zamanında olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar böyle bir maksaddan dolayı insan suretinde indirilmiş iki melek oldukları için o esnada onun için bir mu'cize olsun diye bir peygamberin de mevcud olması gerekir. Bu iki meleğin iki peygamber olması câiz değildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın insanlara meleklerden peygamber göndermediği sâbit olan bir husustur.

BEŞİNCİ MES'ELE

"Hârut" ve **"Mârut"** kelimeleri مَلَكَيْنِ lafzının atf-ı beyânıdır. Bu iki kelime, o iki meleğin özel ismidir. Gayr-ı munsarıf oluşlarının da delâlet ettiği gibi bu iki kelime Arapca asıllı olmayan iki özel isimdir. Bazılarının iddia ettiği gibi bu iki kelime **"kırmak"** manasına gelen, اَلْهَرْتُ ve, اَلْمَرْتُ masdarlarından olsaydı munsarıf olmaları gerekirdi. **Zühri,** bu ifâdenin takdirinin, هُمَا هَارُوتَ وَمَارُوتُ "O ikisi, Harût ve Marût idi" şeklinde olmak üzere, kelimeleri merfû olarak okumuştur.

Cenâb-ı Allah'ın: وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ *"Onlar, "Biz ancak bir fitne (imtihan) vesilesiyiz. Onun için sakın kâfir olma" demedikce kimseye sihir öğretmiyorlardı"* âyetine gelince, bil ki Allah Teâlâ

bu âyette o iki meleğin durumunu açıklayarak, sanki "Bu iki melek ancak sihir yapmaktan son derece sakındırdıktan sonra sihri öğretiyorlardı. Bu şiddetli sakındırmayı ifâde eden ise, "Biz bir fitneyiz. Onun için sakın kâfir olma" sözleridir." Âyette geçen "**fitne**"den maksad, Allah'a itaat edenin isyân edenden ayrılmasına vesile olan bir imtihandır. Nitekim Araplar saf olan kısmının tortusundan ayrılması için altın ateş üstüne konulduğu zaman, bunu, فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ diye ifâde ederler. Sihri öğretmek için melek göndermenin niçin güzel olduğunu ortaya koyan görüşleri izah etmiştik. Bundan maksad, o ikisi sihri nitelendirmeden, sihrin çeşitli hilelerini ortaya koymadan ve insana iyice nasihat edip de, *"Biz bir fitne (imtihan vesilesiyiz)"* demedikce hiç kimseye öğretmediklerini ifâde etmektir. Yâni"Hernekadar sihri öğretmenin maksadı, bu bilgi vasıtasıyla sihir ve mu'cizeyi birbirinden ayırdedebilmek ise de, bu sayede senin çeşitli kötülük ve günahlara düşmen de mümkündür. Binâenaleyh bunu öğrendikten sonra sihri, sana yasak olan yerlerde kullanmaktan veya onun vasıtasıyla dünyevî herhangi bir maksada ulaşmaktan sakın" demektir.

Karı Koca Arasını Ayırmanın Keyfiyeti

Cenâb-ı Allah'ın: فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ *"İnsanlar o ikisinden karı ile kocanın arasını ayırdıkları şeyi öğreniyorlardı"* âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE

Âlimler bu ayırmanın izahı hususunda iki görüş belirtmişlerdir:

a) Bu ayırma ancak sihrin müessir olacağına inanmakla ve insanın böylece kâfir olması sebebiyle olur. Kişi kâfir olduğu zaman mü'min olan hanımının nikâhı ondan düşer. Bu bakımdan ikisi arasında bir ayrılık meydana gelmiş olur

b) Sihri yapan, karı ile kocanın arasını, bâtılı hak göstermek, hileler, kışkırtma ve diğer sihir çeşitleri ile ayırır.

İKİNCİ MES'ELE Cenâb-ı Hak, bu şeyi açıkca beyân etmemiştir. Çünkü insanlar o iki melekten, ancak bu kadar sihir öğreniyorlardı. Fakat diğer sihir çeşitlerine de dikkat çekmek için sadece bu çeşidi zikretmiştir. Çünkü insanın hanımına olan ülfeti ve meylinin hertürlü sevginin üzerinde olduğu son derece bilinmektedir. Cenâb-ı Hak bu hususu zikrederek, sihir ile bu kadar ileri derecedeki sevgiye rağmen karı koca arasını açmak mümkün olduğuna göre, başka yerlerde haydi haydi mümkün olduğuna dikkat çekmiştir.

Hak Teâlâ'nın: وَمَاهُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ *"Onlar, o sihir ile hiç kimseye zarar veremezler"* ifâdesi de bizim söylediğimize delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada zararı mutlak bırakmış, onun sadece karı koca arasını ayırma zararı olduğunu bildirmemiştir. Böylece Allah, en yüksek seviyede olduğu için, karı ile koca arasını ayıran sihri zikretmiştir.

İzin Ve Ezan Kelimelerinin Mânası

Cenâb-ı Allah'ın: إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ *"Ancak Allah'ın izniyle..."* ifâdesine gelince, bil ki **"izin"**, emir makamında hakiki manasıyla kullanılır. Halbuki Hak Teâlâ sihri emretmez. Bir de Allah Teâlâ bu buyruğu ile onları kınamayı ve zemmi kastetmiştir. Eğer Cenâb-ı Hak onlara sihri emretmiş olsaydı, onları bunu yaptıkları için kınaması câiz olmazdı. O hâlde bu ifâdeyi mutlaka te'vil etmek gerekiyor. Âyetin birkaç türlü te'vili yapılmıştır.

a) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Bundan maksad, aradan çekilmeyi ifâde etmektir. Yani sihir insanı büyülediği zaman, Allah dilerse ona mâni olur, dilerse sihir yapılan kişi ile sihrin zararı arasından çekilir.

b) **Esâm** şöyle demiştir: إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ifâdesi, إِلَّا بِعِلْمِ اللَّهِ "Yani ancak Allah'ın bilgisi dâhilinde olur" manasınadır.

Ezan'a da **"ezân"** denilmiştir. Çünkü ezân insanlara namazın vaktini bildirme manasını ifâde eder. Ezân'a **"izin"** de denilmiştir. Çünkü ezânı duyan kulaklar, namaz kılmaya izin olduğunu anlar. Allah Teâlâ'nın:

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ

"Ve bu, Hacc-ı Ekber günü Allah ve Resûlünden bir bildiridir" (Tevbe, 3),

فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ *"O zaman Allah ve Resûlü ile harbetmeye girdiğinizi bilin"* (Bakara, 279) ;ve : آذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ *"Size eşit şekilde bildirdim"* (Enbiya, 109) ayetleri de böyledir.

c) Sihirden meydana gelecek zarar ancak Allah'ın yaratması, îcâd etmesi ve yoktan var etmesiyle meydana gelebilir. Böyle olmayan şeyin Allah'a nisbet edilmesi doğru olmaz. Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz birşeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece "ol" dememizdir, o da hemen oluverir"* (Nahl, 40) buyurmuştur.

d) "İzin"den murad "emir"dir. Bu görüş, ancak karı ile koca arasının ayrılma sebebi olarak, sihir yapanın kâfir olmasını, küfrün de nikâhın düşmesini gerektirmesini görmeye uygun düşer. İşte bu şer'î bir hükümdür. Şer'î hüküm ise ancak Allah'ın emri ile olur.

Sihri Satın Almak Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın:

وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ

"Onlar kendilerine zarar veren fakat hiç fayda vermeyen birşeyi öğreniyorlardı. Yemin olsun ki onu satın alanın âhirette hiçbir nasîbi olmadığını bildiler" âyeti ile ilgili olarak da birkaç mes'ele vardır:

BİRİNCİ MES'ELE

Allah Teâlâ, burada **"şirâ"** (satın almak) lâfzını birkaç bakımdan, isti'are yoluyla zikretmiştir.

a)Yahûdiler, Allah'ın kitabı (Tevrat'ı) kulak ardı edip, şeytanların okudukları şeye (sihre) sımsıkı sarıldıkları için, sanki Allah'ın kitabına karşılık sihri satın olmış gibi oldular.

b) İki melek, âhiret menfaati elde etmeye vesile olsun diye, sihri öğretmekle sihirden sakındırmayı kastetmişlerdir. Sihir kullanılınca sanki sihir yapan kimse, âhirette elde edeceği menfaatlerine karşılık dünyevî menfaatleri satın olmış gibi olur.

c) İnsan birşeyi elde etmek için sihir yaptığında sadece zahmet yüklendiğini bilir. O kimse sanki yüklendiği bu zahmetlere karşılık sadece sihir yapabilmeyi satın almıştır.

İKİNCİ MES'ELE

Ekseri âlimler, خَلاَقٌ kelimesinin "nâsib, pay" mânasına olduğunu söylemişlerdir. **Kaffâl** bu kelimenin aslının, takdir (ölçüp biçmek) mânasında olan خَلْقٌ masdarından olmasının doğruya en yakın ihtimal olduğunu söylemiştir. خَلَقَ الأَدِيمَ "Cildi ölçüp biçti" ifâdesi de bu mânadandır. Şöyle denilmesi de bu mânadadır. "O, falanca adam için şu işine karşılık rızık (pay) olarak şu kadar dirhem takdir etti." Diğer âlimler ise, خَلاَقٌ kelimesinin halâs (kurtuluş) mânasına geldiğini söylemişlerdir. **Ümeyye b.Ebi's-Salt**'ın şu şiirde bu mânadadır:

يَدْعُونَ بِالْوَيْلِ فِيهَا لاَ خَلاَقَ لَهُمْ . إِلاَّ سَرَابِيلَ قَطْرَانٍ وَأَغْلاَلِ

"Onlar için katrandan elbiseler ve bukağılardan başka nasîb bulunmayan veyl (vâdisi)ne (gitsinler diye) duâ ederler."

Âyette, Sihrin Zararını Hem Bildikleri Hem Bilmedikleri Geçiyor. İzâhı Nedir?

Geriye âyetle ilgili bir sual kalmıştır. O da şudur: Allah Teâlâ ilk önce, وَلَقَدْ عَلِمُوا "(...bildiler)" ifâdesiyle onların niçin bildiklerini söylemiş, sonra da, لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ *"Eğer bilselerdi..."* buyruğu ile de bilmediklerini beyân etmiştir? Buna birkaç bakımdan cevab verilir:

a) Bilenler, bilmeyenlerden başka kimselerdir. Bilenler sihri öğreten ve insanları onu öğrenmeye davet edenlerdir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın, haklarında:

نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

"Ehl-i Kitap'tan bir grub, Allah'ın kitabını, sanki bilmiyorlarmış gibi, arkalarına attılar" buyurduğu kimselerdir. Sihri öğrenmeye istekli olmayan cahiller ise "bilmeyenler"dir. Bu **Ahfeş** ve **Kutrub**'un cevabıdır.

b) Biz bahsedilenlerin aynı kimseler olduğunu kabul etsek bile, onların birşeyi bilip başka birşeyi bilmemeleri uzak bir ihtimal değildir. Onlar âhirette kendilerinin bir nasibi olmadığını biliyorlar, âhiret menfaatlerinden kaçırdıklarını ve âhirette çekecekleri zarar ile cezânın ne kadar olduğunu bilmiyorlardı.

c) Bahsedilenlerin aynı kimseler, bilinen şeyin de tek bir husus olduğunu kabul etsek bile, onlar ilimlerinden faydalanmayıp ilimlerinden yüz çevirmiş olabilirler. Böylece bu ilim yokmuş gibi olur. Nitekim Cenâb-ı Hak kâfirleri, göz,

kulak ve dillerinden hakkıyla faydalanmadıkları için, عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا *"Sağır, dilsiz ve a'mâ"* (Isra, 97) olarak nitelemiştir.Birşeyi yapıp da yerliyerinde yapmayan adama, صَنَعْتَ وَلَمْ تَصْنَعْ "Yaptın (zannediyorsun ama) yapmadın" denilir.

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Eğer onlar îmân edip müttakîler olsalardı, Allah katından olan sevab, eğer bilselerdi, daha hayırlı olurdu"

(Bakara, 103).

Bil ki buradaki, هُمْ zamiri, daha önce bahsedilmiş olan yahûdilere râcidir, (onlara işaret etmektedir). Çünkü Cenâb-ı Allah: وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ *"Satın aldıkları şey ne kötü.."* ifâdesi ile, onlar hakkındaki va'îdini bildirdikten sonra, terhîb (korkutma) ile tergîb (teşvik)i birleştirmek için, peşi sıra va'adini zikretti. Çünkü ikisini birleştirmek, ta'ata yönelmeye ve günahtan dönmeye daha davetkârdır.

Allah Teâlâ'nın, آمَنُوا *"İman edip"* ifâdesine gelince, bil ki Allah: *"Ehl-i Kitaptan bir grup, Allah'ın kitabı (Tevrat'ı) arkalarına attılar"* buyurup, sonra o yahûdilerin, şeytanların okuduğu şeye uyduklarını ve sihre sımsıkı yapıştıklarını bildirince, peşisıra, وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا *"Eğer onlar iman...etselerdi"* yani "Arkalarına attıkları Allah'ın kitabına inansalardı" demiştir. Demek ki buradaki kitabı hem "**Kur'an**", hem "**Kur'an**"ı tasdik eden onların kitabı (Tevrat), hem de her ikisi olarak anlamak mümkündür. Âyetteki "**takva**"dan maksad yasaklanmış fiillerden ve emredilen şeyleri yapmamaktan kaçınmaktır.

Cenâb-ı Hakk'ın: لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ *"Allah katından olan sevab daha hayırlı olurdu"* sözü ile ilgili birkaç izah vardır:

a) Âyetteki ilk şart cümlesinin cevabı mahzuf olup takdiri şöyledir: وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا واتَّقَوْا لأُثِيبُوا "Eğer onlar îmân edip muttaki olsalardı, mutlaka sevaba nâil oluflardı." Fakat isim cümlesi, kendisinde sevabın devamlı ve yerleşik olduğuna delâlet eden bir mâna olduğu için, fiil cümlesinin yerine getirilmiştir. Buna göre şayet, "Allah'ın sevabı daha hayırlıdır, لَمَثُوبَةُ اللَّهِ خَيْرٌ denilmeli değil miydi?" denilirse, deriz ki: Âyetteki ifâdeden maksad, "Allah'dan olan tek bir sevâb bile daha hayırlıdır " mânasını ifâde etmektir.

b) وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا buyruğu, mecaz yolu ile, Allah Teâlâ'nın onların iman etmelerini irade etmesini temenni etme mânasına gelebilir. Âdeta, "Keşke imân etmiş olsalardı" denip durulmuş ve sonra, "Allah katından bir mükâfaat daha iyi olurdu." Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak: لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ diyerek yeni bir cümleye başlamıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Ey imân edenler, "râinâ" demeyiniz, "Bize bak" deyiniz ve (söze) kulak veriniz. Kâfirler için pek acıklı bir azâb vardır"

(Bakara, 104).

Bil ki Allahu Teâlâ, yahûdilerin Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önceki döneme ait kötü fiillerini açıklayınca, bu âyetten itibaren, Hz.Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği esnasındaki kötülüklerini Hz.Peygamberin peygamberliğini tenkid ve dini hakkında onu ta'n etme hususlarındaki çabalarını açıklamayı dilemiştir ki işte bu konuda söylenen ilk şey bu âyetteki hususdur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kur'an'ın "Ey İmân Edenler!" Hitabına Ait Bir İncelik

Bil ki Allah Teâlâ, "Ey imân edenler" ifâdesi ile, Kur'an'da seksensekiz yerde mü'minlere hitab etmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Cenâb-ı Allah Tevrat'ta yahûdilere: يَا أَيُّهَا الْمَسَاكِينُ "Ey miskinler.." diye hitab ederdi. Allah Teâlâ sanki onlara,evvelâ "miskinler" diye hitab edince, bunun peşinden: وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ *"Onlara zillet ve meskenet vuruldu"* (Bakara, 61) buyurmasıyla, onlara miskinliği vermiştir. Allah Teâlâ'nın, Muhammed ümmetine ilk önce "Ey imân edenler!" diye imân vasfı ile hitab etmesi, onlara kıyamet gününde cehennem azabına karşı emân (emniyet) verdiğine delâlet eder. Kezâ "mü'min" ismi,isim ve sıfatların en şereflisidir. Allah, Muhammed üm-

metine dünyada isim ve sıfatların en şereflisi ile hitâb edince, O'nun fazlından, âhirette bile en güzel muameleyi yapmasını umarız.

İKİNCİ MESELE

Yahûdilerin Dillerini Eğip Bükerek Ortaya Koydukları Kötülük

Allah Teâlâ'nın bu iki müteradif (eş anlamlı) (Râina ve Unzurnâ) kelimeden birini kullanmayı menedip, diğerini kullanmaya izin vermesi tuhaf sayılmaz. Bundan dolayı **Şâfiî** (r.a)'ye göre, ister İbrânîce ister Farsca olsun, Fatiha sûresinin tercümesini okuyarak namaz kılmak câiz değildir. Çünkü aynı, "Bize bak" anlamında oldukları halde, Cenâb-ı Allah, رَاعِنَا demeyi menetmiş, اُنْظُرْنَا demeye müsaade etmiştir. Fakat çoğu müfessirlere göre Allah Teâlâ, bir nevî kötü mâna ifâde ettiği için, sadece, رَاعِنَا demekten müslümanları menetmiştir. Sonra müfessirler bu âyetle ilgili birkaç vecih zikretmişlerdir:

a) Allah'ın Resûlü (s.a.s) müslümanlara ilimden birşey okuduğunda, müslümanlar O'na: "Ey Allah'ın Resûlü bizi gözet, bize bak, رَاعِنَا " derlerdi. Yahudilerin İbranicede birbirlerine söverken kullandıkları, bu kelimeye benzeyen bir sözleri vardı. Bu sözleri, رَاعِنَا idi. Bu, "Dinle, ey dinlemiyesice!" manasına gelirdi. Onlar, mü'minlerin, رَاعِنَا (Bize bak, bizi gözet) dediklerini duyunca, bunu fırsat bilip, bu küfürlerini kastederek Hz.Peygamber (s.a.s)'e bununla hitab ettiler. Böylece mü'minler bu kelimeyi söylemekten nehyedilip diğer lâfzı -ki bu اُنْظُرْنَا (Bize bak) sözüdür- kullanmaları emredildi. Bu te'vilin doğru olduğuna, Hak Teâlâ'nın Nisâ suresindeki:

وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ

"(O yahûdilerden kimi) dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak, "Dinledik ve isyân ettik. İşit işitmez olası, râînâ!" derler" (Nisa, 46) âyeti de delâlet eder.

Rivayet edildiğine göre **Sa'd b.Mu'az** (r.a), onların bu sözlerini işitti ve bunun üzerine: "Ey Allah'ın düşmanları, Allah'ın lâneti sizin üzerinize olsun. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizden kimin bu sözü Hz.Peygamber (s.a.s)'e karşı söylediğini işitirsem mutlaka boynunu vuracağım" dedi. Onlar, "Siz de böyle رَاعِنَا demiyor musunuz?" deyince, işte bu âyet nâzil oldu.

رَاعِنَا Hakkındaki Diğer İzahlar

b) **Kutrub**, "Bu kelimenin her nekadar manası doğru ise de, Hicazlılar bunu ancak istihza ve alay ederken kullanırlardı. İşte bu sebebten Cenâb-ı Allah, mü'minleri peygambere böyle hitab etmekten nehyetmiştir" demiştir.

c) Yahûdilerin رَاعِينَا sözlerinin manası, "Sen bizim koyunlarımızın çobanısın" demektir. İşte bundan dolayı Allah, müslümanların böyle hitab etmesini yasaklamıştır.

d) Allah'ın, رَاعِنَا lafzı, iki kimse arasındaki bir müşareketi ifâde etmek üzere, الرَّعْيُ masdarından, müfâele babından olmak üzere emirdir. Bu sebeple, bu lâfız muhataplar arasında bir müsâvaat olduğunu hissettirir. Buna göre onlar sanki şöyle demişlerdir: "Sen bize kulak ver ki, biz de sana kulak verelim!" Bu sebeple Allahu Teâlâ onları bundan men ederek, Hz.Peygamber (s.a.s)'e hitap ederken mutlaka ta'zime riâyet edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.Nitekim Cenâb-ı Hak لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا *Hz.Peygaber'i aranızda, birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayın* (Nur, 63) buyurmuştur.

e) Hak Teâlâ'nın, رَاعِنَا ifâdesi, "isti'la" tarikıyla bir hitabtır. Allah sanki şöyle buyurmuştur: Kelâmımı dinle, gözet; ondan gâfil olup başkasıyla meşgul olma!. Halbuki, اُنْظُرْنَا ifâdesinde, gözetmeyi istemekten başka mâna yoktur. Ashâb, Hz.Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sözünde ve açıklamalarında, anlayabileceğimiz kadar dur!" demişlerdir.

f) Hak Teâlâ'nın, رَاعِنَا ifâdesi, الْمُعَاطَةُ (birisini birşeye nail kılmak) masdarından, عَاطِنَا ve الْمُرَاعَاةُ (karşılık atmak...) masdarından, رَاعِنَا veznindedir. Sonra Araplar bu nûn harfini asli olan nun'a çevirerek, bu kelimeyi ahmaklık mânasına gelen, الرُّعُونَةُ masdarından türemiş bir kelime gibi kabul etmişlerdir. Buna göre ism-i fâil olan, رَاعِن bu masdardan müştaktır. Onların bu kelimeyle, masdarını murad etmiş olmaları da muhtemeldir. Tıpkı, أَعُوذُ عِيَاذًا بِكَ demek olan عِيَاذًا بِكَ, "sana sığınırım" demeleri gibi. Buna göre mü'minlerin, رَاعِنَا sözleri, فَعَلْتَ رُعُونَةً "Sen ahmaklık yaptın" demek olur. Onların bu ifâdeyle, صِرْتَ رَاعِنًا yani صِرْتَ ذَا رُعُونَةٍ "Sen ahmak oldun" demek olan mânayı kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Fakat yahûdiler bu lâfızla bu kötü maksatları kastettiği zaman, muhakkak ki Allahu Teâlâ bu kelimeyle hitab etmeyi yasakladı.

g) Buradaki maksadın, hurmacı manasına gelen, تَامِرٌ ve sütçü mânasına gelen, لَابِنٌ gibi ahmaklığa nisbet edilmiş, yani "ahmakça bir söz söyleme" manasında olmak üzere, لَا تَقُولُوا قَوْلًا رَاعِنًا demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَقُولُوا انْظُرْنَا *"Ve, bize bak, deyiniz"* sözüne gelince, bunda birkaç vecih vardır:

a) اُنْظُرْنَا kelimesi, انتظره (onu bekledi) mânasına olmak üzere, نَظَرَهُ lafzından müştaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak:

أُنظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ

"Bizi bekleyin de, sizin nûrunuzdan bir parça alalım" (Hadid, 13) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak ashâba, kendisinden nakilde bulunmaları için, Hz.Peygamber (s.a.s)'den mühlet istemelerini emretmiştir, Böylece ashab, sözün tekrar edilmesini istemek zorunda kalmayacaklardır.

Mes'elenin Tebliğ Ve Öğretimle İlgili Yönü

İmdi şayet, "Hz.Peygamber (s.a.s) ashâba acele ile davranıyor muydu ki, böylece ashâb bunu söylemek zorunda kaldılar?" denilirse, buna iki yönden cevap verebiliriz:

1) Bu lâfız bazen, gerekli olan acelecilik söz konusu olmasa dahi, söz esnasında söylenebilir. Meselâ bir kimsenin konuşması esnasında, "dinle!.." "işittin (değil mi?)" demesi gibi..

2) Müfessirler Cenab-ı Hakk'ın: لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ *"Onda acele etmek için, dilini depretme"* (Kıyame, 16) âyetini şöyle tefsir etmişlerdir: Vahyi tefakkî ve Kur'an'ı alma hususundaki özeninden dolayı Hz.Peygamber (s.a.s)'in Cebraîl'in kendisine getirmiş olduğu vahyi (unutmamak için) tekrarlama hususunda acele ediyordu... İşte bunun üzerine Hz.Peygamber'e: *"Onda acele etmek için, dilini depretme!"* denilmiştir. Hz.Peygamber (s.a.s)'in, ashabının hemen anlamalarını istemesine olan düşkünlüğü sebebiyle, dinî hususlardaki şeyleri onlara acele olarak söylemiş olması; bunun üzerine onların da, bu durumda sözün tamamını anlayıncaya kadar, kendilerine hitap ettiği şey hususunda, kendilerine zaman tanımasını istemiş olmaları da uzak bir ihtimal değildir.

b) أُنظُرْنَا nın mânası, أُنظُرْ إِلَيْنَا "Bize bak!" demektir. Ne var ki, burada إِلَى harf-i cerri hazfedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı: وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ *"Ve Musâ, kavmini seçti"* (A'râf, 155) âyetindeki مِنْ harf-i cerrinin düşmesi gibi...Bu ifâdeden maksat şudur: Öğretmen ders anlatırken öğrencisine bakarak meseleyi anlatıp, tarif ederse daha etkili olur.

c) **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a), النَّظِرَةُ kelimesinden olmak üzere, "bize mühlet ver!" mânasında, أَنْظِرْنَا şeklinde okumuştur [56].

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْمَعُوا buyruğuna gelince şöyle izâh edilir: Duyu organları sağlam olduğu zaman işitme işinin meydana gelmesi, beşer ihtiyarının dışında gerçekleşen zarurî bir iştir...Binaenaleyh, bunu "işitin" diyerek,

(56) Razi, Hz.Ubeyy'den nakledilen bu kıraatin, aslında birinci tefsiri te'yid etmek gayesine matuf olduğunu belirtmek istemiştir. (Çevirenler).

emretmek caiz değildir. Bu durumda, bu ifâdeden maksat, şu üç hususdan birine racidir:

a) "Hz.Peygamber (s.a.s)'in söylediklerine kulak verip, böylece sözün tekrar edilmesini istemeye muhtaç olmayınız!" demektir.

b) Kabûl ve itaat etmek üzere dinleyiniz? Sizin dinlemeniz, yahûdilerin dinlemesi gibi olmasın. Çünkü onlar: سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"Dinledik, ama isyan ettik"* (Nisa, 46) demişlerdi.

c) Onlara, durumun önemini belirtmek için, "Emrolunduğunuz şeyi iyice dinleyip, böylece nehyolunduğunuz şeye tekrar dönmeyiniz!" denilmiştir. Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz.Peygamber (s.a.s)'e karşı takınılacak tavır olan O'nu tebcil ve ihtiram, söylediklerine kulak vermek ve dediklerini düşünmek gibi bir yola girmedikleri zaman kâfirlere isâbet edecek olan çok acıklı azâbı beyan etmiştir. Âyetteki, عَذَابٌ اَلِيمٌ ifâdesinin mânası yukarda geçmişti.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

"Ehl-i Kitâb'ın kâfirleri de, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetiyle kimi dilerse onu mümtaz kılar. Allah en büyük lutf-u inâyet sahibidir"

(Bakara, 105).

Bil ki Allahu Teâlâ adavet ve inadlaşma hususunda yahûdi ve kâfirlerin durumunu beyân edince, mü'minleri onlardan sakındırarak, مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا buyurmuştur. Böylece o yahûdî ve kâfirlerin kalblerinde,mü'minlerin üstünlüğünü ortaya çıkaracak her hangi bir karşı sevgi ve muhabbet olmadığını bildirmiştir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Âyet مِنْ Edatının Her Üç Çeşidini İhtiva Eder

Âyette geçen ilk مِنْ , min-i beyâniyedir. Çünkü, اَلَّذِينَ كَفَرُوا ifâdesi altında iki türün yani Ehl-i Kitâb ve müşrik kâfir türünün bulunduğu bir cinstir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın:

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ

"Ehl-i kitab ve müşrik olan kâfirler..." (Beyyine, 1) âyetidir. Âyetteki ikinci مِنْ **"hayr"** kelimesinin istiğrâk (bütün hayırları) ifâde etmesinden dolayı zâiddir. Üçüncü مِنْ ise, ibtida-i gâye içindir.

İKİNCİ MESELE

"Hayr", vahiy demektir. Rahmet de vahiy mânasına gelir. Buna Allah'ın: أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"* (Zuhruf, 32) âyeti delâlet eder. Âyetin manası şöyledir: Onlar kendilerini, vahyedilmeye daha lâyık görürler. Böylece size hased ederler, size vahiy gönderilmesinden hoşlanmazlar.

Sonra Cenâb-ı Allah bu hasedin, vahyin zevâl bulmasına tesir etmeyeceğini beyân etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ rahmetini ve ihsanını dilediği kimselere has kılar.

Yahûdilerin Nesh'e İtirazları

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Biz neshettiğimiz veya unutturduğumuz bir âyetin ya'ondan daha hayırlısını, yahud onun benzerini getiririz. Allah'ın herşeye kemâliyle kâdir olduğunu bilmiyor musunuz?"

(Bakara, 106).

Bil ki bu, yahûdilerin İslâmiyet aleyhindeki ikinci çeşid dedikodularıdır. Onlar şöyle demişlerdir: "Ashabına önce birşey emredip, sonra yasaklayıp daha sonda da aksini emreden ve bugün söylediğinden yarın dönen Muhammed (s.a.s)'e bakmaz mısınız?" İşte bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyet hakkında konuşmak birkaç meseleyi bilmeye dayanır:

BİRİNCİ MESELE

"Nesh"in Mânası

Arapça'da "**nesh**", birşeyi iptâl etmek manasınadır. **Kaffâl**, nesh'in nakletmek ve değiştirmek mânasına olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, kelimenin şöyle kullanılmasıdır: Bir kavmin ayak izlerini rüzgâr yok ettiği zaman, نَسَخَتِ الرِّيحُ آثَارَ الْقَوْمِ (Rüzgâr kavmin izlerini yok etti); ve güneş gölgeyi giderdiği zaman, نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ denilir. Çünkü gölge bazan diğer bir mekânda bulunmayabilir. Binaenaleyh onun bulunduğu yerden oraya intikâl etmesi söz konusu olmamalıdır. Bir de Cenâb-ı Hak: إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ

"O (Peygamber) ne zaman birşey arzu etse, şeytan onun arzusuna (temennisine) mutlaka (bir şey) atar. Nihâyet Allah şeytanın atacağı bu (fitneyi) giderir, iptal eder" (Hacc, 52) buyurmuştur. Sözde asıl olan hakiki mânasıdır. Lâfzın "iptâl" mânasında hakiki olduğu sabit olunca, müşterek mâna ifâde etmeyi defetmek için, "**nakil**" mânasında hakiki olmaması gerekir. Buna göre şâyet, "Arapların rüzgârı, izleri silici, güneşi de gölgeyi giderici olarak görmeleri mecâzdır. Çünkü izleri ve gölgeyi gerçekte yok eden Hak Teâlâ'dır. Bu mecâz olunca, bu kullanışı lâfzın bu mânada hakiki olduğuna delil getirmek imkânsız olur. Sonra biz sizin getirdiğiniz delile muarız bir delil getirerek şöyle deriz: Nesh, nakletmek ve değiştirmektir. Bir kitâbı, diğer bir kitâba aktarırken, istinsah ederken onu öbürüne taşımış oluruz. نَسَخَ الْكِتَابَ إِلَى كِتَابٍ آخَرَ Ruhların bir bedenden diğer bedene geçmesine "tenâsuh"; asırların birinden sonra diğerinin gelmesine تَنَاسُخُ الْقُرُونِ ve miras mallarının varislerin birinden diğerine geçmesine تَنَاسُخُ الْمَوَارِيثِ denilmesi hep bu mânadadır. İşte bütün bunlar birincisinin yerine, birşeyin diğerine geçmesidir. Cenâb-ı Hak da: هَٰذَا كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

"Size hakkı söyleyip duran bu, bizim kitâbımızdır. Muhakkak ki biz, ne yapıyor idiyseniz, biz onları istinsah ediyor (yazdırıyor)duk" (Casiye, 29) buyurmuştur. Bu sebeple lâfzın nakletmek mânasında hakiki olması, müşterekliği bertaraf etmek için iptal etmek mânasında hakiki olmaması gerekir" denilirse, birinciye iki yönden cevap veririz:

a) Güneşi ve rüzgârı, o yok etme işinde müessir kılmış olması bakımından Allahu Teâlâ'nın, bu işe memur edilmeleri itibariyle de bunların nâsih olmaları imkânsız değildir.

b) Dilciler, nesh'i güneşe ve rüzgâra nisbet etme hususunda hata etmişlerdir. Farzedelim ki bu böyledir, ancak bizim delilimiz, onların bu fiili rüzgâra ve güneşe isnad etmiş olmalarından ötürü, nesh lâfzını "izâle etmek" mânasına kullanmalarıdır.

İkinciye ise şu şekilde cevap veririz: Nakl, iptal etmekten daha hususidir. Çünkü, naklin olduğu yerde, bir sıfat yok olmuş, onun peşinden başka bir sıfat meydana gelmiş demektir. Çünkü mutlak yokluk, peşinden başka bir şeyin meydana geldiği bir yokluktan daha umûmidir. Lâfız hâs ile 'âmm arasında dönüp dolaştığında, 'âmm mânasında almak daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Farklı Kıraatlere Göre Hasıl Olan Mâna Zenginliği

İbn A'mir, nûn'un dammesi ve sîn'in kesresi ile, مَا نُنسِخْ ; diğerleri de her iki harfin de fethasıyla, مَا نَنسَخْ şeklinde okumuşlardır. İbn Amir'in kıraatine göre burada iki vecih bulunmaktadır:

a) Gerek, نَسَخَ ve gerekse, أَنْسَخَ 'nın aynı mânada olmalarıdır.

b) أَنْسَخْتُهُ lâfzının mânası, جَعَلْتُهُ ذَا نَسْخٍ demektir. Nitekim bir topluluk, Haccâc'a, bir adam astığı için أَقْبَرُوا فُلَانًا, demişlerdir; yani, "onu kabir sahibi olan yapın!..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ *"Sonra onu öldürdü ve kabre koydu"* (Abese, 21) buyurmuştur.

İbn Kesir ve Ebu Amr, nûn ve hemzenin fethasıyla, şart sebebiyle meczum olmak üzere, نَنسَأْهَا "tehir edersek" şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr, bu gibi yerlerde hemzeyi ihmal etmez. Çünkü hemzenin sükûnu meczûm olmanın alâmetidir. Bu, tehir etmek mânasına gelen, النَّسْيءُ kelimesinden iştikak etmiştir. إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ *"Nesîe (haram ayları ertelemek), küfürde bir fazlalıktır"* (Tevbe, 32) âyetindeki, النَّسِيءُ lâfzı bu mânadadır. Veresiye alış-verişin, النسئة diye isimlendirilmesi de bu mânadadır. Dilciler, أَنْسَأَ اللَّهُ أَجَلَهُ ve نَسَأَ فِي أَجَلِهِ şeklinde kullanırlar ki, birincisinin mânası, "Allah onun ecelini erteledi.", ikincisinin mânası da, "Onun ömrünü arttırdı" demektir. Hz.Peygamber (s.a.s) de:

مَنْ سَرَّهُ النَّسِيءُ فِي الأَجَلِ والزِّيَادَةُ فِي الرِّزْقِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ

"Kimi, ömrünün uzaması ve rızkının çoğalması sevindirirse, o kimse sıla-i rahimde bulunsun"(57) buyurmuştur.

Diğerleri de, nûn'un dammesi, sin'in kesresi ile ve النِّسْيَان kökünden olmak üzere نُنسِهَا şeklinde (unutturursak...) okumuşlardır. Âlimlerin ekserisi, bu kelimeyi hatırlamanın zıddı olan nisyâna, unutmaya hamletmişlerdir. Onlardan bir kısmı da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:

(57) Müsned, 5/279.

فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Unuttu da, biz onda bir azim bulamadık"* (Taha, 115), yani "terketti" ve: فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا

"Onlar nasıl bu gün ile karşılaşmayı unuttularsa, biz de bu gün onları unutacağız" (A'râf, 51) âyetlerinde olduğu gibi, kelimeyi "terketmek" mânasına hamletmişlerdir. Açık olan, **"nisyan"**(unutma) kelimesini terketme mânasına hamletmek mecâzidir. Çünkü unutulan şey terkedilmiş olur. Terketmek nisyânın ayrılmaz bir parçası olunca, müfessirlerin bazısı melzûmun ismini lâzıma vermişlerdir. Bu kelime, نُنْسِهَا , şeddeli olarak نُنَسِّهَا ; Hz.Peygamber (s.a.s)'e hitab olmak üzere تُنْسِهَا ve تُنَسِّهَا şeklillerinde okunmuştur. **Abdullah b.Mes'ud** (r.a.) ise, مَا نُنْسِكَ مِنْ آيَةٍ اَوْ نُنْسِخْهَا şeklinde; **Huzeyfe** (r.a.) de مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ اَوْ نُنْسِكْهَا şeklinde okumuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen " مَا ", mâ-i cezâiyyedir. Bu tıpkı, مَا تَصْنَعْ اَصْنَعْ "Sen ne yaparsan ben de yaparım" demen gibidir. Bu kelimenin ameli, şart ve ceza cümlelerindeki her iki fiil de muzârî olursa cezimdir. Buna göre نَنْسَخْ fiili şart, نَأْتِ cümlesi ise cezadır ki iki fiil de meczumdur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İstilah Mânasıyla Nesih

Ulema ıstılahında nâsih,şer'î bir yolla sabit olan hükmün artık bundan sonra ortadan kalktığına delâlet eden şer'î bir yoldan ibarettir. Nâsih, mensûh hükmünden sonra gelerek, varlığı ile hükmü yürürlükten kaldırır. Buna göre biz "şer'î bir yol" sözümüz ile Allah'dan ve Peygamber (s.a.s)'den sâdır olan söz ile, her ikisinden nakledilen fiilleri kastediyoruz. Bu konudaki iki görüşten birine göre "icmâ-i ümmet" bu tarifin dışında kalır. Çünkü icmâ, bu izaha göre şer'î bir yol değildir. Şerîatın aklın hükümlerini neshedici olması gerekmez. Çünkü akıl şer'î bir yol değildir. Mu'cizenin de şer'î hükümleri neshedici olması söz konusu değildir. Çünkü mu'cize Şerîatın tın açıklandığı bir yol değildir. Keza hüküm; bir gaye (müddet), bir şart veya bir istisnâ ile de kayıtlanmış olmamalıdır. Çünkü bunlarda sonradan gelme şartı yoktur. Allah bize birşeyi emredip, sonra da onu yapmamızı yasakladığı zaman bize bir şey (söylememiz) gerekmez. Çünkü bu nehyin misli nâsih olmasaydı, emrin hükmünün misli sâbit olmazdı [58].

(58) Bu cümledeki müphemlik, matbu metindeki müphemlikten ileri gelmektedir. Asîl vasıf itibariyle, tafsilâtlı bilgi verme yolunu tutan tefsirin bu paragraftaki son derece veciz, teksîf vasfı da dikkat çekicidir. Acelesi olan bir yolcu edasıyla on-onbeş sayfalık mânayı iki cümleye sıkıştırmakta, işaret ederek veda edip gitmektedir.

BEŞİNCİ MESELE

Yahûdilerin İddiasının Aksine [Nesih Şer'an ve Aklen Mümkündür]

Nesh bize göre aklen mümkün olduğu gibi, naklen de vâki olmuştur. Çünkü yahûdilerden bazıları, neshin aklen câiz olduğunu inkâr ederler, bazıları ise aklen mümkün görürler, ancak naklen bunun vâkî olmadığını söylerler. Müslümanların bir kısmının neshi inkâr ettikleri rivayet edilmiştir. Çoğu müslümanlar neshin aklen câiz olduğuna ve bilfiil vâki olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü deliller Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu gösterir. Onun peygamberliği ise kendinden önce geçenlerin şeriatının mensûh olduğuna hükmetmekle ancak doğru olur. Binâenaleyh neshin var olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

Yine biz deriz ki, yahûdileri susturacak iki delil vardır:

1) **Tevrat**'ta Allah Teâlâ'nın Hz.Nûh (a.s)'a, gemisinden inerken şöyle vahyettiği yer almıştır: "Ben, her canlıyı senin ve soyun için yenilecek şey kıldım ve bunu sizin için, kan hâriç, yeşil otlar gibi, mutlak olarak helâl kıldım. Binâenaleyh siz kanı yemeyiniz." Halbuki sonra Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ (a.s)'ya ve İsrâiloğullarına pek çok hayvanı haram kılmıştır.

2) **Adem** (a.s) kızkardeşler ile erkek kardeşleri birbiriyle evlendiriyordu. Halbuki Cenâb-ı Allah, bunu daha sonra gelmiş olan Hz.Musâ (a.s)'ya haram kılmıştır.

Neshi inkâr edenler ise şöyle demişlerdir: Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin ancak neshi kabul etmekle doğru olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü şöyle denilebilir: Hz.Musâ ve İsâ (a.s), Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatının ortaya çıkacağı zamana kadar insanlara kendi şeriatlarına göre emretmişler, bundan sonra ise Hz.Peygamber (s.a.s)'e uymalarını söylemişlerdir. Hz.Peygamber (s.a.s)'in şeriatı zuhûr edince, o ikisinin şeriatıyla mükellef olma durumu ortadan kalkmış, Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatına göre mükellefiyet söz konusu olmuştur. Fakat bu nesih değil, aksine tıpkı Allah'ın: ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ *"Sonra orucunuzu "geceye kadar" tamamlayınız"* (Bakara, 187) **âyetinde olduğu gibidir** [59]. Neshin asıl bakımından meydana geldiğini inkâr eden müslümanlar görüşlerini işte bu yola bina etmişler ve şöyle demişlerdir: "Kur'an'da, Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'ya Tevrat ve İncil'de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesi verildiği O zuhûr edince O'nun şeriatına dönülmesi gerektiğinin bildirdiği yer almıştır. Durum böyle olunca ve bu ihtimaller de ortada bulunurken neshin meydana geldiğine kesin hükmetmek imkânsız olur."

(59) Müddetle sınırlı olan muvakkat durumu kasdediyor. (Çev.)

İşte bu, yukarıda zikredilen iki susturucu delile karşı yapılan bir itirazdır.

Neshi inkâr eden kimseler şöyle istidlâl etmişlerdir: Allah Teâlâ Hz.İsâ (a.s)'nın şeriatını beyân ettiği zaman, bu şeriata delâlet eden lâfız hakkında ya bu o şeriatın devamına delâlet etmektedir veya devamına delâlet etmemektedir, yahut da bu şeriatta devam edeceğine dâir veya devam etmeyeceğine dâir bir delâlet yoktu" denilebilir.

Birinci Kısım: Eğer bir şeriatta, onun devam edeceğini açıklamış, sonra da onun devam etmeyeceği ortaya çıkmış ise, bu ilk haber bir yalan olur, bu ise şeriat hakkında câiz değildir. Yine biz bunu mümkün görsek, bizim şeriatımızın da, mensuh olmadığını bilmeye dâir bir yol bulamayız. Çünkü bu konuda söylenecek en ileri söz, şeriatın şöyle demesidir: Bu şeriat ebedîdir, hiçbir zaman mensûh olmayacaktır. Fakat biz bu sözün, ikisinin de devâm etmemesiyle birlikte, Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'nın şeriatlarinde bulunduğunu görünce, bu söze güven tamamen kaybolur. Buna göre şayet, "Devamlı oluşu gösteren lafız zikredilmiş, sonra da kendisinin ileride neshedileceğini gösteren bir şey eklenmiştir veya eklenmemiştir, ne var ki Cenâb-ı Hak, bunu açıkca belirtmiş, ancak bu bize, bir nebze olsun ulaşmamıştır, denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki bu görüş bazı bakımlardan zayıftır. Şöyle ki:

a) Hem devam edeceğini hem de devam etmeyeceğini kesinlikle bildirmek, mütenakız bir durum olup tam bir cehalet ve abesiyetten (saçmalamaktan) ibarettir.

b) Bu takdire göre Cenâb-ı Hak Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'nın şeriatlarının mensûh olacağını beyan etmiştir. Neshin meşrû olduğu naklolununca, bu durumun da nakledilmesi gerekir. Çünkü bu keyfiyyet nakledilmeden şeriatın aslını nakletmek caiz olsaydı, bunun aynısının bizim şeriatımız hakkında da olması caiz olurdu ki, bu durumda bizim şeriatımızın mensûh olmadığına dair kesin hüküm vermek mümkün olmazdı. Çünkü bu, nakledilmesi için her türlü sebebin mevcud olduğu mühim hadiseler cümlesindendir. Böyle olan şeyin şöhretinin, tevatür derecesine varmış olması gerekir. Aksi halde denebilir ki, belki de Kur'an'a muaraza edilmiş, ama bu nakledilmemiştir; belki de Hz.Muhammed (s.a.s) bu şeriatı değiştirmiş, ama bu, nakledilmemiştir. Bu keyfiyetin tevatür yoluyla nakledilmesinin vâcib olduğu sabit olunca, biz deriz ki, şayet Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ ve Hz.İsa (a.s) zamanında şeriatlarının neshedileceğini açıkça bildirseydi bu tevâtür ehli arasında meşhûr ve zarurî olarak da onlara malûm olurdu. Eğer durum böyle olsaydı, büyük bir cemaatin bu hususta ihtilâfı imkânsız olurdu. Biz, yahûdi ve hristiyanları bunu inkâr hususunda mu-

tabakat halinde gördüğümüz için, şeriatlarının neshedileceğine dair herhangi bir sarih açıklamanın bulunmadığını anlamış olduk.

İkinci Kısım: Bu da Allahu Teâlâ'nın, Hz.Mûsâ (a.s)'nın şeriatı hakkında onun şeriata devam etmeyip, sonunun geleceğine delâlet eden bir kayıt koymuş olmasının söylenmesidir ki bu geçersizdir. Çünkü, eğer durum böyle olsaydı, bunun tevâtür ehli tarafından zarurî olarak bilinmiş olması gerekirdi. Bunun doğru olduğunun kabul edilmesi durumunda da bu bir nesh değil, tam aksine bir sürenin sona ermiş olması olur.

Üçüncü Kısım: Allahu Teâlâ'nın Hz.Mûsâ (a.s)'nın şeriatı hususunda açık bir beyanda bulunup, onda, onun devam edip etmeyeceğini beyan etmemiş olmasıdır. Buna göre biz deriz ki, usûl-i fıkıhta mücerret emir, tekrar ifâde etmez. Tam aksine, tek bir def'ayı ifade eder. Mükellef bir kere emri yerine getirdi mi, o emrin mesûliyetinden kurtulmuş olur. Bu sebeple, bundan sonra diğer bir emrin gelmesi, birinci emri neshetmiş olmaz. Bu sebeple bu taksime göre, nesh'in varlığına hükmetmenin imkânsız olduğu ortaya çıkmış olur.

Bil ki, bu cümlemizi usûl-i fıkıh konusundaki, *"Kitabu'l-Mahsûl"* adlı eserimizde izah ettikten sonra, neshin mevcut olduğu hususunda Allahu Teâlâ'nın: مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا *"Biz neshettiğimiz veya unuttur-duğumuz bir âyetin, ya ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz"* (Bakara, 106) âyetine sarılmıştık. Aslında bu âyetle de istidlâl etmek zayıf kalmaktadır. Çünkü âyetteki, مَا şart ve cezâyı ifâde eder. Nitekim, senin, مَنْ جَاءَكَ فَأَكْرِمْهُ "Sana kim gelirse, sen ona ikram et!" sözün, gelme işinin tahakkuk ettiğini göstermez. Tam aksine, o ne zaman gelirse, ikram etmenin o zaman vâcib olduğunu gösterir. Bunun gibi âyet de, neshin bilfiil tahakkuk ettiğini göstermez. Tam aksine, neshin meydana gelmesi durumunda, ondan daha hayırlısının getirilmesinin vâcib olduğuna delâlet eder. Buna göre, neshi isbat hususunda en kuvvetli olan hususun, bizim, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerine dayanmamızdır: وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ

"Biz, bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimizde" (Nahl, 101); ve:

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِندَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

"Allah dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Kitab'ın anası O'nun yanındadır" (Ra'd, 39). Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

Neshin Kur'an'da Câri Olması

Âlimler, Kur'an'da neshin bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Ebû Müslim Ibn Bahr**, Kur'an'da neshin bulunmadığını söylemiştir. Cumhûr-u ulemâ, Kur'an'da neshin bulunduğuna dair birçok delil getirmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın: مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا âyetidir.

Ebu Müslim'in Nesih Hakkındaki Âyeti, Anlayışı ve Tenkidi

Ebû Müslim buna, birçok bakımdan cevap vermiştir:

1) Neshedilmiş âyetlerden murad Tevrat ve İncil gibi eski kitâplarda bulunan ve Allahu Teâlâ'nın hükümlerini bizden kaldırarak başkasıyla teabbûd etmemizi emretmiş olduğu şeylerden olmak üzere, cumartesi yasağı ve doğu ve batı cihetlerine yönelerek namaz kılmak gibi, dinî ahkâmdır. Çünkü yahûdi ve hristiyanlar, "Ancak, sizin dininize tâbi olan kimselere imân ediniz" diyorlardı. Böylece Allah, bunu, bu âyetle, onların aleyhine olmak üzere yürürlükten kaldırmıştır.

2) Neshten murat, onun Levh-i Mahfuz'dan nakledilip, başka kitaplara aktarılmasıdır. Bu, tıpkı: نَسَخْتُ الْكِتَابَ "Ben kitâbı istinsah ve naklettim" denilmesi gibidir.

3) Bu âyet nesh'in vaki olduğuna delâlet etmeyip, tam aksine nesh vuku bulmuş olsaydı, mensûhtan daha hayırlısı olana doğru olacağına delâlet eder.

Bazı âlimler, **Ebu Müslim**'in **birinci** itirazına şöyle cevap vermişlerdir: Âyet kelimesi, mutlak olarak zikredildiği zaman, bununla kastedilen Kur'an âyetleridir. Çünkü, bizim alışmış olduğumuz şey budur.

İkincisine ise şu şekilde cevap verilmiştir: Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan nakledilmesi, O'nun bir kısmına has bir durum değildir. Halbuki nesh, Kur'an'ın bazı kısımlarıyla ilgilidir. Birisi red için getirilen bu maddelerden birincisi için şöyle diyebilir: "Âyet lâfzının Kur'an'a has olduğunu kabul etmiyoruz. Tam aksine bu tabir "her türlü delil" hakkında umumî olan bir sözdür. İkincisine de, âyette zikredilen neshin Kur'an'ın bir kısmına has olduğunu da kabul etmiyoruz. Daha doğrusu ifâdenin takdiri şöyledir:

ما ننسخ من اللوح المحفوظ فانا نأت بعده بما هو خير منه -Allah en iyisini bilir ya- "Levh-i Mahfuz'da neshettiğimiz şeylere gelince, biz bundan sonra ondan daha hayırlısını getiririz" demektir.

İkinci Delil: Kur'an'da neshin bulunduğunu söyleyenlerin ikinci delili şöy-

ledir: Allahu Teâlâ, kocası ölmüş kadına tam bir yıl beklemesini emretmiştir ki, bu husus Cenâb-ı Hakk'ın:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ

"Sizlerden geriye eşler bırakarak ölenler, eşlerinin, yılına kadar faydalanmalarını vasiyyet etsinler.." (Bakara, 240) âyetinde bahsedilen husustur. Sonra bu, "dört ay on gün" hükmüyle neshedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

"Geriye zevceler bırakarak ölenlerin eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler" (Bakara, 234) buyurmuştur. **Ebû Müslim** şöyle demiştir: Bir yıl bekleme işi, tamamıyla ortadan kalkmamıştır, çünkü, kadın şayet hamile olursa, kl onun hamlinin süresi tam bir yıldır, onun iddet süresi tam bir yıl olmuş olur. Bu hüküm bazı durumlarda devam edince, bu nesih değil, bir tahsis olur. Buna şu şekilde cevap verilir: Hamilelik iddetinin süresi, çocuğu doğurmakla sona erer. Gebeliğin bir sene veya daha az veyahut da daha çok süre içinde olması fark etmez. Buna göre bütün bir seneyi, iddet süresi kabul edmek tamamıyla zaii olur.

Üçüncü Delil: Cenâb-ı Allah:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً

Ey îmân edenler, Hz.Peygamberle gizli söyleştiğinizde, söyleşmenizden önce bir sadaka veriniz" (Mücadele, 12) âyeti ile Hz.Peygamber (s.a.s)'le fısıltı ile konuşmadan önce, sadaka vermeyi emretmiş, sonra da bunu neshetmiştir.

Ebû Müslim şöyle demiştir: Bu hüküm, sebebinin kalkmasıyla ortadan kalkmıştır. Çünkü bu âyetle ibâdetin emredilmesinin sebebi, sadaka vermeyecekleri için, münafıkların mü'minlerden ayırdedilmesidir. Bu gaye tahakkuk edince, bu hükümle ibâdet de düşmüştür.

Buna şöyle cevab verilir: Eğer hal böyle olsaydı, bu durumda sadaka vermeyen herkes münafık olmuş olurdu. Bu ise bâtıldır. Çünkü, rivayet edildiğine göre, Hz.Ali (r.a)'den başka kimse sadaka vermemiş (yani ondan başka bu hükümle amel eden olmamıştır). Cenâb-ı Allah'ın:

فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ

"Madem ki siz bunu yapmadınız, Allah sizin tevbenizi kabul etti" (Mücâdele, 13) âyeti buna delâlet eder.

Dördüncü Delil: Allah Teâlâ: إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ *"Eğer sizden sabreden on kişi olur ise, ikiyüz kişiye gâlib gelirler"* (Enfâl, 65) âyeti ile bir mü'minin on kâfire bedel olduğunu bildirmiş,sonra da bu hükmü: الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ *"Artık şimdi Allah sizden (teklifi) hafifletti ve sizde za'af olduğunu bildi. Buna göre sizden sabırlı yüz kişi olur ise, bunlar ikiyüz kişiye gâlib gelirler"* (Enfâl, 66) âyeti ile neshetmiştir.

Beşinci Delil: Allah Teâlâ'nın:

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا

"İnsanlardan birtakım beyinsizler, "Onları, önceki kıblelerinden çeviren (sebeb) nedir?" diyecekler..." (Bakara, 142) âyetidir. Cenâb-ı Allah sonra müslümanları, فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir"* (Bakara, 144) âyeti ile ilk kıblelerinden döndermiştir.

Ebû Müslim şöyle demiştir: Kıble hakkındaki öbür hüküm tamamıyla kaldırılmış değildir. Çünkü kıbleyi tayin etmek müşkil olduğunda veya cihet bilindiği halde yönelme hususunda bir özür bulunduğunda o (eski) kıbleye yönelmek câizdir.

Buna cevabımız şudur: Senin zikrettiğin durumlarda Beyt-i Makdis'e yönelmek ile diğer cihetlere yönelmek arasında hiç bir fark yoktur. Binâenaleyh Beyt-i Makdis'i, başka yönlerden ayıran özellik tamamen yok olmuş demekti ki, bu da bir nesihtir.

Altıncı Delil: Allahu Teâlâ'nın:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ

"Biz bir âyetin yerine diğer bir âyet tebdil ettiğimizde,-ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- onlar, "Sen ancak bir iftiracısın" dediler" (Nahl, 101) âyetidir Tebdil, kaldırmayı ve bırakmayı içine alır. Kaldırılan şey ya âyetin okunan lâfz veya hükmüdür. O halde bu nasıl kaldırma ve neshetme olur?

Biz bu delilleri enine boyuna inceledik. Çünkü bunların herbiri bir nebze neshin olduğunu göstermektedir.

Ebû Müslim şöylece muhakeme yürütmüştür: "Allah Teâlâ kitabı Kur'an'ı, لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ *"Ne önünden, ne ardından O (Kur'an'a) hiçbir bâtıl gelmez"* (Fussilet, 42) diye vasfetmiştir. Eğer nesh söz

konusu olsaydı o zaman O'nun kitabına bâtıl yanaşmış olurdu.

Buna şu şekilde cevap veririz: Bu âyetten maksad bu kitaba kendinden önceki semâvî kitaplarda onu iptâl edecek herhangi birşey gelmediği gibi, kendinden sonra da onu iptâl edecek herhangi birşey gelmeyecektir.

YEDİNCİ MESELE

Neshin Çeşitleri

Mensûh (neshedilen) ya sadece âyetin hükmü, ya sadece âyetin okunan lâfzı, veya âyetin hem okunuşu hem hükmüdür. Mensûh olanın sadece hüküm olması durumuna gelince, bunlar yukarıda zikrettiğimiz âyetler gibidir.

Sadece tilâveti (lâfzı) neshedilmiş olan âyetlere gelince bu, neshedildiği **Hz.Ömer (r.a)**'den rivayet edilen şu âyettir. O şöyle demiştir: Biz "recm"ayetini; اَلشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ اِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا اَلْبَتَّةَ نَكَالاً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Yaşlı erkek ve kadın (evliler) zinâ ettikleri zaman, Allah'dan, ibret verici bir ceza olmak üzere, o ikisini mutlaka recmediniz. Allah aziz ve hakimdir"* diye okurduk.

Şu da, lâfzı neshedilmiş olan âyetlere misâl olarak rivayet edilmiştir:

لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لاَبْتَغَى اِلَيْهِمَا ثَالِثًا وَلاَ يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ اِلاَّ التُّرَابِ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلَى مَنْ تَابَ

"İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, onlara bir üçüncü vadi dolusu mal katmayı ister. İnsanın karnını ancak toprak doldurur. Cenâb-ı Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder..."

Hem hükmü hem de metni mensûh olan âyetlere gelince, bu **Hz.Aişe** (r.a)'nin bildirdiği şu hükümdür: Rıdâ, yani süt emmekle hasıl olan mahremiyet hakkında, Kur'an'da ilk nazil olan hükme göre malûm olan on emme ile hürmet hasıl olundu. Bu sonra "beş emme" hükmü ile neshedildi".[60]. Şu halde on emme meselesinin hem tilâveti hem de hükmü neshedilmiştir. Beş emmenin ise tilâveti neshedilmekle beraber, hükmü kalmıştır.

Ahzâb sûresinin es-Sebu't-Tıvâl (ilk yedi uzun sûre) gibi, hatta onlardan daha uzun olduğu, fakat sonradan bazı âyetleri neshedilerek kısaltıldığı rivayet edilmiştir.

(60) Müslim, Rıda, 25. Bkz. Şerhu'n-Nevevî, 10, s.29.

SEKİZİNCİ MESELE
Vahyedilen Âyetin Unutulması Mümkün ve Meşrû Mudur?

Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın: مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا *"Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak..."* âyetinin izahı hususunda ihtilâf etmişler; bir kısmı, "nesh"i, "izâle etmek" mânasına alırken, bir kısmı da "Kitab'ı istinsâh etmek" mânasına almışlardır. Bu ikinci görüş, **Atâ** ile **Sa'id b. Müseyyeb**'e âittir.

Birinci görüşün sahipleri, görüşlerini birkaç türlü izâh etmişlerdir:

1) Âyet "Sizin okuduğunuz bir âyeti nesheder veya daha önce aranızda okumakta olduğunuz bir âyeti unutturursak..." mânasınadır. Bu **Hasan el-Basri, Esâm** ve çoğu kelamcıların görüşüdür. Bunlar, مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ kısmını, metni değil de hükmü neshedilen âyetlere, نُنْسِهَا kısmını da hem lâfzı hem de hükmü neshedilen âyetlere hamletmişlerdir. Buna göre şayet "Unutmanın olması, âklen ve şer'an imkânsızdır. Âklen imkansız oluşu, Kur'an'ın mutlaka tevatür derecesinde sayıları çok kimseye ulaşmış olması gerekir. Halbuki bu sayıda insanın hepsinin unutması imkânsızdır. Şer'î delile gelince bu Allah'ın:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Zikri (Kur'an-ı) biz indirdik ve onu biz koruyacağız" (Hicr, 9) âyetidir denilirse, birinciye iki bakımdan cevap veririz:

a) Unutma, Allah'ın Kur'an'dan çıkarılmasını, okunmasını, namazda tilâvet edilen ve hüccet getirilen şeyler cümlesinin dışında bırakılmasını emretmesi ile mümkün olur. Kendisiyle ibâdet etme hükmü kalkıp, aradan uzun zaman geçince o şey unutulur veya hatırlansa bile ancak haber-i vâhid seviyesinde hatırlanır. İşte bundan dolayı hafızalardan silinmiş olur.

b) Bu Hz.Peygamber (s.a.s) için bir mu'cize olur. Bu konuda bir haber rivayet edilir: Bu habere göre müslümanlar bir sûre okuyorlardı, ertesi gün hepsi bunu unutuyorlardı.

Onların ikinci delillerine ise, bunun Cenab-ı Hakk'ın,

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَىٰ ۝ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ

"Sana okutacağız da, Allah'ın dilediklerî hariç, sen onları unutmayacaksın" (A'lâ, 6-7) ve, وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ *"Unuttuğun zaman, Rabbini an"* (Kehf, 24) âyetlerine muârız olduğunu söyleyerek cevap veririz.

2) Âyetin mânâsı "O âyeti değiştirirsek, biz onun ya sadece hükmünü, ya sadece lâfzını veyahut da her ikisini değiştiririz" demektir. Allah'ın

أَوْ نُنْسِهَا ifâdesinden maksad ise, "Onu olduğu gibi bırakır, değiştirmeyiz" demektir. Biz "nisyan" (unutma) nın, olduğu hâl üzere bırakmak manasına da geldiğini izâh etmiştik. Buna göre âyetin nihâi mânası şöyle olur: "Biz değiştirdiğimizin yerine daha hayırlısını veya dengini getiririz."

3) مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ifâdesi, "Biz âyeti indirdikten sonra onu kaldırırız" mânasınadır. نُنْسِهَا ifâdesini ise hemzeli olarak نُنْسِئْهَا şeklinde okuyarak, "Biz o âyeti Levh-i Mahfuz'dan indirmez, tehir edersek..." mânasına almışlardır. Veyahut da bu ikinci kelimenin mânası, "O âyetin neshini erteledik, şu anda neshetmiyoruz, ama fayda bakımından onun yerini tutacak şeyi indireceğiz" demektir.

4) مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ifâdesindeki âyetten maksad, hem hüküm hem de lafız bakımından neshedilecek âyetlerdir. أَوْ نُنْسِهَا "Yani olduğu gibi bırakırız" denilen âyetlerden murad ise hükümleri neshedilen âyetlerdir. Bu gibi âyetlerin lâfzı mensuh değildir, okunmaya devam edilirler.

İkinci görüşte olan müfessirlere gelince, onlara göre, مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ifâdesinden maksad, "Onu Levh-i Mahfuz'dan istinsâh edersek..." mânasıdır, أَوْ نُنْسِئْهَا ifâdesinden maksad ise, "veya onu tehir edersek..." mânasıdır. Ama bu ikinci kelimeyi, نُنْسِهَا şeklinde kıraat etmeye gelince, bunun mânası "Onu olduğu halde bırakırız, yani onun istinsahını bırakır, istinsah etmeyiz" demektir.

Cenâb-ı Allah'ın: مِنْ آيَةٍ "Hiçbir âyeti" ifâdesine gelince, **Ebû Müslim** dışındaki bütün müfessirler bunu, "Kur'an'dan hiçbir âyet" mânasına anlamışlardır. **Ebû Müslim** ise bunu, Tevrat ve İncil'e hamletmiştir.

Daha Hayırlısını Veya Benzerini Getirmenin Mânası: Vahyin Bazısı Daha Hayırlı Olur mu?

Hak Teâlâ'nın: نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا *"Ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz"* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

a) "Hüküm olarak daha hafif olanını,

b) Daha faydalı olanını getiririz" demektir. Bu ikinci görüş daha evlâdır. Çünkü bu görüş, mükellefi, tabiâtına daha kolay gelen şeylere değil, faydasına olan şeylere sevkeder. Buna göre eğer, "İkinci gelen hüküm birincisinden daha faydalı olsa, birincisinin faydası noksan olmuş olurdu. Binâenaleyh Allah bunu nasıl emreder?" denirse, biz deriz ki: Birinci gelen hüküm o âyetin geldiği zamana göre daha faydalı idi. İkinci gelen âyet ise daha sonraki za-

mana göre daha faydalıdır. Böylece suâl zâil olmuş olur. Bil ki âlimler, bu âyetten birçok nesh meseleleri çıkarmışlardır.

Neshe Ait Muhtelif Meseleler

Birincisi, Nesh-i Bedel:

Bir grub âlim, bir âyetin hükmünün ancak ona bedel getirilirse neshedilebileceğini söylemiş ve bu âyetin, nesh söz konusu olduğu zaman mutlaka o âyetten sonra, ondan daha hayırlısının veya denginin getirileceğine delâlet ettiğini ifâde ederek, bu âyetin, neshedilenin yerine bir bedelinin mutlaka getirileceği hususunda açık olduğunu söyleyerek delil getirmişlerdir.

Bunlara şu şekilde cevab verilir: Bundan muradın şu olması neden caiz olmasın? "O hükmü gidermek, artık o emre uymakla kulluk etmeyi kaldırmak, o vakitte o hükmün devam etmesi durumundan daha hayırlıdır." Sonra bir bedeli inmeksizin âyetlerin neshedildiğine, Hz.Peygamber (s.a.s)'e fısıltı ile konuşmadan önce sadaka verilmesi hükmünün yerine başka bir hüküm getirilmediği halde neshedilmiş olması delâlet eder (Mücadele, 12. âyetine işaret ediliyor).

İkincisi: Nesheden Hüküm Daha Ağır Olabilir mi?

Bir grub âlim de şöyle demişlerdir: "Daha ağır bir hükmü getirmek için bir âyetin neshedilmesi câiz değildir." Bunlar, "Allah'ın, نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا *"Ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz"* buyruğu, nâsih olan âyetin hükmünün daha ağır olmasını nesheder, çünkü daha ağır olan daha hayırlı veya öncekine denk olamaz" diyerek delil getirmişlerdir.

Bunlara şöyle cevab verilir: Âyetteki *"daha hayırlısı"* ifâdesi ile kastedilen şeyin, âhiret hususunda daha çok sevap kazandıracak olan bir hüküm olması niçin câiz olmasın? Hem sonra böylesi neshin vâki olduğuna, Hak Teâlâ'nın, zinâ eden kadınlar hakkında, evlerinde hapsedilmeleri hükmünü, onlara celde vurulması ve recmedilmeleri hükmü ile; âşure orucunu, Ramazan ayı orucu ile; bazılarına göre namazlar başlangıçta ikişer rekatlı iken, mukim olanlar için bunu dörder rekatlı namaz ile değiştirmesi delâlet eder. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Bir hükmün, daha ağır şekliyle değiştirilmesi (neshi) geçen misallerde vukû bulmuştur. Hükmün, daha hafifi ile neshedilmesine gelince, bu meselâ iddet müddetinin bir yıl iken, dört ay on güne; gece namazlarının vâcib iken, muhayyer bırakılmasına doğru neshedilmesi gibidir. Bir hükmün, dengi bir hükümle neshedilmesi ise, kıblenin Beyt-i Makdis'den Kâ'be'ye çevrilmesi gibidir.

Üçüncüsü: Âyet Hadisle Nesholunur mu? Olunmaz Diyen İmam Şafi-î'nin Delilleri Ve Ona İtiraz

Şâfiî (r.a): "Kur'an, mütevatir hadis ile nesholunamaz" demiş ve bu görüşüne bu âyetle istidlâl etmiştir.

a) Allahu Teâlâ, neshettiği âyetlere bedel olarak, ondan daha hayırlısını haber vermiştir ki bu O'nun, o âyet cinsinden bir şey getireceğini gösterir. Nitekim birisi: "Ben senden bir elbise alırsam, ondan daha hayırlısını sana getiririm" dediğinde, bu söz onun, elbise cinsinden daha iyi bir elbise getireceğini ifâde eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, mutlaka neshedicl şeyin (nâsih'in), neshedilen (mensûh) cinsinden olması gerekir. Binaenaleyh Kur'an'ın cinsi yine Kur'an'dır.

b) Allah Teâlâ'nın: *"Ondan daha hayırlısını getiririz"* buyurması, bu daha hayırlıyı, yalnız kendisinin getireceğini gösterir. Bu ise, Hz.Peygamber (s.a.s)'in getirdiği (söylediği) sünnet değil, Allah'ın kelâmı olan Kur'an'dır.

c) Allah Teâlâ'nın: "Ondan daha hayırlısını getiririz" buyruğu, getirilen (nâsih) şeyin âyetten daha hayırlı olmasını gerektirir. Halbuki sünnet Kur'an'dan daha hayırlı olamaz.

d) Cenâb-ı Allah: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Bilmiyor musun, Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu, daha hayırlı olanı getirenin, bütün hayırlara gücü yeten zat olduğuna delâlet eder ki o da Allah Teâlâ'dır.

İmam Şâfii'nin bu dört görüşünün hepsine toptan şöylece cevab verilebilir: Allah Teâlâ'nın: *"Ondan daha hayırlısını getiririz"* buyruğundaki bu hayrın, **"nâsih"** olması icab ettiği hususu âyette yer almaz. Aksine bu daha hayırlı olan şeyin, neshin meydana gelmesinden sonra gerçekleşecek ve nâsihe mugayir (nâsih'ten başka birşey) olması da muhtemeldir. Bu ihtimalin hakikat olduğuna bu âyetin, daha hayırlısını getirmede ilk âyetin neshine dayanmış olması hususunda açık bir ifâde bulunması delâlet eder. Eğer bir âyetin neshedilmesi, bu daha hayırlı olan şeyi getirmeye dayansa idi devr-i fâsid gerekirdi, bu ise bâtıldır. Sonra cumhûr (ekseri âlimler) Kur'an'ın hadis ile de neshedilmesinin fiilen vaki olduğunu da söylemişlerdir: Çünkü akrabalara vasiyyette bulunmayı ifâde eden âyet (Bakara, 180), Hz.Peygamber (s.a.s)'in: أَلاَ لاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ *"Dikkat edin, varis olacak kimse lehine vasiyet yapıl-*

maz "[61].Hadisi ile; celde âyeti (Nur, 2), evliler için recm gerektiğini ifâde eden hadîs ile neshedilmiştir.

İmam Şâfiî (r.a) şöyle cevap vermiştir: "Cumhûrun birinci deliline gelince, bu zayıftır. Çünkü, mîrâsın vârisin hakkı olması, peygamberin sözünü bu mânada vasiyyete hamletmeye mâni oluyor. Bu sebeble miras âyetinin (Nisa, 11-12), bu vasiyete mâni olduğu sâbit olur [62].Onların ikinci delilleri de zayıftır. Çünkü **Hz.Ömer** (r.a): الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة *"Yaşlı erkek ile yaşlı kadın (evli erkek ve kadınlar) zina ettikleri zaman, onları mutlaka recmediniz"* ifâdesinin Kur'an'dan olduğunu rivayet etmiştir. Buna göre belki de bunda da nesh ancak Kur'an ile olmuştur." Bu konudaki sözün tamamı usûl'ü fıkıh kitaplarında mevcuttur.

Cenâb-ı Allah'ın: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın herşeye hakkıyla kâdir olduğunu bilmiyor musun?"* âyeti, Hz.Peygamber (s.a.s) ve diğer insanların, mükellefi, Allah'ın meşîetinin, hükmünün ve hikmetinin altında evirip çevirmeye kâdir olduğuna ve Allah'ın irâde ettiği şeyi savuşturup istediği belayı engelleyecek hiç kimsenin olmadığına dikkatlerini çekmektedir.

DOKUZUNCU MESELE

Mû'tezile'nin Bu Âyetle Kur'an'ın Mahlûkiyetine İstidlâli Ve Tenkidi

Mû'tezile, Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna, bazı bakımlardan, bu âyetle istidlâl etmiştir.

a) Şayet Allah'ın kelâmı (Kur'an) kadîm (ezelî) olsaydı, nâsih ve mensuhun da ezelî olmaları gerekirdi. Fakat bu imkânsızdır. Çünkü nâsih âyetin mensûhtan sonra olması gerekir. Birşeyden sonra olanın kadîm olması imkânsız olur. Mensûh'a gelince, onun da zâil olmuş ve kalkmış sayılması gerekir. Zevâli sâbit olan şeyin ezelî olması, âlimlerin ittifakıyla imkânsızdır.

b) Âyet, Kur'an'ın bazı âyetlerinin bazı âyetlerinden daha hayırlı olduğuna delâlet ediyor. Böyle olan birşey ise kadîm olamaz.

c) Allah Teâlâ'nın *"Allah'ın herşeye hakkıyla kâdir olduğunu bilmiyor musun?"* sözü, bu âyetten maksadın, O'nun bazı âyetleri neshedip, öncekinin yerine diğer bir şeyi getirmeye kâdir olduğunu gösterir. Allah'ın kudreti dahilinde olup tahakkuk etmiş olan herşey muhdes (sonradan olma) dır.

---

(61) Ebu Dâvud, Vesâyâ 6 (3/114); Tirmizi, Vesâyâ, 5 (4/433).

(62) İ.Şafiî demek istiyor ki: Vasiyet hükmünü nesheden, bu hadis-i şerif değil, yine bu âyettir (yani, miras paylarını bildiren Nisa sûresindeki âyetlerdir). (Çev.)

Âlimlerimiz bunlara şöyle cevap vermişlerdir: Birşeyin nâsih ve mensûh olması, lâfız, ibare ve kelimelere ârız olan sıfatlardandır. Bu vasıfların sonradan olduklarında herhangibir münakaşa yoktur. Öyleyse niçin, "ibâre ve ıstılahların medlûlü olan hakiki mânanın muhdes (sonradan) olduğunu" söylüyorsunuz?

Mû'tezile şu şekilde demiştir: "İbâre ve kelimelerin mânası olan o mânanın, ilk taallukunun zâil olup yeni bir taallukunun olduğunda şüphe yoktur. Buna göre ilk taalluk muhdestir. Çünkü o zâil olup gitmiştir. Halbuki kâdim olan şey zâil olmaz. Mânanın ikinci olarak taalluk ettiği şey ise hâdis (sonradan olma) dır. Çünkü o hiç yok iken meydana çıkmıştır. Halbuki hakiki söz bu taalluklarından ayrılmazlar. Bu taalluklardan ayrılmayan şey ise muhdestir. Muhdesten ayrılmayan şey de muhdestir. O halde muhdese taalluk eden kelâmın da muhdes olması gerekir."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermiştir: Allah'ın kudreti, ezelde âlemin yaratılacağına taalluk etmiştir. Buna göre âlem varlık haline geldiği zaman bu taalluk devam eder mi, etmez mi? Sen bak, eğer "Kâdir olanın mevcud olanı icâd etmeye kâdir oluşu devam eder" dersen, bu imkânsızdır. Eğer, "Bu taalluk zâil olup bitmiştir", dersen, o zaman sizin mânalar ve kelimeler hakkındaki izahınıza göre, Allah'ın kudretinin de hâdis (sonradan olma) olması gerekir. Allah'ın ilmi de aynı durumdadır. O'nun ilmi ezelde âlemin olacağına taalluk etmiştir. Buna göre âlem var olunca, eğer ilk taalluk devam ederse bu cehâlet olur. Eğer devam etmiyor ise, bu durumda sizin izahınıza göre, ilk taallukun da hâdis olması gerekir. Çünkü ilk taalluk kâdîm olsaydı zâil olmaz ve bundan sonra meydana gelecek taalluk hâdis olurdu. Buna göre Allah'ın âlim oluşu, hâdis olan (muhdes olan) taalluklardan ayrılmazdı. Muhdesden ayrılmayan da muhdes olur. O halde, Allah'ın âlim oluşu da muhdes (sonradan olma) dır. Sizin Allah'ın ilmi ve kudreti hususunda vereceğiniz cevaplar, bizim Allah'ın kelâmı hususundaki cevabımızın aynısıdır.

ONUNCU MESELE

Mâ'dûm (Olmayan) Şey Sayılır mı?

Âlimler Allah'ın: *"Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"* ifâdesini, yok olana **"şey"** denilebileceğine delil gotirmişlerdir. Bunun izahı yukarıda geçtiği için tekrar etmeyeceğiz. **"Kadîr"**, fa'il vezninde olup, ismi fail mânasını ifâde eder. Bu vezin mübalağa (ileri seviyeyi) ifâde eden bir vezindir.

★ ★
★

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

"Bilmiyor musun, göklerin ve yerin mülkü şüphesiz Allah'ındır ve sizin Allah'dan başka ne bir dost ne de bir yardımcınız yoktur"

(Bakara, 107).

Bil ki Cenâb-ı Hak neshin câiz olduğu hükmünü bildirdikten sonra, göklerin ve yerin mülkünün başkasının değil, kendisinin olduğunu beyân etmiştir. Bu, mahlûkatın mâliki ve sahibi olduğu için, Allah'ın her emrinin ve nehyinin güzel (hasen) olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bizim âlimlerimizin görüşüdür. Meydana gelecek bir sevâb ve savuşturulacak bir cezâdan ötürü değil, sırf, kulların mâliki ve onlara hükümran olması sebebiyle, Allah'ın kullarını mükellef tutması muhakkak ki güzel olmuştur.

Kaffâl şöyle demiştir: Bunun, kıbleyle ilgili duruma bir işaret olması da muhtemeldir; çünkü Cenâb-ı Hak onlara, kendisinin göklerin ve yerin mâliki olduğunu, bütün mekân ve cihetlerin O'nun mülkü olduğunu, ancak Allahu Teâlâ dilerse, herhangi bir cihetin diğer cihetlerden daha muhterem ve saygıya değer olduğunu bildirmiştir. Durum böyle olup kıbleye yönelme ile ilgili emir de ancak, orayı şereflendirmeye dair bir tahsis olmuş olunca, kıblenin bir cihetten başka bir cihete değişmesine mani olacak bir şey kalmamış olur. "Velî ve nasîr" kelimelerine gelince, bunlar mübalağa ifâde etmek üzere, fâil manasında olmak üzere, فَعِيل vezninde gelmiş olan iki isimdir. Bu âyet ile, mülk'ün kudret'ten başka bir mâna ifâde ettiğine istidlâl edenler vardır. Bu kimseler şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak önce: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmedin mi?"* buyurmuş, bundan sonra da: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?"* buyurmuştur. Şayet mülk kudretten ibaret olsaydı, bu faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Mülk ve kudretin hakikatine dair söz ise, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün mâliki"* (Fatiha, 3) âyetinde geçmişti.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ وَمَن يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

"Daha önce Musa'dan talep edildiği gibi, yoksa siz de mi peygamberinizden bazı isteklerde bulunuyorsunuz? Her kim imânı küfürle değiştirirse, muhakkak ki dosdoğru yoldan sapıtmıştır"

(Bakara, 106).

Burada birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

أَمْ Edatı Hakkında İzâhat

أَمْ harfi, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki kısımdır. Muttasıl olan, أَمْ elif'in dengidir. Bu, أَيُّ ، أَمْ kelimesinin bir araya getirmiş olduğu manayı dağıtmak içindir; nitekim, أَوْ edatı da, أَيّ nün bir araya toplamış olduğunu dağıtır. Sen şöyle dersin: اِضْرِبْ أَيَّهُمْ شِئْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا *"Onlardan dilediğine, Zeyd'e veya Amr'a vur!"* Sen, "onlardan istediğine vur!" "İster Zeyd'e, ister Amr'a!" dersin.Munkatı'a olan, أَمْ ise, ancak tam bir sözden sonra bulunur. Çünkü bu, أَمْ elif ve بَلْ mânalarınadır. Arapların, إِنَّهَا الإِبِلُ أَمْ شَاءٌ *"Onlar develer midir, yoksa daha doğrusu koyunlar mıdır?"* ifâdesi gibi. Araplar sanki böylece, بَلْ هِيَ شَاءٌ *"Daha doğrusu onlar, koyundurlar"* demiştir. Allahu Teâlâ'nın: أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ *Daha doğrusu onlar, bunu o uydurdu diyorlar"* (Hûd, 13) âyeti de böyledir. **Şair Ahtal,** şöyle demiştir:

كَذَبَتْكَ عَيْنُكَ أَمْ رَأَيْتَ بِوَاسِطٍ غَلَسَ الظَّلاَمِ مِنَ الرَّبَابِ خَيَالاً

"Gözlerin sana yalan söyledi; daha doğrusu sen, alacakaranlık vasıtasıyla sevgilin Rebâb'ın hayalini gördün."

İKİNCİ MESELE

Bu Âyetin Muhatapları Kimlerdir?

Alimler, âyetteki muhatap hususunda, birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) Bunlar, müslümanlardır. Bu **Asâmm, Cübbaî** ve **Ebû Müslim**'in görüşüdür. Bunlar bu görüşlerine bazı deliller getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ âyetin sonunda: وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ buyurmuştur. Bu söz, ancak mü'minler hakkında doğru olabilir.

2) Hak Teâlâ'nın, أَمْ تُرِيدُونَ ifadesi, bir ma'tûfun aleyh'in olmasını gerektirir ki, bu da O'nun: لَا تَقُولُوا رَاعِنَا *"Râ'înâ demeyiniz"* (Bakara, 104) kavlidir. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmuştur:" انْظُرْنَا deyiniz ve dinleyip kabul ediniz; siz emrolunduğunuz gibi mi yaparsınız, yoksa peygamberlerinizden bazı taleplerde mi bulunursunuz?"

3) Müslümanlar Hz.Muhammed (s.a.s)'e öğrenmek gayesiyle, araştırılmasında kendileri için herhangi bir hayır bulunmayan şeyler hakkında soru soruyorlardı. Nitekim yahûdiler de Hz.Mûsa (a.s)'dan, araştırılmasında kendileri için herhangi bir hayır bulunmayan hususları soruyorlardı.

4) Müslümanlardan bir grup, kendilerine ait kutsal bir panonun olmasını istemişlerdi. Nitekim müşriklerin de, böyle kutsal panoları bulunuyordu; bu, kendisine taptıkları ve üzerine yiyecek ve içeçek şeyleri astıkları bir ağaç idi. Bu, Hz.Mûsa'nın kavminin, Hz.Mûsa'dan, müşriklerinki gibi kendilerine ilâhlar yapmasını istemesine benziyordu.

b) Bu, Mekkelilere bir hitaptır ki, bu görüş **İbn Abbas** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Onlar şöyle demiştir: **Abdullah ibn Ümeyye el-Mahzûmî**, Kureyş'ten müteşekkil bir topluluk içinde bulunduğu hâlde, Hz.Peygamber (s.a.s)'e gelerek şöyle demiştir:" Ey Muhammed, Allah'a yemin olsun ki, bizim için yerden kaynaklar fışkırtmadıkça, senin hurmalıkların ve üzüm bağların olmadıkça veyahut da senin altından bir evin olmadıkça, ya da gökyüzüne çıkmadıkca sana imân etmeyiz. Biz senin, Allah'tan **Abdullah ibn Ümeyye**'ye, "Muhammed Allah'ın Resûlüdür, binaenaleyh O'na uyunuz!" diyen bir kitabı bize getirmediğin sürece, senin semâya yükseldiğine de inanmayız!" Geriye kalanlarsa Hz.Peygamber (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Eğer buna gücün yetmezse, Hz.Musa (a.s)'nın Allah katından kavmine, içinde helâl ve haramın, hadler ve feraizin zikredildiği levhalar getirmesi gibi, kendisinde helâl ve haramın, hadler ve feraizin zikredildiği bir kitabı toptan olarak Allah katından bize getir! İşte ancak bu durumda sana imân ederiz!".

Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirerek, "Yoksa sizler, resûlümüz Hz. Muhammed (s.a.s)'den size Allah katından âyetler getirmesini mi istemeyi murad ediyorsunuz?" Nitekim, Hz.Mûsa ile beraber Tûr dağına çıkan yetmiş kişi de, istekte bulunarak, "Allah'ı açıkca bize göster," demişlerdi.

Mücahid'den, Kureyş'in, Hz.Peygamber (s.a.s)'den, Safâ tepesini kendilerine altın ve gümüş yapmasını istediği; bunun üzerine Hz.Peygamber

(s.a.s)'in de, "Evet, İsrailoğullarına verilen sofra gibi, bu da sizin olsun" dediği, ancak onların bundan kaçınarak, taleplerinden vazgeçtikleri rivayet edilmiştir.

c) Buradaki muhataplar, yahûdilerdir. Bu görüş, en doğru olanıdır. Çünkü bu sûre, Hak Teâlâ'nın: ﴿ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ ﴾ *"Ey İsrailoğulları, benim nimetimi hatırlayınız..."* (Bakara, 47) âyetinden başlamak üzere, onlardan nakillerde bulunmuş ve onlara karşı deliller ortaya koymuştur. Bunu te'yid eden diğer bir husus ise, âyetin medenî olmasıdır. Keza, buraya kadar sadece yahûdilerden bahsedilmiş, başkalarının zikri geçmemiştir. Öte yandan başka bir husus da, peygambere inananların Hz.Peygamber (s.a.s)'e bu kabil soruları neredeyse hiç sormamalarıdır. Zira mü'min,Hz.Peygamber (s.a.s)'e böylesi bir soru sorduğu zaman, imâna karşılık küfrü satın almış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın: أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ buyruğunun zâhirinde, sorunun keyfiyetinden öte, onların herhangi bir soru sordukları hususu mevcut değildi. Tam aksine bu hususta, onların soru sorduklarına dair zikretmiş olduğumuz rivayetlere başvurulur. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Peygamberi Zora Koşmak İçin Mucize Talebi

Bil ki, onların zikretmiş olduğu sual, eğer mu'cize istemek için olursa, bu niye küfür olsun ki? Bir şey hakkında delil istemenin küfür olmadığı malûmdur. Eğer bu soru, hükümlerin neshedilmesi hususunda izâh edilen hikmetten ötürü ise, bu da küfür olmaz. Çünkü melekler, beşeriyetin yaratılması hususundaki hikmeti tafsilâtlı olarak istemişlerdi, fakat kâfir olmamışlardı. Bu sebeple, belki de en evlâ olanın, âyeti, onların Hz.Mûsa (a.s)'dan, müşriklerin ilâhları olduğu gibi kendileri için de ilâhlar yapmasını istemelerine hamletmektir. Eğer onlar mu'cize talebinde bulunmuşlarsa, bunu zorluk çıkarmak, cedelleşmek ve işi yokuşa sürmek için istemişlerdir. İşte böyle bir istekten dolayı kâfir olmuşlardır.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetin Mâ Kabliyle İrtibatı

Bu âyetin, kendisinden önceki âyetlerle irtibatı konusunda âlimler birkaç vecih zikretmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak şeriatlarda neshin cevâzına hükmettiğinde, muhtemelen onlar, bu hükmün tafsilâtını sorup soruşturuyorlardı. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ onları bundan men etmiş ve, Hz.Mûsa (a.s)'nın kavminin sormuş oldukları bozuk maksatlı sualleri sor-

maları yakışmadığı gibi, onların da böyle suallerle meşgul olmalarının uygun olmadığını beyan etmiştir.

b) Geçmiş olan emir ve nehiylerden ötürü Cenâb-ı Hak onlara, "Eğer size emretmiş olduğum şeyi kabul etmez ve bana itaat hususunda diretirseniz, siz Hz.Musa'dan istenilmesi uygun olmayan şeyi isteyen kimseler gibi olursunuz" demiştir. Bu görüş **Ebû Müslim**'den nakledilmiştir.

c) Cenâb-ı Hak emredip ve yasaklayınca, O, "Size emrettiğini yapıyor musunuz, yoksa sizden önce Musa'nın kavminin tuttuğu yolu mu izliyorsunuz?" demiştir.

سَوَاءَ السَّبِيلِ demek, yolun tam ortası demektir.

ALTINCI MESELE Nitekim Cenâb-ı Hak: فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ

سَوَاءَ السَّبِيلِ Tabirinin İzahı *"Derken muttali oldu da, onu cehennemin tam ortasında gördü"* (Saffat, 55) buyurmuştur. Bundan maksat, gerçekten yolun ortasında bulunmak mânası değil, bir teşbihtir. Bu hususta "vech-i şebeh" de (benzetme yönü) şudur: İmân etmiş olan kimse, kendisini kurtuluşa ve arzuladığı sevâb ve nimetleri elde etmeye götüren bir istikamet üzere hareket etmiş olur. Bu sebeple, küfrü alıp imânı veren kimse, bu istikametten sapmış olur. İşte bundan dolayı da, o kimse hakkında, "O, dümdüz yolun ortasında şaşırdı" denilmiştir.

Âyetin Nüzûl Sebebi

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Ehl-i Kitab'ın bir çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki hasetten dolayı, imânınızdan sonra sizi küfre döndürmek istedi. Allah emrini getirinceye kadar onları bırakın, serzenişte bulunmayın... Muhakkak ki Allah, her şeye kâdirdir"

(Bakara, 109).

Bil ki bu, yahûdilerin müslümanlara karşı olan üçüncü çeşit tuzaklarıdır. Bu böyledir, çünkü rivayet edildiğine göre **Finhas ibn Azurâ, Zeyd ibn Kays** ve yahûdilerden bir grup, Uhud muharebesinden sonra **Huzeyfe ibn el-Yemanî** (r.a) ile **Ammâr ibn Yâsir** (r.a)'e şöyle demişlerdir: "Başınıza gelenleri görmediniz mi? Şayet sizin yolunuz hak olsaydı, siz hezimete uğramazdınız; bu sebeple dinimize dönün, bu sizin için daha hayırlı ve daha faziletli bir şeydir. Çünkü biz, sizden daha doğru yoldayız. Bunun üzerine **Ammâr** şöyle dedi: "Sizin aranızda, birisinin ahdini bozması nasıl karşılanır?" Onlar da, "Bu, şiddetli bir tepkiyle karşılanır" dediler. **Ammâr** da: "Ben, yaşadığım sürece Hz.Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmiyeceğim hususunda ahdetmiştim" dedi. Buna karşılık yahûdi, "İyi bilin ki, bu da sapıtmış" dedi. **Huzeyfe** de şöyle dedi "Bana gelince, ben Allah'ı Rab, İslâm'ı din; Kur'ân'ı imâm, Ka'be'yi kıble ve mü'minleri de kardeş olarak seçtim." Sonra **Ammâr** ile **Huzeyfe**, Resul-i Ekrem (s.a.s)'in yanına gelerek, durumu anlattılar. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) de, "Siz hayra isâbet ettiniz ve kurtuluşa nail oldunuz" buyurdu. İşte âyet, bu hâdise üzerine nâzil oldu. Bil ki biz, önce hased hususunda konuşup, daha sonra tefsire döneceğiz.

BİRİNCİ MESELE

Haseddeki Kötülükler Hakkındaki Hâdiseler

Birinci mesele, "Hased"i kınamak hakkındadır.

Hasedin mezmum olduğuna birçok haber delâlet etmektedir:

a) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

الحَسَدُ يَأْكُلُ الحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الحَطَبَ

"Ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi, hased de iyilik ve hasenâtı yiyip bitirir "(63).

b) **Enes** (r.a) şöyle demiştir: Biz bir gün, Hz.Peygamber (s.a.s)'in yanında oturuyor idik. Derken, O, "Şu uzak yoldan, şu anda size cennetliklerden bir adam gelecek ..." Çok geçmeden, abdestinden ötürü sakalını sıvazlayan ve nalinlerini de sol tarafına asmış olarak, ensardan bir adam çıkageldi ve selâm verdi. Ertesi gün olunca, Hz.Peygamber (s.a.s) aynı sözü söyledi ve yine aynı adam geldi. Üçüncü günde de Hz.Peygamber (s.a.s) daha önce söylemiş olduğu sözleri söyledi, yine o adam çıkageldi. Hz.Peygamber (s.a.s) meclisten kalkıp gidince, **Abdullah ibn Amr ibn el-As** (r.a) o adamı izleyerek ona şöyle dedi: "Ben, babama darıldım, bunun için üç gün yanına varmamaya yemin ettim; beni senin evine götürmeyi uygun görürsen, ben buna hazırım!" Adam buna "evet!" dedi. Böylece **Abdullah** o adamın yanında üç gece kaldı. **Ab-**

(63) İbn Mâce, Zühd, 22 (2/1408).

:ullah, o adamın geceleyin hiç bir şeye kalkmadığını, ancak yatağında sağa :ola döndükçe Allah'ı zikrettiğini, geceleyin sadece sabah namazı için kalktığını gördü; ondan da sadece hayırlı sözler duymuştu.

Üç gün geçince, onun amelini neredeyse küçümseyerek, (Abdullah sözüne devamla) dedim ki: "Ey Allah'ın kulu, benimle babam arasında bir dargınlık ve ayrılık yoktur. Ancak Allah Resûlünün şöyle dediğini duydum da, bunun üzerine senin amellerini öğrenmek istedim. Fakat çok bir şey yaptığını görmedim; seni bu makama ulaştıran şey nedir?" O adam: "Gördüğünden başka hiçbir şey değildir" dedi. Ben çıkmak üzere döndüğümde, o beni çağırarak şöyle dedi: "Beni bu dereceye yükselten, senin gördüğünden başka bir şey değildir, ne var ki ben kendimde müslümanların herhangi birine karşılık bir kusur, bir ayıp ve Allah'ın o kimseye vermiş olduğu nimetlere karşılık hiç kıskançlık duymam." Bunun üzerine Abdullah, "Seni bu dereceye ulaştıran şey gerçekten büyük şey; buna tâkat getirilemez" der.

c) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

دَبَّ اِلَيْكُمْ دَاءُ الأُمَمِ قَبْلَكُمْ اَلْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ وَالْبَغْضَةُ هِيَ الْحَالِقَةُ لاَ اَقُوْلُ حَالِقَةُ الشَّعْرِ وَلَكِنْ حَالِقَةُ الدِّيْنِ

"Sizden önceki ümmetlerin hased, buğz ve kin hastalıkları size de geçti. Bunlar kökünden kazıyan şeylerdir. "Saçı kökünden kazıyan şeyler" demiyorum, fakat "dini kökünden kazıyan şeyler" (diyorum)"(64)

d) Resûl-i Ekrem (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

اِنَّهُ سَيُصِيبُ اُمَّتِي دَاءُ الأُمَمِ قَالُوا مَا دَاءُ الأُمَمِ قَالَ : اَلاَشَرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ وَالتَّنَافُسُ فِي الدُّنْيَا وَالتَّبَاغُضُ وَالتَّحَاسُدُ حَتَّى يَكُونَ الْبَغْيُ ثُمَّ الْهَرَجُ

"Ümmetime (daha önceki) ümmetlerin hastalığı bulaşacaktır." Sahabe: "Ümmetlerin hastalığı nedir?" diye sordular. O şöyle dedi: " Taşkınlık, şımarıklık, dünya hususunda birbirlerine karşı öğünmek ve yarışmak, birbirinden uzaklaşmak ve hasedleşmek. Öyle ki, böylece zulüm ortaya çıkar ve anarşi olur."

e) Hz.Mûsâ (a.s), Rabbiyle konuşmaya gittiği zaman Arş'ın gölgesinde gıbta ettiği bir adam gördü ve, "Bu adam Rabbi katında şereflidir" diyerek, Rabbinden onun ismini kendisine bildirmesini istedi. Cenâb-ı Hak, o adamın ismini bildirmedi fakat şöyle dedi: "Sana o adamın fiillerinden üçünü söyleyeceğim: O, Allah'ın kendilerine verdiği lûtuflar hususunda insanlara hased etmez, ana babasına âsî olmaz ve koğuculuk yapmazdı."

---

(64) Müsned,1/165,167.

f) Hz Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِنِعَمِ اللَّهِ أَعْدَاءً قِيلَ وَمَا أُولَئِكَ قَالَ : اَلَّذِينَ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

"Muhakkak ki Allah'ın nimetlerinin düşmanları vardır." "Bunlar kimlerdir?" diye soruldu. O, "Allah'ın insanlara verdiği nimetlere hased edenlerdir" buyurdu.

g) Peygamberimiz (s.a.s) buyurmuştur ki:

سِتَّةٌ يَدْخُلُونَ النَّارَ قَبْلَ الْحِسَابِ الأُمَرَاءُ بِالْجَوْرِ وَالْعَرَبُ بِالْعَصَبِيَّةِ وَالدَّهَاقِينُ بِالتَّكَبُّرِ وَالتُّجَّارِ بِالْخِيَانَةِ وَأَهْلُ الرُّسْتَاقِ بِالْجَهَالَةِ وَالْعُلَمَاءُ بِالْحَسَدِ

"Altı çeşit kimse hesaptan önce cehenneme girerler: Zulümleri sebebiyle idareciler, ırkçılıkları sebebiyle Araplar, kibirleri sebebiyle mahallî yöneticiler, hıyanetleri sebebiyle tüccar, cahillikleri sebebiyle mahalle sakinleri ve hasedleri sebebiyle âlimler."

Bu hususta diğer haberlere gelince bunlar şunlardır:

1) Hikaye edildiğine göre **Avf b. Abdullah, el-Fadl b. Muhalleb**'in yanına girer. O esnada el-Fadl Vâsıt şehrinde bulunuyordu. Ona, "Sana bir hususta öğüt vermek istiyorum; kibirden sakın, çünkü kibir iblisin Allah'a isyanına sebeb olan ilk günahtır" dedi ve şu âyeti okudu:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ

"Hani biz, meleklere "Adem'e secde edin" dediğimizde; onlar iblis müstesnâ, hemen secde etmişlerdi. O (secde etmekten) kaçınmış ve büyüklenmek istemişti" (Bakara, 34). "İhtirastan da sakın çünkü o Adem'i cennetten çıkardı. Allah onu, genişliği gökler ve yer kadar olan bir cennete yerleştirmiş iken, o cennetteki yasak ağaçtan yedi de Allah onu cennetten çıkardı" dedi ve sonra, اهْبِطَا مِنْهَا *"(Sizin ikiniz) ininiz oradan"* (Tahâ, 123) âyetini okudu ve son olarak, "Hasedden de sakın çünkü Adem'in oğlu Kâbil, kardeşi Hâbili ona hased ettiği zaman öldürdü" deyip şu ayeti okudu:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ

"Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku" (Mâide, 27).

2) **İbnu'z-Zübeyr** (r.a) şöyle demiştir: Ben dünya işine dâir herhangi bir hususta hiç kimseye hased etmedim. Çünkü eğer o kimse cennetliklerden ise, cennetin yanında hiç değeri olmayan dünyadan ötürü ona nasıl hased ede-

yim? Yok eğer o, cehennemliklerden ise, cehenneme gidecek birisi için dünya işi hususunda ona nasıl hased edeyim?"

3) Bir adam **Hasan el-Basri** (r.a)'ye: "Mü'min hased eder mi?" dedi. O da cevaben: "Yakub (a.s)'un oğullarını unuttun mu? (Eder,) ancak sen onu eline ve diline bulaştırmadıkça sana zarar vermez" demiştir.

4) **Muaviye** (r.a) şöyle demiştir: "Hased edenden başka her insan memnun edilebilir. Çünkü hased edeni ancak kıskandığı nimetin yok olması memnun eder."

5) Denildi ki: Hased eden kimse, bulunduğu topluluklardan ancak kınama ve zemme, meleklerden lânete ve buğza, diğer varlıklardan gam ve kedere, kıyamette korku ve dehşete, mahşer yerinde de rüsvaylık ve cezaya nâil olur."

İKİNCİ MESELE

Hasedin Mahiyeti

İkinci mesele hasedin hakikati hakkındadır. Allah, mü'min kardeşine bir nimet ihsan ettiğinde, eğer sen o nimetin yok olmasını istersen, işte bu haseddir. Eğer o nimetin bir benzerinin kendin için olmasını arzu edersen, bu da gıbta ve iyilikte yarışmadır. Hasede gelince, bu her hâlükârda haramdır. Ancak bir fâcirin (günahkârın) veya bir kâfirin elde edip, şer ve bozgunculuk yoluna yardımda kullandığı nimet müstesnâ. Bu nimetin yok olmasını istemek günah değildir. Çünkü sen, bu nimetin yok olmasını, bir nimet olduğu için değil, o nimet ile fesâda, şerre ve kötülüklere yol açıldığı için istiyorsun. Hasedin söylediğimiz mânaya geldiğini gösteren âyetler şunlardır:

1) Şu anda tefsir ettiğimiz âyettir ki o da şudur: *"Ehl-i Kitap'tan birçoğu, içlerindeki hasedlerinden ötürü, imân etmenizden sonra sizi küfre döndürmek istediler"* (Bakara, 109). Cenâb-ı Hak bu âyette, Ehl-i Kitab'ın, imân nimetinin yok olmasını istemesinin bir hased olduğunu bildirmiştir.

2) وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً *"Onlar, kendilerinin inkâr ettikleri gibi, sizin de inkâr etmenizi, böylece onlarla aynı olmanızı istediler"* (Nisa, 89).

3) إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا *"Eğer size bir iyilik dokunsa, bu onları endişelendirir. Ama eğer size bir kötülük isâbet ederse, buna da sevinirler"* (Al-i İmran, 120). Bu sevinç, onların (müslümanların) başına gelen musibete sevinmektir. Buna göre hased ile başkasının başına gelen belâya sevinmek birbirinden ayrılmayan iki vasıftır.

4) Cenâb-ı Hak, Yûsuf (a.s)'un kardeşlerinin hasedini anlatarak onların kalblerindeki bu duyguyu şöyle bildirmiştir:

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝
اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ

"(O kardeşler) şöyle demişlerdir: "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında muhakkak bizden daha sevgilidir. Halbuki biz bir cemaatız. Babamız her halde açık bir yanlışlık içindedir. Yusuf'u öldürün. Yâhud onu (ıssız) bir yere atın ki, babanızın teveccühü yalnız size has olsun" (Yûsuf, 8-9) Böylece Cenâb-ı Hak, Yûsuf'un kardeşlerinin Yûsuf'a olan hasetlerinin, Yûsuf'un o nimetlere mazhar olmasından hoşlanmamalarından ibaret olduğunu açıklamıştır.

5) وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا *"Ve onlar, onlara verilen şeylerden dolayı içlerinde bir ihtiyaç duygusu hissetmezler"* (Haşr, 9) âyetidir. Yani, onların kalbleri daralmaz ve kederlenmezler demektir. Böylece Allah onları, hased etmemekle övmüştür.

6) Hak Teâlâ yine hasedi kabûl etmeme sadedinde:

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ

"Yoksa onlar, Allah'ın onlara vermiş olduğu fazlından dolayı insanlara haset mi ediyorlar?" (Nisa, 54) buyurmuştur.

7) Cenâb-ı Hak:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ
بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ

"İnsanlar tek bir ümmet idi. Allah, müjdeleyici ve uyarıcılar olmak üzere peygamberler yolladı ve -ihtilâf ettikleri hususta aralarında hükmetsinler diye- beraberlerinde hak olarak kitâplar indirdi. Bu kitâp hususunda ancak, kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra kendilerine kitâp verilmiş olanlar aralarındaki hasetlerinden dolayı, ihtilâf etmişlerdir" (Bakara, 213) buyurmuştur. Bir tefsire göre, بَغْيًا kelimesinin mânasının, حَسَدًا demek olduğu söylenmiştir.

8) وَمَا تَفَرَّقُوٓا إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ *"Onlar ancak, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler"* (Şûra, 14) âyeti. Allah, onların aralarını, kendisine itaat içinde onların kalblerini birbirine ısındırmak için, ilmi indirmiştir. Onlar ise, birbirlerine hased edip, ayrılığa düşmüşlerdir. Çünkü onların her biri tek başına lider olmayı ve yalnız kendisine müracaat edilmesini istemiştir.

9) **Abdullah ibn Abbas** şöyle demiştir: Yahûdiler, Hz.Peygamber (s.a.s)'in bî'setinden önce bir kavim ile savaştıkları zaman, "Biz, bize göndermeyi va'adettiğin peygamber ve indireceğin kitâp hürmetine, senden ancak bize yardım etmeni istiyoruz" diyorlardı. Böylece onlar, Allah'ın yardımına nail oluyorlardı. İsmaîl (a.s)'in soyundan olan Hz.Peygamber (s.a.s) gelince, onlar O'nu tanıdılar. Ama, O'nu tanıdıktan sonra, O'nu inkâr ettiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak:

وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ ۚ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا ٱشْتَرَوْا۟ بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا

"Halbuki onlar daha önce, inkâr edenlere karşı, (gelecek olan nebî'yi vesile ederek) fetih istiyorlardı. Ama ne zaman, tanıdıkları şey onlara gelince, O'nu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti kâfirleredir. Hased ederek Allah'ın indirdiğini inkâr etmeleri suretiyle karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!" (Bakara, 89-90) buyurmuştur. Buradaki بَغْيًا ، حَسَدًا mânasına gelir.

Safiyye binti Huney (r.anha), Hz.Peygamber (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Babam ve amcam senin yanından gelmişlerdi. Babam, amcama, "O'nun hakkında ne dersin?" dedi. Amcam, "O, Hz.Mûsâ (a.s)'nın müjdelemiş olduğu peygamberdir derim, ya sen ne dersin?" deyince, babam, "Hayatta olduğum sürece, ona düşmanlık yapmayı düşünürüm" dedi. İşte, böyle bir karar vermek, haset neticesinde verilen bir hükümdür.

Hayırda Yarışmak Hased Değildir

Hayırda yarışmaya (münâfese) gelince, bu haram değildir. Bu kelime, اَلنَّفَاسَةُ (nefis olmak) kökünden müştaktır. Bunun haram olmadığına delâlet eden pekçok husus bulunmaktadır.

a) Cenâb-ı Hakk'ın: وَفِى ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ ٱلْمُتَنَٰفِسُونَ *"Yarışacaklar işte bunda yarışsın"* (Mutaffifin, 26).

b) Hak Teâlâ'nın: سَابِقُوٓا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ *"Rabbinizden olan bir mağfirete doğru yarışınız"* (Hadid, 21) âyetidir. "Müsabaka" ancak birşeyi elden kaçırmak korkusu olduğu zaman olur. Bu, efendilerine hizmet hususunda yarışan iki kölenin durumuna benzer; çünkü onlardan her birisi, arkadaşının kendisini geçip de, efendisi nezdinde kendisinin elde edemiyeceği bir mertebeye ulaşmasından endişe eder.

c) Hz.Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur:

لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَأَنْفَقَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا فَهُوَ يَعْمَلُ بِهِ وَيُعَلِّمُهُ النَّاسَ

"Ancak şu iki kimseye hased (gıbta) edilir: Allah'ın, kendisine bir mal verip de, bunu Allah yolunda harcayan kimse ile; yine Allah'ın, kendisine bir ilim verip de onunla amel ederek, onu insanlara öğreten kimse..."(65). Bu hadîs, hased lafzının, bazan yarışmak mânasına alınabileceğini gösterir.

Sonra biz deriz ki, yarışmak duruma göre vâcib, mendûb veya mübah olur. Yarışmanın vâcib olmasına gelince bu, imân etmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi, nimetler dinî ve vacib nimetler olduğu zamandır. İşte bu durumda kişinin bu gibi şeyleri elde etmeyi istemesi, kendisine vâcib olur. Çünkü bu vâcib olmazsa, o kimse günah işlemeye razı olmuş olur ki, bu da haramdır.

Ama, nimetler, Allah yolunda infak etmek, insanlara bir şeyler öğretmek için kolları sıvamak gibi mendûb olan faziletler nevinden olursa, bu nimetlerde yarışmak mendûb olur.

Nimetler, mübah olan nimetler cinsinden olursa, bu nimetlerde yarışmak da mübah olur.

Özet olarak diyebiliriz ki, kınanmış olan şey, nimetin başkasının elinden çıkmasını istemek ve arzulamaktır, ama o nimetin kişinin kendisi için de olmasını arzulaması ve kendisindeki eksikliğin gitmesini istemesine gelince, bu kınanacak birşey değildir. Ancak burada bir incelik vardır. Bu incelik de şudur: Başkasına nisbetle, bir kimseden noksanlığın gitmesinin iki yolu vardır:

1) Başkasında olan şeylerin, kendisinde de olması;

2) Başkasında olan şey kendisinde olmadığı zaman, o şeyin o başkasının elinden çıkması. İki yolun birinden ümit kesildiği zaman, kalb diğer yolu arzulamayı sürdürür. İşte burada eğer o kişi, kalbini yokladığında, "Şayet ben bu üstünlük ve fazileti öteki şahıstan gidermeye kâdir olmam halinde, mutlaka giderirdim" hissini bulursa, mahzurlu olan hased içinde olduğu anlaşılır. Eğer

(65) Buhârî, İlim, 15.

o kalbini, "Takvası, onun kalbini, başkasından bu nimetin izâlesini istemekten alıkoyacak" biçimde bulursa, bu durumda Allah'ın bunu affetmesi umulur. Belki de bu, Hz.Peygamber (s.a.s)'in:

ثَلاَثٌ لاَ يَنْفَكُّ الْمُؤْمِنُ عَنْهُنَّ الحَسَدُ والظَّنُّ والطِّيَرَةُ ، ثُمَّ قَالَ وَلَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ : إِذَا حَسَدْتَ فَلاَ تَبْغِ

"Üç şey vardır ki, mü'min bunlardan kurtulamaz. Hased, zan ve bir şeyden uğursuzluk sezmesi." Sonra Hz.Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle dedi: *"Kişinin bunlardan bir kurtuluş yolu vardır. Bu şudur: Hased ettiğin zaman, onun gereğini yapma!.."* Yani kalbinde hased hususunda herhangi bir şey hissedersen, onu tatbikat sahasına koyma. Hasedin hakikatı hususunda söylenecek sözler bunlardır ki, bunların hepsi Şeyh **Gazzali**'nin (Allah ona rahmet etsin) sözlerindendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hasedin Dereceleri

Üçüncü mesele, hasedin mertebeleri hakkındadır. Allah rahmet etsin **Gâzali** (rahmetullahi aleyh) hasedin dört mertebesi olduğunu söylemiştir:

1) O nimet kendisinde bulunmaması halinde insanın, başkasındaki nimetin yok olmasını arzu etmesidir ki, bu hasedin doruk noktasıdır.

2) İnsanın bir nimetin başkasından zâil olup, kendisine gelmesini arzu etmesidir. Bu, meselâ kişinin, başkasının elinde olan güzel bir ev, güzel bir kadın veya itibarlı bir makama karşı arzulu olmasıdır. Bu insan, o şeylerin kendisinin olmasını ister. Buna göre bizzat istenen, o şeylerin kendisinin olmasıdır. O nimetler elinde olan kimseden onların zâil olmasını istemek arızî (başka bir sebebten dolayı) matlûbdur.

3) İnsanın, nimetlerin sahibinin elinden gitmesini arzu etmeyip, aynı nimetlerin kendisi için de olmasını istemesidir. Eğer o nimetlerin aynısını elde etmekten âciz olursa, o zaman onun kendisinden farklı olmaması için, o insanın da bu nimetleri elinden kaçırmasını ister.

4) İnsan, aynı nimetlerin kendisi için de olmasını arzular, ama elde edemediği zaman da başkasının elindeki o nimetlerin zâil olmasını istemez. Bu çeşid hased, dünyevî nimetler hususunda olursa, Allah bunu affeder; eğer dinî hususta olursa, bu daha da güzeldir.

Sayılan bu hased mertebelerinden üçüncüsü bazan kınanır, bazan kınanmaz. İkinci çeşit ise, üçüncüsünden daha hafiftir. Birinci mertebe tamamen nezmûm (kınanmış) tır. Nitekim Cenâb-ı Hak:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ

"Allah'ın bazınıza, diğerlerinize nazaran üstün kıldığı şeyi temenni etmeyiniz" (Nisa, 32) buyurmuştur. Binaenaleyh o nimetlerin benzerini temenni etmek mezmûm değil, ama o nimetin bizzat kendisini temenni etmek mezmûmdur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasedin Sebepleri

Gazzali (rh.a) hased için yedi sebeb zikretmiştir:

1) **Düşmanlık ve Öfke:** Çünkü, insanın kalbi kendisine eziyet veren kimseye buğzeder ve ona karşı öfkelenir. Bu öfke, kini doğurur. Kin ise, düşmanını yenme ve ondan intikam alma hissini doğurur. Eğer buğzeden kimsenin kendisi, düşmanını yenmekten âciz olur ise, düşmanının zamanın yenmesini arzular. Düşmanının başına bir belâ ve musîbet geldiği zaman sevinir, onun eline bir nimet geçtiğinde ise, bu nimet hased edeni üzer. Bu böyledir, çünkü bu onun istediğinin aksidir. O hâlde hased; buğz ve düşmanlığın levâzımından olup, bunlardan ayrı düşünülemez. Bu konuda mümkün olan en ileri şey, insanın içindeki düşmanlığı ortaya koymaması ve içindeki hasetten hoşlanmamasıdır. İnsanın, birisine buğzedip, sonra da buğzettiği şahsın belâ ve hayırlarını aynı karşılaması imkânsızdır. Hasedin bu birinci çeşidiyle Allah Teâlâ kâfirleri vasfetmiştir. Çünkü şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا

"Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler, sizin yanınızdan ayrıldıklarında, size olan öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. (Habibim) de ki: Kininizden geberiniz. Şüphesiz Allah kalblerin sahib olduğu (düşünceleri) bilir. Size bir iyilik dokunduğunda, bu nimet o kâfirleri üzer. Eğer başınıza bir kötülük gelir ise, onlar buna sevinirler" (Al-i İmran, 119-120).

Yine Hak Teâlâ:

وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ

"Onlar size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Hakikaten onların buğzları ağızlarından (taşıp) dışa vurmuştur" (Al-i İmran, 118) buyurmuştur. Bil ki hased çoğu zaman çekişmeye ve vuruşmaya sevkeder.

2) **Üstünlük:** Çünkü insanın; emsâlinden biri kendisine üstünlük taslayabileceği yüksek bir makama ulaştığı zaman, ona üstünlük sağlar. İnsan buna tahammül edemez. Bu yüzden bu makamın onun elinden gitmesini arzu eder.

Halbuki onun maksadı tekebbür etmek değil, aksine onun kibrini savuşturmaktır. Çünkü bu insan eşitliğe razı olmuş, fakat onun üstünlük sağlamasına razı olmamıştır.

Hizmetinde Kullanma Duygusu

3) İnsanın tabiatında, başkasını hizmetinde kullanma duygusu bulunup, bu maksadını elde etmek için başkasının elindeki nimetin zâil olmasını istemesidir; Ekseri kâfirlerin Hz.Peygamber (s.a.s)'e karşı olan hasedleri bu türdendir. Çünkü onlar, "Bir yetim nasıl bizim başımıza geçer de, biz nasıl ona baş eğeriz?"

لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *"Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) derler. Cenâb-ı Allah Kureyşlilerin şöyle dediklerini nakletmiştir: اَهٰٓؤُلَآءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنْ بَيْنِنَا *"Allah, bula bula içimizden lütfedecek bunları mı buldu?"* (En'am, 53). Bu, müslümanları hakir görmek ve onlara karşı taassuba kapılmaktır.

4) **Kendini Beğenme (Ucûb):** Nitekim Cenâb-ı Hak, geçmiş milletlerin kendilerini beğenerek şöyle dediklerini haber vermiştir: مَآ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا *"Siz (peygamberler) ancak bizim gibi bir insansınız"* Yâsin, 15);

اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عٰبِدُوْنَ *"Biz bizim gibi insan olan ve kavimleri kullarımız olan iki insana (Mûsâ ve Hârun'a) mı inanacağız"* (Mü'minûn, 47); وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَّخٰسِرُوْنَ *"Siz sizin gibi bir insana itaat ederseniz, yemin olsun ki hüsrâna erenlerden olursunuz"* (Mü'minûn, 34);

اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَّسُوْلًا *"Allah insan olan bir peygamberi gönderir mi?"* (İsrâ, 94) ve: لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ *"Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi?"* (Furkan, 21). Cenâb-ı Allah ise şöyle buyurmuştur:

اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ

"Size Rabbinizden, sizden bir adam (vasıtasıyla), o korkunç akibeti haber vermek için bir ihtar gelmesi tuhafınıza mı gitti?" (A'raf, 69).

5) Gâyeyi Elde Edememe Korkusu: Bu aynı gâyede birleşen kimselere mahsustur. Çünkü bunlardan herbiri, gâyesinde yalnız kalmasını sağlayacak her nimet hususunda arkadaşına hased eder. Kocalarıyla ilgili durumlarda kumaların birbirini kıskanmaları; mal ve ikrama ulaşmak için ana-babanın yanında bir mevki elde etme maksadında birleşen kardeşlerin ve maksadları mâl elde

edip, insanlarca hüsn-ü kabul görmek olan aynı beldedeki vâizlerin birbirine hasedi bu tür haseddir.

6) **İnsanın, herhangi bir menfaatine ulaşmakta kullanmayı düşünmeksizin, mücerret makam isteği ve önderlik sevgisidir:** Bu, herhangi bir ilim dalında, kendisi gibisinin bulunmamasını isteyen adam gibidir. Çünkü o, dünyanın öbür ucunda kendisinin bir benzeri olduğunu duysa, bu onu üzer ve benzerinin ölüm ile kahramanlık, ilim, zühd ve servet gibi makam itibarıyla ortak olduğu ve kendisinin tek olduğunu zannettiği için sevindiği o nimetin onun elinden gitmesini arzu eder.

7) **Nefsin, mal hususunda, Allah'ın kullarına karşı cimriliği:** Çünkü sen önderlikle, kibirle ve herhangi bir malı istemekle meşgul olmayan birisini bulduğunda, onun yanında Allah'ın bir kulunun iyi halinden bahsedilse bu ona güç gelir. Ona insanların işlerinin zorlaştığından, ters gittiğinden, geçimlerinin daraldığından bahsedilse, bundan sevinç duyar. Böyle bir insan devamlı sûrette başkasına sırtını dönmeyi sever. Allah'ın nimetleri hususunda sanki onun kendi mülk ve hazinesinden alıyorlarmış gibi, Allah'ın kullarına karşı kıskançlık eder. "Bahil (cimri), başkasının malı hususunda da cimrilik edendir" denilmiştir. Buna göre, bu insan, Allah'ın verdiği nimetlerde, kendisi ile aralarında herhangi bir düşmanlık ve alâka bulunmayan kullara karşı cimri olandır. Bunun, nefsinin pisliği ve tabiatındaki cibilliyetinin rezâletinden başka zâhir bir sebebi yoktur. Çünkü hasedin diğer çeşitlerinin sebebleri ortadan kalkınca, o çeşit hasedler de ortadan kalkar. Bu çeşit hased ise, ârizî bir sebebten dolayı değil, kişinin huyundaki bir pislikten ötürüdür. Dolayısı ile bunun izâlesi zordur.

İşte bütün bu saydıklarımız, hasedin belli başlı sebeplerini teşkil ederler.

Bunlardan bir kısmı veya çoğu veyahut hepsi bir insanda olabilir. Böylece onun hasedi büyür ve artık sahibinin içinde o derece kuvvet kazanır ki gizlemeye ve muhataba iyi muamelede bulunmaya güç yetiremez. Aksine zâhirî nezaket perdesini de yırtıp, düşmanlığını açığa vurur.

Hasedleşmelerin çoğunda, bu sebeblerden çoğu bulunur. Ama nadiren bu sebeblerden biri tek olarak bulunur.

BEŞİNCİ MESELE

Hasedin Çokluğunun Sebebi, Kuvvetli Veya Zayıf Olması

Beşinci mesele, hasedin çok olması, az olması, kuvvetli veya zayıf olması hakkındadır. Bil ki saydığımız sebebler kendisinde çok bulunan bir topluluk içinde, hased de çok olur. Çünkü yalnız bir kimsenin de, mütekebbirin sözünden imtina ettiği, kendisi tekebbür ettiği, kendisi düşman olduğu ve başka sebeplerden ötürü hased etmesi caizdir. Bu sebepler, ancak, kendilerini birtakım bağların bir araya getirdiği, bu bağlardan dolayı söz meclislerinde bulundukları ve çeşitli gayelere hep beraber olarak yöneldikleri fertlerden oluşan bir topluluk içerisinde çoğalır. Münakaşa, birbirinden nefret etmeyi doğurur. Birbirinden nefret etmekse, kişiyi hasede götürür.

İnsanlarla biraraya gelip buluşulmayan yerlerde, hased etme bulunmaz. İki ayrı kentte bulunan iki şahıs arasında herhangi bir ilgi bulunmadığı için, aralarında da herhangi bir hasedleşme de bulunmaz. İşte bu sebepten ötürü âlimin, âbide değil, âlime; âbidin, âlime değil de âbide; tacirin tacire; hatta ayakkabıcının, manifaturacıya değil de ayakkabıcıya hased ettiği görülür.

İnsan, kardeşine ve amcasının oğluna, yabancılara duyduğundan daha fazla hased eder. Kadın kumasını ve kocasının cariyesini, kaynanasını ve üvey kızını kıskandığından daha çok kıskanır. Çünkü manifaturacının gayesi, ayakkabıcının gayesinden başkadır. Dolayısıyla onlar aynı gayede birleşmezler. Sonra, manifaturacının kendine yakın olan manifaturacıyla olan amaç birliği, çarşının öte ucunda bulunan ve kendisinden uzak olan kimseyle olacak olan amaç birliğinden daha fazladır.

Özet olarak, hasedin aslı düşmanlıktır; düşmanlığın aslı ise aynı maksadda birleşmektir. Aynı gaye ise, birbirine uzak olan iki şeyi değil, tam aksine birbirine uygun olan iki şeyi bir araya getirir. İşte bu sebepten dolayı onlar arasında haset çok olur. Evet, yüksek bir makama ve dünyanın her tarafında şöhret sahibi olmaya ihtirası çok olan kişi, aynı özellikte birleşen ve bu özellikle övünen yeryüzünde bulunan herkesi kıskanır.

Ben derim ki, hasedin gerçek sebebi şudur: Kemâl, bizzat sevilen bir haldir. Sevilenin zıddı ise, mekrûh olan ve istenmeyendir. Kemâlde yalnız olmak kemâl çeşitleri cümlesindendir. Bu sebeple, kemâlde ortak olan, kemâl konularının en büyüğünden olan teklikte, kendisine rakîb olduğu için başkasına buğzeder. Ancak kemâlin bu çeşidinin meydana gelmesi sırf Allah için mümkün olup, bu tür kemâle karşı insanların ümitsizliği ortaya çıkınca, hased sadece dünyevi işlere mahsus kalır. Bu böyledir. çünkü dünya aynı amaç için vuruşanların hiçbirine kalmaz.

Âhirete gelince, orada darlık yoktur. Âhiret, ilim nîmeti gibidir. Bu sebeple, Allah'ı, sıfatlarını ve meleklerini tanımayı arzu eden kimse, bunları iyice öğrendiği zaman, başkasına hased etmez. Çünkü, bilgi alanı kimseye dar gelmez. Hatta tek bir malûmatı, bir milyon kimse öğrenir, onun bilgisiyle sevinip, bundan lezzet alır; hiç kimsenin lezzeti de bir başkası sebebiyle eksilmez; tam aksine âriflerin çoğalmasıyla ünsiyet artar. İşte bu sebepten dolayı din âlimleri arasında hasedleşme olmaz. Çünkü onların gayeleri marifetullâhtır. Marifetullâh ise, herkesi içine alan geniş bir deryadır. Bunların maksatları Allah katında bir derece almaktır ki, burada bir darlık olmayıp, herkesi içine alır. Evet, âlimler ilmiyle mâl ve makam elde etmeyi kastederlerse, hasedleşirler. Çünkü mâl, aynî bir şeydir; birisinin elinde bulunursa, başkasının elinde bulunmaz.

Makamın mânası, kalbleri doldurmaktır. Bir kimsenin kalbi, bir âlimi ta'zim ve yüceltme duygusuyla dolduğu zaman, o kalb başkasını ta'zim etmez. Ama kalb, marifetullâhtan meydana gelen bir huzur ile dolduğu zaman, bu, başkasının kalbinin de bununla dolmasına ve onunla sevinmesine mâni değildir. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ onları, hased etmemekle niteleyerek şöyle buyurmuştur:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ

"Biz onların kalblerindeki kini söküp alacağız. Onlar kardeşler halinde tahtalar üzerinde karşı karşıya otururlar" (Hicr, 47).

ALTINCI MESELE

Hasedin Tedavisi

Altıncı mesele, hasedi tedavi edip gideren ilâç hakkındadır. Bu iki şeydir: **İlim** ve **Amel**..

İlme gelince, bunda icmalî ve tafsilî olmak üzere iki makam vardır. İcmalî olana gelince bu, kişinin varlık âlemine dahil olan her şeyin Allah'ın kaza ve kaderinin levâzımından olduğunu bilmesidir. Çünkü mümkün olan varlık Vacibu'l-Vücûd olan zâta varmadıkça, durmaz. Böyle olunca, ondan nefret etmekte bir fayda yoktur. Allah'ın kaderine razı olma tahakkuk ettiğinde, hased yok olur.

Tafsilî makama gelince bu, senin, hasedin dinî ve dünyevî hususlarda sana zararlı olduğunu; bunda hased ettiğin şahsa karşılık dinî ve dünyevî hususlarda bir zararın olmadığını, tam aksine onun,bununla dinî ve dünyevî hususlarda istifade ettiğini bilmendir. Hasedin, dinî yönden sana zararlı olduğuna gelince, bu birkaç bakımdandır:

a) Sen hasedinle, Allah'ın kulları arasında yapmış olduğu taksimatı ve gizli hikmetiyle kulları arasında kurmuş olduğu adâleti hususunda Allah'ın hükmü-

nü beğenmeyip, O'nunla münazaaya girmişsin demektir. Bu ise, tevhidin göz bebeğine karşı işlenmiş bir cinayet ve imân gözünde de bir lekedir.

b) Sen bir mü'mini aldattığın zaman, Allah'ın kulları için hayır isteme hususunda Allah'ın dostlarını bırakıp, mü'minler için musîbetler arzu etmeleri hususunda iblis ve diğer kâfirlerle ortaklık kurmuş olursun.

c) Bu, hased sebebiyle, ahirette karşılaşılacak büyük bir cezâ. Hasedin, dünyevî bakımdan senin için bir zarar olmasına gelince, bu hased sebebiyle senin devamlı gam ve keder içinde olmandır. Öte yandan, senin düşmanlarını Allah çeşitli nimetlerle donatmıştır, bu sebeple gördüğün her nimetten dolayı azâb görür, onlardan savuşan her belâdan ötürü de acılar duyarsın. Böylece de, hep gamlı ve hep kederli olursun. Düşmanların için olmasını istediğin şey ile, düşmanlarının senin başına gelmesini istedikleri şey senin başına gelivermiştir. Böylece sen, düşmanların için darlık ve sıkıntıların meydana gelmesini istediğin hâlde, sen bu çilenin senin başına gelmesi için çalışmış oldun. Sonra bu keder seni sarınca, vücudunu hastalandırır, sıhhatini bozar, seni vesveselere düşürür, yediğin, içtiğin şeylerin lezzetini duyamaz olursun.

Bunun, hased edilenin dini ve dünyası hususunda zarar olmamasına gelince, bu meydandadır. Çünkü o kimsedeki nimet, senin hasedinle zaîl olmaz. Tam aksine Allah'ın ona takdir etmiş olduğu kısmet ve nimet, mutlaka Allah'ın takdir etmiş olduğu bir zamana kadar devam edecektir. Çünkü her şey Allah katında bir kadere göredir. Her işin de muayyen bir vâdesi vardır. Hased ile nimet zâil olmayınca, hased edilen kimseye dünyevî bakımdan herhangi bir zarar gelmez, uhrevî bakımdan da ona herhangi bir günah terettüp etmez. Belki de sen, "Keşke o nimet benim olsaydı ve hasedim sebebiyle, haset edilenden gitseydi!..." diyorsun.. Bu son derece büyük bir cehalettir. Çünkü o, ilk önce kendin için istediğin bir belâdır.

Yine sen, hased eden bir düşmanın olmasından kurtulamazsın. Şayet hased sebebiyle nimet zâil olsaydı, senin üzerinde Allah'ın verdiği ne dinî, ne dünyevî hiçbir nimet kalmazdı. Eğer sen hasedin sebebiyle, insanların elinden nimetlerin yok olmasını; başkasının hasediyle elindeki nimetlerin ise gitmemesini istersen, bu da bir cehâlettir. Çünkü hased eden ahmaklardan herbiri, böyle bir özelliğin sadece kendisine ait olmasını arzu eder. Halbuki o böyle bir özelliğe başkasından daha lâyık değildir.

Hasede rağmen Allah'ın sana verdiği nimetin devam etmesi, şükretmen gereken nimetlerdendir. Sen ise cehaletin sebebiyle bu nimeti hoş görmüyorsun.

Hased Edilenin Din ve Dünya Yönünden Avantajı

Kendisine hased edilen kimsenin, bu hased sebebiyle dinî ve dünyevî bakımdan istifâdeli olmasına gelince bu açıktır. Dinî bakımdan istifâdesi, senin ulmüne uğramış olmasıdır. Bilhassa sen, gıybet ederek hasedini söz ve fiil aline dönüştürüp, bu hususta ta'n ederek, hased ettiğin kimsenin sırlarını hlâl edip, kötülüklerini dile getirince, bu âdetâ Allah'ın ona verdiği hediyeler gibi olur. Ben, böylece senin iyiliklerini ona hediye etmiş olduğunu söylemek stiyorum. Çünkü sen, her nezaman onu kötülükle anarsan, onun amel defteine senin hasenâtın aktarılır ve senin günahların artar. Böylece aslında sen, Allah'ın nimetlerinin ondan zâil olup, sana gelmesini arzulamış iken, Allah'ın nimetleri senden ona geçmiş ve böylece dem be dem bedbahtlığını artırmış olursun.

Dünyevî bakımdan hased edilen kimsenin istifâdeli oluşu, birkaç yöndendir:

a) İnsanların en önemli maksadı, düşmanlarının kötü duruma düşüp, dâima kederli ve sıkıntılı olmalarıdır. Halbuki senin içine düştüğün hased eleminden daha büyük bir azab yoktur. Hatta akıllı olan, düşmanının ölümünü değil, aksine her an Allah'ın kendisine verdiği nimetlere bakıp da kalbi üzüntüden parçalansın ve hased azabına düşsün diye uzun müddet yaşamasını ister. İşte bu mânada şu şiir söylenmiştir:

لَاَمَاتَ اَعْدَائُكَ بَلْ خُلِّدُوا حَتَّى يَرَوْا مِنْكَ الَّذِى يُكْمِدُ

لَاَزِلْتَ مَحْسُودًا عَلَى نِعْمَةٍ فَإِنَّمَا الْكَامِلُ مَنْ يُحْسَدُ

"Düşmanların ölmesin, bilâkis senden keder verecek şeyleri görünceye kadar yaşasınlar; sen ise, nimetten ötürü hep hasede hedef ol. Bil ki kâmil kimse kendisine hased edilendir."

b) İnsanlar hased edilen kimsenin mutlaka nimet sahibi olduğunu bilirler. Böylece insanlar, hased edenin bu hasediyle, kendisine hased edilmiş şahsın Allah katından karşı konulamıyacak biçimde çeşitli faziletlere, üstünlüklere ve en büyük değerlere tahsis edilmiş olduğuna istidlâlde bulunurlar. Bu da, hasedi doğurur. Böylece hased, kendisine hased edilen şahsın çeşitli fazilet ve üstünlüklerle muttasıf olduğuna delâlet eden delillerin en güçlülerinden olmuş olur.

c) Hased eden kimse, halk arasında mezmûm , Allah katında da mel'ûn olmuş olur ki, bu kendisine hased edilen kişi için başlıca gayelerdendir.

d) Hased, iblisin sevincinin çoğalmasına sebep olur. Bu böyledir. çünkü hased eden kimse kıskanılan şahsın kendisinde bulundurduğu faziletlerden uzak olunca, bu durumda o ya buna razı olur, ki bu durumda büyük bir mükâfaat hak etmiş olur; böylece de iblis onun bu duruma razı olup büyük sevaba nail olmasından korkar; o buna razı olmayıp, tam aksine hasedini ortaya koyduğu zaman bu sevâbı elden kaçırarak ikâba müstehak olur; böylece de iblisin sevinmesine, Allah'ın da gadab etmesine sebep olur.

e) Belki de, ilim ehlinden birisine hased ediyor, Allah'ın dini hususunda hata etmesini arzu ediyor, rezîl ve rüsvay olsun diye hatasının ortaya çıkmasını istiyor, konuşamayacak kadar dilsiz olmasını, bilip öğrenemeyecek kadar hasta olmasını istiyorsun...Bundan daha büyük günâh var mıdır? Hangi dereke bundan daha düşük olabilir? Ey çekemeyen kimse, bütün bu izahlardan, senin şöyle birisine benzediğin ortaya çıkar. Düşmanını can evinden vurmak için ona taş atıp da, isabet ettiremeyip, aksine taşın geri dönmesiyle kendi gözbebeğine isabet edip onu çıkaran; böylece kızgınlık ve hiddeti artan; müteakiben, birincisinden daha şiddetli biçimde taş atan, ama bu sefer de ikinci gözünü çıkararak onu kör eden ve gittikçe öfkesi kabaran; üçüncü kez de taş attığında kendi başını yaran ve bütün bu durumlarda, düşmanı sapasağlam kalan; etrafındaki düşmanları, başına gelene sevinip kendisine gülerken, yaptıklarının vebâli hep kendisine dönen bir kimse!.. Evet, senin durumun bundan farksızdır. Hatta, başkasına hased eden kimsenin durumu bundan da kötüdür; çünkü kendisi ve dönen taş ancak onun gözüne isabet etmiştir. Şayet, o taş gözüne isabet etmeseydi, kişinin gözü ölümle yok olacaktı. Ama kişinin hasedine gelince, bu, o kimseyi Allah'ın gazabına ve ateşine götürür. Onu dünyada kör olması; gözünün sağlam olup da hasedden dolayı cehenneme girmesinden daha hayırlıdır.

Hased eden kimse, çekemediği kimsenin nimetlerinin gitmesini isterken, Allah'ın bu hasedçiden nasıl intikam aldığına bir bak!.. Allah, kendisine hased edilenin nimetlerini yok etmemiş, tam aksine kendi şu sözünü doğrulamak için, hased eden kimsenin nimetini izâle etmiştir:

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ

"Kötü tuzak ancak onu yapanın başına gelir" (Fatır, 43).

İşte bu ilmî tedâvileri insan ne zaman tam bir açıklık ve huzurlu kalb ile düşünürse, onun kalbindeki hased ateşi söner.

Faydalı amele gelince, bu hased eden kimsenin hasedinin gerektirdiği

şeylere zıt olan işleri yapmasıdır. Meselâ başkasını çekemeyen kimseyi,hasedi, kıskandığı kimseyi ta'n etmeye sevkettiği zaman o, lisanına onu medhetmeyi teklif eder; eğer onu hasedi, hased edilen kimseye karşı büyüklenmeye sevkederse, o kendi nefsini mütevazi olmakla sorumlu tutar; eğer hasedi onu, çekemediği şahıstaki hayırların sebeplerinin kesilmesini istemeye zorlarsa, hased eden kimse kendi nefsini, kıskandığı kimsenin hayırlarını istemeye zorlar; hased edilen kişi bu durumu bildiği zaman, onun kalbi de hoş olur; kendisini çekemeyen adamı sevmeye başlar.

Bu da işin sonunda, iki bakımdan, hasedin yok olması neticesine götürür:

a) Kendisine hased edilen şahıs, kıskanan adamı sevdiği zaman, hased eden kimsenin arzuladığı şeyleri yapmaya başlar. Bu durumda da hased eden kimse, kendisine hased etmiş olduğu kimseyi sevmeye başlar. Böylece de hased ortadan kalkmış olur.

b) Hased eden kimse, hasedinin gerektirdiği şeyin zıddını yapmaya nefsini mükellef tutup yaptığında, bu durum işin sonunda onun bir tabiatı haline gelmiş olur ki, bu yolla da hased yok olmuş olur.

YEDİNCİ MESELE
Hased İhtiyarî Olmadığına Göre İnsan Neden Sorumlu Olur?

Bil ki, hased edilene karşı onu çekemeyen şahsın kalbinde meydana gelen nefret, hased eden kimsenin ihtiyarı dahilinde olmayan bir şeydir, o hâlde o bundan dolayı nasıl cezalandırılır? Hased eden kimsenin gücü dahilinde olan ancak iki şeydir: Biri bu nefretten memnun olması, diğeri bu nefretin neticelerini ortaya çıkarması, yani hased ettiği kimseyi ta'n edip Allah'ın nimetlerinin onun elinden çıkmasını ve sevilen durumların kendisine gelmesini arzu etmesidir. İşte mes'uliyeti gerektiren hususlar bunlardır (Şu halde insan bu iki hissi bastırmaya çalışmalıdır).

Yahûdilerin Müslümanlara Şüphe Vererek Dinden Döndürme Çabaları

Yine tefsire dönelim. Cenâb-ı Hakk'ın:

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا

"Ehl-i Kitap'tan pekçok kimse, İmanınızdan sonra sizi kâfir yapmayı istemiştir." âyetine gelince, bundan maksat ehl-i kitâbın, mü'minlere imânın gerçek ve hak olduğu hususu ortaya çıktıktan sonra, onların imândan dönmelerini is-

temeleridir. Kendi dışındakinin hak üzere olduğunu bilen kimsenin, kalbine atacağı bir şüphe olmadan, onu haktan döndürmeyi istemesi doğru değildir. Çünkü hak üzere olan kimse, ancak bir şüphe sebebiyle haktan dönebilir. Şüphe ise iki kısımdır:

a) Dünya ile alâkalı olan şüphe: Bu, o mü'minlere şöyle denilmesidir: "Memleketlerinizden sürüp çıkarılmak, işlerinizin sıkışması ve daima korku içinde bulunmanız gibi başınıza gelen şeyleri tattınız, o halde sizi böyle şeylerle yüzyüze getiren imânınızı terkedin..."

b) Din ile ilgili olan şüphe: Bu, mu'cizeler hususunda şüpheler uyandırmak veya Tevrat'taki şeyleri tahrif etmekle olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ *"Yanlarından bir haset olmak üzere"* âyetine gelince, bu konuda bir mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mû'tezile'nin Halk-ı Ef'al Konusunda Te'vîli Ve Onun Tenkîdi

Allahu Teâlâ, yahûdilerin, mü'minlerin imânlarından dönmesini arzulamalarının ancak hasedden dolayı olduğunu açıklamıştır. **Cübbaî** şöyle demiştir: Allah: كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ ifâdesiyle, yahûdilerin bunu, Allahu Teâlâ tarafından olmak üzere yapmadıklarını beyan etmiştir. Onların küfürleri muhakkak ki, onların kendi fiilleridir; bu, Allah'ın küfrü onlarda yaratmış olmasından değildir.

Buna şu şekilde cevap veririz: Allahu Teâlâ'nın, مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu ifâdedeki, مِنْ harfi, وَدَّ ifâdesine mütealliktir. Buna göre mâna şöyle olur: Onlar sizin, dininizden dönmenizi isterler...Onların bunu istemeleri, dindarlıklarından dolayı değil, kendi arzuları sebebiyle ve haktan meyletmiş olmaları sebebiyledir. Çünkü onlar bunu, sizin hak üzerinde olduğunuz ayan beyân ortaya çıktıktan sonra arzulamışlardır. O halde, onların bu temennileri, nasıl hakkı talep etmek cihetinden olabilir?

2) Bu, مِنْ 'ın, âyetteki, حَسَدًا lâfzına taalluk etmiş olmasıdır. Buna göre mâna, "Onların nefislerinden neş'et eden büyük bir hasetten ötürü" demek olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا *"Affedin ve ilişmeyin"* buyruğuna gelince bu, yahûdilerin mü'minleri imânlarından küfre çevirmeyi istemelerinden sonra, onların bu hususta, izah ettiğimiz gibi kalblere şüpheler atma çabasına girdiklerini gösterir. Allahu Teâlâ'nın, onların bu yaptıklarına razı olurcası-

na, müslümanlara onları affetmelerini emir buyurduğunu düşünemeyiz. Çünkü bu, küfürdür.

Bu sebeple bu emri şu iki şeyden birine hamletmek gerekir:

Birincisi: Bundan maksat, onlara mukabele etmeyi bırakmak ve onlara cevap vermemektir. Çünkü bu, o anda öç alma duygusunu yatıştırmaya daha uygundur. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, Resûlüne yahûdileri affetmesini ve onlara ilişmemesini emretmiştir.

Yine aynı şekilde: قُلْ لِّلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ *"İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ummayanları bağışlasınlar"* (Casiye,14); ve, وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا *"Güzel bir terkedişle onları terket!"* (Müzzemmil, 10) âyetleriyle, Peygamberine müşrik Arapları da affetmesini ve onlara ilişmemesini emretmiştir.

İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, bu affı Peygamberine devâmlı olarak emretmemiş,aksine bunu bir vâdeye bağlayarak حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ Allah, emrini getirinceye kadar.." buyurmuştur. Âlimler bu hususta, bazı izâhlar getirmişlerdir:

1) Allah onları kıyamet gününde cezalandırıncaya kadar... Bu **Hasan el-Basri**'den rivayet edilmiştir.

2) Bu ifâdenin mânası, peygamberin güçlenmesi ve ümmetinin çoğalmasıdır.

3) Bu görüş ki, sahâbe ve tâbiûnun çoğunun görüşüdür, buna göre bu ifâdenin mânası onlara savaş emrinin gelmesidir. Çünkü savaş emri geldiği zaman, muhakkak ki şu iki şeyden birisi ortaya çıkar: Ya İslâm'a girmek veyahut da cizye vererek, zillet ve horluğu yüklenmeyi kabul etmek. İşte bu sebepten dolayı âlimler bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ

"Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlarla savaşın!" (Tevbe, 29) âyetiyle mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Bâkır (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s), Cebraîl (a.s) Allah'ın:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا

"Kendileriyle savaşılanlara, zulmedilmelerinden dolayı... izin verildi" (Hac, 39) âyetini indirinceye kadar, herhangi bir savaşla emrolunmamıştır. Bu âyet inince,

Hz.Peygamber (s.a.s) kılıç kuşanmıştır. Hz.Peygamber (s.a.s) ilk savaşında, **Batn-ı Nahl**'da **Abdullah ibn Cahş**'ın taraftarlarıyla savaşmış,daha sonra da Bedir gazvesi olmuştur. Burada iki soru bulunmaktadır:

a) Bu âyet, tıpkı Allah'ın: ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ *"Sonra, geceye kadar orucu tamam edin"* (Bakara, 187) âyetinde olduğu gibi, bir vâdeye raptedilmişken nasıl mensûh olabilir? Gecenin gelmiş olması, nasıl nâsih olamazsa, burada da durum böyledir. Bu soruya şu şekilde cevap veririz:

Emrin kendisine taalluk ettiği vâde (gaye), ancak şer'an bilindiği zaman, şer'an gelen şey nâsih olabilir; bu durumda da Cenâb-ı Hakk'ın, فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا ifâdesi, âdeta şu mânaya gelir: "...Onu sizden nesh edinceye kadar (yeni bir emre kadar) onlara mukâbele etmeyin, ilişmeyin".

b) "Kâfirler, saltanat, güç, kuvvet sahibi iken mü'minlerin onları affedip, yaptıkları şeyleri bağışlamaları nasıl düşünülebilir? Halbuki bağışlama bir kudretin olduğunu ifâde eder."

Buna şu şekilde cevab verilir: Müslümanlardan birisi çeşitli eziyetlere düçâr oluyor, bu durumda düşmanları toplanmadan önce kendisine eziyet edeni savuşturabiliyor, arkadaşlarından yardım isteyebiliyordu. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Allah, bu durumda herhangi bir fitne ve savaşa sebebiyet vermemeleri için bu mü'minlerin affedip bağışlamalarını emretmiştir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın: فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا ayeti, güzel bir şekilde davet etme, ve bu hususta gerekli olan nasihat, şefkat ve işi sıkı tutma gibi şeyleri kullanma mânâsınadır. Bu tefsîre göre, bu ayeti mensûh saymak doğru olmaz. Ayetin neshedildiğini söylemek ancak birinci tefsîre göre caiz olabilir.

Allahu Teâlâ'nın: إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"* âyeti, ister savaş ile ilgili emre,ister başka bir emre hamledilsin, onlar için bir vaîddir.

★ ★
★

وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Namazı kılın, zekatı verin. Kendiniz için, önden ne hayır yollarsanız Allah katında onu bulacaksınız. Şüphesiz Allah ne yaparsanız kemâliyle görendir"

(Bakara, 110).

Bil ki Cenâb-ı Allah, yahûdileri affedip bağışlamayı emretti; peşisıra da: *"Namazı kılın, zekâtı verin"* diyerek, onlara başkasının faydası ve iyiliği için affetmeyi ve vazgeçmeyi mecbûri kıldığı gibi, yine o mü'minlere kendi nefislerinin yararı ve salâhı için vâcib olan namazı ve zekâtı ifâ etmelerine; yine bu iki şeyin dışındaki diğer vâcib olan şeylere dikkat çekmiş, bundan sonra da: وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ buyurmuştur. Daha zâhir olana göre, bu buyruktan maksat, namaz ve zekâtın nafile olanlarıdır.

Yine Cenâb-ı Hak, onların bu amellerin karşılıklarını bulacaklarını beyân etmiş, bundan maksadın, onların amellerinin aynısını bulacakları olmadığını açıklamıştır. Çünkü bu ameller bâkî değildir, bir de amellerin aynısını bulmak istenmez. Geriye, onun sevâbını ve karşılığını bulacakları hususu kalır. Sonra Cenâb-ı Hak: إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Muhakkak ki, Allah sizin yaptığınız şeyleri hakkıyla görür"* buyurmuştur. Yani, amellerin azı da çoğu da Allah'a gizli kalmaz. Bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın çok amellere mükâfaat verdiği gibi, az amelleri de karşılıksız bırakmıyacağına delâlet etmesi bakımından bir teşvik, bunun aksi olan şerden de bir sakındırmadır.

Âyetteki "hayr" kelimesine gelince bu, en güzel faydalarla bunlara götüren şeylerdir. Kişinin yapmış olduğu taatlar büyük faydalara götürdüğü için, bu kelimeyle vasfedilmesi gerekmiştir. İşte bu inceliğe binaen Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ve, hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz" (Hac, 77).

Yahûdilerin ve Hristiyanların Cenneti Kendilerine Mahsus Saymaları

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

"Cennete ancak yahûdî veya hristiyan olanlar girecektir, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer, iddianızda doğru iseniz, getirin delilinizi...Evet, kim, muhsin olarak özünü Allah'a teslim ederse, işte onun mükâfaatı Rabbi katındadır. Böylelerine bir korku yoktur, onlar hüzünlenmiyeceklerdir de..."

(Bakara, 111-112).

Bu, yahûdilerin hakkı karıştırmalarının ve müslümanların kalblerine şüphe atmalarının dördüncü çeşididir. Bil ki, yahûdiler, hristiyanlar hakkında, "Onlar cennete gireceklerdir" demiyorlar; hristiyanlar da yahûdiler hakkında, "Onlar cennete gireceklerdir" demiyorlar. Binaenaleyh sözü şöyle ayırmak gerekir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا وقَالَتِ النَّصَارَى لَنْ يَدْخُلَ الجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ نَصَارَى *"Yahûdiler, cennete ancak yahûdî olanlar girecektir dediler; hristiyanlar da, cennete ancak hristiyan olan girecektir dediler."* Biz her fırkadan herbirinin diğerini küfre nisbet ettiklerini bilip dururken, sözü başka şekilde takdir etmek mümkün değildir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın: ... وَقَالُوا كُونُوا هُودًا *"Ya, yahûdî veya hristiyan olunuz, dediler"* (Bakara, 135) âyetidir. هُودٌ kelimesi, عَائِذٌ kelimesinin عُوذٌ ve, بَازِلٌ kelimesinin de, بُزُلٌ şeklinde çoğul olması gibi, هَائِدٌ kelimesinin çoğuludur. Buna göre şayet, nasıl isim müfred , haber cemî olmak üzere, إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا denilmiştir denilirse, biz deriz ki: "İsim, مَنْ kelimesinin lâfzına; haber de, مَنْ 'in mânasına hamledilmiştir. Bu **Hasan el-Basrî**'nin: إِلَّا مَنْ هُوَ صَالُوا الْجَحِيمِ *"Ancak, cehenneme yaslananlar hariç"*[66] (Saffat, 163) kıraatinde olduğu gibi-

(66) Asım kıraatine göre âyet, إلا من هو صَالِ الجَحِيم 'şeklinde okunur.

dir. **Ubeyy Ibn Ka'b** ise, إِلاَّ مَنْ كَانَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصَارَىٰ şeklinde okumuştur. Allahu Teâlâ'nın: تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ *"Bu, onların kuruntularıdır"* buyruğuna gelince, bu onların temenni ettiği şeylerdir, demektir. Sonra onlar bunu çok fazla arzuladıkları için, kendileri bakımından bizatihi bir hak olarak kabul etmişlerdir.

Şayet, "Onların, لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ demeleri tek bir arzuyu ifâde ederken, niçin Cenâb-ı Hak, cemî şeklinde olmak üzere, تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki bununla önceki arzularına da işaret edilmiştir. Bu da onların, mü'minlere Rableri katından herhangi bir hayrın indirilmemesi, onların yeniden küfre dönmelerini istemeleri ve cennete kendilerinden başkalarının girmemelerini arzulamalarıdır. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Bu batıl kuruntular, onların arzuladıkları şeylerdir" demektir. Hak Teâlâ'nın, قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ sözü (mâna bakımından) Allah'ın: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ كَنَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ sözüne bitişiktir. تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ifâdesi ise, bir ara cümledir. Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللّٰهِ الْأَمَانِي

"Zeki kimse, nefsini terbiye edip ölümden sonrası için çalışan kimsedir. Aciz ise, nefsini hevâsının peşine takıp, Allah hakkında (kendileri için) bâtıl şeyler tasavvur edendir"(67). **Hz.Ali** (r.a) de, "Kuruntularına güvenme, çünkü bunlar aslı çıkmayan, yalancı emtia gibidirler" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın: قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ *"De ki: Delillerinizi getirin"* âyetine gelince, bunda bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE هَاتِ kelimesi, أَحْضِرْ (hazır et, getir) mânasında olan, هَاءِ gibi bir sestir.

İKİNCİ MESELE Âyet, bir şey iddia eden kimsenin, ister birşeyi isbat etmek,isterse nefyetmek istesin, mutlaka bir delilinin bulunması gerektiğini gösterir. Bu ise, taklit ile hükmetmenin yanlış olduğunu gösteren en doğru delillerdendir. Nitekim şair şöyle demiştir:

مَنِ ادَّعَى شَيْئًا بِلاَ شَاهِدٍ لاَبُدَّ أَنْ تُبْطَلَ دَعْوَاهُ

"Şahidsiz bir şey iddia eden kimsenin iddiası, mutlaka geçersiz kılınır."

(67) Tirmizî, Kıyamet, 25 (4/638).

Cenâb-ı Hakk'ın, بَلَىٰ ifâdesine gelince, bu hususta bazı izahlar vardır:

a) Bu ifâde, yahûdilerin, kendilerinden başkasının cennete girmeyeceği iddiasının aksini isbat içindir.

b) Allahu Teâlâ, yahûdilerin delilleri olmadığını ortaya koyunca, özünü Allah'a teslim etmiş kimselerin delilinin olabileceğini isbat etmiştir.

c) Onlara sanki şöyle denilmiştir: Siz, bu hâl üzere olduğunuz sürece cenneti elde edemezsiniz. Ama, yolunuzu değiştirir, özünüzü Allah'a teslim ede ve iyilikte bulunursanız sizin için cennet vardır. Bu, onları İslâm'a arzulandırma, üzerinde bulundukları halden vazgeçerek bu yola dönmeleri için, onların durumunun cennete gireceklerin durumundan farklı olduğuna bir açıklama olur.

"Vech" Kelimesinin Mânaları

مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ ifâdesinin mânasına gelince, bu nefsi Allah'ın itaatine teslim etmek demektir. İfâdede özellikle, birçok sebepten dolayı وجه (yüz, zât, öz) sözü zikredilmiştir.

1) Yüz, duyguların, düşüncelerin ve hayallerin kaynağı olması bakımından, uzuvların en şereflisidir. Uzuvların en şereflisi Allah'a itaat edince, onun dışındakilerin itaati daha evlâdır.

2) "Yüz" kelimesiyle, bazan "zât" ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak: كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ *"O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur"* (Kasas, 88); VE إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ *"Ancak yüce Rabbinin zâtını istemek..."* (Leyl, 20) buyurmuştur.

3) İbâdetlerin en büyüğü secdedir, ki bu da ancak "yüz" vasıtasıyla ifâ edilir. İşte bu sebepten dolayı, özellikle "yüz" kelimesi zikredilmiştir. İşte bundan ötürüdür ki, **Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl:**

وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمَتْ ... لَهُ الْأَرْضُ تَحْمِلُ صَخْرًا ثِقَالا
وَأَسْلَمْتُ وَجْهِي لِمَنْ أَسْلَمَتْ ... لَهُ الْمُزْنُ تَحْمِلُ عَزْبًا زُلالا

"Özümü, ağır kayaları taşıyan yeryüzünün kendisine inkiyâd ettiği zata teslim ettim. Özümü tatlı, akıcı ve buz gibi suları yüklenmiş olan bulutun kendisine boyun eğdiği zâta teslim ettim" demiştir.

Böylece kişi, nefsini bezlederek onu bu işe vermiştir. Allah, ayetinde, وجه sözünü zikredip bununla bir "şeyin kendisini" kastetmiştir. Bu da an-

cak boyun eğmek, mütevazi olmak, Allah'a itaat hususunda nefsin arzularını kırmak ve onun günah işlemesinden kaçınmakla olur.

لِلّٰهِ ifâdesinin mânası ise, kendisine hiçbir şirk bulaşmamış olduğu halde, sırf Allah için demektir. Böylece kişi, Allah'la beraber bir başkasına ibadet etmiş ve ümidini Allah'tan başkasına bağlamış olmaz. Bu ifâdede, kişinin ameliyle, onu ancak, ihlâs ve ibadet hususunda Allah için bir ibadet tarzında yaptığı zaman faydalanabileceği hususuna bir delâlet bulunmaktadır.

Ayetteki İhsan, Korku ve Hüzün Olmama Kavramlarının Tahlili

Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ مُحْسِنٌ buyruğunun mânası, "Onun Allah'a karşı ibadet ve tevazuunun, kötü bir fiille değil, güzel bir fiille olması gerekir" demektir. Çünkü Hindularda Allah'a karşı mütevazî olurlar, ama bu tevazûlarını kötü fiillerle ifâde ederler.. وَهُوَ مُحْسِنٌ ifâdesi, cümledeki yer bakımından, hal ifâde eder. Bu senin tıpkı, جَاءَ فُلَانٌ وَهُوَ رَاكِبٌ "Falanca, binitli olduğu halde geldi" demen gibidir. Bu aynen, جَاءَ فُلَانٌ رَاكِبًا demektir. Sonra Cenâb'ı Hak, bu iki hususiyeti bir arada bulunduran kimseye, katında mükâfaat olduğunu beyan etmiştir. Bu mükâfaattan maksat, onun büyük ecridir.

Sonra bu nimetlerle beraber, onlara korku ve hüznün ârız olmayacağını beyan buyurmuştur.

Korkuya gelince, bu istikbâle aittir.

Hüzün ise, bazan hâlde, bazan de geçmişe ve bazan de geleceğe ait olur. Bu şekilde Cenâb-ı Hak bu iki husus (yani korku ve hüznün olmaması) ile saadetin sonsuzluğuna dikkat çekmiştir. Çünkü büyük nimet devamlı ve çok korkudan ve hüzünden de uzak olup kişi elde ettiğine veya elde edemediklerine üzülmeyip, içinde bulunduğu halin sona ermesinden ve değişmesinden korkmayınca, işte o zaman nimet zirveye ulaşmış olur. İşte bu ifâdede, bu yola teşvik ve daha önce zikredilmiş olan ve bu yolun zıddı olan kâfirlerin yolundan bir sakındırma mevcuttur.

Bil ki Allah Teâlâ ilk önce zamirleri müfred (وَجْهَهُ) ، وَهُوَ مُحْسِنٌ söyleyip, sonra da cemî olarak وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ getirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleri de, ifâde bakımından tıpkı bunun gibidir. Cenâb-ı Hak önce: وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوٰتِ *"Göklerde nice melekler vardır..."* (Necm, 26) buyurmuştur, bundan sonra da شَفَاعَتُهُمْ *"Onların şefeâtleri..."* (Necm, 26) buyurmuştur; yine Allah'u Teâlâ, bir yerde, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *"Onlardan seni*

dinleyen vardır'' (En'âm, 25) buyurmuştur, bir başka yerde de, يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ *''Sana kulak verirler''* (Yunus, 42) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak: وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ *''Onlardan seni dinleyen vardır. Senin yanından çıktıkları zaman...''* (Muhammed 16) buyurmuştur. Cenab-ı Hak ayette, خَرَجُوا ''çıktılar'' buyurmuş, fakat خَرَجَ (çıktı) dememiştir.

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın: مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ buyruğunu ihlâs diye tefsir edince, burada ihlâsın hakikatinden bahsetmemiz uygun olacak. Bunun izahı ise, ancak birkaç mesele altında yapılabilir.

İhlâsın Önemi

BİRİNCİ MESELE
Niyetin Mahiyeti ve Fazileti

Birinci mesele niyetin fazileti hakkındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *''Ameller ancak niyetlere göredir''* buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s):

إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَلاَ إِلَى أَعْمَالِكُمْ وَإِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَنِيَّاتِكُمْ

''Muhakkak ki Allah sizin şekillerinize ve amellerinize bakmaz. Allah ancak sizin kalblerinize ve niyetlerinize bakar!''(68) buyurmuştur.

İsrâilî haberlerin birisinde anlatıldığına göre bir adam, ıssız bir çölde eğri büğrü bir kum yığınına rastlamış ve kendi kendine şöyle demiş: Bu kum yığını şayet yiyecek olsaydı, onu insanlara taksim ederdim!.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların peygamberine şöyle vahyeder: ''Ona de ki, Allah senin sadakanı kabul etti, güzel niyyetini şükranla karşıladı ve sana, şayet kum yığını yiyecek olsaydı,sen de onu tasadduk etseydin, elde edecek olduğun sevâbın aynısını verdi.''

İKİNCİ MESELE

İnsan yaptığı fiillerde bir fayda temini veya bir zararı savuşturmanın bulunduğunu bilip veya zannedip yahut da böyle olduğuna inandığı zaman, onun kalbinde o fiile karşı bir temayül ve istek belirir. Bu, bir şeyin varlığını yokluğuna tercih etmeyi gerektiren bir sıfattır ki, irâdedir. Bu irade de, niyyettir. Kişiyi bu niyyete sevkeden sebep ise, bu ilim veya bu zan veyahut da bu itikâddır. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bir fiile sevkeden sebep ya bir veya

(68) Müslim, Birr, 34 (4/1987); İbn Mâce, Zühd 9 (3/1288).

iki sâik olur. İkinci duruma göre, bu iki sebepten her biri sevketme hususunda ya müstakildir veyahut da bu iki sebep müstakil değildir. Veya, bu ikisinden biri müstakil, diğeri ise müstakil değildir. İşte bu dört kısımdır:

a) Sevkeden sebebin tek olması.. Bir insana yırtıcı bir hayvan hücum etti ğinde insan o hayvanı gördüğü zaman yerinden fırlar. Onu kalkmaya sevke den şey, kaçmasında bir faydanın, kaçmamasında ise bir zararın bulunduğuna inanmış olmasıdır. İşte bu tek sebep, bunun gibidir. İşte bu niyyet halis; bunun gereği ile amel etmek de ihlâs olarak isimlendirilir.

b) Bir fiilde, iki müstakil sebebin bulunmasıdır. Nitekim, bir insandan, fakir bir dostunun ihtiyacını karşılamasını istediğinde, o da bu ihtiyacı, o kimse arkadaşı olduğu için ve fakir olduğu için karşılar. Bu iki sebepten herbiri tek olarak bulunsaydı, ihtiyacın giderilmesini istemede müstakil sebep olurlardı. Buna sebeplerin uyuşması (Muvâfakatü'l-Bâis) denir.

c) Eğer bu sebepler tek tek bulunsaydılar, herbiri müstakil (bağımsız) olmazdı. Ancak bunlar hep beraber bulunurlarsa müstakil bir sebep olurlar. Buna da **"müşâreket"** denir.

d) Bu iki sebepten herbiri müstakil olup, diğerinin onu takviye edici olmasıdır. Meselâ, insan pekçok taatta bulunmuş ve o taatları edâ ederken, bir grup insan onu görmüş olabilir. Böylece bu fiil ona, insanların görmelerinden dolayı daha kolay gelir. İşte bunun adı da "müâvenet" tir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Mü'minin Niyeti Amelinden Hayırlıdır" Hadisinin Şerhi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in: نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ *"Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır"*(69) hadisinin izahı hakkındadır.

Alimler bu hususta birkaç açıklamada bulunmuşlardır:

a) Niyet gizli, amel ise âşikârdır. Gizlide itaat etmek, açıkta itaat etmekten daha efdaldir. Bu tutarlı bir izah değildir. Çünkü bu namazın niyetinin bizzat namazdan daha hayırlı olmasını gerektirir.

b) Niyet amelin (ibadetin) bitişine kadar sürer. Ameller ise devam etmez. Devamlı olan, devamlı olmayandan daha hayırlıdır. Bu da tutarlı bir açıklama değildir. Çünkü bu, çok amelin az amelden daha hayırlı olduğu manasına gelir. Yine namaz ibâdetinin niyeti birkaç saniyede olur. Halbuki ameller devam eder.

(69) Taberanî, (Keşfu'l-Hafa, 2/324).

c) Tek başına niyet, tek başına olan amelden (niyetsiz amelden) daha hayırlıdır. Bu görüş de zayıftır. Çünkü niyetsiz amelde hiç hayır yoktur. Hayırlı olma hususunda müşterek olan şeyler arasında tercih yapılabilir.

d) Hayırdan murad, daha efdal olanı tesbit etmek değil, aksine bundan murad şudur: Niyet, amellerden doğan hayırlardan daha hayırlıdır. Bu görüş de zayıftır. Çünkü hadîsi bu manada almak, açık olan bir manayı izah etmeye kalkmaktan başka birşey ifâde etmez.

Hadîsin izahı hususunda en güzel vecih, şöyle denilmesidir: Niyet her türlü gevşeklikten uzak olmadığı müddetce, kesin olmaz. Gevşekliklerden uzak olunca, bir mâni olmazsa, niyetin peşinden o fiilin yapılması vacîb olur. Durum böyle olunca niyetin fiilden kesin olarak ayrılmadığı sâbit olur. İşte bu sebepten dolayı niyetin amelden daha efdal olduğu söylenmiştir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Amellerin hepsinde maksad, marifetullah ile kalbi nurlandırıp, Allah'dan başka herşeyden temizlemektir. Niyet, kalbin sıfatıdır, fiil ise kalbin sıfatı değildir. Kalbte, kalbin sıfatının tesiri, âzâların sıfatının tesirinden daha güçlüdür. Bu sebeple mü'minin niyeti hiç şüphe yok ki amelinden daha hayırlıdır.

2) Niyetin amelleri, Allah'a taat ve inkiyâd olsun diye meydana getirmeye kastetmekten başka bir manası yoktur. Ameller, tekrarı ile hatırda tutma devam etsin diye yapılır. Binaenaleyh kalbte mevcud olan, zikir ve niyet, amele nisbetle, sebebe nisbetle gaye gibidir. Gaye şüphesiz sebepten daha şereflidir.

3) Kalb, bedenden daha şereflidir. Bu sebeple kalbin fiili bedenin fiilinden daha şerefli olur. Binaenaleyh niyet amelden daha üstün olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Niyeti Şümûllendirmekle Sevabı Artırma Yolları

Bil ki ameller üç kısımdır: Taat olanlar, isyan sayılanlar ve mübah olanlar.

a) Günahlar, niyyet sebebiyle günah olmaktan çıkmaz. Bu sebeple cahil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Ameller ancak niyetlere göredir"*(70) hadisinin niyet sebebiyle günahın taata dönüştüreceğini sanmasın. Meselâ başkasının malından bir fakire yedirmek ve haram maldan bir câmi yaptırmak gibi...

b) Taat olan fiiller, fiilin aslında ve fazilet bakımından niyetlere bağlıdır. Fiilin aslında bunun niyete bağlı olması, kişinin taat ile Allah'a ibâdet etmeye

(70) Buhârî'nin ilk hadisinden bir cümle.

niyet etmesidir. Buna göre eğer insan riyaya (gösteriş) niyet ederse, bu taat değil, masıyet (günah) olur. Bunun fazilet bakımından niyete bağlı olması, çoğalmasıyla sevapların çoğalmasıdır.

Nitekim mescidde oturup pekçok niyetler eden kimsenin durumu da böyledir. Mesela:

1) Bir kimse mescidin Allah'ın evi olduğuna inanır ve orada bulunmakla Mevlâsını ziyaret niyeti besler. Hz. Peygamer (s.a.s) de bu manada şöyle buyurmuştur: مَنْ قَعَدَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَدْ زَارَ اللَّهَ وَحَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ إِكْرَامُ زَائِرِهِ *"Mescidde oturan kimse, Allah'ı ziyaret etmiş olur. Ziyaret edilen zatın, ziyaretcisine ikrâm etmesi gerekir."*

2) Bu kimse, namazından sonra diğer namazı bekler. Bu bekleyiş hali namazda olan kimsenin hali gibidir.

3) Bu kimse, gözünü, kulağını ve diğer azalarını uygun olmayan işlerden çekmiştir. Çünkü itikâf, "men etmek" demektir. Men etmek de oruç manasınadır. Bu hal bir nevi ibadet maksadıyla inzivaya çekilmektir. İşte bu sebepten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s): رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْقُعُودُ فِي الْمَسَاجِدِ *"Ümmetimin ruhbanlığı, mescidlerde oturmalarıdır"* buyurmuştur.

4) Bu kimse, kalbini ve gönlünü tamamıyla Allah'a çevirmiştir.

5) Bu kimse, Allah'dan başkasını kalbinden atmıştır.

6) Bu kimse, bir ilmi söylemeye, bir mâ'rufu (iyiliği) emretmeye veya bir münkerden nehyetmeye niyet etmiştir.

7) Bu kimse Allah için, bir kardeş edinmeyi istemiştir. Çünkü bu din ehlinin ganimetidir.

8) Bu kimse, Allah'dan utandığı için günahları terketmiştir.

İşte niyeti çoğaltmanın yolları bunlardır. Diğer taatleri de buna kıyas et.

c) **Mübahlar:** Hiçbir mübah yoktur ki güzel ibâdet olmasına sebep olacak bir veya birkaç niyet taşımasın. Bunun farkında olmayan ve o mübah fiilleri ibâdete çeviremeyen kimsenin zararı ne büyüktür.

Bir hadiste şöyle vârid olmuştur: *"Allah rızası için koku sürünen kimse kıyamet gününde, miskten daha güzel koktuğu hâlde gelir. Allah'ın rızası dışında koku sürünen kimse de kıyamet gününde, leşten daha pis kokarak gelir."*

Eğer, "Bu niyetin nasıl olduğunu bana izah et" dersen, bil ki: Koku sü-

rünmekten maksad dünya lezzetlerine ulaşmak veya malının çokluğu ile övündüğünü ortaya koymak veyahut insanlara gösteriş yapmak veyahut da bununla kadınların kalblerini çalmak olursa, bütün bu niyetlerle koku sürünmek günahtır.

Eğer koku sürünmekten insanın maksadı Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetini ifâ etmek, Allah'ın kullarına eziyet verecek kokuları bertaraf etmek ve mescide saygısını ifâde etmek olursa, bu tam manasıyla bir ibâdet sayılır. Bunu iyice anladınsa, diğer mübah fiilleri buna kıyas et.

Bu hususta kâide şudur: Yaptığın her bir şeyi Allah rızası için yaparsan, bu gerçekten ibâdettir. Allah'dan başkasının rızası için her ne yaparsan, helâl olanından hesâba çekilir, haram olanından azab görürsün.

BEŞİNCİ MESELE

Niyyetin Gerçek Mahiyeti

Bil ki cahil kimse, niyetin gerekli olduğu hususundaki aklî ve naklî izahları dinleyince, eğitimi ve ticareti esnasında,"Allah için okumaya, Allah için ticaret yapmaya niyet ettim" der ve bunun tam bir niyet olduğunu sanır. Heyhat! Bu, onun içindeki bir kuruntu ve dilinin söylediği bir sözdür. Niyet bütün bunlardan uzaktır. Niyet ancak nefsin ya dünyevî ya uhrevî olarak kendisinde maksûdunun açıkca bulunduğunu anladığı şeye meyletmesidir. Bu meyil olmadığı zaman insan, o fiili yapamaz. Bu tıpkı doyan kimsenin, "Yemek yemeye arzu duymaya niyet ettim" demesi veya hanımıyla işini bitiren kimsenin, "Ben sevişmeye niyet ettim" demesi gibidir. Hatta bir şeye temâyül etmenin yolu bile, ancak bu meylin sebeplerini elde etmekle mümkün olur. Bu sebepler de ancak o işteki menfaatleri bilmekle elde edilir. Sonra bu bilgi o meyil ve temayülü, kalb diğer meşguliyetlerden hâlî olursa, o zaman meydana getirebilir. Cinsî arzu galebe çalıp da, insan çocuk hususunda ne uhrevî, ne dünyevî sağlam bir maksada inanmaz ise; o kimsenin çocuğu olması niyetiyle cinsi münasebette bulunması mümkün olmaz. Aksine o şehveti teskin etmek niyetiyle yapılmış olur. Çünkü niyet, sebebi meydana getirmektir. Sebeb ise, bu hadisede, şehvetten başka birşey değildir. O halde o, çocuğu olmasına nasıl niyet edebilir? Böylece niyetin, dil ile veya kalb ile söylemekten ibaret olmayıp, aksine bu meylin meydana gelmesinden ibaret olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise gayba bağlı bir iş olup, bazan kolayca meydana gelir, bazan ise meydana gelmesi imkânsız olur.

ALTINCI MESELE

Mükâfaatın Nev'i Niyete Göre Değişik Olur

Bil ki ibadetlerde insanların niyetleri çeşit çeşittir. Bazı insanların amelleri korku sebebiyle olur. Bu, insanın cehennemden korkmasıdır.

Bazı insanların ameli ise ümid sebebiyle olur. Bu, insanın cennete ulaşma ümîdidir. Cenneti elde etmek için çalışan kimse kötü işçi gibi, karnını doyurmak ve şehvetini gidermek için çalışmıştır. Bunun derecesi, ahmak insan derecesidir. Ama gerçek akıl sahiblerinin ibâdetine gelince, onlar Allah'ın celâlini sevdikleri için, ibâdetleri Allah'ı zikir ve O'nu tefekkür maksadından başka bir gaye taşımaz. Bunların diğer amelleri, sadece bu zikir ve fikiri te'kid içindir. Bu kimseler: *"Rablerinin rızası için sabah akşam ibâdet edenlerdir"* (Kehf, 28). İnsanların mükâfaatları niyetlerine göredir. Binaenaleyh mukarrebler Allah'ın zâtını seyretmekle nimetlenecekler. Cennet nimetleri ile mükâfaatlandırılanların şerefi, mukarreblerin makamı ile nimetlendirilenlerin şerefine nisbetle, Na'im cennetlerinin Cenâb-ı Hakk'ın zâtına nisbeti gibidir.

وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ
وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَٱللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝

"Yahudiler: "Hristiyanlar (saymaya değer) bir şeye sahib değil" dediler. Hristiyanlar da: "Yahudiler bir şeye sahib değil" dediler. Halbuki onların hepsi de Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de aynen onların söyledikleri gibi söylediler. Allah ihtilâfa düşmekte oldukları hususlarda, Kıyamet günü onların arasında hüküm verecektir"

(Bakara, 113).

Bil ki Allahu Teâlâ yahudi ve hristiyanları daha önce bir olarak zikretmiş, bu ayette ise onları ayırarak, herbirinin diğeri hakkında söyledikleri şeyi ve her grubun diğerinin dinini nasıl değersiz saydığını beyan etmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın: لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ *"Hristiyanlar bir şeye sâhip değil"* buyruğunun manası, "Onlar, değer verilen ve itibar edilen bir şey üzerinde değiller" demektir. Bu, büyük bir mübalağadır. Yine bu ifâde aynen Arapların, أقل من لا شيء "Bir şey olmamaktan da daha az" demeleri gibidir. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ

"De ki: Ey Ehl-i Kitab, siz aranızda Tevrat'ı hükümrân kılmadıkça, değer verilecek bir şey üzerinde değilsiniz" (Mâide, 67) ayetidir. Buna göre, şayet "Her iki din mensubları da, bir Yaratıcıyı ve O'nun sıfatlarını kabul ettikleri halde, nasıl böyle söyleyebilmişlerdir, halbuki böyle söylemelerinin bir manası yoktur?" denilirse, buna iki bakımdan cevab veririz:

a) Onlar bu güzel söze, asılsız bir sözü ekledikleri zaman, bu asılsız söz, eklendiği güzel sözün mükâfaatını da yok eder. Bu nedenle onlar sanki hak olan bu sözü söylememiş gibi olurlar.

b) Bu umûmî olan ifâde, onların ihtilaflı oldukları hususlara tahsis edilmiştir. Bu da peygamberlik meselesiyle ilgili şeylerdir.

İKİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

Rivayet edildiğine göre Necran hristiyanları heyeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelince, yahudi alimleri de gelip onlara katılmıştı. Böylece onlar kendi aralarında münakaşaya tutuştular ve sesleri yükselmeye başladı. Bunun üzerine yahudiler, o hristiyanlara: "Sizler dinî bakımdan, hiçbir hak üzerine değilsiniz" deyip Hz. İsâ (a.s) ve İncil'i inkâr etmişler; hristiyanlar da onlara aynı şeyi söyleyip Hz. Musâ (a.s) ve Tevrat'ı inkâr etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler bu ayette Allah Teâlâ'nın kastettiği insanların kimler olduğu hususunda, "Bunlar Hz. İsâ (a.s)'nın peygamber olarak gönderilmesinden o güne kadar gelenler midir, yoksa sadece Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındakiler midir?" diye ihtilâf etmişlerdir. Her nekadar ayeti Hz. İsâ (a.s)'nın peygamberliğinden beri mevcud olan bütün yahudi ve hristiyanlara hamletmek evlâ ise de, açık ve hak olan, âyetin zahirinde bunu gösteren bir delil bulunmadığıdır. Ayetin sebebi nüzûl olarak, bir yahudinin, hristiyanlara böyle söylemesi üzerine Allah Teâlâ'nın bu ayeti indirdiği rivayeti, (ayeti zâhirine hamletmek

mümkün olduğunda) ayetle sebeb-i nüzûl dışındaki şeylerin murâd edilmemesini gerektirmez.

Cenâb-ı Allah'ın, وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ ifâdesi de umûm ifâde eder. Bunu tahsis etmenin, (Hz. Peygamber zamanındaki yahudilere mahsus kabul etmenin) izahı nedir? Çünkü yahudi ve hristiyanların, tâ baştan beri herbirinin diğeri hakkındaki sözlerinin bu olduğu bilinmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ *"Onlar halbuki kitabı okuyorlardı"* sözünde و ,(vav) hâl ifade eder. اَلْكِتَابَ kelimesi, bütün kitap cinsini ifâde eder. Buna göre mana şöyledir: Onlar ilim ehli ve kitap okuyan kimselerden oldukları halde bunu söylediler; Tevrat'ı, İncil'i veya bunlar dışındaki diğer semâvi kitapları öğrenmiş ve onlara inanmış olan kimseye yakışan, geriye kalan semâvi kitapları inkâr etmemesidir. Çünkü iki kitaptan herbiri diğerini tasdik etmekte ve doğruluğuna şahid olmaktadır. Binaenaleyh Tevrat, Hz. İsâ (a.s)'yı; İncil de Hz. Musâ (a.s)'yı tasdik etmektedir.

Allah Teâlâ'nın: كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ *'Bilmeyenler de böyle söylerler"* sözü, daha önce bahsedilmiş olan kimsenin, âlim olmasını gerektirir. Çünkü onların "bilmeyenler"den farklı olmaları gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, bilgili ve okur-yazar oldukları halde onlar böylesi bir ihtilâfa düşünce, cahillerin halinin nice olacağını beyan etmiştir.

Bil ki bu hâdise bizzat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmeti hakkında vâki olmuştur. Onlar Kur'an'ı okumak hususunda ittifak etmiş olmalarına rağmen her grup diğerini küfre nisbet etmiştir.

Âlimler ayette bahsedilen "bilmeyenler" in kim oldukları hususunda ihtilâf ederek, şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) Bunlar, müslümanların önem verilecek bir şey üzere bulunmadıklarını söyleyen kâfir Araplardır. Böylece Cenâb-ı Hak, Kitâb'ı okudukları halde yahudi ve hristiyanların sözünün kabul olunmaya ve iltifat edilmeye lâyık olmadığını beyan edince, kâfir olan Arapların sözüne iltifat edilmeyeceğini açıklamıştır.

b) Hak Teâlâ'nın, قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ ayetini, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında mevcut olanlara hamlettiğimiz zaman, O'nun, كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ ifâdesini de inatçı olan kimselere hamlederiz. Bunun aksi de muhtemeldir.

c) Allah'ın, وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ buyruğunun bunların âlimlerine; كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ ifâdesinin ise, havâsları ile avâmlarını ayır-

detmek için, onların avâmlarına hamledilmesidir. Birinci görüş doğruya daha yakındır; çünkü yahudi ve hristiyanların hepsi ayetin hükmüne dahildirler. Onlardan, كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ sözüyle ayrılan kimselerin, onların dışındaki kimseler olması gerekir.

"Allah onların arasında hükmedecektir" Sözünün Mânası

Allah'u Teâlâ'nın: فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ *"Ve Allah, onların aralarında hükmeder"* sözüne gelince, bu hususta dört görüş vardır:

a) **Hasan el-Basrî,** "Allah, onların hepsini yalanlar ve onları cehennemine sokar" demiştir.

b) Allah, zalim ve yalancı kimseden, mazlûm ve yalanlanmış olan kimsenin hakkını alır ve ona verir.

c) Allah onlara cennete ve cehenneme girenleri açıkca gösterir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

d) Hakkında ihtilâf etmiş oldukları şeyler hususunda Allah, hakka isâbet edenle etmeyen arasında hükmeder. Allah en iyisini bilendir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا ۚ أُولَٰئِكَ
مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"Allah'ın mescidlerinde, O'nun isminin zikredilmesini engelleyip, onların harab edilmesi için çalışan kimseden daha zalim kim olabilir? Bunlar için, oraya ancak korkarak girmeleri uygundur. Onlara dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azab vardır"

(Bakara, 114).

Bu ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Câmi ve Mescidleri Kuranlar Ve Onları Âtıl Bırakanlar

Müfessirler, bu âyetten maksadın sırf şartın ve cezânın, yani, "Kim böyle yaparsa, Allah da ona böyle yapar" şeklinde beyan edilmesi olmadığından; tam aksine bundan maksadın, o insanlardan bazılarının mescidlerin onarımını men edip, onları harâb etmeye çalıştıklarını, sonra Allahu Teâlâ'nın ayette bahsedildiği biçimde onları cezâlandırdığını beyan etmek olduğu hususunda müfessirler ittifak etmişlerdir. Ne var ki müfessirler mecsidleri tamir etmeye mâni olup onları harap etmeye çalışanların kim olduğu hususunda ihtilâf ederek, bu konuda dört görüş ileri sürmüşlerdir:

a) **İbn Abbas** şöyle demiştir: Hristiyanlardan bir hükümdar, Beyt-i Makdis'i istilâ ederek orayı harap etmiş, orayı leşlerle doldurmuş, halkını kuşatmış, bir kısmını öldürerek geriye kalanları esir almış ve Tevrât'ı da yakmıştır. Hz. Ömer (r.a) zamanında, müslümanlar onu onarıncaya kadar Beyt-i Makdis harab bir haldeydi.

b) **Hasan el- Basrî, Katade ve Süddî** şöyle demişlerdir: Bu âyeti kerime **Buhtunnasr** hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Beyt-i Makdis'i harab etmiş, bazı hristiyanlar da yahudilerde olan öfkelerinden dolayı Buhtunnasr'a yardımcı olmuşlardı.

Ebu Bekr er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an'ında şöyle demiştir: Ayetin sebeb-i nüzûlü olarak yukarıda belirtilen bu iki görüş de yanlıştır. Çünkü siyer âlimleri arasında Buhtunnasr'ın zamanının, Hz. İsa'nın doğumundan çok önce olduğu hususunda bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Hristiyanlık, Mesîh'den sonra olmuştur. O halde onlar Beyt-i Makdis'i tahrib konusunda, Buhtunnasr ile nasıl beraber olmuş olabilirler? Hem yine hristiyanlar da yahudiler gibi, Beyt-i Makdis'e tazim gösterileceğine inanırlar;hatta onlardan daha fazla... Binaenaleyh, Beyt-i Makdis'in tahribi hususunda, onlar tahripçilere nasıl yardım etmiş olabilirler?...

c) Ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mekke'de Allah'a davetten men ederek, O'nu hicret etmeye zorlayan Arap müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Böylece o müşrikler hem Hz. Peygamber (s.a.s)'e hem de O'nun ashabına Mescid-i Haram'da, Allah'ı anma hususunda mâni olmuşlardır. **Hz. Ebu Bekr** (r.a) evinin yanında bir mescid yapmış, ancak buradan da men olunmuştu. O'na eziyyet edenler arasında Kureyş'in çocukları ve kadınları da bulunuyordu. Cenâb-ı Hakk'ın: وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا *"Namazında sesini yükseltme, o kadar da kısma!"* (İsra, 110) ayetinin bu konuda nâzil olduğu da söylenmiştir. İşte bu sebepten ötürü kendisine eziyet edilmesin diye, Hz.Pey-

gamber cehren Kur'an okumaktan men edilmiştir. **Ebu Cehil** de Hz.Peygamber (s.a.s)'in sırtına insan pislikleri atıyordu. İşte bunun üzerine, Allah'ı birleyen, O'na herhangi bir şeyi ortak koşmayan, huşû ve hudû içinde O'nun için namaz kılan, O'nu tefekkür etmek için kalblerini Mâsivaullah'tan boşaltan, dillerini Allah'ın zikriyle, bedenlerini O'nun azamet ve saltanatından duyulacak lezzetle meşgul eden müslümanları engelleyen şu müşriklerden daha zalim kim olabilir? denilmiştir.

d) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: Bundan maksat, Hudeybiye senesinde Medine'den Mescid-i Haram'a gittiği zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-i Haram'dan men eden kimselerdir. **Ebu Müslim** bu görüşüne, Cenâb-ı Hakk'ın:

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

"Onlardan inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram'dan men edenler..." (Feth, 25) ayetiyle:

وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

"Onlar Mescid-i Haram'dan men ediyorlarken, Allah onlara niçin azâb etmesin?" (Enfâl, 34) ayetini delil getirmiş, Allah'ın, إِلَّا خَائِفِينَ *"Ancak korkarak"* buyurduğunu da Allah'ın,peygamberin gücünü yüceltmesine ve kelimetullâhı üstün kılmasına hamletmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, münafıklar hakkında,

لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا
أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا

"Andolsun ki biz seni onlara musallat kılacağız; sonra da onlar seninle ancak az bir zaman komşu olabilirler. Lanetlenmiş olarak... Nerede ele geçirilirlerse yakalanırlar ve öldürüldükçe de öldürülürler" (Ahzâb, 60-61) buyurmuştur.

Bana göre bu hususta beşinci bir izah tarzı daha bulunmaktadır ki, bu nazmın gözetilmesi bakımından daha uygundur. O da, şöyle denilmesidir:

Kıble Ka'be'ye çevrilince, bu, yahudilere çok zor geldi. Bunun üzerine onlar, insanları Ka'be'ye yönelerek namaz kılmaktan men etmeye yöneldiler. Öyle ki bazı kâfirleri Kabe'yi tahrip etmeye kışkırtmak suretiyle de, Kabe'yi tahrip etmek hususunda çaba harcamışlardır. Yine onlar, içinde kıbleye müteveccihen namaz kılmasınlar diye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mescidini tahribe de çalışmışlardır. Böylece Allahu Teâlâ onları bu konuda kınamış ve onların bu konudaki tutumlarının kötülüğünü beyan etmiştir. Bu açıklama, öncekinden daha uygundur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, bu ayetten önceki ayet er-

de yahudi ve hristiyanların fiillerinin çirkinliğinden bahsetmiştir. Bu ayetten sonra da onların fiillerinin çirkinliğini bildirmiştir. O halde bu tek ayetle kastedilenin, müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-i Haram'dan men etmeleri hususundaki kötü fiilleri olması nasıl uygun olabilir? Ayeti, hristiyanların Beyt-i Makdis'i tahrip etme çabalarına,-**Ebu Bekr er-Razi'nin de** izah ettiği gibi-, hamletmek zayıftır. Binaenaleyh, geriye ancak bizim dediğimiz kalır.

İKİNCİ MESELE
Ayetin Mâkabliyle Münasebeti

Bu ayetin mâkabliyle ilgisi hususunda, bazı izahlar bulunmaktadır. Ayeti hristiyanlara ve Beyt-i Makdis'in tahribine hamleden kimseler şöyle demişlerdir: Bu âyet kendinden öncekiyle, hristiyanların sadece kendilerinin cennet ehli olduklarını iddia etmeleri sebebiyle onlara, "Mescidleri tahrip etme işinde böylesine çalıştığınız halde nasıl olur da cennet size mahsus olabilir?" denilmiş olması itibariyle irtibatlıdır.

Ayeti Mescid-i Haram'ın ve diğer mescidlerin tahrip edilmesine hamleden kimselere gelince onlar şöyle demişlerdir: Müşrik Arapların zikri Cenâb-ı Hakk'ın, كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ayetinde geçmişti. Burada, bütün kâfirlerin zikriyle onların kınanmasının da geçmiş olduğu söylenmiştir. Böylece, zem ve kınama, bir kere yahudî ve hristiyanlara; bir başka kere de müşriklere yöneltilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Maksad Sadece Kâbe mi Yoksa Bütün Mescidler midir?

Cenâb-ı Hakk'ın مَسَاجِدَ اللّٰهِ ifâdesi umum ifâde eder. Buna göre bazı alimler bununla bütün mescidlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da, bizim zikrettiğimiz Mescid-i Haram ve Mescid-i Haram'ın dışındaki Mekke mescidlerine hamlederek şöyle demişlerdir: **Hz. Ebu Bekr**'in Mekke'de,içinde Allah'a ibadet ettiği bir mescidi vardı.. Onlar, hicretten önce burayı tahrip etmişlerdi.

Alimler içinde, bu ifâdeyi sadece Mescid-i Haram'a verenler de vardır ki, bu **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Çünkü Ebu Müslim, ayette geçen, مَنَعَ kelimesini Hudeybiye senesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-i Haram'dan men etmekle açıklamıştır. "Şayet, çoğul olan مَسَاجِدَ lâfzını, tek bir mescide hamletmek nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki: bu hususuta bazı izahlar bulunmaktadır:

1) Bu, tek bir salih kimseye eziyyet edene şu sözü söyleyen kimsenin, "Salih kimselere eziyyet edenden daha zalim kim vardır?" sözüne benzer.

2) Mescid, secde edilen yer demektir. Buna göre Mescid-i Haram, tek bir mescid değil, birçok mescid olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ buyruğu nasb mahallindedir. Alimler, bunda âmil olan kelimenin ne olduğu hususunda görüşler belirterek, ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, مَنَعَ fiilinin ikinci mefûlüdür. Çünkü sen, مَنَعَ fiilini, مَنَعْتُهُ كَذَا "Onu şundan men ettim" diyerek iki mefûl olacak biçimde kullanabilirsin. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ (İsra, 59) ayetiyle, وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا (İsra, 94) ayetidir.

b) **Ahfeş** şöyle demiştir: Bu cümleden مِنْ harf-i cerrinin hazfedilmiş olması caizdir. Sanki şöyle denilmiştir: مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ *"Allah'ın mescidlerini, oralardan Allah'ın isminin zikredilmesinden men eden..."*

c) مَسَاجِدَ اللَّهِ ifâdesinden bedel olmasıdır.

d) **Zeccâc** kendisinde مَنَعَ fiili âmil olmak üzere, takdirin, كَرَامَةَ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ "Kendilerinde Allah'ın isminin zikredilmesini istemeyerek, haşlanmayarak" mânasında olmasının caiz olduğunu da söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Mescidi Tahrib Etmek İki Şekilde Olur

Mescidi tahrib etmeye çalışmak, şu iki sebepten dolayı olabilir:

a) Namaz kılanları, ibâdet edenleri ve oranın bakımını üzerine almış olan kimseleri, oralara girmekten men etmektir. İşte bu, mescidlerin bir bakıma tahribi olur.

b) Onları yıkmak ve tahrip etmek suretiyle olur.

Bir kimse şöyle diyemez: "Kendisinde tahrip olunma emareleri olmadan, Beyt-i Haram'ı tahrip etmek manasına almak nasıl doğru olabilir?" Çünkü, insanları orada dini ibadetlerini yerine getirmekten men etmek, bir bakıma onu tahrip etmek gibi olur. **Ebu Bekr** (r.a)'in, Mescid-i Haram'da namaz kıldığı bir bölümü bulunduğu, hicret ettiği zaman Kureyş'in bunu tahrip ettiği de söylenmiştir.

ALTINCI MESELE

Ayetin zâhiri, bu fiilin zulüm çeşitlerinin en büyüğü olmasını iktiza eder. Bu, şöyle bir müşkil arzeder: Cenâb-ı Hakk'ın: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lukman, 13) buyurduğuna göre de şirk bir zulümdür. Şu kadar var ki, şirk bu fiilden daha büyük bir günahtır. Zina, adım öldürme de bu fiilden daha büyüktür. Bu müşkile şu şekilde cevap veririz: Bu mevzûda en ileri derecede söylenecek söz şudur: Bu, kendisine tahsis girmiş olan umumi bir lâfızdır; dolayısıyla bu konu eleştirilemez.

Mescide Korkarak Girme

Cenâb-ı Hakk'ın: أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ *"İşte bunlara, buralara ancak korkarak girmeleri yaraşır"* buyruğuna gelince, bil ki bu ayette birkaç mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE

Korkarak Mescide Girmek Hakkında Farklı Tefsirler

Sözün zâhirine göre, iman edip de mescidlerin tahribine çalışan kimselere, korkarak girmelerinin dışında, oralara girmek haram kılınmıştır.

Bunun herkes için umumi olduğunu söyleyenler ise, bu korkunun tefsiri hususunda birkçok vecih zikretmişlerdir:

a) Onların mescidleri istilâ etmeleri ve mü'minleri mescidlerden men etmeleri şöyle dursun, mü'minlerin kendilerini kıskıvrak yakalamalarından göğüs kafesleri tir tir titriyerek girmeleri, uygun düşer. Buna göre mana, şayet kafirlerin zulmü ve isyanları olmasaydı, olması gereken ancak bu olurdu, şeklindedir.

b) Bu, Allahu Teâlâ tarafından müslümanlar için, Allah'ın müslümanları Mescid-i Haram'a ve diğer mescidlere hükümran kılacağını ve O'nun müşriklerden tek bir kimsenin dahi yakalanmadan, böylece azâb edilmekten veya müslüman olmazsa öldürülmekten korkarak girmesi durumu müstesna, onlardan hiç kimsenin Mescid-i Haram'a giremiyeceğine ve onları zelil kılacağına dair, bir müjdedir. Allah bu va'adinin doğruluğunu tahakkuk ettirerek, onları Mescid-i Haram'a girmekten men etmiştir. Ve onlar hakkında, Hz. **Ebu Bekr**'in haccettiği yılda şöyle nida etmiştir: "Dikkat, bu yıldan sonra hiçbir müşrik Kabe'yi haccedemez!.." Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerin Arap yarımadasından çıkartılmasını emretmiş, böylece ertesi yıl galip ve hâkim olarak ziyaret etmiş ve hiçbir müşrik O'nun haccetmesine, Mescid-i Haram'a girmesine mani olamamıştır. İşte bu, **Ebu Müslim**'in "Mescidlerden men"i müşriklerin

Hz. Peygamber (s.a.s)'i Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan men etmelerine hamletmesinin izah tarzıdır. **Ebu Müslim**, ayetteki "korku" yu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dâvasının hâkimiyetine ve müşriklerin Hz. Peygamber ve O'nun ümmetinden korkacak biçimde, Hz. Peygamber'in onlara galip gelmesine hamletmiştir.

c) Ayetteki korkunun, müşriklerin başına gelen hakirlik, cizye vererek zelil olmak ve zillet içinde bulunmak manasına hamledilmesidir.

d) Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmeleri, hasımlaşmak, muhakeme edilmek ve karşı delil getirmek için girmek gibi, korku ihtiva eden bir halin dışında, haram kılınmıştır. Çünkü bütün bunlar korkuyu ihtiva eder. Bunu delili ise,

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ

"Kendi aleyhlerinde küfre şahid oldukları halde, müşriklerin Allah'ın mescidlerini imâr etmeleri uygun değildir" (Tevbe, 17) ayetidir..

e) **Katâde ve Süddî** "Allah'ın: إِلَّا خَائِفِينَ *"Ancak korkar oldukları halde"* ifâdesi, hristiyanlar Beyt-i Makdis'e ancak korkarak girerler, orada bir hristiyan bulunsa dövülerek eziyet edilir manasınadır" demişler. Bu te'vil kâbule şayân değildir. Çünkü **Beyt-i Makdis,** zamanımızda hükümdar Salahaddin Eyyübî (rh.a) tarafından kurtarılıncaya kadar, yüz seneden daha fazla bir müddetle, hiçbir müslümanın oraya korkmadan girme imkânı bulamayacağı bir şekilde, hristiyanların elinde kalmıştı.

f) Gerçi Cenâb-ı Allah'ın: مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ *"Onlar oralara ancak korkarak girerler"* buyruğu, haber şeklinde bir ifâdedir, fakat bundan murad, onları oraya girmekten nehyetmek ve onları mescidlerden uzak tutmaktır. Nitekim Hak Teâlâ, bu manada: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ *'Sizin, Allah'ın peygamberine ezâ vermeniz (doğru) değildir"* (Ahzâb, 53) buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın: لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ *"Onlar için dünyada hizy vardır"* ayetine gelince, alimler ayetteki "**hizy**" hakkında ihtilâf ederek, bazıları, "Mescidlerden menettikleri için onlara verilen zillet cezası vardır" demişler; diğerleri ise, zimmîler için bu kelimeyi "cizye" diye, harbîler için ise "katledilmek" diye tefsir etmişlerdir. Bil ki bütün bunlar muhtemel manalardır. Çünkü "**hizy**" ancak ceza yerine geçen, rüsvaylık, hor ve hakir kılma şeklinde olur. Kendinde hor ve hakir kılma manası bulunan herşey bu kelimenin muhtevasına dahildir. Bu, onların küfürde ısrarlarını Allah'ın bir reddedişidir. Çünkü mevcud olan rüsvaylık, hizyin gerektirdiği durumu anlatmaya ihtiyaç bırakmaz.

"Büyük azab" a gelince, Allahu Teâlâ onu, son derece ileri bir mübalağa yerine geçecek bir şekilde tavsif etmiştir. Çünkü daha önce bahsedilen ve sıfatları sayılan kimseler en büyük zulmü yapan kimselerdir. Binaenaleyh onların büyük cezaya müstehak olacakları meydandadır. Bu ayette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mescidler Hakkındaki Hükümler
Mescidlerin Fazileti Hakkındaki Ayet Ve Hadisler

Birinci mesele mescidlerin ahkâmı hakkındadır. Bu hususta birçok vecihler vardır: **Birincisi**, mescidlerin fazileti hakkındadır. Mescidlerin faziletine Kur'an, hadis ve akıl delâlet etmektedir. Kur'an birçok ayette buna delâlet eder:

1) Alluh'u Teâlâ:

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا *"Mescidler Allah'ındır. Öyleyse Allah ile birlikte hiçbirşeye tapmayınız"* (Cin, 18) buyurarak, sadece ona ait olduğunu ifâde eden lam-ı ihtisâs ile, mescidleri kendi zatına izâfe etmiş ve bu has oluşu, *"Allah ile birlikte (oralarda) hiçbirşeye tapmayınız"* buyruğu ile kuvvetlendirmiştir.

2) Cenâb-ı Hak: إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman edenler imâr ederler"* (Tevbe, 18) buyurmak suretiyle mescidleri imâr etmeyi imanın bir delili kılmıştır. Hatta ayet zâhiri ile, imanın sadece bu kimselere münhasır olduğunu göstermektedir. Çünkü ayetin başındaki إِنَّمَا (Ancak) kelimesi hasr içindir.

3) Allah Teâlâ,

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *"O evlerde Allah yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiş (emretmiştir). Onlar buralarda sabah akşam O (Allah)'ı tesbih ederler"* (Nûr, 36) buyurmuştur.

4) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette Cenâb-ı Allah:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ

"Allah'ın mescidlerinde, O'nun adının anılmasını menedenlerden daha zâlim kim olabilir!..." buyurmuştur.

Bu ayetin zâhiri, mescidleri harâb etmeye uğraşmanın, müşriklerin en kötü hali olduğunu gösterir. Çünkü, Cenâb-ı Allah, *"Şirk hiç şüphesiz büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurduğu için, *"Daha zâlim kim olabilir!"* ifâdesi müş-

rikler için kullanılır. Mescidleri harab etmeye koşmak fıskın (günahın) en ileri derecesinde olunca, mescidleri imar etmeye, canlandırmaya koşmak ve gayret etmenin de imânın en ileri derecesi olması gerekir.

Mescidlerin Fazileti Hakkında Hadisler

Mescidlerin faziletini gösteren hadislere gelince:

1) **Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde** şunu rivayet etmişlerdir: Hz.Osman b. Affân (r.a) bir mescid (cami) yaptırmak istedi. Müslümanlar bunu hoş karşılamadılar ve bu işten vazgeçmesini istediler. Bunun üzerine o, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum" dedi:
مَنْ بَنَى لِلّٰهِ مَسْجِدًا بَنَى اللّٰهُ لَهُ كَهَيْئَتِهِ فِي الْجَنَّةِ *"Kim Allah için bir mescid binâ ederse, Allah o kimse için o mescid şeklinde cennette bir bina yapar."* Bir başka rivayette de, *"Allah o kimse için cennette bir ev yapar."*

2) Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَحَبُّ الْبِلاَدِ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى مَسَاجِدُهَا وَاَبْغَضُ الْبِلاَدِ اِلَى اللّٰهِ اَسْوَاقُهَا *"Allah'a beldelerin en sevimli gelen yerleri oraların mescidleridir, en sevimsiz gelen yerleri ise oraların çarşılarıdır"* (71). Bil ki bu haber mescidlere saygı duyma hususunda akli bir hikmete dikkat çekmektedir. Bunun izahı şöyledir: Yerler ve zamanlar ancak Allah'ın zikri ile şeref kazanırlar. Buna göre mescid, Allah'ı zikretmenin bir mekânı olup, Allah'ın zikrinden gâfil olan kimse bile oraya girdiğinde Allah'ı hatırlar. Çarşılar ise, bunun aksinedir. Zira oralar dünyaya yönelme yeri olup, Allah'tan gafil olmaya yöneltir ve Allah yolunda tefekkür etmekten uzaklaştırır. Öyle ki Allah'ı zikreden kimse bile çarşıya girdiğinde Allah'ı hatırlamaktan gâfil hale gelir. İşte bundan dolayı şüphesiz mescidler yerlerin en şereflisi, çarşılar ise en kıymetsizidir.

Mescidlere Gitmenin Fazilet ve Sevabı

İkincisi, mescidlere gitmenin fazileti hakkındadır.

Ebu Hureyre (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: مَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ مَشَى اِلَى بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللّٰهِ لِيَقْضِيَ فَرِيضَةً مِنْ فَرَائِضِ اللّٰهِ كَانَتْ خُطْوَاتُهُ اِحْدَاهَا تُحُطُّ خَطِيئَتَهُ وَالأُخْرَى تَرْفَعُ دَرَجَتَهُ *"Kim evinde temizlenir ve Allah'ın farzlarından bir farzı yerine getirmek üzere, Allah'ın evlerinden birine giderse, onun her adımından biri bir günahını düşürür, diğeri ise derecesini yükseltir."* Bu hadisi **Müslim** rivayet etmiştir.

2) Ebu Hureyre (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ غَدَا اَوْ رَاحَ اِلَى الْمَسْجِدِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مَنْزِلاً كُلَّمَا غَدَا اَوْ رَاحَ

(71) Müslim, Mesâcid, 288 (1/464).

"Kim sabah akşam mescide devam ederse, Allah her gidip gelişinde onun için cennette bir makam hazırlar." Bu hadisi, **Buhârî** ve **Müslim Sahih**'lerinde zikretmişlerdir.

3) **Übeyy b. Kâb** şöyle demiştir: Medineli müslümanlardan öyle bir adam biliyorum ki evi, mescide en uzak olan zat olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında cemaata devam eder, hiçbir namazı kaçırmazdı. Ona: "Sıcakta ve karanlıkta binip geleceğin bir eşek satın alsan" denildi. O: "Allah'a yemin olsun ki evimin mescidin yanında olmasını istemem" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu durum haber verilince, ona bunu sordu. O adam da: "Benim izlerim, adımlarım, âileme gidip gelmem, hep amel defterime yazılsın diye böyle yapıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Umduğum herşey senin için olacaktır"* buyurdu. Bu hadisi **Müslim Sahih**'inde nakletmiştir.

4) Câbir (r.a) şöyle buyurmuştur: "Mescidin yanında boş bir arsa vardı. Selameoğulları Mescid-i Nebi'nin yanına göçmeyi istediler. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, O, onlara: "Sizin mescidin yakınına gelmeyi düşündüğünüzü haber aldım?" diye sordu. Onlar da: "Evet biz bunu istemiştik" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ey Selameoğulları evinizi terketmeyin, zirâ mescide gelirken attığınız her adıma sevab yazılır"* buyurmuştur. Bu hadisi de **Müslim** rivayet etmiştir.

Ebu Sa'id el-Hudrî (r.a)'den, إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ *"Hakîkat ölüleri biz diriltiriz biz ve(onların)önden yapıp gönderdikleri şeyleri ve eserlerini yazarız"* (Yâsin, 12) ayetinin bunlar hakkında nâzil olduğu[72] rivayet edilmiştir.

5) Ebu Musa el-Eş'arî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

أَنَّ أَعْظَمَ النَّاسِ أَجْرًا فِي الصَّلَاةِ أَبْعَدُهُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ مَشْيًا وَالَّذِي يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ حَتَّى يُصَلِّيَهَا مَعَ الْإِمَامِ فِي جَمَاعَةٍ أَعْظَمُ أَجْرًا مِمَّنْ يُصَلِّيهَا ثُمَّ يَنَامُ

"İnsanların namaz bakımından en fazla ecir alanları, camilere yol bakımından en uzakta olanlarıdır. Cemaatla namaz kılmak için namaz vaktini bekleyen kimsenin ecri, namazını evde kılıp da yatıp uyuyan kimsenin ecrinden daha fazladır." Bu hadisi de hem **Buharî**, hem **Müslim Sahih**'lerine almışlardır.

6) Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

---

(72) Bu sözüyle Ebu Said (r.a) ayetin, bunlara da şâmil olan bir yönü olduğunu kasdetmiş olmaktadır ki selefin ıstılahında bu duruma çok rastlanır. Yoksa bu konuşmayı müteakip ayetin indiğini düşünmemeliyiz. (Cev.)

إِذَا تَطَهَّرَ الرَّجُلُ ثُمَّ مَرَّ إِلَى الْمَسْجِدِ يَرْعَى الصَّلاَةَ كَتَبَ لَهُ كَاتِبُهُ أَوْ كَاتِبَاهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ يَخْطُوهَا إِلَى الْمَسْجِدِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَالْقَاعِدُ الَّذِي يَرْعَى الصَّلاَةَ كَالْقَانِتِ وَيُكْتَبُ مِنَ الْمُصَلِّينَ مِنْ حِينِ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ حَتَّى يَرْجِعَ

"İnsan temizlenip, namazı beklemek için mescide gittiği zaman, sevablarını yazan bir veya iki kâtib meleği mescide her adımına karşılık on iyilik yazar. Mescidde namazı beklerken oturan kimse, Allah'a ibâdet etmekte olan kimse gibi kabul edilir. Bu kimse evinden çıkıp tekrar evine dönünceye kadar namaz kılmakta olan kimselerden yazılır."

7) **Sa'id b. Müseyyeb**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ensardan birisinin ölümü yaklaştı. Bunun üzerine o, ailesine: "Evde kimler var?" diye sordu. Onlar: "Senin çoluk çocuğun. Fakat kardeşlerin ve yanında oturup kalkanlar mesciddeler" dediler. Bunun üzerine o: "Beni kaldırınız" dedi. Orada bulunanlardan biri, onu kendisine yaslayarak kaldırdı. O iki gözünü açıp, orada bulunanlara selâm verdi. Onlar da adamın selamını alıp ona hayır duada bulundular. Bunun üzerine o adam: "Bugün Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyup da daha önce Allah rızası için hiç kimseye söylemediğim bir hadisi size miras bırakıyorum. Bu hadisi söylerken de yine Allah rızası için söylüyorum. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum:

مَنْ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ يُصَلِّي فِي جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ لَمْ يَرْفَعْ رِجْلَهُ الْيُمْنَى إِلاَّ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا حَسَنَةً وَلَمْ يَضَعْ رِجْلَهُ الْيُسْرَى إِلاَّ حَطَّ اللَّهُ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةً حَتَّى يَأْتِيَ الْمَسْجِدَ فَإِذَا صَلَّى بِصَلاَةِ الإِمَامِ انْصَرَفَ وَقَدْ غُفِرَ لَهُ فَإِنْ هُوَ أَدْرَكَ بَعْضَهَا وَفَاتَهُ بَعْضٌ كَانَ كَذَلِكَ

"Kim evinde güzelce abdestini alır, sonra müslümanlarla birlikte namazı cemaat halinde kılmak için mescide giderse, o sağ ayağını her kaldırışında Allah ona bir sevab yazar, sol ayağını bastığında buna karşılık da, mescide gelinceye kadar, bir günahını siler. İmamla birlikte namazını kılınca günahları bağışlanmış olarak döner. Eğer o namazın bir kısmına yetişip bir kısmına yetişemezse de durum aynı olur [73]

8) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini Ebu Hureyre (r.a) nakletmiştir:

مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ ثُمَّ رَاحَ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلُّوا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِثْلَ أَجْرِ مَنْ صَلَّاهَا وَحَضَرَهَا وَلَمْ يَنْقُصْ ذَلِكَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْئًا

"Kim güzelce bir abdest alır, sonra mescide gider, insanları namazı bitirmiş

(73) Ebu Davud. Salat. 50 (I/54).

olarak bulursa, Allah ona o mescidde cemaatle namaz kılıp orada bulunanların sevabının aynısını verir. Bu durum, onların sevablarından hiçbirşey eksiltmez "(74).

9) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُوا اللّٰهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَالَ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ وانْتِظَارُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الصَّلاَةُ فَذٰلِكُمُ الرِّبَاطُ فَذٰلِكُمُ الرِّبَاطُ

"Dikkat edin. Size Allah'ın kendisi sebebiyle günahları affedip, dereceleri yükselttiği şeyi haber vereyim mi?" Sahabe, "Evet, ya Resûlallah," dediler. O da şöyle buyurdu: "Zorluklara karşılık tastamam abdest almak, mescidlere çokca adım atmak, bir namazı kıldıktan sonra diğerini beklemek, işte sizin nöbetiniz budur, işte sizin nöbetiniz budur "(75). Bu hadisi **Müslim** rivayet etmiştir.

10) **Ebu Seleme b. Abdurrahman, Dâvûd b. Sâlih**'e:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا

"Ey iman edenler, sabredin, sabırda yarışın ve nöbet bekleşin..." (Al-i İmran, 200) ayetinin kim hakkında nâzil olduğunu biliyor musun?" diye sordu, O, "Hayır ey kardeşimin oğlu" cevabını verdi. Ebu Seleme şöyle dedi: **Ebu Hureyre** (r.a)'nin "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında nöbet tutulan bir savaş yoktu, fakat bir namazdan sonra diğer namazı bekleme vardı" dediğini duydum.

11) Büreyde (r.ah), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ فِي الظُّلَمِ إِلَى الْمَسْجِدِ بِالنُّورِ التَّامِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Karanlıkta mescide yürüyen kimselere, kıyamet gününde tam nurları olacağını müjdele "*(76). **Nehâ'î** kendilerinin, karanlık gecede mescide gitmenin bu sevabı gerekli kıldığı görüşünde olduklarını söylemiştir.

12) **Evzâ'î** şöyle demiştir: *"Muhammed ashabının ve iyilik yolunda onlara tâbi olanların beş özelliğinden bahsedilirdi. Cemaata devam etmek, sünnete uymak, mescid yapmak, Kur'an okumak ve Allah yolunda cihad etmek."*

---

(74) Ebu Davud, Salat, 51 (1/155).

(75) Müslim, Taharet, 14 (1/219).

(76) Ebu Davud, Salât, 49 (I/154).

13) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

مَنْ بَنَى لِلَّهِ بَيْتًا يُعْبَدُ اللَّهُ فِيهِ مِنْ مَالٍ حَلاَلٍ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ مِنْ دُرٍّ وَيَاقُوتٍ

"Kim Allah için, helal malından Allah'a ibâdet edilen bir bina (câmi) yaparsa, Allah da onun için cennette inci ve yakuttan bir bina yapar "(77)

14) Ebu Zer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمَفْحَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ *"Kim Allah için, bağırtlak kuşu folluğu kadar da olsa bir mescid bina ederse, Allah cennette ona bir ev yapar "*(78)

15) Ebu Sa'id el-Hadri (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالإِيمَانِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ *"Bir adamın mescide gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun mü'min olduğuna şehâdet ediniz "*(79). *Çünkü Allah Teâlâ: "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inananlar imâr ederler"* (Tevbe, 18) buyurmuştur.

16) Ashab-ı Kiram'ın bazılarının şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: *"Mescidler Allah'ın evleridir. O mescidlerde Allah'ı ziyaret eden kimselere Cenab-ı Allah mutlaka ikrâm eder."*

17) Enes (r.a), Peygamberimiz (s.a.s)'in; إِنَّ عُمَّارَ بُيُوتِ اللَّهِ هُمْ أَهْلُ بُيُوتِ اللَّهِ *"Allah'ın evlerini imâr edenler, Allah'a ait evler (olan mescidlerin) sakinleridir"* buyurduğunu rivayet etmiştir.

18) Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى كَأَنِّي لأَهُمُّ بِأَهْلِ الأَرْضِ عَذَابًا فَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى عُمَّارِ بُيُوتِي وَالْمُتَحَابِّينَ فِيَّ وَإِلَى الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالأَسْحَارِ صَرَفْتُ عَنْهُمْ

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Yerdekilere sanki azab etmeye karar veriyorum ama evlerimi imâr edenlere, Allah için birbirini sevenlere ve seher vakitlerinde istiğfar edenlere baktığımda bundan vazgeçiyorum."

19) Enes (r.a), Peygamberimizin,

إِذَا أُنْزِلَتْ عَاهَةٌ مِنَ السَّمَاءِ صُرِفَتْ عَنْ عُمَّارِ الْمَسَاجِدِ

(77) Buna yakın bir hadis için bkz. Müslim, Mesacid, 24 (1/378).

(78) İbn Mâce, Mesâcid, 1 (I/243).

(79) Tirmizî, Tefsir, Tevbe, 18 (V/277).

"Gökten bir büyük belâ indirildiği zaman, mescidleri imâr edenlerden (namazlarını mescidlerde cemaatle kılan kimselerden) o belâ çevrilir" buyurduğunu riva)et etmiştir.

20) **Selman** (r.a), **Ebu'd Derda** (r.a)'ya mektubunda şöyle yazmıştır: "Ey kardeşim, kalacağın yer mescidler olsun. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in şunu dediğini duydum:

اَلْمَسْجِدُ بَيْتُ كُلِّ تَقِيٍّ وَقَدْ ضَمِنَ اللّٰهُ لِمَنْ كَانَتِ الْمَسَاجِدُ بُيُوتَهُمْ بِالرَّوْحِ وَالرَّحْمَةِ وَالْجَوَازِ عَلَى الصِّرَاطِ اِلَى رِضْوَانِ اللّٰهِ تَعَالَى

"Mescidler, her müttakinin evidir. Allah, mescidleri evleri sayan kimselerin rahatlık, rahmet ve sırattan geçip Allah'ın rızasına ulaşmasına kefil olmuştur."

21) Sa'id b. Müseyyeb, **Abdullah b. Selâm** (r.a)'dan şunu nakletmiştir: "İnsanların mescidlerde birer makamı ve bu makamda beraber oturdukları melek arkadaşları vardır. Melekler onları yerlerinde bulamadıkları zaman, onları soruştururlar. Eğer hastalanmış iseler, onları ziyaret ederler. Eğer bir sıkıntı içinde iseler onlara yardım ederler."

22) Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini nakletmiştir:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ حَدِيثُهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ فِي اَمْرِ دُنْيَاهُمْ فَلاَ تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلّٰهِ فِيهِمْ حَاجَةٌ

"İnsanlara, mescidlerindeki konuşmalarının dünya işleriyle ilgili olacağı bir zaman gelecektir ki siz onlarla oturmayınız. Allah'ın onlara ihtiyacı yoktur."

23) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

اِنَّ لِلْمُنَافِقِينَ عَلاَمَاتٍ يُعْرَفُونَ بِهَا تَحِيَّتُهُمْ لَعْنَةٌ وَطَعَامُهُمْ نَهْبَةٌ وَغَنِيمَتُهُمْ غُلُولٌ لاَ يَقْرَبُونَ الْمَسَاجِدَ اِلاَّ هِجْرًا وَلاَ الصَّلاَةَ اِلاَّ دُبُرًا لاَ يَتَآلَّفُونَ وَلاَ يُؤْلَفُونَ خُشُبٌ بِاللَّيْلِ سُحُبٌ بِالنَّهَارِ

"Münafıkların kendisiyle tanındıkları alâmetleri vardır: Onların selamları lânet, yemekleri yağma, ganimetleri ihânettir. Onlar mescidlere ancak hemen geri gitmek için, namaza da sonunda gelirler. Ne ülfet ederler, ne ülfet olunurlar. Onlar gece kötülük kurarlar, gündüz de böbürlene böbürlene dolaşırlar "(80).

(80) Ahmed İbn Hanbel, II/293.

24) Ebu Sâid el-Hudri ile Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayet ettikleri hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللّٰهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ اِلاَّ ظِلُّهُ اِمَامٌ عَادِلٌ وشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللّٰهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ بِالْمَسْجِدِ اِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتّٰى يَعُودَ اِلَيْهِ وَرَجُلاَنِ تَحَابَّا فِي اللّٰهِ اُجْتَمَعَا عَلٰى ذٰلِكَ وَ تَفَرَّقَا وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللّٰهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ حُسْنٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ اِنِّي اَخَافُ اللّٰهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَاَخْفَاهَا حَتّٰى لاَ تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ

"Allah yedi kısım kimseyi, kendi gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı (kıyamet) gününde gölgelendirir: Âdil devlet adamı, Allah'a ibâdetle büyüyen genç, mescidden çıktığı andan dönünceye kadar gönlü mescide bağlı kalan adam, Allah için birbirini seven ve Allah için bir araya gelip ayrılan iki kimse, hiç kimsenin olmadığı yerde Allah'ı anıp gözleri yaşla dolup taşan insan, güzel ve hoş bir kadın kendisini (zinaya) davet ettiği halde, "Ben Allah'dan korkarım" diyen adam ve sağ elinin verdiğini sol eli bilemeyecek kadar gizli bir şekilde sadaka veren bir kimse." Bu hadisi **Buhârî** ve **Müslim Sahih**'lerinde rivayet etmişlerdir.

25) Ukbe b. Amir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Mescide gitmek için evinden çıkan kimsenin her adımına mukabil, sevaplarını yazan melek on iyilik yazar. Cemaatla namaz kılmak için mescidde bekleyen, sanki ibâdet etmekte olan insan gibidir. Bu kimse evine dönünceye kadar namaz kılmakta olan kimselerden sayılır."*

26) Abdullah b. Mübarek, **Hakim b. Züreyh b. el-Hakem**'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: **Sa'id b. Müseyyeb'e** babamın şöyle sorduğunu duydum: *"Cenâzede bulunmak mı daha çok hoşuna gider, mescidde oturmak mı?"* O şöyle cevap verdi: *"Cenaze namazı kılana bir kırat sevab vardır. Cenazeye kabre konuncaya kadar teşyî eden kimseye ise iki kırat sevab vardır. Mescidlerde oturmak benim daha çok hoşuma gider. Çünkü sen orada Allah'ı tesbih eder, tevhidi okur ve Allah'dan mağfiret dilersin." Melekler de: "Allah'ım, onun duasını kubul et ve onu bağışla"* derler. Böyle yaparsan sen de, *"Allah'ım, Sa'id b. Müseyyeb'i bağışla"de."*

Mescidleri Süslemek Hakkında

Üçüncüsü, mescidleri süsleme konusundadır:

1) İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: مَا أُمِرْتُ بِتَشْيِيدِ الْمَسَاجِدِ *Ben, mescidlerin yükseltilmesi ile emrolunmadım "*[81]. Hadiste geçen teşyîd (yükseltme) den murad, binanın yüksek yapılmasıdır. Cenâb-ı Allah'ın, فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ *"Yüksek burçlarda..."* (Nisa, 78), yani "yüksek olarak yapılmış yerlerde" ayeti de bu manayadır.

2) **Hz. Ömer** (r.a), bir mescid yapmayı emretti ve mimara şöyle dedi: *"İnsanların yağmurdan koruyacak bir bina yap, kırmızı sarı renklerle onu süslemekten sakın. Yoksa o zaman insanlar fitneye düşer."*

3) **Hz. Osman** (r.a), mescidde alçıdan yapılıp asılmış bir portakal gördü de onun kesilmesini (kırılmasını) emretti.

4) Ebu'd. Derdâ (r.a), "Mushaflarınızı süsleyip, mescidlerinizi tezyin ettiğiniz zaman, helâk olursunuz" demiştir.

5) **Ebu Kılâbe, Enes b. Malik** (r.a) ile erkenden Zaviye'ye[82] doğru çıktık. Sabah namazı vakti girdi. Derken bir mescide rastladık. Hz. Enes (r.a): "Keşke bu mescidde namaz kılsaydık" dedi. Bunun üzerine bazı kimseler, "Başka bir mescide gidelim" dediler. Enes (r.a): "Hangi mescide?" deyince, onlar "Yeni yapılan bir mescide.." dediler. Enes (r.a) ise, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştu dedi: سَيَأْتِي عَلَى أُمَّتِي زَمَانٌ يَتَبَاهَوْنَ فِي الْمَسَاجِدِ وَلاَ يَعْمُرُونَهَا إِلاَّ قَلِيلاً *"Ümmetimin mescidler hususunda birbirine öğündükleri halde, pek azı müstesna, (namaz kılarak) onları, imâr etmeyecekleri bir zaman gelecektir "*[83].

Tahiyyetu'l-Mescid Namazı Hakkında

Dördüncüsü, Tahiyyetü'l-Mescid (mescide girince kılınması mendub olan iki rekâtlık namaz) hakkındadır. **Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde Ebu Katâde es-Sülemi'den** rivayet edilen hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ *"Sizden biriniz, camiye girdiğinde, oturmadan önce iki rekat namaz kılsın."* Bil ki bu hüküm, **Hasan el-Basri, Mekhûl, İmâm Şâfiî, İmam Ahmed ve İshâk**'ın mezhebidir. Bazı âlimler, mescide girenin namaz kılmadan oturabileceğini söyle-

---

(81) Ebu Davud, Salât 12 (1/122).

(82) Zaviye: Medine-i Münevvere yakınında bir yer adı (Taci'l-Arus, 10/166).

(83) Buhari, Salat, 64.

mişlerdir. Bu görüşe **İbni Sîrin, Atâ b. Ebî Rebâh, Nehâî** ve **Katâde** zâhib olmuşlardır. **İmâm Malik, Sevrî** ve **Hanefiler (Ashab-ı Rey)** de bu görüştedir.

Beşincisi: Mescide Giren Kimsenin Ne Okuyacağı

Hz.Fatma (r.anha)'nın babasından (aes) rivayet ettiği hadise göre, Hz.Peygamber (s.a.s) mescide girerken, Muhammed'e salat-u selam okuyup, رَبِّ اغْفِرْلِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ *"Ya Rabbi! Günahlarımı bağışlayıp bana rahmet kapılarını aç"* der, çıkarken de yine Muhammed'e salat-u selam okuduktan sonra رَبِّ اغْفِرْلِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ فَضْلِكَ *"Rabbi, günahlarımı bağışlayıp, bana fazlının kapılarını aç"* derdi.(84)

Altıncısı: Mescidde Namazı Beklemenin Sevap ve Fazileti

Altıncısı namazı beklemek için mescidlerde oturmanın fazileti hakkındadır.

1) **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: اَلْمَلاَئِكَةُ تُصَلِّي عَلَى اَحَدِكُمْ مَادَامَ فِي مُصَلَّهُ الَّذِي صَلَّى فِيهِ فَتَقُولُ اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ *"İçinizden herhangi biriniz, abdestli olarak devam ettiği müddetçe namaz kıldığı yerde oturup beklerse melekler onun için şöyle dua ederler:* اَللَّهُمَّ ارْحَمْهُ مَالَمْ يُحْدِثْ *"Ya Rabbi, onu bağışla, ya Rabbi ona merhamet et" der* (85)

2) Rivayet edildiğine göre **Osman b. Maz'un** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Kendimi hadım ettirmeme müsaade et" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s): لَيْسَ مِنَّا مَنْ خَصَى اَوِ اخْتَصَى اِنَّ خِصَاءَ أُمَّتِي الصِّيَامُ *"Hadım eden ve kendisini hadım ettiren bizden değildir. Ümmetimin hadımlığı oruç tutmadır"* buyurdu. Bunun üzerine Osman b. Maz'ûn: "Ya Resulallah, ibadet için gezmem hususunda bana izin ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: اِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي اَلْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihâd etmeleridir"* dedi. Bunun üzerine Osman (r.a), "Bana ruhbanlık hususunda müsaade et" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: اِنَّ تَرَهُّبَ أُمَّتِي اَلْجُلُوسُ فِي الْمَسَاجِدِ اِنْتِظَارًا لِلصَّلاَةِ *"Ümmetimin ruhbanlığı, cemaatle namazı beklemek için mescidlerde oturmaktır"* buyurdu.

Yedincisi: Mesciddlerde Alış-Veriş Yapma Mekruhtur

Yedincisi mescidlerde alış-veriş yapmanın mekruh olduğu hakkındadır. Amr b. Şuayb'ın babası vasıtasıyla dedesinden (yani Abdullah b. Amr b. As'-

(84) İbn Mâce, Mesâcid, 13 (1/253-254).

(85) Buhari, Salat, 36.

dan) rivayet ettiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s), mescidlerde karşılıklı şiir söylemekten, alış-veriş etmekten, cum'a günü namazdan önce halka kurup oturmaktan nehyetmiştir. Bil ki ilim ehlinden bazıları mescidlerde alış veriş yapmayı mekruh görmüşlerdir. Bu görüş **Ahmed b. Hambel, İshâk** ve **Atâ b. Yesâr** benimsemiştir. **Atâ b. Yesâr,** mescidde birşeyler satan kimselere rastladığında şöyle dedi: "Dünya pazarlarına git, burası sadece âhiret pazarıdır." **Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab** (r.ah)'ın, Mescid-i Nebi'ye bitişik "**Bethâ**" dediği geniş bir arsası vardı. Bu zat şöyle derdi: Şamata yapmak, şiir söylemek veya gürültü yapmak isteyen şu arsaya çıksın. Bil ki bizim rivayet ettiğimiz hadis camide halka kurup oturmanın ve cuma günü namazdan önce ilim müzakere etmek için toplanmanın mekruh olduğuna delâlet eder. Allah'ı zikirle namazla meşgul olmak ve hutbeyi dinlemek ise mekruh değildir. Namazdan sonra bir araya gelip halka kurmakta bir beis yoktur.

Mescidde kaybettiği eşyasını sorup aramak ve zikir dışındaki hususlarda yüksek sesle konuşmak da mekruhtur. **Ebu Hureyre** (r.a) şöyle buyurmuştur: "Mescidde yitiğini bulmak için arayıp soran kimseyi dinleyen, "Allah onu sana geri vermesin (onu bulamayasın!) Çünkü mescidler bunun için yapılmamıştır" desin."

Yine Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِذَا رَأَيْتُمْ مَنْ يَبِيعُ أَوْيَبْتَاعُ فِي الْمَسْجِدِ فَقُولُوا لاَ أَرْبَحَ اللَّهُ تِجَارَتَكَ "*Mescidde birşey satan veya alan birisini gördüğünüzde, "Allah alış verişini kârlı kılmasın" deyiniz.*"(86)

Ebu Süleyman el-Hattabi (r.h) şöyle demiştir: "Buna, mescidin yapılış gayesine uygun olmayan, insanların muamele ve haklarıyla ilgili herşey girer."

Seleften bazıları, mescidde dilencilik yapmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Bazı selef, mescide dadanan dilenciye sadaka verilmeyeceğini de söylemişlerdir.

Keza mescidlerde hadlerin (şer'î cezaların) uygulanması nehyedilmiştir. **Hz. Ömer** (r.a), had cezası gereken iki kimsenin mescidden çıkarılmasını söylemiştir. **Hz. Ali** (r.a)'nin de böyle söylediği rivayet edilmiştir.

Mu'az b. Cebel ise şöyle demiştir: "Mescidler beş şeyden uzak tutulmuştur: İçinde cezaların uygulanmasından, haraç alınmasından, şiirlerin okunmasından, yitik eşyaların aranmasından ve çarşı pazar haline getirilmekten."

(86) Tirmizî, Buyû, 75 (3/611).

Seleften bazıları, mescidde hüküm vermede bir sakınca olmadığına kânî olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Aclân ile hanımı arasında mescidde mülâane[87] (lanetleşme) yaptırmıştır. **Hz. Ömer** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in minberinde mülâane yaptırmıştır.

Kadı Şureyh, Şa'bi ve **Yahya b. Ya'mer** mescidde hüküm vermişlerdir. **Hasan Basrî** ile **Zürâre b. Evfâ** mescidin dışındaki geniş alanda hüküm verirlerdi.

Sekizincisi: Mescidde Uyumanın, Tükürmenin Hükmü

Sekizincisi, mescidde uyuma hakkındadır. **Sahihayn**'da Abbâd b. Temim, amcasından, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir ayağını diğerinin üzerine koyduğu halde mescidde sırt üstü uzandığını gördüğünü rivayet etmiştir. İbni Şihab'dan da, **Hz. Ömer** ve **Hz. Osman**'ın aynı şeyi yapmış olduklarını söylediği rivayet edilmiştir. Bunda, evde müsaade edildiği gibi, mescidlerde de yaslanarak, bağdaş kurarak veya çeşitli istirahat şekillerinde oturmanın câiz olduğuna delil vardır. Ancak yüz üstü yatmayı Resûlullah (s.a.s) yasaklamış ve, *"Bu, Allah'ın buğzettiği bir yatış şeklidir"*[88] buyurmuştur. Nâfi'den rivayet edilmiştir ki **Abdullah b. Ömer** bekâr bir delikanlı iken Hz. Peygamber (s.a.s)'in mescidinde yatardı. Bazı alimler mescidde yatılabileceğini söylemişlerdir.

Abdullah b. Abbas (r.ah) ise: "Mescidleri gece yatılacak veya öğle uykusuna yatılacak yerler haline getirmeyiniz" demiştir.

Dokuzuncusu:Mescidlere Tükürmenin Mekruh Olduğu (*)

Enes (r.a),Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği hadise göre, O şöyle buyurmuştur: اَلْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا *"Mescide tükürmek bir günahtır, onun kefâreti ise onu toprağa gömmektir"*[89] **Buhari**'nin **Sahih**'inde Ebu Zer (r.a)'den rivayet edilğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

عُرِضَتْ عَلَيَّ اَعْمَالُ اُمَّتِي حَسَنُهَا وَسَيِّئُهَا فَوَجَدْتُ مِنْ مَحَاسِنِ اَعْمَالِهَا اَلْأَذَى يُمَاطُ عَنِ الطَّرِيقِ وَوَجَدْتُ فِي مَسَاوِىءِ اَعْمَالِهَا النُّخَامَةَ تَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ لاَ تُدْفَنُ

(87) Mülâane, karısına zinâ isnadında bulunup, bu hususta dört şahidi olmayan kocanın doğru söylediğine, kadının da kocasının yalan söylediğine dâir yemin edip, Allah'ın lânetinin yalancının üzerine olmasına beddua etmeleridir.

(88) **İbn Mâce Edeb**, 27 (2/1227).

(*) İslâmın başlangıcında mescidlerde sergi yoktu ve genellikle toprak üzerinde namaz kılınırdı.

(89) Buhârî, Salat, 37; Müslim, Mesâcid, 55-58 (1/390).

"Ümmetimin iyi kötü bütün amelleri bana gösterildi. Yolda yürüyene ezîyet verecek şeylerin temizlenmesini, onların iyi amelleri arasında; mescidde tükürülüp de gömülmeyen balgamı da onların kötü amelleri arâsında buldum." Diğer bir hadiste : *"Mescid, derînin ateşte büzüldüğü gibi, balgamdan dolayı (âdetâ) büzülür"* buyurulmuştur. Bazı âlimler bu ifâdeden maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: O yerin mescid oluşu saygıyı gerektirir. Balgamı oraya tükürmek ise hakaret manasına gelir. Bu ikisi arasında zıtlık vardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) bu tezâdı "büzülür" ifâdesiyle anlatmıştır.

Diğer bazı alimler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözle mescidde bulunan meleklerin durumunu anlattığını söylemişlerdir. **Sahîhayn**'da **Hammam b. Münebbih**'in şöyle dediği yer almıştır: "Bu, Ebû Hureyre'nin Resulullah'dan bize rivayet ettiği şu şeydir:

إِذَا قَامَ اَحَدُكُمْ اِلَى الصَّلاَةِ فَلاَ يَبْصُقْ اَمَامَهُ فَاِنَّهُ يُنَاجِى اللّٰهَ مَادَامَ فِى مُصَلاَّهُ وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ فَاِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا وَلٰكِنْ لِيَبْصُقْ عَنْ شِمَالِهِ اَوْ تَحْتَ رِجْلَيْهِ فَيَدْفِنُهُ

"Sizden biri namaz kılmak için kalktığında önüne tükürmesin. Çünkü o camide olduğu müddetce Allah'a münacaatta (ibâdette) bulunur. Sağına da tükürmesin. Çünkü sağında bir melek vardır. Soluna veya ayaklarının altına tükürsün ve tükrüğünü toprağa gömsün." Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıble tarafında bir balgam gördüğünü ve bunun çok ağırına gittiğini, hatta yüzünde bu hoşnudsuzluğunun belli olduğunu ve kalkıp eliyle o balgamı yok ettikten sonra:

اِنَّ اَحَدَكُمْ اِذَا قَامَ فِى صَلاَتِهِ فَاِنَّهُ يُنَاجِى رَبَّهُ فَلاَ يَبْزُقَنَّ اَحَدُكُمْ فِى قِبْلَتِهِ وَلٰكِنْ عَنْ يَسَارِهِ اَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ

"Sizden biri namaza kalktığında, o Rabbine münacaat halindedir. Bundan dolayı kıblenize tükürmeyin. Sol tarafınıza veya ayaklarınızın altına gelen yere tükürün" buyurduğunu sonra cübbesinin eteğini tutarak içine tükürdüğünü, sonra onu aralayıp, "Böyle yapsın" dediğini rivayet etmiştir. Bu hadisi **Buhârî Sahih**'inde rivayet etmiştir.(*)

(*) Mescide tükürmemek şimdi bize tabiî gelmektedir. Bu hadis-i şeriflerden ise, İslâmiyet'in insanların nasıl terbiye ettiğinin nümunesini görüyor ve bu sürecin nasıl gerçekleştiğini anlayabiliyoruz. Geniş kitleleri ıslah etmek hiç de öyle kolay bir iş değildir. Sadece şuna bakalım: Mescide tükürmekten men eden İslam, yollara da tükürmeyi yasakladığı halde, mensuplarının mühimce bir kısmı on dört asırdan beri hâlâ buna alışamamıştır. Tükürmeyi önleme İslam terbiyesinin bin şubesinden biri sayılır. Camilerin abdest yerleriyle hergün binlerce insanın pisliğini, kirini giderip onları temizlemesi, camilere binlerce insan girip çıktığı halde işin hadisesiz, kirletmeksizin cereyan etmesi İslam İnkılabının, terbiye-i nebeviyenin binlercesinden biridir ki o olmasaydı hiçbir idare bunları gerçekleştiremezdi. O mürşidimize ebediyyen salatü|selam olsun. Fert ve cemiyetleri tırnağını kesmekten, burnunu temizlemekten, taharetten, yatıp kalkmadan,ta örnek toplum nizamı kurmaya ve cennete lâyık insan yetiştirmeye yönelen İslamın cihanşumûl hidayeti, sen ne mübareksin! (Çev.)

Onuncusu: Soğan Sarmısak Yiyen Kimsenin Mescide Girmesi

Sahihi Buhari ve **Müslim,** Enes b. Ömer ve Câbir (r.ah)'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:

مَنْ اَكَلَ هٰذِهِ الشَّجَرَةَ الْمُنْتِنَةَ فَلاَ يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا فَاِنَّ الْمَلاٰئِكَةَ تَتَاَذّٰى مِمَّا يَتَاَذّٰى مِنْهُ الْاِنْسُ

"Kim bu kokan bitkiden yerse, mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler, insanların rahatsız olduğu şeylerden rahatsız olurlar." Cabir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in: مَنْ اَكَلَ ثُومًا اَوْ بَصَلاً فَلْيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا *"Kim soğan, sarmısak yerse, mescidimizden uzaklaşsın"* dediğini; Hz.Peygamber (s.a.s)'e, içinde sebze bulunan bir tencere getirildiğini, Peygamberimiz (s.a.s)'in onda bir koku hissettiğini ve onun ne olduğunu sorduğunda, baklagillerden bir sebze olduğunun haber verildiğini, bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s)'in "Onu buradakilerden birine verin" dediğini ve o kimseye: *"Ye.Çünkü ben, senin huzurunda bulunamayacağın zatın (Allah'ın) huzurudayım"* dediğini rivayet etmiştir. Bu hadisi **Buhârî** ve **Müslim Sahih**'lerinde zikretmişlerdir.

Onbirincisi: Evlerdeki Mescidler Hakkında

Hişâm b. Urve'nin, babasından, onun da **Hz.Aişe** (r.anha)'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) evlerde mescid yapmayı ve oraları temiz-güzel tutmayı emretmiştir." **Enes b. Malik** (r.a) de şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabıyla birlikte mescidde iken bir bedevî Arab gelerek, mescidin bir kenarına bevletmiştir. Bunun üzerine Ashab ona, "Hişt hişt yapma" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s): "Bırakın ona manî olmayın" dedi ve bilahare o adamı çağırıp, *"Bu mescidler abdest bozmaya, bevletmeye ve tuvâlet gibi kullanılmaya uygun değildir. Bunlar ancak Kur'an okumak, Allah'ı zikretmek ve namaz kılmak içindir"*[90] dedi ve sonra da bir kova su istedi. Ashab onun bevlettiği yere o suyu dökerek orayı temizlediler.

İKİNCİ MESELE
Gayr-i Müslimin Mescide Girmesinin Hükmü

Fakîhler, kâfir bir kimsenin mescide girmesi hususunda ihtilâf ettiler. **Ebu Hanife** bunu mutlak olarak câiz gördü, **İmam Mâlik** ise mutlak olarak gayr-i câiz gördü. **Şâfiî** (r.a): "Kâfirin Mescid-i Haram'a ve Harem mahalline girmesine mani olunur" dedi ve bu görüşüne birçok bakımdan delil getirdi:

(90) Benzeri bir hadis için bkz. İbn Mâce, Taharet, 78 (1/176).

1) Cenâb-ı Allah: إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا *"Müşrikler ancak pisliktirler. Bundan dolayı, bu senelerinden sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. İmâm Şâfiî şöyle dedi: "Ayetteki Mescid-i Haram'dan murad harem mahallidir. Çünkü Cenab-ı Hak: سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Mescid-i Haram'dan bir gece kulu (Muhammed)'i gece yürüten (Allah) ne yücedir!"* (İsrâ 1) buyurmuştur. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Hz. Hatice (r.a)'nin evinden yürütmüştür. Binaenaleyh ayet "Mescid-i Haram'ın hem sadece Mescid-i Haram manasına, hem de bütün Harem mevkii manasına geldiğine delâlet etmektedir. Her iki durumda da maksad hasıl olmaktadır. Çünkü ihtilâf her ikisi hususundadır.

Şayet: Bu yasaktan maksad sadece hac vaktidir. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Allah, *"Bu senelerinden sonra"* buyurmuştur. Çünkü hac ancak senede bir kere yapılır denilirse, biz deriz ki: Bu görüş birkaç bakımdan zayıftır:

a) Bu, gereksiz yere ayetin zâhirî manasını terketmektir.

b) Fıkıh Usûlü'nde de sâbit olan kâideye göre bir hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın, hükmün illeti olduğunu gösterir. Bu ise, onların Mescid-i Haram'a yaklaşmalarına mâni olan şeyin, necis olmaları olduğunu gösterir. Bu da, onların, müşrik oldukları sürece Mescid-i Haram'dan uzak tutulmalarını gerektirir.

c) Eğer Allah Teâlâ, bu ayeti ile bu yasağın sadece hac mevsiminde olduğunu murâd etmiş olsaydı, haccın rükünlerinin çoğunun ifâ edildiği bir mıntıkayı zikrederdi ki bu Arafat mıntıkasıdır.

d) Bundan muradın sadece hac mevsiminde Harem'e girme olmadığının delili, وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Eğer geçim sıkıntısından korkarsanız, Cenâb-ı Allah sizi yakında kendi fazlından zenginleştirecek"* (Tevbe, 28) ayetidir. Buna göre, Allah Teâlâ bununla, ticaret maksadıyla Harem'e girmeyi kastetmiştir.

2) Cenâb-ı Allah,

أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ *"Onlar oralara ancak korka korka girerler"* (Bakara, 114) buyurmuştur. Bu ifâde, onların Mescid-i Haram'a girmemelerini, fakat bu delilin ifâde ettiği hükme rağmen eğer girerlerse oradan çıkartılmaktan korkmalarını gerektirmektedir. Şayet: "Bu ayet Beyt-i Makdîs'i tahrib eden veya Allah'ın Resûlünü Ka'be'de ibâdet etmekten alıkoymuş olan kimselere mahsustur. Yine Allah'ın, *"Onlar oraya ancak korka korka girerler"*

ayetinden maksad, oradan sadece çıkartılma korkusu değil, hem çıkartılma hem de cizye ödeme korkusudur" denilirse, biz deriz ki:

Birinci kısma cevabımız: "Allah'ın وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ *Allah'ın mescidlerinden meneden kimseden daha zâlim kim var"* (Bakara, 114) hükmü umûm ifâde etme bakımından zâhirdir. Bu sebeple bunu bazı durumlara tahsis etmek zâhirin hilâfına bir harekettir" diye cevab veririz. İkincisine ise: "Zâhir olan Allah'ın, *"Onlar oraya ancak korka korka girerler"* sözü, bu korkunun ancak oraya girmeden dolayı meydana geleceğini gerektirir. Onların iddiasına göre ise, korku Mescid-i Haram'a girmeden dolayı olmayıp, başka birşeyden dolayı meydana geliyor. Bu izahla onların sözü düşer" diye cevap veririz.

3) Allah Teâlâ,

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ *"Müşrikler, kendi küfürlerine bizzat kendileri şâhid iken, Allah'ın mescidlerini imâr etmezler"* (Tevbe, 17) buyurmuştur. Mescidleri imâr etmek iki türlü olur:

a) Onları yapıp tamir etmek;

b) Oralarda bulunup, oralara devam etmek. Nitekim, "Falanca, falanca mescidi imâr ediyor" denilir, bunun manası, "O, orada bulunuyor, oradan ayrılmıyor" demektir.

Hz. Peygamber (s.a.s) de إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسَاجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ *"Bir insanın mescidlere gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun mü'min olduğuna şâhid olun"* buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak: إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe îmân edenler imâr ederler"* (Tevbe, 18) buyurmuş ve mescidlerde bulunmayı, oraları imâr etme (tamir, şenlendirme, yaşatma) diye kabul etmiştir.

4) Harem mahalline, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı şu duadan dolayı, saygı göstermek vacibtir: اَللّٰهُمَّ زِدْ هٰذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا وَمَهَابَةً *"Ey Allah'ım! Bu evin (Ka'be'nin) şerefini, sayılmasını, tazimini ve mehâbetini artır."* Buna göre Harem'i küçük düşürecek şeylerden korumak vacibtir. Kâfirlerin oraya girmesine müsaade etmek, Harem'i onların hakaretine sunmak demektir. Çünkü onların Harem hususundaki inançları bozuk olduğu için, çoğu kez ona değer vermez, onu kirletmeye ve pisletmeye cüret ederler.

5) Hak Teâlâ, وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ *"Evimi, onu tavaf edenler için temizle"* (Hac, 26) ifâdesiyle, Beytullah'ı temiz tutmayı emretmiştir. Halbuki müş-

rikler, Cenâb-ı Allah'ın *"Müşrikler ancak pisliktirler"* (Tevbe, 28) ifâdesinden dolayı pisliğin kendisidirler. Harem'i pislikten temizlemek ise vâcibtir. Buna göre kâfirleri oradan uzak tutmak da vâcibtir.

6) Biz cünübün mescide giremeyeceğinde icmâ ettik. Buna göre kâfirin öncelikle oraya girememesi gerekir. Fakat bu görüş İmâm-ı Malik'in mezhebinin gereğidir. Onun mezhebine göre kâfirler hiçbir mescide giremezler.

Ebu Hanife, (rh.a) kendi görüşüne bazı deliller getirmiştir:

1) Hz.Peygamber (s.a.s)'in, kendisine Yesrib heyeti geldiğinde, onları mescidde konaklattığı rivayet edilmiştir.

2) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

مَنْ دَخَلَ دَارَ أَبِي سُفْيَانَ فَهُوَ آمِنٌ وَمَنْ دَخَلَ الْكَعْبَةَ فَهُوَا آمِنٌ

"Kim Ebû Sufyan'ın evine girerse emniyettedir, kim Ka'be'ye girerse emniyettedir." Bu hadis, kâfirlerin Ka'be'ye girmelerinin mübah olduğunu gösterir.

3) Kâfirin diğer mescidlere girmesi câizdir. Müslümanlar gibi onun Mescid-i Haram'a girmesi de câizdir. **Ebû Hanife'nin** ilk iki hadisine şöyle diyerek cevap veririz: O iki rivayetin hükmü İslâm'ın ilk yılları için geçerlidir, bu âyetle neshedilmişlerdir. **Ebû Hanife**'nin yaptığı kıyasa da şu şekilde cevap veririz: Mescid-i Haram kadr-ü kıymet bakımından diğer mescidlerden yücedir. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur. En doğrusunu Allah bilir.

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Doğu da, batı da Allah'ındır. Onun için nereye dönersen, Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. Şüphe yok ki Allah vâsî ve hakkıyla bilicidir"

(Bakara, 115).

Bil ki bu ayette bazı mes'eleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bakara, 115 Âyetinin Nüzul Sebebi

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda ihtilâf etmişlerdir. Önemli olan husus şudur: Ekserî âlimler bu âyetin, namazla ilgili bir hadiseden dolayı nâzil olduğunu iddia etmişlerdir.

Bazı âlimler ise bu âyetin, namazla ilgili olmayan bir hâdiseden dolayı nâzil olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Birinci görüş, şu iki bakımdan daha kuvvetlidir:

a) Bu, bütün sahabe ve tâbiinden rivâyet edilen görüştür. Selef-i Salihin'-in sözleri ise dinde hüccet kabul edilir.

b) Allah Teâlâ'nın: *"Nereye dönersen,"* sözünün zâhiri, namazda kıbleye yönelmeyi ifâde eder. İşte bu sebebten dolayı, Allah'ın: فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ *"Yüzlerinizi... çevirin"* (Bakara, 144) âyetinden de ancak bu mâna anlaşılır.

Âyetin Kıble Hakkında Olduğu Görüşü

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, biz deriz ki: Bu görüşte olanlar da birkaç şekilde kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir:

1) Allah Teâlâ bu âyetle, mü'minlerin Beyt-i Makdis'e yönelmeyi bırakıp Ka'be'ye dönmelerini istemiştir. Böylece Hak Teâlâ, doğunun, batının ve bütün yön ile tarafların kendisinin mülkü ve yarattığı şeyler olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh Allah'ın yönelmenizi emrettiği yer kıbledir. Çünkü kıble, zatından dolayı kıble olmamıştır. Aksine Allah onu kıble tayin ettiği için kıble olmuştur. Binaenaleyh eğer Allah Ka'be'yi kıble yapmış ise bunu kabul etmemezlik etmeyin. Zirâ Allah Teâlâ kullarını dilediği gibi yönetir. O, rahmeti geniş olan ve kullarının menfaatlerini daha iyi bilendir. Cenâb-ı Allah bu hususu, sanki kıblenin neshedilip bir taraftan diğer tarafa değiştirilebileceğini beyân etmek için zikretmiştir. Böylece bu âyet, Allah'ın kıbleyi değiştirme hususundaki muradının bir mukaddimesi (hazırlaması) olmuş olur.

2) Kıble Beyt-i Makdis tarafından çevrilince, yahûdiler bunu hoş karşılamamışlardır. İşte bunun üzerine, yahûdilerin görüşünü reddetmek için bu âyet inmiştir. Bu, **Abdullah b.Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Bu âyet, aynen şu âyet gibidir: قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"De ki "Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini, dosdoğru yola hidayet eder" (Bakara, 142).

3) **Ebû Müslim**'in görüşüdür. Ona göre, yahûdi ve hristiyanlardan her biri cennetin başkalarına değil kendilerine ait olduğunu iddia etmişler de bunun üzerine, Allah Teâlâ bu âyet ile onları reddetmiştir. Çünkü yahûdiler, Allah'ın oradaki kayanın üzerinden göğe yükseldiğine inandıkları için, kıble olarak ancak Beyt-i Makdis'e; hristiyanlar da, Allah'ın:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا

"Kitap'ta Meryem'i de an. Hani o, âilesinden ayrılıp doğu tarafta bir yere çekilmişti" (Meryem, 17) âyetinde de naklettiği gibi, Hz.İsâ (a.s) sadece doğuda doğduğu için kıble olarak o tarafa yönelmişlerdir. Buna göre bu iki din sahiplerinden herbiri, mâbudlarının bir mekâna hulûl ettiğine inanmışlardır. Mekâna hulûl etmiş olan bir varlık ise, yaratıcı değil mahlûktur. Onlar Hâlik ile mahlûku birbirinden ayıramazken, nasıl olur da cennet sırf kendilerinin olabilir?

4) Bir kısım âlimler şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, bu âyet ile, istediği bir yöne yönelme hususunda insanları serbest bırakmak suretiyle, Beyt-i Makdis'e yönelmelerini neshetmiştir. Buna göre, müslümanların, namazda istedikleri yöne dönebilecekleri ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Hz.Peygamber (s.a.s)'in de dilediği bir yöne dönme imkânı olduğu halde O, yine Beyt-i Makdis'e dönmeyi tercih ediyordu. Sonra Allah Teâlâ, bu hususu da kıble olarak bizzat Ka'be'yi tâyin etmekle neshetmiştir. Bu, **Katâde** ve **İbn Zeyd**'in görüşüdür.

5) Âyetten maksad, Ka'be'yi görmekte olan kimselerdir. Buna göre, bu durumda olan kimsenin Ka'be'nin istediği yönüne dönmesi câizdir.

6) **Abdullah b. Âmir b. Rebî'a**'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz, Hz.Peygamber (s.a.s) ile birlikte, karanlık bir gecede, savaşta idik. Dolayısıyla kıble yönünü tâyin edemedik. Bu sebeble, herbirimiz önüne rastlayan bir taşı kıblesi kabul etti. Sonra herbirimiz namazını kıldı. Sabah olunca kıbleye yönelmeden namaz kılmış olduğumuzu anladık. Durumu Hz.Peygamber (s.a.s)'e haber verince, Allah Teâlâ işte bu âyeti indirdi." Bu hadis, onların o esnada Ka'be'ye dönderilmiş olduklarını gösterir. Çünkü savaş Beyt-i Makdis'in kıble oluşu neshedildikten ve hicretten sonra farz kılınmıştır.

7) Âyet, bineğinin yöneldiği tarafa doğru, bineğinin üzerinde **nâfile namaz** kılmakta olan yolcu hakkında nâzil olmuştur. **Sa'id b.Cübeyr**'in **İbn Ömer** (r.a)'den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: "Bu âyet, yolculukta bineğinin istediği yöne dönen ve bineğin üzerinde namaz kılan kimse hakkında nâzil olmuştur. Hz.Peygamber (s.a.s), Mekke'den döndüğünde, bineğinin üzerinde, başı ile imâ ederek Medine'ye doğru nafile namaz kılmış idi." Buna göre *"nereye yönelirseniz,"* âyetinin mânası, "yolculukta nafile namaz kılarken, yüzünüzü nereye çevirirseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. İstediğinize ulaşmış olursunuz. Şüphesiz Allah lütfu geniş ve zengin olandır. Bu hususta size ruhsat vermesi de onun fazlının geniş oluşundan ve zenginliğindendir. Bu gibi durumlarda, şayet o, kıbleye yönelmenizi farz kılsaydı, şu iki zarardan biri olurdu: Ya nâfile namazları bırakmak, veyahut da bineğinizden inip, yol

arkadaşlarınızdan ayrılmanız... Farz namazlar böyle değildir. Çünkü bunlar, vakitleri belli ve sınırlı olan namazlardır. Buna göre onları edâ ederken, binek-lerinizden inmenizi ve farz namazlarda kıbleye yönelmenizi farz kılmak herhangi bir güçlüğe götürmez. Nafile namazlar böyle değildir. Çünkü bunların vakti sınırlı değildir. Bu durumda kıbleye yönelmenizi teklif etmek bir güçlüğe götürür" demektir.

Eğer, "Bu görüşlerden hangisi doğruya daha yakındır? " denilirse, deriz ki: "Allah Teâlâ'nın, فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ buyruğu bir muhayyerliği imâ eder. Muhayyer (serbest) bırakmak ise ancak iki hususta olur.

a) Binek üzerinde nafile namaz kılma hususunda;

b) Karanlık vb. sebeblerden dolayı, yolculukta kıbleyi tayin etmede ictihâd etmek imkânsız olunca. Çünkü bu iki durumda, namaz kılan muhayyer olur. Bunların dışındaki hallerde ise muhayyerlik söz konusu değildir." Allah Teâlâ, bu âyetle mükellefleri istedikleri yöne dönmede serbest bırakmıştır.

"Müslümanlar Beyt-i Makdis'i şart olduğu için değil, efdal ve evlâ olduğu için, tercih etmişlerdir" diyenlerin görüşü, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Ka'be'-ye döndürülmezden önce, Beyt-i Makdis'in şeriatta önemli bir mevkii olduğunda bir ihtilâf yoktur. Eğer durum bu görüşte olanların dediği gibi olsaydı, böyle bir şerefli mevkii olmamış olurdu. Yine şöyle denilmesi gerekirdi: Beyt-i Makdis, Ka'be'nin kıble olmasıyla neshedilmiştir. Bu delil, âyetin üçüncü ve dördüncü görüşe hamledilmesini gerektirir. Âyeti birinci görüşe hamledenlerin ise şöyle demeleri gerekir: "Kıble değiştirilince, yahûdiler, hem Hz.Peygamber (s.a.s)'in hem de mü'minlerin daha önce Beyt-i Makdis'e yönelmiş olarak kıldıkları namazlar hakkında ileri geri konuşmaya başladılar. Allah Teâlâ da bu âyetle, o vakitte o kıbleye yönelmenin, bu vakitte ise Ka'be'ye yönelmenin doğru olduğunu beyân ederek, onların bu iki kıbleden herbirine yönelişlerinin izinle olduğunu ve o yönde Allah'ın kıblesinin olduğunu açıklamıştır. Bu görüşte olanlar, âyeti bu mânaya hamletmenin daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu her namaz kılanı içine alır. Âyet birinci görüşe hamledilirse umûmî olmaz. Çünkü o zaman, farzları değil, sadece nafile namazları ve mukim olanların namazını değil, husûsî bir durumda olan yolcuların namazını içine alır. Umûmî bir lafzı, umûmî mânasına hamletmek mümkün olduğu zaman, böyle yapmak onu tahsis etmekten daha uygundur.

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu te'vile göre, mutlaka birtakım kayıtar koymak gerekir. Bu da, âyetin tefsiri hususunda şöyle denilmesidir: "Emredildiğiniz yönlerden hangisine dönerseniz, Allah'ın kıblesi orasıdır." Fakat böyle bir takdir, her halükârda gerekmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın: "Kendi

arzunuza göre nereye dönseniz, Allah'ın kıblesi orasıdır'' demesi imkânsızdır. Öyle ise, bizim zikrettiğimiz takdirin mutlaka yapılması gerekir. Durum böyle olunca, muhayyer bırakma yolu ortadan kalkmış olur. Bunun bir benzeri de içimizden birisinin, birbirine bağlı birçok işleri çocuğuna emretmiş iken, ona yönelip, ''Nasıl hareket edersen, rızama uymuş olursun'' demesidir. Bu durumda, onun bu sözü, çocuğuna sıkıştırma veya serbest bırakma gibi, emrettiği üslublara göre bir emir mânasında anlaşılır. Bu söz, mutlak muhayyer bırakma mânasına hamledilemez. İşte burada da böyledir.

Namaz ve Kıble İle İlgili Olmadığı Görüşü

İkinci görüş, bu âyetin namazın dışında bir hâdise sebebiyle nazil olduğunu iddiâ edenlerin görüşüdür. Bunların da bazı izahları vardır.

a) Âyetin mânası şudur: Kendisinde ismimin anılmasına manî olmaları ve oraların harab edilmesine gayret etmeleri sebebiyle, mescidlerime engel olarak zâlim olan şu kimseler için şöyle şöyle cezalar vardır. Hem onlar benden ve benim hükümranlığımdan kaçarak nereye yönelirlerse yönelsinler, muhakkak benim hükümranlığım onların yakasına yapışacak ve, benim kudretim onları aşacaktır. Ben onları bilirim, oldukları yer bana gizli değildir.''

Âyetin böyle anlaşılmasında, günahlardan sakındırma ve onları işlemeden insanları alıkoyma vardır. Allah Teâlâ'nın: إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

''Hiç şüphesiz Allah vâsî ve âlimdir'' buyruğu tıpkı,

إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ

''Göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa, haydi geçin. Fakat bir kudret olmadıkça asla geçemezsiniz'' (Rahman, 33) âyeti gibidir. Buna göre âyetten maksad, Allah'ın ilminin genişliğidir. Bu da Allah'ın:

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ *O, (Allah) nerede olursanız olun, sizin yanınızdadır* (Hadid, 4)

مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ

''Üç kişinin bir gizli konuşması olsa, muhakkak O (Allah) onların dördüncüsüdür'' (Mücâdele, 7);

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا

''Ey Rabbimiz, sen herşeyi rahmetin ve ilminle kuşattın'' (Mü'min, 7) ;ve,

وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا

"O (Allah) herşeyi ilmen kuşattı" (Taha, 98) âyetlerinin bir benzeridir. Yani Allah ilmiyle, idaresiyle, kuşatmasıyla ve herşeye üstün oluşu ile bütün varlıkları kaplamıştır.

b) **Katâde** şöyle demiştir: Hz.Peygamber (s.a.s) buyurmuştur ki: *"Kardeşiniz Necâşî öldü. Onun için cenaze namazı kılın"*[91]. Ashab da: "Müslüman olmayan bir kimse için cenaze namazı mı kılalım?" dediler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ
لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"Hakikaten Ehl-i Kitab arasında Allah'a ve hem size hem de kendilerine indirilene, Allah'a saygı göstererek inanan kimseler vardır. Onlar Allah'ın âyetlerini verip az bir pahâyı almazlar. İşte onlar öyledir. Onlara Rableri yanında ecirler vardır. Muhakkak ki Allah hesabı çabuk görendir" (Al-i İmran, 199). Sahabe, "O, kıblenin dışındaki yönlere doğru namaz kılıyordu" dediler. O zaman da Hak Teâlâ,

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

âyetini indirdi. Buna göre âyetin mânası, "Doğu, batı ve bunlar arasında kalan milletlerin yönelip namaz kıldıkları bütün yönler bana âittir. Bu nedenle kim yönünü benim rızamı kastederek, bana itaat niyetiyle, bu yönlerden hangisine dönerse orada beni, yani sevabımı bulur" şeklindedir. Böylece bu izah tarzında, doğuya yönelmiş olarak ibâdet edip ölen **Necâşî** ve arkadaşları için bir mazeret kapısı açılmış olur. Bu, Allah Teâlâ'nın:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ *"Allah sizin imânlarınızı, yani namazlarınızı boşa çıkarmaz"* (Bakara, 143) âyeti gibidir.

c) ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ *"Bana duâ edin,duânızı kabul edeyim"* (Mü'min, 60) âyeti nazil olduğu zaman, insanlar, "Ona nerede duâ edelim?" dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Bu **Hasan el-Basrî**'nin, **Mücâhid**'in ve **Dahhâk**'ın görüşüdür.

d) Bu müslümanlara bir hitapdır. Mânası şöyledir: "Allah'ın mescidlerini tahrib edenlerin tahribi sizi, Allah'ın yeryüzünün neresinde olursanız olun, Al-

91) Müslim, cenâiz, 66-67 (2/657); Tirmizi, Cenâiz, 48 (3/357); Müsned, 2/241.

lah'ı zikretmekten alıkoymasın. Çünkü doğu da, batı da, bütün yönler de Allah'ındır." Bu, **Alî b.İsâ**'nın görüşüdür.

e) Bazıları, bu âyetin, içtihadın şartlarını yerine getirerek, ister namaz ister başka bir hususta olsun, ictihad yapan kimseler hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bundan murad, müctehid ictihadın şartlarına hâiz olarak bir hüküm ortaya koymuş ise, doğruya isabet etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Eğer âyeti, "İstenilen herhangi bir yöne dönmenin câiz olduğuna delâlet ediyor" diye tefsir edersek, bu âyet mensûh olur. Eğer, "Kıble'nin Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye döndüğünü gösteriyor" diye tefsir edersek, bu durumda da âyet nâsih olur. Eğer bu iki şeklin dışında başka şekillerle açıklarsak, âyet ne nâsih ne mensûh olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah'ın, لله مشرق ومغرب âyetindeki "lâm" harfi ihtisâs (âidiyet, mülkiyet bildiren) lâmıdır. Yani, "Allah doğu ve batının yaratıcısı ve sahibidir" demektir. Bu,

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ *"O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir"* (Rahman, 17); ve,

بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ

"Doğuların ve batıların Rabbine (yemin ederim)" (Meâric, 40); ve,

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

"Doğu ve batının Rabbi" (Müzzemmil, 9) âyetleri gibidir. Hem sonra Hak Teâlâ, bu iki yönü zikretmekle ikisi arasında yer alan bütün mahlûkata işaret etmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

"Sonra göğe yöneldi. O gök bir duman halinde idi. Ona ve yeryüzüne: "İkiniz ister isteyerek, ister kerhen gelin" buyurdu. Onlar da "isteyerek geldik" dediler" (Fussilet, 11).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayeti Yanlış Anlayan Mücessimeyi Red

Âyet, tecsimi (Allah'ın cisim olduğu iddiasını) nefyetmeye, tenzihi isbât etmeye delâlet eden en güçlü delillerdendir. Bunun izahı iki bakımdandır:

a) Allah Teâlâ, *"Doğu ve batı Allah'a aittir"* buyurmuş ve böylece bu iki yönün mülkü olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü, yön, vehimde uzunluğuna, enine ve derinliğine uzayıp giden bir şeydir. Böyle olan her şey bölünmeye müsaittir. Bölünen şey ise, parçalardan meydana getirilmiş şey demektir. Bu durumda olan her şeyin mutlaka bir yaratıcısı ve mûcidi vardır. Bu delil, bütün cihetler için geçerlidir. Bütün cihetlerden, altı, üstü de kastediyorum. Böylece Hak Teâlâ'nın bütün yönlerin (cihetlerin) yaratıcısı olduğu ortaya çıkmış olur. Yaratan, şüphesiz yaratılanlardan öncedir. Buna göre Hak Teâlâ, âlemi yaratmadan önce de yönlerden ve mekânlardan münezzeh idi. Binaenaleyh hakikatlerin ve mahiyetlerin değişmesi mümkün olmadığı için, Allah Teâlâ'nın âlemi yarattıktan sonra da önceki haliyle kalmış olması gerekir.

b) Hak Teâlâ, فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ *"Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır"* buyurmuştur. Eğer O, cisim olsaydı ve cisimden bir yüzü bulunsaydı, şüphesiz ki yüzü belli bir tarafta ve yönde bulunurdu. Bu durumda da, *"Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır"* ifadesi doğru olmazdı. Allah Teâlâ, açıkca bunu ifâde ettiğine göre, O'nun cisim olmaktan münezzeh olduğunu anlamış olduk.

Hasmımız bu âyeti iki bakımdan delil getirmiştir:

1) Âyet, Allah'ın yüzünün olduğunu gösteriyor. Yüz ise ancak cisim olan kimselerde bulunur.

2) Allah Teâlâ, kendisinin vâsî (geniş) olduğunu bildirmiştir. Genişlik ise cisimlere âit sıfatlardır.

Hasmımızın birinci deliline şu şekilde cevap veririz: Yüz, aslında her nekadar belli bir uzuv mânasına ise de, biz, şayet burada bu kelimeyi bir uzuv mânasında anlarsak, Hak Teâlâ'nın: *"Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır"* beyanının yalan olmuş olacağını açıklamıştık. Çünkü yüz, eğer doğu tarafına yönelik olsa, aynı anda batıya da yönelik olması imkânsızdır. Bu sebeple burada mutlaka bir te'vil yapmak gerekir. Bu te'vil de bir kaç şekilde olabilir:

a) "Vechu'llah" (Allah'ın yüzü) izafet terkibindeki tamlama, "Beytu'llah (Allah'ın evi) ve Nakatu'llah (Allah'ın devesi) izafetlerindeki gibidir. Bu tamla-

manın mânası, Allah'ın onları yaratmasını ve icâd etmesini bir şeref verme uslûbuyla bildirmektir. Bu sebeple Allah'ın, *"Allah'ın yüzü oradadır"* buyruğu, "Sizin kendisine yöneldiğiniz Allah'ın zâtı oradadır" mânasınadır. Çünkü doğu ve batı tamamıyla Allah'a âittir. Kıble, ancak Allah onu kıble olarak tayin ettiği için kıble sayılmıştır. Buna göre, yaratma ve icâd etme yoluyla Allah'a nisbet edilen, Allah'ın tâyin ve tesbit ettiği âlemin herhangi bir yönü kıbledir.

b) "Vecih" (yüz) den murad, kast ve niyettir. Nitekim Şâir:

اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ ذَنْبًا لَسْتُ اُحْصِيهِ رَبُّ الْعِبَادِ اِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ

"Sayamadığım günahlardan Allah'a istiğfar ederim. O, niyetler ve ameller sadece kendisine yapılan ve kulların Rabbi olandır" demiştir.

Bu âyetin bir benzeri de: اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ *"Yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim (yani O'na yöneldim)"* (En'am, 79) âyetidir.

c) "Vech" den maksad, Allah'ın rızasıdır. Bunun bir benzeri de: اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ *"Biz ancak Allah'ın yüzü için (rızası için) sizi doyuruyoruz"* (İnsan, 9); كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ ve, *"Allah'ın yüzünden başka, yani Allah'ın rızası için yapılandan başka, herşey yok olacaktır"* (Kasas, 88) âyetleridir. Bu ikisi arasındaki benzeme yönü şudur: Bir insana gitmek isteyen kimse, şüphesiz onun yüzüne ve önüne doğru yaklaşır. Bir kimsenin rızasını elde etmek isteyen kimse de böyle yapar. Çünkü onun rızasına yaklaşmak ister. İşte bu sebepten ötürü birisinin rızasını istemek, "onun yüzünü istemekle" ifâde edilmiştir.

d) "Vech" kelimesi, Allah'ın , كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ ifâdesinde olduğu gibi, zâiddir (mânada etkisi yoktur). İnsanlar, başka bir mâna murad etmedikleri halde, "Bu işin vechi şudur" derler. Bu sözle onlar, "Burada şu kastedilmiştir" demek istemişlerdir. Bil ki bu açıklama lûgat bakımından doğrudur. Fakat burada sözün devamı var. Çünkü böyle diyen kimseye, Allah'a mekân isbât etmek câiz olmadığı halde, فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ *"Allah'ın yüzü (oradadır)" âyetinin mânası nedir?" denilir. Bu sebeple, "Bundan murad şudur" diye, âyeti te'vil etmek gerekir. "Allah'ın yüzü oradadır" ifâdesinin mânası, kendisine dönülüp Allah'a ibadet edilen kıble oradadır; veya Allah'ın rahmeti, nimeti, mükafaatını ve rızasını elde etmenin yolu oradadır" şeklindedir."*

Hasmın ikinci deliline de şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, kendisinin "**Vâsi**" (geniş) olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh bu sözü zâhirî mânasında almak imkânsızdır. Aksi halde, Allah'ın, parçalanması, cüzlerine ayrılması

gerekir. Böylece de bir yaratıcıya muhtaç olmuş olur. Bu kelimeyi zâhirine hamletmeyip, aksine mutlaka Allah'ın kudreti ve mülkünün genişliği mânasına; veya rahmet ve mağfiretinin genişliğine, yahut da kulları,rızasını elde edebilsinler diye kullarının faydasına olan şeyleri beyan etmesi hususundaki lütfunun genişliği mânasına alınması gerekir. Bu izâh, söze daha uygun gelmektedir.

Bu kelimeyi Allah'ın ilminin genişliğine hamletmek câiz değildir. Aksi halde "**vâsi**" sıfatından sonra, ayette "**âlim**" sıfatının zikredilmiş olması, lüzumsuz bir tekrar olurdu. Hak Teâlâ'nın bu âyette "âlim" sıfatını getirmesi, namaz kılan kimseye Allah Teâlâ'nın gizli ve aşikâr herşeyi bildiğini, Allah'a hiçbirşeyin gizli kalmadığını düşünmesi itibarıyla tefritten kaçınsın diye bir tehdid gibidir. Böylece, namaz kılan kimse gaflet etmekten sakınır. وَاسِعٌ عَلِيمٌ (vâsi'un alîm) ifâdesinin, "şartlarına uyarak namaz kılan kimseye mükafâatını; namaz kılmayan kimseye de cezasını tastamam verme hususunda Allah'ın kudreti geniştir" mânasına olması da muhtemeldir.

BEŞİNCİ MESELE

Birisi geldiğinde veya gittiğinde, وَلّٰى fiili kullanılır. Bu kelime hem gelmek hem de gitmek mânasına geldiği için "**ezdâd**" dandır. Bu âyette, bu kelime "yönelmek, gelmek" mânasına kullanılmıştır. **Hasan el-Basri**, "tevelli" masdarından olmak üzere, "te" harfini fetha ile okuyarak, "Nerede, kıbleye yönelirseniz " mânasını murad ederek kelimeyi فَأَيْنَمَا تَوَلُّوا şeklinde okumuştur.

Allah'a Çocuk İsnad Eden İnançlar ve Tenkidi

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ
بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ

"Onlar (yahûdi ve hristiyanlar), "Allah kendine çocuk edindi" dediler. Allah (bu gibi şeylerden) münezzehtir. Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'nun emrine âmâdedir. O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Birşeye hükmettiği zaman, ona ancak "ol" der, o da oluverir"

(Bakara, 116-117) .

Âyette bahsedilen söz, yahûdi, hristiyan ve müşriklerin kötü fiillerinden onuncusudur. Yine bil ki, Hak Teâlâ'nın, وقالوا اتخذ الله ولدًا âyetinin zâhirî mânası, وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ *"Allah'ın mescidlerinden men edenden daha zalim kim vardır"* (Bakara, 114) âyetiyle ilgilidir. Bazı âlimlerin bu sözü sadece hristiyanlara, bazısının ise, sadece müşrik Araplara ait saydıklarını zikretmiştik. Biz ise bu sözün sadece yahûdilere ait olduğunu söylemiştik. Bu üç grup kâfir de Allah'ın çocukları olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü yahûdiler, *"Üzeyr Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30); hristiyanlar, *"İsâ Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30), müşrik Araplar ise, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" demişlerdir. Bu sebeble, şüphesiz bütün bu takdirlere göre, âyette onlardan bu sözü nakletmek doğru olmuştur. **İbn Abbas (r.a),** bu âyetin Kâb b.Eşref, Kâb b.Esed ve Vehb b.Yahûdâ hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Çünkü bu üçü, Üzeyr (a.s)'in Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı.

Allah Teâlâ'nın, سُبْحَانَهُ *"Allah (bu gibi şeylerden) münezzehtir"* ifâdesine gelince, bu Allah'ın kendisi onların söylediği sözlerden tenzih ettiği, ve tenzihi ifâde eden bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyette:

سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ *"Allah, kendisinin çocuğu olmaktan münezzehtir"* (Nisâ, 171) buyurmuştur. Allah bir keresinde bunu açıkca ifâde etmiş, bir başka kere ise, orada o mânayı gösteren karineler bulunduğu için kısaca, سُبْحَانَهُ *"O münezzehtir"* buyurmuştur. Bu tenzihe, Hak Teâlâ'nın: بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur"* esasını delil getirmiştir. Kâfirlerin bu hususta ki itikadlarının yanlışlığına bu âyetle birçok bakımdan delil getirilmiştir:

1) Vacibu'l-Vücud olan (Allah'ın) dışında kalan bütün varlıklar, li-zâtihî mümkin (zatı gereği mümkin)dir. Zatı gereği mümkin olan varlıklar ise sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılmış olanlar Vacibu'l-Vücûd'un mahlûkudurlar. Mahlûk olan ise Vâcibu'l-Vücûd'un çocuğu olamaz.

Vâcibu'l-Vücûd'un dışında kalanların , zatı gereği mümkin varlıklar oluşu şöyle izâh edilir:

Eğer zatları gereği vâcib olan (Vâcibu'l-Vücûd) iki varlık bulunmuş olsaydı, bunlar şüphesiz varlıklarının vâcib olması bakımından müşterek olur, ve herbiri diğerinden kendilerine mahsûs olan özelliklerle ayrılmış olurdu. Müşterek olan husûsiyetleri, birini diğerinden ayıran husûsiyetlerden başkadır. Bu iki varlıktan herbirinin iki parçadan meydana gelmiş olması gerekir. Parçalardan meydana gelen her bütün, parçalarının herbirine muhtaçtır. Parça-

lardan herbiri ise, bütünden başkadır. O halde her mürekkeb (bütün) başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Binaenaleyh zâtı gereği vâcib sayılan bu iki varlıktan herbiri aslında zâtı gereği mümkin varlıktırlar. Bu ise hulf (tenakuz) dur.

Sonra biz diyoruz ki: Eğer bu iki parçadan herbiri vâcib olur ise, bu husta geçen taksim geri döner, ve bu o varlığın sayısız parçalardan meydana geldiği neticesine bizi götürür ki bu da imkânsızdır. Bunun imkânsız olmadığını kabul edersek maksad hâsıl olur. Çünkü her çoklukta fertler bulunur. Bu fertler zatları gereği vâcib olurlarsa, yukarıda anlatıldığı gibi, mürekkeb (bütün) olurlar. Buna göre bâsit de mürekkeb olur. Bu da hulf (tenakuz) dur. Eğer bu fertler (parçalar) mümkin olurlarsa, bu fertlere muhtaç olan bütün (mürekkeb) de, öncelikle mümkin olur. Böylece bu aklî delil ile Vâcibu'l-Vücûd olanın dışındaki bütün varlıkların zatları gereği mümkin oldukları ortaya çıkmış olur. Zatları gereği mümkin olan her varlık, bir yaratıcıya muhtaçtır.

Bu mümkin varlıkta yaratıcı olan varlığın tesiri, ya bu mümkin varlık henüz yok iken olur veya meydana geldiğinde olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, bu mümkin varlık muhdes (sonradan olma)dır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu varlığın müessir (yaratıcı) varlığa muhtaç oluşu ya varlığını sürdürürken veya meydana gelirken olur. Birincisi imkânsızdır. Çünkü bu var olanın yeniden yaratılmasını gerektirir. Böylece ikinci ihtimal kesinleşmiş olur ki, bu da o mümkin varlığın sonradan yaratılmış (muhdes) olmasını gerektirir.

Böylece Allah'dan başka her şeyin, daha önce yok olduğu halde sonradan var olan (muhdes) bir varlık olduğu, varlığının ise ancak Allah Teâlâ'nın yaratması, yoktan var etmesi ve icâd etmesiyle meydana geldiği ortaya çıkmış olur. Bu sebeble, Allah dışındaki bütün varlıkların Allah'ın mülkü ve kulu olduğu anlaşılır. İşte bundan dolayı da O'nun dışındaki varlıkların O'nun çocuğu olması imkansız olur.

Bu aklî delili biz, Cenâb-ı Hakk'ın, بَلْ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ buyruğundan elde ettik. Yani, mülkü, mahlûku, icâd ettiği şey ve yoktan yarattığı şey olması bakımından Allah'ın dışındaki herşey O'na âittir.

2) Allah'a çocuğu olarak nisbet edilen bu şey, ya kadîm (ezelî)dir veyâhut muhdes (sonradan yaratılmış)tir. Eğer o ezelî olursa, ezelî olan şeylerden birine "çocuk", diğerine "baba" dememiz, aksini söylememizden daha uygun olmaz. Bu sebeple, bu şekilde söylenecek söz, delile dayanmayan bir hüküm olur. Eğer çocuk muhdes olursa, o zaman bu çocuk o kadîm zatın ancak mahlûku ve kulu olur. Bu sebeble de O'nun çocuğu olmaz.

3) Çocuğun babanın cinsinden olması gerekir. Eğer biz Allah'ın bir çocuğu olduğunu farzetsek, bu çocuk bazı bakımlardan Allah'a benzer, bazı bakımlardan da ondan ayrı olması gerekir. Böyle birşey de onların herbirinin hem mürekkeb hem de muhdes olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır. Bu nedenle Allah ile onun için farzedeceğimiz çocuğun aynı cinsten olması imkânsızdır. O halde Allah'ın çocuğunun bulunması imkânsızdır.

4) Çocuk, babanın kendi işlerini yerine getirmede âciz kaldığı durumlarda, onun yardımı umulduğu ve yaşlılıkta kendisine ihtiyaç duyulacağı için istenir. Buna göre, çocuk yapmak ancak kendisine fakirlik, âcizlik ve ihtiyaç ârız olacak kimseler için düşünülür. Bütün bunlar Cenâb-ı Hak için muhal olunca, Allah'ın çocuk edinmesi de muhal olur.

Bil ki Hak Teâlâ, kendisine çocuk nisbet eden kimselerin sözlerini birçok yerde nakletmiş ve onlara karşı şu delili getirmiştir: "Yerde ve göklerde mevcud olan herkes Allah'ın kuludur."

Yine Allah, *"Birşeyin olmasına hükmettiği zaman O, ona sadece "ol" der, o da oluverir"* esasını delil getirmiştir. Hak Teâlâ, Meryem sûresinde:

ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ ۖ سُبْحَانَهُ ۖ إِذَا
قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾

"İşte hakkında şek (ve ihtilâf) etmekte oldukları Meryem oğlu İsâ Hak sözünde budur. Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değildir. O münezzehtir. O bir işin (olmasını) isteyince ona "ol" der, o da oluverir" (Meryem, 35-36) buyurmuştur. Yine bu sûrenin sonunda:

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ
الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾
إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾

"Dediler ki: Rahman bir evlâd edindi." Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Onlar o Rahman (olan Allah'a) bir evlâd iddiâ ettiler diye, bu sözden neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp çökecekti. Halbuki Rahman'ın bir evlâd edinmesi aslâ uygun değildir. Göklerde ve yerde olan herkes istisnâsız, O Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir" (Meryem, 89-94) buyurmuştur.

Eğer, "Allah'ın, konumuz olan âyette göklerde ve yerde olan herşeyin mâliki olduğuna; Meryem sûresinde: *"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız O Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir"* buyurduğu gibi, göklerde ve yerde olan kimselere mâlik olduğuna delil getirmesindeki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki Allah Teâlâ'nın bu sûrede: بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ *"Aksine göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır"* buyurması daha manîdârdır. Çünkü, مَا kelimesi canlı cansız herşeyi içine alır.

Kunut Kelimesinin Mânaları

Allah Teâlâ'nın, كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ *"Hepsi ona itaât eder"* âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Kunût" masdarının asıl mânası "devam etmek"tir. Bu kelime dört mânada kullanılmıştır:

a) Taat mânasında...Meselâ: يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ *"Ey Meryem, Rabbine itaat et"* (Al-i İmran, 43) âyetinde oluğu gibi.

b) Uzun müddet kıyamda (ayakta) durmak mânasında... Meselâ, Hz.Peygamber (s.a.s)'e: "Hangi namaz daha efdaldir?" diye sorulduğunda O'nun, طُولُ الْقُنُوتِ *"Kunutu uzun olan"*[92] cevabını vermesi gibi.

c) Susmak mânasına.. Nitekim **Zeyd b. Erkam** (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın: وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *"Allah'ın (divanında) tam huşû ile (sessiz olarak) durun"* (Bakara, 238) âyeti nâzil oluncaya kadar biz namazda konuşurduk. Bu nâzil olunca artık konuşmadık.

d) Devam etmek mânasına..

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki bazı müfessirler, كل له قانتون âyetini, "Yerde ve gökte olan herşey Allah'a boyun eğip itaat ediyor" diye tefsir etmişlerdir. Buna göre, كُلٌّ lâfzındaki tenvin, muzafun ileyhden bedel olarak gelmiştir. Bu Mücâhid ve **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Buna göre bu kâfirler için, "Onlar itaât edici kimseler değiller" denilmiş olmaktadır. Bu durumda da diğer görüşte olanlar âyetin mânasının, "Kâfirler kıyamet gününde itaât ederler " şeklinde olacağını söylerler. Bu sonraki de **Süddî**'nin görüşüdür. Buna

(92) Müslim, Müsafirin, 164-165 (1/520).

göre o şekilde tefsir edenlere: "Bu, mükelleflerin sıfatıdır. Halbuki, *"Göklerde olan herşey O'nundur"* ifâdesi mükellef olmayan varlıkları içine almaktadır" denilince, bu durumda müfessirler "**kunût**" kelimesine başka mânalar verme cihetine gitmişlerdir:

a) "Yerde ve göklerde bulunan Allah'ın sanatının eserleri, bu varlıkların sonradan olma emâreleri ve Allah'ın Rab olduğuna delil olan şeylerden dolayı, yer ve gökler bir yüce yaratıcının var olduğuna şehâdet ediyorlar."

b) "Yerde ve göklerdeki herşey Allah'ın mülkünde ve O'nun ezici kudreti altındadır. O, onlar üzerinde dilediği gibi tasarruf eder." Bu **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Her iki izaha göre de âyet umûmîdir.

c) "Allah, bu ifâdesiyle melekleri Üzeyr (a.s)'i ve Hz.İsâ (a.s)'yı kastetmiştir. Yani, "Kendilerine Allah'ın çocukları denilen bu varlıklar, Allah'a itaat etmektedirler" demektir. **Hz.Ali b.Ebi Tâlib** (r.a)'in bir hristiyana şöyle dediği nakledilmiştir. "Şayet Hz.İsâ, Allah'a ibâdet etmekte isyan etmemiş olsaydı, ben onun dininde olurdum". O, hristiyan: "Hz.İsâ Allah'a itaatte son derece ciddi olduğu halde böyle birşey, onun hakkında nasıl söylenebilir?" deyince, Hz.Ali (r.a) şu cevabı vermiştir: "Eğer Hz.İsâ İlâh ise, kendisinden başkasına nasıl itaât eder. İbadet etmek ancak kula yakışır." Hristiyan cevab veremedi.

İKİNCİ MESELE

"**Kunût**", lügatte "devam etmek" mânasını ifâde ettiğine göre, âyetin mânası şöyle olur: "Mümkin olan varlıkların bekâsı, ancak Cenâb-ı Allah sayesinde ve O'ndan dolayıdır." Bu da âlemin devam etmesi ve hayatiyyetini sürdürmesi için Hak Teâlâ'ya muhtaç olmasını gerektirir. Böylece mümkin varlıkların ne meydana gelirlerken, ne de varlıklarını sürdürürlerken bir müessire olan ihtiyaçlarının kesilmeyeceği sâbit olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Burada kelime, قَانِتُونَ şeklinde, akıl sahiplerini gösteren bir cemî olarak getirilmesine rağmen aynı âyette, akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılan, مَا niçin getirilmiştir? denilebilir. Cevab: Burada مَنْ değil de, مَا getirilmesi, onların durumlarını tahkir etmek içindir.

Allah, Göklerin ve Yerin Yaratıcısıdır

Allah Teâlâ'nın: بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bedî İsminin Mânası

Bedî ve mübdî aynı mânaya gelir. **Kaffâl**, أَلِيم kelimesinin مُؤْلِم (elem verici); حَكِيم kelimesinin مُحْكِم (hakkıyla yapan) mânasına gelmesi gibi, بَدِيع de مُبْدِع (yaratan) mânasınadır. Fakat normal şekil olan, مُبْدِع bırakılıp, بَدِع (Bedî) sıfatına geçildiği için bir mübalağa manası vardır. Çünkü "**Bedî**" kelimesi, Allah birşeyi yapmazken de, yaratmanın onun şanından olup bu sıfata müstehak olduğunu gösterir (93).

Bu tıpkı, bu hususta sâmî سامع ve semî سميع kelimeleri gibidir.

Bazen de, bedî, mübdî mânasına gelir. "İbdâ" inşa etmek, yoktan var etmek mânasınadır. Bunun zıddı ise, "Bir örneğe bakarak yaratmaktır." İşte bu sebepten ötürü insanlar daha önce olmayan bir şeyi söyleyen veya yapan kimseye "**mübtedî**", bidatcı demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu ifâde, kendinden önceki âyetin mânasını tamamlamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ:

بل له ما فى السموات والارض *"Aksine göklerde ve yerde olan herşey O'na âittir"* buyurmuş ve kendisinin gökte ve yerde olan herşeyin sâhibi olduğunu beyân etmiş, bunun peşisıra da bizzat göklerin ve yerin de sâhibinin kendisinin olduğunu bildirmiş, sonra da birşeyi nasıl yoktan var edeceğini açıklayarak: وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ *"O, birşeye hükmettiği zaman, ona ancak "ol" der, o da oluverir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kadâ Kelimesinin İştikakı ve Mânası Hakkında Tafsilat

Bazı edibler şöyle demişlerdir: اَلْقَضَاءُ aslında mastardır, ama sonradan isim olarak kullanılmıştır. Bu sebebten ötürü, عَطَاءٌ kelimesinin أَعْطِيَة şeklinde çoğul yapılması gibi, bu kelime de أَقْضِيَة şeklinde çoğul yapılmıştır. Kaziyye de bu mânadadır. قَضِيَّة kelimesinin cemî ise قَضَايَا dır. قَضَاء kelimesi قَضَى fiilinden müştak olarak فَعَالٌ veznindedir. اَلْقَضَاءُ kelimesinin aslı ise, قَضَائُ idi. Fakat ye harfi, zâid eliften sonra kelimenin sonunda yer aldığı için i'lâl yapılarak elif'e çevrildi. Sonra bu elif, فَعَالٌ vezninin zâid elifi ile biraraya gelince, iki elifin lâfzen birarada bulunması imkânsız olduğu için, hemzeye çevrildi. مَضَيْتُ fiilinden olan اَلْمَضَاءُ kelimesi; أَتَيْتُ fiilinden olan اَلْإِتَاءُ ; سَقَيْتُ fiilinden gelen

(93) Mubdî isim-i fail olduğu halde, Bedî sıfat-ı müşebbehe vezinlerinden olması itibariyle sübut ve mübalağa mânası taşır. Müfessir buna işaret ediyor.

السَّقاءُ ve شَفَيْتُ fiilinden gelen اَلشِّفاءُ kelimeleri de bunun birer benzeridir.

Kelimenin sonundaki harfin aslının hemze değil de "yâ" olduğunun delili kelimenin fiilinin çekiminin çoğunda ى harfinin bulunmasıdır. Sen,

قَضَيْتُمْ ، قَضَيْتُمَا ، قَضَيْتَ ، قَضَيْنَا ، قَضَيْتُ ، قَضَيْنَ ، قَضَيَا ، قَضَيْتُنَّ ، قَضَيْتُمَا ، قَضَيْتِ ، وَهُنَّ يَقْضِينَ ، وَالْمَرْأَتَانِ وَأَنْتُمَا تَقْضِيَانِ ، وَهِيَ وَأَنْتَ تَقْضِي ، وَهُمَا يَقْضِيَانِ ، أَنْتِ تَقْضِينَ

dersin. Bu sonuncusundaki ya, muhataba zamiridir.

Kadâ kelimesinin mânasına gelince, terkibinin delâlet ettiği asıl mâna, "kat'etmek, kesip atmak, kesin karar vermek" mânasıdır. Meselâ Arapların, hakim bir karara vardığı zaman, قَضَى الْقَاضِي لِفُلاَنٍ عَلَى فُلاَنٍ بِكَذَا اَقْضَاءً "Hakim, falanca için filanca aleyhine şu şekilde hüküm vermiştir" demeleri bu mânadadır. İşte bundan ötürü davaları sona erdiği zaman hâkime, حَاكِمٌ فَيْصَلٌ denilir.

İbnü'l-Enbârî, dilcilerin şöyle dediklerini nakletmiştir: قَاضِي kelimesinin mânası, işleri sona erdiren, işleri sağlam yapan demektir. Birşey tamamlanıp sona erdiğinde اِنْقَضى الشَّيْءُ ; muhtaç olanın ihtiyacını giderdiği zaman قَضَى حَاجَتَهُ ; ve birisi borcunu ödediği zaman قَضَى دَيْنَهُ denilmesi bu kökten dir. Sanki buna göre قَاضِي , mahkemeleşmeyi ve birinin kendini haklı görmesini sona erdirdiği veya mahkemeleşenlerden herbirini diğerinden ayırdığı için bu ismi almıştır. Arapların, birşeyi tamamlayıp sağlamca yaptığı zaman, قَضَى الأَمْرَ demeleri ve Hak Teâlâ'nın: فَقَضَيٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ

"Onları, yedi gök olarak sapasağlam yaptı" (Fussilet, 12) buyruğu hep bu mânayadır. Bir işi tamamlayıp sapasağlam yapmak da bu mânayadır. Çünkü bir işi tamamlamada da, onu sona erdirmek, ve onu bitirmek mânası vardır. Bu mânada olmak üzere, birisi bir işi sağlamca yapıp bitirdiğinde, قَضَاءَ مَنْ قَضَاهَا ذَرَعَ denilir. Birisi öldüğünde Arapların: قَضَى الْمَرِيضَ ve قَضَى نَحْبَهُ demeleri ve birisi birisini öldürdüğünde, قَضَى عَلَيْهِ demelerine gelince, bu yukarıda geçen mânanın mecâzi kullanılışıdır. Aralarında bulunan müşterek nokta ise, zâhirdir. قَضَّى الْبَازِي "Şahin süzüldü" ifâdesindeki fiile gelince, bu kökten değildir. Bu terkibin düzeninin (harflerinin yeri) değiştirilerek meydana getirilen kelimelerin mânası da bu görüşü destekler. Bu değiştirme ile اَلْقَيْضُ ve اَلضَّيْقُ kelimeleri elde edilir. Bunların birincisi ile, yardı ve yarıldı mânasında فَانْقَاضَ , قَاضَهُ denilir. Yumurta, kabuğunun üstünden çatladığı zaman aynı kökten قَيْضُ الْبَيْضِ ; duvar kendiliğinden yıkıldığında

اَلْقَاضُ الْحَائِطُ denilir. Kesmek, yarmak, yarılmak ve yıkılmak birbirine yakın olan mânalardır. اَلضِّيْقُ terkibi ve bundan müştak olan kelimelerin de kesmek mânasına delâlet etmeleri açıktır. Bu böyledir, çünkü birşey kesilince daralır, veya daralınca kesilir. Bu terkibe yakın olan kelimelerin de kesmek mânasına delâlet etmeleri de bu hususu kuvvetlendirir. Bunlardan birincisi, insan birşeyi kestiği zaman قَضَبَهُ denir. Birşeyi masdarıyla adlandırmak sûretiyle, yaş hurma toplamak, اَلْقَضْبَةُ لِلرُّطْبَةِ denilmesi, mef'ûl mânasında fâil vezninde olarak, kesilmiş dal mânasında قَضِيْبٌ denilmesi ve tırpan gibi kendisi ile kesilen şey mânasında اَلْمِقْضَبُ denilmesi bu köktendir.

İkincisi, dişlerin ucuyla yeme mânasına gelen اَلْقَضْمُ kelimesidir. Çünkü bu kelimede de yenen şeyi koparma (kesme) vardır. Ucu kırılmış ve körlenmiş kılıca da bu kökten سَيْفٌ قُضِيْمٌ denilir.

Üçüncüsü, incelik mânasına gelen, اَلْقَضْفُ kelimesidir. Zayıf olan adama, رَجُلٌ قَضِيْفٌ denilir. Çünkü azlık, zayıflık da kesmenin neticesidir.

Dördüncüsü, fesâd mânasına gelen فَعْلَةٌ veznindeki, اَلْقَضَاةُ kelimesidir. Su kırbası koktuğunda ve içindeki şey bozulduğunda, قَضَتِ الْقِرْبَةُ denilir. Birşeyin soyunda bir kusur bulunduğu zaman da, وَفِي حَسَبِهِ قَضَاةٌ denilir. Bütün bunlar kesme sebeb ve neticesi olan şeylerdendir. İşte, قَضَاءٌ kelimesinin lügat bakımından asıl mânası hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

Kadâ Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı

Kur'an'da, قَضَى kelimesinin kullanıldığı mânalar hakkındadır. Âlimler bu kelimenin Kur'an'da değişik mânalarda kullanıldığını söylemişlerdir:

a) Yaratma mânasında... Meselâ:

فَقَضٰىهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ

"Allah onları yedi gök olarak yarattı" (Fussilet, 12) âyetinde olduğu gibi.

b) Emretmek mânasında... Meselâ: وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِيَّاهُ

"Rabbin, sadece kendisine ibadet etmenizi emrediyor" (İsrâ, 23) âyetinde olduğu gibi..

c) Hükmetmek mânasında... İşte bu mânadan dolayı hâkime, قَاضٍ da denilmiştir.

d) Haber vermek mânasında...Nitekim Cenâb-ı Hak,

وَقَضَيْنَآ اِلٰى بَنِيْٓ اِسْرَآئِيْلَ فِي الْكِتٰبِ

"Kitap (Tevrat)' da İsrâiloğullarına haber verdik ki..." (İsrâ, 4) buyurmuştur. Kelime ancak, إِلَى harf-i ceri ile kullanıldığında, bu mânaya gelir.

e) Birşeyi tamamlama mânasında...Nitekim Allah Teâlâ:

فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ

"Bu iş bitince onlar, inzâr ediciler olarak kavimlerine döndüler" (Ahkâf, 29) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ, bu mânada:

وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ

"İş tamamlandı ve o (gemi) ciddî dağının üzerinde durdu" (Hûd, 44) : yani "Kafirleri helâk işi bittiği zaman " demektir. Yine,

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ

"Sonra kirlerini gidersinler" (Hacc, 29), yani ondan kurtulsunlar, temizlenmeyi tamamlasınlar mânasınadır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın, إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا *"Bir işe hükmettiği zaman"* ifâdesiyle ilgili olarak, "Birşeyi yarattığında", "Birşeyi yapmaya karar verdiğinde," "Birşeyi sapasağlam yaptığında" mânaları verilmiştir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَعَلَيْهِمَا مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُمَا دَاوُدُ أَوْ صَنَعَ السَّوَابِغَ تُبَّعُ

"Onların üzerinde Davud'un güzelce yaptığı iki zırh vardır. Veya Tubba'ın yaptırdığı geniş zırhlar vardır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, أَمْرٌ kelimesinin, husûsî bir söz hakkında hakîkî mânada kullanıldığında ittifak etmişlerdir. Bu, fiil veya gerçek iş hakkında hakikat olarak kullanılır mı? Evet, bu âyette "emir" kelimesinden murad budur. Bu konuda uzun izâh Usûl-û Fıkıh'da geçmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

كُنْ فَيَكُونُ Hakkında Kıraat Farkı ve Bu Tabirin Tefsiri

İbn Âmir, iki yer hâriç, bütün Kur'an'da geçen bu gibi âyetleri, كُنْ فَيَكُونَ şeklinde okumuştur. Müstesna olan iki yer ise Al-i İmran sûresinin başındaki, كُنْ فَيَكُونُ الْحَقُّ (Al-i İmran, 59-60) âyeti ile, En'am sûresindeki, كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ (En'am) âyetidir. O, buradaki, يَكُونُ kelimelerini merfû okumuştur. **Kisâî**'nin, bu kelimeyi Nahl ve Nasin sûrelerinde mansub olarak, Kur'an'ın diğer yerlerindekini ise merfu olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise bu ifâdeleri Kur'an'da her geçtiği yerde, فَيَكُونُ şeklinde merfu okumuşlardır.

Bunun mansub okunmasının sebebi, emre cevab kabul edildiği içindir. Bu mânanın uzak ihtimal olduğu da söylenmiştir. Merfu okunmasının sebebi ise, müste'nef [94] bir cümle kabul edilmesidir, فَهُوَ يَكُونُ takdirindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Allah'ın, فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ *"Ancak ona "ol" der, o da oluverir"* âyetinden murad, "Allah'ın olmasını istediği o şeye bizzat "ol" dediği ve o anda o şeyin meydana geldiği" mânası değildir. Çünkü bu yanlıştır. Bunun yanlış olduğuna birçok şey delâlet eder:

1) Cenâb-ı Allah'ın, كُنْ "ol" sözü ya ezelî (kadîm) ya muhdes (sonradan) dır. Her iki ihtimal de fâsiddir. Böylece eşyanın meydana gelmesinin, كُنْ (ol) sözüne dayandığını iddia eden görüş bâtıl olur. Biz, كُنْ sözünün bazı bakımlardan dolayı kadîm olması câiz değildir dedik:

a) كُنْ kelimesi kâf harfinin önce gelmesi şartıyla kâf ve nûn harflerinden meydana gelen bir lâfızdır. O halde kâf kendisinden önce geldiği için, nûn harfinin mutlaka muhdes olması gerekir. Kâf harfi de muhdesten hemen önce geldiği için, onun da muhdes olması gerekir.

b) إِذَا (...diği zaman) kelimesi ancak müstakbele dâhil olur. Bu nedenle Allah'ın bu hükmetmesinin, kendisine إِذَا harfi dâhil olduğu için, mutlaka sonradan olması (muhdes) gerekir. Hak Teâlâ'nın "**ol**" sözü ta'kibiyye için olan fâ harfi sebebiyle, Allah'ın hükmüyle alakalı kabul edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ *"O zaman ona ancak "ol" der"* buyurmuştur. Muhdesten sonra gelen de muhdestir. Binaenaleyh كُنْ lâfzının kadîm olması imkansızdır.

c) Allah Teâlâ, fâ-i takibiyye ile, mahlûkatın meydana gelişini كُنْ sözüne bağlamıştır. Bu sebeble O'nun, كُنْ demesi, mahlûkatın meydana gelmesinden az bir zaman öncedir. Muhdesten hemen önce olanın da muhdes olması gerekir. Bu sebeble, Cenâb-ı Allah'ın, كُنْ sözünün kadim olması câiz olmaz. Yine Allah'ın, كُنْ sözünün muhdes olması da câiz değildir. Çünkü her muhdes (sonradan olan), Allah'ın, كُنْ demesine muhtaç olursa ve كُنْ lâfzı da muhdes olursa, bu durumda, كُنْ lâfzının bir başka, كُنْ lâfzına muhtaç olması gerekir. Böylece de ya teselsül veya devr-i fâsid gerekir ki bu ikisi de muhaldir. Böylece de delil ile, sonradan olan varlıkların yaratılmasının, Allah'ın, كُنْ "ol" demesine dayanmasının câiz olmadığı ortaya çıkmış olur.

---

(94) Müste'nef, mâna bakımından kendisinden öncesiyle alâkalı olduğu halde nahiv bakımından müstakil olan cümledir.

2) Allah Teâlâ, mahlûkâta, ya onlar henüz var olmazdan önce veya varlık âlemine girerlerken, كُنْ (ol) demiştir. Henüz onlar yok iken onlara, كُنْ demiş olması görüşü bâtıldır, çünkü mevcud olmayana, mevcud olmadığı zamanda hitap etmek akılsızlıktır. İkinci ihtimal de bâtıldır, çünkü bunun neticesi de, Allah'ın mevcud olan varlıklara, mevcud olmalarını söylemiş olduğu neticesine götürür ki, bunun mânası yoktur.

3) Yaratılmış olanların bazısı cansızdır. Cansızı mükellef tutmak ise abestir. Hakîm olan Allah'a yakışmaz.

4) Kâdir, irâdelerine göre bir şeyi yapabilen ve terkedebilen kimsedir. Biz, Allah'ın, كُنْ ifâdesinden ayrılmış, irâde sahibi bir kâdir varlığın olduğunu farzetsek, O ya yaratıp icad edebilen bir varlıktır veya buna kâdir değildir. Eğer O yaratmaya imkânı olan birisi ise, bu durumda O'nun yaratması, Allah'ın, كُنْ lâfzına dayanmaz. Eğer O yaratmayan birisi ise, bu durumda da kâdir olan bu zatın ancak, كُنْ demekle bir fiili yapmaya kâdir olması gerekir. Böylece de bu sizin, kudreti, كُنْ diye isimlendirmeniz neticesine götürür. Bu da lâfzî bir münakaşadır.

5) كُنْ lâfzının, şayet yaratmada (tekvin) de bir tesiri olsaydı, biz de bu kelimeyi söylediğimizde, aynı tekvînî tesirin meydana gelmesi gerekirdi. Biz bu hususun fesâdını (bozukluğunu) açıkca bildiğimiz için, bu kelimenin yaratmada bir etkisi olmadığını anlamış olduk.

6) كُنْ kelimesi, kâf harfinin nûn'dan önce olması şartıyla, kâf ve nûn'dan meydana gelmiş bir kelimedir. Buna göre müessir olan ya bu iki harfte biridir veya her ikisidir. Eğer biri ise, كُنْ kelimesinin bir tesiri yoktur, tesir bu iki harften birisine aittir. Eğer tesir her ikisine birden ait ise, bu da imkânsızdır. Çünkü her ikisinden meydana gelen toplamın bir varlığı yoktur. Çünkü birinci harf meydana gelirken, ikincisi meydana gelmemiştir. İkincisi meydana gelirken de birincisi bitmiştir. Bu iki harfin toplamı meydana gelmezse, bu toplamın bir tesiri kesinlikle olmaz.

7) Cenâb-ı Allah:

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ

"Muhakkak ki Allah indinde, İsâ'nın hâli, Âdem'in hâli gibidir. Allah o Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi, o da oluverdi" (Al-i İmran, 59) buyurmuş ve كُنْ "ol" deyişinin, Hz.Âdem'i yaratmasından sonra olduğunu göstermiştir. Çünkü birşeyden sonra olan, kendinden öncekinde müessir (etkili) olamaz. Böylece biz birşeyin meydana gelmesinde Allah'ın, كُنْ sözünün bir etkisi

olmadığını anlamış olduk. Bu sebeble de, bu izahlara göre, bu görüşün yanlışlığı ortaya çıktı. Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyeti te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de birkaç şekilde yapılabilir:

a) En güçlü olan te'vil şöyledir: Cenâb-ı Allah'ın, كُنْ "ol" demesinden maksadı, eşyanın yaratılmasında kudret-i İlâhi'nin sür'atle nüfûz ettiğini göstermektir.

Bir de bu, Hak Teâlâ'nın eşyayı, düşünmeksizin, yardım olmaksızın ve denemeksizin yarattığını gösterir. Bunun bir benzeri de, Allah'ın gökleri ve yeri yaratışını anlattığı şu sözüdür:

فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾

"Allah o (göğe) ve arza "ister isteyerek, ister istemeden (kerhen) gelin" dedi. Onlar da "isteyerek geldik" dediler" (Fussilet, 11). Bu, onların söylediği bir söz olmadığı halde, o yer ile göğün yaratılmasında ilâhî kudretin, hiçbir mâniayla karşılaşmaksızın süratli bir şekilde nüfûz edişini göstermektedir.

Arapların şu sözü de bunun bir benzeridir: Duvar, kazığa: "Beni niye yarıyorsun?" demiş, o da: "Beni çakana sor. Çünkü arkamda olan peşimi bırakmıyor."

Şu âyet de bunun bir benzeridir:

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

"Herşey Allah'ı hamdiyle tesbih ediyor. Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız" (İsrâ, 44).

b) كُنْ "ol" sözü, Allah'ın melekler için yaptığı bir alâmettir. Melekler bu sözü duydukları zaman, bir işin, bir şeyin meydana geleceğini anlarlar. Bu görüş **Ebû'l-Huzeyl**'den nakledilmiştir.

c) Bu, Allah'ın kendilerine: كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ *"Hor ve hakir maymunlar olun"* (Bakara, 65) dediği ve benzeri durumda olan mevcud insanlar için söylediği bir sözdür. Bu, **Esam**'ın gördüşüdür.

d) Bu, diriler için bir ölüm, ölüler için ise, bir dirilme emridir. Bu görüşlerin hepsi zayıftır, kuvvetli olanı, birinci görüştür.

★ ★
★

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

"Bilmeyen kimseler: "Allah bize (açıkca, yüzyüze) konuşsa ya.. Yahut bize bir mucize gelse ya..." dediler. Onlardan önceki insanlar da tıpkı onlar gibi söylemişlerdi. Kalbleri birbirine ne kadar benziyor. Biz, hakîkatleri iyice bilmek isteyenlere âyetlerimizi açıkladık"

(Bakara, 118).

Bu âyette bahsedilen husus, yahûdi, hristiyan ve müşriklerin kabih, çirkin işlerinden onbirincisidir. Bu âyetle ilgili meseleler vardır.

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Allah, yahûdi, hristiyan ve müşriklerin tevhid inancını yaralayan bir inançlarını -ki o da Allah'ın çocuk edindiği inançlarıdır- anlatınca, bu âyette de peygamberlikle ilgili yanlış inanışlarını anlatmıştır. Çoğu tefsirciler: "Bu âyette bahsedilenler müşrik Araplardır. Buna, Allah Teâlâ'nın:

وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا

"Onlar, "Bizim için şu topraktan bir pınar akıtmadan sana katiyyen inanmayız" (İsra, 90);

فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ

"Evvelki (peygamberlere) gönderildiği gibi, o (Muhammed) bize de bir mucize getirsin" (Enbiya, 5); ve:

لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا

"Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi. Veya Rabbimizi görmeli değil miydik?" dediler" (Furkân, 21) ayetleri delâlet etmektedir" dediler. Çoğu müfessirlerin görüşü budur, fakat Ehl-i Kitab'dan olanların da bu isteklerde bulundukları sâbittir. Cenâb-ı Allah'ın,

يَسْـَٔلُكَ أَهْلُ ٱلْكِتَٰبِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَٰبًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَقَدْ سَأَلُوا۟ مُوسَىٰٓ أَكْبَرَ مِن ذَٰلِكَ

"Ehl-i Kitab, senin, üzerlerine gökten bir kitab indirmeni isterler. Onlar Musâ'dan, daha büyüğünü istemişlerdi" (Nisa, 153) ayeti buna delildir.

Eğer, "Ayetten muradın Arap müşrikleri olduğuna, bahsedilen kimselerin "bilmeyen kimseler" olarak tavsif edilmesi delâlet etmektedir. Çünkü Ehl-i Kitab, ilim ehli olan kimselerdir" denilirse, biz deriz ki: Müşrikler tevhîdi ve nübüvveti (Peygamberlik müessesesini) gerektiği şekilde bilmiyorlardı. Ehl-i Kitab da bunları gerektiği şekilde bilmiyorlardı.

İKİNCİ MESELE

Kâfirlerin İstedikleri Mûcizeyi Allah Niçin Ortaya Koymadı?

Kâfirlerin tutundukları bu şüphenin izahı şudur: Hakîm olan Allah, birşeyi meydana getirmek istediğinde, mutlaka, ona götüren en kestirme, şek ve şüpheden en uzak yolu tercih eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: "Allah Teâlâ, meleklerle konuşur, Hz. Musâ (a.s) ile konuşmuştur. Halbuki sen Ey Muhammed Allah'ın sana konuştuğunu iddia ediyor, delil olarak da, فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ

"Kuluna vahyettiğini vahyetti" (Necm, 10) ayetini ileri sürüyorsun. Öyle ise, O Allah niçin bize bizzat hitap edip, itikadımızın kuvvetlenmesi ve ortadaki şüphelerin gitmesi için senin peygamber olduğunu açıkca ifâde etmiyor? Allah Teâlâ böyle yapmadığına göre, niçin sana has ayet ve mûcizeler vermiyor?"

Bu, iddia Kur'an'ın bir mûcize ve delil oluşuna müşriklerin bir tân'ıdır. Çünkü o müşrikler, O'nun bir mûcize olduğuna ikrâr etmiş olsalardı, "O, bize bir ayet getirmeli değil miydi?" demeleri mümkün olmazdı. Sonra Hak Teâlâ bu şüpheyi, şu buyruğu ile cevaplandırmıştır:

كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَٰبَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا ٱلْـَٔايَٰتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

Bu cevabın özü şudur: Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünü, mucizelerle kuvvetlendirdik, sözünün doğruluğunu ayetlerimizle yani Kur'an ve diğer mucizelerimizle beyân ettik. Bu sebeple, dahasını istemek işi yokuşa sürme babındandır. Durum böyle olunca, bazı sebeblerden dolayı, onların bu isteğine icâbet etmemek gerekir.

a)Tek bir delil bile bulunduğu zaman, mükellef istediğini elde etmiş olur. Eğer mükellefin maksadı hakkı bulmak ise, bu tek delil yeter. Bununla yetinilmeyip fazlası istenirse, böyle bir talebin inâd ve diretme bâbından olduğunu anlarız. Bundan dolayı, böyle bir isteği yerine getirmek gerekmez.

Bunun bir benzeri de,

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ۝ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ

"Onlar, "Ona Rabbinden (başka) ayetler indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "O ayetler ancak Allah'ın nezdindedir. Ben sadece bir apaçık haber verenim." Sana indirdiğimiz ve kendilerine devamlı okunan kitap onlara yetmiyor mu?" (Ankebût, 50-51) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onları Kur'an'dan sadra şifâ veren delillerle susturmuştur.

b) Eğer Allah Teâlâ, bu mucizeyi indirmesi halinde onların imân edeceklerini bilseydi, onların isteğini yerine getirirdi. Fakat Allah, onların istediklerini yerine getirse de bunun sadece onların inâdlarını artıracağını biliyordu. Bundan dolayı onların isteklerini yerine getirmedi ve şöyle buyurdu:

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

"Eğer Allah onlarda bir hayır olabileceğini bilseydi, onlara bunu işittirirdi. Fakat onlara işittirse bile (bu hallerinde), onlar yüz çevirici olarak arkalarını dönerlerdi" (Enfâl,23).

c) Bu mucizelerle ilgili olarak çeşitli zararlar meydana çıkmıştır. Bu mucizelerin meydana gelmesi, bundan sonra da tekziblerine devam etmeleri halinde, çoğu kez onların helâk olmalarını ve köklerinin kazınmasını gerektirirdi. Bu mucizelerin bir kısmı, mükellefiyeti ihlâl eden, iman etmeyi mecburî hale getiren bir özelliğe sahiptir. Bunların çok sayıda olması ve peşpeşe gelmesi, mucize oluş durumlarını bozabilirdi. Çünkü harikulâde şeyler peşpeşe geldiğinde, harikulâde olmaktan çıkar, normal görülmeye başlarlar. Bu durumda da mûcize olmaktan çıkar. Bütün bunlar Allâmu'l Guyûb (gaybları en iyi bilen) Allah'dan başka hiç kimsenin bilemiyeceği hususlardır. Böylece münkirlerin bu olur olmaz isteklerinin yerine getirilmemesinin Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini yaralamayacağı sabit olmaktadır.

Cenâb-ı Allah'ın: تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ *"Kalbleri birbirine ne kadar benziyor!"* buyruğundan murad, peygamberleri yalanlayan bütün milletlerin söz ve fiillerinin birbirine benzemesidir. Cenâb-ı Allah onların,

لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ *"Biz tek bir çeşit yemeğe tahammül edemeyiz"* (Bakara, 61);

اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ *"Onların putları gibi bize de bir put yap."* (A'râf, 138);

أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا *"Bizimle alay mı ediyorsun?"* (Bakara, 67) ve, أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً *"Allah'ı bize açıkca göster"* (Nisa, 153) dediklerini naklettiği şekilde, Hz.Musâ (a.s)'nın kavminin devamlı inadlaşıp bâtılı istemeleri gibi, müşrik Araplar da devamlı inâd, diretme ve bâtılı isteme hususlarında aynıdırlar.

Hak Teâlâ'nın, قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *"Biz hakikatleri iyice bilmek isteyenlere ayetlerimizi açıkladık"* ifâdesinden murad, Kur'an'ın yanısıra ağacın yürümesi, kurdun konuşması ve az bir yemekle büyük kalabalıkları doyurma gibi Hz. Peygamber (s.a.s)'in gösterdiği mucizelerin, yakînî imanı elde etmek isteyenler için kuvvetli birer delil olduğunu bildirmektir.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

"Şüphe yok ki biz seni kâmil bir müjdeci ve gerçek bir korkutucu olarak Hak ile gönderdik. Sen cehennemliklerden mes'ul değilsin"

(Bakara, 119).

Bu kâfirler inadlarında, bâtıl diretmelerinde ısrar edip, işi yokuşa sürmek için yeni mucizeler isteyince, Allah Teâlâ, peygamberine, onların dinî faydaları için, daha fazla mucize getirmeyeceğini beyan etmiştir. Allah Teâlâ bu şekilde açıkladığı gibi, onların küfürde ısrar etmelerinden dolayı peygamberinin üzüntüsü artmasın diye, tebliğ ve ikaz konusunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha fazla bir şey yapamayacağını da açıklamıştır.

Ayetteki, بِالْحَقِّ **"Hak ile"** buyruğu hakkında bazı izahlar yapılmıştır:

a) Bu ifâdedeki "be" harf-i cerri, أَرْسَلَ fiilinden anlaşılan, إِرْسَال masdarına müteallikdir. Yani, "Biz seni hak bir irsâl (gönderiş) ile gönderdik" demektir.

b) Bu harf, **"beşir"** ve **"nezir"** kelimelerine müteallliktir. Yani, "Sen Hak ile müjdeleyici (beşir), Hak ile korkutucusu (nezir)sin" manasınadır.

c) **"Hak"** kelimesinden murad, din ve Kur'an'dır. Yani ayet, "Biz seni Kur'an, Allah'a itaat eden kimseleri sevapla müjdeleyici, O'nu inkâr edenleri de ikâbla korkutucu olsun diye gönderdik" manasınadır.

Uygun olan, "beşir" ve "nezîr" kelimelerinin (Kur'an'ın değil) peygamberin bir sıfatı olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed, sana uyup dinine girenleri müjdeleyesin, seni inkâr edip dininden sapanları korkutasın diye seni hak ile gönderdik."

Allah Teâlâ'nın, وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ *"Sen, cehennemliklerden mes'ul değilsin"* ayetinin iki kıraat şekli vardır. Ekseri kıraat alimleri fiildeki "te" ve "lâm" harflerini, cümleyi haber cümlesi kabul ederek, ötüreli, وَلَا تُسْئَلُ şeklinde; **Nâfi** ise "te" harfini fethalı, lâm harfini de meczum okuyarak ve cümleyi inşâî cümle (nehiy cümlesi) kabul ederek, وَلَا تَسْئَلْ şeklinde okumuştur.

Birinci kıraata göre âyetin birkaç türlü izahı vardır:

a) Onların varacakları yer cehennemdir, bu sebeple onların inkârları sana zarar vermez. Sen bundan mes'ul değilsin. Bu, aynen, Hak Teâlâ'nın, فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ *"Sen ancak teblig etmekle sorumlusun. Onların hesabı bize ait"* (Ra'd, 40); ve, عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ *"O, peygamber, kendisine yüklenen görevden, sizler de size yüklenen (mükelleflyet)lerden sorumlusunuz"* (Nûr 54) ayetleri gibidir.

b) "Sen doğruyu bulmuşsun. Sana başka birşey gerekmez. Binaenaleyh onların inkârlarından ve azâb-ı İlâhi'ye düşmelerinden dolayı üzülüp kederlenme." Bunun bir benzeri, Allah Teâlâ'nın, فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ *"O halde nefsin, onlara üzülmesin"* (Fâtır, 8) ayetidir.

c) Şu anda itaat edene ve isyan edene bakma. Çünkü durum bazan değişebilir. O halde bu, gayba ait bir husustur. Binaenaleyh sen bundan mes'ul olmazsın. Ayette, yakın uzak hiç kimsenin, başkasının günahından mes'ul olmayacağına ve onun yaptıklarından sorumlu tutulmayacağına bir delil vardır.

İkinci kıraat şekline göre de ayetin iki türlü izahı vardır:

a) Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s): "Keşke ana-babamın ne yaptıklarını bilebilseydim" demiş, bunun üzerine kâfir olanların durumunu öğrenmek istemekten nehyedilmiştir. Bu rivayet akla uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), ebeveyninin kâfir olduklarını, kâfirlerin ise azâba dûçar olacaklarını biliyordu. Buna rağmen O'nun, "Keşke ana-babamın ne yaptıklarını bilseydim" demesi nasıl mümkün olur ?(95)

(95) Ayette bahsedilen cehennemlikler, tutumları belirtilen yahudi ve hristiyanlardır. Ehl-i Fetret'ten olan ebeveyn-i Resulullah ve benzerlerinin bu siyakla ilgileri yoktur. Onların necâtlarını alimler tartışmış ve

b) Ayetteki nehyin manası, kâfirlerin içine düştükleri azabın büyüklüğünü ifâde etmektir. Nitekim bir musîbete uğrayan kimsenin durumunu sorduğunda sana bu manada, "Onu hiç sorma!" denilir. Azabın büyüklüğünü ifâde edişin izahı şudur: "Sorulan kimse, içine düştüğü şeyin çirkinliği sebebiyle dillere düşmesinden dolayı sızlanır. Binaenaleyh bunu ona sorma, ve onun canını sıkan şeyi ona yükleme", veya, "Ey haber soran kimse, sen, duyanı dehşete düşüreceği ve canını sıkacağı için, onun haberini duymaya dayanamazsın. Binaenaleyh sorma."

Übey (r.a)'in, وَمَا تُسْئَلُ şeklinde, **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)'in da, وَلَنْ تُسْئَلَ şeklinde kıraatleri birinci kıraati güçlendirmektedir.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ۗ وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ

"Ne yahudiler, ne de hristiyanlar, sen onların dinine uymadıkça, asla senden hoşnûd olmazlar. De ki: Allah'ın hidayeti (İslâm), doğru yolun tâ kendisidir. Eğer sana gelen (bunca) ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan, yemin olsun ki, senin için Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulunmaz"

(Bakara, 120).

Allah'u Teâlâ geçen ayette peygamberini sabra davet edip iletin onlar tarafından değil de peygamber tarafından zâil olduğunu, onların Hz. Peygamberi tekzibe devam etmede bir mazeretleri kalmadığını beyân edince, bunların bâtılda diretmeleri ve küfürde ısrarları hususundaki durumlarının, peygamberin kendi dinlerine uymasını isteme derecesine, peygamberin getirdiği kitaba razı olmayacaklarına, tam aksine peygamberin onların dininde kendilerine uy-

birçok sünnî alim ehl-i necât olacakları neticesine varmışlardır. Müfessir Alûsî (rh.a) bu konuda es-Sehâvî'nin şu hükmünü nakleder: "Benim inancıma göre, en iyisi, onların (ebeveynin) meselesine girmemektir." Bunu naklettikten sonra kendisi de şöyle der: Benim inancıma göre ise, onlar, küfür zamanında muvahhid olarak vefat etmişlerdir. Nitekim İmam Ebu Hanîfe'nin -şayet sahih ise- bu konudaki sözü de buna hamledilir. Hatta nerdeyse diyebilirim ki onlar Ailyyü'l-Karî ve benzerlerinden daha efdaldirler" (Ruhu'l-Maanî Tefsiri, 1/371). Ailyyu'l-Karî ebeveyn konusunda bir risale telif ederek onların neçât ehli olmadığını iddia etmesi sebebiyle çok tenkid edilmiştir (çev).

masını isteme derecesine vardığını peşisıra getirdi. Böylece bununla onların Hz. Peygambere ne derecede düşman olduklarını beyan ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara uymayacağını açıkladı.

"Millet" din demektir. Sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın hidayetinin kişileri İslâma götüren gerçek hidayet olduğu manasında, قُلْ اِنَّ هُدَى هُوَ الْهُدَى buyurmuştur. "Hidayet" ismiyle adlandırılabilecek tek şey Allah'ın hidayetidir. Bu, hidayetin hepsidir. Onun dışında hidayet yoktur. Ehl-i Kitab'ın uymaya davet ettikleri şey hidayet olmayıp, aksine hevâ-vü hevestir. Sen, Allah'ın şu sözüne baksana: Katî delillerle doğruluğu bilinen dine dâir, **"ilim sana geldikten sonra", onların "heva"** ve bid'at olan görüşlerine **"uyarsan"**, seni koruyacak ve seni müdafaa edecek, *"Allah'dan başka hiçbir dostun ve yardımcın olmaz."* Aksine ona taate devam edip, O'nun ipine sımsıkı sarıldığın zaman insanlardan seni koruyacak olan Allah'dır.

Alimler ayetin bazı şeylere delâlet ettiğini söylemişlerdir:

1) Allah'ın bir kuluna, yapmayacağını bildiği bir iş hususunda, va'îdde bulunması câizdir. Çünkü ayetten alınan misalde, Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yahudî ve hristiyanların hevâ-vü heveslerine uymayacağını biliyordu. Bununla beraber, onu bundan dolayı tehdid etmiştir. Bunun bir benzeri de Allah'ın, لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ *"Eğer müşrik olursan amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ayetidir. Peygamberi bu fiilden men edenin veya men eden şeylerden birinin bu tehdit olması ihtimalinden dolayı, bu tehdidin yapılması yerinde olmuştur.

2) Allah'ın, "İlimden sana geldikten sonra.." ifâdesi, tehdidin ancak delil getirmeden sonra câiz olacağını gösterir. Bu doğru olunca, tehdidin ancak kudretten (güç yetirmeden) sonra olması daha uygundur. Bu sebeple, teklif-i mâlâ yutâkı (güç yetirilemeyen şeyle mükellef tutmak) câiz görenlerin iddiası geçersizdir.

3) Bu ayette, hevâ-vü hevese uymanın ancak bâtıl birşey olduğuna delil vardır. İşte bu yönden ayet, taklidin bâtıl olduğuna delâlet eder.

4) Ayette, azabı haketmiş kimselerin şefaatcisinin olmadığına delil vardır. Çünkü hevasına uyduğunda bir şefaatçi ve yardımcı bulabilecek olsaydı, Peygamber öncelikle bulurdu. Bu son görüş zayıftır. Çünkü Ehl-i Kitab'ın hevâlarına uymak küfürdür. Bize göre ise, küfür için şefaat yoktur.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

"Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler onu, hakkını vererek okurlar. İşte ona îmân edenler bunlardır. Kim onu inkâr ederse, onlar en büyük zarara uğrayanların tâ kendileridir"

(Bakara, 121).

Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE الَّذِينَ kelimesi birinci mübteda, أُولَٰئِكَ kelimesi de ikinci mübteda olmak üzere ref mahallindedirler, يُؤْمِنُونَ بِهِ ifâdesi ise, أُولَٰئِكَ nin haberidir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler..." ifâdesiyle kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunlar, Allah'ın Kur'an'ı kendilerine verdiği mü'minlerdir. Bu görüşte olanlar, şu delilleri getirmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu, hakkını vererek okurlar"* ifâdesi, bu kitabı okumaya bir terğîb ve teşvik, bu okuyuşu da bir medihtir. Bu durumda olan kitap Tevrat ve İncil değil Kur'an'dır. Çünkü Tevrat ve İncil'i okumak câiz değildir.

b) Hak Teâlâ'nın, *"İşte ona iman edenler bunlardır"* ifâdesi, imanın bunlara hasredildiğini gösterir. Eğer Ehl-i Kitab'tan bahsediliyor olsaydı, böyle olmazdı.

c) Allah Teâlâ, *"Kim onu inkâr ederse, onlar en büyük zarara uğrayanların tâ kendileridir"* buyurmuştur. Hakkında böyle hüküm verilecek kitap ise ancak Kur'an'-ı Kerim'dir.

İkinci Görüş: Allah'ın kendilerine kitap verdiği kimselerden maksad, yahudilerden Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmiş kimselerdir. Bunun delili şudur. Daha önce bahsedilenler sadece Ehl-i Kitap'tır. Cenâb-ı Hak, Ehl-i Kitab'ın gittiği yolu zemmedip yaptıkları çirkin işleri haber verince, bunun peşisıra ya-

hudilerin yolunu bırakan, hatta Tevrat'ı tefekkür edip, onu tahrifi terkederek, ondan Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayan kimseleri medhetmiştir.

Kitap Verilenler Kimlerdir Ve Tilâvet Hangi Mânâlara Gelir?

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu, hakkını vererek okurlar"* sözüne gelince, okumanın (tilâvetin) iki manası vardır:

a) Kıraat (okumak);

b) Bilfiil uymak. Çünkü başkasına uyan kimse için. تَلَاهُ فِعْلًا "Ona bilfiil uydu" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا *"Onu izleyen aya yemin olsun"* (Şems, 2) buyurmuştur. Âyetin zâhirine bakılırsa, bu ifâde her iki manayı da içine alır, her iki manada da mübalağa etmek doğru olur. Çünkü başkasına uyan, bazan uymayı hakkıyla yapar, ondan birşey aksatmaz. Okuyan da, okumanın hakkını îfâ eder, okumada gerekli hiç birşeyi ihlâl etmez.

Buradaki tilavet kelimesini okuma manasına alanlar da değişik izahlar yapmışlardır:

1) Onlar Kur'an'ı düşünüp, gereğiyle amel edip, helâl, haram ve diğer hususlarda O'nun hükümlerine sımsıkı sarılmışlardır.

2) Onlar, namazda ve yalnız başlarına iken Kur'an okuduklarında, huşû ve huzû'ya girerler.

3) Onlar, Kur'an'ın muhkem ayetleriyle amel edip, müteşâbih ayetlerini tasdik ederek, kendilerine müşkil gelen ayetler hususunda bir fikir yürütmez, onları Allah'a havale ederler.

4) Onu Allah'ın indirdiği şekilde okurlar, kelimelerini yerlerinden oynatıp tahrif etmezler ve O'nu doğru olmayan şekillerde tefsir etmezler.

5) Ayet bu izahların hepsine birden hamledilebilir. Çünkü bu izahlar tek bir manada birleşiyorlar ki o da, Kur'an'ın ayetlerine saygı duymak ve bunların hem lâfızlarına hem de manalarına uymaktır. Bu sebeple Allah'ın kelâmının faydalarını çoğaltmak için, lâfzı müşterek olduğu manalara hep birden hamletmek gerekir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾
وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ
وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

"Ey İsrâiloğulları size ihsan ettiğim (bunca) nimetimi ve sizi (bir zamanlar) âlemler üzerine hakikaten üstün kılmış olduğumu hatırlayın. Hiçbir kimsenin kimseden yana birşey ödeyemeyeceği, kimseden bedel kabul olunmayacağı, kimseye şefaatin fayda vermeyeceği, o (kâfirlere) yardım da edilmeyeceği bir günden sakının"

(Bakara, 122-123).

Bu iki ayetin tefsiri, daha önce geçmiş olan benzeri iki ayette geçmiştir (Bakara, 47-48).

İslâm'ı Tebliğ Gayesiyle Hz. İbrahim (a.s) Kıssasına Geçiş

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۖ
قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

"Ve hatırlayın o zamanı ki Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamâmen yerine getirince: "Seni insanlara imam (önder) yapacağım" buyurmuş. (İbrahim): "Zürriyetimden de.." demiş, Allah ise: "Zâlimler ahdime eremez" demişti"

(Bakara, 124).

Bil ki Allah Teâlâ, İsrailoğullarına çeşitli nimetlerini ve onların dinleriyle fiilleri hususundaki kabahatlarını sonuna kadar sayıp bu bölümü, söze başladığı,

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ ..... وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۝

(Bakara, 47-48) ayetleriyle bitirince, bir başka izaha başlamıştır. Bu da Hz. İbrahim (a.s)'in kıssasının ve çeşitli hallerinin anlatılmasıdır. Bunun hikmeti şudur: Hz. İbrahim (a.s), faziletini bütün milletlerin ve grupların kabul ettiği bir kimsedir. Meselâ müşrikler, onun faziletli olduğunu kabul edip, onun soyundan gelme, Harem'inde yerleşmiş olma ve onun yaptığı Ka'be'ye hizmet etme ile şeref duyarlardı. Yahudi ve hristiyanlar gibi Ehl-i Kitab olanlar da onun faziletini ikrâr edip, onun soyundan olduklarını söyleyerek iftihar ederlerdi. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, müşriklerin, yahudi ve hristiyanların Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünü kabul etmelerini, dinini tasdiki ve şeriatine uymalarını gerektiren birtakım işlerinden bahsetmiştir. Bunu birkaç türlü izâh edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'e bazı mükellefiyetleri emredip, o da bunları yerine getirince ve sorumluluğundan kurtulunca, nübüvvet ve imamete nâil olmuştur. Bu da yahudî, hristiyan ve müşriklerin dikkatini, dünya ve ahirette hayrın ancak isyan ve inadı bırakarak, Allah'ın ahkâm ve tekliflerine uymakla meydana geleceğine çekmiştir.

b) Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in imâmeti, soyu için de istediğini naklederek, *"Zalimler ahdime eremez"* buyurmuştur. Bu ifâde dini hususiaki imâmet (önderlik) ve reislik makamının zalimler için söz konusu olamayacağını gösterir. İşte bu sebeple zalimler, bu makamı elde etmeyi istediklerinde, onlara inadı, diretmeyi ve bâtılda taassubu terketmeleri vâcib olur.

c) Haccetmek Hz.Muhammed (s.a.s)'in dininin hususiyetlerindendir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymanın vâcib olduğu konusunda, yahudî ve hristiyanlar için âdetâ bir hüccet olsun diye, Hz. İbrahim'in de hacc yaptığını nakletmiştir.

d) Kıble, Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye çevrilince bu, yahudî ve hristiyanların gücüne gitmişti. Hak Teâlâ, Ka'be'nin, kendisine saygı duymanın ve uymanın vâcib olduğunu kabullendikleri İbrahim'in de kıblesi olduğunu açıklamıştır. Böylece bu, onların kalblerinde bu hususiaki öfkenin gitmesini sağlayacak hususlardan olmuştur.

e) Müfessirlerden, Allah'ın kendisiyle Hz. İbrahim'i imtihan ettiği kelimeleri, neticeleri beden temizliğine varan birtakım emirlerle tefsir edenler vardır. Bu da, müşriklerin İslam yolunu tercih etmelerini gerektiren hususlardan sayılır. Çünkü onlar da, Hz. İbrahim'in faziletini kabulleniyorlardı. Bu yine onlara, buraya kan sürme ve temizliğe dikkat etmeme gibi alışkanlık edindikleri

şeyleri bırakmalarını gerektirir. Bazı müfessirler de, "ayette geçen "Kelimeler"i, Allah'ın dini hususunda Hz. İbrahim'i denediği şeylere karşı, İbrahim (a.s)'in sabrı" diye açıklamışlardır. Bu şeyler de onun, yıldızlara, aya ve güneşe bakması, putlara tapanlarla münazara etmesi, sonra da oğlunun kesilmesi ve kendisinin ateşe atılmasına rağmen Allah'ın hükümlerine inkiyâd etmesidir. Bütün bunlar, Hz. İbrahim (a.s)'in faziletini kabullenen yahudi, hristiyan ve müşriklerin bu konuda, Hz. İbrahim'e benzemelerini; hasedi, taassubu, ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymayı hoş görmemeyi bırakma hususunda, Hz. İbrahim'in yoluna girmelerini gerektirir. İşte bütün bu sebeblerden ötürü Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in kıssasını burada zikretmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim'den bazısı onu mükellef tuttuğu güç işler, bazısı da ona has kıldığı büyük teşrifler olan birçok hususu nakletmiştir. Biz, inşaallah bunları hep izâh edeceğiz. Bu ayet, kendisinden sonra bir şereflendirme meydana gelen bir teklif-i ilâhi'den bahsetmektedir. Bu teklif, Cenâb-ı Allah'ın şu buyruğunda bahsettiği şeydir: وَإِذِ ابْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ

"Hatırlayın o zamanı ki Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince.." Bu ayette bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Ayetteki, إِذْ lâfzında âmil olan ya mukadder bir fiildir, meselâ bu şu şekillerde olabilir, وَاذْكُرْ إِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ "Onu imtihan ettiğinde şöyle şöyle oldu" veya, قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ ifadesidir:

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e olan mükellefiyetlerini, mânâda genişlik olsun diye **"belâ"** olarak isimlendirdi. Çünkü bu gibi şeyler, kimin emrettiği bilinmemesi bakımından, bizim tarafımızdan, belâ, tecrübe ve mihnet gibi görülür.

Neticeleri Bilmesine Rağmen Allah'ın, Kulunu İmtihanı Caiz midir?

Örfte böylesi kullanış çok olunca, Hak Teâlâ'nın emir ve yasaklarını mecâzî olarak bu şekilde isimlendirmesi câiz olur. Çünkü Allah Teâlâ hakkında imtihan etme ve deneme fiillerinin kullanılması caiz değildir. Zira Allah Teâlâ, ezelden ebede kadar olan, nihayetsiz tafsilatı olan bütün malûmatı bilir. Hişam b. Hakem : "Allah Teâlâ, ezelde sadece eşyanın hakikatini ve mahiyetini

bilir. Ama bu mahiyetlerin meydana geliş ve varlık alemine girişlerini ise ancak bunlar meydana gelirken bilir" demiş ve görüşüne naklî ve aklî deliller getirmiştir. Onun naklî delili işte bu ayettir. O, bu ayetin delil oluşunu, Allah Teâlâ'nın kullarını imtihan edip denediğini açıkca ifâde edişinden ve bunun benzerini diğer ayetlerde de zikretmesinden çıkarmıştır. Mesela Allah Teâlâ,

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ

"Sizden cihâd edenlerle, sabredenleri bilelim diye sizi imtihan edeceğiz" (Muhammed, 31); لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا "Hanginizin ameli daha güzel olacak diye, sizi imtihan etmek için" (Mülk, 2) ve Bakara suresinde ileride gelecek olan ayetinde, وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ *"Muhakkak ki sizi, korku ve açlık türü birşeyle imtihan edeceğiz"* (Bakara, 155) buyurmuştur. Yine Hişam,görüşünü kuvvetlendiren şu ayetleri de zikretmiştir:

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

"Siz ikiniz ona yumuşak söz söyleyin, belki o düşünür veya (Allah'dan) korkar " (Taha, 44). لَعَلَّ kelimesi terecci (ummak manasını ifâde etmek) içindir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet edin, umulur ki ittikâ edesiniz " (Bakara, 21). Bu ve benzeri ayetler, Hak Teâlâ'nın eşya meydana gelmezden önce, onların meydana geleceğini bilmediğini gösterir.

Hişam bazı aklî deliller de ileri sürmüştür:

1) Eğer Allah Teâlâ, eşya meydana gelmezden önce, eşyanın meydana geleceğini bilmiş olsaydı, o zaman hem Hâlik'ta hem mahlûkta kudretin olmadığını söylemek gerekirdi. Bu ise imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de aynıdır. Bu ikisinin birbirini gerektirmesinin izahı şöyledir: Allah Teâlâ'nın meydana geleceğini bildiği şeylerin meydana gelmemesi imkansız olur. Çünkü birşeyin meydana geleceğini ve gelmeyeceğini bilmek, iki zıt durumdur. İki zıddın arasını bulmak ise muhaldir. Allah'ın meydana gelmeyeceğini bildiği şeylerin, aynı bu delilden ötürü meydana gelmesi imkânsızdır. Buna göre şayet Allah Teâlâ, cüzî şeylerin tamamını, onlar olmazdan önce bilseydi, o şeylerin bazısının meydana gelmesi vâcib, bazısının meydana gelmesi mümtenî (imkânsız) olurdu. Halbuki kesinlikle ne vacib olan için, ne de mümtenî olan için kudrete gerek yoktur. Binaenaleyh böyle olan şeylere Yaratıcı Teâlâ'nın ve

yaratılanın kudreti olmadığını söylemek gerekir. Biz bunun imkânsız olduğunu söyledik. Yaratıcı için bunun imkansız olduğunu söyledik, çünkü âlem muhdes (sonradan olma) dır. Ona bir tesir eden (yaratan) vardır. Bu müessirin mutlaka kâdir olması gerekir. Çünkü bu tesir, müessirin zatı gereği olsaydı, müessir kadîm olduğu için alemin de kadim olması veya âlem hâdis olduğu için müessirin de hâdis olması gerekirdi.

Bu kudretin mahlûk için imkânsız olduğunu söyledik, çünkü biz, birşeyi yapmak istediğimizde ona kâdir olduğumuz, birşeyi yapmamak istediğimizde de onu yapmamaya kâdir olduğumuz manasında,kendimizde bir işi yapma veya yapmamaya açıkca bir güç buluyoruz. Buna göre bu iki şeyden birisi vacib, diğeri mümtenî olsaydı, açıkca varlığı bilinen bu güç söz konusu olmazdı.

2) İlmin, bilinen iki şeyden birine taalluk etmesi, o ilmin diğerine taalluk etmesinden başkadır. Bu sebepten ötürü bizi, diğerine taallukunun farkında olmamızla beraber, bu ikisinden birini düşünebiliyoruz. Eğer bu iki taalluk tek bir taalluk gibi olsaydı, bu imkânsız olurdu. Çünkü tek bir şeyin aynı anda hem bilinebilmesi, hem de bilinememesi imkânsızdır. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki eğer Hak Teâlâ, cüz'iyyatın tamamını bilmiş olsaydı, sınırsız ilmi olurdu. Veya onun ilminin taalluk ettiği sayısız şeyler olurdu. Her iki halde de aynı anda sayısız mevcûdat meydana gelirdi ki bu imkânsızdır. Çünkü o zaman bu eşyanın toplamı, on eksiğinden daha fazla olurdu. Noksan olabilen şey sonludur. Fazla olan da, sonlu olandan on fazlasıdır. Sonlu olana, sonsuz olan eklendiği zaman toplam sonlu olur. Bu durumda sonsuz eşyanın var olması imkânsızdır.

Şayet, "Mevcut olan ilimdir. İlmin taalluk ettiği şeyler ise haddizatında varlıkları olmadığı halde a'yânda bulunan nisbi işlerdir" denilirse, biz deriz ki: İlim bir malûma taalluk ederse ancak ilim olur. Binaenaleyh eğer bu taalluk haddizatında mevcut olmasaydı, ilmin de aslında ilim olmaması gerekirdi ki bu da imkânsızdır.

3) Bu nihayeti olmayan malumatın sayısını Allah bilir veya bilmez. Eğer Allah onların sayısını bilirse, bu malumat sınırlı demektir. Çünkü belli bir sayısı olan herşey sınırlıdır. Eğer Allah Teâlâ, bu malumatın sayısını bilmez ise, onları tafsilâtıyla bilmiyor demektir. Bizim sözümüz de bu konudadır.

4) Her malum, zihnimizde diğerinden ayırdedilmiştir. Başkasından ayırdedilen herşeyin dışındakiler, ondan hariçtir. Ondan hâriç olan herşey ise ondan başkadır. O halde bu şey, sonlu ve sınırlıdır. Bu sebeble her malum sınırlıdır. Binaenaleyh sınırsız olan şeylerin malum olması imkansız olur.

5) Birşey, ancak ilmin ona taalluku ve nisbeti bulunursa malûm olur. Birşeyin birşeye nisbet edilmesi, haddizatında tahakkuku mûteber bir haldir. Çünkü birşeyin kendisinde bir belirginlik olmazsa, o, o olması bakımından, başkasının ona nisbet edilmesi imkânsız olur. Müşahhas bir şey, varlık alemine girmezden önce, kesinlikle müşahhas olamaz. Bu sebeble onun ilme konu olması imkânsız olur.

Şayet, "Bu görüş muhal ve mürekkeblerin varlık âlemine girmezden önce (bilinebilir olmasıyla) bâtıl olur. Çünkü biz, onların belirginlikleri olmadığı halde, onları bilebiliyoruz" denilirse, biz deriz ki: Senin bu söylediğin, bizim sözümüzle bir tezad eder, bu ise bizim sözümüze bir cevap değildir. Böyle bir durum ise, şek ve şüpheyi izale etmeyecek şeylerden sayılır. **Hişâm** sözüne devamla: "İşte bütün bu aklî izahlar, bu kabil ayetlerin zâhirî manalarından mecâzî manalarına geçilmesine gerek olmadığına delalet eder" demiştir.

Bil ki bu **Hişâm, Rafizilerin** reisidir. Bundan dolayı eski Rafizilar bedâ[96] görüşüne sahiptirler.

Müslümanların çoğu ise Allah Teâlâ'nın, cüz'î şeyler meydana gelmeden önce de, onları bildiğinde ittifak etmiş ve görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir:

Cüz'îyyâtın meydana gelmezden önce de, Allah'ın malûmatı dahilinde olmaları doğrudur. Biz, bu cüz'iyyâtı Allah'ın bilmesinin doğru olduğunu söyledik, çünkü biz de, onlar meydana gelmezden önce onları bilebiliyoruz. Zira biz, güneşin yarın doğudan doğacağını bugünden bilebiliyoruz. Meydana gelmeleri o şeylerin, mümkün olduklarını gösterir. Biz, cüz'îyyâtın bilinebilmesinden dolayı, Allah'ın onları bilmesi gerektiğini söyledik. Çünkü Allah'ın ilminin malumata taalluk etmesi, Allah'ın zatı gereği olması gereken bir husustur. Bu sebeple, Allah'ın ilminin, bilinebilecek şeylerin bazısına taalluk etmesi, diğer bazısına taalluk etmesinden daha evlâ değildir. Buna göre bir tahsis bulunsaydı, bu durumda bir muhassise (tahsis edecek olana) ihtiyaç olurdu ki bu imkânsızdır. Bu sebeple de Allah'ın ilminin, hiçbir malumata (bilinebilecek şeye) taalluk etmemesi gerekirdi. Eğer onun ilmi, malumatın bazısına taalluk ederse, hepsine de eder ki, zaten bizim söylemek istediğimiz de budur.

Hişam'ın ileri sürdüğü **birinci şüpheye** gelince, buna **şöyle cevap** veririz: Birşeyin meydana geleceğini bilmek, onun meydana gelmesine bağlıdır. Meydana gelme de kudrete bağlıdır. O halde bağlı olan şey, bağlandığı şeye

(96) Beda: Daha sonraki gelişmeye göre, önceden verdiği hükmü bırakıp yeni bir görüş sahibi olmaktır.(Çev.)

ters olmaz. Bu sebeple ilim, kudretten müstağnî kılmayan, ondan ayrılmayan bir sıfattır. O'nun **ikinci şüphesine** (deliline) şöyle **cevap** veririz: Senin bu şüphen, sonu olmayan sayı dizileri ile bozulur.

O'nun **üçüncü şüphesine** de şu şekilde **cevap** veririz: Cenâb-ı Allah eşyanın sayısını bilmez. Bu durum, Allah'a cehalet isnâd edilmesini gerektirmez. Çünkü cehalet, eşyanın muayyen bir sayısının olduğudur. Allah Teâlâ onun sayısını bilmez [97]. Fakat eşyanın aslında belli bir sayısı olmadığı zaman, "Allah eşyanın sayısını bilmez" dememizden, Allah hakkında bir cahilliğin söz konusu olması gerekmez.

O'nun **dördüncü şüphesine cevabımız** ise şöyledir: Alimin, onun başkasından farklı olduğunu bilmesi malûmun şartından değildir. Çünkü malumun başkasından farklı olduğunu bilmek, o başka şeyi de bilmeye dayanır. Buna göre, birşeyi bilmek, o şeyi başkasından ayırdetmeye ve birşeyin başkasından farklı olduğunu bilmek de o başkasını bilmeye dayanmış olsaydı, o zaman insanın hiçbirşey bilememesi, ancak sayısız şeyleri bildiği zaman birşeyi bilebilmesi gerekirdi.

O'nun **beşinci şüphesine** de, yukarıda bahsettiğimiz nakz (hükümsüz illetin bulunması) deliliyle **cevab** veririz. Şüphe nakzolunduğunda ortadan kalkar. Böylece Allah'ın ilminin umûmiliğine delâlet eden bu bahsettiğimiz deliller, muarızlardan salim kalır. Muvaffakiyet Allah'dandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Arapçada Zamirin Mercii Konusunda Tafsilât

Bil ki zamirin mutlaka kendinden önceki birşeye râcî olması gerekir. Buna göre zamir merciinden lâfzen ve manen ya önce olur, veya sonra olur, veyahut lâfzen önce, manen sonra olur. veyahut da bunun aksine olur.

Birinci kısma gelince ki bu, zamirin lafzen ve manen merciinden önce olmasıdır, nahivcilere göre meşhur görüşte bu câiz değildir. İbnu Cinnî bunun câiz olduğunu söylemiş ve buna hem nakli (şiirden), hem de aklî delil getirmiştir. Şiirden delili şairin şu sözüdür:

جَزَى رَبُّهُ عَنِّى عَدِىَّ ابْنَ حَاتِمٍ جَزَاءَ الْكِلاَبِ الْعَاوِيَاتِ وَقَدْ فَعَلَ

"O'nun Rabbi benim için Adiy b. Hatim'i, uluyan köpekleri cezalandırdığı gibi cezalandırsın, nitekim böyle yaptı da..."

Aklî delile gelince, bu câizdir çünkü fâil müessir olan, mef'ul ise onun et-

(97) Doğrusu, burada gideremediğimiz bir muğlaklık vardır. (Çev.)

İmâmetin güç olmasına gelince, burada bundan maksad nübüvvet (peygamberlik)tir. Bu mükellefiyet ise büyük zorlukları ihtiva eder. Çünkü Peygambere, risaletini tebliğ hususunda bütün meşakkat ve yorgunlukları yüklenmesi, bu yüzden öldürülse de peygamberliğin herhangibir tebliğini yerine getirmede hıyanet etmemesi gerekir. Şüphe yok ki bu en büyük güçlüklerdendir. İşte bu sebepten ötürü peygamberlerin mükâfaatının, başkalarınkinden çok büyük olduğunu söyledik.

Ka'be'nin yapılması, temizlenmesi ve temellerinin yükseltilmesinin güç oluşuna gelince, bu hususta Beytullah'ın nasıl yapıldığını gösteren rivayetlere vâkıf olan kimse, bunlardaki zorluğun fazlalığını anlamış olur. Sonra bu ifâde, Hacc menâsıkını edâ etmeyi de içine alır. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'i mevkıfta şeytan ile, onu taşlamak v.b. şeylerle imtihan etmiştir.

Hz. İbrahim (a.s)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Allah'ın âhir zamanda peygamber olarak göndermesi için dua etmesinin zorluğu, bunun sırf Allah rızası için ihlâsla yapılması gereken ve kalbten hasedin tamamıyla yok olmasına bağlı olan şeylerden olduğu içindir.

Böylece bu ayetin peşinde zikredilen bu emirlerin güç ve zor mükellefiyetler olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeple de Allah'ın Hz. İbrahim (a.s)'i kelimelerle imtihan etmesinden muradın bu şeyler olması mümkündür. Muradın bu olduğuna, Allah Teâlâ'nın bunu atıf harflerinden herhangi birisiyle ayırmaksızın zikretmiş olması, وَقَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا demeyip de, قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا demiş olması da delâlet eder. Böylece bu, bu imtihanın saydığımız şeylerle mükellef tutmadan başka birşey olmadığını gösterir.

Kâdî bu görüşe itiraz ederek şöyle demiştir: "Sizin bu söylediğiniz, ancak Allah'ın bu ayeti, وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ şeklinde buyurup, bundan sonra da, إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا demesi halinde câiz olur. Fakat ayetin tertibi böyle değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ifâdesini, فَأَتَمَّهُنَّ ifâdesinden sonra zikretmiştir. Bu da Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'i kelimelerle imtihan edip, onun da onları tam olarak yaptığına, Allah Teâlâ'nın bundan sonra, أَنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا buyurduğunu gösterir."

Kâdî'nin bu itirazına şöyle cevap verilebilir: Kelimelerden maksad, sadece imamet (önderlik, liderlik) değildir. Tam aksine imâmet, Beytullah'ı bina etmek, temizlemek ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi için dua etmektir. Allah Teâlâ sanki Hz. İbrahim'i bu sayılan şeylerin tamamıyla imtihan etmiş, bunu müteakiben de Hz. İbrahim'i birtakım şeylerle imtihan ettiğini icmâlî (özet) olarak haber vermiş. Hz. İbrahim'in bu şeyleri yerine

kisini alandır. Fiilin hem fâile hem de mef'ule taalluku güçlüdür. Dolayısıyla bunlardan herbirinin lâfzen diğerinden önce gelmesi uzak görülmez. Sonra biz (nahivciler), mansub olan kelimenin merfu olana lafzen takdim edilmesinin câiz olduğunda ittifak ettik. Takdim câiz olduğu halde takdimin yapılmaması da böyledir.

İkinci kısma gelince, ki bu zamirin lâfzen ve manen merciinden sonra gelmesidir, bunun doğru olduğunda herhangi bir münakaşa yoktur. Mesalâ, senin, ضَرَبَ زَيْدٌ غُلاَمَهُ *(Zeyd, kölesini dövdü)* demen gibi.

Üçüncü kısma gelince, ki bu zamirin lâfız bakımından merciinden önce gelip mana bakımından sonra olmasıdır. Bu senin, ضَرَبَ غُلاَمَهُ زَيْدٌ *"Kölesini Zeyd dövdü"* demen gibidir. İşte burada zamir, her nekadar lâfız bakımından önce gelse bile, mana bakımından sonradır. Çünkü mansub olan şey, takdir bakımından merfudan sonra gelir. Böylece sanki sen şöyle demiş oldun: زَيْدٌ ضَرَبَ غُلاَمَهُ "Zeyd kölesini dövdü.." şüphesiz bu da câizdir.

Dördüncü kısma gelince, ki bu zamirin mana bakımından merciinden önce, lâfız bakımından ise sonra olmasıdır, bu, Allah Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibidir: وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ Çünkü merfû (fail) mana bakımından mansubdan (mef'ulden) öncedir. Buna göre ayetin takdiri, وَإِذِ ابْتَلَى رَبُّهُ إِبْرَاهِيمَ şeklinde olmuş olur. Fakat durum mana bakımından bu şekilde ise de, lâfızda zamir önce değil de sonra olduğu için böyle olması şüphesiz câiz ve yerinde olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Âmir, he harfi ile min arasına bir elif getirerek, إِبْرَاهَامَ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, إِبْرَاهِيمَ şeklinde okumuştur. Bu iki okunuş da lügata uygundur. İbn Abbas (r.a) ve Ebu Hayve (r.a), "**İbrahim**" kelimesini merfû, "**Rab**" kelimesini de mansub okuyarak, وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمُ رَبَّهُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre ayetin manası, "Hz. İbrahim, Rabbine bazı dualarla, deneyen birisinin deneyişi gibi, Allah onları kabul edecek mi kabul etmeyecek mi diye dua etmiştir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâla'nın Hz. İbrahim (a.s)'i İmtihanı

Müfessirler, lâfzın zâhirinin bu manalara delâlet edip etmediği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Lâfız bu manalara delâlet eder. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın imamet, Beytullah'ı temizleme, onun temellerini yükseltme ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi hususundaki dualarını gibi, zikrettiği şeylerdir. Çünkü bütün bunlar güç şeylerdir.

getirdiğini bildirmiş. Daha sonra bu hususları tafsilâtlandırmıştır. Bu, uzak görülecek şeylerden değildir.

Diğer bazı müfessirlerse şöyle demişlerdir: Ayetin zâhirinde, bu kelimelerden ne murad edildiğini gösteren bir şey yoktur. Bu görüş iki manaya gelir:

1) Allah, Hz. İbrahim (a.s)'i, mükellef tuttuğu birtakım kelimelerle imtihan etti. Bunlar Allah'ın emirleri ve yasaklarıdır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Hani Rabbi, İbrahim'i dilediği şeyleri emretmekle imtihan etti" buyurmuştur

2) "Hz. İbrahim (a.s)'in kavmine ulaştıracağı kendi kelimeleri (sözleriyle), onu imtihan etti." Birinci görüşte olanlar bu teklifin hangi surette olduğu hususunda birtakım görüşler belirterek ihtilâf etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bunlar onun şeriatında farz, bizim şeriatımızda sünnet sayılan on özelliktir. Bunların beşi baş ile, beşi de bedenle ilgilidir. Baş ile ilgili olanlar, ağza su vermek, burna su vermek, saçları tepeden ortadan yarmak, (ikiye ayırmak), bıyıkları iyice kısaltmak ve misvak kullanmak. Bedenle ilgili olanlar ise sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek ve su ile istincâ etmek."

b) Bazıları da, Allah'ın Hz. İbrahim'i İslâm'ın özelliklerinden otuzuyla imtihan etmiştir. Bunlardan onu, Berae (Tevbe) sûresindeki,

اَلتَّآئِبُوْنَ الْعَابِدُوْنَ الْحَامِدُوْنَ السَّآئِحُوْنَ الرَّاكِعُوْنَ السَّاجِدُوْنَ الْاٰمِرُوْنَ
بِالْمَعْرُوْفِ وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١١٢﴾

"Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rukû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını (hükümlerini) koruyanlar (yok mu?) Sen (bu) mü'minleri (cennetle) müjdele" (Tevbe, 112) ayetinde belirtilen; on tanesi, Ahzab suresindeki,

اِنَّ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمٰتِ وَالْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ وَالْقٰنِتِيْنَ وَالْقٰنِتٰتِ وَالصّٰدِقِيْنَ
وَالصّٰدِقٰتِ وَالصّٰبِرِيْنَ وَالصّٰبِرٰتِ وَالْخٰشِعِيْنَ وَالْخٰشِعٰتِ وَالْمُتَصَدِّقِيْنَ
وَالْمُتَصَدِّقٰتِ وَالصَّآئِمِيْنَ وَالصّٰٓئِمٰتِ وَالْحٰفِظِيْنَ فُرُوْجَهُمْ وَالْحٰفِظٰتِ
وَالذّٰكِرِيْنَ اللّٰهَ كَثِيْرًا وَّالذّٰكِرٰتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَّغْفِرَةً وَّاَجْرًا عَظِيْمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkek ve kadınlar, mü'min erkek ve kadınlar, itaat eden erkek ve kadınlar, doğru erkek ve kadınlar, sabreden erkek ve kadınlar, huşûlu er-

kek ve kadınlar, sadaka veren erkek ve kadınlar, oruç tutan erkek ve kadınlar, ırzlarını muhafaza eden erkek ve kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlar için Allah bir bağışlama ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır'' (Ahzâb, 35) ayetinde belirtilen; on tanesi de Mü'minûn sûresindeki,

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ۝١ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ۝٢ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۝٣
وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ۝٤ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝٥ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝٦ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ۝٧
وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ۝٨ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝٩
أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ۝١٠

''Namazlarında huşûya riayet eden, boş ve faidesiz şeylerden yüz çevirен, zekatlarını veren, zevceleri ve sağ ellerinin malik olduğu (cariyeleri) müstesna, ırzlarını koruyan—çünkü bu hususta kınanmazlar; bundan ötesini isteyen de haddi aşanlar olur— emânetlerine ve verdikleri sözlere riayet eden, namazlarına devam eden mü'minler muhakkak ki, felâh buldular. İşte bunlar (cennete) vâris olanların tâ kendileridir'' (Mü'minun 1-10) ayetlerinde belirtilen hususlardır.

İbn Abbas (r.a)'dan Meâriç suresindeki, وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ *''Onlar namazlarına devam ederler''* (Meâriç 34) ayetine kadar bahsedilen on hususiyeti de geçen hususiyete ilâve ederek bu mükellefiyetlerin sayısını kırka çıkardığı rivayet edilmiştir.

c) Allah, Hz. İbrahim'e tavaf, sa'y, şeytan taşlama ve ihrama girme gibi hac menâsikini emretmiştir. Bu **Katâde** ve **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

d) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'i, güneş, ay, yıldızlar, yaşlı iken sünnet olma, ateşe atılma, çocuğunu kurban etmesi ve hicret şeklinde yedi şeyle imtihan etmiş, o da bunları tamamem yerine getirmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ *''Vazifesini tastamam yerine getiren İbrahim...''* (Necm, 37) buyurmuştur. Bu görüş **Hasan el-Basri**'den rivayet edilmiştir.

e) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın,

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

"Rabbi ona "Teslim ol" dediği zaman o, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" demişti" (Bakara, 131) ayetinde bahsettiği durumdur.

f) Onun, babasıyla, kavmiyle ve Nemrud'la tevhid hususundaki mücadeleleri, namaz, zekat, oruç, ganimetlerin taksimi, misafir ağırlama ve bunlara devam etmesi gibi hususlardır.

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir:

Sözün özü şudur: "İmtihan: Yapılmasında bir külfet, zorluk ve sıkıntı olan şeyleri yapmak zorunda bırakma" manasını ifâde eder. Binaenaleyh bu lâfız, bütün bu anlatılanları içine aldığı gibi, herbirini tek tek de ifâde edebilir. Bu sebeble bütün bunlar hakkında rivayet sâbit olmuşsa, bütününün var olduğunu söylemek gerekir. Şayet bunlardan bazısı hakkında rivayet var ise o zaman, rivayetler arasında bir çelişki meydana gelir ki bu takdirde söz söylememek gerekir. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

İmtihan Hz. İbrahim'in Nübüvvetinden Önce mi Sonra mı Vaki Oldu?

Kâdî şunu söylemiştir: Bu imtihan, O peygamber olmazdan önceydi: Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in bunları yapmış olmasının, onu imam yapmasına sebep olduğuna dikkat çekmiştir; sebeb ise neticeden önce gelir. Bundan ötürü bu imtihanın, Hz. İbrahim'in imâm oluşundan önce var olmuş olması gerekir. Yine bu aklın prensiplerine de uygundur. Bu böyledir, çünkü, nübüvvetin şartlarından olan vefâ, ancak, dünyanın bütün lezzet ve şehevî arzularından yüz çevirmek, insanlara müdahane yapmayı terketmek, içinde bulundukları bâtıl dinler ile yanlış inançları takbih etmek ve her türlü mahlûkat tarafından gelebilecek eziyetlere katlanmakla meydana gelir. Şüphe yok ki bu, meşakkatlerin en büyüğü ve insanı bitkin düşüren şeylerin en ağırlarındandır. İşte bu sebebten dolayıdır ki peygamberlerin ecri, ümmetlerininkinden daha büyüktür. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ Hz. İbrahim'i meşakkatli mükellefiyetlerle imtihan etmiştir. Hz. İbrahim bu mükellefiyetleri yerine getirince Allah Teâlâ, ona nübüvvet ve risalet elbisesini giydirmiştir.

Diğer bazıları ise bu imtihanın nübüvvetten sonra olduğunu, çünkü Hz. İbrahim (a.s)'in bu mükellefiyetlerle mes'ul olduğunu ancak vahiy yoluyla bilebileceğini, binaenaleyh vahyin, kendisinin böyle mükellef olduğunu bilmesinden önce gelmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Kâdî buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e bu güç mükellefiyetleri (Cebrâil (a.s)'in diliyle vahyetmiş olması muhtemeldir. Cenâb-ı

Hak, o bunları tamamlayınca, onu insanlara gönderilmiş bir peygamber yapmıştır."

Sen bu meseleyi iyice anladığın zaman deriz ki: Kâdî şöyle demiştir: "Kelimelerden kastedilen şey, Hasan el-Basri'nin zikrettiği yıldız, güneş ve ay ile ilgili hadistir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'i, peygamberlikten önce bunlarla imtihan etmişti. Çocuğunu kurban etmesine, hicret etmesine ve ateşe atılmasına gelince, bütün bunlar peygamberlikten sonra olmuştur. Sünnet olması da böyledir. Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim yüzyirmi yaşında iken kendi kendisini sünnet etmiştir." Kâdî sonra da şöyle demiştir: "Eğer "kelimeler" ile murâd edilenin bu şeyler olduğuna dâir katî nakli bir delil bulunursa, Cenâb-ı Hakk'ın, أَتَمَّهُنَّ **"Onları tamamladı"** sözünden maksadı şu olur: Allah, onun durumundan, bu şeyleri tamamlayacağını ve peygamberlikten sonra bunları yerine getireceğini anladı da, ona imâmet (önderlik) ve peygamberlik elbisesini giydirdi.

YEDİNCE MESELE

فَأَتَمَّهُنَّ'deki fâili gösteren gizli zamir iki kıraattan birine göre; "Onları hakkıyla yaptı, eksiklik ve gevşeklik göstermeksizin en güzel bir şekilde edâ etti" manasında olmak üzere Hz. İbrahim'e âittir. *"Vazifesini tastamam yerine getiren İbrahim.."* (Necm, 37) ayeti de böyledir.

Diğer kıraate göre ise, "Allah ona dilediği şeyleri verdi, hiç birşeyi eksik bırakmadı" manasında olmak üzere Allah'a âittir.

Allah'ın, إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا *"Seni insanlara imam (önder) yapacağım"* sözünde geçen **"imam"** kelimesi, sırta giyilen şeye **"izâr"** denilmesi gibi, kendisine uyulan kimseye verilen isimdir. Bu göre ayet, "Dininde insanlar sana uyarlar" manasına olur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayette Geçen "İmam" Tâbirinden Maksad?

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Buradaki "imâm" kelimesinden maksad "nebî" dir. Buna birkaç husus delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "insanlara imâm" sözü, Hz. İbrahim (a.s)'i bütün insanlara imâm yapmış olduğunu gösterir. Bu durumda bulunan kimsenin ise Allah katından gönderilmiş, müstakim bir şeriatı olan bir peygamber olması gerekir. Çünkü şayet o, bir başka peygambere tâbi olmuş olsaydı, o zaman o peygamberin imâmı değil de, uyanlarından birisi olurdu ki, bu umûmî ifâde bâtıl olurdu.

2) Lâfız, Hz. İbrahim (a.s)'in her hususta imâm (önder) olduğuna delalet eder. Bu durumda olan kimse, ancak bir peygamberdir.

3) Bütün peygamberler (a.s), insanların kendilerine uyması vâcib olduğu için imâm, (önder) dirler. Cenâb-ı Allah bu manada, *"Biz o peygamberleri emrimizle (insanları) hidâyete ulaştıran imamlar (önderler) kıldık"* (Enbiya, 73) buyurmuştur.

Halifeler de imâm sayılırlar. Çünkü onlar insanların kendilerine tâbi olmaları, söz ve hükümlerini kabul etmeleri gereken bir mevkidedirler.

Kadılar ve fâkihler de bu manada imamdırlar.

İnsanlara namaz kıldırana da imâm denilir. Çünkü onun arkasında namaza duranın ona uyması gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا جُعِلَ ٱلْإِمَامُ إِمَامًا لِيُؤْتَمَّ بِهِ فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا وَلَا تَخْتَلِفُوا عَلَى إِمَامِكُمْ

"İmâm, ancak kendisine uyulsun diye imam yapılmıştır. Binaenaleyh o rükû yaptığında, siz de rükû yapınız. Secdeye vardığında siz de secdeye varınız ve imamınıza muhalefet etmeyiniz "[98] Böylece imâm isminin, dinî bakımdan kendisine uyulması lâyık olan kimseye verildiği sâbit olmuştur.

Bazan bâtıl hususunda kendisine uyulan kimseye de "imâm" denilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Biz o (Firavun hanedanını), ateşe çağıran imâmlar (önderler) yaptık"* (Kasas, 41). Ancak imâm ismi mutlak olarak kullanıldığında bu manaya gelmez, daha doğrusu mukayyed (kayıdlı) olarak kullanıldığında bu manaya gelebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sapıklığın imâmlarını zikrettiği zaman bunu, *"Ateşe (cehenneme) çağırırlar"* sözü ile kayıdlamıştır. Nitekim ilâh ismi de ancak Hak olan Mabud'u ifâde eder. Bâtıl olan mabud hakkında ilâh ismi ancak kayıdlı olarak kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Allah'ı bırakıp taptıkları ilahları,* آلِهَتُهُمْ *onlara hiçbir fayda vermemiştir"* (Hûd, 101); ve: *"Şimdi sen kendisine hep taptığın ilahına,* إِلٰهِكَ *bak"* (Tâhâ, 97) buyurmuştur [99].

İmam isminin zikrettiğimiz manayı ifâde ettiği ve peygamberlerin de imâmlığın en yüksek mertebesinde oldukları sâbit olunca, ayette geçen **"imâm"** lâfzını,"nübûvvet" manasına hamletmek gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, "imâm"

(98) Aynı manada daha uzun bir hadis için bkz: Buharî, Taksirû's-Salat, 17; Müslim, Salat, 81-84 (1/309).
(99) Bu ayetlerde ilah lâfzı muzaftır. İzafet ise kayıt nevilerinden biridir (Çev.).

lâfzını burada büyük bir ihsan tarzında zikretmiştir. Bu sebeple minnet edilen bir ihsan olması için onun, en büyük nimetlerden olması gerekir. Bundan dolayı da "**İmâm**" lâfzını "peygamberlik" (nübüvvet) manasına almak vâcib olur.

İKİNCİ MESELE
Hz. İbrahim (a.s)'in Kıyamete Kadar Süren İmameti

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e, onu insanlar için bir imâm yapacağını va'adettiği zaman, kıyamet kopuncaya kadar bu va'adinde durmuştur. Çünkü çok büyük ihtilâflarına ve birbirlerinden son derece uzak olmalarına rağmen, bütün dinlerin mensubları Hz. İbrahim (a.s)'e saygı göstermekteler ve hem neseb, hem de din ile şeriat bakımından ona mensub olmakla şeref duymaktadırlar. Öyle ki putperestler bile, Hz. İbrahim'e saygı duymaktadırlar. Cenâb-ı Hak, kitabında bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Sonra biz sana, "Hanif olarak İbrahim'in dinine uy!" diye vahyettik"* (Nahl, 123); *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?"* (Bakara, 130); ve: *"Babanız İbrahim'in dini.. O sizi önceden, müslümanlar diye isimlendirdi"* (Hacc, 78). Bütün ümmet-i Muhammed namazlarının sonunda şöyle dua eder: "Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in âline merhamet edip, onları mübarek kılıp, onları bağışladığın gibi, Muhammed'e ve âline (ashabına, ümmetine) de merhamet et."

ÜÇÜNCÜ MESELE
İmamet İçin Nas Şart mıdır?

İmâm'ın ancak bir nas ile imâm (lider) olabileceğini söyleyenler bu ayete tutunarak şunu söylemişlerdir: Cenâb-ı Hak, imâm olacağı hususunda açık bir nas (ayet) göndermek suretiyle, ancak Hz. İbrahim'e imâm olacağını açıklamıştır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın: *"Ben, muhakkak ki yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 30) ayetidir. Bu ayette Cenâb-ı Allah, Hz. Adem (a.s) için halifelik makamının, ancak buna delâlet eden açık bir nas ile meydana geleceğini göstermiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü biz, ayetteki "imâm"lıktan maksadın peygamberlik olduğunu beyân etmiştik. Sonra imâmetten maksadın, mutlak imâmlık (önderlik) olduğunu kabul etsek bile, ayet imâmetin yolunun nas olduğuna delâlet etmektedir. Bu konuda da bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Anlaşmazlık sadece imâmetin, bir nas olmaksızın sâbit olup olmayacağı hususundadır. Bu ayette ise, gerek olumsuz, gerek olumlu yönden meselenin bu tarafından bahsedilmemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ'nın, *"Seni insanlara imâm yapacağım"* kavli, İbrahim (a.s)'in bütün günahlardan masum olduğuna delalet eder. Çünkü imâm kendisine uyulan ve yolundan gidilen kimsedir. Şayet o günah işleyecek olursa, bu hususta

bizim ona uymamız gerekir. Neticede bizim aynı fiili işlememiz gerekir. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bir fiilin günah olması, yapılması yasak olduğu içindir. Bir fiilin vacib olması ise, terkedilmesi yasak olduğu içindir. Bu ikisinin aynı anda olması imkânsızdır.

Allah Teâlâ'nın, مِنْ ذُرِّيَّتِيْ *"Zürriyetimden de.."* sözü ile ilgili birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zürriyet Lâfzının Mânası

"Zürriyet" kelimesi, insanın evlâdı ile evlâdının çocukları manasınadır. Bu kelime, ذَرَأَ اللّٰهُ الْخَلْقَ *"Allah canlıları yarattı (saçtı)"* ifâdesinden alınmıştır. Araplar, اَلْبَرِيَّةُ (canlılar) kelimesinde olduğu gibi, kolaylık olsun diye, kelimenin aslındaki hemzeyi terketmişlerdir. Bu kelime hakkında şöyle bir açıklama daha vardır: Bu kelime, اَلذَّرُّ kelimesinin ism-i mensubudur.

İKİNCİ MESELE

"Zürriyetimden de.." sözü ayette daha önce geçen, جَاعِلُكَ deki, كَ harfine atıftır. Hz. İbrahim (a.s) sanki şöyle demiştir: "Zürriyetimden bir kısmını da (imâm) kıl." Nitekim sana, "Sana ikramda bulunacağım" denildiğinde sen "Zeyde de.." dersin.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı alimler şöyle demiştir: Hak Teâlâ, Hz. İbrahim'e zürriyetinden peygamberler çıkaracağını bildirince, o, bunun bütün zürriyeti için mi, bir kısmı için mi olacağını; hepsinin bu işe lâyık olup olamayacağını öğrenmek istemiştir. Bunu üzerine Allah Teâlâ, ona, zürriyeti içinde bu işe müsaid olmayan zalimlerin de bulunacağını bildirmiştir.

Bir kısım alimler de şöyle demişler: Hz. İbrahim (a.s), bunu, öğrenmek istemek niyetiyle söylemiştir. Soru yoluyla Hz. İbrahim bunu öğrenmeyince, Allah Teâlâ ona açıkca, "Nübüvvetin, onun kavminden zalim olan kimseler için söz konusu olmadığını.." söyleyerek cevap vermiştir.

Eğer, "Hz. İbrahim, "zürriyetimden de..." sözünü söylemeye izinli miydi yoksa izinli değil miydi? Şayet, Allah bunu istemesine izin vermiş ise, niçin isteğini reddetti? Yok eğer ona bu konuda izin vermemiştir. O halde bu bir günahtır "denilirse, biz deriz ki: Allah'ın "Zürriyetimden de ..." ayeti, Hz. İbrahim'in soyundan bazılarının insanlara imam (önder, peygamber) olmasını istediğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Allah da, onun duasına zürriyetinden mü'-

min olan İsmâil, İshak, Yakub, Yusuf, Musâ, Harun, Davud, Süleyman, Eyyub, Yûnus, Zekeriyya, Yahya ve İsâ (a.s) gibileri hakkında icâbet etmiş, peygamberlerin sonuncusunu da, soyundan olan ve peygamberler ile imâmların en faziletlisi bulunan Hz. Muhammed (s.a.s) kılmıştır.

Allah'ın Ahdi

Allah Teâlâ'ın: قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ *"(Allah) "Ahdim zalimlere ulaşmaz" dedi"* ayetiyle ilgili birçok meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Asım**'dan rivayetinde **Hafs**, ye harfinin sükûnu ile kelimeyi, عَهْدِى diğer kıraat imamları ise fethası ile, عَهْدِىَ şeklinde; bazıları ise ayeti, لاَ يَنَالُ عَهْدِىَ الظَّالِمُونَ şeklinde yani, "Senin zürriyetinden zalim olanlar, benim ahdime nâil olamaz.." manasında okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim'e Verdiği Ahid Nedir?

"Ahd" kelimesi hususunda âlimler birkaç izah tarzı zikretmişlerdir.

1) Bu "ahd", daha önce zikredilmiş olan "imâmlık" dır. Eğer imâmlık'tan murad edilen nübüvvet ise, işte budur; aksi halde, bu değildir.

2) **Atâ**'dan rivayet edildiğine göre "ahdim" demek, "rahmetim" manasına gelir.

3) **Dahhâk**'tan rivayet edildiğine göre, "benim taatim" manasınadır.

4) **Ebu Ubeyd**'den bunun, "benim emânım" manasında olduğu rivayet edilmiştir.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "benim zürriyetimden de" kavli, O'nun "Ben seni, insanlar için bir imâm yapacağım" sözüyle va'adettiği bu imâmeti talep etmeyi ifâde eder. Bundan dolayı "Benim ahdim zâlimlere ulaşmaz" ifâdesi bu soruya ancak, "ahd" bu imâmet mânasında olduğu zaman cevâp olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet Allahu Teâlâ'nın onun çocuklarından bazısına istediği şeyi vereceğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Hz. İbrahim'in isteğine (cevap) "hayır!" şeklinde olurdu; yahutta Cenâb-ı Allah, "Benim ahdim senin zürriyetine ulaşmaz! derdi..

Eğer, "İbrahim (a.s) peygamberliğin zâlimlere uygun olmadığını bilmiyor muydu?" denilirse, deriz ki: "Evet, ama zürriyetinin durumunu bilmiyordu da, bunun için Cenâb-ı Allah, zürriyeti içerisinde durumu böyle olan kimselerin bulunacağını ve peygamberliğin ancak, zâlim olmayan kimseler için söz konusu olacağını beyan etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Râfizîlerin Bu Ayetle İlgili Tutarsız İddiaları

Rafizîler, bu ayetle, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a)'in imâmetlerinin geçersiz olduğu hususunda, üç yönden ihticâc etmişlerdir.

1) Ebu Bekir ve Ömer, kâfirdiler. Kâfir oldukları için de zalim idiler. Binaenaleyh bu durumda, onların imâmet ahdine lâyık olmadıklarını kesinlikle söylemenin doğru olması gerekir. Onların ne o vakitte ne de herhangi başka bir vakitte, imâmet ahdine kesinlikle nail olmadıkları doğru olunca, onların imâmete lâyık olmadıkları sabit olmuş olur.

2) Batınen günahkâr olan kimse, zâlimlerden olur. Ebu Bekir ve Ömer'in zâhiren ve bâtınen günahkâr olan zalimlerden olmadıkları bilinmediği zaman, onların imâmetlerine hükmedilmemesi gerekir. İmâmet ancak, ismeti sübût bulmuş olan kimse için söz konusu olabilir. İttifakla bu ikisinin mâsum olmadıkları bilinince, bunların imâmetlerinin hak olmaması gerekir.

3) Râfizîler şöyle demişlerdir: Bu ikisi, müşriktirler. Her müşrik de zâlimdir. Zâlim ise, imâmet ahdine nail olamaz. Bundan dolayı bu ikisinin imâmet ahdine nail olmaması gerekir. Bunların müşrik olmalarına gelince, bu ittifakla böyledir. Müşrikin zalim oluşu ise, Cenâb-ı Allah'ın: *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) ayetinden dolayıdır. Zâlimin imâmet ahdine nail olamamasına gelince, o da tefsir etmekte olduğumuz bu ayetten dolayıdır.

Şöyle söylenilemez: "Onlar kâfir oldukları durumda zalim idiler; küfür onlardan gidince, bu zalim ismi de onlardan gitmiştir." Çünkü biz, "Zâlim, kendisinde zulüm bulunan kimsedir" diyoruz. Bizim, "kendisinde zulüm bulunan kimse" ifâdemiz "geçmişte veya şimdi kendisinde zulüm bulunan kimse" ifâdesinden daha umumidir. Çünkü bu mefhûmu, bu iki kısma taksim etmek mümkündür. İki kısma ayrılması mümkün olan bir şey, o iki kısım arasında müşterektir. İki kısım arasında müşterek olanın ise, bu iki kısımdan birisinin bulunmaması sebebiyle, ortadan kalkması gerekmez. Binaenaleyh, onun şu anda zalim olmaması, hiç zalim olmamış olmasını gerektirmez.Şer'î delillere bakıldığı zaman şu husus buna delâlet etmektedir: İman, tasdik olduğu halde ve tasdik de uyku halinde bulunmadığı halde, uyuyan kimseye mü'min denl-

lebilmektedir. Bu, daha önce kendisinde iman bulunduğu için, o kimseye mümin adı verildiğini gösterir. Bu böyle olunca, daha önce kendisinden zulüm sâdır olmuş bir kimsenin, zalim addedilmesi gerekir. Aynı şekilde, kelâm (söz) birbirini takip eden harflerden yürümekte; ardarda gelen yer ve mekânlarda, peşipeşine bulunmaktan ibarettir. Muhakkak ki bütün bunların toplamının bir varlığı yoktur. "Kendisinden türetilmiş olan ismin" var olması, türetilmiş ismin hakîki olması için bir şart olsaydı, bu durum "konuşan", "yürüyen" ve benzeri isimlerin herhangi bir şey hakkında asla hakikat ifâde etmemeleri gerekirdi ki, bu kesinlikle yanlıştır. Böylece bu izah, türetilmiş ismin hakiki manayı ifâde edebilmesi için, kendisinden türetilmiş olduğu ismin bizzat bulunmasının şart olmadığını gösterir.

Buna şu şekilde cevap veririz: Sizin zikretmiş olduğunuz bu husus, şu durumla bir çelişki teşkil eder: Bir kimse kâfire selâm vermeyeceğine yemin etse de, daha önce uzun yıllar kâfir olduğu halde şu anda mü'min olan birisine selâm verse, bu kimse yeminini bozmuş olmaz. İşte bu husus, bizim söylediğimize delâlet eder. Bir de küfründen tevbe eden kimse kâfir; günahından tevbe eden kimse de âsî, günahkâr diye adlandırılamaz. Hüküm, bu misallerin benzerlerinde de aynıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerine bakmaz mısın?

وَلَا تَرْكَنُوٓا إِلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا *"Zâlim olanlara meyletmeyiniz"* (Hûd, 113).

Cenâb-ı Hak burada, onlar zulüm üzere bulundukları sürece, müslümanları zâlimlere meyletmekten nehyetmiş ve, مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ *"İyilik edenlere karşı (muâhaze için) bir sebep yoktur"* (Tevbe, 91) buyurmuştur. Bunun mânası, "Onlar ihsanlarını sürdürdükleri sürece..." demektir. Bu, bu ayetteki "imâmet"ten maksadın, peygamberlik olduğunu açıklamış olmamıza binaendir, bu sebeple Allah'ı bir an bile inkâr eden kimsenin nübüvvete liyâkatı olamaz..

BEŞİNCİ MESELE
Fasıkın İmameti Caiz midir?

Fakîh ve kelâmcıların çoğu şöyle demişlerdir: Fâsıkın fıskı devam ettiği sürece ona imâmeti vermek caiz değildir.

Bu âlimler, imâmet esnasında meydana gelen fıskın, imâmeti iptal edip etmiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu âlimler, fâsıka imâmetin verilmesinin doğru olmayacağı hususunda bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu ayetle iki bakımdan istidlâl etmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ahdim zalimlere ulaşmaz" buyruğunun* Hz. İbrahim'in, *"Benim zürriyetimden de"* isteğine karşı söylenmiş bir cevap olduğunu izah etmiştik. Hz. İbrahim'in, *"Benim zürriyetimden de"* ifâdesi Allah'ın zik-

retmiş olduğu imâmeti istemektir. Bu sebeple ayette bahsedilen "ahid" den maksadın, cevâp suale uygun olsun diye imamet olması gerekir. Binaenaleyh ayet, Allahu Teâlâ'nın sanki şöyle söylemiş olduğunu gösterir: "Benim imâmetim, zâlimleri içine almaz." Buna göre Allah'a isyan eden herkes kendi nefsine zulmetmiş olur. Binaenaleyh ayet, bizim söylemiş olduğumuz şeye delâlet eder.

Şayet, "Ayetin zahiri onların iç ve dışlarıyla zalim olmamalarını gerektirir; bu da imamlar ve kadîler hakkında doğru olmaz" denilirse, biz deriz ki: Şîa, bu ayetle masûmiyetin hem zâhirî hem de bâtınî olarak vacib olduğu hususundaki görüşlerinin doğruluğuna istidlâl etmişlerdir. Biz ise, ayetin muktezasının böyle olduğunu, ne var ki bâtına itibar etmeyi terkettiğimizi söyleriz. Böylece geriye, zâhirî adalete itibar edilmek kalır.

Şayet, "Yunus (a.s), سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ *"Seni tenzih ederim Allahım! Ben, zâlimlerden idim"* (Enbiya, 87); *Hz. Adem de,* رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا *"Rabbimiz, biz canlarımıza zulmettik"* (A'raf, 23) **dememişler miydi?"** denilirse, biz deriz ki, ayette zikredilen zulüm, mutlak anlamda zulümdür. Bu ise, Hz. Adem ve Yunus (a.s) hakkında söz konusu değildir.

b) Allah'ın kitabında "ahd", bazan emir manasına kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ *"Ey ademoğulları, ben size, şeytana ibadet etmemenizi emretmedim mi?"* (Yasin, 60) **ve,** قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا *"Dediler ki, Allah bize... emretti"* (Al-i İmran, 183) **buyurmuştur. Halifelerin ümerâ ve hakimlerine olan ahidleri de bu** anlamdadır. Allah'ın ahdinin, "O'nun emri" manasına geldiği sabit olunca, O'nun, *"Benim ahdim zalimlere ulaşmaz"* buyruğu her halükârda, zalimlerin ilahî emre muhatap olmadıklarını ve onların Allah'ın emirlerinin alınacağı makamda bulunmalarının caiz olmadığını gösterir.

Birinci şık, müslümanların, Allah'ın emirlerinin, başkalarına lüzumlu olması gibi, zalimlere de lüzumlu olduğu husûsunda ittifak etmelerinden dolayı geçersiz olunca, geriye diğer şık kalmaktadır. Bu da, zalimlerin Allah'ın emirleri hususunda güvenilir olmadıkları ve bu hususta da onlara uyulmayacağı hususudur. Binaenaleyh onlar, dinî hususta imâm olamazlar. Bu şekilde ayetin delâletiyle fâsık kimsenin imâmetinin bâtıl olduğu ortaya çıkmış olur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ *"Yaratıcıya isyan hu-*

susunda, yaratılmışa itaat edilmez[100]." buyurmuştur. Bu da fâsıkın hâkim olamayacağına, hükmetme mevkiine geldiğinde hükümlerinin geçersiz olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde şehâdeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayeti ve fetvâ verdiğinde de fetvası kabul edilmez.Namaz kıldırması için, öne geçirilmez. Eğer kendisine iktidâ olunmuş olunursa, onun kıldırdığı namaz fâsit olmaz.

Bu Konuda İmam Ebû Hanife'nin İçtihadı

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: Bazı kimseler, **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre O'nun fâsıkın imâm ve halife olmasını caiz gördüğü halde, kadî olmasını caiz görmediğini sanmışlardır. Bu yanlış bir zandır. **Ebu Hanife**, her ikisinin şartının adâlet olması hususunda halife ile hâkimi birbirinden ayırmamıştır. Rivayeti makbul olmayıp hükümleri geçersiz olduğu halde, fâsık olan kimse nasıl halife olabilir? Ve böyle bir şeyin **Ebu Hanife** hakkında iddia edilmesi nasıl doğru olabilir?

Halbuki **Emevîler** zamanında **İbn Hubeyre** O'nu kadî olmaya zorlamış ve onu dövdürmüştür. Ama O, bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine hapsolunmuş; **İbn Hubeyre** de isteğinde diretmiş ve onu her gün kamçılatmıştır. **Ebu Hanife**'nin öleceğinden korkulunca, zamanının fakîhleri ona, seni dövmelerinin sona ermesi için, **İbn Hubeyre**'nin herhangi bir işini deruhte et!" dediler. Bunun üzerine **Ebu Hanife,** onun ithal edilen saman balyalarını sayma işini üzerine aldı; böylece de **İbn Hubeyre,Ebû Hanife**'nin yakasını bıraktı.. Sonra, **Halife Mansur, Ebu Hanife**'yi kadılık görevine çağırdı; bunun üzerine **Ebu Hanife** de , **Mansur**'un şehrinin surları için dökülen kerpiçleri sayma işini üzerine aldı. Ve buna benzeyen diğer şeyler...

Ebu Hanife'nin **Zeyd İbn Ali**'nin işi hususundaki kıssası, ona mal taşıması ve insanlara gizlice, **Zeyd İbn Ali**'ye yardım etmek ve onun yanında savaşmanın vâcib olduğu hususunda fetvâlar vermesi meşhurdur.

Yine **Ebu Hanife**'nin **Abdullah İbn el-Hasen**'in iki oğlu olan **Muhammed** ve **İbrahim**'le olan işi de böyledir.

Ebu Bekr er-Razî sözüne devamla şöyle demiştir: **Ebu Hanife**'nin şu görüşte olduğunu rivayet eden kimseler, rivayetlerinde yanılmışlardır: "Kadînın bizzat kendisi âdil olup da, zâlim imamdan hüküm ve yargıyı üzerine alması halinde, onun hükümleri geçerli olup, arkasında namaz kılmak da caizdir. Çünkü kadı, bizzat âdil olup hükümlerini icrâ etmek de mümkün olunca, onun ver-

(100) Müsned, 1/129; Müslim, İmâre, 39 (3/1469); Nesâi, Bi'at, 34 (7/160).

diği hükümler geçerli olur, burada, onu tayin eden kimse itibare alınmaz. Çünkü onu bu göreve atayan kimse, kadînın diğer yardımcıları gibidir. Kadînın yardımcılarının âdil olmaları şart değildir. Görmez misin ki, hükümdarı olmayan bir ülke halkı, içlerinden âdil olan bir kimseyi kadılık mevkiine getirmek hususunda anlaşsalar; sonra da, onun hükmünü kabûl etmeyenlere karşı onun yardımcıları olsalar, her ne kadar ona bir sultan ve bir imam tarafından velâyet (kamu) yetkisi verilmemiş olsa dahi, onun hükümleri geçerli olur.

ALTINCI MESELE
Ayet, Peygamberlerin İsmet Sıfatına Delâlet Eder

Ayet-i kerime, iki yönden peygamberlerin mâsum olduklarına delâlet eder:

a) Bu **"ahd"** den maksadın imâmet olduğu sabit olmuştur. Şüphesiz her nebi, imâm (önder) dir. Çünkü imâm, kendisine uyulan kimsedir. Nebî ise, insanların en üstünüdür. Ayet imâmın fâsıklardan olmayacağına delâlet ettiği zaman, Peygamberin, fâsık, günahkâr ve mâsiyet sahibi olmasının câiz olmadığını öncelikle gösterir.

b) Allah: *"Benim ahdim zalimlere ulaşmaz"* buyurmuştur. Buna göre ayette bahsedilen "ahd" eğer peygamberlik ise, zalimlerden hiç kimsenin ona ulaşmaması gerekir. Eğer imâmet ise durum yine aynıdır. Çünkü her peygamberin mutlaka kendisine uyulan bir imâm (lider) olması gerekir. Her fâsık kendisine zulmetmiştir. Binaenaleyh peygamberliğin günahkârlardan hiçbiri için söz konusu olmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE
Allah Teâlâ'nın Ahdi Ve Kulun Ahdi Hakkında Tafsilât

Bil ki Allah Teâlâ, senin O'na bir ahdin, O'nun da sana bir ahdi olduğunu beyân edip, sen ahdine riayet ettiğinde, kendisinin ahdini yerine getireceğini açıklayarak: *"Bana olan ahdinizi (sözünüzü) yerine getirin, ben de size olan ahdimi yerine getireyim"* (Bakara, 40) buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak başka ayetlerde sadece senin ahdini, veya sadece kendi ahdini zikretmiştir. Senin ahdin hususunda şöyle buyurmuştur: *"Bir söz verdikleri zaman sözlerinde (ahidlerinde) duranlar"* (Bakara, 177); *"(Onlar), emânetlerine ve ahdlerine riayet ederler"* (Mü'minûn, 8); *"Ey iman edenler, ahidlerinizi yerine getirin"* (Mâide, 1); ve: *"Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir kızgınlığa sebebiyet vermiştir"* (Saf, 2-3). Allah Teâlâ, kendi ahdi, (sözü, va'adi) hususunda ise şöyle buyurmuştur: *"Sözünde Allah'dan daha vefâkâr olan kimdir?"* (Tevbe, 111). Sonra O, babamız Hz. Adem'e nasıl ahidde bulunduğunu beyân ederek: *"Daha önce Adem'e andolsun ki bir ahidde bulunmuştuk*

da, o bunu unuttu. Onda bir azim bulmadık (Ta-hâ, 115) buyurmuş. Sonra bize nasıl ahidde bulunduğunu anlatarak: *"Ey Ademoğulları, ben size ahdetmedim mi...?"* (Yâsin, 60); buyurmuştur. Daha sonra İsrailoğullarına nasıl ahidde bulunduğunu, *"Allah, bize hiçbir peygambere... getirinceye kadar îmân etmemizi bize emretti (ahdetti)"* (Al-i İmran, 183) diye; daha sonra da Peygamberlere olan ahdini, *"Biz İbrahim'e ve İsmâil'e ahdettik..."* (Bakara, 125) diye; bu tefsir etmekte olduğumuz ayette de: *"Ahdim zalimlere ulaşmaz"* diye, zalimlerin ahdine ulaşamayacağını beyan etmiştir.

Bu muâhede (ahidleşme) hususundaki bu derece itinâ, bunun hakikatini araştırmayı icab ettiriyor. Buna göre biz deriz ki: Senden alınan ahd (söz), ancak hizmet ve kulluk sözüdür. Cenâb-ı Allah'ın iltizam ettiği ahid ise ancak rahmet ve rubûbiyet sözüdür (ahdidir).

Sonra akıllı kimse bu ahidleşme üzerinde düşündüğünde, kendisinin ahdini devamlı sûrette bozduğunu, Rabbininse devamlı olarak ahdine vefa gösterdiğini anlar. Şimdi biz, bu konunun temel noktalarına değinerek şöyle deriz:

a) Allah'ın sana olan ilk nimeti seni yaratmak, yoktan var etmek, diriltmek, akıl ve onu kullanacak aletler vermiş olması nimetidir. Bütün bunlardan maksat, senin Allah'a itaat, hizmet ve O'na kullukla meşgul olmandır. Nitekim O, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurmuştur. Yine Allah, kendisini boş yere bir şey yaratmaktan ve icad etmekten tenzih ederek:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri boş yere, oyalanmak için yaratmadık; biz onları ancak bir hak ile yarattık" (Duhan, 38-39); *"Biz göğü, yeri ve bu ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, kâfirlerin zannıdır"* (Sad, 27); ve: *"Siz, sizi boş yere yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'minun, 115) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, yaratmasındaki ve yoktan var etmesindeki hikmeti açıkca beyan ederek: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 56) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ, seni yaratmış, diriltmiş; sana her türlü nimeti vermiş ve seni akıllı, iyiyi kötüyü ayırdeden bir varlık olarak yaratmış olması bakımından rubûbiyyet ahdini yerine getirmiştir. Bu sebeple sen, O'na hizmet, itaat ve kulluk ile meşgul olmazsan, Allah'ın rubûbiyyet ahdini ifâ etmesine rağmen, sen kulluk ahdini bozmuş olursun.

b) Rubûbiyyet ahdi, muvaffak kılmayı ve hidâyete erdirmeyi gerektirir. Senden olan kulluk ahdi ise, amelinde ciddiyet ve gayretini gerektirir. Sonra Cenâb-ı Hak, rubûbiyyet ahdini bîhakkın yerine getirmiş, her bir zerreyi seni hak yola iletecek bir hidâyet rehberi yapmıştır: *"Hiçbir şey yoktur ki, Allah'ı tesbih ediyor olmasın "* (İsra, 44).Sen ise, itaat ve kulluk ahdine kesinlikle vefa göstermedin.

c) Allah'ın verdiği iman nimeti nimetlerin en büyüğüdür. Bunun delili ise şudur: Bu nimeti kaçırdığında, sen ebedî ve devamlı olarak bedbahtların en bedbahtı olursun.. Sonra bu nimet, Allah tarafındandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizde olan her bir nimet, ancak Allah'tandır"* (Nahl, 53) buyurmuştur. Bu nimet O'ndan olmasına rağmen, yine O sana teşekkür ve takdir ederek, *"İşte bunlar yok mu, onların gayretleri makbûldür"* (İsra, 19) buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu nimete mukabil bu nimete teşekkür edince, senin O'nun tevfikine ve hidayetine haydi haydi teşekkür etmen gerekir... Sonra sen sadece küfrân-ı nimette bulundun. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kahrolasıca İnsan, nedir onu küfre sevkeden?"* (Abese, 17) buyurmuştur. Allah'u Teâlâ ahdini yerine getirdiği halde sen ahdinde durmadın..

d) Onun nimetleri rızası uğruna harcamandır. Buna göre, O'nun sana olan ahdi, sana çeşitli nimetlerini vermesidir ki, O da bu ahdini yerine getirmiştir. Senin O'na olan ahdin ise, O'nun nimetlerini rızası uğruna harcamandır; ama ne var ki sen bunu yapmadın.

كَلَّآ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَيَطْغَىٰٓ ۝٦ أَن رَّءَاهُ ٱسْتَغْنَىٰٓ *"Hayır, muhakkak ki İnsan, kendisini Allah'dan müstağni görmekle azmaktadır "* (Alak, 6-7).

e) Fakirlere lütufta bulunasın diye Allah sana, çeşitli nimetleri lütfetmiştir. Nitekim O, وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ *"Ve ihsan edin; muhakkak ki Allah ihsan edenleri sever"* (Bakara, 195) buyurmuştur. Sonra sen bunu insanlara eziyyet etmek ve onları hayret içinde bırakmak için bir vasıta edindin. Nitekim O, ٱلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبُخْلِ *"Ki onlar, cimrilik yaparlar ve insanlara cimriliği öğütlerler"* (Nisa, 37) buyurmuştur.

f) Hamdine yönelsin diye, O sana bu büyük nimetleri vermiştir; oysa ki sen, O'nu değil de başkasını översin.. Hele bir bak bakalım; büyük bir hükümdar, sana çok kıymetli bir elbise hediye etse.. Sonra sen de onun huzurunda ondan yüz çevirip, alalâde kimselerin hizmetiyle meşgûl olsan.. Söyle bakalım, sen te'dib edilip azarlanmayı hak etmez misin? Burada da böyledir. Şunu bilmek gerekir ki, biz Allah'ın ihsân ve rubûbiyyet ahdine nasıl vefâ gösterdiğini ve bizimse ihlâs ve ubûbiyyet ahdini nasıl ihlâl etmiş olduğumuzu açıkla-

maya kalkarsak, buna gücümüz yetmez. Çünkü biz, hayatımızın başından sonuna kadar O'nun zâhir ve bâtınımızla ilgili çeşitli nimetleri bir an olsun, bizi bırakmaz. Bu nimetlerden herbiri, başlıbaşına bir şükrü ve başlıbaşına bir hizmeti gerektirir.

Sonra biz O'nun nimetlerinin şükrünü edâ etmemiz bir yana, O'nun nimetlerinin farkına varıp, onların keyfiyyet ve kemiyyetlerini bile hakkıyla tanıyamadık.

Sonra, Allahu Teâlâ, bizim bu kadar kusur ve gafletimize rağmen, çeşitli nimet ve lütuflarını artırmaktadır. İşte böylece biz, hayatımızın başından sonuna kadar sadece noksanlık, kusur ve kınanmaya müstehak olma derecelerimizi fazlalaştırdık. Halbuki Allahu Teâlâ, ihsan, lütuf ve keremini; hamde ve övgüye müstehak olmasını arttırdı; çünkü bizim kusurumuz ne kadar çok olursa, bundan sonra O'nun bize olan nimeti daha fazla müessir olur. O'nun bize olan nimeti ne kadar çok olursa, O'na şükür hususundaki kusurumuz da o nisbette kötü ve çirkin olur. Buna göre bizim fiillerimizin çirkinlikleri artarken, O'nun fiillerinin güzellikleri ise, sona ermeyecek biçimde devam etmiştir.

Sonra Allahu Teâlâ bu ayette, *"Benim ahdim zalimlere ulaşmaz"* buyurmuştur. Bu, şiddetli bir tehdittir. Ancak biz şöyle deriz: Ya Rabb, senden, sana yakışan kerem, af, rahmet ve ihsanın sudûr etmiştir; bizdense, bize yakışan kusur, cehâlet, zulüm ve tembellik sâdır olmuştur. Böylece biz, senden senin hakkın için ve senin bütün âlemi kaplayan fazlınla bizi bağışlamanı istiyoruz; ey merhametlilerin en merhametlisi...

Kâbe'nin Bazı Vasıfları, Mekke'nin Emîn Olması

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

(Hatırla, hani biz Kâ'be'yi insanlar için bir toplanma yeri ve emniyet vesilesi yapmıştık. Siz, Makam-ı İbrahim'i bir namazgâh edinin! Biz, İbrahim ve İsmail'e, "Evimi tavaf edenler, i'tikaf edenler, rükû ve secde edenler için temizleyin" diye emretmiştik!"

(Bakara, 125).

Bil ki Allahu Teâlâ, imametle mükellef kıldığı zaman İbrahim (a.s)'in durumunun nasıl olduğunu açıklamıştır. Bu, ikinci teklifin şerhedilmesidir. Bu teklif, Kâbe'nin temizlenmesi vazifesidir.

Sonra biz şöyle deriz: Ayette geçen "Beyt" ile Cenâb-ı Allah, **el-Beytu'l Haram**'ı kastetmiş; ahd veya cins için olan elif lâm bulunduğu için, "**Beyt**" kelimesini mutlak olarak zikretmekle yetinmiştir. Muhataplar, Allah'ın bununla cinsi kasdetmediğini bildiği için, bu ifade onlarca bilinen bir manaya dönüşmüş olur ki, bu da o Beyt'ten kastedilenin Kâbe olmasıdır.

Sonra biz, Beyt'ten maksadın bizzat Kâbe olmadığını söylüyoruz; zira Allahu Teâlâ o Beyt'i "emniyet vesîlesi" olarak nitelendirmiştir ki bu sadece Kâ'be'nin sıfatı değil, bütün Harem'in sıfatıdır. Beyt'in mutlak olarak zikredilip de, ondan maksadın bütün "Harem" olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kabe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere.."* (Maide, 95) kavlidir. Bu ifâdeden maksad ise, bizzat Kâbe'nin kendisi değil, Harem'in tamamıdır; çünkü bu kurban ne Kabe'de, ne de Mescid-i Haram'da kesilmemektedir. Allah'ın, *"Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) kavli de böyledir. Allah en iyisini bilir ya, bundan maksat müşrikleri kurban kesilen yerlerde bulunmaktan men etmektir. Hak Teâlâ, bir başka ayette; *"Mekke'yi, emin bir yer kıldığımızı görmediler mi?* (Ankebût, 66) buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir başka âyetinde, Hz. İbrahim (a.s)'den haber vererek, رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا

"Rabbim bu beldeyi emniyetli kıl" (Bakara, 126) buyurmuştur. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, beytini (evini) "emniyetli" diye vasfettiğine delâlet eder. Bu da, beyt'ten maksadın bütün Harem bölgesi olmasını gerektirir. Hak Teâlâ'nın "**beyt**" lâfzını mutlak olarak zikredip, bununla bütün Harem'i kastetmesindeki sebeb, Harem'e duyulması gereken saygı, beyte bağlanınca, Harem'e "beyt" demesi câiz olmuştur.

Kâbe'nin Toplayıcı Vasfı

Allahu Teâlâ'nın, *"İnsanlar için bir toplanma yeri"* sözüne gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mesabe Ve Sevab Kelimelerinin İştikakı

Dilciler şöyle demişlerdir: Ayette geçen, مَثَابَةً kelimesinin aslı, "**dönmek**" manasına gelen, ثاب، يثوب ثَوْبًا ve مثابة kelimesinden gelmektedir. Su, kesildikten sonra akıp (tekrar) nehre vardığında ثَابَ الْمَاءُ denilir. Yine, "aklı başına geldi" manasında, ثَابَ إِلَى فُلَانٍ عَقْلُهُ ; insanlar birisinin yanından ayrılıp sonra topluca ona geri döndükleri zaman, ثَابُوا denilir.

Sevâb da bu kökten alınmıştır. Sevâb, sanki kişinin mal ve benzeri şeyleri infâk edip çıkardığında kendisine geri dönmesi manasınadır. Kuyunun dibinde suyun birikmesine, اَلْمَثَابُ مِنَ الْبِئْرِ denilir.

Kaffâl şöyle denildiğini iddia etmiştir: مَثَابٌ ve مَثَابَةٌ kelimeleri, مَقَامٌ ve مَقَامَةٌ gibi, ikisi de doğru olan birer kullanıştır. Bu **Ferrâ** ve **Zeccâc'ın** görüşüdür. مَثَابَةٌ lâfzına, "te" harfinin mübalağa için dahil olduğu da söylenmiştir. Nitekim Araplar aynı şekilde mübalağa ifâde etmek için, نَسَّابَةٌ ve عَلَّامَةٌ derler. مَثَابَةٌ kelimesinin aslı, مَفْعَلَةٌ vezninde olan, مَثْوَبَةٌ kelimesidir.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bu kelimenin manası, "insanlar her yıl oraya dönerler" şeklindedir." **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücahid**'den ise, bunun (oradan) ayrılan herkes, tekrar oraya dönmeyi ister" manasında olduğu rivayet edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ *"Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir"* (İbrahim, 37) buyurmuştur. "Mesâbeten" kelimesinin şu manaya geldiği de söylenmiştir: "İnsanlar oraya hacceder, bundan dolayı sevab kazanırlar." "Şayet:" Beyt'in "mesâbe" olması, ancak insanların oraya yönelmesiyle olur ki, bu da Allah'ın yaratmasıyla değil, insanların fiiliyle olmuş olur. Öyle ise, Allah Teâlâ'nın, وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ ifâdesinin manası nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bu ayet, "Kulun fiilini de yaratan Allah'dır" şeklinde olan bizim itikadımıza bir delildir. Mu'tezile'nin görüşüne göre ise bunun manası, "Onların bir kere daha oraya dönmelerine sebeb olsun diye, Allah oranın saygısını insanların kalbine attı" demektir. Allah bunda dünyevî ve uhrevî faydalar bulunduğu için böyle yapmıştır. Dünyevî menfaatler, doğu ve batıdaki insanların orada bir araya gelmeleri, böylece büyük menfaatlerin ve dünyevî kazançların elde edildiği ticaretlerin yapılmasıdır. Bu sebeble hac yolculuğundan dolayı, yollar ve beldeler mamûr hale gelir ve çeşitli dünyevî durumlar müşâhede edilir.

Dinî menfaatlere gelince, bu şu sebebten olur: Arzulu olarak Allah'ın emir-

lerine uymak ve O'na yaklaşmak, kulluğunu ortaya koymak, umre ve tavafa devam etmek, şerefli **Mescid-I Haram**'da namaz kılmak ve orada itikafa girmek için Beytullah'a niyetlenen (yönelen) kimse, bu niyetiyle Allah katında, büyük sevab elde etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı alimlerimiz, umrenin vâcib oluşu meselesinde, Allah Teâlâ'nın, الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ ifâdesini delil getirmişlerdir. Bu ayetin delâlet vechi şudur: Allah Teâlâ bu buyruğu ile kendisinin bu Beyt'inin, insanların "mesâbesi" olduğunu haber vermiştir. Ancak ayeti bu manada anlamak mümkün değildir. Çünkü Beyt'in insanlar için bir mesâbe olması, insanların tercihlerine bağlı olan bir durumdur. İnsanların tercihlerine bağlı olan bir şeyin cebr ve zorlama ile elde edilmesi mümkün olmaz. Ayeti zâhirine hamletmek imkânsız olunca, onu vücûba hamletmek gerekmiştir; çünkü biz ayeti vücûba hamlettiğimizde bu, umrenin hükmünün mendub olmaktansa vâcib olduğu sonucuna götürmüş olur. Böylece Cenâb-ı Allah'ın, bize tekrar tekrar Beytullah'a dönüp, gelmeyi vâcib kılmış olduğu sâbit olmuş olur. Biz, bu vücûbiyyetin, tavafın dışındaki herhangi bir şeyde tahakkuk etmediği hususunda ittifak ettik; bundan ötürü de bu vücûbiyyetin tavafta tahakkuk etmesi vâcib olmuş oldu. İşte, bu ayetle istidlâl ediliş şekli budur. Kur'an'ın hükümleri hususunda konuşanların çoğu, bu ayetin bu mânaya delâlet etmesi hususunu eleştirdiler. Biz ise, bu ayetin, açıkladığımız bu yönden, bu mânaya delâlet ettiğini ortaya koyduk.

Mescid-i Haram'ın Emniyet Yeri Olması

Cenâb-ı Allah'ın, وَأَمْنًا "Ve bir emniyet vesilesi" kavline gelince, bunun mânası "güven ve emniyet yeri" dir. Sonra şüphe yok ki, جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا *"Biz Kâbe'yi insanlar için bir toplanma ve emniyet yeri yaptık"* ifâdesi bir haberdir. Bazan, bunu zahiri üzere bırakıp, "bu bir haberdir" deriz; bazan da onu zâhirinden çevirerek, "bu bir emirdir" deriz.

Bu hususdaki birinci görüş şudur: أَمْنًا kelimesinden murad, "Cenâb-ı Allah Harem beldesinin halkını, *"Bizim, Mekke'yi harem ve emniyetli bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* (Ankebut, 67) ;ve: *"Tarafımızdan bir rızık olarak, onları çeşitli birçok mahsüllerin gelip toplanacağı emin bir Harem'de yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57) ayetlerinde buyurduğu gibi, kıtlık ve kuraklıktan güvenli kılmıştır." Bundan muradın, Harem beldesinde öldürme hâdisesinin bulunmadığını haber vermek olması mümkün değildir. Çünkü Harem'de, bazen haksız ve haram olan öldürme hâdisesinin vukû bulduğunu, bazan da mübah olan

öldürme cezasının orada uygulandığını görmekteyiz. Cenâb-ı Allah, *"O kâfirler, orada sizinle savaşmadıkca, siz de Mescid-i Haram'ın yanında onlarla savaşmayın. Eğer onlar sizinle savaşırlarsa, onları o zaman öldürün"* (Bakara, 191) buyurmuş, orada öldürme hâdisesinin vukû bulduğunu haber vermiştir.

Bu hususdaki ikinci görüş: Biz bunu te'vil ederek, emir anlamına hamledebiliriz. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Allahu Teâlâ insanlara, bu yeri baskın ve öldürmeden emin olunan bir yer yapmalarını emretmiştir. Buna göre, Beytullah Allah'ın hükmü ile saygın ve muhterem bir yer olmuştur. Cahiliyye devri insanları da O'nun saygınlığına inanıyorlardı. Bundan dolayı oraya sığınan bir kimseye saldırmazlardı. Kureyşlileri de, Beytullah'a olan saygılarından dolayı, "Ehlullâh-Allah'ın halkı" diye isimlendirmişlerdi.

Sonra sen, oradaki avlanma işini düşün.. Meselâ köpek, Harem'in dışında ceylanı avlamak ister; ceylan ondan kaçınca, köpek onun peşine düşer; eğer ceylan Harem mıntıkasına girerse, köpek artık onu izlemez..

Mekke'nin haremliği hususunda birçok hadis rivayet edilmiştir: Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلاَ تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَإِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي ...

"Allah muhakkak ki, Mekke'yi harâm kılmıştır. O, ne benden önce herhangi bir kimse için helâl kılınmıştır; ne de benden sonra herhangi bir kimseye helâl kılınacaktır. O bana, sadece bir günün bir saatinde helâl kılınmış, sonra da haramlığı, eskisi gibi geri dönmüştür "(101) **Şafiî** (r.a), bu hadisin şu mânada olduğunu söylemiştir: Mekke'de, hiç kimseye harp yapmak helâl kılınmamıştır; bu ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'e helâl kılınmıştır.

Mescid-i Haram'a Sığınan Suçluların Durumu

Kendilerine had uygulanması gereken kimselerden Beytullah'a sığınanlara gelince, bu hususta **Şafiî** (r.a), şöyle demiştir: "Devlet başkanı o şahsın, Harem'den çıkmasına sebep olacak biçimde, sıkıştırılmasını emreder. O kimse. Harem bölgesinden çıkınca, "hıll" (Harem'in dışında kalan bölgler)'de ona cezâ tatbik edilir. Öldürülmedikçe Harem'den çıkmazsa, bu caizdir; Harem'de başkasını öldüren kimsenin durumu da böyledir, onun da orada öldürülmesi caizdir".

Ebû Hanife (rh.a) "Onun orada öldürülmesi caiz değildir" demiştir.

(101) Buhari, İlim, 37. (Aynı manada daha uzun bir hadis).

Şafiî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Ebu Süfyan, Asım İbn Sâbit İbn el-Eflâh** ile **Hubeyb**'i öldürdüğü zaman, onun Mekke'deki evinde, eğer mümkün olursa, suikast ile öldürülmesini emretmesini delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bu, Mekke Harem olduğu halde emredilmiştir; binaenaleyh bu olay, Mekke'nin kendisine bir ceza uygulanması gereken bir kimseye ceza uygulanmasına mani olmadığına, fakat başka yerlerde uyulduğu gibi, orada harb edilmesine mânî olduğuna delâlet etmektedir.

Ebu Hanife (rh.a) bu âyeti kendi görüşüne delil getirmiştir.

Ebu Hanife'ye şöyle cevap verilir: Ayetteki, أَمْنًا ifâdesinden, Cenâb-ı Hakk'ın Harem bölgesini hangi konuda emin kıldığına dâir bir açıklama bulunmamaktadır; binaenaleyh bunun, "kıtlıktan emin olmak", "harp yapılmaktan emin olmak" ve "ceza uygulanmasından emin olmak" manalarına olması mümkündür. Lâfız umûmî bir ifâde olmadığı için, hepsine hamledilemez; belki onu kıtlıktan ve âfetlerden emin olmak mânasına hamletmek daha evlâdır. Çünkü bu tefsire göre biz, haber ifâde eden lâfzı, emir manasına hamletme ihtiyacını duymayız. Diğer izah şekillerinde ise, buna muhtaç olunur. Bundan dolayı **Şâfiî** (r.a.)'nin izahı daha uygundur.

Makam-ı İbrahim'de Namaz Emri

Cenâb-ı Allah'ın, وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى *"Siz Makam-ı İbrahim'. bir namazgâh edinin"* kavlinde bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesir, Ebu Amr, Hamza, Âsım** ve **Kisâî**, emir sigası olarak ha harfinin kesresi ile kelimeyi, وَاتَّخِذُوا şeklinde; **Nâfi** ve **İbn Âmir**, haber (fiili mazi) sigası olarak ha harfinin fethası ile, وَاتَّخَذُوا şeklinde okumuşlardır.

Birinci kıraata göre, وَاتَّخِذُوا "edininiz" ifâdesi neye atfedilmiştir? Bu hususta bazı görüşler vardır:

a) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın,

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (Bakara, 122)

ifâdesine atfedilmiştir.

b) Bu ifâde, Allah'ın, إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا sözüne atıftır. Buna göre mana şöyle olur: "Allah Hz. İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip, o da o kelimeleri yerine getirince, Hz. İbrahim yapmış olduğu bu fiillerine mükâfaat olarak, "Ben seni insanlara imâm kıldım ve İbrahim'in makamını namazgâh

edininiz'' buyurdu. Allah Teâlâ'nın bunu Hz. İbrahim'in soyuna emretmiş olması da câizdir. Fakat Cenâb-ı Allah bu hususu açıkca beyan etmemiş, sadece bu kadar söylemiş. Bunun bir benzeri de,

وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُۥ وَٰقِعٌۢ بِهِمْ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ

''Onlar hakikaten bu (dağın), üzerlerine düşeceğini sanmışlardı. (İşte o vakit): ''Size verdiğimiz (Kitabı) kuvvetle tutun'' (demiştik)'' (A'râf, 171) ayetidir.

c) Bu ifâde, Allah tarafından ümmet-i Muhammed'e, Hz. İbrahim (a.s)'in makamını namazgâh edinmeleri için bir emirdir. Bu izaha göre ayet, Hz. İbrahim kıssasının arasına girmiş bir cümle-i itiraziyyedir. Ayetin tertib ve manası sanki şöyledir: ''Biz Beytullah'ı insanlar için sevab kazanma yeri kıldık. O halde ey ümmet-i Muhammed, İbrahim'in makamını namazgâh edininiz.'' Buna göre ayetin takdiri de şöyle olur: Biz o Beyt'i şereflendirip, insanların sevab kazanacağı ve emniyette olacağı bir yer olarak vasıflandırdığımız için, ey ümmet-i Muhammed, orayı kendinize kıble edininiz.'' Her nekadar, اِتَّخِذُوا fiilinin başına fâ harfi getirmek daha açık olsa da bu yerde hem vav hem de fâ harfi (atıf harfi olarak) getirilebilir.

İkinici kıraate göre ise, bu, Hz. İbrahim (a.s)'in zürriyetinin orayı bir namazgâh edindiklerini haber vermektedir. Buna göre bu söz, ''Biz Beyt'i sevâb kazanma yeri kıldık,'' buyruğuna atfedilmiştir. Yani, ''Biz Beyt'i sevab kazanma yeri kıldık da onun zürriyeti orayı namazgâh edindiler'' manasınadır. Yine bu kıraate göre bu ifâdenin, وَاِذْ اِتَّخَذُوا مُصَلًّى takdirinde olmak üzere, وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ ifâdesine atfedilmiş olması da câizdir.

İKİNCİ MESELE

Makam-ı İbrahim Nerededir?

Âlimler, Makam-ı İbrahim'in ne olduğu hususunda bazı görüşler söylemişlerdir:

Birinci Görüş: Hz. İbrahim (a.s)'in üzerine çıktığı taşın yeridir. Bu görüşte olanlar da iki değişik izah yapmışlardır:

a) Bu Hz. İsmail (a.s)'in hanımının, İbrahim (a.s)'in başını yıkarken onun ayağının altına koyduğu taştır. Hz. İbrahim (a.s) bineği üzerinde olduğu halde bir ayağını o taşın üzerine koymuş, böylece gelini, Hz. İbrahim (a.s)'in başının bir tarafını yıkamış. Sonra Hz. İbrahim (a.s)'in ayağının üzerinde iz bıraktığı o taşı diğer ayağının altına koymuş, o ayağı da taş üzerinde iz bırakmıştır. Allah bu iz bırakmayı, onun mucizelerinden biri olarak yaratmıştır. Bu, **Hasan Basrî, Katâde** ve **Rebi' b.Enes'in** görüşüdür.

b) **Sa'id b. Cübeyr'in,İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiği şu husustur: Hz. İbrahim (a.s), Ka'be'yi inşâ ediyor, Hz. İsmail (a.s) de ona taş veriyordu. Her

ikisi de bu esnada: *"Ya Rabb, bizden kabul et. Muhakkak kl sen hakkıyla işiten ve bilensin"* (Bakara, 127) diye dua ediyorlardı. Binânın duvarları yükselip, Hz. İbrahim taş koymak için yetişemeyince, bir taş üzerine çıkmıştır ki Makam-ı İbrahim işte bu taşın bulunduğu yerdir.

İkinci Görüş: Hz. İbrahim'in makamı, Harem bölgesinin tamamıdır. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür.

Üçüncü Görüş: Makam-ı İbrahim, Arafat, Müzdelife ve şeytan taşlama yerleridir. Bu, **Atâ'nın** görüşüdür.

Dördüncü Görüş: Haccın tamamı (hacc mahallerinin tamamı) Hz. İbrahim'in makamıdır. Bu görüş, İbn Abbas (r.a)'a aittir.

Muhakkik âlimler birinci görüşün daha uygun olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Buna pekçok şey delildir:

a) Câbir (r.a)'in rivayetine göre, Hz. Peygamber tavafı bitirip Makam-ı İbrahim'e gelince, "Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz" ayetini okurdu. Bu ifâdenin, bu yerde okunması Makam-ı İbrahim'den maksadın, bu yerin olduğuna açıkca delâlet eder.

b) Bu isim örfte, bu belli yere hastır. Buna delil ise şudur: Bir insan, Mekke'de bir Mekkeliye Makam-ı İbrahim'i sorsa, o ona bu yerden başka bir yer göstermez, ve başka bir şey de anlamaz.

c) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Hz. Ömer (r.a) olduğu halde Makam'a geldi. Hz. Ömer (r.a): "Ey Allah'ın resûlü, bu atamız İbrahim'in makamı değil midir?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Evet" cevabını verdi. Hz. Ömer de: "Biz orayı namazgâh edinemez miyiz?" deyince de Hz. Peygamber (s.a.s): "Bununla emrolunmadım" dedi. O gün henüz sona ermemişti ki bu ayet-i kerime nâzil oluverdi.

d) Taş, Hz. İbrahim (a.s)'in ayağının altında, onun ayakları üzerinde iz bırakacak şekilde çamur gibi yumuşak oldu. İşte bu Allah'ın birliğine ve Hz. İbrahim (a.s)'in mu'cizesine apaçık delâlet eden şeylerdendir. Bu sebeple, bu makamın Hz. İbrahim'e has kılınması, başkalarına has kılınmasından daha uygundur. Binaenaleyh oraya Makam-ı İbrahim demek daha evlâ olur.

e) Hak Teâlâ, *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz"* buyurmuştur. Halbuki namazın, bu yerin dışında ne Harem ile ne diğer yerler ile bir bağlantısı yoktur. Binaenaleyh Makam-ı İbrahim'in burası olması gerekir.

f) Makam-ı İbrahim, O'nun ayakta durmuş olduğu yerdir. Hz. İbrahim'in

yıkanırken başkasının değil, bu taşın üzerinde durduğu rivâyetlerle sabit olmuştur. Bundan dolayı bu taşın bulunduğu yere Makam-ı İbrahim demek daha uygundur.

Kaffâl şöyle demiştir: Makam-ı İbrahim'i bu taşın bulunduğu yer olarak anlayanlar, Allah Teâlâ'nın, "Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz" ifâdesini, insanın, "Falancayı arkadaş edindim. Allah bana falancanın yerine bir sâlih kardeş verdi ve senin yerine müşfik bir dost hîbe etti" sözündeki mecâzî manada anlamışlardır. Ayetteki, مِنْ kelimesi ancak, bu manada namazgâh edinilen yeri açıklamak ve onu başkalarından ayırmak için getirilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Musalla (Namazgâh)'dan Maksad Nedir?

Alimler, Allah'ın, مُصَلًّى "Namazgâh" ifâdesiyle neyi murâd ettiği konusunda bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

a) Musallâ, dua edilecek yer demektir. Bunu söyleyenler bu kelimeyi "**dua**" manasına olan, صَلَاةٌ lâfzından almışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ

"Ey İman edenler ona duâ edin" (Ahzâb, 56) buyurmuştur. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. **Mücahid** bu görüşe, "Harem'in tamamı Makam-ı İbrahim'dir" şeklindeki görüşüne uygun düşsün diye zâhib olmuştur.

b) Hasan el-Basri, "Allah Teâlâ bu buyruğu ile, kıble manasını kastetmiştir" demiştir.

c) **Katâde** ve **Süddî**, "İnsanların orada namaz kılmaları emrolunmuştur" diye açıklamışlardır.

Muhakkik ulemâ: "Bu son görüş daha uygundur. Çünkü "salât" lâfzı mutlak olarak zikredildiği zaman, rükû ve secdesiyle kılınmış olan namaz akla gelir. Görmüyor musun, bir şehrin musallâsı, bayram namazlarının kılındığı yerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), **Üsâme b. Zeyd** (r.a)'e, *"Musalla, senin önündedir"* buyurmuş, bu ifâdeyle kılınan namazın yerini kastetmiştir. Buna, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayeti okuduktan sonra, bu makamda namaz kılmış olması da delâlet eder. Bir de bu kelimeyi,bildiğimiz namaz manasına hamletmek daha evlâdır. Çünkü bu, ayet hakkında yapılan diğer tefsirlere de şâmildir.

Burada fıkhî bir mesele vardır: Tavaf'ın iki rekat namazı farz mıdır,sünnet midir? Bu durumda bakılır, eğer tavaf farz olan tavaf ise, **Şafiî** (r.a)'nin bu hususta iki görüşü vardır:

1) Bu namaz, Allah'ın "Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz" ifâdesinden dolayı farzdır. Çünkü ayetteki emir, vacib oluşu ifâde eder.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), bedevî Arabın, "Bana, bundan başka şey gerekiyor mu?" dediğinde, ona, "Hayır. Ancak nâfile olarak yapacakların müstesnâ.." buyurmuştur. Eğer tavaf, kudûm tavafı gibi nafile bir tavaf ise, iki rekat tavaf namazı da sünnettir. Bu meselede **Ebu Hanife**'den de değişik görüşler rivayet edilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâbe'nin Fazileti

Dördüncü mesele Beytullah'ın fazileti hakkındadır. İmam **Ahmet el-Beyhaki Şu'âbü'l-İmân** kitabında **Ebu Zer** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ey Allah'ın peygamberi, yeryüzünde ilk yapılan mescid hangisidir?" dedim. O, *"Mescid-i Haram"* diye cevab verdi. "Daha sonra hangisidir?" dedim. O, *"sonra Mescid-i Aksa'dır"* diye cevab verdi. Ben: "İkisinin yapılışları arasında kaç sene geçmiştir?" deyince de, *"Kırk yıl"* cevabını verdi ve sözüne şunu ekledi: *"Namaz vakti nerede gelirse hemen namazını kıl, çünkü orası mesciddir."* Bu hadisi **Buharî** ve **Müslim**, Sahih'lerine almışlardır.

Abdullah b. Ömer (r.a)'den rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: "Beytullah, yeryüzünden bin sene önce yaratılmıştır. Sonra yeryüzü oradan genişletilip bu hale getirilmiştir."

İbn Abbas (r.a)'dan da rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

أَوَّلُ بُقْعَةٍ وُضِعَتْ فِي الْأَرْضِ مَوْضِعُ الْبَيْتِ ثُمَّ مُدَّتْ مِنْهَا الْأَرْضُ وَأَنَّ أَوَّلَ جَبَلٍ وَضَعَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَبُو قُبَيْسٍ ثُمَّ مُدَّتْ مِنْهُ الْجِبَالُ

"Yeryüzünde yaratılan ilk yer, Kâbe'nin yeridir. Daha sonra buradan yeryüzü genişletilmiştir. Allahu Teâlâ'nın yeryüzünde dikmiş olduğu ilk dağ ise, Ebu Kubeys Dağı'dır. Daha sonra diğer dağlar buradan uzayıp gitmiştir."

Vehb İbn Münebbih'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Adem (a.s) yeryüzüne indirilince, orayı uçsuz bucaksız görüp, bir de kendisinden başka kimse göremeyince, oradan ürkerek şöyle dedi: "Rabbim, senin bu yerin çok güzel ve mâ'mûr; orada benden başkası da seni tesbih ve takdis etsin!"Bunun üzerine Hak Teâlâ: Ben orada senin zürriyetinden, beni hamd ve takdis eden kimseleri yaratacağım ve orada, içinde zikrimin yüceltildiği evler yapacağım.. Böylece, içinde yarattığım insanlar beni tesbih edecekler. Ben seni, orada, kendi nefsim için seçmiş olduğum ve ikrâmıma tahsis ettiğim bir"ev"(in yanı-

na) yerleştireceğim. Ve onu, ismim ile, ismime nisbet ederek (Beytullah-Allah'ın evi), bütün evlere tercih edeceğim. Ben onu "Beytî-Evim" diye adlandırıp, azametimle yücelteceğim, onu, bana olan ihtiram ve saygıyla kuşatacağım, onu bütün evlerin içinde benim zikredilmeme en lâyık ve en uygun olanı yapacağım ve onu kendim için seçtiğim bir bölgeye yerleştireceğim. Çünkü ben bu evin yerini gökleri ve yeri yarattığım gün seçtim ve onu, sen ve senden sonrakiler için, üstündekini, altındakini ve etrafındakileri hürmeti sebebiyle saygın kılmış olduğum emniyetli ve muhterem kıldım. Kim benim muhterem kılmam sebebiyle ona saygıda bulunursa, muhakkak ki beni ta'zim etmiş olur; kim ona saygısızlığı mübah görürse, bana saygısız davranmayı da mübah görmüş olur. Kim oranın halkına güven ve emniyet verirse, bununla benim güvenimi elde etmiş olur; kim de oranın halkını korkutursa, beni korkutmaya çalışmış olur; kim oranın şanına saygı gösterirse, o kimse de benim gözümde büyümüş ve kim de oranın halkını küçümserse, benim gözümde küçülmüş olur. Oranın sakinleri benim komşularım; orayı imâr edenler benim heyetlerim ve orayı ziyaret edenler benim misafirlerimdir.

Orayı insanlar için yapılan ilk beyt olarak yaratıyorum ve orasını, üstleri başları tozlu olduğu halde bölük bölük gelen yeryüzü ve gökyüzü sakinleriyle ma'mûr hale getiririm. Nitekim O,

وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

"İnsanlar içinde haccı ilân et. Gerek yaya olarak, gerek de bütün uzak yerlerden gelen arık develer üstünde sana gelsinler!" (Hac, 27) buyurmuştur. İnsanlar bana olan tekbiriyle ortalığı doldurur ve sellerin çağlaması gibi telbiye söylerler. Buna göre, kim benden başkasını bir gâye ve maksad edinmeksizin, orayı ziyaret ederse beni ziyaret etmiş, bana misafir olmuş, benim yanımda konaklamış ve bana heyet olarak gelmiş demektir. Böylece, ona ikrâm ve kerâmetimi sunmam üzerime hak olur. Yine kerim olan kişiye, kendisine gelen heyete, misafirlerine ve ziyaretçilerine ikram etmesi ve onlardan herbirinin ihtiyacını gidermesi hak bir vazifedir.

"Ey Adem, hayatta olduğun sürece orayı ma'mûr et; sonra senin zürriyetinden peşpeşe ve ardarda gelen ümmetler, milletler ve peygamberler de orayı ma'mûr etsinler.. Sonra bu iş, senin zürriyetinden olan, kendisine Muhammed adı verilen ve peygamberlerin de sonuncusu olan bir nebî ile son bulsun.. Binaenaleyh, ben o Muhammed'i oranın sakinlerinden ve orayı ma'mûr eden, orayı koruyan ve oranın idaresini üstlenen birisi olarak yaratacağım. Böylece o hayatta bulunduğu müddetçe evime karşı benim "eminim (güvenilir adamım) olur. Birisi bana yöneldiğinde, beni, kendisiyle bana yaklaşabileceği bir karşılığı ona hazırlamış olduğum halde bulur.

Ben bu "beyt" in ismini, yâdını, şerefini, mecdini, övgüsünü ve onun kadrini, senin zürriyetinden olan bir nebîye veriyorum. ki bu nebî, Muhammed'den önce olup, O'nun atasıdır ve ona İbrahim denilir. Kâbe'nin temellerini onun için yükseltiyor, onun ümranını onun elleriyle yerine getiriyor, ona oranın kurallarını ve ibadet şekillerini öğretiyor, ve onu, itaatkâr, emrimi yerine getiren, yoluma çağıran tek bir ümmet yapıyor, onu seçip Sırat-ı Müstakim'e iletiyorum. Onu imtihan ediyorum, o da sabrediyor; ona afiyet ve sıhhat veriyorum, şükrediyor; ona emrediyorum, yapıyor ve bana adaklarda bulunuyor, sonra da adağını yerine getiriyor. Bana dua ediyor, ben de onun kendisinden sonra gelecek olan zürriyeti ve çocukları hakkındaki duasını kabul ediyorum. Onu onlar hakkında şefaatçi kılıyor ve onları, onlar değiştirmediği ve tagyîr etmediği müddetçe bu evin halkı, onu idare eden, onu himaye eden, oradakileri sulayan, oraya hizmet eden, orayı bekleyen ve oranın perdedârları yapıyorum.. İbrahim'i bu "ev"in imamı ve bu şeriatın ehli kılıyorum. Orada bulunan bütün insanlar ve cinler, ona tâbi olur."

Atâ'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Adem Hindistan'a indirildiği zaman, "-Ya Rabbi, bana ne oluyor da, cennette duymuş olduğum gibi, burada meleklerin sesini duymuyorum?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Senin hatan sebebiyle, ey Adem" dedi. Şimdi sen Mekke'ye git, orada, melekleri tavaf ederken gördüğün Beyt-i Ma'mûr gibi, bir ev inşa et! Bunun üzerine o da Mekke'ye gidip, orada Kâbe'yi inşa etti. Böylece Hz. Adem'in iki ayağını bastığı yerler köy, nehir ve bağlık bahçelik; adımları arasında kalan yerler ise, çöller ve tenha yerler oldu. Bu şekilde Hz. Adem, kırk yıl Hindistan'dan gelerek Kâbe'yi ziyaret etti.

Hz. Ömer, **Kâ'bu'l-Ahbâr'a** bu hususta soru sorup da, "Bana bu evden haber ver" dediğinde, **Ka'bu'l-Ahbâr** şöyle demiştir: "Bu evi, Allahû Teâlâ gökyüzünden, içi boş yâkut şeklinde, Hz. Adem'le beraber indirdi ve Adem'e şöyle dedi:"Ey Adem bu benim evimdir, melekleri Arşımın etrafında tavaf eder ve istiğfarda bulunurken görmüş olduğun gibi, sen de benim evimin etrafını tavaf et ve orada namaz kıl.!" Sonra Hz. Adem'le beraber melekler inerek, Kâbe'nin taştan temellerini yükselttiler; derken Kâbe temelleri üzerine bina edildi. Cenâb-ı Hak Nûh (a.s)'un kavmini tufanda boğduğu zaman, Allah Kâbe'yi göğe yükseltti; geriye Kâbe'nin temelleri kaldı..

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Beyt-i Ma'mur, semâda bir evdir. Ona **Durâk** adı verilir. Kâbe'nin tam üzeri hizasındadır. Onun gökyüzündeki hürmeti, Kâbe'nin yeryüzündeki hürmeti gibidir. Orada hergün yetmişbin melek namaz kılar ve bir daha oraya dönmezler." Hz. Ali'nin anlat-

tığına göre, Hz. İbrahim'in inşasından sonra uzun zaman geçti ve bundan dolayı Kâbe harap oldu. **Amâlika** topluluğu onu yeniden inşa etti. Aradan uzun zaman geçince Kâbe yine yıkıldı. Bu sefer onu **Cürhüm kabilesi** yeniden inşa etti. Aradan uzun zaman geçince, onların inşa ettiği Kâbe yine yıkıldı.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in gençliğinde Kureyş kabilesi Kâbe'yi bir kere daha onardılar. Sıra **Hacer-i Esved'i** yerine koymaya gelince, bu konuda ihtilâfa düştüler, ve "Şu sokaktan ilk çıkıp gelecek kimse aramızda hükmetsin" dediler. O sokaktan ilk çıkan Hz. Peygamber (s.a.s) oldu. Böylece O (s.a.s), onların bu taşı bir örtünün üstüne koymalarını, sonra bütün kabilelerin birer ucundan tutarak, onu kaldırmalarını söyledi. Bütün kabileler onu kaldırdılar. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), onu kucaklayıp yerine koydu.

Zührî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana ulaşan bilgilere göre, Kureyşliler Makam-ı İbrahim'de, üzerlerinde yazı bulunan üç levha gibi taş buldular. Birincisinde, "Ben, Bekke'nin (Mekke'nin) sahibi olan Allah'ım, Onu, güneşi ve ayı yarattığım gün yarattım. Ben onu, yedi mülk ile kuşattım ve et ve süt hususunda ora halkına bereket verdim"; ikincisinde: "Ben, Bekke'nin sahibi olan Allah'ım. Ben, sıla-i rahmi yarattım ve ona kendi (Rahman) ismimden bir isim verdim. Her kim sıla-ı rahmi yerine getirirse beni ziyaret etmiş, her kim de onu keserse benimle olan münasebetini kesmiş olur"; üçüncüsünde de: "Ben, Bekke'nin sahibi olan Allah'ım, hayrı ve şerri yarattım. Elinde hayır bulunan kimseye ne mutlu! Elinde şer olan kimseye de yazıklar olsun!" ibareleri yazılıydı.

BEŞİNCİ MESELE
Hacer-i Esved İle Makam-ı İbrahim'in Fazileti Hakkında

Beşinci mesele, Hacer-i Esved ile Makam-ı İbrahimin fazileti hakkındadır. Abdullah b. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

اَلرُّكْنُ وَالْمَقَامُ يَاقُوتَتَانِ مِنْ يَوَاقِيتِ الْجَنَّةِ طَمَسَ اللّٰهُ نُورَهُمَا وَلَوْلاَ ذٰلِكَ لأَضَاءَا مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا مَسَّهُمَا ذُوا عَاهَةٌ وَلاَ سَقِيمٍ اِلاَّ شَفَا

"Rükun ve Makam-ı İbrahim cennet yakutlarından iki yakuttur. Allah bunların ışıklarını silmiştir. Eğer böyle olmasaydı, onlar doğu ile batı arasını aydınlatırlardı: Onlara dokunan salgın hastalıklı ve hasta olan herkes, mutlaka şifâ bulur."(102)

(102) Tirmizi, Hac, 49 (3/226).

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen bir hadiste ise Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُ كَانَ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ الثَّلْجِ مَسَوَّدَتْهُ خَطَايَا أَهْلِ الشِّرْكِ

"Hacer-i Esved kardan daha beyaz idi. Fakat müşriklerin günahları onu karartti " (103).

İbn Abbas (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

لَيَأْتِيَنَّ هٰذَا الْحَجَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهُ عَيْنَانِ يُبْصِرُ بِهِمَا وَلِسَانٌ يَنْطِقُ بِهِ يَشْهَدُ عَلَى مَنِ اسْتَلَمَهُ بِحَقٍّ

"Kıyamet günü, Hacer-i Esved, gören iki gözü, konuşan bir dili olduğu halde gelir. O, kendisini hak ile selâmlayan herkese şahâdet eder "(104).

Hz. Ömer (r.a)'in Hacer-i Esvedin yanına varıp şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Seni öpüyorum. Fakat zararı ve faydası olmayan bir taş olduğunu da kesin olarak biliyorum. Hz. Peygamber (s.a.s)'in seni öptüğünü görmüş olmasaydım, seni ben de öpmezdim." Bunu **Buharî** ve **Müslim, Sahih**'lerinde rivayet etmişlerdir.

Beytullah'ın Her Türlü Pislikten Temizlenmesi

Cenâb-ı Allah'ın, وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ *"Biz İbrahim ve İsmail'e ahdettik.."* ayetine gelince, evlâ olan bundan muradın: "Biz o ikisine bunu gerekli gördük, onlara emrettik ve bu konuda onlara güvendik" şeklinde olmasıdır. Ahd ve Misâk'ın ne manalara geldiği daha önce geçmişti.

Allah'ın, أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ *"Evimi temizleyin diye.."* ifâdesinden maksadın, "Beytullah'a yakışmayan herşeyden onu temizlemek" manası olması gerekir. Beyt'in bulunduğu yer ve etrafı namaz kılınan yer olunca, pisliklerden temizlemek gerekir. Burası, Allah'a ibâdet ve ihlâs yeri olduğu için Beyt'i, şirkten ve Allah'dan başkasına ibâdetten de temizlemek gerekir. Bütün bunlar bu ayetin ifadesine dahildirler. Sonra müfessirler bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

a) *"Evimi temizleyiniz"* sözünün manası, "onu bina edin, şirkten temizleyin ve temellerini takva üzerine kurun" şeklindedir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Allah'ın, *"Binâsını Allah korkusu üzerine kuran kimse mi?..."* (Tevbe, 109) ayeti gibidir.

---

(103) Tirmizi, Hac, 49 (3, 226).

(104) İbn Mâce, Menâsik, 27 (2/982).

b) "İnsanlara benim beytimin (evimin) onu ziyaret edip, orada bulundukları zaman onları temizlediğini bildirin." Bu ifâdenin mecâzî manası ise, "O beytimi insanlara göre temiz hale getirin" şeklindedir. Nitekim "Şafiî (r.a) falan şeyi temiz sayıyor, يَطْهُرَ , Ebû Hanife ise necis sayıyor, ينجّه " denir.

c) "O beytimi (evimi) yapın, ziyaretcilerine zahmet verecek şek ve şirk ehlinden kimseyi orada bırakmayın, hatta şek ve şirk ehlinden onun temiz oluşunu iyice sağlama alın." Nitekim, "Allah, yeryüzünü falancadan temizledi" denilir. Bu izahlar, orada Beytullah'ı putlardan ve şirkten temizlemeyi gerektiren bir şeyin bulunmaması durumuna göre yapılmıştır. Bu tıpkı Allah Teâlâ'nın, *"O mü'minler için orada (cennette) temizlenmiş eşler vardır"* (Bakara, 25) ayeti gibidir. O eşlerin necâsetten temizlenmiş olmadıkları, aksine tertemiz olarak yaratılmış oldukları herkesin malûmudur. Temizlenmesi bu ayette emredilen ev de aslında tertemiz olarak yaratılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

d) Bunun manası, "İnsanlar bu hususta size uysunlar diye, beytimi (evimi) putlardan, şirkten ve günahlardan temizleyin" demektir.

e) Bazı kimseler de henüz inşâ edilmeden önce Beytullah'ın yerine pislik ve leşlerin atıldığını, bundan dolayı Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e bu pislikleri temizleyip orada bir bina yapmasını emrettiğini söylemişlerdir. Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Beytullah inşâ edilmeden önce, orada bir bina yoktu. Bu sebeple bir arsayı temizlemek, oraya yapılacak olan evi temizlemek sayılmaz. Buna şöyle de cevap verilebilir: Hak Teâlâ, oranın gelecekte Beytullah'ın yeri olacağını bildiği için, oraya "**beyt**" (ev) demiştir. Fakat bu mecâzî bir adlandırıştır.

Hak Teâlâ'nın, لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ *"Tavaf edenler, i'tikafa girenler ve rükû edip secde edenler (namaz kılanlar) için..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâbe'de Tavaf, İtikâf Ve Namaz

اَلْعَكْفُ ، يَعْكُفُ ـ عَكَفَ veya, عَكَفَ-يَعْكِفُ fiillerinin masdarıdır. Birşeye devam edip, insan ondan ayrılmadığı zaman, فَهُوَ عَاكِفٌ denir. Yine insan birşeye yönelip, ondan yüzünü çevirmediği zaman da böyle denileceği rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayette geçen üç vasıf hakkında iki görüş vardır:

a) Doğruya yakın olan görüşe göre, bu üç grub insana hamledilir. Çünkü ma'tufun, atfedildiği şeyden başka olması gerekir. Bu sebeple, atfın bir manası olsun diye tavaf eden kim-

selerin, itikafa girenlerden başka olması; i'tikafa girenlerin ise namaz kılanlardan başka olması gerekir. Buna göre tavaf edenlerden maksad, Beytullah'a hacc veya umre niyetiyle gelip ziyaret eden kimseler; i'tikâf edenlerden maksad, orada kalan ve Beytullah'a komşu olarak yerleşmiş olan; rükû ve secde edenlerden maksad ise orada namaz kılan kimselerdir.

b) **Atâ**'ya âit olan bu görüşe göre, kişi tavaf ettiği zaman "**talfîn**" den, orada oturduğu zaman i'tikaf edenlerden, orada namaz kıldığında da rükû ve secde edenlerden olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet bazı şeylere delâlet eder:

1) Biz tavaf edenleri, dışarıdan gelen ziyaretciler manasına tefsir ettiğimizde, ayet tavafın yabancılar için orada namaz kılmalarından efdal olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ Mekke dışından gelen ziyaretcileri tavaf etme vasfı ile tahsis edince, bu, tavafta onlar için bir hususiyetin bulunduğuna delâlet eder. Nitekim **İbn Abbas, Mücahid** ve **Atâ**'dan, Mekke dışından gelenler için tavafın, Mekkeliler için ise orada namazın efdal olduğu rivayet edilmiştir.

2) Ayet, Beytullah'da i'tikâf edilebileceğini gösterir.

3) Ayet, Beytullah'da farz veya nafile namaz kılınabileceğine delâlet eder. Çünkü ayet, bu iki namaz arasında ayırım yapmamıştır. Bu, **İmam-ı Malik'in** Kâbe'nin içinde farz namazın kılınabileceğini söylemekten kaçınma şeklindeki görüşünün aksine olan bir görüştür. Binaenaleyh şayet, "Ayetin buna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, "Beytte rükû ve secde edenler" demeмiştir. Ayet Beytullah'ın içinde tavaf fiilinin câiz olacağına delâlet etmediği, ancak etrafında yapılabileceğine delâlet ettiği gibi, namaz fiilinin de ancak Beytullah'a müteveccihen dışından kılınabileceğine delâlet etmektedir" denilirse, biz de deriz ki: Ayetin zâhiri, ister Beytullah'ın içinde, ister dışında olsun, Beyt'e doğru kılınan bütün namazları ifâde eder. Biz tavafın Beytullah'ın dışından yapılması gerektiğini söyledik. Çünkü onu tavaf etmek, onun etrafında dolaşmaktır. Beyt'in içinde dolaşan kimseye, beyti tavaf etti denilmez. Hak Teâlâ, onu sadece tavaf etmeyi emretmiş,onun içinde dolaşmayı emretmemiştir. Çünkü Hak Teâlâ: *Beyt-i Atik'i, (en eski ev olan Ka'be'yi) tavaf etsinler"* (Hacc, 29) buyurmuştur. Yine tefsir etmekte olduğumuz ayetten maksad, sadece namaz için oraya gitmek olsaydı, Beytullah'ı rükû ve secde edenler için temizlemeyi emretmenin bir manası olmazdı. Çünkü namazda ona yönelme emri, hem Mekke ahalisi, hem de dışarıdan gelenlere şâmildir. İmâm Malik, Allah Teâlâ'nın, *"Yüzünü Mescid-i Haram'a çevir"* (Bakara, 149) ayetini, görüşüne delil ge-

tirmiştir ve "Mescid-i Haram'ın içinde olan kimse, Mescid-i Haram'a değil, onun bir parçası olan (Kâbe'ye) yönelmiş olur" demiştir. Buna şöyle cevap veririz: Bir tek yönelenin, mescidin her tarafına aynı anda yönelmesi imkânsızdır. Aksine o, ancak onun bir tek parçasına (tarafına) yönelebilir. Beyt'in içinde olan da böyledir. Binaenaleyh onun da ayetin manasına dâhil olması gerekir.

4) Ayetteki, *"Tavaf edenler,"* ifâdesi, ister Kur'an'da, mesela *"Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler"* (Hacc, 29) ayetinde olduğu gibi açıkca ifâde edilsin, ister sünnetle sâbit olsun, isterse mendub olan tavaflardan olsun, bütün tavafları içine alır.

Hz. İbrahim'in Mekke İçin Duası

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ ٱجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَٱرْزُقْ أَهْلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُم بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ

"Hani İbrahim: "Ya Rabbi, burasını (Mekke'yi) emniyetli bir şehir yap ve ahalisinden Allah'a ve ahirete inananları çeşitli mahsullerle rızıklandır" demişti. (Allah da) Kâfir olanlarını dahi kısa bir zaman için fâidelendireceğim. Sonra onu cehennem azâbına zorla sokacağım. (O cehennem) ne kötü bir varış yeridir" buyurmuştur"

(Bakara, 126).

Bil ki, bu, Cenâb-ı Allah'ın bu ayetlerde hikâye ettiği Hz. İbrahim'in hallerinden üçüncüsüdür. **Kâdî** şöyle demiştir: Bu ayetlerde takdim (öne alma) ve te'hir (sonraya bırakma) vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap"* sözü, ancak belde vücûd bulduktan sonra mümkün olur. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan sonra gelen, واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت *"Hatırla, hani İbrahim Ev'in temellerini yükseltiyordu"* ayeti, hernekadar okunuşta sonra gelmiş ise de, mânâ bakımından öncedir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayettten murad, Hz. İbrahim'in Mekke'de oturan mü'minler için emniyet ve onları Mekke'ye çekecek rızık genişliği hususunda dua etmeleridir. Çünkü Mekke, ziraat yapılamayan ve çokca ağaç bulunmayan bir yerdir. Eğer orada bir emniyet olmasaydı, civar yerlerden buraya insanlar gelmez ve burada yaşamak güç olurdu. Sonra Allah Teâlâ, O'nun duasını kabul ederek, orayı belâlardan emin bir belde kılmış, oraya gelen her zalimin belini kırmıştır. Nitekim Ashab-ı Fil'e de böyle yapmıştır. Burada iki soru vardır:

Birinci Soru: Haccâc, İbn Zübeyr ile savaşarak Ka'be'yi tahrip edip Mekkelilere hertürlü kötülüğü yapmaya niyetlenip bunu yapmamış mıdır?

Cevap: Onun maksadı, bizzat Ka'be'yi yıkmak değil, başka birşey idi.

Hz. İbrahim'in Mekkeliler İçin Dünyevî Refah İstemesinin İzahı

İkinci Soru: Allah Teâlâ'dan istenen, bu beldeyi emniyetli ve bereketli bir yer kılmasıdır. Bu ise, dünyevi menfaatlarla ilgili bir istektir. Binaenaleyh büyük peygamber Hz. İbrahim (a.s)'in bunu istemesi ona nasıl uygun düşer? Bu soruya birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Dünya, kendisiyle dinî konuda korunmak için talep edildiğinde, bu dinin en büyük temellerinden birisi olur. Bir ülke emniyetli olup orada bolluk ve refah hüküm sürerse, o ülkenin insanları Allah'a itaat hususunda daha bol vakit bulur, böyle olmadığı zaman ise oranın halkı bu durumda olmaz.

2) Allahu Teâlâ Mekke'yi insanların sevap elde edeceği bir yer kılmıştır. İnsanlar ise oraya gitmek imkânını ancak, yollar güvenlik içinde olup ve oradaki yiyecekler ucuz olduğu zaman bulurlar.

3) Emniyet ve bolluğun insanları bir memlekete gitmeyi özendiren şeylerden olması, uzak görülecek bir ihtimal değildir. O zaman muazzam dini alâmetler ve şerefli menziller müşahede edilir ve emniyet ile bolluk insanın bu taati ifa etmesinin sebebi olur.

İKİNCİ MESELE بَلَدًا آمِنًا *"Emin bir belde"* ifâdesi iki mânâya muhtemeldir:

1) Cenâb-ı Allah'ın, مَرْضِيَّة *(Razı olunmuş)* manasına olmak üzere, فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"Razı edici (memnun edici) bir hayat içinde"* (Karia, 7) buyurduğu gibi, bu kelime, آمِنًا kendisinden emin olunulan yer anlamına gelir [105].

(105) Burada ism-i failin, ism-i mef'ul manasına geldiğini söylemek istiyor çev.).

2) Cenâb-ı Allah'ın "Köy halkına sor" yerine, واسأل القرية *"Köye sor!"* (Yusuf, 82) buyurduğu gibi, buradaki beldeden murad, beldenin halkıdır. Bu mecâzî bir kullanıştır, çünkü emniyet ve korku hissi, beldeye ârız olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, bu ayeti kerimede Hz. İbrahim tarafından Cenâb-ı Allah'dan istenen emniyet hususunda, değişik görüşler belirterek, ihtilâf etmişlerdir.

1) Hz. İbrahim, Cenâb-ı Hakk'tan bu beldenin kıtlıktan emin olmasını istemiştir. Çünkü o, ailesini hiçbir şey bulunmayan bir vâdiye yerleştirmişti.

2) Hz. İbrahim (a.s) Cenâb-ı Allah'tan o beldeyi yere batmaktan ve insan suratlarının değiştirilmesinden emin olunulan bir yer yapmasını istemiştir.

3) O, oranın öldürülmekten emin olunulan bir belde yapılmasını istemiştir. Bu görüşü, **Ebu Bekr er-Razî** belirtmiştir. **Ebu Bekr er-Razî** bu görüşüne şunu delil getirmiştir: "İbrahim (a.s) Cenâb-ı Allah'dan, önce emniyet, daha sonra da rızık istemiştir. Eğer istenen emniyet kıtlıktan emin olmak olsaydı, bunun peşi sıra rızık istemek bir tekrar olmuş olurdu. Binaenaleyh bu ayet-i kerimede İbrahim (a.s), *"Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir kıl, ora ehlini çeşitli mahsullerle rızıklandır."* Diğer bir ayette, *"Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl"* (İbrahim, 35); ve bu kıssanın sonunda da, *"Rabbimiz, muhakkak ki ben zürriyetimin bir kısmını ekin bitmeyen bir vadiye, senin mukaddes evinin yanına yerleştirdim. Rabbimiz, dosdoğru namaz kılsınlar diye.. Sen artık, insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Ve onları, mahsullerle rızıklandır, umulur ki şükrederler"* (İbrahim, 37) demiştir." Bil ki bu delil zayıftır, çünkü bir kimse şöyle diyebilir: Talep edilen emniyet, yere batırılma ve şekillerin değiştirilmesinden emin olmadır veyahut da kıtlıktan emin olmadır. Hem sonra, kıtlıktan emin olma, ancak ihtiyaç hissedilen gıda maddelerinin yeterli miktarda bulunmasıyla mümkün olur. Buna göre İbrahim (a.s), birinci duâsıyla kıtlığın giderilmesini, ikinci duâsıyla da büyük bir bolluğun olmasını istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mekke'nin Hz. İbrahim'in Duasından Önce de Emin Olup Olmadığı

Alimler, Mekke'nin Hz. İbrahim'in bu duasından önce mi, yoksa bu duası sebebiyle mi emîn ve saygıdeğer, muhteşem olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Mekke ezelden beri böyleydi, çünkü Hz. Peygamber, إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ *"Muhakkak ki Allah, Mekke'yi gökleri ve yeri yarattığı gün harem kılmıştır"*(106) buyurmuştur, İbrahim (a.s) de,

(106) Nesaî, Menâsik, 2/203.

"Ya Rabbi soyumun bir kısmını, ekin bitmeyen bir vâdiye, mukaddes evinin yanına yerleştirdim" demiştir. Bu ifâde, orasının İbrahim (a.s)'in duâsından önce harem ve saygın olmasını gerektirir. Sonra İbrahim (a.s) bu harem ve saygın oluşu, yaptığı duâ ile kuvvetlendirmiştir.

Diğer âlimlerse şöyle demişlerdir: Orası İbrahim (a.s)'in duâsı sebebiyle harem ve emîn olmuştur. Bundan önce, diğer beldeler ve yerler gibiydi. Buna delil Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir:
اَللّٰهُمَّ اِنِّی حَرَّمْتُ الْمَدِيْنَةَ كَمَا حَرَّمَ اِبْرَاهِيْمُ مَكَّةَ *" Ey Allah'ım, İbrahim'in Mekke'yi harem kılması gibi, ben de Medîne'yi harem kıldım."*

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki o da şudur: Mekke; Hz. İbrahim'in duâsından önce, duâsından sonra harem olmasından başka bir şekilde harem idi. Buna göre bu şu şekildedir: Duâdan önce harem oluşu, Allah'ın ora halkını helâk olmaktan korumuş olması ve, gönüllerde bir tâ'zîm duygusu yaratmış olması bakımındandır. Duâdan sonra harem olması, bunun peygamberlerin ağzından emredilmesi suretiyle olmasıdır.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah bu sûrede nekire olarak, بَلَدًا آمِنًا *"Emîn bir belde"*; İbrahim sûresinde ise marife (elif-lamlı) olarak, هٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا *"Bu beldeyi emîn (kıl)"* buyurdu. *Bunun iki izahı vardır:*

1) İlk dua henüz o yer bir belde kılınmadığı zamanda yapılmıştır. Hz. İbrahim sanki şöyle dua etmiştir: "Allah'ım bu vâdiyi emin bir belde kıl." Çünkü Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s)'in şöyle dediğini hikâye etmiştir: "Rabbimiz, muhakkak ki ben âilemden bir bölümünü ekin bitmez bir vâdiye yerleştirdim" (İbrahim, 37). Tefsir ettiğimiz bu ayette de:*"Bu vâdiyi emîn bir belde kıl"* demiştir. İkinci duâ ise, o vâdî bir belde kılındıktan sonra yapılmıştır. Hz. İbrahim sanki şöyle demiştir: "Allah'ım , bir belde haline getirdiğin bu yeri emin ve selâmetli kıl." Bu ifâde senin şöyle demene benzer: "Bu adamı emin kıldım."

2) Her iki dua da o mekân bir belde haline getirildikten sonra yapılmıştır. Buna göre, "Bunu emin bir belde kıl" sözünün takdiri şöyledir: "Bu beldeyi emniyetli bir belde kıl." Bu senin şu sözüne benzer: "Gün çok sıcak bir gün idi." Sen "gün"kelimesini ne kadar aşırı sıcak olduğunu anlatmak için tekrar zikrettin. Çünkü kelimenin nekire getirilmesi mübalağaya delâlet eder. Buna göre, "Ya Rabbi, onu, emin bir belde kıl" sözünün manası, onu emniyet hususunda mükemmel olan beldelerden kıl" demektir.

Ama, *"Ya Rabbi, bu beldeyi emîn kıl"* sözüne gelince, bu sözde bir mübalağa arzusu olmaksızın, sadece emniyet isteği vardır. *"Ve onun ehlini çeşitli mahsullerle rızıklandır"* sözünün manası ise şudur: İbrahim (a.s), Allah'ın,

Mekke sakinlerine rızık yağdırmasını istemiş, Allah Teâlâ da onun bu duasına icâbet ederek, Mekke her türlü mahsûlün kendisine akıtıldığı bir yer haline gelmiştir.

Kâfirlerin Dünya Nimetlerinden İstifadeleri

Allah'ın, مَنْ آمَنَ مِنْهُم *"Onlardan iman edenlere.."* kısmı,ayette geçen أَهْلَهُ sözünün delâletiyle, "Onun ehlinden bilhassa mü'min olanları rızıklandır" manasındadır. Bu,. Allah Teâlâ'nın,

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

"O (Beytullah'a) yol bulanların, Beyt'i haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Al-i İmran, 97) ayetine benzer. Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e, *"Ahdim zalimlere ulaşmaz"* ayetiyle, onun soyundan kâfir kavimler de çıkacağını bildirince, Hz. İbrahim sadece mü'minler için dua etmiştir.

Bu tahsisin sebebi nas ve kıyastır.

Nastan olan sebebe gelince, bu Allah Teâlâ'nın şu ayetidir:

فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Kâfir kavim için üzülme"* (Mâide, 68).

Kıyastan olan sebeb ise iki vecihtendir:

Birinci Vecih:

Hz. İbrahim, Hak Teâlâ'dan, imamlığı kendi soyuna vermesini isteyince, Allah ona, *"Ahdim zalimlere ulaşmaz"* buyurdu. Bu bir nevî duâ etme hususunda terbiye etme yerine geçti. Allah Teâlâ, imâmet (önderlik, peygamberlik) konusunda mü'minleri kâfirlerden ayırdedince, Hz. İbrahim (a.s) de bu duasını kâfirlere değil de mü'minlere hasretti. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Kâfir olanlara gelince, onu az bir süre faidelendiririm"* sözü ile, nübüvvet ile dünya nimetleri arasındaki farkı bildirdi. Çünkü peygamberlik ve imâmet makamı fâsıklara uygun değildir. Zira imâmet ve nübûvvet görevinde, Allah'ın emir ve nehiylerini edâ edebilmek için azm ile çeşitli meşakkatlere katlanma gücü ve din hususunda kınayanın kınamasından, zalimin sultasından çekinilmemesi gerekir. Dünya rızkına gelince, onun itaatkâr, kâfir, doğru ve münafık olan kimselere ulaştırılması nahoş karşılanamaz. Ama imân edenin meskeni ve varacağı yer cennet, kâfirin ise durağı ve barınağı cehennem olur.

İkinci Vecih:

Muhtemeldir ki Hz. İbrahim (a.s) zann-ı gâlibi ile, eğer bütün herkes için dua ederse zenginlik ve güvenin kâfir ülkelerde artacağını, onların üstünlük ve çokluklarının insanların hacca gitmelerine zarar verip engel olacağını biliyordu. İşte bundan dolayı, sadece mü'minler için dua etmiştir.

Allah Teâlâ'nın, وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً *"Kâfir olanlara gelince onları az bir süre faidelendiririm"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE İbn Âmir, اَمْتَعْتُ kelimesinden olmak üzere, şeddesiz olarak, فَأُمْتِعُهُ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, مَتَّعْتُ kelimesinden olmak üzere, şeddeli olarak, mim harfinin fethasıyla, فَأُمَتِّعُهُ şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuyuş, şeddesiz okuyuşun aksine "çokluk" manasına delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Ayetteki "faidelendiririm"; "rızık vermek suretiyle" yahut "dünyada bekâ vermekle" faidelendiririm' demektir. Yahut da, "Muhammed'in zuhûruna kadar, mezkûr iki tarzda faidelendiririm. O çıkınca küfürde ısrar ederse kâfiri öldürür veya bu beldeden sürer" demektir. Bunun mânâsı şudur: Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ey İbrahim, sen hernekadar sadece mü'minlere dua etmiş olsan da, ben kâfir olanları da dünya rızkı ile faydalandırır, mü'mine nimet verdiğim sürece, o kâfirin ömrü sona erip de onun canını alarak daha sonra ahirette ateş azabına dûçâr edinceye değin bu rızkı ondan menetmem." Böylece kâfire, dünya hayatında rızık olarak verilen şey az oldu. Zira bu rızıklandırma onun hayatı boyunca olmuştu. Ezel ve ebed arasındaki sonsuz süreye nisbetle onun ömrü son derece azdır. Netice olarak Allah Teâlâ, mü'minin dünyadaki nimetinin ahirette de devam edeceğini, kâfirin ise böyle olmayıp, dünyada istifâde ettiği nimetlerin ölümü ile sona erip, ahirette ondan ayrılacağını açıklamıştır.

Allah'ın, ثُمَّ اَضْطَرُّهُ اِلَى عَذَابِ النَّارِ *"Sonra onu zorla cehennem azabına sokarım"* ayetine gelince, bil ki, اِضْطِرَارْ kelimesi hakkında iki görüş vardır:

a) Kişiye, kurtulamayacağı bir şeyi yapmaktır ki bu ayette bu manadadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şu ayetlerde şöyle buyurmuştur: يَوْمَ يُدَعُّوْنَ اِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا *"O gün onlar cehennem ateşine öyle bir itilişle itilirler ki..."* (Tûr, 13); ve, يَوْمَ يُسْحَبُوْنَ فِى النَّارِ عَلَى وُجُوْهِهِمْ *"O gün onlar yüzleri üstü cehenneme sürüklenirler"* (Kamer, 48). Birisini istemediği halde, bir işe zorlayıp bunu ona mecbur ettiğin zaman, اِضْطَرَرْتُهُ اِلَى الْاَمْرِ dersin.

Dilciler bu kelimenin aslının, "birşeyi birşeye yaklaştırmak" manasına olan, اَلضَّرُّ masdarından olduğunu söylemişlerdir. Kadın'a yakınlığı ve karâbeti sebebiyle kumâsına da, ضَرَّةُ الْمَرْأَةِ denilir.

b) Izdırâr, korkutma ve tehdit yoluyla bir kimseye bir şeyi, kendi isteğiyle yaptırmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti bu manadadır: فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ *"Kim, saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla, (bunlardan yemeye) mecbur kalırsa"* (Bakara, 173). Bu ayette Allah Teâlâ, o kimseyi hernekadar bu ye-

me işi onun kendi fiili olsa da "ölü hayvanın etini yemeye mecbur kalmak" diye vasfetmiştir. Buna göre tefsir ettiğimiz ayetin manası şöyle olur: Allah Teâlâ onu, ona şayet ondan kurtulmak istese bile engelleneceğini bildirmek suretiyle, ateşi seçmeye ve orada kalmaya zorlanmaktadır. Çünkü bu durumda olan kimse cehennemde bulunmaya zorlanmıştır. Sonra Hak Teâlâ, o yerin çok kötü bir varış yeri olduğunu, çünkü güzel bir varış yerinin, nimetlere ve mutluluklara erilen bir yer olduğunu, kötü bir varış yerinin ise bunun aksi olduğunu açıklamıştır.

Kâbe'nin Bina Edilmesi

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾
رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ
إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِكَ
وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

"Hani, İbrahim İsmail ile birlikte Beyt'in temellerini yükseltiyordu. "Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, muhakkak ki sen, hakkıyla duyan ve bilensin.. Ey Rabbimiz, bizleri sana teslim olmuş iki kimse, zürriyetimizden de sana teslim olmuş bir ümmet yap! Ve bize, ibadet mahallerini göster, tevbelerimizi de kabul buyur. Muhakkak ki sen, tevbeleri çokca kabul eden ve merhameti çok olansın. Ey Rabbimiz, onların içinde, onlara ayetlerini okuyacak, onlara Kitab'ı temizleyecek onlardan bir peygamber gönder. Muhakkak ki yegâne galib ve sonsuz hikmet sahibi olan ancak sensin"

(Bakara, 127-129).

Bil ki bu, Allah'ın İbrahim ve İsmail (a.s)'den nakletmiş olduğu şeylerin dördüncüsüdür. Bu da, o ikisinin, Kâbe'yi inşa ederken üç çeşit duâda bulunmalarıdır. Sonra burada birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَإِذْ يَرْفَعُ buyruğu,geçmiş bir durumun ifâdesidir. اَلْقَوَاعِد kelimesi, اَلْقَاعِدَة kelimesinin çoğuludur. اَلْقَاعِدَة ise, üstünde bulunan şeylerin temeli ve esası demektir. Bu, mevsûfu zikredilmeden kullanılan ve isim yönü ağır basan bir sıfattır. Manası ise, sabit ve kalıcı olan demektir. أَقْعَدَكَ اللّٰهُ "Allah seni, orada oturtsun, sabit kılsın" ifâdesi de bu köktendir. Yani, Allah'tan seni oturtmasını ve sabit kılmasını isterim, demektir. Temellerin yükseltilmesi, onun üzerine bir şeylerin yapılması demektir. Çünkü bu temeller üzerine bir şeyler yapılınca bu temeller alçak iken yüksek hale gelir. Böylece kısa iken uzamış olur. Bununla, binanın duvarındaki dizilmiş kerpiç ve taşların kastedilmesi de caizdir, çünkü her taş ve kerpiç, üzerine konulan ve inşa edilen her taş ve kerpiç için bir temel teşkil eder. Temellerin yükseltilmesinin manası o temellerin yapılarak yükselmesi demektir. Çünkü bir taş, bir kerpiç birbiri üzerine konulduğu zaman, bu taş ve kerpiçler yükselmiş olurlar. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Tarihçilerin pek çoğu, bu hususta rivayet ettiğimiz hadislere dayanarak, bu Beyt'in Hz. İbrahim'den önce mevcut olduğu kanaatindedirler. Onlar bu görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani İbrahim Beyt'in temellerini yükseltiyordu"* (Bakara, 127) ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü bu ayet, temellerin yıkılmış vaziyette var olduğunu göstermek hususunda, sarîh bir ifâdedir. Ne var ki İbrahim (a.s), o temelleri yükselterek, onu tamir etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, Hz. İsmail'in Beyt'in temellerinin yükseltilmesinde ve Beyt'in yapılmasında, Hz. İbrahim'e yardımcı olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Alimlerin pekçoğu Hz. İsmail'in bu konuda Hz. İbrahim'e yardımcı olduğunu söylemektedirler. Buna göre ayetin takdiri şudur: "Hz. İbrahim ve İsmail Beyt'in temellerini yükselttikleri zaman.." Bunun delili ise,Cenâb-ı Hakk'ın, إِسْمَاعِيلَ kelimesini, إِبْرَاهِيمَ lâfzına atfetmiş olmasıdır. Binaenaleyh mutlaka, bu atfın zikri geçen fiillerden birisi hakkında olması gerekir. Daha önce de, Beyt'in temellerinin yükseltilmesi işi geçmişti. Binaenaleyh İsmail lâfzının, bu hususta İbrahim lâfzına atfedilmiş olması gerekir. Sonra, onların bu işte ortak olmalarının iki hususa ihtimali bulunmaktadır:

a) Onların, Beyt'i yapma ve duvarlarını yükseltme hususunda müşterek olmalarıdır..

b) O ikisinden birisinin Beyt'in ustası, diğerinin ise ona taş, çamur vermesi, alet ve edavâtı hazırlamış olmasıdır. İşte bu iki izaha göre de, "yükseltme" işinin, bu ikisine nisbet edilmesi uygun olur. Ne var ki birinci açıklama, gerçekle daha çok iç içedir.

Bazılarıysa, Hz. İsmail'in o vakitte küçük bir çocuk olduğunu zannetmişlerdir. Bu Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre, Hz. İbrahim Beyt'i yaparken, arkasında Hz. İsmail ve karısı Hacer olduğu halde, evden çıkar. Bunun üzerine bu ikisi: "Bizi kime bırakıyorsun?" derler. Hz. İbrahim (a.s), cevaben, "Allah'a!" der. Derken Hz. İsmail susar, fakat su bulamaz. Hemen Cebrail onlara seslendi ve parmağıyla yeri kazdı; derken yerden zemzem suyu fışkırdı.. Böyle diyen âlimler, الْبَيْتِ مِنَ kelimesinde vakf yapıp, daha sonra da, وَإِسْمَاعِيلُ ifâdesiyle söze yeniden başlarlar. Buna göre mâna şöyle olur: "Ey Rabbimiz, bu Beyt'i yapmakla gösterdiğimiz taatimizi kabul et!" Bu takdire göre Hz. İsmail, yapmak işinde değil, sadece duâda ortak olmuş olur. Bu te'vil zayıftır; çünkü Allah'ın, تَقَبَّلْ مِنَّا buyruğunda Allahu Teâlâ'nın neyi kabul ettiğine dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Binaenaleyh, bunu zikredilen hususa, yani Beyt'in yapılmasına hamletmek gerekir. Beyt'in yapılması Hz. İsmail'in fiilinden olmazsa, bunu kendisinden kabul etmesini Allah'tan nasıl isteyebilir? O halde, böyle bir görüş, Kur'an'ın zâhirinin hilâfına olup, bu sebeple de reddedilmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz.İbrahim İle Hz. İsmail'in Üç Duası: İbadetin Kabulü İçin Ayrıca Duaya Lütum Var mı?

إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ *"Hani, İbrahim, temelleri, Beyt'in temellerini yükseltiyordu"* buyurmuş, يَرْفَعُ قَوَاعِدَ الْبَيْتِ "Beyt'in temellerini yükseltiyordu" demeyiştir. Çünkü, temeller sözünü önce kapalı söyleyip, sonra da bu kapalılığı açıklamada, başka bir ifâdede bulunmayan bir ta'zim ve onun şanını yüceltme bulunmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bundan sonra onların üç çeşit duâsını nakletmiştir:

Birincisi: Allah'ın, *"Rabbimiz bizden kabul buyur; muhakkak ki sen en iyi işiten ve en iyi bilensin"* ayetindedir. Bunda birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, *"Bizden kabul buyur!"* sözünün tefsirinde ihtilâf etmişlerdir. Kelâmcılar şöyle demişlerdir: Kabul ettiği her amelin sahibini Allah mükâfaatlandırır ve onun o amelinden hoşnut olur. Allah'ın kendisine mukâfaat vermediği ve razı olmadığı amel ise merduttur. Burada, birbirinden ayrılmayan iki şeyin birisinden, diğerinin ismiyle söz edilmiştir. Buna göre, kabul edilme lâfzı zikredilmiş, bununla Allah'ın sevâbı ve rızası kastedilmiştir. Çünkü kabul buyurma, kişinin kendisine hediye edilen şeyi kabul etmesidir. Böylece kulun fiili atiyye ve bağışa; Allah'ın rızası ise ifâdenin genişliği yoluyla (tevessül), kabûle benzetilmiştir. Arifler şöyle der: "Kabûl ile tekabbül arasında fark vardır." Çünkü "tekabbül, insanın onu kabul ettirme hususunda zorlamada bulunmasından ibarettir. Bu ise ancak, amel noksan olup, kabul edilmeye müstehak görülme-

diği zaman olur. Bu, Hz. İbrahim ve İsmail tarafından, amellerindeki kusurun, acizliklerinin ve yetersizliklerinin itirafıdır. Böylece maksat, o amele mükâfaat vermek olmaz.. Çünkü, kendisine hizmet edilen kimse yanında fiilin kabûl görmesi, akıllı olan bir hizmetçiye göre, ona mukabil bir mükâfaat almaktan daha hoştur. Bunun iyice incelenmesi, Allah'u Teâlâ'nın,

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

"İman edenler ise, Allah'ı daha çok sever" (Bakara, 165) ayetindeki "muhabbet" sözünün tefsirinde gelecektir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Onlar, kelâmcıların dediğine göre, bu ibâdetlerini Allah'a ihlâs ile yaptıktan sonra, kabûlü için Allah'a yalvarıp yakardılar ve ibâdetlerine karşı mükâfaat istediler. Allah'a ihlâs ile yapılan işe sevab vermesi vacib olsaydı, bu dua ve yakarışın bir mânâsı olmazdı. Çünkü bu, insanın Allah'a yakarıp şöyle demesi mânâsına gelir: "Allah'ım, ateşi yakıcı, buzu da soğuk kıl." Hatta böyle dua etmesi diğerinden daha yerindedir. Çünkü konuşana göre, ateşin yanıp ışık verirken soğuk bir hale gelmesi, yine aynı şekilde buzun da donmuş ve beyaz bir halde iken sıcak bir hale gelmesi uzak bir ihtimal değildir.

Mu'tezile'ye göre bu gibi fiillere sevabın terettüp etmemesi imkânsızdır. Binaenaleyh burada ayrıca dua etmenin çok lüzumsuz birşey olması gerekir. Bu böyle olmadığına göre, biz **(Ehl-i Sünnet)**, kul hakkında Allah'a hiçbirşeyin vâcib olmadığını, Allah'ın buna mecbur olmadığını anlamış olduk. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim (a.s) bu duasının peşine,

إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Sensin sen, hakkıyla işiten ve bilen" demiştir. O sanki "Ey Rabbimiz sen, bizim dua ve yakarışlarımızı duyuyor, kalbimizdeki ihlâsımızı ve senden başkasına değer vermediğimizi biliyorsun" demek istemiştir. Buna göre eğer "Hz. İbrahim (a.s)'in, "Sensin sen, hakkıyla işiten ve bilen" demesi hasr ifâde eder. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah'dan başka varlıklar da bazan işitici olur" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın bu sıfatı kâmil (tam) olduğu için, sanki başkası değil de sadece O'na bu sıfat has kılınmıştır.

"Hz. İbrahim (a.s)'ın yaptığı ikinci dua, رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ

"Rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan kıl" demesidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz insanın fiillerinin yaratılması meselesinde, *"Rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan kıl"* ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü İslam'dan maksad, ya din ve itikaddır, veyahud da teslim olup inkiyâd etmektir. Hz. İbrahim ile İsmâil (a.s)'in, kendileri zaten teslim olma ve Allah'a baş eğmeye arzulu oldukları halde, İslam kelimesinin bu manaya alınması nasıl doğru olabilir? Onları bu sıfat üzere kılmanın mânâsı, bunu onlarda yaratmak demektir. Çünkü "kılmak", "yaratmak" manasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"O (Allah) karanlıkları ve ışığı kıldı"* (En'âm, 1), yani yarattı" buyurmuştur. Böylece bu müslüman olma sıfatını Allah'ın yarattığını gösterir.

Buna göre eğer, "Bu ayetin zâhirine göre mânâ verilmemiştir. Çünkü ayetin zâhiri, onların böyle bir istekte bulundukları esnada müslüman olmamalarını gerektirir. Çünkü eğer onlar o anda müslüman olsalardı, Allah'ın kendilerini müslüman kılmalarını istemeleri, var olan birşeyi elde etmek (tahsil-i hâsıl) isteği olurdu ki bu bâtıldır. Çünkü müslümanlar, o ikisinin bu dua esnasında da müslüman oldukları hususunda ittifâk halindedirler. Bir de onların böyle bir duada bulunmaları, ancak müslüman oldukları halde uygun düşer. Buna göre ayetin zâhirinin bırakılması gerektiği sabit olunca, bununla delil getirmek doğru olmaz. Ayetin zâhirinin bırakılmadığını kabul etsek bile, "kılma" fiilinin sadece yaratmak ve icâd etmek mânâsına geldiğini kabul etmiyoruz. Çünkü bu kılmak, 843a fiili, başka mânâlara da gelir:

a) Yapmak mânâsına... Nitekim Hak Teâlâ,

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِبَاسًا وَٱلنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ ٱلنَّهَارَ نُشُورًا

"O (Allah) geceyi elbise, uykuyu dinlenme vakti, gündüzü de bir hayat (faaliyeti) yapandır" (Furkân, 47) buyurmuştur.

b) Hîbe etti, bağışladı manasına... Biz, " Bu eşyayı. bu kaleyi, bu atı sana kıldım," yani " bağışladım" deriz.

c) Birşeyi tavsif etme ve o şey ile hükmetmek manasına... Meselâ,

وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا *"O (kâfirler) Rahman Allah'ın kulları olan melekleri dişiler diye tavsif etmiş, dişi olduklarına hükmetmişlerdir"* (Zuhruf, 19) ve, وَجَعَلُوا۟ لَهُۥ شُرَكَآءَ ٱلْجِنَّ *"O (kâfirler), cinlerin Allah'ın ortakları olduğuna hükmettiler"* (En'am, 100) ayetlerinde olduğu gibi.

d) Emretmek manasına... Meselâ, وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً *"Biz onlara, o peygamberlere uymayı emrettik"* (Enbiya, 73) ve, إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا *"Muhakkak ben seni insanlara imâm (önder) kılıyorum"* (Bakara, 124) buyurulmuştur. Bu ise emir ile olur.

e) Öğretmek manasına... "Falancayı kâtib ve şâir kıldım" demek, "Bu işleri ona öğrettim" demektir.

f) Açıklamak ve göstermek manasına... Birşeyin bâtıl olduğunu gösteren deliller getirdiğin zaman, "Falancanın sözünü geçersiz kıldım" dersin.

Bütün bunlar sabit olunca biz deriz ki ayette geçen, جَعَلَ fiilinden maksadın, "Hz. İbrahim ile İsmail'i müslüman olmakla niteleyip, onların müslüman olduğuna hükmetmek" manası olması niçin câiz olmasın? Nitekim bununla birisi başkasını vasıfladığı zaman, "Falanca beni hırsız kıldı," veya "Falanca beni faziletli ve edib kişi kıldı" yani "böyle kabul etti" denilir. Biz, جَعَلَ den maksadın "yaratma" manası olduğunu kabul etsek bile, "Onları İslam'a götüren ilâhi lütufları yaratmak ve onları müslüman olmaya muvaffak kılmak" manasında olması niçin câiz olmasın? Buna göre "Allah'ın bu işlere muvaffak kıldığı ve böylece de bu işleri yapan kimseyi, Allah kendisine teslim olmuş kimse kılmış olur. Meselâ çocuğunu edib oluncaya kadar terbiye eden kimse çocuğuna, "Ben seni edib kıldım" diyebilir. Böyle yapmamış olan kimse için ise, "O,çocuğunu hırsız ve hilekâr kıldı, yaptı" denilir. Biz ayetin zâhirinin Allah'ın müslüman olma sıfatını yaratmış olduğunu ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu aklî delillerin hilâfınadır. Bu sebeble böyle hükmetmemek gerekir. Biz bunun aklî delillerin hilâfına olduğunu söyledik. Çünkü kulun fiili Allah Teâlâ'nın mahlûku olsaydı, kul bu fiili sebebiyle ne bir övgüye, ne zemme, ne sevâba ne de ikâba müstahak olmazdı. Bu durumda kulun değil de Allah'ın müslüman ve itaatkâr olması gerekirdi" denilirse şöyle cevap verirlz:

Onun, "Ayetin zâhirine göre mânâ verilmez" sözüne karşılık biz derlz kl: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü:

a) İslâm, kalbde bulunan bir âraz olup iki zamanda devam etmez. Buna göre onların, *"Biz ikimizi, sana teslim olanlardan (müslümanlardan) kıl"* sözü, "Bu ârazı, gelecek zamanda bizde devamlı olarak yarat" demektir. İslam'ın gelecek zamanda yaratılmasını elde etmeyi istemek, şu anda onun mevcut olmasına ters değildir.

b) Bundan maksad, müslümanlık sıfatının artmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"İmânlarına imân katmaları için..."* (Fetih, 4) ; ve: *"O hidayete erenlerin hidayetini artırır"* (Muhammed, 17) buyurmuştur. İbrahim (a.s) de *"Fakat kalbimin mutmain olması için..."* (Bakara, 260) . *demiştir.* Buna göre sanki Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (a.s), yakînlerinin ve tasdiklerinin artması için Allah'a böyle dua etmişlerdir. Birşeyin artmasını taleb etmek, o anda aslının mevcud olmasına ters değildir.

c) İslam sözü mutlak olarak zikredildiğinde, imân ve îtikadı ifâde eder, ama lam harf-i cerri ile meselâ, مُسْلِمَيْنِ لَكَ (Senin için iki müslüman)şeklinde kullanıldığı zaman, "O'na teslim olmak, inkiyâd etmek, takdir ettiği herşeye razı olmak ve O'nun hükümleri ve takdiri hususunda çekişmeyi bırakmak" manasına gelir. Buna göre yemin olsun ki o iki peygamber Allah'a işte bu manada teslim olup inkıyad etmiş ve Allah'ı tanımışlardı. Fakat insan oldukları için kalblerinde bir tür çekişme (mücadele) kalmıştı. Bundan dolayı Allah'ın kazasına rızâ makamı kâmil bir şekilde meydana gelsin diye, Allah'ın bu çekişmeyi kalblerinden tamamen silip yok etmesini istemişlerdir.

Böylece bütün bu izahlar ile ayetin zâhirî manasının terkedilmeyeceği ortaya çıkmıştır. O muârızın "kılma" fiili, "Birşeye hükmetmek veya birşeyle hükmetmek" manasına da hamledilir" görüşüne gelince, biz deriz ki: "Bu bazı bakımlardan kabule şayân değildir:

a) Mevsuf için bir sıfat meydana geldiği zaman, sıfatta herhangi bir fayda yoktur. Dua ile taleb edilen sırf bu sıfatın kendisi olmayınca, bunu sıfatı elde etme manasına hamletmek gerekir. "Allah Teâlâ'nın bu şekilde onu vasfetmesi bir övgü ve medihtir" denilemez. Halbuki o aslında istenen birşeydir." Biz yine deriz ki: "Evet, birşeyin bizzat kendisini elde etme hususundaki istek, o şeyle tavsif edilip öylece hükmedilmeyi elde etme hususundaki istekten daha çoktur. Binaenaleyh onu birinci mânâya hamletmek daha uygundur.

b) Hz. İbrahim ile İsmail (a.s)'de İslâmiyet bulunduğu zaman, onlar "müslüman" diye adlandırılmaya müstehaktırlar. Halbuki Allah Teâlâ'nın yalan söylediği düşünülemez. Binaenaleyh bu vasfın onlarda zaten bulunması gerekir. Öyle ise bu vasfı dua ile yeniden taleb etmede ne fayda var?

c) Eğer bundan maksad sadece isimlendirilme olsaydı, o zaman İbrahim

(a.s)'e "müslüman" diyen herkes için "Onu müslüman kıldı" denilmesi câiz olurdu.

Hasmın, "Bu kılma, lütuf fiillerini yaratma manasına hamledilir" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: "Bu da bazı bakımlardan kabul edilemez:

1) "Kılma", جَعْلٌ lâfzı "İslâm"a izâfe edilmiştir. Binaenaleyh onu "İslâm"dan başka bir şeye çevirmek ayetin zâhirini terketmek olur.

2) Bu ilâhî lütufları Mu'tezile'ye göre, Allah yapmış, O icâd etmiş ve onları varlık âlemine O çıkarmıştır. Bu sebeble onları istemek de tahsîl-i hâsıl (zaten mevcud olanı tekrar elde etmeyi) istemek olur ki bu da câiz değildir.

3) Bu lütufların, meydana gelme tarafını, gelmeme tarafına tercih eden bir tesirleri ya vardır veya yoktur. Eğer bu tercihte lütufların bir tesiri yoksa buna lütuf denmez. Eğer bu lütufların, fiilin meydana gelme tarafını tercihte bir tesiri varsa, biz deriz ki: Tercih meydana geldiği zaman, o fiilin meydana gelmesi vacib olur. Bu böyledir. Çünkü tercihin bu kadarıyla meydana gelmenin yanında fiil, ya vâcib olur, veya imkânsız olur veya ne vacib ne de imkânsız olur. Eğer fiilin meydana gelmesi vâcib ise, bu elde edilmek istenen neticedir. Eğer imkânsız olur ise, lütuflar müreccih (müessir) değil, mânî olmuş olur. Eğer ne vacib ne de imkânsız değilse, bu durumda fiilin o müreccih ile beraber meydana gelmesi bazan mümkin, bazan imkânsız olur. Meydana geldiği vakti, meydana gelme vakti olarak ona has kılmak, ya o vaktin, kendisinden ötürü, meydana gelme ile temeyyüz ettiği bir hususiyet onda vardır veya böyle değildir. Eğer birincisi söz konusu ise, bu müreccih bu hususiyetle birlikte lütufların tamamı olur veya tercihte bu lütufların asla bir tesiri olmaz. Biz onun böyle olduğunu farzedersek, bu,akla ters düşer. Eğer ikincisi söz konusu ise, bu durumda mümkinin,eşit olan iki tarafından birinin bir müreccih olmaksızın diğerine tercihi gerekir ki bu imkânsızdır. Böylece böyle bir lütfun bulunduğuna hükmetmenin makul olmadığı sabit olur."

Hasmımızın, "Akli deliller, kulun fiilini Allah'ın yaratmasının imkânsız olduğunu gösteriyor. Bu ise medhi ve zemmi ayırır" şeklindeki görüşü hususunda biz deriz ki: Bu, yukarıda izahı defalarca ve çeşitli vesilelerle geçtiği gibi, ilmi ve sebeblerini isteme meselesiyle tezad teşkil eder.

Bil ki bu ayetle ilgili en meşhur sual şudur: O iki peygamber müslüman oldukları halde, niçin Allah'ın kendilerini müslüman kılmasını istemişlerdir? Biz bu suali de yukardaki meseleye kattık ve ona yeterli, sadra şifâ veren cevaplar verdik. Bundan dolayı Allah'a hamdolsun. Onların Allah'a teslim olup boyun eğdiklerine aklî bakımdan delâlet eden şey ancak Allah'dan olur. Müslüman olmaya elverişli olduğundan bahsettiğimiz kudret, müslüman olmamaya da elverişli midir yoksa değil midir? Eğer o kudret İslam'ı bırakmaya elverişli değilse, o kudret İslam'ın mutlaka meydana gelmesini gerektirir. Böylece de o iki peygamberde, müslüman olmalarını gerektiren kudret yaratılmış demektir. Eğer bu kudret İslam'ı bırakmaya, yani müslüman olmamaya elverişli olur ise bu bâtıldır. Bunun mümkün olduğunu kabul edersek, maksad hâsıl olur. Onun bâtıl olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü terk, bir şeyin asıl yokluğu hali üzere bırakılmasından ibarettir. Yokluk, sırf yokluktur. Bu nedenle kudretin o yoklukta müessir olması imkânsızdır. Bir de o devamlı yoktur. Yokluğu devamlı olan şey ise kudrete konu olamaz. Böylece bu izahla, devamlı yok olan şeye kudretin tesir etmeyeceği sabit olmuş olur. Binaenaleyh kudret ancak mevcud olan şeyler için söz konusudur. O halde kudret sadece vücud bulabilecek şeylere elverişlidir. Kudretin hem varlığa hem de yokluğa elverişli olduğunu kabul etmemiz durumunda maksad hasıl olur. Bir de elverişli bir kudret varlığa ancak bir müreccihten ötürü tahsis edilir. Teselsüle imkân vermemek için, müreccihler zincirinin Allah'ın fiilinde son bulması gerekir. Allah tarafından bir tercih söz konusu olduğu zaman, fiilin mutlaka meydana gelmesi gerekir. Bu sebeble Hz. İbrahim (a.s)'in: *"Rabbimiz, biz ikimizi sana müslüman (teslim) olanlardan kıl"* sözünün, aklî delillere göre de doğru ve yerinde bir dua olduğu ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Kulun Mutluluğu Yalnız Allah'a Teslim Olmaktadır

Hz. İbrahim (a.s)'in: *"Rabbimiz, biz ikimizi, sana müslüman (teslim) olanlardan kıl"* sözü hasr ifâde eder. Yani "Biz başkasına değil sadece sana teslim olanlardan olalım" demektir. Bir kulun tam saâdetinin, Allah'ın hükümlerine, kazasına ve kaderine (takdirine) teslim olup, O'nun dışında hiçbir varlığa gönlünün kaymamasına bağlı olduğunu gösterir. Hz. İbrahim'in bir başka yerdeki sözünden kastedilen de budur. Nitekim Hz. İbrahim, فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ *"Onlar bana düşmandırlar; âlemlerin Rabbi değil!.."* (Şuarâ, 77) demiştir.

Sonra burada iki görüş vardır:

1) "Ey Rabbimiz, bizi sana teslim olmuş kimseler kıl"; yani, "Seni bir bilen ve sana ihlâsla bağlananlardan kıl; biz ancak sana ibadet ederiz" demektir.

2) "İslam şeriatının tamamını yerine getirenlerden kıl." Daha kapsamlı olduğu için, makbul olan görüş budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kulun dua ederken, Allah'a ancak, رَبَّنَا diye dua etmesi hususuna gelince, bunun izahı, inşaallah, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ *"Rabbiniz şöyle dedi: "Bana duâ ediniz, size icâbet edeyim"* (Gafir, 60) ayetinin tefsirinde, duânın şartlarının anlatılmasında gelecektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ *"Zürriyetimizden de sana boyun eğmiş bir ümmet"* kavline gelince, bunun manası, "Bizim evlâdımızdan.. kıl" demektir. Ayetteki, مِنْ teb'îz (kısmîlik) içindir. Hz. İbrahim, ifâdesinde zürriyetinin bir kısmını söyledi. Çünkü Cenâb-ı Hak, لا ينال عهدى الظالمين ifâdesiyle, İbrahim ve İsmail'in zürriyetinin içerisinde zalimler olacağını bildirmiştir. Bazı âlimler de, "Hz. İbrahim bununla Arapları kastetmiştir, çünkü onlar da bu ikisinin zürriyetindendir" demiştir.

"Ümmet" sözüne gelince, Hz. İbrahim'in, *"Onların içinde, onlardan bir peygamber gönder"* (Bakara, 129) ayetinin delâletiyle, bunun "ümmet-i Muhammed" olduğu söylenmiştir. Burada birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Allah'u Teâlâ'nın, *"Benim ahdim zalimlere ulaşmaz"* (Bakara, 124) buyruğu, onun zürriyetinin içinde zalim olanlar bulunduğuna delâlet ettiği gibi, zalim olmayanların da bulunduğuna delâlet eder. Böylece onun zürriyetinin bir kısmının müslüman bir cemaat olduğu bu ayetle bilinmiş oldu. Binaenaleyh, böyle bir ümmetin teşekkülünü ikinci kez duâ ile istemenin faydası nedir?

Cevap: Bu delâlet katî değildir. Ama, والشَّفِيقُ بِسُوءِ الظَّنِّ مُوَلَّعٌ *"Şefkatli kimse, sû-i zanna çok düşkündür."* (Yani Hz. İbrahim, şefkatinden dolayı, ne olur ne olmaz diye duâ etmiştir).

İkinci Soru: Hz. İbrahim, niçin kendisiyle Hz. İsmail'in neslini duâya tahsis etmiştir? Bu, duâ hususunda bir cimrilik olmaz mı?

Cevap: Zürriyet, şefkate ve faydalarının düşünülmesine daha lâyıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا *"Kendinizi ve ehlinizi öyle bir ateşten koruyunuz ki..."* (Tahrim, 6) buyurmuştur. Bir de peygamberlerin çocukları iyi halli kimseler oldu mu, diğerleri de onlar vasıtasıyla iyi halli ve sâlih olur; hayırlar konusunda onlara uyarlar. Görmüyor musun, önce geçen âlim ve büyük kimseler, istikamet üzere (doğru) oldukları zaman, arkalarında olan kimselerin de müstakim olmaları için nasıl canla başla çalışmışlardır?

Üçüncü Soru: Cahiliye Devri Arapları Hep Müşrik İdi. Öyleyse Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Duası Kabul Edilmemiş miydi?

Görünen şudur ki, Allahu Teâlâ, şayet bu duayı reddetmiş olsaydı, O bu reddini açıkca belirtirdi. Allahu Teâlâ, reddini açıkca belirtmeyince, O'nun bu duâya icâbet etmiş olduğunu anlamış olduk. Bu durumda da bir müşkil ortaya çıkar, çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in ecdâdı zamanında Araplardan hiçbirisi müslüman değildi. Hz. İbrahim ve İsmail'in zürriyeti sadece Araplardır.

Cevap: Kaffâl şöyle demiştir: "O ikisinin zürriyeti içinde, bir olan Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler, devamlı olarak bulunagelmiştir. Peygamberler de Hz. İbrahim'in soyundandır.Cahiliyye çağında *Zeyd İbn Amr İbn Nüfeyl, Kus İbn Sâ'ide -bunun, Hz. Peygamberin dedesi olan* **Abdul Muttalib İbn Hâşim-** olduğu da söylenir ve **Âmir İbn ez-Zureb** gibi İslâm dini üzere olup da, Allah'ın yoktan yaratmasını, öldükten sonra tekrar yaratacağını, sevâb ve cezâ vereceğini kabul edip, Allah'ı birleyenler; leşleri yemeyen ve putlara tapmayan kimseler bulunmaktaydı.

Cebrâil'in Hac Menasikini Öğretmesi

Allah'u Teâlâ'nın, وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا *"Ve bize, ibadet yerlerimizi göster"* kavline gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın, أَرِنَا *(Bize göster)* ifâdesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bunun mânası, "Bize, haccımızın hükümlerini öğret" demektir, "çünkü, haccedelim ve insanları orayı haccetmeye davet edelim diye, bize Beyt'i yapmamızı emrettin. O halde, bize haccın kanunlarını ve orada yapmamız gereken fiil ve kavilleri bize öğret!" Bu, ilmen görmek manasında bir mecâzdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ *"Görmedin mi, Rabbin gölgeyi nasıl uzattı?"* (Furkan, 45) ve:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ *"Görmedin mi, Rabbin, Fil ashabına ne yaptı?"* (Fil, 1) buyurmuştur.

2) "Onu bizzat gözlerimiz önüne koy." **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Hz. Cebraîl, Hz. İbrahim (a.s)'e haccın bütün kurallarını gösterip, Arafat'a vardığında Cebrail, "-Ey İbrahim, sana gösterdiğim kuralları öğrendin mi?" diye sordu. Hz. İbrahim de, " Evet!" dedi. Böylece oraya, bundan ötürü "Arafat" adı verildi. Kurban bayramının ilk günü olunca, Hz. İbrahim Kâbe'yi ziyaret etmek istedi. Bu sırada önüne iblis çıkıp, yolunu kesti, Bunun üzerine Hz. Cebrail Hz. İbrahim'e, şeytana yedi taş atmasını emretti. O da yaptı, bunun üzerine şeytan oradan gitti. Sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü gün tekrar göründü. Hz. Cebrail Hz. İbrahim'e aynı şekilde şeytanı taşlamasını söyledi...

Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da, أَرِنَا ifâdesinden, hem görmenin hem de bilmenin (ilmin) beraberce kastedilmiş olmasıdır. Bu, **Kâdî**'nin görüşüdür. Çünkü hacca dair şeylerin bir kısmı bilinir, fakat görülmez, bir kısmı ise, sadece görülür.. Bu sebeple lâfzı, bu iki durumun her ikisine birden hamletmek gerekir. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu lâfzı aynı anda hem hakikî hem de mecazî manaya hamletmeyi gerektirir, ama câizdir.

Böylece, geriye mûteber görüş olarak ilk iki görüş kalır. İkinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Haccın menâsiki iki vakfe yapılan yerler, haccın kaidelerinin ifâ edilmiş olduğu **Mina, Arafat, Müzdelife** ve benzerî yerlerdir.

Birinci görüşte olanlar ise şöyle demişlerdir: Haccın menâsiki, hacca ait olan tavaf, sa'y ve vakfeler gibi işlerdir...

İKİNCİ MESELE
Menasik Hakkında Geniş Bilgi

النُّسُكُ kulluk demektir. İbadet eden kimseye, bu kelimeden gelmek üzere, الناسِكُ denilir. Sonra, boğazlanacak erkek kurban, النُّسُكُ, dişi kurban النَّسِيكَةُ, hacca ait işler ise, المناسك diye adlandırılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):

لِتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ لَعَلِّي لاَ أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هٰذَا

"Hacca ait işlerinizi, ibadet kurallarınızı benden alın. Şu yılımdan sonra, belki de ben,artık sizinle karşılaşmam!"(107) buyurmuştur.

Hacca ait kuralların ifâ edildiği yerler de "menâsik" diye adlandırılır. Sin harfinin fethasıyla, المَنْسَكُ fiil, iş; sin harfinin kesresiyle, المَنْسِكُ -meselâ,

(107) Müsned, 3/318, 366.

مَغْرِبُ kelimeleri gibi- bu fiillerin yapıldığı yer anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ

"Biz her ümmete, yerine getirmeleri gerekli bir ibadet yolu gösterdik" (Hac, 67) buyurmuştur. Ayetteki ilgili kelime, sin'in hem fethası hem de kesresiyle okunmuştur. Sözün zâhiri, bunun iş, fiil manasına geldiğine delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ ifâdesi bunu gösterir. Peygamber (s.a.s), onlara hacda yapılacak fiilleri öğrenmelerini emretmiştir; yoksa Hz. Peygamber (s.a.s), "Benden hacca ait ibadetlerinizin yapılacağı yerleri alın" mânâsını kastetmemiştir.

Bu hususu iyice kavrayınca biz deriz ki, "menâsik" sözünü, "haccın menâsik" ine hamlederek onu hacdaki fiiller manasına alırsak, ayette geçen, أَرِنَا ifâdesi, bu amellerin tarifini göstermeyi ifâde eder. Eğer onu, haccın fiillerinin yapıldığı yerler manasına alırsak, bu durumda, أَرِنَا ifâdesi, yerlerin tanıtılması için kullanılmış olur.Bazı müfessirler de, "menâsik" sözünü, sadece kurban kesmeye hamletmişlerdir ki, bu doğru değildir. Çünkü boğazlanan kurban, kulluğun muhtevâsına girdiği için, نُسُكٌ diye adlandırılmıştır. Bu sebepten dolayı, yemek için kesilen kurbanlara bu isim verilemez. İbadet maksadıyla kesilen şey ise, نُسُكٌ diye adlandırılır. Bunun hac işlerinden bir iş olması diğer amellerin yerine geçer. Bu sebeple hepsinin bu kelimenin muhtevasına girmesi gerekir. Eğer biz "menâsik" sözünü, bu kelimenin aslının ifâde etmiş olduğu ibâdet, Allah'a yaklaşma ve O'nun razı olduğu şeylere yapışma manasına hamleder ve bu kelimeyi, Allahu Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s) için vaz etmiş olduğu her kanunu içine alan bir kelime kabul edersek, bu durumda Hz. İbrahim'in, وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا demesinin manası; " Sana nasıl ibadet edeceğimizi, nerede ibadet edeceğimizi ve, kölenin efendisine hizmet etmesi gibi bizim de sana hizmet etmek üzere hangi yolu tutacağımızı, hangi vesile ile sana yaklaşacağımızı bize öğret!" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesir ve bazı rivayetlerde **Ebu Amr**, Kur'an'ın her yerinde râ harfinin sükûnu ile olmak üzere, أَرْنَا şeklinde okumuşlardır. Bu ikisine **Âsım** ile **İbn Amr**, أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا *"Bizleri saptıran o iki kimseyi bize göster"* (Fussilet, 29) ayetinde muvafakat etmişlerdir.

Ebu Amr'den yapılan zâhir rivayetlerin bazısında ise o, bütün Kur'an'da

'işbâsız'' olarak râ harfinin kesresinin **''İhtilâsıyla''** [108] okumuştur. Diğerleri ise, kesrenin işbâsıyla (tam kesreyle) okumuşlardır. Bu kelimenin aslı, meksûr olan hemze ile, أُرِئْنَا dır. Hemzenin kesresi râ harfine nakledilerek, böylece hemze de hazfedilmiştir. Bu kıraat şekli, tercih edilendir. Çünkü kurrânın çoğu böyle işbâ ile okumuşlardır. Bir de, kelimenin aslından hemze düştüğü için, kelime noksanlaşmasın ve hemzeye delâlet eden kesre yok olmasın diye râ harfinin sükûnuyla okuma, أُرْنَا güzel olmaz.

Râ'nın sükûnuyla okunan kıraat şekline gelince, bu hem hemzenin, hem de harekesinin hazfedilmesi ve sâkin olan şeylere benzetilmesi suretiyledir. Meselâ, فَخِذْ kelimesinin فَخْذْ ve كَبِدْ kelimesinin de, كَبْدْ şeklinde okunması gibi...

''İhtilâs'' a gelince bu, hemzenin hazfedildiğine dair delâletin bırakılmasıyla beraber, telâffuzu hafifleştirme gayesiyle yapılır.

Peygamberler Küçük Günah Dahi İşlememiştir

Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُبْ علينا

''Ve, tevbemizi kabul buyur'' ifâdesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Peygamberlerin günah işleyebileceklerini söyleyen kimseler, bu ayetle istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: Tevbe, daha önce günahın bulunmasına bağlıdır. Şayet önceden günah bulunmamış olsaydı, tevbe talebinde bulunmak, imkânsız olan bir şeyi taleb etmek olurdu.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Biz, peygamberlerin küçük günah işleyebileceklerini tecviz ediyoruz. Buna göre bu tevbe küçük günahlardan dolayı yapılmış bir tevbe olur. Bir kimse şöyle diyebilir: Küçük günahlar, bunları işleyenin sevaplarıyla affedilmiş olur. Bunlar affedilince, onlardan dolayı tevbe etmek yde anlamsız olur. Çünkü tevbenin tesiri, günahları yok etme hususundadır. Zaten yok olan bir şeyi yok etmeye çalışmak imkânsızdır.

Burada peygamberler için, küçük günahları tecviz edip etmeyenlere verilecek diğer cevaplar da vardır. Bu cevaplar birkaç yöndendir:

a) Tevbenin, günahlardan kaçınmak hususunda aşırı dikkat göstermek maksadıyla yapılmış olması da caizdir. Çünkü nefsini, günahlardan iyice kaçınmaya azmetmiş ve son derece pişman olmuş vaziyette tasavvur eden kim-

(108) Harekenin belli belirsiz okunuşuna ihtilâs denilip, burada harekenin üçde biri bırakılır, ikisi ise izâle edilir.

se, günahları terketmeye daha fazla yakın olur, böylece bu, günahları terketmeye götüren ve sevkeden bir lütuf olmuş olur.

b) Kul, her nekadar Rabbine itaata çalışsa bile, o sehven veya evlâyı terketmekten dolayı bazı kusurlar işlemiş olabilir. Binaenaleyh, işte mezkûr duâ bu sebepten ötürü olmuş olabilir.

c) Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim'e soyu içinde zâlim ve âsî kimselerin olacağını bildirince, şüphesiz Hz. İbrahim de orada, o zürriyetinin bir kısmını müslüman bir topluluk yaratmasını istemiş, sonra da Allah'tan bu günahkâr olanları tevbeye muvaffak kılmasını talep ederek, وَتُبْ عَلَيْنَا yani."zürriyetimizden günahkâr olanların tevbelerini kabul buyur" demiştir. Çocuğu bir suç işlediğinde, ona şefkatli olan baba, çocuğundan dolayı özür beyan ederek, "Ben bir suç işledim, kusur ettim, özür dilerim!" der. Onun bundan maksadı, şunu demek istemesidir: "Çocuğum bir hata işledi, onun özrünü kabul et!".. Bu böyledir, çünkü insanın çocuğu, bizzat insanın kendisinin yerini tutar. Bu açıklamayı te'yid eden bazı hususlar da bulunmaktadır:

1) Allahu Teâlâ İbrahim suresinde, O'nun şöyle dediğini nakletmiştir:

وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Allah'ım, beni ve oğullarımı, putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim, putlar insanlardan pekçoğunu saptırdılar. Şimdi kim bana tâbi olursa, muhakkak ki o bendendir. Her kim de bana âsi olursa, muhakkak ki sen mağfiret sahibisin, çok merhametlisin" (İbrahim, 35-36). Manânın şöyle olması da muhtemeldir. "Kim bana âsi olur da tevbe ederse, sen, onun tevbesini kabul etmeye ve geçmiş günahlarını bağışlamaya muktedirsin."

2) **Abdullah İbn Mesûd**'un kıraatinde, onun, وَأَرِهِمْ مَنَاسِكَهُمْ وَتُبْ عَلَيْهِمْ *"Ve onlara, ibadet yollarını göster ve onları tevbeye muvaffak kıl"* şeklinde okuduğu zikredilmiştir.

3) Hz. İbrahim O'nu, *"Rabbimiz, onların içinde onlardan olan bir peygamber gönder"* رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ (Bakara, 129) sözüne atfen söylemiştir.

4) Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ

"Andolsun ki biz sizi yarattık ve sonra sizlere sûret verdik" (A'râf, 11) ayetini, Allah'ın Hz. Adem'i yaratmasını, insanlar ondan geldiği için, insanları yaratması şeklinde te'vil etmişlerdir. Tıpkı bunun gibi, Hz. İbrahim'in "Bize, ibadet

yollarımızı göster" demesinin, "zürriyetimize göster" şeklinde olması da uzak bir ihtimal değildir.

İKİNCİ MESELE

Ayet, Kulların Fiillerini de Allah'ın Yarattığına Delildir

Alimlerimiz Hz. İbrahim'in, وَتُبْ عَلَيْنَا ifâdesiyle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Hz. İbrahim (a.s) Allah'tan, tevbesini kabul etmesini istemiştir. Şayet tevbe etmek kulun yaratmasıyla olsaydı, onu Allah'dan istemek hem imkânsız, hem de cehâlet olurdu.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Bu, Allah'ın bizden tevbe etmemizi isteyerek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا *"Ey iman edenler, tevbe-i Nasûh ile Allah'a tevbe ediniz"* (Tahrim, 8) buyurmasıyla çelişir. Tevbe şayet Allah'ın fiili olsaydı, bu tevbeyi kuldan istemesi muhâl ve bir cehalet olurdu. وَتُبْ عَلَيْنَا ifâdesini, Allah'ın tevfikına, O'nun lütuf fiillerine veya kuldan olan tevbeyi kabul etmesine hamledebilmemiz mümkün olunca da âlimlerimiz, "tercih bizimle beraberdir; çünkü, aklî delil de, bazı bakımlardan bizim bu görüşümüzü te'yîd eder" demişlerdir. Şöyle ki:

1) Allahu Teâlâ tevbeyi gerektiren bir sebebi yaratmadığı müddetçe, tevbenin bulunması imkânsız olur. Bu sebeple tevbe, kuldan değil, Allah'dan olmuş olur. Bu sebep olma delilinin izahı, defalarca geçmiştir.

2) Allâme Gazalî (rh.a.)'nin özetlediğine göre tevbe, sıraya konulmuş olan şu üç şeyin, ilmin, halin ve amelin toplamından ibârettir. Buna göre ilim birinci, hal ikinci -ki ilim bunu gerektirir- amel ise üçüncüsüdür ki bu da halin neticesidir. İlim, günahın zararının büyük olduğunu bilmektir. Bu bilgiden faydalı olan şey elden kaçırılıp, zararlı olanın da meydana gelmiş olması sebebiyle, kalbte bir acı meydana gelir. Kalbteki bu acıya, nedâmet, pişmanlık denilir. Sonra bu pişmanlıktan, irâde denilen bir sıfat meydana gelir ki, bunun hal, mazî ve istikbâl ile bir münasebeti vardır. Hal ile münasebeti, onun işlemiş olduğu günahı bırakmasıdır. İstikbâl ile ilgisine gelince, terketmiş olduğu bu fiili Allah rızası için ömrünün sonuna kadar yapmamaya azmetmekle olur. Mâzi ile ilgisine gelince, eğer telâfi imkânı olan cinsten ise, cebr (onarma) ve kaza ile kaçırmış olduğu şeyleri telâfi etmekle olur. Buna göre ilim ilk derecededir. O, hayırların kendisinden doğduğu kaynaktır. Ben, burada ilim ile, iman ve yakîni kastediyorum. Çünkü iman, günahların öldürücü zehir olduğunu tasdik etmekten ibarettir. Yakîn ise, bu tasdiki te'kid ve ondan şekki bertaraf ederek, kalbte hükümran olmasından ibarettir. Sonra bu yakîn kalbe hükümran oldu-

ğu sürece pişmanlık ateşi yanar; böylece kalb, iman nurunun aydınlatmasıyla, daha önce karanlıklar içerisinde iken üzerine güneşin ışıkları doğan, böylece sevgilisinin helâk olmak üzere olduğunu görüp de kalbinde onun sevgisinin ateşleri tutuşan ve bu tutuşmadan dolayı da onu kurtarmak için ileri atılma arzusu duyan kimse gibi, kendisinin, sevgilisinden zedelenmiş olduğunu gördüğü zaman elem ve acı duyar.

Bunun böyle olduğunu bildiğin zaman biz deriz ki; fiilin iradeye dayanması zarurîdir. Çünkü, muârızı bulunmayan kesin bir irade neticesinde, mutlaka fiil meydana gelir. İradenin kalbin duymuş olduğu acıya terettüp etmesi de zarurîdir. Çünkü hoşa gitmeyen bir durumu müşahede etmesinden dolayı kalbi elem duyan kimsenin, kalbinde mutlaka onu savuşturma iradesinin meydana gelmesi gerekir. Bu elemin, bu şeyin zarar getirici, faydaları da götürücü olduğunu bilmeye dayanması da zarurî bir durumdur. Binaenaleyh, bütün bu derecelemeler zarurîdir. O halde, daha nasıl bir tecrübe ve zorlama altında meydana gelmiş olur?...

Geriye, teklifin muhtevâsına giren şeyin, yalnız ilim olduğunu söylemek kalır. Ne var ki, bunda da bir müşkilât vardır. Çünkü bu ilim, ya zarurî veya nazarî olur. Eğer ilim zarurî ise, bu da bir imtihan ve mükellef tutmanın muhtevasına dahil olmaz. Eğer nazarî olursa, bu da zarurî ilimlerden elde edilmiştir. O halde, ilk nazarî ilmi meydana getiren bu zarurî ilimlerin toplamı, bu neticeyi meydana getirmede yeterli olur veya başkası yeterli olur. Eğer bu yeterli olursa, bu ilk elde edilen nazarî ilmin, zarurî ilimlere terettüp etmesi vacib olur. İrade dışı olan bir şeye terettüp etmesi vacib olan şey de, irade dışı olur. Eğer o yeterli olmazsa, mutlaka bir başka şeyin bulunması gerekir ki, bu başka şey eğer zarurî ilimlerden olur ve bu da bulunursa, bu durumda yeterli olduğu halde onu yetersiz kabul etmiş oluruz ki, bu imkânsız bir şeydir (hulf).

Eğer nazarî ilimlerden olursa, ilk nazarî ilim, kendisinden önce bulunan başka bir nazarî ilme muhtaç olur. Bu durumda, nazarî ilimlerin ilki, nazarî ilimler için bir ilk ve başlangıç olmaz, ki bu akla aykırıdır (hulf). Sonra bu ilk hususunda söylenecek söz, ondan önce olan "ilk" hususunda söylenecek söz gibidir. Bu sebeple de teselsül gerekir ki, bu da imkânsızdır. Binaenaleyh bizim en son olarak zikrettiğimiz hususla, Allahu Teâlâ'nın, وَتُبْ عَلَيْنَا buyruğunun zâhirine hamledilmiş olduğu ortaya çıkar. Bu,aklî delillere mutabık olan bir gerçektir. Bu ayetle tenakuz içindeymiş gibi gözüken diğer ayetlerin tevil edilmesi daha evlâdır.

eden ve çok merhamet eden ancak sensin'' kavline gelince, bu ayetle ilgili açıklama daha önce geçmişti.

Hz. İbrahim'in yapmış olduğu üçüncü dua ise, O'nun, "Rabbimiz, onların içinde onlardan bir peygamber yolla" şeklinde söylemesidir. Bil ki, Hz. İbrahim'in, رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً niyazıyla, *''Ve zürriyetimizden de, sana teslim olmuş bir ümmet''* duasında kasdettiği kimseyi murad ettiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu daha önce zikredilmiştir. Onun zürriyetini bu şekilde nitelemiş olması, ancak Hz. Muhammed (s.a.s)'e yakışır. Böylece O, رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً sözünü de önceki ifâdesine atfetmiştir. Bu duâ, O'nun zürriyetinin iki yönden mükemmelliğini gösterir:

1) Onların içinde, onların dinlerini ve şeriatlerini ikmâl eden ve onların İslam üzere sebatlarını sağlayacak bir şeye davet eden bir resûlün bulunması...

2) Gönderilen bu peygamberin, bazı sebeplerden dolayı, başkalarından değil de onlardan olmasıdır. Şöyle ki:

a) İzzet, şeref ve dinleri hususunda, onların mertebeleri ve mevkîlerinin en üstün olması için... Çünkü hem peygamber, hem de kendilerine peygamber gönderilenler aynı soydan oldukları zaman, peygamberin isteğine uyulduğunda, bu onun isteğine daha fazla şeref kazandırır.

b) Peygamber onlardan olduğu zaman, onlar onun doğumunu, soyunu-sopunu ve menşeini tanırlar; böylece de onun doğruluğunu ve emîn bir kimse olduğunu bilmek kolaylaşır.

c) Peygamber onlardan olduğu zaman, o peygamber onlara, yabancılara gönderilmiş olması hâlinde,yabancılara karşı olacağından daha şefkatli ve onların iyiliği için daha istekli olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, Hz. İbrahim'in maksadı hem halde, hem de istikbalde dini yaşatmak olduğu ve, zann-ı gallbince de bunun ancak, o kavmin kendi zürriyeti içinden çıktığı zaman daha tam ve mükemmel olacağını düşündüğü için, böylece din konusunda elde edilebilecek en son mutluluğa nail olmak ve, kendi zürriyeti içinde olması sebebiyle de, büyük bir sürûr ve neşeye ulaşmak amacıyla, bunu murad etmiş olması son derece güzel olmuştur. Çünkü, bu rütbeden daha yüce olan bir izzet, bir şeref ve bir rütbe yoktur.

Hz. İbrahim'in Gelmesini İstediği Zat Resul-i Ekrem'dir.

Burada bildirilen peygamberin Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna gelince, buna bazı hususlar delâlet etmektedir:

a) Müfessirlerin icma'ı, bunun başta gelen hüccetidir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğinin rivayet edilmesidir: أَنَا دَعْوَةُ إِبْرَاهِيمَ وَبِشَارَةُ عِيسَى *"Ben İbrahim'in duâsı, İsâ'nın ise müjdesiyim"*(109) Resul-i Ekrem "da'vet, duâ" sözüyle bu ayeti, "müjde" sözüyle de Saf sûresinde zikredilen, مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ *"Benden sonra gelen ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdelemek üzere..."* (Saf, 6) ayetini kastetmiştir.

c) Hz. İbrahim (a.s) Mekke ve civarında bulunan soyu için, Mekke'de bu duayı yapmıştır. Allah Teâlâ da Mekke ve civarında olanlara sadece Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak göndermiştir.

Ümmet-i Muhammed'in Hz. İbrahim'e Salât ve Berekât Dilemesinin Hikmeti

Bu meseleyle ilgili bir soru vardır. O da şudur: Hz. İbrahim (a.s)'in namazlarda Hz. Muhammed (s.a.s)'le birlikte,

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ

"Allah'ım! İbrahim'e ve İbrahim'in ehline merhamet ettiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in ehline de merhamet et"(110) diye zikredilmesindeki hikmet nedir?

Alimler bu soruya şu şekillerde cevap vermişlerdir:

1) Hz. İbrahim (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s) için, *"Rabbimiz, onlara içlerinden, ayetlerini okuyan bir peygamber gönder"* (Bakara, 129) diye dua etti. Halilullah Hz. İbrahim için, Habîbullah Hz. Muhammed (s.a.s)'in güzelce dua etmesi gerekince, Allah Teâlâ, onun isminin zikrini kıyamete kadar ümmet-i Muhammed'in dilinde sürdürmek suretiyle Hz İbrahim (a.s)'in Hz. Muhammed (s.a.s) üzerinde olan hakkını îfâ etmiş oldu.

2) Hz. İbrahim (a.s), Rabbinden, *"Sonraki insanlar içinde benim için bir lisan-ı sıdk (yâd-ı cemil, güzel nâm) kıl"* (Şu'ara, 84), Yani "Ümmet-i Muhammed içerisinde benim için güzel bir isim (nâm) bırak" sözü ile, bunu Rabbinden istedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun duasını kabul etti ve, Muhammed ümmeti içerisinde ona güzel bir nâm bırakarak, onun adını Habîbi Muhammed'in ismine bitiştirdi.

(109) Müsned, 5/262.

(110) Buharî, Ahzâb Sûresinin Tefsiri, (6/151).

3) İbrahim (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın, *"Atanız İbrahim'in milletine, dinine..."* (Hacc, 78) ayetine binaen millet-i İslâm'ın babasıdır. Muhammed (s.a.s) rahmetin babasıdır. **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)'un kıraatinde ise, اَلنَّبِيُّ اَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَهُوَ اَبٌ لَهُمْ *'Bu peygamber mü'minlere, kendi nefislerinden daha ilerîdir; O onların babasıdır"* (Ahzab, 6. ayetin değişik kıraati) şeklinde geçmektedir.

Hz. Peygamber ile ilgili olan diğer bir ayette ise, بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"(O) mü'minlere çok şefkatli ve merhametlidir"* (Tevbe, 128) buyurulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ yani şefkat ve merhamet hususunda, *"Ben sizin babanız gibiyim"*(111) buyurmuştur. Bu ikisinden herbiri için bir bakıma babalık hakkı tahakkuk ettiği için, Allah Teâlâ da her ikisini övgü ve duâda beraber zikretmiştir.

4) İbrahim (a.s), hacc hususundaki âhkamı ilân ediyordu: *"İnsanlar içinde haccı ilân et"* (Hacc, 27). Hz. Muhammed (s.a.s) ise dinin münâdisi idi: *"İmana davet eden bir münâdiyi duyduk"* (Âl-i İmran, 193). Böylece Cenâb-ı Hak, güzel nâm hususunda her ikisini de birleştirmiştir.

Gelecek Peygamberin Vasıflarından Bazıları

Bil ki Cenâb-ı Hak onlara içlerinden bir peygamber göndermeyi murad ettiğinde, bu peygamberin bazı vasıflarını zikretmiştir:

a) *"O onlara senin (Allah'ın) âyetlerini okur."* Bu ayetle ilgili iki vecih vardır:

1) Bu ayetler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilmiş olan Furkân (Kur'an)'dır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara okuduğu sadece bu idi. Binaenaleyh **"ayetlerini"** lâfzını Furkân'a hamletmek gerekir.

2) Bu ayetlerin yaratıcının varlığına ve sıfatlarına delâlet eden işaretler olması da mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayetleri onlara okumasının manası şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, bunları hatırlatıyor, onları bunlara davet ediyor ve bunlara imân etmeye sevkediyordu.

b) *"O onlara kitabı öğretir."* Bundan maksad, "O, onlara kitabı okumalarını emrediyor ve kitabın manaları ile hakikatlerini öğretiyor" demektir. Bu böyledir, çünkü okumak, bazı sebeplerden dolayı matlûbtur.

---

(111) Ebû Davud, Tahare, 4 (1/3).

Bu sebeblerden birisi, Kur'an'ın lâfzının tevâtür derecesine ulaşan kalabalık sayıda insanların dillerinde devam edip gitmesidir. Böylece de tahrif ve tashîften (kelimeyi yanlış yazma ve okumadan) korunmuş olur.

Bu sebeplerden bir başkası da, onun lâfzının ve nazmının Hz. Muhammed'in bir mûcizesi olmasıdır.

Bir diğer sebepse, onun okunmasında bir nevi ibâdet ve taatın bulunmasıdır. Ayrıca onun namazlarda ve sâir ibadetlerde okunmuş olması da, bir başka çeşit ibadettir. İşte okumanın hükmü budur.

Ne var ki en büyük hikmet ve en yüce gâye, O'ndaki delil ve hükümleri öğrenmektir. Çünkü Kur'an'da bulunan mana, hikmet ve sırlardan dolayı Cenâb-ı Hak Kur'an'ı "Hidayet" ve "Nûr" olarak vasıflamıştır. Allahu Teâlâ ilk önce okumayı zikredince, bundan sonra da onun hakikat ve sırlarını öğrenmeyi, öğretmeyi zikrederek, وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ *"Ve onlara Kitab'ı öğretir"* buyurmuştur.

c) Hz. Peygamberin üçüncü sıfatı O'nun "hikmeti öğretmesidir." Yani O, hikmeti öğretiyordu. "Hikmet", söz ve amelde isâbet etmek demektir. Ancak bu iki özelliği kendisinde bulunduran kimseye "**hakîm**" denir. Bu kelimenin aslının, "Onu alıkoydum, menettim" manasına olan, اَحْكَمْتُ الشَّيْءَ ifâdesinden olduğu da söylenmiştir. Buna göre "hikmet", "sanki cehalet ve hatadan alıkoyan şey" demektir. Hikmetin bu manaya gelmesi ancak bizim söylediğimiz gibi, söz ve fiilde isâbet etmek ve herşeyi yerli yerine koymak ile olur. **Kaffâl** şöyle demiştir: "Bazı felsefeciler, hikmeti, "İnsan gücü nisbetinde Allah'a benzeme" diye tarif etmişlerdir."

Hikmet Ne Demektir?

Müfessirler bu ayetteki "**hikmet**" ten ne murad edildiği hususunda ihtilâf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) **İbn Vehb, İmam Malik'e,** "Hikmet nedir?" diye sordum, O, "Dini bilmek, onu anlamak ve ona uymaktır" cevabını verdi.

2) **Şafiî** (r.a) ise, "Hikmet, Allah'ın Resûlünün sünnetidir" demiştir. Bu aynı zamanda **Katâde**'nin görüşüdür. Allah kendilerinden razı olsun, **Şafiî'nin** arkadaşları şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Allah Teâlâ'nın bu ayette önce Kur'an'ı okumayı, ikinci olarak onu öğretmeyi zikrederek, daha sonra "hikmet" kelimesini buna atfetmesidir. Binaenaleyh hikmetten maksad, Kur'an dışındaki birşeyin olması gerekir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetinden başka birşey değildir.

Buna göre şayet, "Bu hikmet kelimesini, tevhid, adalet ve nübüvvet'e delâlet eden aklı delilleri öğrenme manasına hamletmek niçin câiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Akıllar bu hususta müstakildir. Bu sebeple bu lâfzı, şeriattan elde edilmeyen bir şeye hamletmek daha evlâ olur.

3) Hikmet, hak ile bâtılın arasını ayırmak demektir. Hikmet, القِعْدَة ve, الجِلْسَة vezninde olup "hüküm" manasına gelen bir masdardır. Buna göre mana, "O, senin onlara indirdiğin kitabını onlara öğretiyor ve senin ona öğretmiş olduğun hüküm ve kazâlarını onlara beyan ediyor" olur. Hikmetin, kalıp itibariyle hüküm mânasına gelmesinin misali, الخُبْرُ ve, الخِبْرَةُ, العُذْر ve, العِذْرَة ; الغُلّ ve, الغِلّةُ ve, الذُلّ ve, الذِلّة kelimeleridir.

4) Onlara kitabı öğretmesinden maksat, muhkem olan ayetleri; "Hikmet" i öğretmekten maksadı ise, müteşabih ayetleri öğretmeyi kastetmiş olmasıdır.

5) Onlara kitabı öğretmesinden maksat, onlara Kitab'daki hükümleri; hikmet'i öğretmesinden maksat ise, onlara bu hükümlerin hikmetini ve bu hükümlerdeki muhtelif faydaları öğretmiş olmasıdır. Bazı âlimler ise, bütün bunların Kur'an'ın nitelikleri olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki o Kitab'ı, "Ayetler, Kitab ve Hikmet" diye vasıflandırmıştır.

Hz. Peygamberin İnsanları Tezkiyesi (Arındırması) Nasıl Olur?

Peygamberin dördüncü sıfatı, onları "tezkiye etmesi" dir. Bilmek gerekir ki, insanın mükemmelliği şu iki hususta ortaya çıkar:

1) Onun, bizzat Hakk'ı, Hak olduğu için tanıması;

2) Hayrı da, onunla amel etmek için tanımasıdır.

Eğer insan, bu iki şeyden birini ihlâl ederse, rezillik ve noksanlıklardan temizlenemez ve bunlardan arınamaz..

Cenâb-ı Hak, fazl ve kemâl sıfatlarını zikredince, peşinden rezillik ve eksikliklerden temizlenmeyi zikrederek, وَيُزَكِّيهِمْ buyurmuştur.

Bil ki, peygamberin mükellef kimselerin (kulların) içinde tasarrufta bulunmaya gücü yoktur. Böyle bir gücün O'nda var olduğunu kabul etsek bile, O onlarda yine tasarruf sahibi olamaz. Aksi halde, bu temizleme işi o mükelleflerde seçmeye bağlı olarak değil de, cebrî olarak meydana gelmiş olur. Bu durumda bu tezkiyenin iki açıklaması bulunur:

a) Hz. Peygamberin okuması Kitab'ı ve Hikmeti öğretmenin dışında, yapmış olduğu şeylerdir. Böylece bu iş, onların temizlenmelerinin adeta bir sebe-

bi olur. Okuma, Kitap ve Hikmeti öğretmenin dışında onun yapmış olduğu işlerse, ona va'adde bulunması, uyarması, va'zû nasihatı, hatırlatmalarda bulunması ve bunları onlara sık sık tekrarlamasıdır. Ayrıca, onlar iman edip hallerini iyileştirinceye kadar, dünya işleriyle ilgilenmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s), onları iman edip sâlih amel işlemeye götüren sebeblerin kuvvetlenmesi için, bu cinsten, yani dünyevî işlerle ilgili pekçok şey yapmıştır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak O'nu, "En büyük bir ahlâk üzerine olmakla, ve O'na en güzel ahlâkın verilmiş olduğunu belirtmekle" methetmiştir.

b) Hz. Peygamberin onları tezkiye etmesinin manası, tezkiyecinin şahidleri temize çıkarması gibi, kıyamet gününde her nefse yaptığı hususlarda şehâdette bulunduğu zaman, onların temiz olduklarına şehâdet etmesidir. Birinci şıktaki izah, daha güzeldir. Çünkü bu, O'nun duâsından maksadının bu olmasına daha yakın görünmektedir. Çünkü O'nun duâdan maksadı, zürriyetinin cenneti elde ederek kemâle ermesidir. Bu da ancak Kitab'ı ve Hikmeti öğretmekle, daha sonra da amel hususunda son derece teşvik edip, ameli ihlâl etmekten sakındırmayla olur ki, işte tezkiye budur. Bu ayet hakkında kısaca özet olarak söylenecek söz budur.

Müfessirler, يُزَكِّيهِمْ ifâdesi hakkında, bazı açıklamalarda da bulunmuşlardır:

1) **Hasan el-Basrî,** "Peygamberin onları temizlemesi,onları şirkten temizlemesi demektir" demiştir. Böylece ayet, İsmail'in zürriyeti içinde kendilerinde hikmet ve Kitab bulunmayan cahil kimselerin olacağına; şirkin onları iyice kirleteceğine ve Allah'u Teâlâ'nın onların içinde onlardan olan, onları temizleyen ve cehaletlerinden sonra kendilerini yeryüzünün hükemâsı kılacak bir peygamberi göndereceğine delâlet eder.

2) Tezkiye, Allah için itaatta bulunmak ve O'nun için amel etmek demektir. Bu görüş **İbn Abbas**'tan rivayet edilmiştir.

3) Hz. Peygamber onları şirkten ve diğer pisliklerden temizliyor demektir. Tıpkı,

وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ

"Güzel şeyleri onlar için helâl; kötü, pis şeyleri de onlara haram kılar..." (A'râf, 157) buyurması gibi.

Esma-i Hüsnadan Azîz ve Hakîm'in Tefsiri

Bil ki Hz. İbrahim (a.s) bu duâlarını yapınca, bunu -Allahu Teâlâ'yı övgüyle- bitirerek, إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Sensin ancak azîz ve hakîm olan"* buyurdu.

"Azîz", kendisine galip gelinemeyen, "kâdir" kimse demektir.

"Hakîm" ise, hiçbir şeyin câhili olmayan, her şeyi bilen âlim demektir. Allahu Teâlâ Alîm, Kadîr olunca,O'nun yapmış olduğu bütün şeyler doğru; abes ve anlamsız olmaktan ise uzak olur. Allah böyle olmasaydı, O'nun duâları kabul etmesi, peygamberler göndermesi ve Kitap indirmesi doğru olmazdı.

"Azîz", Allahu Teâlâ'nın eşyâya iktidarı ve O'nun ezilip ve zillete düşürülmesinin imkânsızlığı kastedildiğinde, zatî sıfatlardan olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, ihtiyaçlardan münezzeh olduğu vakit, muhtâç olmak zilleti O'na gelemez. O'nun muradına mani olmak mümkün olmadığı için, böylece O (köşeye) sıkıştırılamaz da.. Binaenaleyh O, şeksiz ve şüphesiz Azîzdir.

Allah'ın "Hakîm" olmasına gelince, bununla "Alîm" olduğu manası murad edilirse, bu da zatî sıfatlardan olur. Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın azizliğiyle, O'nun izzet ve azametinin kemâli, başkasının O'na hükümran olamayışı; hikmetiyle de O'nun hikmetli fiilleri kastedildiği zaman azîz ve hakîm sıfatları, zâtî sıfatlarından değil, fiilî sıfatlarından olmuş olur.

Zâtî Sıfatlarla Fiilî Sıfatlar Arasındaki Farklar

Bu iki tür sıfat arasında bazı farklar vardır:

a) Zâtî sıfatlar ezelî olduğu halde, fiilî sıfatları böyle değildir.

b) Zâtî sıfatlarının hiçbir vakit zıtlarının olabileceği düşünülemez. Fiilî sıfatlar ise böyle değildir.

c) Fiilî sıfatlar, tahakkukunda fâilden birtakım eserlerin (işlerin) meydana gelmesi düşünülebilen nisbî şeylerdir. Zâtî sıfatlar ise böyle değildir.

Nazzâm, Allah Teâlâ'nın kabih olan (çirkin olan) şeylere kâdir olmadığına şöyle istidlâl etmiştir: "İlah olanın zâtı gereği hakîm olması gerekir. İlah, zâtı gereği hakîm olunca çirkin şey O'nun kudreti dahilinde olamaz. Hikmet zâtı gereği çirkin fiillere ters olur. O halde İlah'dan kabîh fiilin sudûr etmesi imkânsız olur. İmkânsız olan şey kudret dahilinde olamaz.

Biz İlâhın hakîm olması gerektiğini söyledik, çünkü İlâhın bu vasıfta olması vâcib olmasaydı, O'nun bu vasfın zıddını alması câiz olurdu. Bu durumda da İlahın hikmetsiz olması gerekirdi ki bu ittifakla imkânsızdır. Hikmetin sefeh (akılsızlık, cahillik, hafiflik) fiiline de zıd olduğu aşikâr bir şeklide malumdur. Zıddını gerektiren şeyin de zıd olduğu apaçık bilinir. Binaenaleyh ulûhiyyetin sefeh fiiliyle beraber olması imkânsızdır. İmkânsızın kudret dahilinde olma-

masına gelince, bu da açıktır. İşte bu sebeble İlahın kabîh olan işe kâdir olamayacağı sabit olur."

Nazzam'ın bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: "Bizim îtikadımıza göre, Allah'ın hiçbir fiili sefeh (hikmetsiz, boş,abes) değildir. Böylece, bu görüş zâil olur." Allah en iyisini bilendir.

Bu Ayetin Önceki Kısım İle Münasebeti

وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ إِبْرَٰهِـۧمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُۥ ۚ وَلَقَدِ ٱصْطَفَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٣٠﴾

"Kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Andolsun ki biz onu dünyada beğenip seçmişiz. O şüphe yok ki ahirette de sâlihlerdendir."

(Bakara, 130).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in durumunu, Beytullah'ı yapmak, Allah'ın kullarına orayı ziyaret etmelerini emretmek gibi Allah'ın Hz. İbrahim'i denediği yüce şeriatından onun eliyle icrâ ettiği şeyleri, kulların maslahatlarına ve onlar için hayır duada bulunmaya olan düşkünlüğü gibi Allah'ın ona verdiği huyu ve şu geçen ayette bulunan diğer şeyleri zikrettikten sonra, insanların hayrette kalmaları gerektiğine işaret ederek, *"İbrahim'in dininden ve getirmiş olduğu şeriata iman etmekten kim yüz çevirir?"* buyurmuştur. Böylece bu ifâdede yahudî, hristiyan ve müşrik Araplar azarlanmıştır. Çünkü yahudiler, Hz. İbrahim (a.s) ile övünüyor ve Yakub (İsrail) (a.s)'un soyundan oldukları için, kendileri ile Hz. İbrahim (a.s) arasında bulunan alâkaya tutunuyorlardı. Hristiyanlar da, Hz. İsâ (a.s), annesi tarafından Yakub (a.s)'a dayandığı hâlde, Hz. İsâ ile iftihar etmemiş, (İbrahim (a.s) ile iftihar etmişler) dir. Kureyş müşrikleri ise, câhiliyye döneminde her türlü hayra, Hz.İbrahim (a.s)'in inşâ etmiş olduğu Kâbe sayesinde nâil olmuşlardır. Bu sebepten dolayı bunların hepsi bu şekilde Allah'ın kitabına davet olunmuşlardır. Kureyş kabilesi dışında kalan Adnanî Arapların soyu da Hz. İsmail (a.s)'e dayanır. Bunlar da Hz.

İsmail'in peygamberliği ile Kahtanî Araplarına karşı övünürlerdi. İncelendiğinde hepsinin, Hz. İbrahim ile övündükleri ortaya çıkar.

Ahir zamanda Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesini Allah'dan isteyen ve bu maksadının meydana gelmesi için Allah'a yalvarıp yakaran zâtın Hz. İbrahim (a.s) olduğu sâbit olunca, en büyük iftiharları ve fazîletleri Hz. İbrahim'in soyundan gelmek olduğunu söyleyenlere şaşmak gerek. Onlar böyle söyledikleri halde, Hz. İbrahim'in duası ve Allah'a yalvarıp yakarmadaki maksadı olan o peygambere iman etmiyorlar. Şüphe yok ki bu husus gerçekten şaşılacak şeylerdendir.

Allah Teâlâ'nın, وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ اِلاَّ مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ *"Kendini bilmeyen kimseden başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?"* buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İ'râb

رَغِبْتُ مِنَ الأَمْرِ ; Birşeyden hoşlanmadığın zaman, birşeyi arzu ettiğin zaman ise, رَغِبْتُ فِيهِ dersin. Ayetteki birinci, مَنْ istifham-ı inkârîdir, ikincisi ise, اَلَّذِى manasına ism-i mevsuldür. **Keşşaf sahibi,** مَنْ سَفِهَ ifâdesinin, يَرْغَبُ fiilinin mukadder fâili olan zamirden bedel olarak, mahallen merfu olduğunu söylemiştir. مَنْ يَرْغَبُ ifâdesi, tıpkı, هَلْ جَاءَكَ اَحَدٌ اِلاَّ زَيْدٌ "Sana Zeyd'den başka hiç kimse geldi mi (gelmedi)" ifâdesinde olduğu gibi, olumsuz oluduğu için, مَنْ سَفِهَ bedel olabilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Muhammed'in Şeriati İle Hz. İbrahim'inki Arasındaki Fark

Birisi şöyle diyebilir: Burada bir soru vardır. O da, "Hz. İbrahim'in milleti" sözünden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dindir. Çünkü bu ifâdeden maksad, insanları bu dini kabul hususunda teşviktir. Binaenaleyh ya "Bu din (millet) usûl ve furû bakımından Hz. İbrahim'in milletinin (dininin) aynısıdır" denilir, veyahut da "Bu millet (din), usûl yani tevhid, nübüvvet ve güzel ahlâka riayet etme bakımından Hz. İbrahim'in milletinin (dininin) aynısıdır; fakat bu ikisi, şeriatın furû'unda (ahkamında) ve amellerin yapılış keyfiyeti bakımından farklıdırlar" denilir?

Birincisi bâtıldır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendi şeriatının, bütün geçmiş şeriatları neshettiğini söylemiştir. O halde nasıl "Bu şeriat, Hz. İbrahim'in şeriatının aynısıdır" denilebilir?

İkincisi de matlubu tam ifâde etmez. Çünkü usûlü tasdik etmek, yani tev-

hidi, adaleti, iyi ahlâkı ve ahiret inancını tasdik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etme manasına gelmez. O halde nasıl bu neticeyi ifâde etmek için, bu söze tutunulabilir?

Diğer bir soru da şudur: Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. İbrahim (a.s)'in şeriatinin mensuh olduğunu söyleyince, "millet" lâfzı da bir dinin usul (inanç) ve furû'u (ahkâmı) manasına gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de onun dininden yüz çevirmiş olması gerekir. Böylece kâfirlere gereken şey ona da gerekir?

Cevab: Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in kendisine yalvarıp yakardığını, kendisinden Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderip, O'na yardım etmesini, ve güçlendirmesini ve O'nun şeriatını yeryüzüne yaymasını istediğini anlatınca, bütün bu manaları, " İbrahim'in milleti" diyerek ifâde etmiştir. Yahudi, hristiyan ve müşrik Araplar Hz. İbrahim (a.s)'in doğru söylediğini kabul edince, Hz. İbrahim'in arzusu olan şu şahsın peygamberliğini kabul etmeleri gerekir.

Soru soran şöyle der: Yahudi ve hristiyanlar, Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'tan bu peygamberi istemiş olduğunu kabul etmezler. Ancak, Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin nübüvvetini tasdik etmelerini sağlamak için, bu haberi İbrahim (a.s)'den rivayet etmiştir. Binaenaleyh, bu rivayet tesbit edilmediği müddetçe O'nun nübüvveti sabit olmaz, O'nun nübüvveti sabit olmadığı müddetçe de bu rivayet sabid olmaz.. Bu ise, devre (devr-i fâsid'e) götürür; "devr" in ise, sözde yeri yoktur.

Biz, yahudi ve hristiyanların bu rivayetin doğruluğunu kabul ettiklerini kabul etsek bile, ancak bu rivayette, Hz. İbrahim'in Allah'tan kendi ve İsmail'in zürriyetinden bir peygamber göndermesini talep ettiği zikredilmektedir. O halde nasıl, Hz. İbrahim'in talep ettiği peygamberin bu şahıs olduğuna kesin olarak hükmedilebilir? Belki de, bundan sonra bir başka şahıs gelebilecektir. Hz. İbrahim'in duâsına icabet etmek, Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki zaman olarak ikibin yıl gecikince, Hz. İbrahim'in duâsıyla talep olunan şu muayyen şahsın dışında bir başka şahsın gelmesi için üç bin yıl kadar gecikmesi niye caiz olmasın?

Birinci soruya şöyle cevap veririz: Belki de **Tevrat** ve **İncil** bu rivayetin doğruluğuna şehâdet ederler. Eğer böyle olmasaydı, yahudi ve hristiyanlar peygamberlik davasında Hz. Peygamber'i yalanlamaya koşan insanların en şiddetlileri olurlardı.

İkincisine de şöyle cevap veririz. Hz. Peygamber'in nübüvvetini isbat hususunda dayanılan şey, onun elinde tezahür eden mucizelerin varlığıdır. Ki bun-

lar da Kur'an-ı Kerim ile benzerini Peygamberden başka kimsenin bilemeyeceği, gaybî haber ve olaylardan haber vermesidir. Sonra bu hüccet, maksad ve gayeyi pekiştiren bir hüccettir. Allahu Teâlâ, en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayette geçen, نَفْسَهُ lâfzını neyin nasbettiği hususundadır. Bu hususta iki görüş vardır:

1) Kelime, mef'ul olduğu için mansubdur. **Müberred,** سَفِهَ kelimesinin, hem lâzım hem de müteaddî olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre, bazı izahlar vardır:

a) Bunun manası, "nefsini sıkıntıya soktu ve onu ezdi" olur. السفه kelimesinin aslı, hafifliktir. زِمَامٌ سَفِيهٌ "elde tutulması zor yular" ifâdesi de bu köktendir. Bunun delili, kelimenin hadiste şu şekilde kullanılmış olmasıdır: اَلْكِبْرُ اَنْ تَسْفَهَ الْحَقَّ وَتَغْمِصَ النَّاسَ "Kibir, Hakk'ı hafife alman ve insanları küçük görmendir"[112] Bu böyledir. Çünkü bir kimse, hiç bir akıllının asla kendisinden yüz çevirmediği birşeyden yüz çevirdiğinde, böyle yapmakla bütün akıllılara muhalefet ettiği için, nefsini yok etme ve acze düşürme hususunda çok ileri gitmiş olur.

b) **Hasan el-Basrî,** سَفِهَ **kelimesinin, "bilmedi" manasına olduğunu söyleyerek,** مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ **ifâdesini "nefsini tanımayıp, onu zarara sokan" diye tefsir etmiştir. Buna göre, bu ifâdenin gerçek manası şöyle olur: "Hz. İbrahim'in dininden ancak kendini (nefsini) bilmeyen ve nefsi üzerinde tefekkür etmeyen kimse yüz çevirir. Eğer bu kendi nefsi üzerinde düşünseydi, kendisinde Allah'ın sanatına dâir bulduğu izlerle, Allah'ın birliğine ve hikmetine istidlâl eder, böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber olduğuna delil bulmuş olurdu.**

c) "Nefsini helâk edip, yok eden kimse" manasındadır. Bu görüş, **Ebu Ubeyde'nindir.**

d) "Nefsini saptıran kimse" manasındadır.

2) Ayetteki, نَفْسَهُ kelimesi mef'ûl değildir. Alimler bu ihtimale binaen bazı izahlar yapmışlardır:

a) Bu kelime, başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansub kılınmıştır. Aslında, O نَفْسِهِ فِى şeklindedir.

b) Bu kelime tefsir (temyiz) olarak mansubtur. Bu, **Ferrâ'nın** görüşüdür. Bunun manası, سَفِهَ نَفْسًا "Nefis cihetinden kendini bilmez..." şeklindedir.

(112) Çok yakın bir hadis için bakınız: Müsned, 2/170.

Daha sonra zamire muzaf kılınmıştır. Ayet, إِلاَّ السَّفِيهُ "ancak sefih müstesna..." takdirinidedir. Burada, نَفْسُ kelimesi te'kid için getirilmiştir. Nitekim te'kid için, هٰذَا الأَمْرُ نَفْسُهُ "Şu işin bizzat kendisi" denilir. Bundan maksad ise, bir kişinin sefihliğinin ileri derecede olduğunu beyan etmektir.

c) Bu kelime fâ harfinin şeddesiyle, سَفَّهَ şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hak, daha sonra Hz. İbrahim (a.s)'in dininden yüz çeviren kimselerin sefih (akılsız) olduğuna hükmedince, bunun sebebini açıklamak üzere şöyle buyurdu: *"Yemin olsun ki biz onu dünyada beğenip seçmişiz"* buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bu sözünden maksadı şudur: "Diğer insanları değil de onu peygamberlik için seçip, ona tevhidi, adaleti, şeriatı ve kıyamete kadar devam eden bâkî bir imâmet'e şâmil olan dini ona tanıtıp, sonra da bu seçme işinin Allah'ın hükmüyle olduğu beyan edilince, Allah Teâlâ onu, dünya hükümdarlarından birisinden alındığında bile alan kimse için en nihâî bir yücelik ifâde eden bu lâkabla şereflendirdi. Bir de, bu lâkabı, hükümdarlar hükümdarından ve şeriatların meliki olan Allah'dan alan kimse nasıl mesrur olur, varın düşünün! Binaenaleyh her kalb ve akıl sahibi, Hz.İbrahim (a.s)'in dininden yüz çevirenin sefih (akılsız) olduğunu anlasın. Cenâb-ı Hak daha sonra da, aynı makam elde edilsin diye, aynı yola girmeye teşvik için, Hz. İbrahim'in mertebesinin büyük olduğunu beyân etmiştir.

Ayette takdim ve te'hirin olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre ayetin takdiri: وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّالِحِينَ *"Biz andolsun ki onu dünyada da ahirette de seçtik. O salihlerdendir."* Aslında takdim ve te'hir var sayılmaksızın söz doğru olduğu için, bunu yapmamak daha uygundur. **Hasan el-Basrî** de şöyle demiştir: "Hz. Ali (k.v) de, Allah'ın ikramını ve güzel mükâfaatını hakeden kimselerdendir."

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

"Rabbi ona, "(Kendini Allah'a) teslim et" dediği zaman, o "Alemlerin Rabbine teslim oldum" demişti

(Bakara, 131).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s) ile ilgili olarak naklettiği şeylerin beşincisidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اِذْ edatı, nasb mahallindedir. Onu nasb eden âmil hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, اِصْطَفَيْنَاهُ cümlesiyle mansubtur. Yani "Biz onu, Rabbi ona "teslim ol" dediği zaman seçmiştik" demektir. Allah Teâlâ sanki önce "seçmesini" zikretmiş, peşisıra da onu seçmesinin sebebini getirmiştir. Buna göre Hz. İbrahim (a.s) özünü Allah'a kulluğa teslim edip, ibadetleri yerine getirerek O'na inkiyâd edince, Hak Teâlâ, onun halinden, sonuna kadar değişmeyeceğini ve hep bu yol üzere devam edeceğini bilmiştir. Hz. İbrahim (a.s) aynı zamanda bütün günahlardan da temizlenmiştir. İşte o zaman Allah onu peygamberlik görevi için seçmiş ve sadece ona vermiştir. Çünkü Allah, bu risalet görevine ancak hali başta da sonda da böyle olan, değişmeyen kimseleri seçer. Onun, Allah'a teslim olup güzelce icabet etmesi ayetin ifâdesinden açıkca anlaşılmaktadır.

Eğer Allah'ın' *"Andolsun ki biz onu seçtik"* sözü, cemî olan mütekellim sîgası ile haber vermektir, *"Rabbi ona "teslim ol" dediği zaman"* sözü de gaib sîgası ile haber vermektir. O halde bu tertibin, bir bütün olduğu nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu daha önce birçok defa zikrettiğimiz **"iltifat"** uslûbudur.

2) Bu, اِذْ edatı, gizli olan bir, اُذْكُرْ (Hatırla) fiili ile mansubtur. Burada sanki şöyle denilmektedir: "İbrahim'in,O'nun dini gibi bir dinden yüz çevrilmeyen sâlih ve seçkin bir kimse olduğunun bilinmesi için o vakti an."

İKİNCİ MESELE

Hz. İbrahim "Müslim Ol" Hitabına Ne Zaman Mazhar Oldu?

Âlimler, Allah'ın ona "teslim ol" dediği zaman hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu problemin menşei şudur: Hz. İbrahim (a.s)'e henüz müslim olmadığı (teslim olmadığı) bir zamanda "teslim ol (müslim ol)" deniliyor. Acaba Hz. İbrahim, bir zamanlar müslüman değil miydi de, ona "Müslüman ol" denildi. Ekserî alimler, Hak Teâlâ'nın bu sözü ona, balîğ olmadan ve peygamberliğinden önce söylediğini, bunun, Hz. İbrahim (a.s)'in yıldızlar, ay ve güneş ile istidlâlde bulunduğu, bu varlıklardaki sonradan yaratılma emârelerini anladığı ve bu varlıkların, cisimlik ile sonradan yaratılma hususlarında, kendilerinden tamamen ayrı bir müdebbire (yöneticiye) muhtaç olduklarını kavradığı zaman vâkî olduğunu ifâde etmişlerdir. Hz. İbrahim (a.s), Rabbini tanıyınca, O ona "Teslim ol (Müslüman ol)" dedi. Hz. İbrahim de,"Alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi. Buna göre Allah'ın bu sözü O'na onun Rabbini tanımadan önce söylemesi câiz değildir.

Yine "Teslim ol" sözü, onun istidlâllerinden önce de söylenmiş olabilir. Buna göre bu sözden murad, sözün bizzat kendisi değil, bilâkis sözün delâlet ettiği başka manalardır. Şâirin şu sözünde de olduğu gibi bu Arapların bir anlatma uslûbudur:

اِمْتَلَأَ الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي مَهْلاً رُوَيْدًا قَدْ مَلَأْتُ بَطْنِي

"Havuz doldu ve şöyle dedi: (Su doldurmayı) yavaşça ve usulca kes. Çünkü karnım doldu."

Bundan daha açık delâlet eden ise Allah'ın şu ayetidir:

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ

"Yoksa biz onlara bir delil indirdik de, Allah'a şirk koşmalarını bu delil mi söylüyor? (Rum, 35). İşte bu ayette, delilin delâlet ettiği şey, sanki bir söz gibi kabul edilmiştir.

Bazı alimler ise, bu emrin Hz. İbrahim (a.s)'e peygamberlikten sonra olduğunu ve "Teslim ol" sözünden maksadın İslam'a girip imân etmek olmayıp başka şeyler olduğunu söyleyerek, bu şeyleri şöyle sıralamışlardır:

a) Allah'ın emirlerine inkiyâd etmek, onları hemen kabul edip benimsemek ve hem kalb ile hem de dil ile yüz çevirmeyi bırakmak. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (a.s) lerin: *"Ey Rabbimiz, biz ikimizi sana müslüman (teslim) olanlardan yap"* (Bakara, 128) sözlerinden maksadları da budur.

b) **Esam**'ın söylediğine göre bunun manası şudur: "İbadetinde ihlâslı ol, ibâdetine şirk ve riyâ karıştırma."

c) İslam üzere dosdoğru ol ve tevhid inancında sebat et:

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ *"Bil ki Allah'dan başka ilah yoktur"* (Muhammed, 19).

İman kalbin sıfatıdır. İslam ise uzuvların sıfatıdır. Hz. İbrahim,Allah'ı daha önce kalbi ile tanımış, Allah da onu "Teslim ol (Müslüman ol)" sözü ile, uzuvların ve bedenin amelleri ile mükellef kılmıştır.

★ ★
★

وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَٰبَنِىَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

"İbrahim, bunu oğullarına da vasiyet etti. Yâ'kûb da: "Ey oğullarım, Allah sizin için bu dini seçti. O halde siz de ancak müslümanlar olarak can verin "

(Bakara, 132).

Biliniz ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s)'den naklettiği güzel şeylerin altıncısıdır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi ve İbn Âmir** ilk kelimeyi elifli olarak, أَوْصَى şeklinde okumuşlardır. Medine ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise, elifsiz ve şeddeli olarak, وَصَّى şeklinde okumuşlardır. O imamların mushaflarında okudukları şekildedir. Her iki kıraate göre de mana aynıdır. Ancak, وَصَّى şeklinde mübalağa ve çokluk manası vardır.

İKİNCİ MESELE İkinci mesele, بِهَا daki zamirin nereye râcî olduğu meselesidir. Bu hususta iki görüş vardır.

1) Zamir,onu "bir kelime" veya "bir cümle" gibi saymak üzere, أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ sözüne râcîdir. Allah'ın, وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً (Zuhruf, 28) ayetindeki, هَا zamirinin, إِنَّنِي بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ۝ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي (Zuhruf, 26) sözüne râcî olması da bunun gibidir. Ayetteki, كلمة باقية sözü, zamirin müennes olmasının, bir önceki ayetin bir "**kelime**" gibi sayıldığına delâlet ediyor.

2) Zamir, Allah Teâlâ'nın, وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ ayetindeki, مِلَّةِ kelimesine râcîdir. Bu görüşü **Kâdî** söylemiştir. Bu görüş iki sebebten dolayı, birincisinden daha güzeldir:

a) Zamirin merci'i açıklanmamıştır. Bu durumda zamiri mümkün ise daha önce zikredilmiş olan birşeye râcî kılmak, sözün medlûlü ve mefhûmuna râcî kılmaktan daha evladır.

b) "Millet" kelimesi, أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbine teslim oldum"* sözünden daha kapsamlıdır. Malumdur ki Hz. İbrahim zürriyetine ancak, onların felâhını ve âhiret sevabını kazanmalarını sağlayacak olan birşeyi vasiyet ve tavsiye etmiştir. Allah'ın Rab olduğuna şehâdet etmek ise tek başına bunu sağlamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim'in Vasiyetinin İncelikleri

Bil ki bu kıssa, dini kabule teşvik eden birçok incelikleri ihtiva etmektedir:

a) Cenâb-ı Hak, sadece, "İbrahim oğullarına emretti" demeyiş, aksine *"Onlara vasiyet etti.."* buyurmuştur. Vasiyet, emretmekten daha güçlüdür. Çünkü vasiyet ölümün başa gelmesi beklendiği zaman yapılır. O esnada insan, her zamankinden daha fazla dinine dikkat ve itina gösterir. Hz. İbrahim (a.s)'in, o vakitte bu işle ilgilendiği ve bu hususta çok dikkatli olduğu bilinince, onun sözü kabule daha yakındır.

b) Hz. İbrahim (a.s), bu vasiyeti yalnızca oğullarına yapmıştır. Bunun sebebi şudur: Babanın evlâdlarına şefkati, başkalarına olandan daha fazladır. Hz. İbrahim (a.s) ömrünün sonunda oğullarına özellikle bunu vasiyet edince anlıyoruz ki, onun buna olan ilgi ve ihtimamı başka şeylerden daha fazladır.

c) İbrahim (a.s) bu vasiyyetini bütün oğullarına teşmil etti ve bunu, onlardan herhangi birisine tahsis etmedi. Bu da, O'nun bu şeye ne kadar önem verdiğini gösterir.

d) İbrahim (a.s) bu vasiyyeti belli bir zaman ve belli bir mekânla sınırlamadı. Sonra oğullarını, ancak müslüman olarak ölmeleri hususunda iyice uyardı. Bu da aynı şekilde İbrahim (a.s)'in, bu şeye ne kadar fazla ehemmiyet verdiğini gösterir.

e) İbrahim (a.s), bu vasiyyetine başka bir vasiyyeti ilâve etmedi. Bu da, O'nun bu işe ne kadar önem verdiğine delildir. İbrahim (a.s), fazileti, güzel tavrı ve güzel ahlâkı müşahede edilen bir zât olup, bundan sonra onun bu işe son derece ehemmiyet verdiği anlaşılınca, o zaman bu işin, kendisine önem verilmeye ve riâyet edilmeye lâyık en önemli bir iş olduğu da anlaşılır. İşte İbrahim (a.s)'in ailesine ve oğullarına sırf bu vasiyyeti yapmasının sebebi budur. Yoksa, İbrahim (a.s)'in bütün herkesi daima İslâm'a ve gerçek dine davet ettiği malûmdur...

Cenâb-ı Allah'ın, ayette geçen, وَيَعْقُوبُ kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) Meşhur olan görüşe göre bu kelime, ابراهيم kelimesi üzerine ma'tuf olup, manası, "İbrahim'in vasiyyet ettiği gibi o da vasiyyet etti" demektir.

2) يعقوب kelimesi, بنيه kelimesine atfedilerek, mansûb okunmuştur. O zaman mana şöyle olmaktadır: "İbrahim, oğullarına ve torunu Yakûb'a vasiyyet etti.." يَا بَنِى ifâdesi, Basralılara göre, gizli bir قال fiilinin mef'ûlü; Kûfelilere göre ise, قال manasında olduğu için ayetteki, وَصَّى fiiline müteallliktir. **Ubeyy İbn Ka'b** ve **Abdullah İbn Mesûd'un** kıraatinde, أَنْ يَا بَنِى şeklinde varid olmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, اِصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ *"Allah, sizin için dini seçti"* buyruğundan murad, "Allahu Teâlâ, onun hakkında apaçık ve net deliller ikame etmek, sizi ona davet etmek ve başka dinlerden de yasaklamak suretiyle, o dini seçmiştir" şeklindedir.

Cenâb-ı Allah'ın, فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Öyleyse sizler, ancak müslümanlar olarak ölün"* sözünden murad, onları İslâm'a teşvik etmektir. Bu böyledir, çünkü insan hiçbir an ölümden emin olamayıp, ölümden önce bir şey yapmakla emredilmiş olunca, sanki her an o şey ile emredilmiş gibidir. Çünkü o, eğer o işi hemencecik yapmazsa ölümün derhal başına geleceğinden, böylece kurtuluşa nail olmayı elden kaçırarak helâk olacağından, neticede de kendisini bir tehlike ve aldanış içine sokacağından korkar.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي
قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ
تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Yoksa sizler, Yakub'a ölüm geldiği zaman orada mıydınız? Hani O, oğullarına şöyle demişti: "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" Onlar da şöyle demişlerdi: "Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın bir tek Tanrı olan İlahına ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur." İşte onlar bir ümmetti, geçti. Onların kazandığı kendilerinin, sizin kazandığınız da sizindir; ve siz onların yaptıklarından sorulmayacaksınız"

(Bakara, 133-134).

Bil ki, Cenâb-ı Allah İbrahim (a.s)'in oğullarına, dini ve İslâm'ı vasiyyet hususundaki hassasiyet ve ihtimamını anlatınca, yahudî ve hristiyanlar aleyhine olan delili kuvvetlendirmek ve onu çok daha iyi beyan etmek için, bunun peşisıra Yakûb (a.s)'un da oğullarına aynı vasiyyeti yaptığını zikretti. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:.

BİRİNCİ MESELE
أَمْ Edatı Hakkında Geniş Bilgi

Bilmek gerekir ki, أَمْ edatının mânası ya istifhâm harfi veya atıf harfi manasındadır. Bu harf, atıf harflerinden, أَوْ harfine benzer ve iki şekilde gelir: Kendisinden önceki ifadeye bağlı olarak (muttasıla) veya ayrı olarak (munkatı'a)... **Muttasıl** olarak gelişine gelince, bu senin, أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو "Yanında Zeyd mi vardı, yoksa Amr mı?" demen gibidir. Sen bu ikisinden birisinin onun yanında olduğunu bilmeyip de "Bu ikisinden birisi senin yanında mıdır?" diye sorduğun zaman, muhakkak ki onun cevabı "evet" veya "hayır" olacaktır. Ama, bu ikisinden birisinin onun yanında olduğunu, fakat Zeyd'in mi, Amr'ın mı olduğunu bilmediğin zaman, bunu tayin etmek için, ازيد عندك ام عمرو dersin.. "Yani, ben, bu ikisinden birisinin senin yanında olduğunu biliyorum. Fakat şu mu, bu mu?" demektir.

Munkatı' olana gelince, nahivciler bu harfin istifhâm-hemzesiyle beraber bulunduğunda, بل anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bunun örneği şudur: Bir kimse, إِنَّهَا لَإِبِلٌ أَمْ شَاءٌ "O, muhakkak ki bir devedir... yok, yok koyun galiba!" dediğinde, sanki bu sözü söyleyenin gözü bazı nesnelere takılmış ta, o onların deve olduğuna karar vermiş; bu zannı üzerine de onların deve olduğunu haber vermiş... Sonra, ona bir şüphe geldiği için, bu haberinden vazgeçmek ve, onların koyun olup olmadığını sormak istemiştir. Önceki haberinden vazgeçmesi, بل harfinin ifâde ettiği manadır. Onların koyun olup olmadığını sorması ise, istifhâm hemzesinin ifâde ettiği mânadır.

إِنَّهَا لَإِبِلٌ أَمْ شَاءٌ ifâdesi, إِنَّهَا لَإِبِلٌ أَهِي شَاءٌ (Bunlar muhakkak ki devedir.. Onlar yoksa koyun mudurlar?) ifâdesinin yerini tutmaktadırlar. أَهِي شَاءٌ sözün, إِنَّهَا لَإِبِلٌ sözüne bağlı olmayan müste'nef (lâfzen müstakil) bir sözdür. Bu nasıl olmasın ki? Muttasıl olanın hilafına, burada, إِنَّهَا لَإِبِلٌ ifâdesinden vazgeçilmiştir (idrâb). Senin, ازيد عندك ام عمرو ifâden, "Onlardan hangisi senin yanındadır?" anlamındadır. Bu cümlede, أم den sonraki kısım, أم den önceki kısımdan ayrı değildir; çünkü bunun delili şudur: Amr, Zeyd'in eşidir. Buna delil olarak senin, onlardan tek bir isimle bahsederek, أيهما عندك diyebilmen kâfidir. Kur'an'ı Kerim'de, أم edatının bu her iki çeşidi de çok gelmektedir.

Muttasıl olanına gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın,

ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا ۝ رَفَعَ سَمْكَهَا

"Sizi yaratmak mı zor, yoksa semâyı yaratmak mı? Allah onu bina etti, tavanını da yükseltti" (Nazi'at, 27-28) ayetinde olduğu gibidir.. Yani, "Hangisinin yaratılışı daha zor?" demektir.

Munkatı' olana gelince, bu Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde geldiği gibidir:

الٓمٓ ۝ تَنزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ۝ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ

"Elif-lâm mîm.. Kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabbi katındandır.. Yoksa onlar, "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar?" (Secde, 1-3).

Allah sanki şöyle demektedir: "Allah en iyisini bilir.. İşin doğrusu şu ki, onlar "O, onu uydurdu" diyorlar." Bu da, önceki sözden vazgeçilip, sonrasından istifhamın vaki olduğuna delâlet eder. Çünkü bu ifâdede, أزيد عندك ام عمرو sözündeki gibi bir mâna bulunmamaktadır.

Tahkik ehli olmayan bazı müfessirler, buradaki, أَمْ edatının istifhâm hemzesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki bu, daha önce zikretmiş olduğumuz gibi, munkatı'a olan, أَمْ edatı, بَلْ mânasını taşıdığı için, doğru değildir.

Bu mukaddimeyi iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu ayetteki, أَمْ edatı, muttasıl mıdır, munkatı' mıdır? Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bunun öncesiyle irtibatı yoktur (munkatı'). Buradaki istifham hemzesinin mânası "inkârî" dir. Yani, "Daha doğrusu sizler, orada bulunmuyordunuz" demektir.

شهداء kelimesi, "hazır olan, bulunan" mânasında olmak üzere, شهيد kelimesinin çoğuludur. Buna göre ayetin mânası, "Yakub (a.s)'a ölüm geldiğinde siz, O'nun yanında bulunanlardan değildiniz" olur. Ayetteki hitâb, Ehl-i Kitâb'adır. Cenâb-ı Allah, üzerinde bulundukları şeyin peygamberlerin dini olduğunu iddia etmeleri hususunda, onlara sanki şöyle demiştir: Siz, peygamberlerin din hususundaki vasiyyetlerine şahid olsaydınız, bunu nasıl derdiniz? Siz eğer peygamberlerin vasiyyetlerine şahid olsaydınız, üzerinde bulunduğunuz dini terkeder, İbrahim, Yakub ve O'ndan sonraki diğer peygamberlerin üzerinde bulunmuş oldukları dinin ta kendisi olan Muhammed'in dinine rağbet ederdiniz.

Şayet: " İnkâr yoluyla yapılan istifham, ancak bâtıl olan söze yöneltilir.. Halbuki bu ayette Yakub (a.s)'dan nakledilen söz, bâtıl olmayıp hak bir söz-

dür. İnkâr yoluyla istifham bu söze nasıl tevcih edilebilir?" denilirse, biz de deriz ki: "İnkâr yoluyla getirilen istifham, onların yalnız Yakûb (a.s)'un vefatı esnasında hazır bulundukları iddiasına müteallliktir. Cenâb-ı Allah'ın inkâr ettiği, işte budur. Bundan sonra, Cenâb-ı Allah'ın Yakûb (a.s)'un sözü olarak naklettiği ise, مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِى kısmıdır. Bu müstakil bir sözdür. Daha doğrusu Cenâb-ı Allah sanki, onların bu ölüm esnasında hazır bulunmalarını inkâr edince, bundan sonra bu vasiyyetin keyfiyetini beyan etmiştir."

2) Bu ayetteki, أَمْ muttasıldır. Bunun izahı, bundan önce düşmüş olan bir ifâde takdir etmektir. Burada sanki şöyle denilmektedir:

أَتَدَّعُونَ عَلَى ٱلْأَنْبِيَاءِ ٱلْيَهُودِيَّةَ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ

Yani, "Sizin atalarınız olan daha önceki İsrailoğulları, Hz. Yakûb, oğullarını İslâm milletine ve tevhîde davet ettiği zaman buna şahid olmuşlardı.. Bunu siz de biliyorsunuz.. Öyleyse size ne oluyor da, peygamberlere berî oldukları şeyleri isnâd ediyorsunuz?.."

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ ifâdesinde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Kaffâl** إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ ifâdesindeki birinci إِذْ harfi, şâhidlerin şahidlikleriyle ilgili vakti; ikinci إِذْ harfi ise, Yakub (a.s)'a ölümün geldiği vakti gösterir" demiştir.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, peygamberlerin (a.s) evlâdlarına olan şefkat ve merhametlerinin din konusunda olduğunu, gayretlerinin, başka şeylere değil ancak dine müteveccih olduğunu gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın, مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِى ayetinde iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE مَا lâfzı, akıllı olmayan varlıklar için kullanıldığı halde, Yakûb (a.s) bunu Hak Mabûd'u ifâde için nasıl kullanmıştır?

Buna iki yönden cevap verilir:

a) مَا lâfzı her şey hakkında kullanılan "âmm" bir lâfızdır. Buna göre, bu ifâdenin mânası, "Hangi şeye ibadet edeceksiniz?" demek olur.

b) مَا تَعْبُدُونَ ifâdesi, senin tarifini ve tasvirini öğrenmek istediğinde söylemiş olduğun, مَا ٱلْإِنْسَانُ "İnsân nedir?" sözün gibidir.

İKİNCİ MESELE

مِنْ بَعْدِى sözüyle ilgilidir. Cenâb-ı Hakk'ın, قَالُوا نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ sözüne gelince, burada birtakım meseleler vardır:

İki câhil fırka, bu ayete tutunmuşlardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayeti Yanlış Anlayan Mukallidlerle Ta'limiyye Fukahâsına Cevap

1) **Mukallidler**.. Onlar şöyle demişlerdir: Yakûb (a.s)'un oğulları, taklitle yetinmişlerdir. O da, oğullarının bu sözlerini yadırgamamıştır. Bu, taklidin kâfi olduğuna yeterli bir delildir.

2) **Tâ'limiyye** fırkası.. Onlar şöyle demişlerdir: Allah'ı bilmenin yolu ancak, peygamber ve imâmın tâ'lîmi,öğretmesidir. Bu ayet buna delâlet etmektedir. Çünkü Yakûb (a.s)'un oğulları, "Aklın delâlet ettiği İlâha ibâdet ederiz, demediler de, "Senin ve atalarının ibadet ettiği İlaha ibadet ederiz" dediler. Bu, Marifetullâh'ın yolunun ancak tâ'lîm olduğuna delâlet eder.

Buna cevap: Ayeti kerimede, Yakûb (a.s)'un oğullarının İlâhı aklî delille bildiklerine bir delâlet olmadığı gibi, aynı şekilde bu İlâhı, bir taklid ve bir ta'lim yoluyla tanıyıp kabul ettiklerine de bir delâlet bulunmamaktadır. Taklit ve ta'lim görüşü bir delil ile bâtıl olunca, bu topluluğun imanının bu yolla olmayıp, istidlâl yoluyla meydana geldiğini anlamış olduk..

Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Madem ki böyle, o halde onlar istidlâl yolunu niye zikretmediler?

Bu soruya birkaç yönden cevap verilir:

1) Bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarını O'nun tevhidi, ilmi, kudreti ve adâleti ile açıklamaktan daha veciz ve özlü bir ifâdedir.

2) Bu, Yakûb (a.s)'un nefsini rahatlatmaya daha yakın olan bir **ifâdedir**.. Buna göre oğulları sanki şöyle demişlerdir: "Biz ancak, senin yoluna benzeyen bir yol üzerinde gideriz!.. Kendisine ibadet edip, ibâdeti yalnız kendisine tahsis edeceğimiz İlâh konusunda, sana herhangi bir muhalefetimiz yoktur..."

3) Belki de bu, bu surenin başlarında Hak Teâlâ'nın,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

"Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet (kulluk) ediniz" (Bakara, 21) ayetinde bahsettiği, Yaratıcının varlığına dâir delilin zikrine işarettir. İşte burada onların, نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ آبَائِكَ "Senin ve atalarının İlahına ibadet ederiz" sözlerinden maksadları budur. Yani, "Senin ve ecdâdının varlığı kendisine delâlet eden ilaha ibâdet ederiz" demektir. Bu izaha göre, bu,taklide değil istidlâl ettiklerine işârettir.

İKİNCİ MESELE

Kaffâl şöyle demiştir: Bazı tefsirlerde, "Yakub (a.s) Mısır'a geldiğinde, ora halkının ateşe ve putlara taptığını gördü. İşte bu sebeble, vefatından sonra oğullarının halinin ne olacağı hususunda endişelenerek, onları Allah'a kulluğa teşvik etmek için bu sözü söylemiştir" diye yer almıştır.

Kâdî de **İbn Abbas** (r.a)'dan şunu nakletmiştir: "Yakub (a.s), oğulları putlara ve ateşe taptıkları için, ölürken onları etrafına toplayarak: " Ey oğullarım! Benden sonra neye tapacaksınız?" dedi. Onlar: "Senin ve atalarının İlahına kulluk edeceğiz" cevabını verdiler."

Sonra **Kâdî** bu rivayetin iki bakımdan uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir:

a) Onlar, ilim ve yakîn bulunan kimseler gibi hemen tevhidi tasdik etmişlerdir.

b) Hak Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Yakub (a.s)'un evlâdının durumunu zikretmiş ve onların sâlih kimseler olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu rivayet, onların durumu ile bağdaşmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ifâdesi, آبَائِكَ **(Babaların)** ifâdesinin atf-ı beyânıdır. **Kaffâl** şöyle demiştir: "Hz. İsmâil, İshâk (a.s)'dan daha yaşlı olduğu için, ayette daha önce zikredildiği söylenmiştir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Dede, Baba Mesabesinde Sayılır mı? (Miras Konusu)

Şâfiî (r.a) "Baba-anne bir, veya baba bir erkek ve kız kardeşler, dedeleri olduğu için mirastan düşmezler" demiştir. Bu, **Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud** ve **Zeyd** (r.ah)'in görüşüdür. Bu aynı zamanda **İmam Malik, İmâm Ebu Yusuf** ve **İmâm-ı Muhammed'in** de görüşüdür. **Ebu Hanife** ise, bu çocukların, dedeleri sebebiyle mirastan mahrum olacaklarını söylemiştir ki bu **Hz. Ebu Bekir, İbn Abbas** ve **Hz. Aişe** (r.ahm)'nin görüşüdür. Tâbiînden **Hasan el-Basrî, Tâvus** ve **Atâ**'nın görüşü de böyledir.

Bu, çocukların dedeleri hayatta olduğu için mirastan mahrum edilmeyeceklerini söyleyenlerin iki izahları vardır:

1) Dede için iki hayırdan biri vardır: Ya onlarla beraber eşit hisse alır veya malın üçte birini alır, sonra kalan mal erkeklere iki hisse, kızlara bir hisse ol-

mak üzere kardeşler arasında bölüştürülür. Bu aynı zamanda **Zeyd b. Sabit** (r.a)'in mezhebi ve **Şafiî** (r.a)'nin görüşüdür.

2) Dede, eşit paylaştıklarında hissesine altıda birden eksik mal düşmediği zaman, bir erkek kardeş gibi sayılır. Eğer, eşit paylaşma durumunda malın altıda birinden azı onun hissesine düşer ise, bu durumda dedeye altıdabir verilir, bundan eksik verilmez.

Ebu Hanife, dedenin baba mesabesinde olduğunu, babanın erkek ve kız kardeşleri mirastan hacbettiğini (mahrum ettiğini), dolayısıyla da, dedenin de onları mirastan mahrum bırakması gerektiğine delil getirerek şöyle dedi: "Biz ayet ve hadisten dolayı dedenin baba mesâbesinde olduğunu söyledik. Bu hususta iki ayet vardır: Birisi tefsir etmekte olduğumuz, *"Biz senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın İlahına ibâdet ederiz"* ayetidir. Bu ayette Cenâb-ı Hak, "baba" lâfzını "dede" için kullanmıştır.

Şayet, "Hz. İsmail onların babası olmadığında ittifak olduğuna göre, "baba" lâfzı "amca" hakkında da kullanılmıştır" denilirse, biz deriz ki: "Kullanış zâhirî olarak hakikî mananın delilidir. Mevcud olan bir delilden dolayı bu kelimenin amca hakkında kullanılması bırakılmıştır. Dolayısıyla ayette bizim sözümüze delil vardır.

Bu hususta ikinci ayet delilimiz ise, Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf (a.s)'dan hikaye edip haber verdiği,

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

"Ben babalarım İbrahim, İshâk ve Yakub'un dinlerine uydum" (Yusuf, 38) sözüdür.

Bunun hadisten deliline gelince bu, **Atâ**'nın **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiği şu sözüdür: "Dedenin baba mesâbesinde olduğu hususunda dileyen kimse ile Hacer-i Esved yanında lânetleşebilirim (yeminleşirim)."

Yine **İbn Abbas** (r.a): **"Zeyd b. Sabit** Allah'dan korkmuyor mu?, Oğulun oğlunu (torunu) oğul gibi sayıyor da, babanın babasını (dedeyi) baba mesâbesinde saymıyor" demiştir.

Dedenin baba mesâbesinde olduğu sabit olunca, baba hayatta olduğu takdirde, kardeşlerin değil de babanın mirasın üçte ikisine hak kazandığı gibi, kardeşlerin değil de dedenin de malın üçte ikisine hak kazanması hususunda, Allah Teâlâ'nın, وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ *"Ona ebeveyni vâris*

olur. Annesi için miras malının üçte biri vardır'' (Nisa, 11) ayetine dedenin de girmesi gerekir.

Şafiî (r.a) ise, "Dedenin baba mesâbesinde olduğunu kabul etmiyoruz" demiştir. Onun buna delili şunlardır:

a) Siz bu ayeti, dedenin baba mesâbesinde olduğuna delil getirdiğiniz gibi, biz de dedenin baba gibi olmadığına,*''İbrahim oğullarına vasiyet etti ve Yakub'a..''* (Bakara, 132) ayetini delil getiririz. Çünkü Hak Teâlâ, bu ayette Hz. Yakub'u, İbrahim (a.s)'in oğullarına dahil etmemiş, onu onlardan ayrı saymıştır. Babalık hususunda, bütün dedeler baba sayılsaydı, oğul olma hususunda bütün torunlar da hakîkî manada oğul mesabesinde sayılırdı. Hal böyle olmadığına göre, dedenin baba mesabesinde sayılamayacağı sabit olur.

b) Eğer dede, hakîkî manada baba mesabesinde olsaydı, babası ölüp de dedesi hayatta olanlar için, "Babası yoktur" denilemezdi. Nitekim bu husus, en yakın dede için de doğru olmaz. Bu doğru olmayınca, dedenin gerçekte baba mesâbesinde sayılmadığını anlarız.

Buna göre şayet, "Baba ismi her nekadar bunların hepsi için kullanılsa bile, en yakın baba, dedenin derecesi en uzak olana nisbetle daha yakındır. İşte bundan dolayı, böyle bir nefiy (yoktur sözü) doğru olmuştur" denilirse biz deriz ki: İsim hem baba, hem de dede hakkında hakîkî olarak kullanılır ise, varoluştaki sıra "baba" isminin dededen alınmasına sebeb olmaz.

c) Eğer dede, hakîkî manada "baba" mesâbesinde olsaydı, "O öldü ve geriye bir anne ile birçok babalar bıraktı" denilmesi doğru olurdu. Bu ise hiçbir fakîh, dilci ve müfessirin kullanmadığı bir ifâdedir.

d) Eğer dede, baba mesâbesinde olsaydı, şüphesiz Arap dilini bilen sahâbe, dedenin miras payı hususunda ihtilâf etmezlerdi. Eğer dede baba müsâbesinde olsaydı, nine de ana mesâbesinde sayılırdı. Eğer böyle olsaydı, ninenin mirası meselesinde şüphe meydana gelip de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ashâba bu meseleyi sormazdı. İşte bu deliller dedenin, baba mesâbesinde olmadığını gösterir.

e) Allah Teâlâ'nın, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ

''Allah, çocuklarınız hakkında, erkek çocuklarınıza, kız çocuklarınıza vereceğinizin iki mislini vermenizi emrediyor'' (Nisa, 11) ayetidir. Eğer dede, baba gibi olsaydı, o zaman oğlun oğlu (torun) da şüphesiz oğul gibi olurdu. Bu ayete göre de oğlun yanısıra, oğlun oğlunun (torunun) da miras alması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, dedenin baba gibi olmadığını anlamış olduk.

Dedenin, baba mesâbesinde olduğuna delil getirdiğiniz ayetlere tutunmanız hususunda size şunlarla cevap veririz:

1) **Ubey** (r.a), ayeti, وَإِلَهَ إِبْرَاهِيمَ şeklinde, آبَائِكَ (babaların) lâfzını çıkararak okumuştur. Bu kıraat, sizin maksadınıza zarar vermez. Çünkü şazz kıraatler mütevatir kıraatleri kaldıramaz. Aksine cevap olarak şöyle denilmelidir: Allah Teâlâ, أَبْ (Baba) lâfzını hem dede için, hem de amca için kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası Hz. Abbas (r.a) hakkında, هَذَا بَقِيَّةُ آبَائِي "Bu, babalarımdan hayatta kalandır" ve, رُدُّوا عَلَى أَبِي "Babama veriniz" buyurmuştur. Bu da bize, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, amcasına, mecâzî olarak "baba" dediğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona mecâzî olarak "baba" dediğine delilimiz ise, biraz yukarıda zikrettiğimiz gibi, baba isminin "dede" ye verilmemesinin doğru oluşudur. Eğer hakîki manada dedeye baba denilseydi, bu böyle olmazdı.

İbn Abbas (r.a)'ın sözlerine gelince; o, bu ismi lügavî isimlere değil, şer'î hükümlere bakarak böyle demiştir. Çünkü dil alimleri arasında, kelimeler hususunda ihtilâf olmaz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, إِلَهًا وَاحِدًا **(Tek ilâh)** ifâdesi, tıpkı,

بِالنَّاصِيَةِ ۝ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ *"Onun perçeminden, yalancı perçemden..."*

(Alâk, 15-16) ayetinde olduğu gibi, إِلَهَ آبَائِكَ *"Babalarının ilahı"* ifâdesinden bedeldir veya ihtisâs olmak üzere mansubtur. Yani, "Babalarının ilahı sözümüz ile, tek ilahı kastediyoruz" demektir.

Allah'ın, وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Biz ona teslim olanlarız..."* buyruğu ile ilgili bazı görüşler vardır:

a) Bu, نَعْبُدُ fiilinin fâilinden veya, لَهُ'daki zamir bu fiilin mef'ulüne racî olduğu için, نَعْبُدُ fiilinin mef'ûlünden hâldir.

b) Bunun, نَعْبُدُ üzerine atfedilmiş bir cümle olması da mümkündür.

c) Bunun, te'kid eden bir cümle-i i'tiraziyye olması da câizdir. Yani "Biz o İlah'a inkiyâd etmiş, ibadeti O'na has kılmış ve O'nu tanımış haldeyiz" demektir.

Cenâb-ı Allah'ın, تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ *"O bir ümmet idi, geçti..."* buyruğu bir önceki ayette zikretmiş olduğu kimselere işaret etmektedir. Bunlar İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kûb (a.s) ve O'nun mü'min olan oğullarıdır. "Ümmet" sınıf (topluluk), خَلَتْ kelimesi ise "geçti" ve "son buldu" manasınadır. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Ben sizlere, onların haberlerini, dinleri olan

İslam'ı ve onların İslam'a nasıl davet ettiklerini anlattım. Binaenaleyh onlar gibi yapmadığınız müddetce, onların gidişatlarını bilmenizin size bir faydası olmaz. Eğer onlar gibi yaşarsanız, bunun size faydası olur. Şayet bunu kabul etmez, diretirseniz, onların amellerinin size bir faydası olmaz. Ayet birkaç meseleye delâlet eder:

BİRİNCİ MESELE
Ayet, Taklidin Bâtıl Olduğunu Gösterir

Ayet taklidin bâtıl (geçersiz) olduğuna delildir. Çünkü, لَهَا مَا كَسَبَتْ *"Kazandıkları onlara aittir"* buyruğu, herkesin kazancının (kesbinin) kendisine ait olduğunu, başkasına fayda vermediğini gösterir. Eğer taklid câiz olsaydı, kendisine taklid ile uyulan kimsenin kesbi (kazancı) uyana fayda verirdi. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Ben, sizin onları taklid etmeniz için, onların durumlarını anlatmadım. Ancak size gereken şeye dikkat edesiniz ve istidlâl ile, onların dininin, hak din olduğunu bilesiniz diye anlattım."

İKİNCİ MESELE

Ayet, onların iman edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e muhalefetten kaçınmaları hususunda teşvik edildiklerini gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Neseple Öğünmenin Yersizliği

Bu ayet, yahudilerin, ataları iyi olan kimselere, bu iyiliğin fayda vereceği görüşlerinin aksi olarak, babalarının yaptığı taatlardan dolayı evlâtlarının sevab kazanamayacaklarına delâlet eder. Bunun izahı, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadîste vardır: O (s.a.s) şöyle demiştir:

يَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ مُحَمَّدٍ يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ أَنْقِذِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَعْمَالِكُمْ لاَ بِأَنْسَابِكُمْ فَإِنِّي لاَ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا

"Ey Muhammed'in halası Safiyye, Ey Muhammed'in kızı Fatıma, kıyamet günü bana amellerinizle geliniz, neseblerinizle değil. Biliniz ki ben, Allah'ın vereceği hiçbir şeyi sizden gideremem" ve: وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ *"Ameli kendisini yavaşlatan kimseyi, nesebi hızlandırıp (cennete götürmez) "*[113] Nitekim Cenâb-ı Hak: *"O gün, onların arasında neseb bağları olmadığı gibi, (birbirinin halini de) soruşturmazlar* (Mü'minun, 101); *"(İş) ne sizin, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntularına göredir. Kim bir kötülük yaparsa cezasını*

(113) Ebu Davud, İlim 1 (3/317)

görür'' (Nisâ, 123). *''Herkes kendi aleyhine kazanır''* (En'am, 164); *''Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez''* (İsra, 15); ve: *''Eğer yüz çevirirseniz, bilinîz ki o (peygambere) onun mükellef olduğu, size de sizin mükellef olduğunuz şey vardır''* (Nur, 54) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayet, "çocukların babalarının inkârından dolayı azab göreceklerini" iddia edenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Yahûdiler, atalarının buzağıya tapmaları sebebiyle kâfir oldukları için, kendilerinin de cehennemde azab göreceklerini söylüyorlardı. Bu da Allah Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu sözleridir: *''Onlar, ''cehennem azabı bizi ancak sayısı belli günlerce yakar'' dediler''* (Bakara, 80). Bu, atalarının buzağıya taptıkları günler sayısıncadır. Cenâb-ı Allah ise, bu iddianın geçersiz olduğunu açıklamıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Kesb Meselesi Hakkında Geniş Bilgi

Ayet kulun kesb sahibi olduğuna (iktisâb ettiğine) delâlet eder. **Ehl-i Sünnet** ve **Mu'tezile** "**kesb**"in tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ehl-i Sünnet, "Kulun mevcut olmayan birtakım âarazları kendi kudretiyle varlık alemine sokma" manasında müktesib olmadığında ittifak etmişlerdir. Bu prensipte anlaşmış olmakla beraber, kesbi şu üç değişik şekilde açıkladılar:

a) Bu, Allah kendisinden razı olsun, **İmâm Eş'arî**'nin görüşüdür: Buna göre, "kudret makdûrda (güç yetirilen, uygulanan şeyde) bir tesiri olmaksızın, makdûra taalluk eden bir sıfattır. Hatta dahası, kudret ile makdûr, ilim ile malûmun Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesi gibi, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmişlerdir. Fakat Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen bu şey, hâdis kudretin taalluk ettiği birşeydir ki, bu da kesbtir.

b) Fiilin bizzat kendisi, Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Sonra o fiil için "taat" veya "günah" vasfı oluşur. İşte sonradan oluşan bu sıfat, hâdis olan kudret (Allah'ın kulda yarattığı sonradan olma kudret) ile meydana gelmiştir. Bu, **Ebu Bekr el-Bâkıllânî**'nin görüşüdür.

c) Sonradan meydana gelen kudret (kulun kudreti) ile kâdîm kudret (Allah'ın kudreti) aynı şeye taalluk ettikleri zaman, o şey bu iki kudret sebebiyle meydana gelmiş olur. Sanki kulun fiili, Allah'ın yardımıyla meydana gelmiş olur. İşte kesb budur. Bu görüş de **Ebu İshâk el-İsferâyinî**'ye nisbet edilir. Çünkü onun, "Kesb bir yardımcı ile meydana gelen fiildir" dediği nakledilmiştir.

Kulun sonradan olma kudretinin fiilinde müessir olduğunu söyleyenler de iki fırkadır:

a) Sebeb ile birlikte bulunan kudretin, fiili meydana getirdiğini söyleyenler... Buna göre, Hak Teâlâ, fiillerin var olmasına götüren sebebleri yaratan zât olması manasına, herşeyin yaratıcısıdır. Kul ise, fiillerinin meydana gelmesinde, kendisinde bulunan kudret ve sebebin müessir olması bakımından müktesib (kesb edendir). Bu **İmamu'l Haremeyn el-Cüveyni'nin** mezhebidir.O, bu görüşünü **Nizamiye** adını verdiği kitabında yazmıştır.**Ebu'l-Huseyn el-Basrî**'nin görüşü de, açıkca belirtmemiş olsa da, buna yakındır.

b) Bunlar Mu'tezile'dir. Onlar şöyle demişlerdir: Sebeb ile birlikte bulunan kudret, fiilin meydana gelmesini gerektirmez. Aksine kul yapmaya da yapmamaya da kâdirdir. Bu ikisi de ondan sudûr edebilir. Dilerse yapar, dilerse yapmaz. İşte fiil ve kesb budur."

Mu'tezile İmam-ı Eş'arî'ye şöyle demiştir: Kulun kudreti, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği ve Allah Teâlâ o kulda bu kudreti yarattığı zaman kulun bu fiili yapmadığını söylemek imkânsız olur. Allah kulda bu kudreti yaratmadığı zaman, kulun bu fiili yaptığını söylemek imkânsız olur. Durum böyle olunca, kesinlikle kul bir şey yapma veya yapmama imkanı bulamaz. Kâdir'in manası budur. Binaenaleyh buna göre kul kesinlikle kâdir olamaz. Yine kulun müktesebi sayılan şu şey, ya Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir veya kesin olarak Allah'ın kudretiyle meydana gelmemektedir veyahut da hem Allah'ın, hem kulun kudretiyle birlikte meydana gelmektedir. Eğer bir fiil Allah'ın kudretiyle meydana geliyor ise, kul onda müessir değildir. O halde kul nasıl bu fiilin kesbedicisi olabilir? Eğer bu fiil kulun kudretiyle meydana geliyorsa, mesele yok, zaten bizim dediğimiz de budur. Şayet fiilin, her iki kudret ile birden meydana geldiği söyleniyorsa işte bu imkânsızdır. Çünkü Allah'ın kudreti birşeyi (fiili) yaratmada tek başına yeterlidir. Allah'ın kudreti birşeye taalluk ettiği zaman, o şeyde kulun kudretinin tesirinin de olduğu nasıl söylenebilir?

Bakıllânî'nin görüşü de zayıftır. Çünkü gasbedilen evde oturmanın haram oluşu, o mekânı işgâl etmekten başka bir şey değildir. Buna göre bu işgal, eğer Allah'ın fiili ile meydana gelmişse, bizzat yasaklanan şeyi Allah o kulda kendisi yaratmıştır ki, bu da "teklif-i mâlâ yutak"ın ta kendisidir!Eğer kulun kudretiyle meydana gelmişse, mesele yok, zaten bizce matlûb olan da bu neticedir.

İsferayînî'nin görüşü de zayıftır. Çünkü Allah'ın kudretinin tek başına müessir olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh, Allah'ın kudretinin yanında, kesinlikle kulun kudretinin tesiri söz konusu olamaz.

Mu'tezile'nin mezkûr iddiasına karşı Ehl-i Sünnet şöyle demiştir: Yalnız başına kulun yaratması ve icad etmesi, şu sebeplerden dolayı imkânsızdır:

1) Kul, şayet fiillerinin yaratıcısı olsaydı, o fiilerinin detaylarını da bilmiş olurdu. Halbuki kul, fiilinin detaylarını bilemez; o halde kul, fiilinin yaratıcısı değildir.

2) Eğer kul, fiilinin bizzat yaratıcısı olsaydı, ancak onun istediği şeyler olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü kâfir, ilim elde etmek istediği halde cehaletten başka bir şey elde edememektedir.

3) Eğer kul kendi fiilinin yaratıcısı olsaydı, bu fiilinin yaratıcısı olması, bu fiilin ve bu kudretin zâtına bir ilâve olurdu. Çünkü, kulun o fiilin yaratıcısı olduğunu bir tarafa bırakarak biz o fiilin ve o kudretin bizzat kendisini düşünebiliriz; oysaki, düşünülen şey o gaflet edilenden başka bir şeydir.

Sonra bu icad etme işi (mûcidiyyet) hâdistir; eğer onun sonradan oluşu kuldan ötürü ise, onun bir başka icâd etmeye muhtaç olması gerekir; bundan da teselsül meydana gelir ki; teselsül de imkânsızdır.. Eğer Allahu Teâlâ ve O'nun eserinin bu yaratıcılık esnasında meydana gelmesi vâcib olursa, bu durumda fiilin Allah'a isnad edilmesi gerekir. Halbuki Allah'ın yaratıcılığı hususunda bu bize gerekmez. Çünkü O, kadîmdir, o halde O'nun yaratıcılığı da kadîm olur. Bu sebeple de bu yaratıcılığın başka bir yaratıcılığa muhtaç olması gerekmez. İşte, her iki tarafın görüşü, özetle bundan ibarettir. Lâfızlar ve manalar hususunda iki grub arasındaki çekişme çok fazladır. Hidayet ancak Allah'tandır.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ۗ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ

"Yahudî veya nasranî olun ki, hidayete eresiniz" dediler. De ki: "Hayır, muvahhid olarak İbrahim'in dinine... O, şirk koşanlardan değildir"

(Bakara, 135).

Allahu Teâlâ önce geçmiş olan delillerle İslâm dininin doğruluğunu beyan edince, bundan sonra İslâm dinine ta'n edip ona muhalif olanların kimi şüphelerini nakletmiştir.

Yahudi ve Hristiyanların Yeni Şüphelerine Cevaplar

Birinci şüphe: Allah Teâlâ onların, كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا *"Yahudî veya nasarâ olunuz ki, hidayete eresiniz"* dediklerini ve bunu ifâde ederken herhangi bir şüphe beyan etmediklerini; tam aksine taklitte ısrara devam ettiklerini nakletmiştir. Böylece Allahu Teâlâ bu şüphelerden dolayı onlara bazı bakımlardan cevap vermiştir:

1) Cenâb-ı Hak "ilzamî" bir cevap vermiştir ki, o da O'nun, قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا *"De ki: "Hayır, muvahhid olarak İbrahim'in dinine"* buyurmasıdır. Bu cevâbın açıklanması şu şekildedir: Eğer dinin yolu taklit ise, bu hususta evlâ olan Hz. İbrahim'in dinini taklit etmektir. Çünkü şu ihtilâf edenler dahi, Hz. İbrahim'in dininin doğruluğunda ittifak etmişlerdir. Eğer din hususunda taklide dayanılacaksa, ittifak edileni almak ihtilâf edileni almaktan evlâdır. Buna göre Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer dinî hususta istidlâl ve tefekküre dayanılacaksa, işte biz delilleri sunduk... Eğer taklide dayanılacaksa, Hz.İbrahim'in dinine dönüp yahudilik ve hristiyanlığı terketmek daha uygundur."

Buna göre şayet, "Yahudi ve hristiyanlardan herbiri Hz. İbrahim'in dininde olduklarını iddia etmiyorlar mı?" denilirse, biz deriz ki: Hz. İbrahim'in "tevhîd" i savunduğu, hristiyanların "teslîs"e (Baba, oğul ve Rûhul-Kudüs üçlüsünün ulûhiyyetine inanmak), yahudilerin de "teşbih" e inandıkları kesin olunca, onların Hz. İbrahim'in dininde olmadıkları; Hz. Muhammed (s.a.s)'in ise tevhide davet ettiği için İbrahim'in dini üzere olduğu ortaya çıkmış olur.

Biz tekrar, lâfızların tefsirine dönelim. Buna göre Allah'u Teâlâ'nın, كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى buyruğundan muradın, muhayyerlik olması caiz değildir. Çünkü, yahudilerin bilinen durumu, Hristiyanlığı Yahudiliğe tercih etmedikleri, tam aksine bunun küfür olacağını iddia etmeleridir. Hristiyanların durumu da böyledir. Tam aksine ayetten kastedilenin yahudîlerin, Yahudiliğe; hristiyanların da Hristiyanlığa davet etmeleridir. Buna göre her grub kendi dinine davet etmiş ve kendi dininin bir hidayet kaynağı olduğunu iddia etmiştir ki, böyle bir inanış onların, تَهْتَدُوا *"hidayete eresiniz!.."* demelerinin mânasıdır.. Yani, "Siz bunu yaptığınızda hidayete erer ve istikâmet üzere olursunuz" demektir.

Allahu Teâlâ'nın, بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ buyruğuna gelince, مِلَّةَ kelimesini nasbeden şeyin ne olduğu hususunda dört görüş vardır:

a) Mana bakımından, كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى sözüne atfedildiği için.. Buna göre ayetin takdiri, "Onlar, Yahudiliğe tâbi olun dediler. Habîbim, sen de, "Hayır, İbrahim'in dinine tâbi olunuz" de!" şeklindedir.

b) Hazfedilen bir kelimeden ötürü... Buna göre ayetin takdiri, "Tam aksine biz, İbrahim'in dinine tâbi oluruz" şeklinde olur.

c) Takdirin, بَلْ نكون اَل مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ "Tam aksine biz, Hz. İbrahim'in milletinin ehli oluruz" şeklinde olmasıdır. Buna göre muzaf olan "ehl" hazfedilmiş, muzâfın ileyh olan, مِلَّةَ (millet) kelimesi onun yerine geçmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ (Yusuf, 82) "Köye sor"yani,"köyün halkına sor!" sözünde olduğu gibi..

d) Takdirin, "Tam aksine Hz. İbrahim'in dinine uyunuz! بَلِ اتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ şeklinde olmasıdır. **A'rec,** مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ ifadesindeki, مِلَّةَ kelimesini, "O'nun dini bizim dinimizdir" veya,"bizim dinimiz, İbrahim'in milletidir, dinidir" manasında olmak üzere, merfû okumuştur. Özet olarak sen, onu mübtedâ veya haber tutma konusunda muhayyersin...

Hanîf Tabiri Hakkında İzahat

Cenâb-ı Hakk'ın, حَنِيفًا sözüne gelince, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dilcilerin, حَنِيفٌ kelimesi hakkında iki görüşleri vardır:

1) حَنِيف "dosdoğru olan kimse" demektir. Nitekim, iyi olması için uğur getirir düşüncesiyle, topal kimseye, أَحْنَفُ denilmesi; yine insanları diliyle inciten kimseye "tefe'ül için (onun iyi olmasını ümid ederek) "incitilen" ve, helâk edici bir yere de "kurtuluş yeri" denilmesi de bu manadadır. Buna göre dilciler, Allah'a inkıyad etmiş ve hiçbir hususta O'ndan inhiraf etmemiş olan kimseye **"Hanîf"** demişlerdir. Bu görüş Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî'den rivayet edilmiştir.

2) Hanîf, meyleden demektir. Çünkü, أَحْنَفُ iki ayağından her birinin parmaklarının diğerine meyletmiş olduğu kimse için kullanılır. Bir kimse bir şeye meylettiği zaman, تَحَنَّفَ denilir. Buna göre mana, "İbrahim (a.s), Allah'ın dinine meyletti" şeklinde olur. Binaenaleyh Allah'ın, بَلْ مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ifâdesinin manası, "Yahudi ve hristiyanlara muhalif olan, onlardan yüz çevirmiş olan İbrahim'in dinine tâbi oluruz" şeklinde olu

Müfessirler ise bu hususta bazı ifâdeler kullanmışlardır. Şöyle ki:

a) Bu, **İbn Abbas, Mücâhid** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Buna göre "Hanîflik" Kabe'yi ziyaret etmektir.

b) Hanîflik, Hakk'a uymaktır.." Bu, **Mücâhid**'den nakledilmiştir.

c) "İslâm'ın kanunları olan şeriatında, Hz. İbrahim'e uymaktır.."

d) "Amelde ihlâslı olmaktır.." Buna göre ayetin takdiri, "Biz İbrahim'in dini olan tevhîde ittibâ ederiz" şeklindedir. Bu görüş, **Esamm**'dan nakledilmiştir.

Kaffâl ise şöyle demiştir: Özet olarak Hanîf, diğer dinlerin vermiş olduğu lâkablar gibi, İslâm dinine giren herkese verilen bir lâkab ve ünvandır. Bunun kaynağı ise, Hz. İbrahim'dir.

İKİNCİ MESELE

حَنِيفًا kelimesinin mansûb oluşu hakkında iki görüş vardır:

1) **Zeccâc'a** göre, إِبْرَاهِيمَ kelimesinden hal olduğu için mansûb olmuştur. Senin tıpkı, رَأَيْتُ وَجْهِ هِنْدٍ قَائِمَةً "Ayakta olduğu durumda Hind'in yüzünü gördüm" demen gibi...

2) "Kat' 'üzere'(mevsûfundan ayrılması üzere) mansûb olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا demeyi murad etmiştir. Ancak, الحَنِيف kelimesindeki elif-lâm düşünce, belirsiz olan, حَنِيف kelimesi, marife olan, إِبْرَاهِيمَ kelimesine uymamış, böylece ondan kopmuştur. Bundan dolayı da mansub kılınmıştır. Bu görüşü, Kûfe nahivcileri söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ifâdesi hakkında bazı açıklamalar bulunmaktadır:

1) Bu, yukarıda açıklamış olduğumuz gibi, yahudî ve hristiyanların inançlarında şerîklerin bulunduğuna dikkat çekmedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bazı yahudilerin: *"Uzeyr, Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30); hristiyanların da: *"Mesîh (İsâ) Allah'ın oğludur"* (Tevbe, 30) dediklerini nakletmiştir ki, bu sözler şirktir.

2) Hanîf, Hz. İbrahim (a.s)'in dininde olan kimselere verilen isimdir. Hz. İbrahim (a.s)'in Kâbe'yi ziyaret, sünnet olmak v.s gibi hususî bir şeriat getirdiği bilinen bir husustur. İşte bunları din olarak kabul eden kimseye "Hanif" denmiştir. Araplar da bu hükümleri kendilerine din olarak kabul etmişler, daha sonra müşrik olmuşlardır. Bundan dolayı, حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"O (İbrahim) hanîfdir; müşriklerden değildir"* (Bakara, 135) denilmiştir.

Şu ayetler de de bunun benzeridir: حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ *"Allah'a hanîfler olarak ve O'na şirk koşanlar olmayarak..."* (Hacc, 31) VE,

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak Allah'a inanırlar"* (Yusuf, 106).

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, içimizden birisinin başkasına, hernekadar aslında delil olmasa da, onu susturmak için, onun sözüne ters düşecek birşeyi delil gibi söyleyebileceğini gösterir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s)'in, peygamberliğine bu gibi sözlerle delil getirmediği, tam aksine elinde zuhûr eden apaçık mucizeleri delil getirdiği malûmdur. Fakat O (s.a.s), bu mucizeleri delil getirip, sebebleri ortadan kaldırıp, daha sonra da onların inâdla bâtıllarında devam ettiklerini görünce, onlara üzerinde oldukları şey cinsinden deliller getirerek şöyle demiştir: "Eğer din ittibâ ile oluyorsa, üzerinde ittifak edilen Hz. İbrahim'in dini uyulmaya daha lâyıktır."

Birisi şöyle diyebilir: Yahudî ve hristiyanlar, eğer Hz. İbrahim'in faziletini kabul ediyor ve O'nun teslîs ve teşhibe taraftar olanlardan olmadığını itiraf ediyorlarsa, onların bunu söylemeleri mümkün olmaz; aksine, onların tenzîh ve tevhid'den yana olmaları gerekir. Onlar teslîs ve teşbihi savunduklarına göre, onları buna davet etmede herhangi bir fayda yoktur. Eğer onlar Hz. İbrahim'in üstünlüğünü inkâr veya ikrâr etseler, fakat O'nun teslîs ve tecsim akîdesini kabul etmemiş olduğunu inkâr etseler, bu üzerinde ittifak edilmiş bir husus olmaz. Bu durumda da, bu hususun üzerinde ittifak edilen bir şey olduğuna hükmetmenin mecburîliği doğru olmadığı için, bu görüşü benimsemek uygun olmaz... Buna şöyle cevap verilir: Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'a çocuk nisbet etmediği tevatüren bilinen bir hususdur. Yahudî ve hristiyanların da bunu kabul ettikleri gerçek olunca, bu şekilde onların yolunun Hz. İbrahim'in yoluna aykırı olduğu ortaya çıkmış olur.

★ ★
★

قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِىَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِىَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

"Deyiniz ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve torunlarına indirilene; Musa'ya ve İsa'ya verilene ve, peygamberlere Rableri katından verilen her şeye iman ettik! Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olmuşlarız"

(Bakara, 136).

Cenâb-ı Allah önce cedelî bir yolla cevap verdikten sonra, bu ayette de bürhanî delil getirerek cevap vermiştir. Bu cevap da şudur: Peygamberlerin (a.s) nübüvvetlerini bilmenin yolu, onların ellerinden mucizelerin sâdır olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinden mucize sudûr edince, Hz. Peygamberin nübûvvetini itiraf edip, O'nun peygamberliğine inanmak vâcib olmuştur. Çünkü peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek, delilde bir çelişki meydana getirir ki, bu da akıen imkânsızdır. İşte bu ayetten de kastedilen budur. Bu ayetin zikredilmesinin esas maksadı da budur.

İmdi, "Şeriatlarının mensûh olduğunu söylediğimiz halde Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya iman etmek nasıl câiz olur?" denilirse, deriz ki: Biz, bu şeriatlardan herbirinin kendi zamanlarında hak olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla bizden yana bir çelişki meydana gelmemiş olur. Ama yahudî ve hristiyanlar, elinde mucizeler zuhûr eden kimselerin yani peygamberlerin bir kısmına inanıp, elinde mucizeler bulunmasına rağmen Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edince, onlar çelişkiye düşmüşlerdir. Böylece aradaki fark, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Sonra biz deriz ki, bu ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ onların, كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ dediklerini nakledince, buna mukabil Hz. Peygamber için, قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ,daha sonra da O'nun ümmeti için, قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ buyurmuştur. Bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Kâdî, Cenâb-ı Hakk'ın, قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ ifâdesinin bütün mükellefleri, yani Hz. Peygamber ve ümmetini içine aldığını söylemiştir. Buna iki şey delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, قُولُوا "Deyiniz!" buyruğu, umumî bir hitaptır. Böylece herkesi içine alır.

2) Yine O'nun, وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا *"Bize indirilene..."* ifâdesi, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşer. En azından O'nun, bu ifâdenin içine dahil olmuş olması gerekir.

Hasan el-Basrî görüşüne şu iki hususu delil olarak getirmiştir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ buyruğu ile emrolunmuştu..

b) Hz. Peygamber (s.a.s) şerefin zirvesindedir. Binaenaleyh, zâhire göre ona müfred olarak hitap etmek gerekir.

Bunun cevabı şöyledir: Her nekadar bu karineler ihtimal dahilinde olsa da, Allah Teâlâ'nın, "Allah'a iman ettik deyiniz" ifâdesinin umûmî oluşunu, tahsis edecek bir kuvvete ulaşamazlar.

Allah Teâlâ, قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ *"Allah'a îmân ettik"* sözünü önce getirmiştir. Çünkü Allah'a iman bütün şer'î hükümlere imânın temelidir. Binaenaleyh Allah'a iman edip tanımayan kimsenin, peygamberi ve Allah'ın kitabını tanıması imkânsızdır. Bu da, "Allah'ı tanımanın yolu sadece Kitap ve Sünnet'tir" diyen Mukallide ile Ta'lîmiyye fırkalarının görüşlerinin bozukluğuna delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın, وَالْأَسْبَاطَ **(Torunları)** sözü hususunda, **Halil** şöyle demiştir: "İsrailoğulları hakkında 'Sıbt", tıpkı Araplar için kullanılan kabîle kelimesi gibidir."

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Sıbt, torun manasınadır. Hz. Hasan ile Hüseyin (r.ah), Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki sıbtıdır (torunudur). Buna göre ayetteki, أَسْبَاطَ "torunlar" manasınadır ve kastedilenler Hz. Yakub (a.s)'un torunları ve oniki oğlunun zürriyetleridir.

Peygamberler Arasında Ayırım Yapmak Doğru Değildir

Cenâb-ı Allah'ın, لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ *"Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız"* ayetiyle ilgili iki izah tarzı vardır:

a) Peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmeyiz. Çünkü biz böyle yaparsak, delilimizde tenâkuza düşmüş oluruz. Bu ise câiz değildir.

b) لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ ifâdesinin manası: "Biz o peygamberlerin, dinin esası olan itikadda birbirinden farklı olduklarını kabul etmiyor, aksine hepsinin, neticesi İslam olan temeller üzerinde ittifak ettiklerini söylüyoruz. Nitekim Cenâb-ı Hak,

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ

"O dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin..." diye din hususunda hem Nuh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyettiğimizi, hem İbrahim'e, Mûsa'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptı" (Şûra, 13) buyurmuştur. Birinci izah ayetin siyakına (devamına) daha uygundur.

Allahu Teâlâ'nın, وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ifâdesinin manası şöyledir: "Bizim müslümanlığımız, heva-vü hevesimiz için değil, Allah'a itaat etme arzusuyladır. Durum böyle olunca, bu bir mucize meydana geldiğinde ona inanmayı gerektirir. Ama mucize gösteren bazı peygamberleri kabul edip, bazısını kabul etmemek, bu imanın Allah'a itaat ve boyun eğme için olmayıp, aksine heva-vü hevese ve nefsin arzularına tâbî olma manasına geldiğine delâlet eder.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Eğer onlar, sizin îmân ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidayete ermiş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman onlar ancak ayrılık (ihtilâf) içindedirler. Allah onlara karşı sana yeter. O, hakkıyla işiten ve bilendir"

(Bakara, 137).

Bil ki Allah Teâlâ, din hususunda en açık yolu -ki bu yol insanın, peygamberliğine delil bulunan kimsenin peygamberliğini tasdik edip, bu hususta çelişkiye düşmekten kaçınmaktır - izah edince, onları böyle bir imana teşvik ederek: *"Eğer onlar, sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, muhakkak hidayete ermiş olurlar"* buyurmuştur.

Ayetteki Misl Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Allah'ın, بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ *"Sizin iman ettiğinizin misline (iman ederlerse)..."* buyruğunda bir müşkil vardır. O da şudur: Mü'minlerin kendisine imân ettiği şeyin misli (benzeri, gibisi) yoktur. Buna birkaç bakımdan cevab verilir:

a) Bundan maksat, onları bulundukları inanç üzere tutup, tesbit etmek, sağlamlaştırmaktır. Buna göre mâna, "Doğruluk ve sıhhat hususunda dinimiz gibi, yani ona müsavî olan bir başka din bulurlarsa, onlar hidayete ermiş olurlar" şeklindedir. Doğruluk bakımından onların dinine müsavî bir dinin bulunması imkânsız olunca, onun dışında herhangi bir dinle hidâyete ulaşmak imkânsız olur.

Bunun bir benzeri de, kendisine öğüt verdiğin kimseye şöyle demendir: "En doğru görüş ve fikir budur. Fakat senin kafanda bundan daha isabetli bir şey varsa onu uygula." Kendi kanaatinden daha doğru bir görüşün olmadığını bildiğin halde, arkadaşını kendi kanaatin üzerinde tutmak ve fikrinden öteye bir fikir olmadığını ona göstermek için böyle dersin. Biz, doğruluk bakımından bu dine denk olan bir başka dinin bulunamayacağını söylüyoruz. Çünkü bu din, elinden mucizeler zuhûr eden herkesin peygamberliğini itiraf etmenin vâcib olduğu prensibine dayanır. Bu dine ters düşen herşey, tezâdı içinde taşır. Tezâdlı olan bir şeyin ise, doğruluk ve sıhhat bakımından, içinde tezâd bulunmayan bir şeye denk olması imkânsızdır.

b) Ayetteki, مِثْل kelimesi zâidedir. Bu, aynen Cenâb-ı Allah'ın, *"Onun gibi hiçbirşey yoktur"* (Şûra, 11) ayetindeki, مِثْل kelimesi gibidir. Bu, 'Onun gibi olan birşey yoktur" manasınadır. Nitekim şâir, وَصَالِيَاتٌ كَكَمَا يُؤْثِفِينَ demiş,(çifte teşbih edatı kullanmıştır).

Ümmü'l-Ahnef de oğlunu hoplatarak şöyle derdi:

وَاللّٰهِ لَوْلاَ حَنَفٌ بِرِجْلِهِ وَدِقَّةٌ فِي سَاقِهِ مِنْ هَزْلِهِ مَاكَانَ مِنْكُمْ أَحَدٌ كَمِثْلِهِ

"Allah'a yemin olsun ki onun ayağında paytaklık, ve zayıflıktan ötürü bacağı da ince olmasaydı, sizden hiçbiri onun gibi olamazdı."

c) Siz, Furkan'a (Kur'an'a), kelimelerini bozup tahrip etmeden inandınız. Eğer onlar da, Kur'an gibi olan Tevrat'a aynı şekilde, kelimelerini bozmadan ve tahrif etmeden inansalardı, onlar da hidayete ererlerdi. Çünkü bu sâyede onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini tanımaya yol bulurlardı.

d) Cenâb-ı Allah'ın, فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ buyruğunun manası: "Eğer onlar, kendisi ile mü'min olduğunuz şeyin misline inanırlarsa, hidayete ermiş

olurlar." Buna göre ayetteki temsil (benzetme), iki iman ve iki tasdik arasındadır.

Muhammed b. Cerir et-Taberî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sizler, bu âyeti,kendisine iman ettiğiniz şeyin misline imân ederlerse.." şeklinde tefsir etmeyiniz. Çünkü Allah'ın bir misli (benzeri) yoktur. Ancak bunu, "İmân ettiğiniz şeye iman ederlerse..." şeklinde tefsir ediniz."

Kâdî şöyle demiştir: "Manası müşkil ve karışık olacak diye ayetin mütevatir olan kıraatini terketmenin bir izahı yoktur. Çünkü insan bunu adet edinirse, bütün müteşâbih ayetlerin kıraatini değiştirmesi gerekir ki bu çok mahzurludur." Bu meselenin cevaplarından itimâd edilecek olan, birincisidir.

Hak Teâlâ'nın, فَقَدِ اهْتَدَوْا *"Hidayete ermiş olurlar"* buyruğundan mak sad, "Onlar, kendisine iletildikleri şeyi yapmış ve onu kabul etmiş olurlar" manasıdır. Bu durumda olan kimse, Allah'ın velisi (dostu) ve rıza-i İlâhi'ye nâil olanlardan biri olur. Buna göre ayet, hidayete ermeden önce, hidayetin mevcud olduğuna delâlet eder. Bu hidayeti, "Allah'ın belirlediği, üzerindeki örtüleri açtığı ve delil olma yönlerini beyan ettiği deliller manasına hamletmek mümkündür. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer yüzçevirirlerse, başlarına gelecek şeyden onları menedercesine açıklayarak, وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ *"Eğer yüz çevirirlerse, o zaman onlar ancak ayrılık (ihtilâf) içindedirler"* buyurmuştur.

Ayetteki Şikak (İhtilâf)ın İzahı

Şikâk (ihtilaf, ayrılık) hususunda iki mesele vardır:

Birincisi: Lügatçilerden bazıları, شِقَاقٌ lâfzının, اَلشَّقُّ kökünden alındığını söylemişlerdir. Buna göre sanki o, aradaki düşmanlıktan ötürü, arkadaşının bulunduğu yerden (gruptan) başka bir yer (grup) içinde imiş gibi olur. Bir insan, onların cemaatini dağıtıp, onlardan ayrıldığı zaman; وَقَدْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ denilir. Bunun bir benzeri de cedelleşme, mücâdele etme manasına gelen, اَلْمُحَادَّةُ kelimesidir. Bu cedelleşme birisinin bir hadde (sınırda),diğerinin ise bir başka hadde (çizgide, sınırda) olması manasınadır. اَلتَّعَادِي (karşılıklı düşmanlık beslemek) kelimesi de böyledir. Çünkü şu adam ona, o da buna karşı düşmanlık içinde olmaktadır. اَلْمُجَانَبَةُ (taraf olmak) kelimesi de böyledir. Çünkü şu bir cânibte, beriki de bir başka cânibtedir.

Diğer bazı lügatciler ise, شِقَاقٌ kelimesinin "meşakkat" kökünden alındığını söylemişlerdir. Çünkü şikâkta (ihtilâfta) olanların herbiri karşısındakine güçlük çıkarmaya ve eziyet vermeye arzuludurlar. Nitekim Hak Teâlâ, وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا *"Eğer, o ikisinin arasında (karı-koca arasında) bir*

İhtilâf çıkmasından korkarsanız...'' (Nisa, 35), yani "Aralarında ihtilâftan dolayı bir ayrılık olup da birinin diğerine meşakkat vereceğinden,korkarsanız..."buyurmuştur.

İkincisi: Allah Teâlâ'nın, وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا sözü, "Eğer onlar böyle bir imanı bırakırlarsa, tezâda düşmeleri kaçınılmaz olur. Halbuki akıllı olan kimse, tezâda düşmeyi gerektirecek şeyi yapmaz" demektir. Onlar bu tezâda düştükleri için, biz onların maksadlarının dini istemek ve Hakk'a boyun eğmek olmadığını, maksadlarının ancak çekişme ve düşmanlığı ortaya koyma olduğunu anlarız.

Bu hususta müfessirler değişik izahlar yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar haktan ayrılıp, bâtıla sarıldıkları müddetçe bir ayrılık içindedirler. Bundan dolayı onlar, Allah'a muhalefet eden kimseler olmuşlardır.

2) **Ebu Ubeyde** ve **Mukâtil** , "Şikâk" kelimesinin "**dalâlet**" manasına olduğunu söylemişlerdir.

3) **İbn Zeyd,** فِي شِقَاقٍ ifâdesinin "bir çekişme ve bir savaşma içindedirler" manasında olduğunu söylemiştir.

Hasan el-Basrî, bunun "bir düşman içindedirler" manasında olduğunu söylemiştir.

Kâdî ise şöyle söylemiştir: "Hak üzre düşmanlık yapmak veya günah olmayan bir şekilde muhalefet göstermeye, شِقَاقٌ denilmez.Bu isim ancak, sahibini Allah'a düşmanlığa, O'nun gazabı ile lânetine götüren ve cehennemi haketmeye sebebiyet veren büyük bir muhalefet hakkında kullanılır. Böylece bu söz, onlar için Allah'ın bir tehdîdi olmuş olur. Ve, Allah'ın onları bu şekilde nitelemesi, bu kavmin Hz. Peygamberin düşmanı olduklarına, içlerinden daima O'na soru sormayı geçirdiklerine ve O'nu sıkıntılara düşürmek için fırsat beklediklerine bir delil olur.İşte bundan ötürü Allahu Teâlâ onların hilelerinden Resûlünü, onların şer ve tuzaklarından da mü'minleri emin kılarak, hem Resûlünün hem de mü'minlerin kalbini takviye etmek üzere, فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ *"Onlara karşı Allah, sana yardım konusunda yetecektir"* buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ bir şey hususunda, kendisinin yeteceğini tekeffül edince, bu hususta büyük bir güven meydana gelmiş olur.

Kelâmcılar, bunun gaybden haber vermek olduğunu, böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvveti hususunda, sıdkına delâlet eden bir mu'cize ol-

duğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: Biz, bunun gaybden haber vermek olduğunu söyledik. Çünkü; biz bu sözün haber verdiği şeyi, haber verildiği gibi aynen bulduk. Zîrâ, Allahu Teâlâ, yahudî ve hristiyanların şerrine karşı Peygamberine kifâyet etmiş ve onlara karşı ona yardımda bulunmuştur. Böylece de müslümanlar onlara galib gelmiş, onların yurtlarını istîlâ etmiş ve mallarını ele geçirmişlerdir. Bu sebeple de onlar, müslümanların elinde, müslümanlara haraç ve cizye ödeyen zelil kimseler olmuşlar, ya da müslümanların elinden kurtulmaya kesinlikle güç yetirememişlerdir. Biz, bunun bir mu'cize olduğunu söyledik,çünkü tahminde bulunan kimse, bu gibi hususlarda detayına varıncaya kadar isabet edemez.

Mülhidler de şöyle demişlerdir: Biz bunun mucize olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü mucize fevkalâde bir şeydir. Halbuki örf ve adette başkasının eziyyetine dûçar olan herkes için, "Sabret, çünkü Allah, onun şerrine karşılık yardımcı olarak sana yeter!" denilegelmiştir. Sonra yetme işi ise, bazen tahakkuk eder, bazan etmez. Bu durum mûtad bir şey olunca, artık nasıl mûcize olduğu söylenebilir? Belki de o, görmüş olduğu bir rûya sebebiyle buna ulaşmıştır. Bu ise, karşı konulamayacak şeyler cümlesindendir. Çünkü müneccimler şöyle demektedirler: Kimin talihinde kendisine gayb okunun çıkacağı varsa, o kimse nebî olmasa da, bu tür haberleri söyleyebilir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bizim, "bu mucizedir" sözümüzden maksadımız, "bu haberler, yalnız başına mucizedir!" şeklinde değildir; tam aksine bizim maksadımız, "Kur'an, bu tür pekçok şey ihtiva eder. Yalancı bir tahminciden meydana gelmesi mümkün olmayan şeyler cinsinden olmak üzere, pekçok şeyi detaylı şekilde haber vermiştir" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ peygamberine maddî ve manevî yardımını va'adedince, bunun peşinden, onların bu hususta açığa vurdukları ve gizledikleri hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağına delâlet eden şeyi getirerek, وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"O, her şeyi hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, onlar için bir tehdittir.. Buna göre ayetin mânası, Allah onların gizledikleri ve söyledikleri şeyi ihâta eder; O, her şeyi bilendir, binaenaleyh, onlardan meydana gelebilecek herşey hususunda, peygamberine kâfi gelmeye kâdirdir.

b) Allahu Teâlâ peygamberine va'adde bulunmuştur. Yani, Allah senin duânı duyar, niyetini bilir, sana icâbet eder ve seni maksadına ulaştırır...

Alimlerimiz, Allahu Teâlâ'nın, وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ifâdesiyle, O'nun duyma-

sının ve işitmesinin, mesmûatı (işittiği şeyleri) bilmesine ilâve başka bir sıfat olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki, عَلِيمٌ (bilicidir) ifâdesi, mübalağa ifâde eden bir kalıptır. Böylece bu kalıp, Cenâb-ı Hakk'ın bütün malûmatı bildiğini gösterir. Binaenaleyh, şayet Cenâb-ı Hakk'ın Semî (işitici) olması, işitilecek şeyleri bilmesi manasına olsaydı, o zaman manasız bir tekrar yapılmış olurdu ki bu da câiz değildir. Bundan dolayı Allah'ın Semî oluşunun "alîm" sıfatına ilâve başka bir sıfat olması gerekir. Allah doğruyu en iyi bilendir.

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

"Allah'ın boyası... Allah'dan daha güzel boyaması olan kimdir. Biz ona kulluk edenleriz"

(Bakara, 138).

Bil ki Allah Teâlâ, İslâm dininin sıhhatine delâlet eden şeyi ikinci cevap olarak zikredince, bunun peşisıra bu dinin delillerinin çok açık ve seçik olduğunu gösteren şeyleri zikrederek, صِبْغَةَ اللَّهِ demiştir. Bu ayette bir-iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sıbgatullah Hakkında Geniş Bilgi

"Sıbg" elbisenin kendisiyle boyandığı şeydir. Bâ harfinin fethası, kesresi ve ötresi ile, صَبَغَ، صَبِغَ ve, صَبُغَ şeklinde üç türlü mazisi, Sâd harfinin fethası ve kesresi ile de صَبْغًا ve صِبْغًا olmak üzere iki şekilde masdarı vardır. Bütün bu şekiller صَبَغَ الثَّوْبَ "elbiseyi boyadı" şeklinde kullanılır. صِبْغَةٌ kelimesi, جَلَسَ nin masdarı olan, جِلْسَةٌ gibi, صَبَغَ dan فِعْلَةٌ vezninde gelmektedir. **Sıbgâ,** boyanın üzerinde bulunduğu duruma denir.

Alimler, صِبْغَةَ اللَّهِ ifâdesiyle neyin murad edildiği hususunda şu farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) "Allah'ın dini" manasınadır. Böyle diyenler, Allah Teâlâ'nın, dinini "Sıbgatullah" diye isimlendirmesi hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1) Hristiyanlar, çocuklarını "vaftiz" dedikleri sarı bir suya batırıyor ve bu-

nun o çocukları manen temizlediğini söylüyorlardı. Onlardan biri çocuğunu vaftiz ettirince: "İşte şu anda bu, hristiyan oldu" derdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onların boyasını değil, Allah'ın boyasını isteyiniz" demiştir. Allah'ın boyası da din ve İslâm'dır. "**Sıbgâ**" lâfzının, "din" manasına kullanılmasının sebebi "müşâkele"(114) yoludur. Nitekim sen ağaç dikmekte olan kimseye cömertliği öğütleme kasdı ile, devamlı cömertlik yapan bir adama işaret ederek: "Falanca adamın ağaç dikişi gibi (cömert oluşu gibi) ağaç dik (cömert ol)" dersin. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın: *"(Münafıklar) "Biz ancak istihzâ etmekteyiz" (dediler). Halbuki Allah da onlarla istihza ediyor (yani istihzalarını cezalandırır)"* (Bakara, 14-15); *"(Onlar) Allah'a hile yaparlar. Halbuki Allah onlara hile yapar (yani hilelerine ceza verir)* (Nisa, 142); *"Onlar hile yaptılar, Allah da hile yaptı (Yani onların hilelerine karşılık cezâ verdi)* (Ali İmran, 54); *"Kötülüğün cezası aynısı ile kötülüktür (yani ona denk bir cezadır)"* (Şûra, 40); ve *"Eğer siz bizimle alay ederseniz, biz de sizinle alay ederiz (yani onun cezasını veririz)"* (Hûd, 38) ayetleridir.

2) Yahudiler evlâdlarını Yahudilik ile, hristiyanlar da Hristiyanlıkla boyuyorlardı. Yani bu din o çocukların kalblerinde iyice yer etsin diye, onları kendi dinlerine sokup adetâ onunla onları boyuyorlardı. Bu izah **Katâde**'den rivayet edilmiştir.

İbnu'l-Enbâri şöyle demiştir: "Falanca falancayı, falanca şeyde boyuyor" denir. Bunun manası, boya elbiseden nasıl ayrılmaz, onunla birlikte kalırsa, "O adam, o falancayı o işe sokuyor ve ondan ayrılamaz hale getiriyor" demektir.

Sa'leb şöyle şiir nakletmiştir:

دَعِ الشَّرَّ وانْزِلْ بالنَّجاةِ تَحَرُّزًا إذا انْتَ لَمْ يَصْبُغْكَ فِي الشَّرِّ صابِغُ

"Seni bir kimse şerre sokmadığı zaman, şerri bırak ve çekinerek kurtuluşa er."

3) Din, "boya" olarak isimlendirilmiştir; çünkü dinin görünüşü temizlik ve namaz gibi alâmetlerin müşahede edilmesiyle ortaya çıkar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ

"Secde izinden olan alâmetleri onların yüzündedir" (Feth; 29).

---

(114) Mâna bakımından tamamen farklı, hatta zıt muhtevası olmakla birlikte karşıdakinin kullandığı kelimeyi kullanmak suretiyle onunla bir benzerlik ortaya koymaktır. Belîğ kelâmda bazan başvurulan bir üslûb olup Kur'an-ı Kerim'de de müteaddit defalar kullanılmıştır. Mesela kâfirler ehl-i iman için tuzak kurar, Allah Teâlâ ise onların tuzaklarına kendilerini düşürür, boşa çıkarır; bu gerçeği ifâde için, وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ buyurur. Karşıdakini tehdit için Türkçede "Sen gül, ben de sana gülerim!" derken de müşakele yapmış oluruz. (Çev.)

4) **Kadî** şöyle demiştir: " صبغة الله kelimesi, قولوا آمنا بالله diye başlayan 136. ayete bağlıdır. Cenâb-ı Hak onlardan meydana gelen bu imanı, hiss-i selîm sahibi olan bir kimse nezdinde renkler arasındaki fark nasıl hemen anlaşılıyorsa, bunun gibi, Allah'ın seçmiş olduğu bu din ile bâtıla tutunmuş olan kimsenin seçmiş olduğu din arasında da, apaçık bir farkın bulunduğunu ifâde etmek için, "Allah'ın boyası" olarak vasfetmiştir."

b) "Allah'ın boyası" O'nun yaratışıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı şu ayetine benzer: فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ *Allah'ın, üzerine insanları yaratmış olduğu fıtratına.. (yönel). Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur!"* (Rûm, 30). Buna göre mana şöyle olmaktadır. Terkibi ve bünyesi itibarıyla insan, acz ve ihtiyaç içindedir. Onun sonradan yaratıldığına ve bir yaratıcıya muhtaç olduğuna delâlet eden bu alâmet ve izler, onun için bir boya ve ayrılmaz bir mühür, nişan gibidir..

Kadî, şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, صِبْغَةَ اللَّهِ sözünü "fıtrat" mânasına hamleden kimse, mana itibarıyla, صِبْغَةَ اللَّهِ ifâdesinin "din" olduğunu söyleyen kimseye yaklaşmıştır. Çünkü müslümanların emrolunmuş olduğu "fıtrat", aklî ve şerî delillerin iktiza ettiği şeydir ki, bu da "din" dir. Fakat, "din" daha açık ve nettir; çünkü, daha önce açıklamış olduğumuz üzere burada murad, قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ "Deyiniz ki biz Allah'a... iman ettik" ayetinde kendilerini niteledikleri şeydir.. Cenâb-ı Hak bu hususta sanki şöyle söylemiştir: "Size, kendisine sarılmanızı emrettiğim ve kendisinden faydalanmanızı zorunlu tuttuğum bu din, hem dinen, hem de dünya yönüyle galib ve üstün gelecektir; tıpkı boyanın güzelliğinin kendini göstermesi gibi..." Söz zikrettiğimiz bu mânaya hamledildiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, "Çocuklarının vaftizi esnasında boya kullanmak şeklinde carî olan yahudi ve hristiyan geleneği itibarıyla söylemiştir" diyen kimsenin bu sözünün bir yeri ve mânası kalmaz. Çünkü söz, izahların en güzeline hamledilince, onun dışındakileri zikretmekte bir fayda bulunmaz.

Biz yine, müfessirlerin bu hususta ki görüşlerini anlatmaya devam edelim:

c) "Allah'ın boyası" sünnet olmak demektir. Sünnet olmak bir temizlenmedir. Hristiyanlara mahsus olan vaftiz, nasıl onlar için bir temizlenme ise, sünnet olmak da müslümanlar için bir temizlenmedir. Bu görüş **Ebu'l-Âliye**'den rivayet edilmiştir.

d) **Esamm**'dan rivayet edildiğine göre, صِبْغَةَ اللَّهِ "Allah'ın hüccet ve delili" demektir.

Ebû Ubeyde'den rivayet edildiğine göreyse, onun "Allah'ın kanunu", "Sünnetullâh" olduğu söylenmiştir. En güzel görüş, birinci görüştür. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE صِبْغَةَ kelimesinin mansûb olması hususunda birkaç görüş vardır:

1) Bu kelime, مِلَّةَ kelimesinden bedel olup, onu tefsir etmektedir.

2) "Allah'ın boyasına tâbi olunuz," اتَّبِعُوا صِبْغَةَ اللَّهِ demektir.

3) **Sîbeveyh**'in görüşüdür. Buna göre, bu kelime te'kîd edici bir masdar olduğu için, آمَنَّا بِاللَّهِ (Bakara, 136) lâfzından ötürü mansub olmuştur. Nitekim, وَعْدَ اللَّهِ (Nisa, 122) ayeti de kendisinden önceki ifâdeden dolayı mansub olmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً *"Boyaması Allah'ınkinden daha güzel olan kim vardır?"* kavline gelince, bundan maksat Allah'ın kullarını iman ile boyamak ve onları küfrün pisliklerinden temizlemektir. Bu itibarla, O'nun boyamasından daha güzel bir boya olamaz!.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ *"Biz O'na ibâdet edîciyiz"* kavline gelince, bu hususta **Keşşâf** sahibi şöyle demiştir: Bu, آمَنَّا بِاللَّهِ sözüne atfedilmiştir..

Bu, صِبْغَةَ اللَّهِ ifâdesinin, مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ buyruğundan bedel olduğunu; veya, "Allah'ın boyasına yapışınız!" anlamında olmak üzere, "iğra" olarak mansub olduğunu iddiâ eden kimsenin sözünü reddeder; çünkü bu durumda nazmın tertibi bozulur. صِبْغَةَ اللَّهِ ifâdesinin te'kîd edici masdar olması bakımından mansûb olduğunu söyleyen ise, **Sîbeveyh** idi.. Görüş, **Hüzâm**'ın söylediğidir..

★ ★
★

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ

"De ki"*Siz, Allah hakkında bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki O, sizin de Rabbinizdir, bizim de.. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na tam gönülden bağlanmışız"*

(Bakara, 139).

Bu ayette de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayette geçen mücadele hususunda âlimler bazı farklı görüşler zikretmişlerdir:

1) Bu onların, daha önce içlerinde peygamberler zuhûr ettiği için, hakka ve nübüvvete daha lâyık olduklarını söylemeleridir. Buna göre mana şöyle olur: "Siz, Allah'ın, sizden değil de Araplardan bir peygamber seçmesi hususunda bizimle mücadele ediyor ve, "şayet Allah bir kimseye vahiy gönderseydi bunu bize gönderirdi" diyor, böylece peygamberliğe kendinizi bizden daha mı lâyık görüyorsunuz?"

2) Onların, "Biz imana, putlara tapan Araplardan daha müstehakız" demeleridir.

3) Bu onların, نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ *"Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"* (Maide, 18); لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ *"Cennete ancak, yahudî veya hristiyan olanlar girebilecek"* (Bakara, 111); ve, كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا *"Yahudî veya hristiyan olunuz ki, hidayete eresiniz"* (Bakara, 135) demeleridir.

4) أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ'nin manası, "Bizimle Allah'ın dini konusunda mücadele mi ediyorsunuz?" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu hüccetleşme ve bu mücadele kiminle olmuştur? Bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) Bu, yahudî ve hristiyanlara bir hitâbtır.

2) Bu, لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *"Bu Kur'an, iki beldeden*

birinin önde gelen adamına indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 31) dedikleri zaman, müşrik Araplara hitaptır. Araplar yaratıcıyı kabul ediyorlardı.

3) Bu, hepsine yöneltilen bir hitaptır. Bunlardan birinci görüş, ayetin nazmına daha uygundur.

Hak Teâlâ'nın, وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ *"O, sizin de, bizim de Rabbimizdir"* buyruğuna gelince, bu hususta iki açıklama vardır:

1) "Allahu Teâlâ, maklûkâtının yönetimini, peygamberliğe kimin daha uygun olup olmadığını en iyi bilendir. Binaenaleyh, Rabbinize itiraz etmeyiniz. Çünkü, kulun Rabbine itiraz etmesi uygun düşmez. Tam aksine, onun bütün işleri Allah'a havale etmesi gerekir."

2) Sizin Allah'a nisbetiniz, ancak kulluğunuz ile mümkündür. Bu nisbet ise, sizinle bizim aramızda müşterektir. O halde ne diye kendinizi bize üstün görüyorsunuz? Daha doğrusu, bizim üstün olmamız gerekir.. Çünkü biz kulluk hususunda Allah'a karşı daha samimiyiz, oysaki siz böyle değilsiniz. Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ sözünden kastedilen de budur. İşte bu açıklama, doğruya daha yakındır.

Allah'u Teâlâ'nın, لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ifâdesine gelince, bundan murad, din konusunda yapılan bir nasihat olduğudur. Cenâb-ı Hak peygamberine sanki, "Onlara bu sözü bir şefkat ifâdesi ve nasihat olmak üzere söyle, yani sizin kötü fiillerinizden bana bir zarar gelmiyor ki, benim bu maksadım böyle bir zararı savuşturmak olsun! Benim bu sözden maksadım ancak, size nasihat etmek ve sizi en doğru olana yöneltmektir" de demiştir.. Hûlasa olarak insanın sözü dünyevî beklentilerden uzak olduğu zaman kabûle şâyan olur. Ama, herhangi bir dünyevî şey için söylendiğinde, o kimsenin sözü kesinlikle kalbe nufûz etmez.. İşte burada kastedilen de budur. Böylece burada, insanları tefekküre, istidlâle ve hakkı kabûle sevkeden bir teşvik ve tenbih bulunmaktadır. İhlâsın manası ise daha önce geçmişti.

★ ★
★

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا۟ هُودًا
أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُ ۗ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۗ
وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

"Yoksa siz, muhakkak ki İbrahim, İsmail, İshâk, Ya'kûb ve torunları yahudî idiler mi diyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Yanında Allah'tan olan bir şehadeti saklayandan daha zâlim kim olabilir? Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir"

(Bakara, 140).

Bil ki bu ayette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Amir, Hamza, Kisâî** ve **Hafs**'ın rivayetine göre **Âsım** muhatab sîgası üzere tâ harfiyle olmak üzere, أَمْ تَقُولُونَ şeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Siz benimle, mücadele mi ediyorsunuz, yoksa... diyorsunuz?"

Diğer kıraat imamları ise, bu ifâdenin yahudî ve hristiyanlardan bir haber veriş olmak üzere, yâ harfiyle, يَقُولُونَ okumuşlardır. Birinci kıraate göre أَمْ lâfzının muttasıl (bitişik) olması muhtemeldir. Buna göre mana bakımından takdir şöyle olur: İşimiz hakkında iki hüccetten hangisine tutunursunuz? Tevhîde mi? Eğer tevhide sarılıyorsanız, biliniz ki biz de muvahhidiz. Yoksa, peygamberlerin dinine ittibâ etmeye mi? Eğer ittibâ ediyorsanız, biliniz ki biz de ittibâ ediyoruz...

بَلْ أَتَقُولُونَ "Daha doğrusu siz, ... diyor musunuz?" manasında olmak üzere, أَمْ in "munkatı'a" olması da muhtemeldir. Hemze yine inkârî olur..

İkinci kıraata göre ise, أَمْ cümlenin manası birincisinden başka bir hüccet getirmeye geçtiği, intikâl ettiği için, munkatı'adır. Sanki şöyle denilmiştir: "Siz peygamberlerin Tevrat ve İncil inmeden önce yahudî veya hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?"

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, şu sebeplerden dolayı onların bu sözlerini yadırgamıştır:

1) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği diğer mucizelerle de sübût bulmuştur. Allahu Teâlâ onların bu hususta yalan söylediklerini haber vermiştir. Binaenaleyh, onlar bu hususta kesinlikle yalancıdırlar.

2) Peygamberlerin tevhîd ve Hanîflik üzere olduklarına Tevrat ve İncil şehadet etmektedir.

3) Tevrat ve İncil, peygamberlerden sonra nâzil olmuştur.

4) Onlar bunu herhangi bir delil getirmeksizin iddia etmişlerdir. Böylece Allahu Teâlâ onları, bu sözlerinden dolayı **"İstifham-ı İnkarî "**ile kınamıştır. (Yani "o demeyiniz...) Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, onları böyle yapmaktan menedip kınamak ve, söyledikleri hususlarda yalancı olduklarını bizzat kendilerine itiraf ettirmektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ sözünün manası, "Allah en iyi bilendir ve O'nun haberi en doğru olandır" demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak Tevrat'da, İncil'de ve Hz. Muhammed'in lisanı ile tebliğ edilen Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin müslüman olduklarını, yahudî ve hristiyanlıktan münezzeh olduklarını haber vermiştir.

Buna göre şayet, "Bu söz bilmeyen kimseler hakkında söylenir, halbuki onlar bunu biliyor ve saklıyorlardı. O halde onlar hakkında böyle söylenmesi nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: onların böyle bir zan ve vehim içinde olduklarını söyleyenlere göre, ifâde açıktır. Ama, onlar bilmekle beraber inkâr ediyorlardı, diyenlere göre ise bunun mânası, "Sizin durumunuz Allahu Teâlâ'nın haber verdiği şeyi bilip, O'nun en bilgili olduğunu da itiraf ettiği halde, bu bilgisi kendisine fayda sağlamayan itirazcıların durumuna benzer.

Hak Teâlâ'nın وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ *"Yanında Allah'dan olan bir şahâdeti saklayandan daha zalim kim olabilir?* ayeti hakkında üç görüş vardır:

a) Bu ayette bir takdim ve te'hir vardır. Buna göre ayetin takdiri, وَمَنْ أَظْلَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً حَصَلَتْ عِنْدَهُ *"Allah katında, yanında bulunan şahadeti gizleyenden daha zalim kim vardır?"* şeklinde olur. Bu, tıpkı senin, "Şehâdeti saklayanlar topluluğundan olan Zeyd'den daha zalim kim olur?" sözün gibidir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Şayet İbrahim ve oğulları yahudî veya hristiyan olsalardı, sonra da Allah bu şahidliği gizlemiş olsaydı, şehâdeti gizleyenlerden herhangi biri, ondan daha zalim olmazdı. Fa-

kat O'nun adaleti ve yalandan münezzeh olması sebebiyle bu imkânsız olunca biz durumun böyle olmadığını anladık."

b) Ayetin manası şöyledir: "Ey yahudî ve hristiyan topluluğu, Allah'dan olan bu şahadeti gizlediğiniz için, sizden daha zalim kim olabilir?" Buna göre, مِنَ اللّٰهِ ibaresindeki, مِنْ harfi cerri şahadeti gizleyenle; ikinci görüşe göre de şahadetin kendisinden gizlendiği kimse ile alâkalıdır. Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyurmuştur "Yanında bir şahidlik bulunup da onu Allah katında yerine getirmeyip, aksine gizleyip saklayan kimseden daha zalim kim vardır?"

c) مِنَ اللّٰهِ ibaresindeki, مِنْ harf-i cerri, شَهَادَةً lâfzına müteallliktir. Buna göre ayetin manası: "Kendisine Allah katından gelen şahadeti gizleyip inkâr edenden daha zalim olan kimdir?" şeklinde olur. Bu tıpkı birisinin başkasına, "Benim yanımda senden olan bir şahadet vardır" demesi gibidir. Yani "O, şahadeti senden duydum. O, şahadet senin tarafından geldi" demektir.

Allah Teâlâ'nın, وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir"* buyruğu, hertürlü va'idi içine alan bir sözdür. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin gizlediğini ve açıktan yaptığını bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını, her işinin gerisinde Allah'ın mücâzâtının olduğunu, işi iyi ise iyilikle, yaptığı kötü ise kötülükle cezalandırılacağını düşünen kimse, göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile korkusuz ve endişesiz olamaz. Görmüyor musun ki içimizden birisini hükümdar adına gözetleyen birisi bulunup da, o onun âdetâ nefeslerini sayarsa, bu gözetleyen zâhirî şeylerden başka bir şey bilemeyeceği halde, gözetlenende bundan dolayı devamlı bir endişe bulunur. Buna göre, gizliyi ve en gizliyi bilen, herşeyi gözetleyen Rabb karşısında, o Rab böyle bir söz ile tehdid edip korkuttuğu zaman, onun halinin nasıl olacağını artık siz düşünün...

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

" Onlar bir ümmet idi geçti. Onların kazandıkları kendilerine ait, sizin kazandığınız da size ait. Siz onların yaptığı şeylerden mesul olmazsınız"

(Bakara, 141).

Biliniz ki Hak Teâlâ, bu peygamberler hakkında yahudilerin iddialarını delillerle çürütünce, bunun peşisıra bazı sebeblerden dolayı bu ayeti getirmiştir:

1) Bu, onlara bir va'z-u nasihat olsun ve onlar için caydırıcı birşey olsun, böylece de babalarının üstünlüğüne güvenmesinler diye getirilmiştir. Binaenaleyh herkes kendi yaptıklarına göre hesaba çekilir.

2) Hak Teâlâ, maslahatlar (menfaatler) değiştiği için, size farz olan şeylerin aynısının onlara da farz kılınmasının yadırganamayacağı gibi, maslahatların değişmesinin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in sizi bir dinden başka bir dine geçirmesinin de yadırganamayacağını beyân etmiştir.

3) Allah Teâlâ, bu ayetlerde bahsettiği peygamberlerinin yolunun güzelliğini anlatınca, delilin bununla tamam olmayacağını, tam aksine her insanın yaptığından mesul olacağını, öncekilerin isabet mi, hata mı ettikleri belli olmadığı için, öncekilerin yoluna tutunduğu vehmine düşerek hakkı terketme konusunda mazur sayılamayacaklarını beyân etmiştir. Çünkü öncekilerin yaptıklarının onlara ne faydası ne de zararı olur. Cenâb-ı Hak bunu, dinin yolunun taklid olduğu sanılmasın diye, açıklamıştır.

Eğer "Ayet niçin tekrar edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta iki görüş vardır:

a) Cenâb-ı Hak, daha önce geçen ayet ile, Hz. İbrahim'i ve onunla birlikte zikredilenleri kastetmiştir. Bu ayet ile ise, Yahudilerin atalarını kastetmiştir. Bunu **Cübbâî** söylemiştir.

Kâdî ise: "Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yahudi ve hristiyanların ataları açıkça bu ayetlerde zikredilmemiştir. Bu görüşte şüphe edilecek nokta şudur: Yahudiler, Hz. ibrahim ve oğullarının Yahudî dini üzere olduklarını söyleyince, sanki şöyle demiş oldular: "Onlar, yahudi olan atalarımızın yolunda idiler." Böylece onların ataları âdetâ ayette zikredilmiş gibi oldu. Bundan dolayı da, "Onlar bir ümmet idi, geçti..." demesi ve onları belirlemesi câiz olmuştur" demiştir. Fakat bu izâh, zorâki bir izahtır. Çünkü daha önce zikredilmiş olanlar Hz. İbrahim (a.s) ve onun oğullarıdır. Binaenaleyh Allah'ın, تِلْكَ أُمَّةٌ buyruğunun bu zikredilenlere âit olması gerekir.

b) Zamanlar, durumlar ve mekânlar değişince, bir ayeti tekrar etmek abes olmaz. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir. "Bu, ancak bir şerdir. Bu sebeble, dinî konularda peygamberlerin vasıfları herhangi bir kimseyi taklit etmelerinin caiz olmamasıdır. Binaenaleyh bu peygamberler topluluğu hakkında size söz düşmez. Çünkü onların kazandıkları onlara aittir. Hz. Muhammed (s.a.s) sizi neye davet ediyorsa, siz ona bakın, çünkü sizin için bu daha faydalı ve daha yararlıdır. Sizler ancak yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız.

Kıble'nin Değiştirilmesine ve Neshe Yönelen Yahudi İtirazı

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"İnsanlardan kimi beyinsizler, "Onları, üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler.. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da.. O, dilediğini dosdoğru olan yola iletir"

(Bakara, 142).

Bil ki bu, yahudî ve hristiyanların, İslâm'ı tenkit etmek için zikretmiş olup da, daha sonra, "Nesh, ya cehaleti gerektirir veya cehâlete nisbet edilmeyi.. Bu iki durum da Hakîm olan Allah'a yakışmaz... Bu böyledir, çünkü iş, ya kayıttan hâlî olur veya devâm etmeksizin mukayyet olur.. Veyahut da devam kaydı ile mukayyed olur. Eğer kayıddan hâli ise iş, ancak bir defa gerekir. Bu takdirde de bundan sonra işin, öncekinin aksine gelmesi nâsih olmaz. Eğer "devam etmeme" kaydı ile kayıdlı ise, o zaman da birşeyden sonra, onun hilâfına gelenin onu neshedici (nâsih) olmayacağı açıktır. Eğer "devamlı olma" kaydı ile birşey mukayyed ise ve o şeyin, uzun müddet kalacağına ve sonra Cenâbı Allah'ın onu kaldıracağına delâlet eden bir lâfız zikredilerek, onun devamlı kalacağına inanılır ise, bu durumda Allah'ın bunu bilemeyip de, daha sonra bu işin farkına varmış olması gerekir. Eğer Allah Teâlâ, bunun devamlı olarak kalacağına delâlet eden bir lâfız zikrettiği halde, devamlı olarak kalmayacağını biliyor idi ise, bu Allah'a cehalet nisbet etmeyi gerektirir. Böylece neshin ya câhil olmayı veya cahil sayılmayı gerektirdiği ortaya çıkar ki her ikisi de Allah hakkında imkânsızdır. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın bir hükmü neshetmesi imkânsız olur. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın ahkâmında neshin bulunduğunu söyleyen kimsenin batıl bir görüşe tutunmuş olması gerekir" diye ifâde ettikleri, ikinci şüpheleridir.

Bu yolla yahudî ve hristiyanlar, kıblenin değiştirilmesi hususundaki tenkidleri ile İslam'ı tenkide yönelmişlerdir. Sonra onlar, bu gerekçelerini birçok şüpheye dayayarak şöyle demişlerdir: "Biz neshi câiz görürsek, ancak maslahatların (menfaatlerin) değişmesi durumunda câiz görürüz. Bu hususta ise, diyebiliriz ki: Bütün yönler, Allah'ın mülkü ve mahlûku olmaları bakımından

eşittirler. Bundan dolayı kıblenin bir yönden başka bir yöne çevrilmesi, faydası olmayan bir iştir. Bu sebeble de o, abesle iştigal sayılır. Abes ile iştigal etmek ise Hakîm olan Allah'a yakışmaz. Bu da, bu değiştirmenin Allah tarafından olmadığını gösterir." Onlar, bu izahları ile, İslâm dinini tenkidi gaye edinmişlerdir. Biz şimdi ayetin lâfızlarının tefsiri hususunda konuşup, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de açıkladığı şekilde bu şüpheye cevap vereceğiz.

Cenâb-ı Allah'ın, سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ *"Beyinsizler şöyle diyecekler.."* buyruğu hususunda iki izah vardır:

1) Bu **Kaffâl**'ın tercihidir. Buna göre, bu fiil her nekadar gelecek zaman için ise de bazan geçmiş zaman için de kullanılır. Bu, tıpkı bir iş yapıp da, o hususta arkadaşlarından birisinin tenkidine maruz kalan bir insanın durumu gibidir.O, bu tenkide karşı şöyle der: "Ben onların yapmış olduğum iş hususunda, beni tenkid edeceklerini biliyorum." Bu, sözün tekrar ve iâde edilecek bir pozisyonda olduğunu ifâde eder. Buna göre onlar, bu sözü bir kere söylemiş oldukları halde, ileride tekrar söyleyecekler. Bu izaha göre şöyle denilebilir..."İnsanlardan kimi akılsızlar bunu söyleyecekler ..." Nitekim o yahudiler bu sözü söyledikleri zaman bu ayetin nâzil olduğuna dâir bazı rivayetler gelmiştir.

2) Allah Teâlâ, onlar bu sözü söylemeden önce, onların böyle söyleyeceklerini haber vermiştir. Bunun bazı faydaları vardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü, söylemeden önce haber verince, bu gaybtan haber verme olur ki, bu bir mûcizedir.

b) Allah Teâlâ, önce bu hususu haber verip, sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu duyması, önceden haberi olmaksızın bu sözü duymasından daha az eziyet verici olur.

c) Cenâb-ı Hak, önce bu sözü ona haber verip, sonra da bu sözle beraber cevabını zikrettiği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan bu sözü duyduğunda, onlara karşı cevabı hazır olmuş olur: Bu da, cevabı henüz hazır değilken bu sözü onlardan duymasından daha münasiptir.

"Sefeh"kelimesinin aslına gelince,bunu, قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ (Bakara, 13) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Özet olarak diyebiliriz ki lehine ve aleyhine olan şeyleri birbirinden ayırdedemeyip, faydalı şeyleri bırakarak, kendisine zarar veren şeylere yönelen kimse hafiflik ve **"sefeh"** ile vasfedilir. Din hususundaki cehalet (sefeh), dünyevî meselelerdeki cehaletten daha zararlı olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple dünya işleri konusunda apaçık görüş-

ten sapan kimseye "sefih" (akılsız beyinsiz) denilince, dininin işleri hususunda böyle olan kimse bu isme daha çok müstehaktır. Binaenaleyh, hiçbir kâfir yoktur ki "**sefih**" olmasın...

Bu ismi, yahudilere, müşriklere, münafıklara ayrı ayrı ve hepsine birden vermek mümkündür. Müfessirlerden bir grub, bu görüşleri ayrı ayrı söylemişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücâhid**'e göre, bunlar yahudilerdir. Çünkü onlar,Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi kıblelerine yöneldiğine seviniyorlar ve O'nun kendileriyle aynı kıbleye yönelmesinin, belki de bütün hususlarda kendilerine muvafakat etmeye yönelteceğini zannediyorlardı. Ne zaman ki kıble değiştirildi, onlar bunu yadırgadılar ve kederlenerek: "Muhammed (putperest) atalarının yoluna döndü, o onların dinine meyletti. Şayet o, bizim kıblemize yönelmeye devam etseydi, onun beklenen ve Tevrat'ta müjdelenen peygamber olduğunu anlardık" dediler. Bunun üzerine, Allah Teâlâ'nın bu tefsir ettiğimiz ayette söyleyeceklerini bildirdiği sözü söylediler.

2) **İbn Abbas** (r.a) **Berâ b. Azib** (r.a) ve **Hasan el-Basrî** ile **Esamm'ın** söylediğine göre, bunlar müşrik Araplardır. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'de iken Beytu'l-Makdis'e yönelmiştir. Müşrikler bu sebeple bundan sıkıntı duyuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelip Kâbe'ye yönelmeye başladığı zaman onlar, "Bize muvafakat etmeye mecbur kaldı. Eğer bu hal (kıble) üzere sebat ederse, onun için daha iyi olur" dediler.

3) Bu ayette kastedilenler münafıklardır. Bu görüş **Süddî'ye** âittir. Münafıklar bu sözü yönlerden birinin, Kıble'nin Kudüs'e çevrilmesini gerektirecek makul bir sebeble diğer yönlerden ayrılamayacağını ileri sürürek, alay etme gayesiyle söylemişlerdir. Buna göre kıblenin değiştirilmesi, sırf abesle iştigal ve şahsi görüş ve arzu ile hareket etmektir.

Biz "**Süfeha**" kelimesini münafıklara hamlettik. Çünkü bu isim münafıklara has bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"İyi bilin ki onlar (münafıklar)dır sefihlerin tâ kendileri. Fakat bunu bilmezler..."* (Bakara, 13).

4) "**Süfeha**" kelimesine, bu sayılanların hepsi dahildir. Çünkü ayetteki bu lâfız, başında umûm ifâde eden elifLâm bulunan âmm bir lâfızdır. Biz, bu kelimenin bütün kâfirler için kullanılabileceğini aklî delil ile açıklamıştık. Ayet de buna delâlet eder. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın,

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرٰهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ

"Kendini bilmez (sefih)den başka kim İbrahim milletinden (dininden) yüz çe-

virir?" (Bakara, 130) sözüdür. Buna göre, bu kelimenin bütün bu kimselere şâmil olması gerekir.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Ayetten maksad, bu sözün onların hepsinden çıktığını açıklamaktır. Durum böyle olunca, (süfehâ) lâfzının umûmî olduğunu söylemek uzak bir ihtimal sayılmaz."

Biz de deriz ki: Bu kadar bir şey, lâfzın ne umumî olmasına manidir, ne de hususî olmasını gerektirir. Daha doğrusu akla en yakın olan, bu gruplardan hepsinin bu sözü söylemiş olduğudur. Çünkü İslam düşmanları, dini yarâlamak ve tenkid etmek karakterindedirler. Onlar fırsat buldukça, söyleyeceklerini mutlaka söylerler.

Hak Teâlâ'nın, مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا *"Onları üzerinde oldukları kıbleden çeviren nedir?"* ayetinde birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَلَّاهُ عَنْهُ onu ondan çevirdi, dönderdi manasınadır. وَلَّاهُ إِلَيْهِ ifâdesinin,zıddı mana taşır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ *"Kim öyle bir günde onlara arka çevirirse.."* Enfal, 16) ayeti de bu manadadır. Tefsir ettiğimiz ayetteki, مَا وَلَّاهُمْ sözü, istihza ve taaccüb yollu bir sorudur.

İKİNCİ MESELE

Değişmeden Önce Kıblenin Neresi Olduğu Meselesi:

Buradaki "yüz çevirme" hususunda iki görüş vardır:

1) Bu görüş müfessirlerin üzerinde ittifâk ettikleri meşhur bir görüştür: Kıble, Beytü'l-Makdis'den Kâ'be yönüne çevrilince, kâfirler müslümanları kınayarak şöyle dediler: "Onları üzerinde oldukları kıblelerinden dönderen sebep nedir?" Buna göre ayetteki, مَاوَلَّاهُمْ ifâdesindeki, هُمْ zamiri Peygamber (s.a.s) ve mü'minlerin yerini tutmaktadır.

Müslümanların daha önce yöneldikleri kıble Beytü'l-Makdis idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Medine'ye gittikten sonra kıbleyi ne zaman değiştirdiği hususundaki rivayetler çok çeşitlidir. **Enes b. Malik** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, hicretten dokuz veya on ay sonra; Muaz (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, onüç ay ay sonra; **Katâde**'den rivayet edildiğine göre onaltı ay sonra ve **İbn Abbas** (r.a) ile **Bera b. Âzib** (r.a)'den rivayet edildiğine göre onyedi ay

sonradır. Bu son görüş bizce, diğerlerinden daha sağlam ve mazbuttur. Bazı kimselerden ise kıblenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye hicretinden onsekiz ay sonra tahvil edildiği, rivayet edilmiştir. **Vâkıdî**, kıblenin onyedinci ayın başlagıcında, Receb ayının ortasında Pazartesi günü tahvil edildiği söylemiştir. Diğer bazıları ise, hicretten iki sene sonra kıblenin değiştirildiğini söylemişlerdir.

2) **Ebu Müslim**'in görüşüdür: Buna göre, Hak Teâlâ'nın kıbleyi, Beytü'l-Makdis'den Kâ'be'ye çevirdiğine dâir haber sahih olunca, kıblenin değiştirildiğine hükmetmek gerekir.Şayet bu olmasaydı,ayetteki, كَانُوا عَلَيْهَا (üzerinde oldukları) ifâdesi ile, "Yani sefihlerin üzerinde oldukları" manası murad edilmiş olabilirdi. Çünkü onlar ancak yahudilerin ve hristiyanların kıblesini biliyorlardı. Yahudilerin kıblesi batıya, hristiyanlarınki ise doğuya doğru idi. Herhangi bir yöne yönelmedikce, kendi namazlarını kılmak adetleri değil idi. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kâ'be'ye doğru yüzünü çevirdiğini görünce, bu yadırgamakta oldukları birşey olduğu için şöyle dediler: "Bir kimse bizce kıble olarak bilinen şu iki yönden başka bir yöne nasıl yönelebilir?" Bunun üzerine, Allah Teâlâ onlara cevaben *"De ki: doğu da Allah'ındır, batı da.."* (Bakara, 142) buyurdu.

Bil ki **Ebu Müslim**, gerçekten doğru söylemiştir. Çünkü bu zâhir rivayetler olmasaydı, bu ifâde başka manalara da gelebilirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffâl şöyle demiştir: "Kıble, insanın yüzünü döndedirdiği cihet, yön demektir. Bu kelime, اَلْمُقَابَلَةُ masdarından gelmektedir. Kıble'ye "kıble" denmesinin sebebi, namaz kılan kişi o yönü, o yön de namaz kılan kimseyi karşısına aldığı içindir."

Kutrub ise şöyle demiştir: "Araplar konuşmalarında, "onun sığınacak bir yeri yoktur" manasında, لَيْسَ لِفُلاَنٍ قِبْلَةٌ derler." Yine bu kelimenin, اِسْتِقْبَالٌ Istikbâle (yönelme) masdarından alındığı da söylenmiştir. Bir başkası şöyle demiştir: İki adam karşı karşıya (yüz yüze) geldikleri zaman, herbiri, diğerinin kıblesi olur. Muhdesûn[115] grubuna giren bir şair,

جَعَلْتُ مَأْوَاكَ لِي قَرَارًا وَقِبْلَةً حَيْثُمَا لَجَأْتُ

"Senin sığınağını kendime bir durak ve sığındığım her yerde orayı kıble edindim."

(115) Arap edebiyat tarihçileri, şairleri; Câhiliyyûn, Muhadremun İslâmiyyûn, Muvelledûn, Muhdesûn devrelerine ayırırlar. İlk üç grubun şiirleri ile istişhad edilebileceğinde ittifak vardır. Takriben hicrî üçüncü asırdan sonraki şairlere muhdesûn (yani, son şairler) denir. (Çev.)

Allah'ın Emirlerinin Sebeblerini Araştırmak Gerekmez

Cenâb-ı Allah'ın, قُلْ لِلَّهِ الْمَغْرِبُ وَالْمَشْرِقُ *"De ki doğu da batı da Allah'ındır"* buyruğu, bu şüpheye verilen ilk cevaptır. Bu sözün anlattığı şudur: Bütün yönler mülk ve milk itibarıyla Allah'ındırlar. Bu sebeple onlardan hiçbirisi zâtı gereği kıble olmaya hak kazanamaz. Ancak Allah onlardan birini kıble yaptığı için, o kıble olabilir. Durum böyle olunca kıbleyi bir yönden diğer bir yöne döndürmesi hususunda Hak Teâlâ'ya itiraz edilemez.

Eğer, "Kıblenin önce belirlenip, daha sonra da başka bir cihete döndürülmesindeki hikmet nedir?" denirse, deriz ki: Kıblenin önceden tayini (belirlenmesi) meselesinde **Ehl-i Sünnet** ile **Mu'tezile** arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardır. **Ehl-i Sünnet** Allah Teâlâ'nın hükümlerinin sebeblerini araştırmak gerekmediğini söyleyip, buna birkaç yönden delil getirmişlerdir.

1) Bir maksaddan dolayı bir iş yapıldığında, ya bu işi yapan kimse için bu maksadın bulunması, bulunmamasından daha evlâdır, veyahut da böyle olmayıp o maksadın olması ile mevcud olmaması, bu kişiye nisbetle müsavîdir. Şayet birinci ihtimal söz konusu olursa, o işi yapanın zâtı eksik olmuş ve başkasıyla tamamlanmış olur ki bu Allah hakkında imkânsızdır. İkinci yani müsâvât ihtimali söz konusu olması takdirinde ise maksad ve müreccih olması mümkün olmaz.

Biri çıkıp şöyle diyebilir: "Ona göre bu gayenin varlığı veya yokluğu müsâvî olabilir. Fakat bir başkası için varlığı yokluğundan daha faydalı ise, hikmetli kimse, başkasına fayda sağlamak için onu yapar." Cevaben deriz ki: Faydanın başkasına râci olması ile kendisine raci olmaması Cenâb-ı Allah'a göre müsavî midir, değil midir? İşte o zaman yine mezkûr taksim tekrar geri gelir (aynı yere dönülür).

2) Bir gaye için, bir iş yapan kimse, o vasıta olacak iş olmaksızın, maksadını elde etmeye ya kâdirdir veya kâdir değildir. Eğer kâdir ise, bu işi ona vasıta yapması abes olur. Eğer kâdir değilse, bu, aciz olmak manasına gelir ki, bu Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.

3) Cenâb-ı Hak, bir gayeden ötürü bir iş yaptığında, eğer bu maksad (gaye) kâdim ise, o kâdim olduğu için, fiilin de kâdim olması gerekir ki bu imkânsızdır; Eğer bu maksad muhdes (sonradan olma) ise, onun sonradan tahakkuk ettirilmesi bir başka maksada (gayeye) dayandırılmış olması gerekir ki bu devr-i fâsid ve teselsülü doğurur. Bunlar da imkânsızdır.

4) Alemin ihdasının daha önce veya daha sonra değil de, muayyen bir vakte tahsis edilmesi,eğer önce veya sonra değil de onun bu vakte tahsis edil-

mesini gerektiren bir hikmetten doayı ise, bu hikmetin niçin başka bir vakitte değil de bu vakitte meydana geldiğinin sebebini sormak gibidir. Bunlardan birisi, bir müreccihten müstağni olursa, diğeri de böyle olur; bir müreccihe muhtaç olursa, diğeri de böyle olur. Eğer bu bir hikmete dayanmazsa, bu durumda Allah'ın fâil ve yaratıcı oluşunun bir hikmet ve maksada dayanması geçersiz olur.

5) Meydana gelen bütün hayr, şer, küfr, iman, taat ve isyanın, Allah'ın kudreti ve iradesi ile meydana geldiğine delâlet, daha önceden geçmiş olan delillerde Allah'ın her fiilinin bir maksada mebnî olduğu görüşünü iptal eder. Çünkü, kulda küfrün yaratılması ve bu küfürden dolayı da ona devamlı olarak azab edilmesi hususunda Allah'ın kula ait bir maksad (kulun lehine bir fayda) güttüğü söylenemez.

6) Ezelde, muayyen bir fiili yaratmasına Allah'ın kudret ve iradesinin taalluk etmesi, ya caiz veya vâcib olur. Eğer bu caiz olursa, bu başka bir müessire muhtaç olur ki, burada teselsül gerekir; bir de kadîm olana yokluğun nisbet edilmesinin doğru olması gerekir.. Eğer vâcib olursa, vâcib zaten sebeplendirilemez.

Binaenaleyh, bu izahlar ışığı altında bize göre, Allah'ın fiil ve hükümlerini bir takım sebeb ve gayelere bağlamanın imkânsız olduğu ortaya çıkar.[116] Durum böyle olunca, O'nun fâiliyyet ve yaratıcılığı, sırf ilâh oluşu, kudreti, hükmünün geçerliliği ve hükümran olması ile tahakkuk eder İşte Allah'u Teâlâ'nın, قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ *"De ki, doğu da Allah'ındır, batı da!"* sözünün açıkca delâlet ettiği husus budur. Çünkü Allah, neshin mümkün olmasını Kendisinin doğu ve batının mâliki olmasına bağlamıştır.

Mülkiyyet ise, Allah'ın **Mu'tezile**'nin dediği gibi, hikmete bağlanamaz.. Böylece bu ayetin bütün açıklığıyla bizim görüş ve kanaatimizin delili olduğu ortaya çıkmış olur.

Mu'tezile'ye gelince, onlar şöyle demişlerdir: Deliller, Allah'u Teâlâ'nın hakim olduğuna delâlet edip, hakîm olanın fiillerinin ise maksad ve gayeler-

(116) Bu mesele bir yönü ile ilahî irade, bir yönü ile hüsün ve kubûh ile ilgili olup uzun süren bir konudur. Ehl-i Sünnet, Mu'tezile'ye aykırı olarak eşyada zâtî olan hüsun ve kubûhü (güzellik veya çirkinliği) reddettiği, bunu Allah'ın emredip yasaklamasına bağladığı için, İmam Eş'arî ile beraber Ehl-i Sünnet'in mühim bir kısmı, felsefi temel olarak hadd-i zatında bir sebep ve maksad arama fikrini reddetmişlerdir ki Râzî de onlardan biridir. Yoksa Cenâb-ı Hakk'a ait fiillerde -illet ve sebep değil de- hikmet aramak caizdir. Bunun vaki olduğunu, hükümlerin hikmetlerini gösteren yüzlerce ayet göstermektedir. Nitekim işi bu yönden ele alan İmam Mâturidî, bu işte, Eş'arî ile Mû'tezile arasında bir konumu benimseyerek Allah Teâlâ'nın fiillerinin hikmetlerle deveran ettiğini söylemiştir. Vallahu Teâlâ a'lem. (Çev.)

den hali olması caiz olmayınca, biz Hak Teâlâ'nın bütün fiil ve hükümlerinde bir hikmet ve maksadın olduğunu anlamış oluruz.

Sonra bu hikmet ve maksatlar bazan bize açık olur, bazan da kapalı olur. Kıblenin bir cihetten başka bir cihete döndürülmesinin bizim için açık olmayan, birtakım gizli ve saklı maksatlardan dolayı olması mümkündür. Durum böyle olunca, Kıble'nin bu tahvilinden dolayı İslâm dinini ta'n etmek imkânsız olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kıblenin Varlığındaki Hikmetler

Bu hükmün tafsilâtlı olarak açıklanmasıyla ilgilidir. Bilmek gerekir ki bu gibi konular, katî olamazlar. Tam aksine, olsa olsa ihtimalî olan birtakım şeyler olurlar.

Namazda kıblenin tayini hususuna gelince, âlimler bu hususta bazı hikmetler zikretmişlerdir.

a) Allahu Teâlâ insanda mücerred ve aklî olan şeyleri idrak edecek bir aklî meleke ile bedenler âleminde etkin olan bir tahayyül kudreti yaratmıştır. Bu aklî kuvvet, hayalî kuvvet ile beraber olup, ondan pek nadir olarak ayrılır. İnsan, mücerred ve aklî her şeyi zihninde hazır tutmaya çalıştığında, onun bu aklî manalar için zannettiği birtakım hayalî şekiller meydana getirmesi gerekir. Böylece bu hayalî şekiller, o aklî manaları kavramaya yardım etmiş olurlar. İşte bu sebepten dolayı mühendis bir proje yapmak istediği zaman, onun, his ve hayâlin bu külîî hükmü idrak etmeye yardımcı olabilmeasi için, muayyen bir şekil ve belirli bir biçim meydana getirmesi gerekir.

Zayıf bir kul, azametli bir hükümdarın meclisine girdiğinde, onun yüzünü mutlaka o melike dönmesi, ona arka dönmemesi, onu en güzel şekilde tavsif etmesi ve ona son derece hizmet ve itaatta bulunması gerekir... Binaenaleyh namazda kıbleye teveccüh etmek, bu kimsenin hükümdara yönelip, ona sırt dönmemesi gibi olur. Namazda okunan duâlar da, ona övgü ve medh yerine; rükû ve sücûd ise, melîke hizmet etmek yerine geçer..

b) Namaz kılmaktan maksat, kalbin huzuru, yani Allah'ın huzurunda olduğunu bilmesidir. Bu huzur ise, ancak sükûnet, başka şeylere iltifat etmemek ve kıpırdamamakla olur. Bu da ancak, kişinin bütün namazlarında muayyen bir istikâmete yönelmesiyle elde edilir. İnsanların vehminde bazı yönlerin diğerlerinden daha şerefli olduğu yerleşince, o cihete dönmek daha uygun olur.

c) Allahu Teâlâ mü'minlerin birbirleriyle ülfet ve uyum içinde olmalarını sever. Bu nimetini onlara, şu ayetinde hatırlatmaktadır:

وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا

"Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz düşmanlar idiniz de, Allah kalblerinizi birleştirdi; O'nun nimeti sayesinde siz de kardeş oldunuz." (A. İmrah, 103). Eğer onlardan herbiri namazında başka başka yönlere yönelmiş olsaydı, bu onlar arasında açık bir ihtilâf bulunduğu vehmini verirdi. İşte böylece Cenâb-ı Hak, bu sebeple aralarında bir uyum meydana gelsin diye, onlara muayyen bir yön tesbit etmiş ve onların hepsinin o tarafa yönelmelerini emretmiştir. Burada, Allahu Teâlâ'nın, hayırlı fiiller hususunda kulları arasında bir uyum olmasını sevdiğine bir işaret vardır.

d) Allahu Teâlâ Kâ'be'yi, بَيْتِي "Evim" diyerek kendine nisbet etmiştir. Mü'minleri de, kulluk sıfatıyla yalnız kendisine nisbet etmiştir. Bu,her iki izafet de, tahsis ve tekrim, şereflendirmek içindir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Ey mü'min, sen benim kulum; Kâbe evim, namaz bana yapılan hizmetimdir. Binaenaleyh, bana hizmet hususunda, yüzünle benim evime; kalbinle de bana yönel!" demiş olmaktadır.

e) Alimlerden bazıları, "Yahudiler kıbleye yöneldiler.. Çünkü Allah'ın Musâ'ya olan nidâsı o cihetten gelmişti.. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın,

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ *"Sen batı yakasında değildin..."* (Kasas, 44) ayetinde zikredilen durumdur. Hristiyanlar da, doğuya yönelmişlerdi. Çünkü Hz. Cebrail, وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا *"Kitab'da Meryem'i an! Hani O, ailesinden ayrılarak doğudaki bir yere çekilmişti!"* (Meryem, 16) ayetinin de gösterdiği gibi, doğu tarafından Hz. Meryem'in yanına gelmişti.

Mü'minler ise Kâbe'ye yönelmişlerdir; çünkü bu Kâbe, Allah'ın dostunun, Hz. İbrahim'in kıblesi; Allah'ın sevgili habibi Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu yer, bir de burası, Allah'ın saygın kıldığı bir yerdir.." demişlerdir.

Bazılarıysa şöyle demiştir: "Hristiyanlar, nûrların doğduğu yere yönelmişlerdir. Biz müslümanlarsa nûrların efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu yere yöneldik.. Değil mi ki bütün nûrlar O'nun nûrundan yaratılmıştır."

f) Alimler şöyle demişlerdir: "Kâbe yerin göbeği ve ortasıdır. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ bütün kullarına namazlarında yerin ortasına yönelmelerini emretmiştir. Bu da, her şeyde adaletin gerekli olduğuna işarettir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak yerin ortasını maklukâtının kıblesi kılmıştır."

g) Allah'u Teâlâ Kabe'ye yönelmeyi emrederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'i

sevdiğini ortaya koymuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilere muhalefet etmek için, uzun bir müddet bunu arzulamıştı. Bundan ötürü de Cenâb-ı Hak:

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ

"Biz, yüzünü çokca semaya doğru çevirdiğini görüyoruz.. Andolsun ki biz seni, hoşnud olacağın bir kıbleye döndüreceğiz.. Şimdi sen, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir" (Bakara, 144) ayetini indirmiştir.

Halk deyişinde, bir kimse bir başkasını sevmekle nitelendirildiği zaman temsilî olarak şöyle denilir: "Falanca falancaya sevgisinden dolayı kıblesini değiştirdi.." Allahu Teâlâ da sevdiği Hz. Peygamber (s.a.s) için kıbleyi hakîkî manada değiştirdi ve, *"Seni memnun olacağın bir kıbleye döndüreceğiz"* buyurdu da; "Benim razı (memnun) olacağım bir kıbleye seni döndüreceğim" demedi. Burada, Hak Teâlâ'nın sanki şöyle dediğine bir işaret vardır: "Ya Muhammed, herkes benim rızamı talebederken, ben her iki dünyada da seni hoşnud etmeyi istiyorum. Dünyada seni hoşnud etmenin delili, şu zikrettiğimiz kıblenin değiştirilmesi meselesidir. Ahirette seni hoşnud etmeyi istemem ise, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duha, 5) ayetinde beyân edilen haldir." Burada fakirlerin şerefli olduğuna da bir işaret vardır. O da şudur: Allah Teâlâ fakirleri kovma ile kıbleden yüz çevirmeyi bir tutarak fakirleri kovma hususunda Cenâb-ı Hak:*"Sen o (fakirleri) yanından kovarsan zalimlerden olursun."* (En'am, 52) buyurmuştur; Kıbleden yüz çevirme hususunda *"Sana ilim geldikten sonra, eğer onların heva ve heveslerine uyarsan, şüphesiz zalimlerden olursun"* (Bakara, 145) buyurmuştur. Sanki Hak Teâlâ, "Kâbe senin yüzünün (rızanın) kıblesi, fakirler ise benim rahmetimin kıblesidir. Binaenaleyh senin yüzünün kıblesinden yüz çevirmen zalim sayılmanı gerektiriyor. O halde benim rahmetimin kıblesinden yüz çevirmek ya nasıl olur?" buyurmuştur.

h) Arş, Arşı yükîenen meleklerin; Kürsî Berere (Mukarreb) meleklerin; Beyt-i Ma'mûr, kâtib meleklerin; Kâ'be mü'minlerin; Hak da mütehayyir mü'minlerin kıblesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nereye dönerseniz, oradadır Allah'ın yüzü (rızası, razı olduğu kıblesi)"*(Bakara, 115) buyurmuştur.

Arş'ın nûr (ışık) dan; Kürsî'nin inciden ; Beyt-i Ma'mûr'un yâkuttan; Kâbe'nin ise beş dağdan yaratılmış olduğu sabit olmuştur. Bu beş dağ Sîna, Zeytâ, Cûdî, Lübnân ve Hira dağlarıdır. Buradaki incelik şöyledir: Cenâb-ı Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Eğer üzerinde bu dağlar kadar günahın olsa ve hac niyetiyle Kâ'be'ye gelsen veya Ka'be'ye müteveccih olarak namaz kılsan, sen günahlarını affettirmiş ve bağışlatmış olursun." Bu konuda söylenen görüşlerin hepsi bunlardan ibarettir. Kuvvetli olan görüş birincisidir.

BEŞİNCİ MESELE
Kıblenin Değiştirilmesindeki Hikmet

Birinci mesele, kıblenin bir yönden başka bir yöne döndürülmesindeki hikmet hakkındadır. Biz, bu döndürmenin yadırgandığı hususunda, kâfirlerin şüphelerinden bahsetmiştik. Bu şüphe şudur: "Yönler, hertürlü sıfat bakımından eşit olduğu için, kıblenin bir yönden diğerine döndürülmesi sırf abestir ki bu Hakîm Allah'ın fiillerinden değildir." Buna şu şekilde cevap veririz: **Ehl-i Sünnet'e** göre, Allah Teâlâ'nın hükümlerini herhangi bir hikmete bağlamak gerekmez. Buna göre durum açıktır.

Mu'tezile'nin Bu Konudaki İzahı

Mu'tezile'nin bu hususta iki izahı vardır:

a) Farklı cihetlere göre farklı faydaların bulunması imkânsız değildir. Bu birkaç bakımdan izah edilebilir:

1) Bazı insanların kafalarında, mesela Kâ'be'yi Hz. İbrahim'in yaptığı ve ona saygı duyduğu için, Kâ'be cihetinin, diğer yönlerden daha şerefli olduğu fikri yerleşince, bu insanlar oraya yöneldikleri zaman, daha saygılı ve huşûlu olurlar ki bu da elde edilmek istenen bir faydadır.

2) Kâ'be'nin inşa edilmesi Araplar için büyük bir devlet (servet ve prestij) sebebi olduğu için, Araplar oraya daha fazla saygı duymuşlardır.

3) Yahudiler, "Biz size kıbleyi öğretmeseydik, siz kıblenin ne olduğunu bilmezdiniz" diyerek, müslümanlar Beyt-i Makdis'e yönelirken ayıplayınca bu, müslümanların zihinlerinin bulanmasına sebeb olmuştur. Bu bulanma da huşû ve huzûu bozan bir hususdur. İşte bu sebebten dolayı, o kıbleyi değiştirmek münasib olmuştur.

4) Kâ'be, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğup büyüdüğü yerdir. Bundan dolayı Kâ'be'ye saygı duymak, Hz. Peygamber (s.a.s)'a saygı duymayı gerektirir ki, bu güzel bir şeydir. Çünkü onların kalblerinde Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan saygıları kök salınca, din ve şeriat hususunda Resûlullah'ın emir ve yasaklarını daha kolay ve çabuk kabul ederler. Matluba götüren şey de matlubtur. Binaenaleyh kıblenin değiştirilmesi yerinde olmuştur.

5) Allahu Teâlâ bunu, *"Senin üzerinde olduğun (Ka'be'yi) kıble yapmamız ancak, peygambere uyanları, (uymayıp) ökçesi üzere dönenlerden ayırdetmeniz içindir"* (Bakara, 143) ayetiyle açıklamıştır. Böylece Allah Teâlâ onlara, Mekke'de iken müşriklerden ayrılsınlar diye Beyt-i Makdis'e yönelmelerini; Mekke'den Medine'ye hicret edince, Medine'de de yahudiler bulunduğu için yahudilerden ayrılsınlar diye Kâ'be'ye yönelmelerini emretmiştir.

Allah Teâlâ'nın, يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *O,dilediğini sırat-ı müstakime hidâyet eder"* buyruğuna gelince, **"hidayet"** ile ilgili izah daha önce geçmiştir. **Mu'tezile** şöyle demiştir: "Hidayet; ulaştıran bir delâlet etmedir. Buna göre ayetin manası: "Allah Teâlâ, kulları kendileri için en faydalı olan şeye götürür" şeklinde olur. Sırat-ı Müstakim, insanların tutması halinde, onları cennete ulaştıran yoldur." Ehl-i Sünnet alimleri ise: "Bu hidayetten maksad, ya davettir, ya delâlet (yol gösterme) veya o konuda bir ilim meydana getirmektir. İlk ikisi bâtıldır. Çünkü ilk iki husus bütün mükellefler için yapılmıştır. Bu sebeble bu hidayeti üçüncü manada anlamak gerekir. Bu da hidayet ve delâletin, Allah tarafından olmasını gerektirir.

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

"Böylece sizi (Ey Muhammed Ümmeti) vasât (orta, mû'tedil) bir ümmet yaptık, tâ ki insanlara karşı siz şahidler olasınız ve bu peygamber de size tam bir şâhid olsun diye..."

(Bakara, 143)

Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
كَذٰلِكَ deki Benzetme Yönü Nedir?

كَذٰلِكَ ifâdesindeki kâf harfi teşbih (benzetme) kâfıdır. Öyle ise, kendisine benzetilen nedir? Bu hususta bazı görüşler vardır:

a) Bu, يَهْدِي manası ile ilgilidir. Yani "Size, hidayetimizle in'amda bulunduğumuz gibi, sizi vasat bir ümmet olarak yaratarak da in'amda bulunduk" demektir.

b) **Ebu Müslim'in** görüşüne göre mana şu şekilde olur: "Sizi kıblelerin en ortası bir kıbleye çevirdiğimiz gibi, aynı şekilde orta (vasat) bir ümmet yaptık."

c) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا *"Andolsun ki biz onu dünyada seçtik"* (Bakara, 130) ayetinde, Hz. İbrahim hakkında söylediği hususa râcîdir. Yanî, "Biz onu dünyada seçtiğimiz gibi, aynı şekilde sizi de orta bir ümmet kıldık" demektir.

d) Bana göre ayetin takdiri şu şekildedir: "Doğu da Allah'ındır, batı da. Bu yönler Allah'ın mülkü ve milki olmaları bakımından müsavî oldukları halde, Cenâb-ı Hak bir lûftu ve ihsanı olmak üzere bir kısmını, kıble yaparak daha fazla şereflendirip yüceltmiştir. Aynen bunun gibi, bütün insanlar da Allah'ın kulu olma bakımından müşterektirler. Ancak Cenâb-ı Hak bu ümmet-i Muhammed'e, -mecbur olmaksızın- kendisinden bir lûtuf ve ihsan olarak, daha çok şeref verip, daha çok ibâdete lâyık görmüştür.

e) Zamirin merci'i meşhûr ve ma'rûf olunca, bu merci' bazen zikredilmeksizin de, zamir zikredilebilir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ *"Muhakkak ki biz onu, Kadir gecesinde inzâl ettik"* (Kadir, 1) ayetinde olduğu gibi sonra Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseleri azîz ve istediği kimseleri zelîl kılmaya kâdir olan bir zât olduğu herkesçe bilinen ve meşhûr olan bir hususdur. Buna göre O'nun, وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ ifâdesi, yani, "Kendisinden başka hiç kimsenin kâdir olamayacağı şu hayret verici meydana getirme ve yaratması gibi, aynı şekilde biz sizi orta bir ümmet yaptık, kıldık" anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE
"Vasat"ın Mânası

Bil ki, اَلْوَسَطُ (el-vasat) kelimesi, isim olduğu zaman Hak Teâlâ'nın tıpkı, أُمَّةً وَسَطًا (Bakara, 143) ayetinde olduğu gibi ortadaki sin harfi harekelenir. Zarf olduğu zaman ise, ortası sakin olur. Mesela جَلَسْتُ وَسْطَ الْقَوْمِ *"Topluluğun ortasına oturdum"* ifâdesinde olduğu gibi...

Alimler, اَلْوَسَطُ kelimesinin açıklanması hususunda ihtilâf ederek, şu hususları zikretmişlerdir:

1) اَلْوَسَطُ , اَلْعَدْل (âdil, dosdoğru) demektir. Bunun delili ayet, haber, şiir, rivayet ve mânadır.

Ayetten delile gelince bu, Hak Teâlâ'nın, قَالَ أَوْسَطُهُمْ *"Yani, "en âdil leri dedi..."* (Kalem, 28) kavlidir.

Haberden delile gelince bu **Kaffâl'in Sevrî'den; Sevrî'nin Ebû Saîd el-**

Hudrî'den; onun da Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine göre, Hz. Peygamber, أُمَّةً وَسَطًا ifâdesini, عَدْلاً diyerek tefsir etmiştir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), خَيْرُ الأُمُورِ أَوْسَطُهَا *"İşlerin en hayırlısı en vasat olanıdır"*[117] yani en doğru ve dengeli olan... buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in neseb cihetinden Kureyş'in en vasatı, yani en âdil ve dengeli, en seçkin olanı olduğu söylenirdi. Hz. Peygember (s.a.s) da şöyle buyurmuştur: عَلَيْكُمْ بِالنَّمَطِ الأَوْسَطِ *"En âdil ve en dengeli metoda yapışın."*

Şiirden bunun delili **Züheyr**'in şu sözüdür:

هُمْ وَسَطٌ يَرْضَى الأَنَامُ بِحُكْمِهِمْ إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِى الْعَظَائِمُ

"Onlar, gecelerin birinde büyük belâlar geldiğinde halkın, hükümlerine razı olduğu âdil kimselerdir."

Bunun nakilden (dilden) olan deliline gelince, **Cevherî, Sıhâh** adlı lügatinde, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ayetindeki, وَسَطًا kelimesini, âdil manasına almıştır. Aynısını **Ahfeş, Halil** ve **Kutrûb** da söylemişlerdir.

Bunun mana bakımından delili, bir-kaç yöndendir:

a) وَسَطٌ her iki uçtan uzak olma manasında hakikat olarak kullanılır. Şüphe yok ki iki aşırı uç olan ifrât ve tefrît, kötüdürler. Buna göre ahlâkî bakımdan mutavassıt olan, her iki uçtan uzak olur, böylece de dengeli ve faziletli olmuş olur.

b) Allah, adâleti **"vasat"** diye adlandırmıştır. Çünkü adâlet, iki davalıdan birine meyletmez. O halde âdil kimse, iki taraftan birisine meyletmeyen kimsedir.

c) Cenâb-ı Allah'ın, *"Aynı şekilde sizi vasat (orta) bir ümmet kıldık"* buyruğu ile maksadı, hiç şüphe yok ki ümmet-i Muhammed'i övmektir. Çünkü O'nun, bir vasfı zikredip onu, kendisi için onları şahidler kılmasına adetâ sebeb kılması, daha sonra da Resûlü'nün şahadetini buna atfetmesi, bu ancak birmedih olursa câizdir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, وسطًا lâfzından maksadının, din husunda medhi ifâde eden birşey olduğu ortaya çıkmış olur. Hak Teâlâ'nın onları "şâhidler" kabul etmesi, ancak onların âdil olmaları durumunda câiz olur. Bu sebeble, وَسَطٌ (vasat) kelimesinden, "adâlet" manasının kastedilmiş olması gerekmiştir.

(117) Hadis hakkında bakınız: Keşfu'l-Hafâ, I/391.

d) Birşeyin en dengeli yeri, onun ortasıdır. Çünkü onun diğer uçlara nazaran durumu, düz ve denge üzere oluşudur. Uçlara (kenarlara) gelince, onlar daha çabuk bozulur ve dengesini kaybeder. En orta kısım ise korunmuş ve kuşatılmış vaziyettedir. Orta hakkında bunları söylemek doğru olunca, o, sanki hiçbir tarafa meyletmeyen, tamamen dengeli olan şeyden ibaret olmuş olur.

2) وَسَطٌ (vasat), herşeyin seçkini ve iyisi manasınadır. Alimler bu açıklamanın bazı sebeblerden ötürü, bu ikinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir:

a) "**Vasat**" lâfzı cansızlar için de kullanılır. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Mekke'de, haccımı yapabilmek için, bedevi bir Araptan bir deve kiraladım. O bana, أَعْطِنِي مِنْ سِطَاتِهِنَّ "yani, bana dinarların en iyilerinden ver, dedi." Halbuki adâlet vasfı cansız varlıklarda bulunmaz. Binaenaleyh, وَسَطٌ (vasat) kelimesini "iyi" manasına almak daha uygundur.

b) "Vasat" kelimesini iyi, güzel manasına almak, Hak Teâlâ'nın, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"Sizler insanlar için çıkarılmış olan en hayırlı ümmetsiniz"* (A. İmran, 110) ayetine de uygundur.

3) Bir kimse, فُلَانٌ أَوْسَطُنَا dediği zaman, bunun manası, "O bizim en faziletlimizdir" yani o adam, onların içinde, tıpkı gerdanlığın ortasındaki kıymetli mücevher gibidir. Bu benzetmenin aslı şudur: Tebaa, ortalarında bulunan reislerinin etrafını sarar ve onu aralarına alırlar.. İşte bu manadan dolayı, وَسَطٌ (vasat) lâfzı kullanmıştır.

4) Ümmet-i Muhammed'in din hususunda ifrat ile tefrit arasında; hâdiseler hususunda da çok ileri gitmekle çok geri kalmak arasında mûtedil ve dengeli olmaları manâsında onlara, وسط denilmesi câizdir. Çünkü ümmet-i Muhammed, hristiyanların çok aşırı giderek Allah'ı bir oğul ve ilâh tutmak; yuhudilerin de peygamberleri öldürüp, kitapları değiştirmek, vb. hususlarda günahlar irtikâb etmek gibi kusurları işlememişlerdir.

Bu görüşler birbirine zıt olmayıp, birbirine yakın olan görüşlerdir. Allah en iyisini bilir.

Alimlerimiz bu ayetle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlâl etmişlerdir. Çünkü bu ayet, bu ümmetin adâletinin ve onların hayırlı olmalarının, Allah'ın yapması ve yaratması ile olduğuna delâlet etmektedir. İşte bu mezhebimiz için açık bir delildir.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın bu "yapması, kılması, جَعَلْنَا 'ndan murad, ümmet için onları yarattığı zaman, gerek sözlerinde, gerekse amelleri hususunda onların doğruyu tercih edeceklerini bildiği lütûf' ve ikrâm fiilleridir.

Âlimlerimiz buna şu açıklamalarla cevap vermişlerdir:

1) Bu, ayetin zâhirini terketmektir. Bu ise, ayeti zâhirine hamletmenin mümkün olmadığına deliller bulunduğu zaman kendisine müracaat edilecek bir yoldur.

Ancak biz, aklî delillerin sadece bizden yana olduğunu beyan etmiştik. Bu konuda **Mu'tezile**'nin söyleyebileceği en son söz, onların medh-zem, sevâp-ikâb gibi hususlara tutunmalarıdır. Biz defalarca, bu yolun onların kendi esaslarına göre "ilim ve sebep" meseleleriyle çelişki teşkil ettiğini açıklamıştık. Çelişkili olan söze ise kesinlikle iltifat edilmez.

2) Allahu Teâlâ bu ayetten önce, يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Dilediğini dosdoğru olan yola iletir"* (Bakara, 142) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın dilediği kimseleri hidâyete iletip, dilediği kimseleri de iletmemesi hususunda, bu ayetin bizim görüşümüz için delil teşkil ettiğini açıklamıştık. Binaenaleyh, bu iki ayetten herbiri diğerinin manasını te'kid etsin diye, bu ayeti de aynı mânaya hamletmek gerekir.

3) Bütün varlıklar için Allahu Teâlâ'nın kudreti dahilinde olan lütuf fiillerinin hepsini, Allah halketmiş, yaratmıştır. Durum böyle olunca, bunu, bu manayı sırf mü'minlere tahsis etmenin hiçbir manası yoktur.

4) Allahu Teâlâ bunu, bu ümmete verilmiş bir lütuf sadedinde zikretmiştir. Lütuf fiilleri ise vâcibtir. Vacib olan şeyin ise, bir nimet olarak zikredilmesi caiz değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Ayet İcma'ın Delillerinden Biridir.

Gerek bizim âlimlerimizin ve gerekse **Mû'tezile'nin** çoğu bu ayetle, icmâ-ı ümmetin bir delil olduğuna istidlâl ederek, şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ bu ümmetin âdil ve hayırlı olduğunu haber vermiştir. Buna göre şayet onlar mahzûrlu ve yasak bir şey üzerinde olsalardı, adâlet ve iyilikle vasıflandırılmazlardı. Ümmet-i Muhammed'in mahzurlu olan herhangi bir şeye yönelmeyecekleri kesinlik kazanınca, onların görüşlerinin de bir hüccet olması vâcib olur. Buna göre eğer, "Ayetin zâhiri bırakılmıştır, çünkü ümmeti adâletle vasıflandırmak, ümmetin fertlerinin herbirinin adâletle

vasıflandırılmasını gerektirir; halbuki, zarurî olarak bunun böyle olmadığı bilinir. Bu sebeple ayeti, ümmetin ihtiva ettiği fertlerin tamamına değil de bir kısmına hamletmek gerekir, bu sebeple biz ayeti, masum imamlara hamlediyoruz. Biz, ayetin zâhirinin terkedilmediğini kabul etsek bile, ancak biz herşeyin "vasat"ının onun en seçkin ve en iyisi olduğunu kabul etmiyoruz. Sizin zikretmiş olduğunuz vecihler de, iki bakımdan çelişki meydana getirirler.

a) İnsanın âdil olması, onun vâcibleri yerine getirip, haramlardan kaçınmasından ibarettir. Bu, kulun fiilindendir. Halbuki Allahu Teâlâ onları, vasat bir ümmet yaptığını haber vermiştir. Binaenaleyh bu, onların vasat olmalarının, Allah'ın fiili olmasını gerektirir. Bu da, onlar âdil olmadan da onların "vasat" olmalarını gerektirir. Aksi halde, bir makdûrün (güç yetirilen şey, fiil) iki kâdir ile meydana gelmesini gerektirir ki, bu da imkânsızdır.

b) "Vasat", iki şeyin arasında ortada bulunan, mutavassıt olan şeyin adıdır. Binaenaleyh bu kelimeyi hem adâlet hususunda hem de hayırlı olmak anlamında hakikî (mecazî değil) kılmak, müşterekliği gerektirir ki, bu aslolanın hilâfına bir durumdur. Biz onların "hayırlı olmakla" vasıflandırılmış olmalarını kabul etsek bile, ancak bu vasfın meydana gelmesi için, niçin sadece büyük günahlardan kaçınmak kâfi olmasın? Durum böyle olunca, ümmetin ittifak etmiş olduğu şey, her ne kadar hata olsa dahi, bununla beraber o, küçük günahlardan olur. Bu da onların hayırlı ümmet olmalarına zarar vermez..

İnsanlara şahitler olsunlar diye, Allahu Teâlâ'nın onların âdil olduklarına hükmetmiş olması da, bu ihtimali güçlendiren hususlardandır. Küçük günahları işlemek ise, şehâdete mâni değildir. Biz onların küçük ve büyük günahlardan kaçınmış olmalarını kabul etsek bile, ne var ki Allahu Teâlâ, onlar insanlara şahidler oldukları için, onların işte bundan ötürü bununla vasıflanmış olduklarını beyan etmiştir. Bu şehadetin ancak ahirette tahakkuk edeceği mâlûmdur. Bu sebeple, onların adâletinin orada tahakkuk etmesinin vâcib olması gerekir. Çünkü şahitlerin adaletine, şahidlik etmeyi üzerlerine aldıkları zaman değil, ancak şehadette bulunurken itibar edilir. Bunun böyle olduğunda bir münakaşa yoktur. Çünkü ümmet ahirette mâsum olur. O halde, daha niçin onlar "dünyada da böyledir" dedin?

Biz onların dünyada da âdil olmalarının vâcib olduğunu kabul etsek bile, ancak bu ayetle hitâb olunanlar, bu ayet nâzil olduğu sırada mevcud olan kişilerdir. Çünkü bulunmayan kimselere hitap etmek imkânsızdır. Durum böyle olunca, bu ayet o zaman bulunanların adâletli olmalarını gerektirir, onların dışında kalanların ise mutlaka olmalarını gerektirmez.. Bu ayet, o kimselerin icmâının hak olduğuna delâlet eder.

İcmâ'ı Reddedenlere Cevabımız

Binaenaleyh, onlardan herbirinin bu hususta bir görüşü olduğunu bildiğimiz zaman, bizim icmâ'ya tutunmamız vâcib olur. Ne var ki bu, bu kavimlerden herbirini bizzat, onlardan her birinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonraya kaldığını ve bu icmâda onların hepsinin görüşünün bulunduğunu bilmemiz mümkün olur. Bütün bunlar adeta imkânsız gibi olunca, icmâya yapışmak da imkânsız olur" denilirse:

Muarızımızın, "Ayetin Zahiri terkedilmiştir" sözüne şöyle diyerek cevap veririz: Biz Allahu Teâlâ'nın, *"İşte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık"* ifâdesinin, onlardan herbirinin başkalarıyla bulunduğu zaman bu sıfat ile muttasıf kıldığını gerektirmiş olmasını kabul etmiyoruz. Bize göre, ümmetin fertlerinden herbiri, üzerinde ittifak ettikleri bir işte âdildirler. Daha doğrusu onlar ihtilâf ettiği zaman, bu durumda çirkini işlemiş olurlar. Biz, bunun onlar bir fikir üzerinde bir araya geldikleri zaman, yöneltilmiş bir hitap olduğunu söyledik. Çünkü Allah'ın, جَعَلْنَاكُمْ ifâdesi, onların herbirine yalnız başına değil, hepsine birden hitaptır. Biz bunun, ümmetten hirbir ferdin âdil olmasını gerektirdiğini kabul etsek bile, biz bu hususta başka bir delil bulunduğu için ayetle ümmetin bir kısmı hakkında amel edilmediğini söylüyoruz. Bu sebeple ümmetin geriye kalan kısmı hakkında amel etmek gerekir. Bu ayetten maksadın; ümmetin hepsi böyle değildir; tam aksine bundan murad, onlar arasında bu sıfatı taşıyan kimselerin mutlaka bulunmasıdır, diyen âlimlerin sözünün manası da budur.

Biz, bizzat onları tanımadığımız zaman, kıyas yapanların da onların sınıfına dahil olması için, onların bir görüş ve bir fiil üzere içtima etmelerine ihtiyaç duyarız. Bunun misali şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), falancanın çocuklarından birinin görüşünde ve tefekküründe mutlaka isabet edeceğini söylediği zaman, biz bizzat o kimsenin kendisini tanıyamayıp da onun çocuklarının bir fikir üzerinde ittifak ettiklerini gördüğümüzde, o fikrin hak olduğunu anlarız. Çünkü onların içinde, artık hakka isabet eden bir kimse mutlaka vardır. Ama, Hz. Peygamber'in belirttiği kişinin dışında olan bir görüş üzerinde ittifak ettikleri zaman, biz o fikrin hak olduğuna hükmedemeyiz. Çünkü doğrunun, muhalefet eden o tek şahsın yanında olması caizdir. İşte bundan dolayı ulemâdan pekçoğu, şöyle demiştir: Ümmetin içinde hakka isabet edeni hata edenden ayırdığımız zaman, hüccet hakka isabet edenin görüşündedir. Biz kesinlikle hata eden kimsenin görüşüne itibar etmeyiz. Muarızımızın: "Onların vasat olmarından maksat, onların âdil olmaları olsaydı, kulun fiilin'in Allah'ın mahlû-

ku olması gerekirdi" şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki, yukarıda izahı geçtiği gibi, bu bizim mezhebimizdir.

Muarızımızın, "Niçin, Allahu Teâlâ'nın onların âdil ve hayırlı olduklarını haber vermesi, onların küçük günahlardan kaçınmalarını gerektirir dediniz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki, Allah'ın verdiği haber sadece doğrudur. Sırf doğru haber ise, kendisinden haber verilen şeyin meydana gelmesini gerektirir. Küçük günahları işlemek, hayır değildir. O halde ikisini bağdaştırmak bir çelişki meydana getirir.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bir şahsın hayırlı olduğunu söylemek, onun bütün şeylerde veya bazısında hayırlı olduğunu haber vermekten daha genel bir ifâdedir. İşte bu sebepten ötürü, bunu iki kısma ayırmak doğru olur. Buna göre de şöyle denilir: Hayır, ya bazı şeylerde hayır olur, veyahut de hepsinde hayır olur.. Taksimi yapılan şey, iki kısım arasında da müşterektir. Buna göre bazı bakımlardan hayırlı olan kimseye, bu hayırlıdır!" denilmesi yerindedir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ'nın bu ümmetin hayırlı olduğunu haber vermesi, onların bütün şeyler hususunda hayırlı olduklarını söylemiş olmayı gerektirmez. Bu sebeple bu, onların küçük günahları işlemeleri şöyle dursun, büyük günaha yönelmelerine de ters düşmediği ortaya çıkmış olur. Biz bu delili, usûl-i fıkıhta pekiştirmiştik. Ne var ki, bu delâletin aleyhine yine de böyle bir suâl varid olmuştur.

Diğer soruya da, Hak Teâlâ'nın, *"İşte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık"* buyruğu, ümmetin evveli ve sonrası, ayet nâzil olurken mevcut olanlarla, onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olanların hepsine bir hitâptır, diyerek cevâp verilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ *"Size kısas farz kılındı"* (Bakara, 178) ;ve: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *Oruç size farz kılındı"* (Bakara, 183) ayetleri de herkesi içine alır, sadece o zaman bulunanlara tahsis edilemez. Allah'ın diğer teklifleri, emir ve yasakları da ümmetin hepsine yöneltilmiş bir hitaptır.

İmdi şayet, "Eğer durum böyle olsaydı, bu kıyamete kadar var olacak herkes için bir hitap olurdu. Böylece de Cenâb-ı Hak o toplumların hepsi hakkında adâletle hükmetmiş olurdu. Buna göre daha sen, nereden her asır halkı için adâletli olduklarına hükmediyor, böylece de onları kendilerinden sonra gelenlere hüccet yapıyorsun?" denilirse, deriz ki: Allahu Teâlâ onları, insanlar üzerine şahid tutunca, bu durumda hiz ümmetin ilkini ve sonunu, hepsini başkasına hüccet olarak kabul edersek, bir fayda elde edemeyiz... Çünkü ümmetin hepsini hüccet kabul etmemiz durumunda geriye bunların, aleyhine hüccet

olacakları bir toplum kalmaz. Böylece de bununla maksadın, her asırda bulunan insanlar olduğunu anlamış oluruz. Bir asrın insanlarını "ümmet" diye isimlendirmek caizdir, çünkü "Ümmet", aynı yöne yönelen bir cemaatın ismidir. Her asrın halkının böyle olduğunda şüphe yoktur. Bir de Cenâb-ı Hak, أُمَّةً وَسَطًا buyurmuş, onları belirsiz bir lâfızla ifâde etmiştir. Ki bunun da, her asrın halkını içine aldığında şüphe yoktur.

BEŞİNCİ MESELE

Ümmet-i Muhammed'in Öbür Ümmetler Hakkındaki Şahitliği

Alimler Allahu Teâlâ'nın, لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ *"İnsanlara şahitler olasınız diye"* ayetinde zikredilen şehadetin ahirette mi dünyada mı meydana geleceği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Bu şehâdet ahirette meydana gele cektir.. Bu görüşü benimseyenlerin iki izah şekli bulunmaktadır.

1) Çoğunluğun benimsediği görüştür ki, buna göre bu ümmet peygamberlerin lehine olmak üzere onları yalanlayan toplumların aleyhine şehadet ederler. Ümmetlerin, peygamberlerin tebliğini inkâr ettikleri, bunun üzerine de Hak Teâlâ'nın çok iyi bilmesine rağmen, peygamberlerden tebliğde bulunduklarına dair bir delil talep edeceği, böylece ümmet-i Muhammed (s.a.s)'in getirileceği bunların şehadette bulunacağı, bunun üzerine diğer ümmetlerin "Siz bunu nereden öğrendiniz?" diyecekleri, böylece de ümmet-i Muhammed'in, "Biz bunu Allah'ın, sadık peygamberinin lisanı ile tebliğ edilen Kitab'ında (Kur'an) verdiği haberlerle öğrenmiştik" diyecekleri; bunu müteakiben de Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirileceği ve kendisine ümmetinin durumunun sorulacağı, O'nun da ümmetini tezkiye edip, onların âdil olduklarına şehadette bulunacağı rivayet edilmiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا *"Her ümmetten bir şahid getirdiğimizde, seni de onların üzerine şahit tuttuğumuzda onların hali nice olacaktır?"* (Nisa, 41) kavlinde zikredilen husustur. **Kâdî**, bu rivayeti bazı bakımlardan tenkit etmiştir.

a) Ümmetlerin peygamberlerini yalanlayacakları rivayetinin dayanağı, kıyamet ehlinin yalan söyleyeceklerine dayanır. Bu, **Kadî**'ye göre geçersizdir. Ancak ne var ki biz, bu mesele üzerinde, En'âm sûresinde Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ لَمْ تَكُن فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ۝ انظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ

"Sonra, onların başvuracakları yol ancak "Rabbimiz olan Allah'a yemin ede-

riz kî, biz ortak koşanlar değildik'' demeleri olmuştur. Bak, kendilerine karşı nasıl da yalan söylediler?'' (En'âm, 23-24) ayetinin tefsirinde duracağız.

Ümmetin ve Hz. Muhammed'in şehadetleri, ahirette Allahu Teâlâ'nın, peygamberlerinin doğruluğuna dair şehâdetine dayanır. Durum böyle olunca, niçin Allahu Teâlâ doğrudan peygamberleri lehine şehadette bulunmasın? Bu hususta ki hikmet, fazilet bakımından Hz. Muhammed'in ümmetini, hemencecik Allah'ı, O'nun bütün peygamberlerini doğrulamaya ve onların tamamına iman etmeye yöneldikleri için, diğer ümmetlerden ayırmaktır. Bunlar diğer ümmetlere nisbetle âdil bir kimsenin fâsık bir kimseye nisbeti gibidir. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, diğer ümmetlerin aleyhine olarak onların şehadetlerini kabul etmiş, onların adâletlerini göstermek, fazilet ve üstünlüklerini ortaya koymak için, onların aleyhine olarak diğer ümmetlerin şehadetlerini kabul etmemiştir.

c) Bu gibi haberler, şehâdet diye adlandırılamaz. **Kâdî**'nin bu görüşü de zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *''Bir şeyi güneş gibi (çok iyi) bildiğin zaman, şehâdet et!''* diye buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın haber verdiği şeyler ise, güneş gibi açık seçik olarak bilinir. Binaenaleyh bundan dolayı şehâdette bulunmanın cevâzı, vâcib olur.

2) Alimler ayetin mânasının ''Kendisiyle hakka muhalefet etmiş oldukları fiilleri sebebiyle, insanların aleyhine şehâdette bulunasınız diye!'' şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İbn Zeyd dört türlü şahidin olduğunu söylemiştir:

a) Kulların amellerini tesbit etmekle görevli meleklerin şehâdeti.. Nitekim Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur: وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ *''Her nefis, yanında bir sürücü ve şahid olduğu halde gelir''* (Kaf, 21),

مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ *''Her söz söylediğinde onun yanında hazır bir gözcü bulunur''* (Kaf, 18) ; ve: وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ۝ كِرَامًا كَاتِبِينَ ۝ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ *''Muhakkak ki sizin üzerinizde, bekçiler vardır, kirâmen kâtibîn melekleri.. Yaptığınız şeyleri bilirler''* (İnfitar, 10-12).

b) Peygamberlerin şehâdeti.. Bu Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İsa (a.s)'dan naklederek, söylediği,

وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

''Ben onların arasında olduğum sürece, onlar üzerinde bir gözcü idim. Fakat

ne zaman ki sen beni çekip aldın, onların üzerinde şahid yalnız sen kaldın!" (Maide, 117); Hz. Muhammed ve ümmeti hakkında söylemiş olduğu tefsirini yapmış olduğumuz bu ayet ile, yine başka yerde buyurduğu, *"Her ümmetten bir şahid getirdiğimizde, seni de onların üzerine şahit tuttuğumuzda onların hali nice olacaktır?"* (Nisa, 41) ayetleridir.

c) Özellikle Hz. Muhammed'in ümmetinin şehâdeti.. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَجِيٓءَ بِٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلشُّهَدَآءِ *"Ve, peygamberler ve şahidler getirilir..."* (Zümer, 69); ve, وَيَوْمَ يَقُومُ ٱلْأَشْهَٰدُ *"Şahidlerin dikileceği gün"* (Mü'min, 51) buyurmuştur.

d) Uzuvların şehadeti.. Bu ikrâr mertebesindedir, hatta ondan daha da ilerde.. Nitekim Cenâb-ı Hak, يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ *"O gün dilleri, elleri ve ayakları, yapmış oldukları şeyler hususunda onların aleyhine şehâdette bulunurlar"* (Nûr, 24) ;ve,

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰٓ أَفْوَٰهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ *"Bugün biz onların ağızlarını mühürleriz; onların elleri bize söyler ve kazandıkları şeyler hususunda ayakları şehâdet ederler"* (Yasin, 65) buyurmuştur.

İkinci Görüş: Bu şehâdet ancak dünyada yerine getirilir. Bunun izahı şöyledir: Şehadet, müşahede ve şühûd, görmek demektir. Meselâ bir şeye bakıp onu iyice gördüğün zaman, شَاهَدْتُ كَذَا. "Şunu müşahede ettim!" denilir. Göz ile görmek ve kalb ile bilmek arasında sıkı bir bağlantı bulunduğu için, kalbteki marifet de, muhakkak ki bazen müşâhede ve şühûd olarak; bir şeyi bilen ise, şâhid ve müşâhid diye adlandırılır. Sonra bir şeye delâlet de, o şeye şahidlik olarak adlandırılır. Çünkü bu delâlet, kendisiyle şahidin şahid vasfını kazandığı bir şeydir. Bir şeyi haber veren, o şeyin durumunu ortaya koyan, o şeyin delili sayıldığı için, bu haber veren kişi de şahid diye adlandırılır. Sonra bu lâfız şeriat örfünde, "Husûsî lâfızlarla, husûsî bir tarzda insanların haklarını haber veren kimseye" tahsis edilmiştir.

Sen bunu iyice anladığında, biz deriz ki: Birşeyin durumunu iyice bilebilen, onun durumunu ortaya dökebilen herkes, o şeyin şâhidi olabilir. Allah Teâlâ, bu ümmeti "şahidler" diye vasıflamıştır. Bu şehâdet ya ahiret veya dünya hususunda olabilir. Fakat bunun dünya hususunda olması câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ onları dünyevî hususta "âdil kimseler" kılmıştır. Bu da onların, dünyevî hususta şahid olmalarını gerektirir. Biz, Hak Teâlâ'nın ümmet

Muhammed'i dünya hususunda âdil kimseler kıldığını söyledik. Çünkü O, *"İşte bu şekilde biz sizi mutedil (âdil) bir ümmet kıldık"* (Bakara, 142) buyurmuştur. Bu geçmişten haber vermektedir. Binaenaleyh en azından şu anda bu halin mevcut olması gerekir. Biz, "Muhakkak ki bu onların dünyada iken şâhid olmalarını gerektirir" dedik. Çünkü Hak Teâlâ: *"İnsanlara şahid olasınız diye işte bu şekilde biz, sizi orta (âdil) bir ümmet kıldık"* buyurmuş, böylece onların şâhid oluşlarını, cezanın şarta terettüb edişi gibi, orta (vasat) bir ümmet olmalarına terettüb ettirmiştir. Onların bu dünyada *"mûtedil bir ümmet"* olma vasfı tahakkuk edince, "şahidler" olma vasfının da bu dünyada tahakkuk etmesi gerekir.

İmdi eğer, "Şahadet etmeyi üzerine almak ancak dünyada olur. Her nekadar şahitliğin edâsı kıyamette olsa dahi, şahadeti üzerine alan kimse de bazan "şâhid" diye adlandırılır" denilirse, biz deriz ki: Mûteber olan şahadet, şahidliği yapmaktır, yoksa onu üzerine almak değildir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın şahitlikle adâlete itibar etmiş olmasıdır. Kendisinde adâlete itibar edilen şahâdet, onu üzerine almak değil, edâ etmektir. Binaenaleyh ayetin, ümmet-i Muhammed'in, şahâdeti bu dünyada yerine getireceklerini ifâde ettiği sabit olmuştur. Bu da bütün ümmetin bir şeyden haber verdiklerinde, onların sözlerinin hüccet olmasını gerektirir. Bizim, "İcmâ bir hüccettir" sözümüzün manası da işte budur. Böylece ayetin, icmâın bu bakımdan da bir hüccet olduğuna delâlet ettiği sabit olur. Bu görüşün doğruluğuna dair zikrettiğimiz delilin ilk iki,görüşü iptal etmez. Çünkü biz, bu delâletle ümmetin mutlaka bu dünyada şâhid olmaları gerektiğini beyan etmiştik. Bu, onların kıyamet gününde de, haberlerde geldiği şekilde, şahid olacaklarına ters değildir.

Netice olarak, Allah Teâlâ'nın, "Tâ ki insanlara şâhid olasınız diye.." ifâdesi, ümmet-i Muhammed'in, icmâ ettikleri görüşleri insanlara hakkı açıkladığı için, icmâ halindeki görüşlerinin bir hüccet (delil) olduğuna işarettir. Buna Hak Teâlâ'nın: *"Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun diye"*,yani "Bu şahadeti edâ etsin ve hakkı ortaya koysun diye" ayeti de bunu te'kid etmektedir. Bununla birlikte, ümmet-i Muhammed için ahirette de bu şahidliğin söz konusu olması imkânsız değildir. Böylece onlardan bu dünyada sudûr eden şehâdet, "şehâdeti üzerine almak" manasına gelir. Çünkü ümmet-i Muhammed,hakkı isbat ettikleri zaman, bu isbat esnasında kabul edeni etmeyenden ayırdedip tanımış olurlar. Sonra kıyamette de buna şâhidlik ederler. Nitekim bir anlaşmaya şâhid olan kimse, hangi şeyin yerine getirilip, hangi şeyin yerine getirilmediğini bilir, sonra hâkimin huzurunda bunlara şahâdet eder.

ALTINCI MESELE: Ayet, **Müşebbihe, Hariciler** ve **Rafızîler** gibi inkârı ve fâsıklığı açık olan kimselerin icmâlarına itibar edilmeyeceğini gösterir. Çünkü Allah Teâlâ şahid olacak kimselerin âdil ve hayırlı olmaları gerektiğini bildirmiştir. Bu hükümde, sözü veya fiili ile fâsık veya kâfir olan ile, ayeti reddetmek veya te'vil etmek suretiyle kâfir olan kimseler arasında fark yoktur.

YEDİNCİ MESELE Allah Teâlâ, شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ *"İnsanlar üzerine şahid..."* buyurmuştur, شُهَدَاءَ لِلنَّاسِ *"İnsanlar için şahid"* buyurmamıştır. Çünkü ümmet-i Muhammed'in sözü ya fiilî veya kavlî bir mükellefiyeti gerektirir. Bu da o anda karşıdakinin lehine değil aleyhine olmuş olur.

Buna göre eğer, "Önceki şahâdetin sılası sonraya bırakılmış, ikinci şahâdetinki ise takdim edilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Birincide maksad, onların şahadetlerinin diğer ümmetlerin aleyhine olduğunu göstermek, ikincisinde ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece ümmet-i Muhammed'e şahid olacağını göstermektir.

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

"(Habibim) senin hâlâ üzerinde bulunduğun (kıbleyi) kıble yapmamız, o peygambere (sana) uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden (uymayanlardan) ayırdetmemiz içindir. Gerçi (bu) elbette büyük bir şeydir. Ancak bu, Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler hakkında değildir. Allah imanınızı boşa çıkarmaz. Çünkü Allah insanlara çok şefkatli ve merhametlidir"

(Bakara, 143)

Bil ki Allah'ın, وَمَا جَعَلْنَا ifâdesi, tıpkı, مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ *"Allah Bahîyre (olan deveyi) kılmamıştır"* (Mâide 103) yani "onu meşru kılıp dinî bir hü-

küm saymamıştır " ayetinde olduğu gibi, "Biz meşrû kılmadık ve hükmetme dik" manasınadır. O'nun, كُنْتَ عَلَيْهَا ifâdesinin manası ise, "Sen oraya yönelece ğine inanıyordum" şeklindedir. Bu, tıpkı bir insanın, كَانَ لِفُلَانٍ عَلَى فُلَانٍ دَيْنٌ *"Falanın falanca üzerinde bir borcu var"* demesi gibidir. Ayetteki, كُنْتَ عَلَيْهَا ifâdesi, **"kıble"** nin sıfatı olmayıp, جَعَلَ nin ikinci mef'ulüdür. Buna göre, Allah Teâlâ, "Biz kıbleyi, senin üzerinde olduğun cihet yapmadık" manasını murad etmiştir. Sonra burada iki açıklama vardır:

a) Bu sözü, kıblenin belirlenmesi hususundaki hikmeti beyan etmektedir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'de Kâ'be'ye doğru namaz kılıyordu; daha sonra, yahudilerin kalblerini İslam'a ısındırmak için hicretten sonra Beyt-i Makdis'e namaz kılmakla emrolunmuş, daha sonra da Kâ'be'ye döndürülmüştür. Buna göre, biz ayeti şöyle anlarız: "Biz kıbleyi, daha önce üzerinde olduğun (yöneldiğin) cihet yapmadık..." Yani biz, seni oraya ancak insanları imtihan edip denemek için döndürdük.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا *"Senin üzerinde olduğun"* ifâdesinin, Beyt-i Makdis'i kıble kılma hususundaki hikmetin bir anlatımı olması da câizdir. Yani, "Senin işin asıl olan hüküm Kâ'be'ye dönmektir. O Beyt-i Makdis'e yönelmen, bir maksad sebebiyle olan geçici bir durum idi. Biz, kıbleyi bundan önce üzerinde olduğun cihet kılmıştık ki bu cihet de Beyt-i Makdis idi. Bu, insanları imtihan etmek, kimin Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittiba edip kimin etmeyeceğini ve ondan nefret edeceğini görmek için idi."

Burada **Ebu Müslüm**'in yaptığı üçüncü bir izah daha vardır: O şöyle demiştir: Eğer bu hususta rivayetler olmasaydı, ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yöneldiği kıblelerden hiç birisine delâlet etmezdi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ "Siz en hayırlı bir ümmet oldunuz" (Al-i İmran, 110) ayetinde olduğu gibi, bazan, صِرْتُ manasına olmak üzere, وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا *"Allah aziz ve hakimdir"* (Nisa, 165) ayetinde olduğu gibi, لَمْ يَزَلْ manasına olmak üzere, كَانَ (mâzî fiil) kullanılır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا sözünden muradının "Senin hep üzerinde olduğun kıbleyi (yani Kâ'be'yi) ancak şöyle şöyle yaptık" olması imkânsız değildir.

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ ayetine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ'nın إِلَّا لِنَعْلَمَ buyruğundaki lâm, gâye ve maksat ifâde eden lâmdır. (lâmu'l-garaz). Allah hakkında maksad gütmenin doğru olup olmadığı; doğru olmadığını farz etmemiz durumunda, bu sözün nasıl te'vil edileceği hususu, daha önce geçmişti.

Neticeyi Bilen Allah'ın,İnsanları Sınaması Nasıl Anlaşılmalı?

İKİNCİ MESELE

"Biz ancak şunu bilmek için şöyle şöyle yaptık" sözü, o şeyi bilmenin henüz gerçekleşmediğini, bu bilginin meydana gelmesi için de Cenâb-ı Hakk'ın o fiili işlediği vehmini verir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, meydana gelmeden önce, bu eşyayı bilmemesini gerektirir.. Müşkillik arzetme hususunda bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ *"Biz siz den cihâd edenleri ve sabredenleri bilmek için, muhakkak ki sizi imtihan edeceğiz"* (Muhammed, 31); أَنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا *Şimdi Allah siz—den hafifletti ve sizde bir zayıflık olduğunu bildi;"* (Enfâl, 66); لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ *Belki o öğüt alır veya korkar.*(Taha, 44); فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا *"Allah, doğru olanları muhakkak ki bilecektir."* (Ankebut, 3);

أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ

"Yoksa siz, Allah içinizden cihâd edip sabredenleri ortaya çıkarmadıkça, cennete gireceğinizi mi zannettiniz" (A.İmran, 142); ve:

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِم مِّن سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ

"Oysaki onun, onlar üzerinde hiçbir gücü yoktu.. Bu ancak, ahirete inanan kimseyi ortaya çıkarmanız için idi" (Sebe, 21) ayetleridir. Bu meseleye dair sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذِ ابْتَلَىٰ *"Hani, Allah sınamıştı..."* (Bakara, 124) ayetinin tefsirinde iyiden iyiye geçmişti...

Müfessirler bu hususu birkaç yönden cevaplamışlardır.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا لِنَعْلَمَ (Bakara, 143) ayetinin manası, "Bizim peygamberler ve mü'minlerden meydana gelen taraflarımız bilsin diye..." olur. Nitekim kral, onu dostlarımız fethetti manasında, *"Biz, falanca beldeyi fethettik"* der. Yine Hz. Ömer Irak topraklarını fethetmiştir, denilmesi de bunun gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Hakk'tan rivayet ettiği kudsî hadiste şöyle buyurulması da bu manadadır:

اِسْتَقْرَضْتُ عَبْدِى فَلَمْ يُقْرِضْنِى وَشَتَمَ ـ وَلَمْ يَكُنْ يَنْبَغِى لَهُ أَنْ يَشْتِمَنِى يَقُولُ الدَّهْرَاهْ وَأَنَا الدَّهْرُ

"Kulumdan bana borç vermesini istedim, fakat o bana borç vermedi ve beni kınadı. Oysaki onun beni kınaması hakkı değildi.. O, "ah zaman!" der; bilmez ki, zaman Benim.."(118) Hadiste, مَنْ اَهَانَ لِى وَلِيًّا فَقَدْ اَهَانَنِى *"Kim benim bir dostumu küçümserse, muhakkak ki beni küçümsemiştir"* şeklinde vârid olmuştur.

2) Bunun manası, "olmayan şey ortaya çıksın da, böylece o mevcût olsun" demektir. Sonra o mevcut olduğu zaman, Allah o şeyi mevcut olarak bilir; çünkü Allah'ın o şey mevcut olmazdan önce, onu mevcut olarak bilmesi imkânsızdır." Buna göre Hak Teâlâ'nın, اِلاَّ لِنَعْلَمَ buyruğunun manası, "Biz onu meydana gelmiş şekliyle bilelim diye.." şeklinde olur.

Buna göre şayet, "Bu, Allah'ın ilminin hâdis olmasını gerektirir" denilir ise biz deriz ki âlimler, bir şeyin meydana geleceğini bilmenin, o şey meydana geldiği zaman onun varlığını bilmek gibi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konudaki ihtilâf oldukça meşhurdur.

3) "Biz, kalblerindeki ihlâs veya nifakın ortaya çıkmış olması sebebiyle şunları şunlardan ayırd edelim diye..."

Böylece mü'minler kendi dost ve düşmanlarını tanımış olurlar. İşte bu sebeple "ayırdetme" işi, ilim olarak isimlendirilmiştir. Çünkü, bu ayırdetme işi de ilmin fayda ve neticelerinden birisidir.

4) اِلاَّ لِنَعْلَمَ nin manası, "Ancak biz görelim... diye" demektir. Bunun anlamı şudur: Araplar, ilmi, rüyet (görmek), görmeyi de bilmek yerinde kullanarak mecâz yapmaktadırlar. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَمْ تَرَ كَيْفَ *"Görmedin mi, nasıl..."* (Fil, 1) ayetinde olduğu gibi.. رأيت , عَلِمْتَ ve, شَهِدْتَ kelimeleri, birbirinin yerini tutan kelimelerdir.

5) **Ferrâ'nın** taraftar olduğu görüştür. Buna göre bu âyette ilim hüdûsü, (sonradan olması) muhataplar itibariyledir. Bunun misâli şudur: Cahil ile akıllı bir kimse bir araya geldiklerinde cahil şöyle der: "Odun ateşi yakar.." Akıllı olan da, "Ateş odunu yakar. Hangisinin diğerini yaktığını bilmek için, onları biraraya getirelim" der. Ki bunun manası, "Hangimizin cahil olduğunu bilelim diye..." demektir. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, اِلاَّ لِنَعْلَمَ buyruğunun manası budur. Yani, "sizler bilesiniz diye..." demektir. Bu tür sözlerden maksat,

(118) Müsned, 2/300, 509

hitabta yumuşaklık ve gönülleri yumuşatma ve cezbetme arsuzudur. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى *"Muhakkak ki ya biz ya da siz hidayet üzerindesiniz"* (Sebe, 24) ayetinde olduğu gibi. Böylece Cenâb-ı Hak şüphe vehmi veren sözü, hitâbı inceltmek ve muhatabın gönlünü almak için, kendi nefsine nisbet etmiştir.. Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا لِنَعْلَمَ ifâdesi de işte böyledir.

6) "Biz, size sanki, hiçbir şey bilmeyen bir imtihan edicinin muâmelesi gibi muâmele ediyoruz." Çünkü adâlet bunu gerektirir.

7) ilim, (لِنَعْلَمَ ifâdesi), mânada etkisi olmayan bir kelimedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ifâdesinin mânası, "Peygambere uyanların ittibâsı, yüz çevirenlerin de sırt dönmeleri meydana gelsin, hâsıl olsun diye..." şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, senin, kendinden nefyedip kabullenmediğin bir şey hakkında söylediğin şu sözdür: "Bunun benden olduğunu bilmedi!.." Yani, "bu iş benden sadır olmadı" demektir. Buna göre, "Yani bu iş olsaydı, onu o Allah kesinlikle bilirdi " demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, bu imtihanın kıblenin tayini sebebiyle mi, yoksa değiştirilmesi sebebiyle mi meydana geldiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, kıblenin değişmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Kâbe'ye doğru namaz kılıyordu. Medine'ye gelince Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Bu, Hz. Peygamber'in onların kıblesini terketmiş olması bakımından, müşrik Araplara zor geldi. Daha sonra da yeniden Kâbe'ye tevcih edilince, bu sefer de yahudilerin kıblesini terketmiş olması bakımından, bu iş, yahudilere zor geldi.

Muhakkik âlimlerden ekserisi ise şöyle demişlerdir: "Bu imtihan kıblenin tahvili sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü yahudiler, "Muhammed eğer peygamberliği konusunda kesin bir bilgi ve yakîn üzere olsaydı, fikri böyle değişmezdi" demişlerdir."

Kaffâl, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana, müslüman olan kimselerden bazı kimselerin, "Hz. Muhammed de bir şaşkınlık içerisinde; bir oraya dönüyor, bir buraya!.." diyerek, İslâm'dan ayrıldıkları haberi ulaştı..."

Süddî de şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) Mescid-i Haram'a yönelince, insanlar ihtilâfa düştüler. Bunun üzerine münafıklar: "Bunların derdi ne; daha önce bir kıbleye yöneliyorlardı, sonraysa orayı terkettiler!" demişlerdir.

Müslümanlar ise, "Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmış olarak ölüp giden kardeşlerimizin durumu nasıl olacak bilemiyoruz..." dediler. Başkaları da, "Babasının kentine ve doğduğu şehre özlem duydu.. (da kıbleyi çevirdi)" dedi. Müşrikler ise, "O, dini konusunda iyice şaşırdı" dediler. Bil ki bu son söz, daha uygundur. Çünkü nesh konusunda ileri sürülen şüphe, kıblenin tayini sebebiyle öne sürülen şüpheden daha büyüktür. Halbuki Allahu Teâlâ, kıblenin tayini sebebiyle olan şüpheyi **"kebîre"** olarak vasfetmiş ve, وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ "Bu, muhakkak ki, Allah'ın kendilerine hidayet ettiği kimseler hariç, (başkalarına) ağır gelmiştir" buyurmuştur. Binaenaleyh, bunu müşriklerin sözüne hamletmek daha evlâ olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ buyruğu bir istiâredir.Bunun mânası şudur:"Allah'ı ve peygamberini inkâr eden kimselerden ayırdetmek için.."istiâre ve vechi şudur: Ökçesinin üzerine geri dönen kimse, önündeki şeyi terkederek ona sırtını dönmüştür. Buna göre bu kimseler imanı ve delilleri terkedince, önündeki şeye sırt çeviren kimse gibi olmuş oldular da, bunun için bu şekilde nitelendirildiler.. Nitekim Cenâb-ı Hak, ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ *"Sonra arkasını döndü ve büyüklenmek istedi"* (Müddessir, 23) ; ve, كَذَّبَ وَتَوَلَّى *"Yalanladı ve arkasını döndü"* (Kıyâme, 32) buyurmuştur. Bütün bunlar birer teşbihtirler.

إِنْ Edatının Arapçadaki Çeşitleri

Allah'ın, وَإِنْ كَانَتْ ifâdesinde birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE إِنْ harfi, إِنَّ den hafifletilmiş bir harftir. Bu, إِنْ dört şekilde ele alınmaktadır.

a) Cezâ, b) إِنَّ den hafifletilmiş, إِنْ

c) Olumsuzluk (nâfiye) ve; d) Zâide.

Bu harfin cezâ oluşuna gelince, bu iki cümleden birisini diğerine bağlamayı ifâde eder. Buna göre, gerektiren şart; gereken de cezâ, demektir. Senin tıpkı, إِنْ جِئْتَنِي أَكْرَمْتُكَ *"Eğer bana gelirsen, sana ikrâmda bulunurum"* demen gibidir.

İkincisine, yani, إِنَّ den muhaffefe (hafifletilmiş), إِنْ 'e gelin-

ce bu, şeddeli, إِنَّ yerinde olmak üzere, cümlede mânanın te'kid edilmesini sağlar. Senin tıpkı, إِنْ زَيْدًا لَقَائِمٌ *"Muhakkak ki Zeyd ayaktadır"* demen gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ *"Muhakkak ki her nefsin üzerinde bir bekçi vardır"* (Tarık, 4); ve, إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا *"Muhakkak ki Rabbimizin va'adi yerine getirilecektir"* (İsrâ, 108) buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bunun pekçok misâli vardır. إِنَّ yi muhaffefeden maksat, kendisinden sonra gelmesi uygun olmayan fiillerin getirilebilmesi içindir. Bu muhaffefe olan, إِنْ nin, hazfedilen şeyden bedel olmak üzere "lâm" harfiyle kullanılması gerekmiştir. Bir de bununla Hak Teâlâ'nın, إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ *"Kafirler ancak bir aldanış içindedirler."* (Mülk, 20) إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ *"Ben ancak bana vahyolunana tâbi olurum"* (Ahkâf, 9) ayetlerindeki olumsuz, إِنْ inden ayırmak için, lâmın gelmesi gerekmiştir. Çünkü bunlardan herbirini, anlattığımız gibi, hem isim hem de fiil izlemektedir.

Olumsuzluk ifâde, eden إِنْ 'e gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ *'Hüküm ancak Allah'ın hükmüdür."* (En'âm,57); إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ *"Siz ancak zanna uyuyorsunuz"* (Enâm, 148) ve; وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا *"Andolsun ki eğer onlar (yer ile gök) zevâl bulurlarsa, onları... kimse tutamaz..."* (Fâtır, 41) ayetlerinde olduğu gibi... Yani, مَا يمسكهما "Onları kimse tutamaz" demektir.

Zâid olan, إِنْ 'e gelince bu, senin, مَا إِنْ رَأَيْتُ زَيْدًا *"Ben Zeyd'i görmedim"* demen gibidir. Bu hususu iyice anladığın zaman biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً buyruğundaki, إِنْ kendisine lâm harfinin gerekmiş olduğu, إِنَّ 'den muhaffefe, إِنْ dir. Bundan maksat ise, cümledeki manayı te'kid etmektir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَتْ ifâdesinin zamirin neye ait olduğu hussundadır. Bu hususta iki görüş bulunur:

a) Bu zamir, ayetteki "kıble" lâfzına aittir. Çünkü zamirden önce mutlaka bir merciin geçmesi gerekir ki bu da Cenâb-ı Hakkın وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا ifâdesindeki الْقِبْلَةَ lâfzıdır.

b) Bu zamir, daha önce geçmiş olan sözün delâlet ettiği şeye aittir. Bu da, kıblenin tahvili meselesidir. Zamirin müennes olması ise, وَلَّى fiilinin

masdarı olan, التَّوْلِيَة lâfzından dolayıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, مَا وَلَّهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا buyurmuş sonra da atfederek, وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً buyurmuştur. Yani "Muhakkak ki bu yüz çevirme ağır geldi..." demektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, مَاوَلَّيهُمْ ifâdesi, التَّوْلِيَةُ kelimesine delâlet etmektedir. Nitekim O'nun;

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ

"Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyiniz; bu muhakkak ki bir fisktır" (Enâm, 121) ayetinde buyurulduğu gibidir. Manânın, "Muhakkak bu fiil... idi" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu ifâdenin bir benzeri de, فَبِهَا وَنِعْمَتْ *"Yani, "(Eğer şunu yaparsan), onu yap; o iş ne güzeldir"*(119) sözüdür.

Bil ki bu konu, daha önce zikretmiş olduğunuz, şu meseleyle alâkalıdır: Bu da, bu imtihanın ve sınamanın bizzat kıblenin kendisinden ötürü mü, yoksa kıblenin değiştirilmesinden dolayı mı olduğu hususudur. Biz, ikincisinin daha uygun olduğunu beyan etmiştik. Çünkü nesh sebebiyle ortaya çıkan zorluk kıbleler sebebiyle ortaya çıkan zorluktan daha kuvvetlidir. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً âyetinde bu işi "güç ve ağır" olarak nitelemiştir.

Hak Teâlâ'nın, لَكَبِيرَةً ayetinin manası "ağır, güç ve yadırganmış" demektir. O'nun tıpkı, كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *Ağızlarından ve büyük (ne cüretkâr) söz çıktı!"* (Kehf, 5), yani, bu iftira ne kadar büyüktür!"; سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ *"Seni tenzih ederim, bu büyük bir bühtandır"* (Nûr 16); ve, إِنَّ ذَلِكُمْ .... عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا *"İyi biliniz ki bu muhakkak Allah katında büyük bir günahtır"* (Ahzâb, 53) ayetleri gibidir.

Sonra biz imtihanın kıble sebebiyle olduğunu söylersek, onu terketmenin onlara ağır ve zor geldiğini söylemiş oluruz. Çünkü bu, alışılmış olan âde ve tavırları, terketmeyi, ecdâd ve ataların yolundan vazgeçmeyi gerektirir. Eğer "İmtihan, kıblenin tahvili sebebiyle olmuştur" dersek, bunun insanın o şeyir hak olduğunu, ancak nesh meselesini bilmesinden ve bu konudaki sorular dan kurtulmasından sonra mümkün olması itibarıyle, ağır olduğunu söylemiş oluruz. Bu ise, Allah'ın kendisine hidayet ettiği kıblenin bir cihetten başka bi cihete çevrilmesinin, yadırganacak bir şey olmadığını bilen kimselere zor gel mez. Nitekim onların, meselâ sıhhat, hastalık, zenginlik ve fakirlik gibi husus

(119) ez-Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, نِعْمَ mad.

larda, bir durumdan başka bir duruma geçirilmeleri de yadırganacak bir şey değildir. Böyle bir görüşe ulaşan bir kimsenin, basîreti artar. Akılsız olan ve hevâsıyla işlerin zâhirine tutunan kimselere ise, bu mesele ağır ve zor gelir.

Cenâb-ı Allah'ın, إِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ buyruğunu Ehl-i Sünnet' amellerin Allah tarafından yaratıldığı meselesine delil getirerek şöyle demişlerdir: Hidayetten murat, ya davettir veya yol göstermedir, yahut da o hususta bilgiyi yaratmadır. Burada ilk iki ihtimal düşer, çünkü Cenâb-ı Allah, kıblenin tahvilinin kendisinin hidayet ettiklerinin dışındaki bütün insanlara ağır geldiğini bildirmiştir. Bundan dolayı şöyle denilmesi gerekir: Allah'ın hidayet ettiği kimseye, bu ağır gelmez. Davet etmek ve delilleri ortaya koymak manasında olan hidayet, herkes için umumîdir. Binaenaleyh, bunun kâfirlerden hiçbirine ağır gelmemesi icab ederdi. Onlara ağır geldiğine göre, buradaki bu hidâyetten muradın, onun bilgi ve marifetini yaratmak olduğunu anlıyoruz. Bizim söylemek istediğimiz de budur.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Buna üç yönden cevap verilir:

1) Cenâb-ı Allah onları övgü yoluyla zikretmiştir; işte bu sebeple bunu mü'minlere tahsis etmiştir.

2) Cenâb-ı Hak, bununla "hidayete ermeyi" murad etmiştir.

3) Allah'ın hidayetinden faydalanan onlardır. Onların dışındakilere sanki değer verilmemiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerinin hepsine şu şekilde cevap veririz: "Bu, ayetin zâhirî manasını bırakmaktır. Bu ise aslolanın hilâfına yapılan bir harekettir." Allah en iyisini bilendir.

"Allah İmanlarınızı Boşa Çıkarmaz" Demenin Manası

Cenâb-ı Allah'ın, وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ *"Allah sizin îmânlarınızı boşa çıkaracak değildir"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müslümanlardan **Ebu Ümâme, Sad İbn Zurâre, Berâ İbn Âzib, Berâ İbn Ma'rûr** ve benzeri kişiler, ilk kıbleye yönelik namaz kıldıkları zamanda ölmüşlerdi. Onların akrabaları, kıble tahvil edilince, "Ya Resulullah, kardeşlerimiz ilk kıbleye namaz kılmış olarak öldüler. Onların hali ne olacak?" dediler de, Cenâb-ı Allah bu ayeti indirdi. Bil ki böyle bir sebebin mutlaka olması gerekir. Aksi halde sözün irtibatı kaybolur. Bu müşkil, şöyle izah edilir:

Neshi ancak Allah için bedâ (birşeyi sonradan öğrenmek) ile beraber olarak caiz görenler şöyle derler: Hüküm değişince, hükmün müfsid ve bâtıl olmuş olması gerekir. Böylece de bu sorudan dolayı onların kalblerine, Beyt-i Makdis'e doğru kılmış oldukları namazlarının boşa gittiği düşüncesi geldi. Sonra Hak Teâlâ bu müşkili cevaplayarak neshin bir faydadan diğer bir faydaya, bir mükellefiyetten diğer bir mükellefiyete geçme olduğunu, yerine getirenin dine uygun hareket etmiş olması bakımından birinci hükmün ikincisi gibi olduğunu, bu durumda olanların mükâfaatlarının zâyî olmayacağını açıklamıştır.

Bunun bir benzeri de, içkinin (Maide, 90-91) haram kılınmasından sonra, daha önce içki içmiş olup bu haram kılmadan önce ölmüş olan kimselerin durumunu sordukları zaman Cenâb-ı Allah'ın indirdiği şu ayettir: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ *"İmân edip salih ameller işleyenlere... günah yoktur"* (Mâide, 93). Bu ayette Allah Teâlâ, daha önce mübah kılmış olduğu için içki içenlere bir günah olmadığını onlara bildirmiştir.

İmdi şayet, "şüphe, ancak Allah hakkında "**bedâ**" mümkün görülürse söz konusudur. O halde böyle birşey sahâbeye nasıl yakışır?" denirse, biz deriz ki: Buna şu yönlerden cevap veririz:

1) Bu şüphe bir münafığa arız olmuştur. Böylece müslümanlar, bu münafığın sorusuna cevap versinler diye, Hak Teâlâ bunu zikretmiştir.

2) Belki de onlar Kâ'be'ye yönelerek namaz kılmanın daha efdal olduğuna inanmışlar da, bundan dolayı onlar, "Daha önce ölmüş olan kardeşlerimiz de keşke bu günlere yetişselerdi" demişlerdir. Böylece Hak Teâlâ, buna cevap olmak üzere bu ayeti indirmiştir.

3) Belki de Cenâb-ı Hak, bu ayeti, onların hatırlarına böyle bir şüphe geldiği zaman onu defetmek için, zikretmiştir.

b) **İbn Zeyd**'in görüşü şöyledir: Allah Teâlâ sizin Beyt-i Makdis'den Kâ'be'ye çevrilmenizdeki faydayı bildiği halde, sizi Beyt-i Makdis'e yönelik namaz kılmaya devam ettirseydi bu, O'nun tarafından namazlarınızın boşa çıkarılması demek olurdu. Çünkü böyle bir durumda namazlarınız faydasız olurdu, böylece de boşa gitmiş olurdu. Halbuki Allah Teâlâ bunu yapmaz.

c) Allah Teâlâ kıble'nin değiştirilmesinin onlara güç geleceğini haber verince, bunun peşisıra onlara vereceği sevabını ve onların daha önce yaptıklarını boşa çıkarmayacağını zikretmiştir. Bu, **Hasan Basrî**'nin görüşüdür.

d) Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Namazlarınız boşa gitmesin diye, sizi bu mükellefiyeti kabul etmeye muvaffak kıldım." Çünkü onlar bu hükmü red-

detmiş olsalardı, kâfir olacaklardı. O zaman da imânları boşa giderdi. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah sizin imanlarınızı boşa çıkarmaz."* Bunun için, şüphesiz sizi bu teklifi kabul etmeye muvaffak kılmış ve bu hususta size yardım etmiştir."

İKİNCİ MESELE

Alimler Hak Teâlâ'nın, وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ifâdesinin kime hitab olduğu hususunda ihtilaf etmişler; iki değişik görüş belirtmişlerdir:

a) Bu hitab, mü'minleredir.

Kaffâl, bu görüşün dört değişik izahını zikretmiştir:

1) Allahu Teâlâ, o gün hayatta olan mü'minlere hitab etmiştir. Bu, onların daha önce sordukları sorularının cevabıdır.

2) Onlar kıblenin neshinden (değiştirilmesinden) önce ölen müslümanların durumunu sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah da, وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ diye cevap vermiştir. Yani, "Kıblenin değiştirilmesinden önce kıldığınız namazları, Allah boşa çıkarmaz. Bundan önce ölenlerin durumu da aynıdır."

3) Kıble değiştirilince hayatta olanlar, önceki namazlarının bâtıl olduğu vehmine kapılıp, bundan sonra Kâ'be'ye yönelik kıldıkları namazların, o daha önceki namazları için keffâret olduğunu sanmışlar ve bu anlayışlarından dolayı kendi durumlarını sormaya lüzum görmeyip, daha önceki namazlarına keffârette bulunma fırsatı bulamayan ölmüş müslümanların durumunu sormuşlardır. İşte bunun üzerine, وَمَا كَانَ الله ليضيع ايمانكم buyurulmuştur. Buradaki *"imanlarınızdan"* maksad, "dindaşlarınızın namazları" demektir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا *"Hani siz bir şahsı öldürmüştünüz"* (Bakara, 72) ;ve: وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ *"Hani sizin için denizi ayırmıştık"* (Bakara, 50) ayetlerinde olduğu gibidir.

4) Bu, sorunun hem hayattakiler, hem de o esnada ölmüş olan mü'minler için sorulmuş olması da mümkündür. Çünkü onlar namazlarının mükafaatının yok olmamasına son derece dikkat eder ve titrerlerdi. Bu dikkat her iki grup hakkında da söz konusudur. İşte bundan ötürü hem hayattakiler, hem de ölmüş olanlar için, إِيمَانَكُمْ (imanınız, namazınız) ifâdesi kullanılmıştır. Çünkü Araplar muhatab ve gâibten müştereken haber verdikleri zaman, hitabı tağlib ederek (yani gaibi de onun içinde sayarak),

كُنْتَ اَنْتَ وَفُلَانٌ الْغَائِبُ فَعَلْتُمَا *"Sen ve falanca bunu siz yapmıştınız"* derlerdi. Allah en iyi bilendir.

b) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bunun, Ehl-i Kitab'a bir hitab olması da muhtemeldir. Ayetteki "**iman**" sözünden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden önce ehl-i kitabın kıldıkları namazları ve taatlarıdır. Daha sonra bunlar neshedilmiştir." **Ebu Müslim**, şeriatımızda neshin bulunmadığını kabul ettiği için, bu görüşü seçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Amel Hakkında İman Tabiri Kullanılmasının İzahı

Mu'tezile, وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ ifâdesi imânın taat fiillerinin ismi olduğuna delil getirmiş ve, "Çünkü Allah Teâlâ, burada iman sözü ile namazı kastetmiştir" demişlerdir. Onların bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Biz, bu ayetteki "**iman**" lâfzından maksadın (sadece) namaz olduğunu kabul etmiyoruz. Bundan maksad tasdik ve ikrardır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ, sizin namazın farz olduğunu tasdik etmenizi boşa çıkarmaz." Buradaki "**iman**"dan maksadın namaz olduğunu kabul etsek bile, namaz imanın en büyük rüknü, en şerefli neticesi ve semeresidir. Bu sebeple, işte bu bakımdan, istiare yolu ile "iman" kelimesinin "**namaz**" manasında kullanılması câizdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ'nın وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ ayeti, "Sizin imanlarınızın mükâfaatını boşa çıkarmaz" demektir. Çünkü iman sona erer ve biter. Böyle olan şeyin muhafaza edilmesi ve boşa çıkarılması imkânsızdır. İman sona erdikten sonra da sevab hak edilebilir. İşte bu sebepten ötürü "mükâfaatı muhafaza etmek veya boşa çıkarmak" sözü doğru olur. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın, اِنِّي لَا اُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ *"Ben, sizden ibadet eden hiçbir kimsenin ibadetini boşa çıkarmam"* (Al-i İmran, 195) ayeti gibidir.

Allah Ra'ûf ve Rahîmdir

Allah Teâlâ'nın, اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ *"Hiç şüphesiz Allah insanlara ra'ûf ve rahimdir"* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kaffâl (rh.a), *"Allah ona rahmet etsin* şöyle demiştir: "Re'fet ile rahmet arasında fark vardır. Çünkü re'fet, bilhassa rahmette ileri bir dereceyi ifâde eder ki, bu da "hoşa getmeyeni defedip zararı gidermek" manasınadır. Nitekim

Cenâb-ı Allah'ın, وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ *"O ikisine karşı, Allah'ın dini hususunda bir re'fet (acıma) sizi tutmasın"* (Nur, 2) ayetinde olduğu gibi. Yani, "O ikisine zarar gelecek, kötülük dokunacak diye acıyıp da onlardan (zina) celdesini (sopasını) kaldırmayınız" demektir. Rahmete gelince, bu, daha şümûllü bir kelimedir. Re'fet'in manası ile birlikte, ikram edip lûtufda bulunma manaları da rahmette vardır. Allah Teâlâ, yağmura da "rahmet" ismini vermiş ve, وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ *"O Allah, rahmetinin (yağmurunun) önüsıra müjdeleyici olarak rüzgârları gönderendir"* (A'raf, 57) buyurmuştur. Çünkü yağmur da Allah'ın bir lûtfu ve ihsanıdır. Buna göre Allah Teâlâ, onların amellerini boşa çıkarmayacağı, sıkıntılarını hafifleteceği manasında olmak üzere, "re'fetini;" sonra da daha umûmi ve kapsamlı olsun diye rahmetini zikretmiştir. O'nun rahmeti sadece bu meseleyle ilgili olmayıp, re'fet kelimesiyle ifâde edilen zararları da defedip, aynı zamanda faydaları celbedici olması bakımından da rahîmdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler bu iki ismin, ayetin daha öncesi ile ilgisinin ne olduğu hususunda bazı görüşler zikretmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, onların namazlarını boşa çıkarmayacağını haber verdiği için, *"Allah insanlara ra'ûf ve rahîmdir"* buyurmuştur. Allah ra'ûf ve rahîm iken, onun namazları boşa çıkaracağı nasıl düşünülebilir.

2) O, ra'ûf ve rahîm olduğu için, sizi bir hükümden diğer bir hükme geçirmiştir. İşte bu sizin için hem dinî hem dünyevî bakımdan en faydalı ve uygun olanıdır.

3) Allah Teâlâ, *"Bu, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerin dışındakilere ağır gelir"* buyurmuştur. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ancak ra'ûf ve rahîm olduğu için onların hidâyete erdirmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Amr, Hamza, Kisâî ve **Asım**'dan rivayet eden **Ebu Bekir** kelimeyi, hemzeli olarak ve işbâ'sız, رَؤُفٌ şeklinde, رَعُفٌ vezni üzerine okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, رَءُوفٌ vezninde, med ile, hemzeli ve işba'lı, رَؤُوفٌ şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin dört şekli vardır. Diğer ikisi, حَذِرٌ gibi, رَئِفٌ ve فَعَلٌ gibi رَأْفٌ şeklidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Mu'tezile** bu ayeti, Allah Teâlâ'nın ne küfrü ne fesadı yarattığına delil getirerek şöyle demiştir: Allah Teâlâ, kendisinin insanlara karşı ra'ûf ve rahîm olduğunu bildirmiştir. Kâfirler de insandır. Bu sebeble onlara karşı da ra'ûf ve rahîm olmuş olması gerekir. Allah ancak onları devamlı azaba ve ebedî cezaya götüren küfrü onlarda yaratmamış ve onlara güçlerinin yetmeyeceği şeyi teklif etmiş olursa böyle olmuş olur. Çünkü Allah Teâlâ bu küfür zararına sokmasının yanısıra ra'ûf ve rahîm olsaydı, O'nun ra'ûf ve rahîm olmaması halinin nasıl olacağı düşünülemezdi. Bil ki bu hususlaki izah, defalarca geçti. Allah en iyisini bilir.

★ ★ ★
★

İÇİNDEKİLER

BENÎ İSRAİL'İN BUZAĞIYA TAPIP SONRA TEVBE ETMELERİ 5
Tevbe ile Nefsi Öldürme Arasındaki Münasebet 7
"Kendinizi Öldürünüz" Emrinin Tefsiri 8
İrtidaddan Tevbe Ettikleri Halde Niçin Öldürüldüler 11
ALLAH TEÂLÂ'YI GÖRMEK İSTEMELERİ 12
Görme Talebi Ne Zaman ve Nasıl Oldu? 13
Allah'ı Görmek İsteyenleri Yıldırımın Çarpması 15
Rüyet İsteğinin Reddolunmasının Sebebleri 18
Öldükten Sonra Diriltilmeleri 19
ONLARI GÖLGELEYEN BULUT, KUDRET HELVASI, BILDIRCIN VERİLMESİ 21
ONLARA ŞEHRE GİRME EMRİNİN VERİLMESİ 22
Ayetteki "Girin" Emrinin Çeşidi 22
Zalimler ve Onlara Gönderilen Azab 28
Fısk ve Zulüm Hakkında 29
Şerîatta Bildirilen Zikirler Tevkîfî midir? 30
Hz. MUSA'NIN KAYADAN ONİKİ PINAR FIŞKIRTMASI 34
Allah'ın Rızkından Yeyip İçiniz 40
İSRAİLOĞULLARI HADDİ AŞIP ŞEHRE GİTMEK İSTİYORLAR 41
Onlara Zillet ve Meskenet Damgasının Vurulması 49
Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin Uhrevi Akibetleri 54
Yahudi Ne Demektir? 55
Sabiûn Kimlere Denir? 56
BENÎ İSRAİL'DEN AHİD ALIP DAĞI ÜZERLERİNE KALDIRMA HADİSESİ 58
Tûr (Dağın) un Üzerlerine Kaldırılması 60
CUMARTESİ YASAĞINA UYMA, MAYMUNA ÇEVRİLEN YAHUDİLER 64
Maymun Sûretine Çevrilmeleri 66

BENİ İSRAİL'İN İNEK BOĞAZLAMA HADİSESİ 73
Hz. Musâ'yı Alay Etmekle İmtihan Etmeleri 78
Yahudilerin İnekle İlgili Üç Suali 81
Kesilen İneğin Bir Parçası İle Maktûle Vurulması 92
SONRA KALBLERİNİN TAŞTAN DA DAHA KATI HALE GELMESİ 98
Allah Korkusundan Taşın Düşmesi Ne Demektir? 104
YAHUDİLERİN ALLAH'IN KELAMINI BİLE BİLE TAHRİF ETMELERİ 107
YAHUDİLERİN MÜSLÜMANLARA İNANMALARI 109
Kitabı Tahrif Etmeleri 111
YAHUDİLERİN PEYGAMBERİMİZLE İLGİLİ GERÇEĞİ SAKLAMALARI 115
AHİRET AZABININ SADECE SAYILI GÜNLER OLACAĞI İDDİALARI 125
KEBİRE SAHİBİ HAKKINDA MUTEZİLE'NİN İDDİASI 131
Kebire İşleyenlere Allah Azab Etmez İddiasında Olanlar 157
Bazılarının Affedileceğini Söyleyip, Bazıları Hakkında Tevakuf Edenlerin Delilleri 161
CENNETLİKLER 175
İSRAİLOĞULLARINDAN ALINAN AHİD 177
Kâfirlere Lânet Etmek Gerekir mi? 188
Esirlerinizi Fidye Verip Kurtarınız 196
Hz. Musâ'dan Sonra Rasûller Gönderilmesi 203
Hz. İsa'ya Verilen Aşikâr Belgeler 204
"KALBLERİMİZ PERDELİDİR" NEYE DELALET EDER? 207
YAHUDİLERİN İNCİL İLE KUR'AN'I İNKÂR ETMESİ 221
Yâhudilerin Ölümü İstemelerinin Mânası 229
Doğru Kimseler İseniz Ölümü Temenni Ediniz 234
YAHÛDİLERİN HZ. CEBRAİL'E DÜŞMANLIKLARI 239
Kur'an'ın Daha Önceki Kitabları "Tasdik Etmesi" Ne Demektir 244
Kur'an'ın Hidayet Olması 245
Fâsıkların İnkârı 250
Şeytanların Okuduğu Şey Nedir? 256
Sihir Mevzuu 260
Sihrin Nevileri 262
Sihir Nevileri Hakkında Müslümanların Görüşleri 274
Âyette Geçen İki Melek (Harût ve Marût) 281
Karı Koca Arasını Ayırmanın Keyfiyeti 284
Kur'an'ın "Ey İman Edenler" Hitabına Ait Bir İncelik 294
YAHUDİLERİN NESH'E İTİRAZLARI 299
Farklı Kıraatlere Göre Hasıl Olan Mâna Zenginliği 301
Neshin Çeşitleri 309
Neshe Ait Muhtelif Meseleler 312
Peygamberi Zora Koşmak İçin Mucize Talebi 319
Haseddeki Kötülükler Hakkındaki Hadisler 321
Hayırda Yarışmak Hased Değildir 326
Hasedin Dereceleri 328
Hasedin Tedavisi 333
Hased Edilenin Din ve Dünya Yönünden Avantajı 336
Yahudilerin Müslümanlara Şüphe Vererek Dinden Döndürme Çabaları 337

YAHUDİLERİN VE HRİSTİYANLARIN CENNETİ KENDİLERİNE MAHSUS SAYMALARI 342
İhlâsın Önemi ... 346
CAMİ VE MESCİDLERİ KURANLAR VE ONLARI ÂTIL BIRAKANLAR ... 355
Mescide Korkarak Girme ... 359
Mescidlerin Fazileti Hakkında Hadisler ... 362
Mescidleri Süslemek Hakkında ... 369
Gayr-i Müslimin Mescide Girmesinin Hükmü ... 374
BAKARA 115. AYETİN NÜZUL SEBEBİ ... 377
ALLAH'A ÇOCUK İSNAD EDEN İNANÇLAR VE TENKİDİ ... 386
Kunut Kelimesinin Manaları ... 390
Allah Göklerin ve Yerin Yaratıcısıdır ... 391
İSLÂM'I TEBLİĞ GAYESİYLE HZ. İBRAHİM (A.S) KISSASINA GEÇİŞ ... 408
Neticeleri Bilinmesine Rağmen Allah'ın Kulunu İmtihanı Caiz midir? ... 410
Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'i İmtihanı ... 415
Hz. İbrahim (a.s)'in Kıyamete Kadar Süren İmameti ... 422
Fâsık'ın İmameti Caiz midir? ... 426
KÂBE'NİN BAZI VASIFLARI, MEKKE'NİN EMİN OLMASI ... 432
Kâbe'nin Toplayıcı Vasfı ... 433
Mescid-i Haram'ın Emniyet Yeri Olması ... 435
Makam-ı İbrahim'de Namaz Emri ... 437
Makam-ı İbrahim Neresidir? ... 438
Kâbe'nin Fazileti ... 441
Hacer-i Esved ile Makam-ı İbrahim'in Fazileti ... 444
Beytullah'ın Her Türlü Pislikten Temizlenmesi ... 445
HZ. İBRAHİM'İN MEKKE İÇİN DUASI ... 448
Kâfirlerin Dünya Nimetlerinden İstifadeleri ... 452
KÂBE'NİN BİNA EDİLMESİ ... 454
Kulun Mutluluğu Yalnız Allah'a Teslim Olmaktır ... 462
Menasik Hakkında Geniş Bilgi ... 465
Hz. İbrahim'in Gelmesini İstediği Zat Resûl-i Ekrem'dir ... 471
Gelecek Peygamberin Vasıflarından Bazıları ... 473
Hz. Peygamberin İnsanları Tezkiyesi Nasıl Olur? ... 475
Esma-i Hüsna'dan Âzîz ve Hakîm'in Tefsiri ... 476
Zâtî Sıfatlarla Fiilî Sıfatlar Arasındaki Farklar ... 477
Hz. Muhammed'in Şeriatı ile Hz. İbrahim'inki Arasındaki Fark ... 479
Hz. İbrahim'in Vasiyetinin İncelikleri ... 486
Neseble Övünmenin Yersizliği ... 496
Hanif Tabiri Hakkında İzahat ... 501
Sıbgatullah Hakkında Geniş Bilgi ... 511
KIBLE'NİN DEĞİŞTİRİLMESİNE VE NESHE YÖNELEN YAHUDİ İTİRAZI ... 521
Değişmeden Önce Kıble'nin Neresi Olduğu Meselesi ... 524
Kıble'nin Varlığındaki Hikmetler ... 528
Kıble'nin Değiştirilmesindeki Hikmet ... 531
İcma'yı Reddedenlere Cevabımız ... 538
Ümmet-i Muhammed'in Öbür Ümmetler Hakkındaki Şahidliği ... 540
Allah Raûf ve Rahîmdir ... 555
İÇİNDEKİLER ... 558

